

A MÓRA FERENC MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

Varga József, T. Knotik Márta, Tóth Ferenc, Juhász Antal, Herepei János†, Kovács Áron, Bálint Sándor, Szigeti György, Grynaeus Tamás, Dömötör Ákos, Schram Ferenc, Sonkoly István, Jakab Béla, Rékási József, Csizmázia György, Gallé László, Keve András, Marián Miklós, Kanyó Ferenc és Sárközi István tanulmányaival

1972/73-1

A MÓRA FERENC MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

1972/73

I

SZEGED, 1974

JAHRBUCH DES MÓRA-FERENC-MUSEUMS, SZEGED (UNGARN)
ANNALES DU MUSÉE FERENC MÓRA, SZEGED (HONGRIE)
ЕЖЕГОДНИК МУЗЕЯ ИМ. ФЕРЕНЦ МÓРА, СЕГЕД (ВЕНГРИЯ)

Barna László, Csongor Győző, Dömötör János, Juhász Antal, Marián Miklós és Szelesi Zoltán
közreműködésével

szerkeszti
TROGMAYER OTTÓ

Technikai szerkesztő
H. KISS JUDIT

A borítólapot *Mayer Gyula* tervezte

1000

SALIGA LÁSZLÓ
HAGYATÉKA

Kiadásért felel a Móra Ferenc Múzeum igazgatója
Példányszám 625 — Terjedelem 28,75 A/5 ív
Készült monószedéssel, íves magasnyomással az MSZ 5601—59 és az MSZ 5602—55 szabvány
szerint

74-3971—Szegedi Nyomda

TARTALOMJEGYZÉK

СОДЕРЖАНИЕ	INHALT	SOMMAIRE
In Memoriam		5
Varga József: Adatok a szegedi Fogadalmi templom építéstörténetéhez		7
<i>Angaben zur Baugeschichte der Votivkirche von Szeged</i>		18
T. Knotik Márta: XVIII—XIX. századi fémtárgyak és mesteremberek		19
<i>Metallgegenstände und Meister aus den XVIII—XIX. Jahrhunderten</i>		37
Tóth Ferenc: Makó településtörténeti vázlata		41
<i>Beiträge zur Siedlungsgeschichte der Stadt Makó</i>		80
Juhász Antal: Átokháza. Egy tanyasor települése és közösségi élete		83
<i>Átokháza. Siedlungsgeschichte und Gemeinschaftsleben einer Gehöftsreihe in der Nähe der Stadt Szeged</i>		105
Herepei János† — Kovács Aron.: Újabb adatok az aradi és szegedi bokályokról		107
<i>Neuere Beiträge zu den volkstümlichen Krügen (sog. bokály) von Arad und Szeged</i>		110
Bálint Sándor: A disznótartás és disznótor szegedi hagyományai		111
<i>Traditionen der Schweinezucht und des Schlachtfestes in Szeged</i>		130
Szigeti György: Az apátfalvi nép táplálkozása. II.		131
<i>Die Ernährung des Volkes von Apátfalva. II.</i>		153
Grynaeus Tamás: Engi Tüdő Vince — a legenda és a valóság		155
<i>Vince Engi Tüdő — die Legende um ihn und die Wahrheit</i>		183
Dömötör Ákos: Csúfolódó vers Kálmány Lajos gyűjtéséből		185
<i>Ein Spottgedicht aus der Sammlung von Lajos Kálmány</i>		192
Schram Ferenc: Csaplár Benedek szegedi éveiből		193
<i>Über die in Szeged verbrachten Jahre Benedek Csaplárs</i>		207
Sonkoly István: Megzenésített Juhász Gyula-versek		209
<i>Les poèmes misés en scène de Gyula Juhász</i>		223
Jakab Béla: A küszvágó csér- (Sterna hirundo L.)-tojások meghatározásának problémája		225
<i>The question of classification of the sea swallow (Sterna hirundo L.) eggs</i>		235
Rékási József: Adatok Szeged házi verebeinek (Passer domesticus L.) táplálkozásbiológiájához		237
<i>Data on the food biology of Passer domesticus L.</i>		245
Csizmazia György: A Pusztaszeri Rezervátum és a környező szikesek emlősfaunájáról		247
<i>Über die Säugetierfauna des Naturschutzgebietes bei Pusztaszer und den umliegenden Salz-</i> <i>bodengebieten</i>		258
Gallé, László: Flechtenvegetation der Sandgebiete in Süd-Ungarn		259
Keve András—Marián Miklós: Vasvári Miklós		279
<i>Miklós Vasvári (1898—1945)</i>		293
Kanyó Ferenc: A Független Kisgazdapárt újjászerveződése Csongrád megyében 1944—45-ben		295
<i>Die Neuorganisation der Unabhängigen Kleinwirtpartei im Komitat Csongrád in den Jahren</i> <i>1944—1945</i>		310
Sárközi István: A Bethlen-kormány népiskolai akciója és a Csongrád megyei eredmények....		313
<i>Die Volksschuleaktion des Bethlen-Kabinetts und ihre Auswirkungen im Komitat Csongrád</i>		327

In Memoriam

GERGELYFI IMRE

1896—1972

Szeretett munkatársunkra, az éremtan tudományának és a múzeum ügyének szerelmesére emlékezünk.

Életútja Dévától vezetett Szegedig. Közel 20 esztendő telt el múzeumunk falai között. Pontossága, rendszeretete, odaadó, áldozatkész munkája mindannyiunk előtt példakép. Kulturált, finom szelleme, kedves egyénisége, és számtalanszor megnyilvánuló kollégialis segítsége nemcsak munkatársai megbecsülését, de szeretetét is kiérdemelte. — A több mint 50 ezer darabból álló éremgyűjteményt példásan rendezte.

Emlékét azonban nemcsak a leltári bejegyzések őrzik, de tudományos közleményei is. Főműve azonban, a tápai éremleletek feldolgozása, sajnos, torzó maradt: kéziratái mellől ragadta el a halál.

ADATOK A SZEGEDI FOGADALMI TEMPLOM ÉPÍTÉSTÖRTÉNETÉHEZ

VARGA JÓZSEF

(*Szeged, Szakszervezetek Csongrád Megyei Tanácsa*)

Szeged árvíz után kialakult városképének egyik legmarkánsabb, esztétikai fogyatékosságai ellenére is ma már szinte jelképévé vált építészeti alkotása a Fogadalmi templom. Ha építési idejében nem is, szándékában mindenképpen a város legújabbkori történetét meghatározó árvíz utáni rekonstrukcióhoz kapcsolódik, mintegy annak zárómozzanata. Városképi jelentőségét csak fokozza, hogy az előtte levő téren rendezik meg már a felszentelést követő évtől, 1931-től a Szegedi Szabadtéri Játékokat. Érthető hát, ha az azóta megjelenő városismertetőik nem tudják megkerülni felépítésének problematikáját, amely az alap kutatások híján nem kevés fejtörést okozott eddig a szerzőknek.

A felépítést kimondó tanácsi határozat és az építés befejezése között fél évszázad telt el, amelynek kezdőpontja Szeged pusztulása majd ujjászületése, végpontja pedig egy világgazdasági válság, amelynek terheit csak fokozza a várost határvárossá szegényítő első világháború. Érthető, ha ötven év korunk gyorsabban változó világában egy olyan nagyszabású építészeti programon sem múlt el nyomtalanul, mint amilyen a szegedi Fogadalmi templom felépítése. Hogy mi mégsem ezekre a történelem szülte ellentmondásokra koncentrálnunk, amikor az építéstörténet néhány adatát közzé tesszük, annak több oka van. Egyrészt a teljesség igényével megírt építéstörténet még további kutatómunkát igényel, másrészt a mindennapi városismertető gyakorlat sem elsősorban az általánosító összefoglalók, hanem a megbízható részanyagok hiányával küszködik. Természetesen már a most közzéteendő adatok is hordoznak szerintünk olyan helytörténeti tanulságokat is, amelyek részletes kifejtése egy átfogó korkép feladata lenne.

A fogadalmi templom építésének krónikája 1879-ig nyúlik vissza. Már ekkor — névmegjelölés nélkül ugyan — az árvíz utáni első városrekonstrukciós terv tartalmazza egy monumentális templom felépítésének igényét, helyének kijelöléséről azonban nem rendelkezik. Épp ezért a városi magisztrátus egy évvel később Tisza Lajoshoz, Szeged újjáépítési kormánybiztosához fordul, hogy jelöltesse ki telket az új belvárosi templom részére, „nehogy később magas megváltási árat kelljen fizetni a felépítendő templom területéért!”¹

Az ügy eldöntésére létrehozott kormánybiztosi különbizottság a Dugonics teret javasolja e célra, a közgyűlés azonban a javaslatot nem fogadja el, hanem a lebontandó vár helyén kéri megfelelő telek kijelölését. (Ez az 1880. novemberi közgyűlés mondja ki, hogy az új templomot „...az 1879. évi árvíz emlékének megörökítésére fogadalmi templomul kívánja felépíteni társadalmi úton összegyűjtött költségeken.”)

Tisza Lajos 1882-re elkészített új javaslata a célra öt területet tart megfelelőnek, amelyek közül szerinte és a városi tanács szerint is a Szent Dömötörről elnevezett

¹ A forrás megjelölése nélkül idézett dokumentumok lelőhelye a Csongrád megyei I. Állami Levéltár Szeged város Polgármesteri Hivatala iratainak 240—243. sz. különksomói.

belvárosi plébániatemplom telke és környéke legalkalmasabb, mivel „ezen a mostani belvárosi templom helyét képező területhez fűződik tulajdonképpen a lakosság kegyele... ha a város más pontján új templom építtetnék, mindenesetre előállna annak szüksége, hogy ehhez nagyobb költséggel egy plébános állomás állíttassék fel, ami a területek másképpeni beosztását is vonná maga után.” A tanács tehát az 1882-ben megalakult „Fogadalmi Templom Bizottság”-gal együtt egyértelműen az állami érdekek alapján határoz és eszerint indokolja döntését. Nem szándékozik a templom felépítéséhez kapcsolódóan újabb előnyöket biztosítani az egyháznak.

A közgyűlési határozat következő évi jogerőre emelkedésével „minden” akadály elhárult az építkezés megkezdése előtt, „csupán” az anyagi fedezet hiányzott a fogadalom valóraváltásához. Ami nem is csoda néhány évvel a katasztrófa után, amikor az életfeltételek újrászervezésének parancsoló szüksége miatt nyilván nem sok jut még a kegyes adakozásra. A város megszavazta, évenként letétbe helyezendő összeg is inkább jelképes, mintsem reális fedezete a belátható időn belül elkészíthető építkezésnek.

Az első jelentős összeg Bonnaz Sándor csanádi püspök adománya, aki 1888-ban végrendeletileg 200 000 koronát hagyományoz a lassan gyűlő fogadalmi templom-alapra. Ezután csak a századvégén újraéledő építési kedv tűzi ismét napirendre az évtizede szunnyadó problémát, hogy ettől kezdve a megvalósításig le sem kerüljön onnan. Ekkor azonban a felépítés mielőbbi megkezdésének óhaját már egy új probléma is hátráltatja, és ez a templom felépítési helyének kérdése.

A közgyűlés helykijelölő határozata a rombolva építő periódusra esik. A rekonstrukciós láz csöndesedése után azonban, műemlékektől megfogyatkozottan sokan úgy érzik, hogy az egységes városképért túl nagy ár volt a középkori vár és egyéb műemlékek lebontása.

Nem nehéz hát megszervezni az egyháznak — amelyet a kétségkívül tiszteletreméltó műemléki gondoskodás mellett nyilván az újabb plébánia felállításának lehetőségére is ösztönzött — egy széleskörű akciót a halálra ítélt Dömötör templom megmentése érdekében. Szervezők járják a Belvárost, és több mint ezer aláírást gyűjtenek, amely szerint az új templomot a Dugonics téren kell felépíteni. A javaslat a tanácsülésen is többséget kap, az ellentábor képviselői azonban elérik a belügyminiszternél, hogy a határozatot — fedezet megjelölésének hiánya miatt — megsemmisítse.

Egy, a fogadalomhoz méltó templom felépítése a századforduló keresztényeknek adományából nyilvánvalóan megoldhatatlan, az államhatalmi funkcióban levő adminisztráció ugyanakkor nem mutat hajlandóságot a városi közvagyonnak, mint fedezeti forrásnak megnyitására, ha ez az egyház újabb térnyerését eredményezi. A fenti — határozat-fellebbezés — „játék” így még jónéhányszor megismétlődik, mígnem 1907-ben az egyház és a műemlékvédelem hívei kényszerülnek engedelmnyre, lemondván a Dömötör templom fenntartásáról és újabb plébánia szervezéséről. Addig azonban sok minden történt.

A Dömötör templom fenntartása mellett kardoskodók nagy eredménye volt, hogy 1902-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszter az épületet műemlékké nyilvánította: „*A szegedi belvárosi rk. plébániatemplom falai részben még a középkorból valók; külső támpillérei ma is megvannak, s ez az épület a török hódoltság idejét is átvészelve 1725—1749. években az akkor divatos barokk stílusban alakítottatott át. A tágas egyhajós templom boltozatai merészek, térhatása és építészeti belső kiképzése kiváló mester kezeire vall. Ezenfelül belső felszerelése, fő és mellékoltárai a barokk ízlés díszesebb alkotásai és művészeti beccsel bírnak. Az ép és erős épület belül teljesen jó karban van, csupán külseje van elhanyagolva, annak rendbehozatala sürgősen eszközlendő.*” — hangzik a miniszteri indoklás.

Ez a határozat azonban a Fogadalmi templom építését nem hogy előrevinné, inkább késlelteti. Az új templom telkének kisajátítása, a Dömötör templom és a hozzá tartozó plébánia épület restaurálása, új plébánia kialakítása, építése a tanácsi vezetők számítása szerint kb. 1 millió koronával emelte volna a költségeket — eltekintve az új plébániának a kegyúr-városra nehezedő állandó terheitől. E helyzetet elkerülendő kérik hát a minisztériumot, hogy a templomot saját költségén restauráltassa, sajátítsa ki, és mint használaton kívül helyezendőt nyilvánítsa műemléktemplommá — amire az természetesen nem hajlandó. A műemlékké nyilvánítás sem hozta hát meg a „templom védőinek” a remélt eredményt.

A közgyűlési csatározásokkal egyidőben azonban folyik egy átgondolt tervező munka az építés megkezdésének előkészítésére. A város főmérnökét, Tóth Mihályt 1900-ban külföldi tanulmányútra küldik, hogy összegyűjtse az utolsó fél évszázadban épült legjelentősebb hazai és európai templomok építési adatait és költségkihatását.

A főmérnök 23 templom adatait terjeszti még ugyanez év végén a tanács elé. Megállapítja, hogy a megvizsgált templomok mindegyike történelmi stílusban épült — többségük gót, de szórványosan román és renaissance építmény is akad köztük. Építési anyaguk téglá, amelyet faragott kővel kevernek a sérülésnek jobban kitett vagy díszesebbre tervezett részeknél. Tapasztalatai és a belvárosi templom funkciója alapján — a jelenlegi lélekszám és várható növekedésének figyelembevételével — egy 3400 fő befogadására alkalmas, gót stílusú, háromhajós csarnoktemplom felépítését javasolja. *„Figyelembe véve a helyi körülményeket s a kő drágaságát, az építés tül-nyomó anyagául a téglá veendő számításba, kövek és faragott kövek csak a templom azon külső részletein alkalmazandók, amelyek az idő viszonyosságainak s a megrongálódásnak legjobban ki vannak téve, mint lábazat, párkányok, élek, ablakkeretek, csúcsok, galériák, lépcsők. A belső díszítő és kőfaragó munkák a drága kő helyett gipsz vagy műköből készülhetnek.”* Az ily módon felépítendő templom összköltsége a tapasztalatok alapján 1,5 millió koronára becsülendő, amely összeget a tanács úgy reméli előteremteni, hogy a város közlegelőiből 3500 holdat bérbe ad, amelynek bérleti díja 25 év alatt — más adakozás híján is — biztosítja az építési költségeket.

Ha ezt a közgyűlési határozatot „társadalmi adakozás”-nak tekintjük, akkor az eltelt két évtizednek a fogadalom valóraváltására tett leghathatósabb intézkedését kell üdvözölnünk benne, amely ha távol is, de reális gazdasági számítások alapján jelöli ki a templom felépítésének idejét. Nem lehet azonban nem észrevennünk a felkorbácsolt kedélyeket csillapító időnyerés szándékát.

Sokkal egyértelműbb az az ugyancsak 1900-ban tett felajánlás, amelynek a templom máig is egyik legértékesebb műkincsét köszönheti, ami úgy hisszük, elegendő indoka a következő rövid kitérőnek.

A Szegedi Képzőművészeti Egyesület igazgatója az egyesület 1900-as őszi kiállítására meg akarja szerezni Fadrusz Jánosnak akkor már nemzetközi hírű „Krisztus a keresztfán” c. alkotását, amelynek a művész a Múcsarnok 1892. évi téli kiállításán a Képzőművészeti Társulat nagydíját és az 1900-as párizsi nemzetközi kiállításon a grand prix-t köszönheti. Levelében tehát az igazgató nemcsak a szobor beküldését kéri, hanem árának megjelölését is. Az akkor épp a szegedi Tisza Lajos emlékművön dolgozó Fadrusz erre nagyvonalúan felajánlja szobrát a mecénás város felépítendő fogadalmi temploma számára, amint azt később Lázár Györgynek írta, mivel az emlékmű készítése közben „...a város hatósága részéről, valamint egyesek részéről... legszívesebb fogadtatást kapott, amely utóbbiban művészetét látta megtisztelve.”²

² Csongrád megye I. sz. Állami Levéltár Szeged Város Polgármesteri Hivatala 3990/925.

Tisztelt barátom!

Krisztus azt hiszem 6 nap múlva mehet.

Ez a munka templomi világításnak van száma és olyanban is csináltam, és persze megint olyanba kívánkozik hogy hatásos legyen.
A lépcsőház adna

Talán
(olyan magas oldalvilágítást, azt majd kipróbáljuk, vagy talán a terem is kiadja. Mindenesetre ilyen fal kell nekem amelyet most le fogok írni.

Tisztelt Barátom!

Krisztus azt hiszem 6 nap múlva mehet. Ez a munka templomi világításnak van száma és olyanban is csináltam, és persze megint olyanba kívánkozik, hogy hatásos legyen.

A lépcsőház adna talán olyan magas oldalvilágítást, azt majd kipróbáljuk, vagy talán a terem is kiadja. Mindenesetre ilyen fal kell nekem, amelyet most le fogok írni. Tehát ilyen ablak kell, amelyik Krisztus bal arcát felülről és balról világítja! mert a jobb oldalon mélyen lecsüng a haja.

A krisztus feje 2 méter 70 cm magasságban van a földtől, így tehát azt hiszem, hogy kapunk még elég szép felső jobb oldalvilágítást, hogy a szobor bal arcát felülről és oldalról világíthassuk.

Ha ezt így nem lehetne kapni, akkor lámpával világítjuk tetszésünk szerint, ahogy egyszer Pozsonyban kiállítottam nagyon misztikus szép hatással, és az leginkább felel meg a templomi hangulatnak. Kérem, írjon ezekről egy pár sort, hadd tudjam, hogy lesz a dolog kivihető.

Úgy hiszem, hogy 6 nap múlva útnak indíthatom.

Ami az árát illeti, csak azt mondhatom, hogy nincs ára. Ehhez a munkámhoz annyi szenvedés és öröm fűződik, a nagy küzdés évei és az első nagy sikerem hozzá tartozik, nyilvános pályámat ez a krisztus nyitotta meg, ezért el nem adom soha.

De ha Szeged városa elfogadja tőlem szíves ajándékba, az újonnan épülendő temploma számára, akkor nekem is örömet szereznek vele.

Maradok szívélyes üdvözlettel barátja

Fadrusz János³

³ Uo.

A krisztus feje 2 méter 70 cent. magasra van a földtől, így tehát azt hiszem hogy kapunk még elég szép felőzések oldal világitást hogy a neobarokk arókat felülől és alulról világíthassuk.

Ha azt így nem lehetne kapni akkor lámpával világíthatnánk tettesiműt szerint, hogy egyszeri törvényben kiállítottan nagyon nyugtalan szép hatással, és az leginkább felel meg a templomi hangulatnak. Kérem írjon erről egy pár sort, ha tudjam hogy lesz a dolog kivihető.

Meg hiszem hogy 6 nap múlva után indítottam

Ami az arókat illeti, ezért azt mondhatom hogy nincs ára. Éhez a munkához nagy szenvedés és öröm fűződik, a nagy küzdés évei és az első nagy sikerem hozzá tartozik, nyilvános pályámat és a krisztus nyitotta meg ezért el nem adom soha.

De ha legyen várossa elfogadják tőlem szíves ajándékba, az újonnan építendő temploma számára, akkor nekem is örömet szenvedez vele.

Marsóval virályos üdvözléssel
barátja Tardus János.

A szobor krónikájához tartozik még, hogy az „ideiglenes” múzeumi elhelyezés után csak 1925-ben elevenítik fel az adomány emlékét, amikor egy másolatát Budapestről megvételre ajánlják fel a csanádi püspöknek. Bár ekkor a polgármester utasítja Foerk-öt, hogy az alkotás helyét az épülő templomban jelölje ki, az nyilván megfelelkezik erről, s a szobor csak 1958-ban kerül a belvárosi plébánia birtokába, jelenlegi helyén, a Dóm Dömtör kápolnájában pedig csak 1971 óta áll.

Visszatérve e nyilván nem érdektelen kitérő után a templom felépítése körüli közgyűlési csatározásokra — az, hogy az 1900-as anyagi fedezetet biztosító közgyűlési határozat időnyerést is szolgált, csakhamar kiderült. A műemlékké nyilvánító miniszteri határozatot visszájára fordító tanácsi előterjesztésen felbolydult „közhangulat” lecsendesítésére, a sürgős megoldást követelő közgyűlési határozatok kierőszakolóit megnyugtató 1903-ban tervpályázatot írnak ki. Hogy a tervpályázat csupán újabb időnyerést szolgál, azt jelzi az is, hogy a pályázati kiírás sem a felépítés helyére, sem a belső kiképzésre nem tartalmaz utalást, amelynek híján aligha lehet kifogástalan vagy inkább kifogásolhatatlan pályaművet remélni.

A pályázati kiírás feltételei egyébként megegyeznek az 1900. évi főmérnöki javaslatlaltal, csupán a konkrét stílus-megjelöléstől tekintenek el, és elegendőnek tartják a történelmi stílus kikötését. Meghatározzák viszont, hogy az építkezésnél kizárólag magyar anyag használható, és ez alól csak akkor engedélyeznek kivételt, ha az illető anyag az országban be nem szerezhető.

A pályázat kiíróinak számítása bevált. Az 1904. április 1-ig beérkezett pályaművek között a 12 tagú bírálóbizottság — amelyet a tervpályázat határidejének lejártá előtt állított össze a tanács és az építőművész szövetség — az I. díjat nem adta ki, a II. díjat Aigner Sándor és Rainer Károly közös tervének, a III. díjat pedig Foerk Ernő és Sándy Gyula együttes pályaművének ítélte oda.

Az időnyerés időleges, és alig néhány hónapos viszonylagos szélcsend után újabb javaslatok és határozatok és újabb fellebbezések követik egymást. Úgy látszik, hogy a Dömötör templom fenntartására tett erőfeszítések zsákutcába juttatták a fogadalom ügyét, amely az egyház tekintélyét is fenyegeti. Az 1907. évi 187. sz. közgyűlési határozat kimondja hát a Dömötör templom lebontását, amely határozatot mind a belügyminiszter, mind a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyja — utóbbi azzal a kikötéssel, hogy a templom „...műemléki részletei megőriztessenek.”

Bár még az építési költség mintegy fele, 800 000 korona gyűlt csak össze, egyszerűre végezték a huzavonának, illetve úgy tűnik, hogy vége szakadt. A polgármester a Fogadalmi Templom Bizottság egyetértése alapján azonnal fölveszi a kapcsolatot Schulek Friggyessel, a budai Mátyás templom és a Halász bástya tervezőjével. A megbeszélések eredményeként Schulek vállalja a tervek elkészítését, s a polgármesteri intézkedést 1908. november 25-i ülésén a közgyűlés is legalizálja: „... figyelemmel azon közismert tapasztalatra, hogy nyilvános pályázatokon oly kiválóságok, akiktől minden tekintetben kifogástalan művészi munka bizton remélhető rendszerint részt nem vesznek, kimondja a közgyűlés, miszerint elfogadva a fogadalmi templom bizottság javaslatát, a város polgármestere által annak alapján lefolytatott tárgyalásoknak a 8063/1908. sz. polgármesteri átiratban foglalt eredményét, a fogadalmi templom és belső felszerelése kiviteli terveinek elkészítésével és az építés műszaki vezetésével Schulek Frigyes műegytemi tanár urat bizza meg, és hozzájárul azon véleményéhez, hogy a fogadalmi templom kupolás román stílusban épüljön, az épület költségeit ... 1 200 000 koronában, a belső berendezés költségeit... 300 000 koronában” állapítja meg. „Utasítja végül a város tanácsát — kifejezést adván azon óhajának, hogy a fogadalmi templom mielőbb felépüljön —, miszerint a belvárosi templom műemléki jellegű részeinek kijelölése s azok megőrzési módzatainak megállapítása iránt szükséges lépéseket saját hatáskörében tegye meg, s a templom lebontása iránt, midőn annak szüksége elérkezik, tegyen a közgyűlésnek előterjesztést.”

Schulek örömmel értesül a közgyűlési határozatról, zavarja azonbanban az építésügyi tervpályázatoknak — épp a tanácsi határozatot megelőző nap — megjelent új szabályzata, amely szerint „A pályabírákként szereplő szakférfiak a pályázatban részt nem vehetnek, a tervpályázat tárgyát képező építkezéseknél mint tervezők vagy

vállalkozók később sem szerepelhetnek, szóval sem anyagilag sem erkölcsileg, sem közvetlenül sem közvetve érdekelve lenniök nem szabad!” — ő ugyanis az 1903-ban kiírt tervpályázat elbírálásában az Építőművész Szövetség hivatalos kiküldöttként vett részt. Állásfoglalásért a rendeletet kiadó Kereskedelemügyi Minisztériumhoz fordul, de a megrendelő város is akcióba lép a művész lelkiismereti aggályainak leküzdésére. A polgármesteri levél hosszú oldalakon értelmezi az új rendeletet, amely elemzés végső konklúziója — megegyezően a minisztériumi állásfoglalással — az, hogy Schuleket nem köti az új rendelet, mert nem pályázatról, hanem megbízásról van szó, amelyben — a bírált tervpályázattal szemben — ki van tűzve az épület helye, meg van határozva stílusa, feladatul tűzi ki a belső berendezés megtervezését, és a rendelkezés visszamenőleg egyébként sem lehet érvényes.

Az építész aggályai ugyan elmúltak, de közben újabb félév telt el, mire a megbízási szerződést 1909. május 23-án a polgármester Schulekkel megköti, amelyet a közgyűlés már 27-én jóvá is hagy. A szerződés csak a legáltalánosabb kikötéseket (befogadóképesség, építési költség, építési anyagok) tartalmazza. Ezek most is megfelelnek az 1900-as főmérnöki előterjesztésnek, egyetlen betoldással, miszerint „...kívről pótananyag mellőzésével...” kell megoldani az építésznek a templom falburkolását. A tervező tiszteletdíjaként a szerződés a beruházási összeg szokásos százalékarányát köti ki. *„Amennyiben azonban az építési költség a város közönsége által elfogadott terv — és körülírásoknak a város közönsége által utólag követelt módosulása következtében a munkák folyamata alatt emelkednek a ... díjrészlet az engedélyezett költségekkel szemben felmerülő többletköltség arányában felemelendő: mégpedig az építési munka után 4%-kal, a belső díszítések és berendezések után pedig 7,2%-al.”*

A határidőket a szerződés a következőkben rögzíti: *„a vázlattervek bemutatására 1909. október 15; a tervezet és részletes költségvetés bemutatására a vázlattervek végleges elfogadása után hat hónap; a templom befejezésére a munka megkezdésétől számítva négy év.”* A 9. pont pedig kimondja, hogy *„A jelen szerződés Schulek Frigyes szerződő fél művészi személyiségéhez lévén kötve, az másra át nem ruházható.”*

Schulek az első vázlatterveket 1909. december 6-án mutatja be a tanácsnak, amely azt a részlettervek kidolgozási alapjául elfogadja ugyan, de kéri a mellékrajzok kibővítését, mellékkápolnákkal való kiegészítést és még néhány lényegtelen módosítást. Schulek igénye ugyanakkor a templomnak egy magasított teraszon való elhelyezése, amelyet a közgyűlés helyénvaló változtatásnak tart, s az ehhez szükséges fedezetet is biztosítja — összesen 200 000 koronával megemeli az induló összeget. Ezután a tanács vezetőinek jelenlétében az építész kijelöli a templom mérnöki pontosságú építési helyét, ami a szerződés értelmében azt jelenti, hogy a részlettervek elkészültével (6 hónap) és a jóváhagyási eljárás kivárása után legkésőbb egy éven belül megindulhat az építkezés.

Az egy év azonban még a tervezésre is kevés — ami miatt az idős mester újabb és újabb magyarázkodásra kényszerül — s a részlettervek csak 1911. február 18-án érkeznek Szegedre, akkor is hiányosan. A mellékelt költségterv pedig az engedélyezettnek csaknem kétszerese, 3,3 millió korona, amelyről a mérnöki hivatal pontosítása után kiderül, ugyan, hogy „csak” 2,52 millió, azonban így is nagyon jelentős a túllépés. A tervezési ütem, a kalkulációs pontatlanságok és a túlméretezett költség-előirányzat — az ekkor elkezdődött huzavona végét ismerve — akaratlanul is azt juttatják az ember eszébe, hogy ezektől talán a város visszalépését, szerződésének felbontását remélte Schulek.

Szeged azonban ragaszkodik a neves építész személyéhez, s bár van némi nézeteltérés, a közgyűlés a terveket és a pontosított költségvetést is elfogadja, legalizálja a az építész tiszteletdíjigényét a teljes beruházási összeg arányában, vállalja az 5 évre

meghosszabbított építési idő alatt jelentkező újabb rezsiköltségeket, sőt Schulek olyan kikötését is akceptálja, hogy „Amennyiben a szerződött Schulek Frigyes jelen munka tartama alatt munkaképtelenné válnék, vagy elhalálozna, jelen szerződés minden kötelezettségei — és jogaival fiára, Schulek János építészre szállnak, ki is ezen kötelezettségek vállalását aláírásával már most megerősíti. Egyúttal tudomásul veszi építető, hogy Schulek János, mint Schulek Frigyes megbízottja az építkezés műszaki fölvezetését már most fogja ellátni.”

E külön-kívánságokat is rögzítő, 1911. dec. 3-án kötött pótszerződés aláírása után a város — a későbbi esetleges viták elkerülése érdekében — a tiszteletdíjra vonatkozó pont értelmezéséül ki akarja kötni, hogy a 2,52 millió után számított tiszteletdíjat a művész olyan átalányösszegnek ismerje el, amely nem változhat ezentúl a tényleges építési költségek arányában, ill. „Szerződő felek csakis azon egy esetre korlátozzák a művezetői díj és átalány emelkedést, ha az építető város olyan lényegbe vágó és nagyobb tervezési munka-többletet igénylő változtatásokat (mint pl. ha a főhomlokzat tervezett kivitele helyett annak egészen kőből kiépítését, vagy ehhez hasonló nagyobb munkát és költséget rendelne el.)” (Kiemelés tőlem V. J.) Ezt a kiegészítést ugyan sem Schulek, sem fia nem írja alá, az azonban a szabályosan megkötött pótszerződés érvényét nem sérti, s miután Schulek terveit a belügyminisztérium is jóváhagyta, az építkezés megkezdése elől minden akadály elhárult. 1912. augusztus 9-én a polgármester értesíti Schuleket a jóváhagyásról, s kéri, hogy a még akkor is hiányzó néhány részlettervet, statikai számításokat készítse el, adja ki az építési megbízásokat, és kezdje meg a templom alapozását. Schulek azonban váratlanul néhány nappal később kelt válaszlevelében szerződésének felbontását kéri.

Az elmúlt évtizedek alatt a köztudatban az a hiedelem alakult ki, hogy Schulek és a város között anyagi okok robbantották ki azt az ellentétet, ami lehetetlenné tette a további együttműködést. Úgy hiszem, hogy ez a legenda már csak azért sem állja meg a helyét, hiszen — mint később látni fogjuk — a megbízó és a tervező kapcsolata később sem szakadt meg. Ezzel nem állítom, hogy Schuleknek — mint bármely építésznek — nem lettek volna anyagi vitái a várossal, de az is tény, hogy kívánságait Szeged mindig ki is elégítette.

Az igazi indokként úgy érzem, itt el kell fogadnunk a lemondó levél érveit, amelyek távol állnak az anyagi zsörtölődéstől, sokkal inkább az idős ember bölcs előre látását, számvetését mutatják. (Az 1919-ben elhunyt művész nem is érthette meg a templom felépítését.)

„Nagyságos Dr. Lázár György kir. tanácsos polgármester úrnak Szegeden

33.208/1912. tan. szám alatt 1912. évi augusztus 9-én kelt becses sorai kapcsán értesültem arról, hogy a nagyméltóságú belügyminisztérium kivitelle elfogadta a fogadalmi templomra vonatkozó, általam elkészített terveket. Nevezett templomnak ügye immár a megépítés korszakába lép.

Szükségesnek tartom, hogy ez alkalommal visszapillantást vessek az elmúltakra és egyszersmind számoljak a jövővel is.

A fent idézett utolsó átiratnak kelte és a tervezési munkálatok megindulását jelző első szerződés kelte (1912. augusztus 9. és 1909. május 23.) közötti különbség három évnél hosszabb időközött állapít meg. Három év az én koromban nagy idő. — Kezdetén megbízva munkaerőmben, kecsgettem magamat ama reménnyel, hogy Szeged szab. kir. város által hathatósan támogatva 3—4 év alatt szerencsésen elvégezzük a programszerű építkezést. — Időközben átléptem a 70 éves életkort és mindinkább érzem munkaerőm ernyedését. A kitűzött feladat ellenben az eredetiek kétszeresére megnövekedett, minek folytán a most elfogadott tervekben megállapított műalkotás megoldására — előre nem látott külső akadályoktól eltekintve és állandó munkaképességet feltételezve — kétszer annyi időre lenne szükségem.

Életemnek nyolcadik évtizedében ily hosszú időt igénylő nagy feladatra vállalkozni, amelynek teljesítésére a virágzó férfikornak állandó szellemi és testj munkaképessége valamint ernyedetlen kitarása éppen elégséges, most már az aggnak gyarapodó fogyatékoságaival megterhelten vállal-

kozni igazán könnyelmű vakmerőség lenne. Ilyen korban az életnek fonala már foszlásnak indul, és meglepő hirtelenséggel megszakad.

Mondottak az építetőknek érdekeit is közelről érintik, amennyiben folyamatában megakadt műnek újabb folytatása különösen áldozatokat kíván, mert rendkívül megnehezíti az utódnak helyzetét, továbbá veszélyeztetvén a monumentális alkotásnak művészeti egységességét, csökkenti egyszersmind annak művészeti értékét is.

Ellenben tiszta helyzet akkor állhat elő, amikor az utód az elfogadott tervek megvalósításának kezdetén lép hivatása körébe és elődjének ténykedése által nem feszélyezve, szabadon követheti a maga saját felfogását már a művelet megindításától fogva.

A tervek benyújtása (1911. február hava) óta eltelt várakozási idő érlelte meg bennem ezeket a tárgyilagos eszméket, melyeknek eredményeképpen azon alaposan megfontolt kéréssel fordulok Szeged város közönségéhez miszerint engemet a munkának most beálló újabb szakában való közreműködés kötelezettsége alól felmenteni, valamint a velem és fiammal kötött szerződést felbontani méltóztatásuk. Az eddig részésített megísztelő bizalomért hálás köszönetet mondva, s abban a reményben, hogy fenti, reám nézve súlyos életkérdést képező kérésem kellő méltánylásban fog részesülni, maradok

kiváló tisztelettel

Budapest, 1912. augusztus 18-án

Schulek Frigyes”

A polgármester Schulek lemondó levelének megérkezése után azonnal a fővárosba utazik, hogy személyesen vegye rá a mestert döntésének megváltoztatására. Miután kiderül, hogy a művész elhatározása végleges, megkísérlik fiának megnyerését a kivitelezésre, aki azonban erre csak a tervezési díj egész összegéért mutat hajlandóságot. (A bemutatott tervek alapján a tiszteletdíj mintegy felét a város ekkor már kiutalta Schuleknek.) A kérés teljesíthetlensége miatt újabb és újabb nevek kerülnek elő, mint lehetséges megbízottak, a konkrét tárgyaláskor azonban kiderül, hogy élő építészek kivitelezését közülük senki sem vállalja. Így nyilatkozik Pecz Samu, az Országos Levéltár tervezője és Rainer Károly, az 1903-as tervpályázat II. díjasa, a szegedi Rókusi Templom építész is. Végül Foerk Ernő, felsőipariskolai tanár a Schulekkel kötött feltételek szerint hajlandó a tervek kiegészítésére és az építkezés levezetésére.

Ennek alapján határoz úgy az 1912. december 22-i közgyűlés, hogy „...a visszalépés dacára a fogadalmi templomot Schulek Frigyes mester által már elkészített és a törvényhatósági bizottság által elfogadott tervek szerint kívánja felépíteni, és a fogadalmi templom bizottság, illetve a város tanácsának javaslatához képest a részlettervek elkészítésével s a művezetéssel, a tervezéshez s a művezetéshez tartozó minden további munkálatokkal... a Schulek Frigyessel kötött szerződésben részletezett feltételek és tiszteletdíjak mellett Foerk Ernő budapesti műépítész urat bízva meg”. A tanács a szerződésben kiköti, hogy „Felelős... a művezető építész azért is, hogy az építkezés szigorúan a végérvényesen elfogadott tervek alapján hajtassék végre, stílszerűségének hátrányára sem a tömegekben, sem a főméretekben ne eszközlössék” (változás). „A stílszerűség megtartása mellett gazdasági szempontból netán javaslandó változások csakis az építetők szabad királyi város előzetes hozzájárulásával lesznek végrehajthatók”.

Schulek lemondó levele utódnak szabad kezét kér, amit tehát a város nem ad meg, a „stílszerűség” megtartásának meglehetősen szubjektív „kiskapuját” ugyanakkor nyitva hagyja Foerk előtt, aki talán a város szorult helyzetét látva él is a lehetőséggel, hogy saját elképzeléseit megvalósítsa. Ez azonban a remélnél sokkal nehezebben megy számára. 1913. március 13-án mutatja be az első módosított tervet a fogadalmi templom bizottságának, amely csak a változtatások egy részével ért egyet,

s így terjeszti azokat a közgyűlés elé. A tanács azonban anélkül, hogy a terv-módosítás valamennyi kérdésében döntene, az építkezés megkezdését sürgeti. 1913. június 5-én elrendeli a Dömötör templom szentélyének lebontását, ill. a megmaradó rész használhatóvá tételét, majd augusztus 2-án kitűzik az alapokat. A tervek jóváhagyása körül ugyanakkor elkezdődik egy huzavona, amelynek talán legjellemzőbb adata, hogy több mint tíz évvel az építés megkezdése után, még 1924-ben sincs Foerk kezében teljes egészében jóváhagyott terv, és még ekkor is folyik a vita a torony megjelenési formájáról.

A nézeteltérés legfőbb oka, hogy Foerk meglehetősen szabadon értelmezi szerződésének fent idézett kikötéseit, s ha végigtekintjük az új terveket, azt kell tapasztalnunk, hogy a tervezőnek minden lényeges kérdésben sikerült keresztülvinnie akaratát, amely a templom valamennyi fő részét érintette — sajnos nem is kedvezően.

Szükségtelennek tartjuk most a vita részletes áttekintését, amely az érvek és ellenérvek, szubjektív indulatok és higgadt elemzések gazdag tárháza. Belőlük Foerk részikerei kétségkívül nyomon követhetők volnának, a teljesség azonban könnyebben elsikkadna. Ehelyett inkább azokat a fő módosításokat ismertetjük, amelyek alapvetően befolyásolták a templom esztétikai megjelenését.

Az alaprajzon tervezett módosítás minimálisnak tűnik, következménye, annál nagyobb. Schulek a homlokzatot és a tornyokat egy síkban tervezte elhelyezni és a főhajó homloksíját két szárnyfal segítségével összekapcsolta a tornyokkal, az előcsarnok árkádjait pedig öt bejárati nyílással az egész homlokzaton végigvitte. Foerk, hogy az általa még díszesebbre tervezett homlokzatot jobban kiemelje, a tornyokat mintegy két méterrel hátrább helyezte. Ezzel két kedvezőtlen hatást ért el egy csapásra.

Először le kellett mondania azokról az építészeti elemekről, amellyel Schulek a tornyok és a hajó egymáshoz tartozását biztosította, az ezek helyett alkalmazott díszítés ugyanekkor az építészeti szervezetség híján a *román díszítő motívumok* meglehetősen *idegen halmazává* vált a homlokzaton. Másodszor ezáltal a torony teljesen elszakadt az épület egészétől, olyanná vált, mintha csak mellé lenne állítva.

Csak tovább rontotta a helyzetet a *tornyok* lényeges, 76 m-ről 93 m-re történő *megnövelése*, amelyek még így hátrább helyezve sem hagyják érvényre jutni a mellettük szinte eltörpülő homlokzatot. Egymástól távol helyezve ugyanakkor képtelenek megteremteni a remélt monumentális tömeghatást.

Nehezen tudjuk követni a művész szándékát a tornyok óra fölötti részének díszítésénél, hiszen közelről a magasban élvezhetetlenek, távolról nem látszanak, a téglakő falazás váltogatása — ami nem a túlzott takarékosagra vall — ugyanakkor inkább tarkítja, mint díszíti az építményt. A toronyvégződés falazással való kialakítása kétségkívül az időtállóság jegyében történt Schulek hagyományos megoldásával szemben, sokkal kevésbé az óra alatti toronyfal világosszürke vakolt mezőkkel és nem más építészeti eszközökkel való tagolása — sajnos hasonló területek a templom más falsíkjain is megjelennek —, amely a napjainkban kezdődő vakolatpusztulás következtében tovább rontja az esztétikai hatást.

Foerk a templom *oldalnézetén* is lényeges módosítást hajtott végre. Nem azért hibáztatjuk elsősorban, hogy Schulek körablakait hármasszósztású nyílásokkal helyettesítette, a nagy körablakot az oldalbejárattól a homlokzatra helyezte, és hogy a nyolcszögletű kupolát tizenhatszögletűre módosítja. Legproblematisabbnak a magasponatok díszítését érezzük. Elég itt a kupola dupla és tarka árkádsoros beöltöztetésére és Tóth István ősfoglalkozásokat ábrázoló domborműveinek alig látható magasságban való széthintésére gondolnunk.

A helyi sajtó erőteljes támadására a tanács vezetői nem tudnak kitérni az elől, hogy Foerk módosításait magával a legilletékesebbel, Schulek Friggyessel ellenőriztessék. Hogy milyen jó a viszony még ekkor is az építész és a város között, azt Schulek készséges közreműködése jelzi, aki a polgármesterhelyettes azon kérdésére, hogy helyesnek tartja-e Foerk változtatásait nem ad ugyan határozott választ „...mivel ő a szaklapból ismeri a módosított terveket, s minthogy a lehető leglelküimeretesebben akarja azokat elbírálni, szükségesnek tartja, hogy azokat a részletterveket amelyeket Foerk készített el, közelebről is megtekintse. Ezért határozott ígéretet tett, hogy Foerk Ernőt a jövő hét folyamán felkeresi, vele együtt tüzetesen átvizsgálja a módosított részletterveket, és ennek eredményéről majd levélben értesít engem, mielőtt az ügy közgyűlés elé kerül. Kijelentette még itt, hogy ha a város bármikor fölvilágosítást kíván a Fogadalmi templom terveiről, a legkészségesebben áll rendelkezésünkre.”⁴

Schulek ígért levele március elején érkezik meg, s bár egyértelműen igazolja Foerk törekvéseinek jogosságát, nyilván gondolkodóba kellett, hogy ejtse a tanácsot.

„Nagyságos Bokor Pál polgármester-helyettes úrnak

S z e g e d e n

Nagyságos Uram!

Becses látogatása után néhány nappal, ígéretem beváltandó meglátogattam Foerk Ernő építész-tanár urat, hogy a fogadalmi templom újabb rajzait megtekintsem. Az ott nyert benyomásaim általában kedvezőek voltak, főleg mert láttam, hogy Foerk úr buzgón foglalkozik a szép feladat változataival.

Időközben azonban megjelent az Építő Ipar című hetilap külön lenyomataként egy képes füzet, melyben Foerk úr „saját” terveit oly módon bocsátja a nyilvánosság elé, hogy szembe állítja vele nem az én elfogadott és kiforrott utolsó tervemet, hanem annak krétával rajzolt kezdetleges stadiumát mutató első vázlatát.

A két terv közötti különbségeknek ily célzatos irányú, sőt megtévesztésre is alkalmas bemutatása, személyes ügyé avatja a kérdést és kizár engemet, mint legközelebb érdekelt felet, az elfogulatlan bíráló tisztéből.

Egyébként pedig helyesnek tartanám, ha utódomnak formai nyelvezete kifejtésében szabad kéz engedtetnék. Ezt kívánja nemcsak a mű egyöntetőségének érdeke, hanem a magam érdeke is, aki *nem vállalhatok felelősséget az én munkámnak más szellemben való interpretálásáért.* [Kiemelés tőlem V. J.]

Jól eső bizalmát hálásan köszönve, maradok Nagyságod tisztelő híve

Budapest, 1914. március hó 2.

Schulek Frigyes”

Schulek egyértelműen fogalmaz, amikor Foerk tevékenységét az ő művének más szellemű interpretálásának minősíti, amely főleg azért hat rá kedvezően, mert látja „hogy Foerk úr buzgón foglalkozik a szép feladat változataival.”

Érthető, hogy ezek után még nehezebb a módosító indítványok keresztülvitele a fogadalmi templom bizottságban és a közgyűlésben.

Az építkezés azonban ennek ellenére tovább folyik, mígnem a minden építőmunkát megszüntető rombolás, az első világháború be nem rekeszti. Az építő Ottovai és Vinkler cég vezetői is bevonulnak, s a végelszámolást is csak hazatérésük után 1918. novemberében tudja velük elvégezni a tanács.

A továbbépítés gondolata 1921-ben vetődik fel újra, amikor az 1882-es születésű fogadalmi templom bizottság ujjáalakul. Bár az inflációs idők nem kedveznek a nagyobb lélegzetvételi, stabil pénzügyi tervet igénylő beruházásoknak, már ekkor felveszik a kapcsolatot Foerkkal, hogy dolgozza ki az építés továbbfolytatásának tervét.

⁴ Délmagyarország 1914. II. 15.

A város újabb 2,5 ezer hold közlegelőt ad bérbe, amelynek díjaként befolyó stabil „búza-valuta” biztosítja, hogy 1923-ban újra elkezdhetik az építkezést, amely — ha nem is a háború előtti ütemben — így mégis előre halad. Az 1928-ban felvett félmillió pengős váltókölcson pedig biztosítja, a belső berendezés adományokból meg nem valósítható részének anyagi fedezetét.

A templom azonban csak 1930 őszére készült el annyira, hogy október 24-én fölszentelhessék.

(*Belső díszítése máig befejezetlen maradt.*)

A háború utáni építési folyamat nyomonkísérése kétségkívül sok kortörténeti, elsősorban gazdaságtörténeti érdekességgel kecsegtet, azonban tárgyunktól annyira eltér, hogy elejtjük ezt a fonalat. A templom építészeti jellemzésére, a túldíszített, ideges külsőnél sokkal harmonikusabb, építészetileg értékesebb belső kialakításának elemzésére — a feladat eltérő volta miatt — majd máshol keríthetünk sort. Itt megelégszünk csupán — a levéltári források és a tárgyban korábban megnyilatkozóak adatai közötti eltérések kiélezését tudatosan kerülve — a templom-építés előzményeinek és a szerzőség kérdésének tisztázásával.

ANGABEN ZUR BAUGESCHICHTE DER VOTIVKIRCHE VON SZEGED

von

József Varga

Die markanteste, heute schon vielleicht zum Wahrzeichen der Stadt gewordene architektonische Errichtung des, nach dem Hochwasser entstandenen Stadtbildes von Szeged ist die Votivkirche. Der Stadtrat beschloß ihren Bau noch im Jahre 1879, aber die Durchführung der Absicht zeigende Einweihung erfolgte erst nach mehr als einem halben Jahrhundert, im Jahre 1930. Der Anfang der Bauarbeiten wurde zuerst durch Mangel an Mitteln, dann aber auch von der Kirche in der Hoffnung der Errichtung einer neuen Pfarre und aus Denkmalschutzsorge gehindert, indem sie den Abbruch der nach Seint Demetrius benannten Kirche, die auf dem zum Platz des Baus bestimmten Gebiet stand, verzögerte. Nach der erfolglosen Preisausschreibung — denn die Kirche gab den Kampf auf — beauftragte die Stadt Frigyes Schulek, den Konstrukteur der Fischerbastei mit dem Aufbau der Votivkirche. Der alte Künstler wurde durch die monumentale Aufgabe zu völligen Beanspruchung seiner Energie gezwungen — er hatte eine Pfarckirche zu konstruieren, die 3400 Menschen fassen konnte — endlich aber nach den zahlreichen Fristverlängerungen auf sein Alter und die Abnahme seiner schöpferischen Kraft berufend hob er den Vertrag mit der Stadt auf. Die Ausführung der fast fertigen Pläne übernahm Ernő Foerk, der aber die Originalvorstellungen in anderem Geiste interpretierte, wie es auch Schulek selbst behauptet hat. Er hat sich nämlich schon am Anfang des Baus geäußert, dass er mit dem Werk keine geistige Gemeinschaft auf sich nimmt. Obwohl die Grundkonzeption von Schulek geschaffen wurde, muss man die Kirche als Foerks Werk betrachten.

XVIII—XIX. SZÁZADI FÉMTÁRGYAK ÉS MESTEREMBEREK

T. KNOTIK MÁRTA

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

A Móra Ferenc Múzeum iparművészeti anyagából sorozatos tárgybemutató formájában szeretnénk közzétenni az arra érdemes darabokat. A kevészámú gyűjtemény feldolgozást nem igényel és nem is tesz lehetővé, viszont Csongrád megye iparművészeti kincsei már feldolgozást nyertek¹.

A tárgybemutatót fémtárgyainkkal kezdjük. Elsőnek a lakatoscéh ónserlegét mutatjuk be, majd a gyűjtemény legrégebbi darabjait, a lakatoscéh évszámokkal ellátott, tenyérnyi nagyságú, trébelt ezüst pajszeit². Végül egy ezüst kannával ismerkedünk meg, mely nemrég került a múzeum tulajdonába.

Az ezüst pajszok javarészt, a bennük található ötvösjegyek alapján, helyi ötvösök készítették. A rajtuk levő céhjelvények meggyőznek bennünket arról, hogy a lakatoscéh lakatos és puskamíves mesterei számára készültek. E pajszokat eredetileg a lakatoscéh fentemlített fémserlegére függesztették³. Úgy látszik a szegedi lakatosoknál is szokás volt, hogy az újonnan felvett mester egyéb szolgáltatás mellett a „sildet” is beadta. Az új mester egy kis ezüst pajszot csináltatott, melyen a neve, mesterségének jelvényei és a céhbe való felvételének évszáma szerepelt⁴. Az elhalt mesterek pajszai a céh tulajdonában maradtak, így őrződtek meg napjainkig a céh ládjában. Múzeumunk ezüst pajszain a szereplő nevek és kezdőbetűk mögött tehát a XVIII—XIX. században Szegeden működött lakatos és puskamíves mesterek rejlenek. Őket és az ezüstmunkák készítőit a Szegedi Levéltár és a Somogyi Könyvtár iratanyagában található mesternevekkel nagyrészt azonosítani tudtuk. Az azonosításhoz csak azokat az iratokat használhattuk fel, melyeken a nevek mellett a foglalkozás is fel van tüntetve⁵. Ezen iratokban 1750—1813-ig és 1828 évben fellelhető ötvös-mesterek és a lakatoscéhbe tartozó lakatos-, puskamíves-, órásmesterek neveit és adatait táblázatban rögzítettük, melyet a függelék tesz teljessé.

A táblázat a következőket tartalmazza: a mesterségek szerint csoportosított nevek elé került a dolgozat tárgyát képező ezüst pajszok sorszáma, majd a mesterek

¹ P. Brestyánszky I., Csongrád megye iparművészeti kincsei. MFMÉ. 1970/2.

² „Adományozó a Szegedi Ipartestület” Reizner János bejegyzése a Móra Ferenc Múzeum 1899 évi leltárkönyvébe. A pajszokat könyvében is megemlíti: Reizner J., Szeged Története. Szeged, 1900. III. 459. l. 4-es jegyzet. Később Pataky Dénesné [Brestyánszky I.], Adatok a szegedi ötvösség történetéhez. Műv. Tört. Ért. 1957. 28. l. és P. Brestyánszky I. l. m. 18. l. ír róluk.

³ Vö. Csipkés K., Céhedényeink. Soproni Szemle. V. évf. 3. szám 227. l. és 4. kép.

⁴ Tompos E., Címeres Céhemlékek a soproni múzeumokban. Arrabona. 1968. 116. l. és Nagybakay P., Céhek, céhemlékek Veszprém megyében. Veszprém, 1971. 38—43. l.

⁵ A Szegedi Levéltárban 1003 Szeged Város Tanácsának iratai: Tanácsi jegyzőkönyvek 1717—1830-ig; Vagyonösszeírások (Conscriptio) az 1750—57, 1760—62, 1766—69, 1773, 1776—77, 1808, 1810-es éveké Palánkból és az 1764—69, 1774—77-es éveké Fölsővárosból; 1004 Szeged Város Gazdaszékének jegyzőkönyvei 1774—1828-ig; 1021 Szeged Város Titkos Levéltára Polgárok lajstromjai (ún. aranykönyv); az 1828-as összeírás. Somogyi Könyvtár: a lakatoscéh beírókönyve 1743—1818-ig.

származási, ill. születési helye, a városrész, ahol működtek és hány házzal rendelkeztek. Működésük alatt mikor váltak mesterré, ill. mikor készült számukra az ezüst pajzs, mikor nyerték el a polgárjogot Szeged városától, mely években voltak céhmesterek. Mikor születtek, házasodtak és hogyan házasodtak össze, mikor haltak meg.

Az általunk bemutatásra kerülő fémtárgyakat a már leírt sorrendben, folyamatosan számoztuk és ezt a számozást használtuk a képeknél is⁶.

1. ÖNSERLEG. Talpa, nádusa kerek, teste gerezdelt. Szájnyílása alatt körben, felerősített két-fejű sasok és maszkok váltakoznak. A sasok lábainál kerek fülek állnak ki, a maszkok arca kétoldalt lyukas. Leemelhető, gerezdelt tetején egy férfi álló alakja nagy barokk pajzsot tart maga előtt. Ezen vésett felirat: „WILCOMDER SCHLOSER GESELNIN SZEGEDIN. FIFAT.” A serleg fenekén bekarcolt kulcs van. M: 41 cm, talpátm.: 13 cm, szájátm.: 12 cm (Ip. 54.32.1. ltsz.).

E XVIII. századból származó önserleg mesterét nem ismerjük. A darab kivitelezése és a szobrocška formálása közepes tehetségű kézre vall, aki még a korra jellemző, dús, karcolt díszítést is mellőzte⁷. Elsősorban a serleg rendeltetését tartotta szem előtt. Ezt példázza a darab tudatos formai és aránybeli megoldása, mintegy háttérrel szolgáltatva még színével is a ráerősíthető ezüst fityegőknek. Ugyanis erre a serlegre kerültek a lakatoscéh új mestereinek már említett ezüst pajzsai. Érdekes megemlítenünk, hogy a serleg megemelésekor a nyolc ezüst pajzs egymáshoz lengése szinte muzsikál. Ünnepeyes és hangulatos összejöveteleiken valószínűleg sokat emelgették csilingelő serlegüket.

A bemutatandó 16 darab pajzs mindegyike ezüst lemezből, domborítással készült. Egy darab kivételével (2.), hátuk felsőrészére, függőleges irányban, akasztásra szolgáló kis karikát forrasztottak. Az alábbiakban a pajzsok leírásán, betűik, jegyeik feloldásán keresztül megismerjük tulajdonosaikat és készítőiket.

2. PAJZS. Virágokkal és szőlővel keretezett ovális mezőben: keresztbe fektetett, vésett kulcsok kétoldalán vésett 1766-os évszám, felette és alatta a vésett felirat „M: R: Sloser Maister Sege-din” A pajzs tetején a függesztésre alkalmas lapos fül nyélszerűen van kiképezve. H: 7 cm, sz: 4,5 cm (Ip. 54.42.1. ltsz., bemutatása fotó alapján).

Az M: R: betűk lakatosmesterének nevét a rendelkezésünkre álló iratanyagból feloldani, sajnos, nem tudtuk.

I K

3. PAJZS. Apróvirágos, taréjos peracidomokkal körülfogott mezőben: keresztbe tett, domborított kulcsok két oldalán vésett 1774-es évszám, felette és alatta vésett betűk „I: M: F: R:”. Az alsó kagylódísz jobb oldalán vésett IK ötvösjegy. H: 8 cm, sz: 6,5 cm (Ip. 54.49.1. ltsz.).

Az I: M: F: R: betűk lakatosmesterét sem sikerült megtalálnunk. A szépen formált, gazdag díszítésű és kifogástalanul munkált ezüstmű ötvösére utaló IK betűk Josephus Klancz ötvösmestert rejthetik⁸. Vele 1768–69-ben találkozunk forrásainkban, melyek csupán annyit árulnak el róla, hogy házzal rendelkező palánki⁹ mester. Pajzsunk készítésekor, 1774-ben feltehetően még Szegeden dolgozik. Működéséről

⁶ A képeket a 2. kivételével Toppantóné Nagy Czirok Anikó, az ötvösjegyek rajzait és a táblázatot Pál László készítette.

⁷ *Weiner Mné*, Onművesség. Bp., 1971.

⁸ Itt kell megjegyeznünk, hogy a szegedi ötvöscéh tagjai a török uralom alatt elmenekültek a városból, a később itt letelepült ötvösök viszont céhet többé nem alkottak. Lásd. *Reizner J.*, im. 464. l., *Illéssy J.*, Magyarországi ötvösök 1732-ben. Arch. Ért. 1904. 386–396. l. és *Köszeghy E.*, Magyarországi ötvösjegyek. Bp., 1936. Szeged címszó.

⁹ Szegedről és városrészeiről lásd *Bálint S.*, Szeged városa. Bp. 1959. *Uő.*, Rókus. MFMÉ. 1957. 165–170. l. *uő.*, Alsóváros uo. 1958–59. 123–126 l., *uő.*, Palánk uo. 1960–62. 147–150 l., *uő.*, Felsőváros uo. 1963. 121–128. l.

1

jelen művén kívül nincs adatunk, a Város Gazdaszéki irataiban ötvösmesterrel nem találkozunk, őket a Tanács nem foglalkoztatja.

4. PAJZS. Taréjos peracidomokkal körülvelt mezőben: keresztbe tett, domborított kulcsok között domborított „VFS” betűk, felettük domborított 1774-es évszám. H: 9 cm, sz: 7,5 cm (Ip. 54.47.1. ltsz.).

A kivitelezésében eléggé kezdetleges pajzs VFS betűinek lakatosmesterét sem sikerült megtalálnunk.

5. PAJZS. Koronával és egymásba kapcsolódó peracidomokkal körülvelt négykaréjos mezőben: egymást keresztező, domborított puskák kétoldalán beütött I3-as hitelesítőbélyeg és AT ötvösjegye. A felső karéjokban vésett „JoSEPh: ZoRKOVSZKI”, az alsókban domborított „ANNO 1783”-as évjelzés. H: 10,5 cm, sz: 7,5 cm (Ip. 54.50.1. ltsz.).

Josephus Zorkovszki „puskatsináló” mester neve 1785-ben tűnik fel forrásainkban. A díszes kivitelű és kifogástalan mesterségbeli tudásról valló ezüstmunka AT ötvösjegye mögött Andreas Tomcsányit véljük.

Zorkovszki József nőtlen, palánki puskaművest¹⁰ 1785. június 25-én fogadják be a szegedi polgárok közé¹¹. Nyilván a pajzs készületek válik mesterré. Működéséről szinte semmit sem tudunk. Hilf szerint¹² 1805-ben választották meg céhmesterré. Tudunk viszont 1807. aug. 18-i házasságáról, amikor mint ötven éves özvegy nember veszi el a harminchat éves Szabó Annát. Mesterünk nevével még 1810-ben is találkozunk. 1826. augusztus 21-én, hetvenegy éves korában halt meg özvegyen hagyva Szabó Annát¹³.

Tomcsányi András ötvösmester 1761-től bérlő a palánki Kiss Tamás házában. 1762. január 4-én nyeri el Szeged városától a polgárjogot. S bár nevével 1777-ben találkozunk utoljára, az összeírások hiányossága alapján azonban feltételezhetjük, hogy a pajzs készülésekor még itt dolgozik. Jelen művén kívül működéséről adatunk nincs.

6. PAJZS. Balról taréjos peracidommal, jobbról gránátalmás füzérral határolt mezőben: keresztbe tett, domborított kulcs és kalapács kétoldalán vésett 1787-es évszám, felette „LM” betűk, alatta beütött I3-as hitelesítőbélyeg és PL ötvösjegye. H: 11,5 cm, sz: 8 cm (Ip. 54.51.1. ltsz.).

A pajzs LM betűi valószínűleg Laurentius Miller lakatosmestert örökítették meg, kinek nevével 1786-ban találkozunk először és az 1828-as összeírásban még szerepel a palánki lakatosmesterek között. Az erőteljes formai megoldású és finomrajzú ötvösmunka PL ötvösjegye pedig a Szegeden 1766–77-ig nyomon követhető Paulus Lukity (Lukics) mestert rejtheti.

Miller Lőrinc annak a Miller lakatos-családnak tagja, akik több mint fél évszázadon keresztül folytatták mesterségüket Szegeden¹⁴. 1755. július 25-én született.

¹⁰ Adataink szerint mesterembereink mind katolikus vallásúak és alig találunk közöttük magyar nevű ill. származásút. Vö. *Eperjessy G.*, Mezővárosi és falusi céhek. Bp., 1967. 110. l. és *Jenőfi É.*, Adatok a szegedi német telepesek és céheik történetéhez. Bp., 1932.

¹¹ A polgárjogért valamennyien már mint mesterek folyamodnak. Vö. *Reizner J.*, im. 106–109. l.

¹² *Hilf L.*, A szegedi iparosság története. Szeged, 1929. 88. l. és *Jenőfi É.*, im. (Sajnos az általa idézett iratok egy részét már nem sikerült fellelnünk.)

¹³ A halálozási, házassági és születési adatok a Belvárosi (1717 évtől) és a Fölsővárosi (1778 évtől) Plébániák anyakönyveiből valók.

¹⁴ A Miller-családot bővebben lásd a 14. pajzsnál.

2

3

4

5

A pajzs készültének évében, 1787. január 15-én mint szegedi polgár fiát vették be a polgárok közé. Tudjuk róla, hogy 1792-ben céhmester és 1800-ban házat vásárol. Valószínűleg mint ifjú mester veszi el a kor szokásához híven Joannes Mack lakatosmester özvegyét és így kerül sor 1805-ben mostoha gyermekeinek Mák Annának és Magdolnának kielégítésére¹⁵. Miller Lőrinc feltehetően 1886 körül, mesterré válásának idején házasodik be az özvegy mesterné műhelyébe. A többszörösen özvegy mesterné házasságai során az eredetileg Gaigner-féle lakatosműhely először Mack majd Miller Lőrinc lakatosmester tulajdona lesz.

Miller Lőrinc 1821-ben újból céhmester. Nyolcvannégy éves korában, 1838. október 24-én halt meg néhai Tóth Ilona özvegyeként (aki már második felesége lehetett).

Miller Lőrincet a város éveken át foglalkoztatja, így ő is résztvesz az 1800-as években az „új városháza” munkálatain. 1828-ban a lámpások felállításához¹⁶ szükséges 120 darab „Stitzu nevű vasak” készítéséért alku szerint 210 forintot kap (ezt a munkát előző évben Milkovits János lakatosmester¹⁷ olcsóbban vállalná, azonban „az újjonnan készített lámpásokhoz megkívántatott szárnyvasak” mintadarbja nem olyan jó mint Müller Lőrincé). A „Curiális háznál” készített új hivatalos szobákhoz kívánt lakatosi munkákért 326 forintot fizettek neki.

Működésével kapcsolatban érdekes adatokra is bukkantunk. Egy különös konstrukciójáról szól az 1801-ben kérésére kiadott igazolás¹⁸. E szerint „*Karolina nevezetű alkotmányával, mely észrevehetetlenül s- mesterségesen közölt emberi szavakat kiadja, az ide való közönséget 5 hetekig egész meg elégedésig mulatta*”. Egy 1809-es irat pedig a mester hozzáértéséről tanúskodik, melyben Miller Lőrinc megerősíti „*vallását arrul, minémű vasat talált Ns. Bellár Arkadius Úrnak pénz tartó szobája aittójának pléhében*”.

Az ezüst pajzs tulajdonosa után ismerjük meg készítőjét, Lukics Pál ötvös mestert, aki 1765. január 20-án házasodott össze Catharina Temesvárival. Ötvösünk nevével, mint említettük 1766—1777-ig a palánki összeírásokban találkozunk, ahol háza van. Az összeírások azonban hiányosak és így joggal feltételezhetjük, hogy ennek a 8. pajzsnak, sőt az ezek alapján neki tulajdonítható 7., 9., 10. pajzsok készítésekor, még 1795-ben is itt működik. Talán nem érdektelen megjegyeznünk, hogy mesterünket megelőző időben 1750—61 között szerepel egy Budáról származó Antonius Lukity nevű ötvös mester. Ez a palánkban házzal rendelkező ötvös, aki 1750. június 8-án lép a szegedi polgárok sorába, feltehetően pajzsunk mesterének apja, aki ötvennégy éves korában — 1760. július elsején — halt meg.

7. PAJZS. Jobbról taréjos peracidommal, balról gránátalmás fűzérrel határolt mezőben: kereszthe fektetett, domborított kulcs és kalapács kétoldalán vésett 1787-es évszám, felette vésett „JP” betűk. H: 10,5 cm, sz: 7 cm (Ip. 54.34.1. ltsz.).

Az IP betűk feltehetően Ignatius Pack szegedi lakatosmester névbetűi. A pajzson ötvösjegyet ugyan nem találunk, de a formai megoldás hasonlósága és a kivitelezés az előző pajzsével egy kézre vall. Az évszámok, betűk vésése teljesen egyezik, egy évben is készültek. Így mesterének P. Lukityot tarthatjuk.

¹⁵ A Pozsony megyéből származó Joannes Mack sarkantyúcsináló mester 1761. szeptember 16-án lép a szegedi polgárok sorába. A következő hónap 5. napján feleségül veszi Catharinát, Gaigner sarkantyúcsináló mester özvegyét (lásd. függelékben). Fiatalon, harminchét évesen halt meg 1773. február 5-én, újból özvegyen hagyva a nála egy évvel fiatalabb Catharinát, aki később ismét férjhez megy — most már negyedszer — Miller Lőrinc lakatosmesterhez.

¹⁶ Vö. *Inczefi G.*, Művelődéstörténeti emlékek Szeged múltjából. MFMÉ. 1971/1. 141. l.

¹⁷ A 12. pajzs tulajdonosa.

¹⁸ Teljes szövegezése sajnos nem maradt ránk, csak a jegyzőkönyvi kivonat.

Pack Ignác nevével 1784—1812-ig elszórtan találkozunk az iratokban. A bécsi születésű mester, mint a „*Ns. Városnak 20 esztendőktül lakosa*” csak 1805-ben kéri, és a következő év január 8-án meg is kapja Szeged városától a polgárjogot. Tudjuk róla, hogy fia, Pack György 1810-ben kezdi a mesterségben vándorlását, majd hosszú távollét után Rókuson telepszik meg és csak 1830-ban folyamodik polgárjogért.

8. PAJZS. Szalagsokros, szőlőfürtös babérágakkal körülvett mezőre szegecselt egymást keresztező, aranyozott kulcsok kétoldalán vésett „*A S*” betűk, alatta beütött **13**-as hitelesítő bélyeg és **PL** ötvösjegy (rajza az 5. pajzsnál). Az ágak alatt, vésett 1789-es évszám. A szalagsokorba kari-kát fűztek, majd összeforrasztották. H: 7,5 cm, sz: 6 cm (Ip. 54.52.1. ltsz.).

Az **AS** betűk valószínűleg Antonius Szökfű lakatosmester névbetűi, akit iratainkban 1790—1804-ig követhetünk nyomon. Az eddigiektől eltérő megformálását, szép kivitelű ezüstmunka **PL** jegye azonos az 5. pajzsával, mely Paulus Lukity ötvösmestert takarja.

Szökfű Antal palánki lakatosmester, aki a bácsmegyei Kanizsáról¹⁹ való, 1790. július 12-én nyerte el Szeged városától a polgárjogot. Tehát egy évvel előbb, a pajzs készületek már bizonyosan itt működött. A város 1892-től őt is foglalkoztatja²⁰: többek között 1798-ban a „*városi Insurgens katonák számára készített sarkantyúkért*” fizetnek neki.

9. PAJZS. Taréjos peracidomokkal körülzárt mezőben: egymást keresztező, domborított kulcsok és kalapács, ezek kétoldalán vésett „*I S*” betűk, alatta vésett 1792-es évszám. H: 10,5 cm, sz: 7,5 cm (Ip. 54.44.1. ltsz.).

Az **IS** betűk feltehetően az 1791-től szereplő Joannes Schmidt (Smidt) felsővárosi lakatosmester névbetűi. A pajzsnak ugyan nincs ötvösjegye, de megformálásának, kivitelezésének színvonala, a betűk és számok vésete a 6—7. pajzshoz hasonlóan a **PL** ötvösjegyű mester, Paulus Lukity kezére vall.

Smidt János lakatosmesterről a következőket sikerült megtudnunk. 1791. március 16-án, mint Nagyszebenből való felsővárosi mester kapott polgárjogot Szeged városától. Ez év szeptember 22-én vette feleségül, a már említett Müller Lőrinchez hasonlóan az ő testvéreinek, Miller Jakab (2) felsővárosi²¹ lakatosmesternek özvegyét, a 42 éves Pickler Annát. Így lett az ekkor 29 éves Smidt János mostohafia Miller Ádám (a 17. pajzs tulajdonosa), aki ekkor csupán pár éves lehetett. Később nála tanulta ki a mesterséget. Smidt János 1795-ben a Tanácsot arra kéri, hogy a „*piacon egy deszka sátorban munkáját árulhassa*”. Nevével 1812-ig sokszor találkozunk. 1823. augusztus 5-én halt meg a hatvan éves mester²², így Pickler Anna újból özvegy maradt.

Ezek után ismerkedjünk meg Smidt János működésével. A város évenként dolgoztat vele. Az 1800-as években az új városházán ő a legsűrűbben foglalkoztatott lakatos. A számára kifizetett szolgálatokból és egy 1781-es szegedi árszabásból (l. melléklet) képet nyerhetünk a lakatosmunkák többségéről. 1793-ban: „*a szőregi hidakra mesterségbeli munkálkodásért*”, 1795-ben: „*a ... Deák Oskola ablak-*

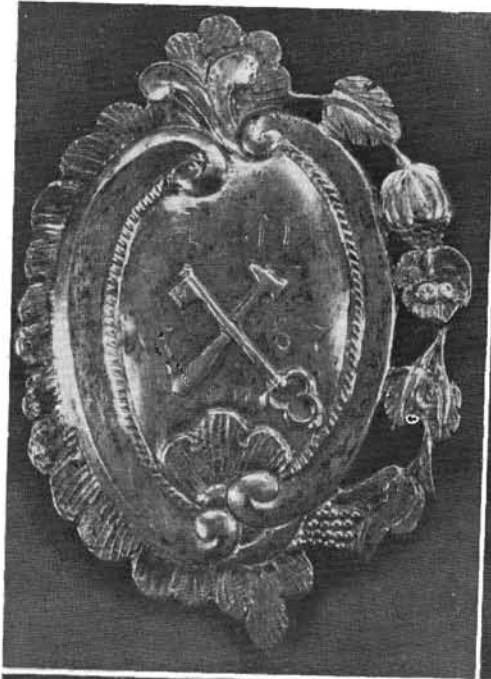
¹⁹ Ó- vagy Magyar-Kanizsa, lásd. *Fényes E.*, Magyarország Geographiai szótára. Pest, 1851.

²⁰ 1791-ben kéri a lakatoscéh a Tanácsot, hogy a városi munkákra ne mindig ugyanazokat a mestereket foglalkoztassa.

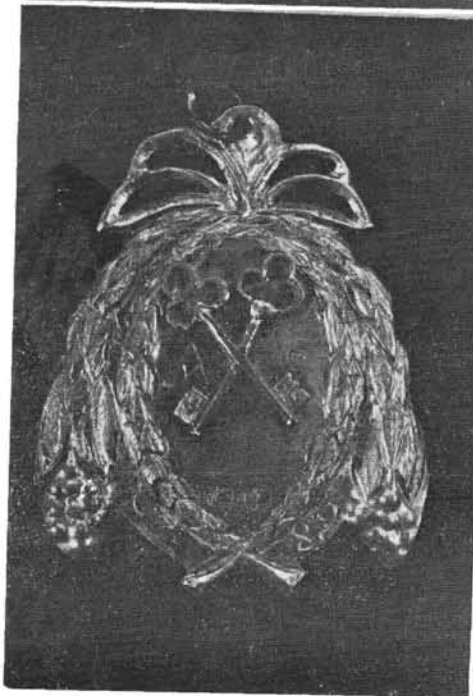
²¹ Felsővároson általában egy lakatosmestert találunk. A Miller- majd Schmidt- műhely előtt Kalmár Mihályé működött 1763—1769-ig. Később szaporodott a felsővárosi mesterek száma kettőre Vass Jánossal (11. pajzs tulajdonosa), aki 1799-től dolgozott itt. Kalmár Mihály lakatosmester Bars megye Verebély városából házasodott ide. 1762. augusztus 10-én vette feleségül Bukin özvegyét Anna Máriát.

²² Az 1828-as összeírásban felsővároson említett Schmidt János nyilván az ő fia.

6

7

8

9

10

11

12

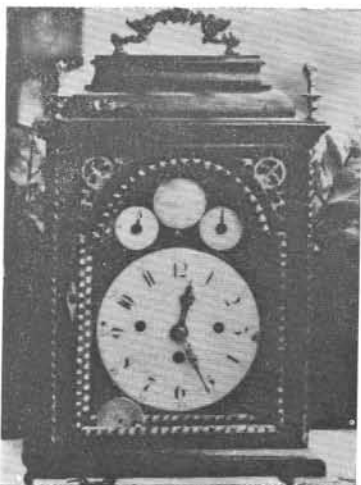

13

ján lévő rostélyos zablának vasalásaiért”, 1800-ban: „a Tápai s Gyevi hidakhoz, az tiszába vetett Sarkantyúkhöz tett munkáiért”, „a városi rabok meg és kivasalásáért”, „az újonnan épült városháza Billiárd szobájába adott vas kemencéért” fizetnek neki. 1805-ben „az újonnan épült városháza Tornyán az éjjeli vigyázónak Számára készített folyosónak vas rostélya alkalmaztatása ... és a Sálának oldalán találkozó vas rostélynak leszedését a Toronyhoz való alkalmaztatását, és egy résznek saját vasából ujonnan való készítését megtévén helyes, erős, jó s tartós munkáiért a Város Taksából 480 forintokat” kap, valamint a „hidakhoz készült szögekért és az erdő ültetéshez adott 12 vas furkókért” is fizetnek neki. Ugyanez évben „a városi Curia” 14 ajtó-vasalását vele készíttetik, bár Milkovits Jánossal (a 12. pajzs tulajdonosa) is alkudnak ez ügyben. A következő évben 1806-ban „tűzi létrák és csáklák vasalásáért, alku vétetett a Tűzi Lajtorjának fejes szegekkel való készítése iránt tudni illik egy Lajtorjában Hat Szögekért”, „az újonnan készült Archivumba Szükséges ött Aitokra 5 darabb Francia Pléh a többire pedig be véset pántok és tsinos fordítókért” utalnak ki számára nagyobb összeget. 1808-ban a „sörházhoz készített vas aitoért... vékák vasalásáért”, 1809-ben „90 pár Insurgens katonák Csizma sarkantyúzásáért, csákányokért”, 1811-ben pedig a „városi vízipuskák reparatiojáért” fizetnek neki.

Smidt Jánossal kapcsolatban külön érdemes megemlíteni, hogy az előbbi munkákon kívül, pár éven keresztül a város óráinak gondozását is ő végzi. 1804-ben a három toronyóra felhúzását, igazítását és javítását bízják rá. 1805-ben nagyobb összeget fizetnek ki neki a „három Városi Toronyóráknak reparatiojáért”. 1807-től az eddigi három toronyórához még a „most szaporodott Város Háza Toronyóráját” is ellátja plusz 40 forintért.

Ezek az adatok azért is érdekesek, mert az órák csak eleinte működtek a lakatoscéh keretében²³ és Szeged ezekben az években sincs órás nélkül. A város egyik órása Thomas Schönböck, akit 1796-ban bíztak meg a három városrész óráinak gondozásával²⁴, most betegességére hivatkozva lemond erről. A város másik órása Joannes Greitzinger, aki bécsi születésű, csupán egy éve, 1803-ban kérte letelepedését, akkor még nem alkalmas a város toronyóráinak gondozására.

Schönböck Tamás palánki órásmesterrel 1795-ben találkozunk először, amikor mint fiatal házas kéri a tanácsot, hogy 12 évig ne engedjék meg külső mester letelepedését, hiszen „ezen mester-ségből itten egy is elegendő”. Úgy látszik ennek eredményeképpen vesz házat 1799-ben. Ebből az időből származhat ez a magántulajdonban lévő

²³ Első kiváltságlevelükben (54.35.1. ltsz.) Fabro-Seraria, Horologiaria, Bombardaria együtt szerepel. Lásd még Hilf L., i. m. és Pozsár I., A csongrádmegyei céhek története. Csongrád, 1912. 77. l.

²⁴ Itt meg kell említenünk, hogy ezt a feladatot 1738-tól Joannes Miller órásmester látta el. Ő 1757-ig a városi tisztségviselők között, mint Direktor Horologiorum (a három városrész óráinak Direktora) foglal helyet. Nevével 1786-ig találkozunk. E hosszú idő alatt csak 1774-től tudunk még egy órásról Josephus Hicker személyében. Ő kb. 10 évi működés után elköltözött Szegedről. A később kiállított bizonyító levél polgárnak mondja ugyan, de nevét nem találjuk az aranykönyvben. 1791-ben már nincs a városban, mert ebben az évben Michael Eichingernek (13. pajzs tulajdonosa) fizetnek „óra kenyőcsre”, bár Hicker fia, Jacob Hicker órásmester ekkor már működik. Ő 1789. május 10-én lett szegedi polgár és 10 éven át dolgozott itt.

szekrényóra²⁵, melyet tőle ismerünk. Felirata: „*Thomas Schönböck in Segedin*” (*Repetirt Nicht — Nicht Schlägt*”). A mester később, 1804-ben betegeskedni kezd, tudjuk róla hogy 1805-ben Geizelbrecht Ádám a legénye. Ebben az időben a bejegyzések már mint polgárt emlegetik, de neve nem szerepel a polgárok aranykönyvében²⁶. Schönböck Tamás nevével 1812-ig még találkozunk. 1814. augusztus 2-án halt meg fiatalon, negyvenhét éves korában. Özvegye Schuster Katalin.

Greitzinger János órasmester Bécsben született, mesterségét Zalaegerszegen tanulta és Kanizsán választották polgárrá. Szegedre 1803-ban telepedett le és 1805. St. András hava 29-én fogadták be a város polgárai közé. Neve az 1828-as összeírásban a palánki mesterek között még szerepel. 1835. augusztus 5-én, hetvenkét éves korában halt meg. Özvegye Christina Szimonyi.

10. PAJZS. Jobbról taréjos peracidommal, balról gránátalmás füzérel határolt mezőben: keresztbe tett, domborított kulcsok, ezek felett vésett 1795-ös évszám, mellettük vésett „L W” betűk. H: 10,5 cm, sz: 7 cm (Ip. 54.45. 1.ltsz.).

Az L W kezdőbetűk valószínűleg Laurentius Vid lakatosmester névbetűi, akiről csak annyit tudunk, hogy idevaló polgári születésű és 1802. Bőjt elsőhava 15-én nyert polgárjogot Szeged városától. A pajzs készültekor nyilván már itt működött. Feltehetően ő született 1765. július 25-én a Palánkban, kinek apja Andreas Vid, anyja pedig Rosália Tárnoki.

Ötvösjegyet ezen a darabon sem találtunk, de a könnyed formai megoldás és rajzi kivitelezés, a számok és betűk vésete a PL ötvösjegyű mester kezére vall, annak legszebb darabja.

11. PAJZS. Balról taréjos peracidommal, jobbról gránátalmás füzérel határolt mezőben: keresztbe fektetett, domborított kulcs és kalapács, mely felett domborított „I. V.” betűk, mellette domborított 1796-os évszám. H: 11,5 cm, sz: 8 cm (Ip. 54.39.1. ltsz.).

Az I. V. betűk Joannes Vass fölsővárosi lakatosmester névbetűi lehetnek, akivel 1799—1805-ig elszórtan ugyan, de találkozunk az iratokban. Feltehető, hogy a pajzs készültekor már itt működik. Mesterünk Palánkban született 1771. június 26-án és 1825. január 24-én ugyanott halt meg ötvennégy éves korában, özvegységben hagyva Müller Magdát. Valószínűleg az ő fiuk az a Vass János, aki az 1828-as összeírásban fölsővárosi lakatosmester.

A pajzsnak ötvösjegye nincs, formailag teljesen megegyezik az 5. pajzzsal, de az ezüstmunka kivitelezése oly durva és száraz, hogy csupán az említett darab lemásolására gondolhatunk.

12. PAJZS. Szalagcsokros virágfüzérel határolt mezőben: kulcsot tartó, domborított oroslán áll, mely felett domborított „I. M.” betűk, alatta domborított 1798-as évszám. H: 9,5 cm, sz: 5,5 cm (Ip. 54.40.1. ltsz.).

Az I. M. betűk mögött Joannes Milkovits lakatosmestert véljük, akiről 1793 óta vannak adataink. A pajzsnak ötvösjegye sajnos nincs, pedig az ismeretlen mester formailag és megmunkálásban egyaránt érdemes darabot hagyott ránk.

Mesterünk nyilván annak a Milkovits lakatos-családnak tagja, ahol a Millekhez hasonlóan apáról fiúra szállt a mesterség. Az apa: Milkovits János lakatosmester Veszprémből való, 1762. július 31-én lép a szegedi polgárok sorába. 1783-ban céhmester, nevével még 1799-ben is találkozunk. Több évtizedes működés után 1805.

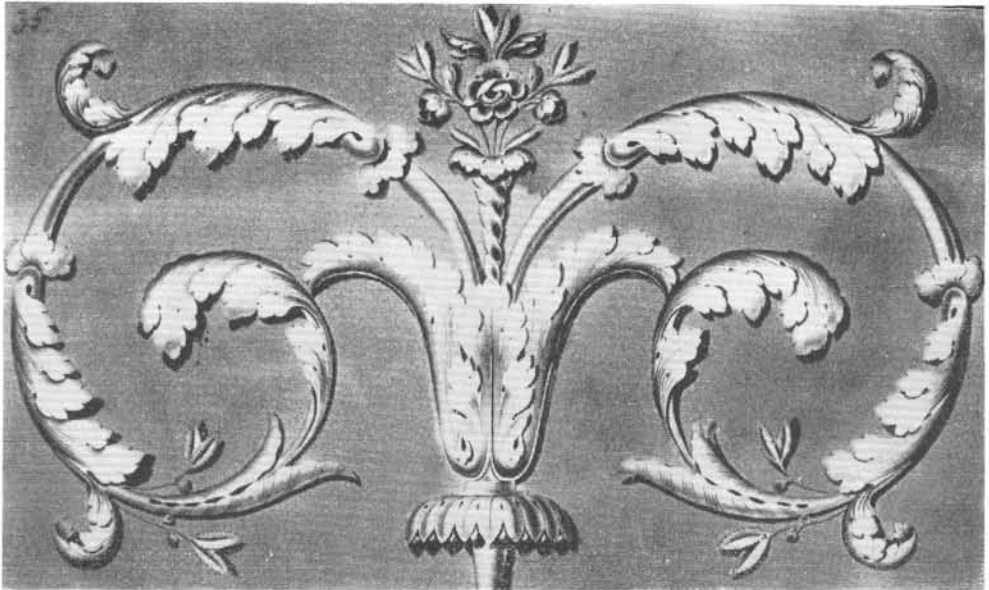
²⁵ Ezekről bővebben: *Pritz J.*, Magyar órák. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Intézetének Dolgozatai 80. Budapest, 1943. és Somogyi Á., Régi órák művészete. Budapest, 1961.

²⁶ *Reizner J.*, i. m. 109. l. és 5-ös jegyzet.

február 11-én, hetven éves korában halt meg. Özvegye Kaldvin Magdolna, aki már második felesége lehetett, mert első házasságát — 1764. február 28-án — Vankold Magdalénával kötötte. Két fia szintén lakatos, egyik: ifj. Milkovits János — pajzsunk tulajdonosa, a másik: Milkovits Antal — a 15. pajzs birtokosa.

Ifj. Milkovits János, a nagyobbik fiú, 1773. március 23-án született Palánkban. Húszéves korában, 1793-ban Ausztriában is megfordul. Egy 1795-ös, a Somogyi Könyvtár tulajdonában levő²⁷ rajzából jőkező, tehetséges emberre következtethetünk. 1796—97-ben „Bécsben legénykedik”. A szegedi polgárok sorába, mint palánki lakatosmester 1799. november 30-án lép. Egy év múlva — 1800. június 24-én — huszonnégy évesen veszi feleségül a tizennyolc éves Vanko Annát. 1801-től már ő is az újonnan épülő városházán dolgozik. Ettől kezdve 1819-ig a város majd minden évben foglalkoztatja. Az 1828-as összeíráskor a palánki mesterek között még szerepel. Pajzsunk tulajdonosa 1844. február 25-én hetvenkét éves korában halt meg. Özvegyiségben hagyta Strasser Reginát, aki nyilván második felesége lehetett.

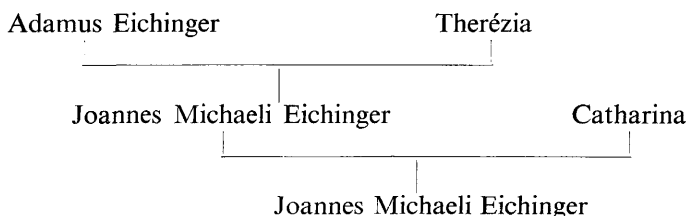
Milkovits János 1795

13. PAJZS. Szalagsokros virágfüzérrel határolt mezőben: két függőleges irányú, domborított pisztoly, felette domborított „M. E.” betűk, alatta domborított 1798-as évszám. H: 9,5 cm, sz: 5,5 cm (Ip. 54.41.1. ltsz.).

²⁷ Somogyi Könyvtár, ipartörténeti anyag. Szeged rajziskolájáról l. *Tóth B.*, Inasrajzok a múlt századból. Tiszatáj 1972. 1. I—IV műmelléklet.

Az M. E. betűk valószínűleg Michael Eichinger (helyenként Aichinger) palánki puskamíves névbetűi. Ötvösjegy híján mesterét nem tudjuk, de a darab formálása és megmunkálása megegyezik az előző pajzsával, feltehetően egy kéz munkája a két darab.

Az Eichinger családnévet már 1750-ben a puskamívesek között találjuk. Ekkor Adamus mester működik, kinek háza van a Palánkban és neve az iratokban 1761-ben szerepel utoljára. Ötvenhat éves korában halt meg — 1764. február 24-én — özvegyen hagyva Theréziát. Minden valószínűség szerint az ő fia, ill. az unokája a két Michael, akikről a későbbiekben szó lesz. A fiúról 1773—1799-ig szólnak az iratok.

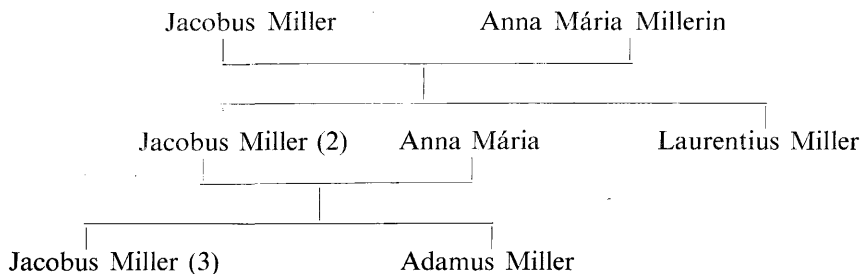

Az unoka, jelen pajzsunk tulajdonosa, 1776. szeptember 30-án született, anyja Catharina. A tizenkilenc éves lakatoslegény 1795-ben indul vándorútra. A pajzs készülésének évében válik mesterré, és még ez évben — 1798. november 4-én — az anyakönyv szerint húsz évesen feleségül veszi a tizenhét éves Therezia Linczedert. Egy évvel később 1799. december 27-én nyeri el a polgárjogot Szeged városától (a polgárosító irat szerint apja is polgár volt, bejegyezve azonban nincs). Az 1828-as összeírásban a palánki mesterek között még ott találjuk. Hirtelen halt meg hatvannyolc éves korában — 1844. október elsején — özvegyen hagyva Linczeder Terézt.

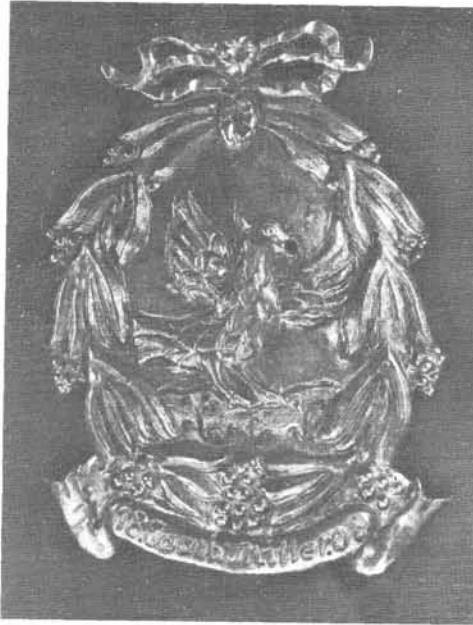
A város mindkét Eichinger Mihályt, apát és fiát éveken át foglalkoztatja. Évtizedeken keresztül az ő feladatuk „a Mozsárok kisüttetése” és az ünnepi istentiszteletek közben „tett lövöldözés”, ez utóbbiért pl. 1799-ben a „Sz. Demeter és Úrnapi hármás ünnepeken 16 forintot” kaptak²⁸.

14. PAJZS. Szalagcsokros levélkoszorúval körülvelt mezőben: kiterjesztett szárnyú, domborított madár, alul szalagra vésett „18: Jacob: Miller: 01” [1801 évszám] felirat. H: 9 cm, sz: 7 cm (Ip. 54.46.1. ltsz.). A közepes színvonalú ezüstmunka ötvösjegy nélküli, így mesterét nem ismerjük.

Miller Jakab (3) ugyanannak a lakatoscsaládnak tagja, melynek Miller Lőrinc, a 6. pajzs tulajdonosa.

²⁸ Ez évben rendelik el a puskamíves legényeknek hogy „akik a Bétsi Katonai puskamíves Fábrikában munkát vesznek magoknak, azok a katonaságtul mentnek állítatnak és szorgalmatosságokra nézve” mesternek mások előtt bevételnek. 1800-ban egy újabb rendelés kimondja, hogy „azok a puszkacsináló legények akik olyan mesternél dolgoznak, akik Hadi Fábrikának dolgoznak a katonaság alól mentesek”.

14

15

16

17

Mesterünk 1776. június 15-én született és mint lakatoslegény vándorlása során 1795-ben Bécsben tartózkodik, 1798-ban még mindig vándorol. Három év múlva nősül meg 1801. február elsején. Ekkor ő huszonhat éves, míg a feleség, Katzenmajer Anna huszadik évében van. Házasságkötésük évében, — amikor a pajzs is készült — Kisasszony hava 22-én vették fel a polgárok közé. Neve 1810-ben még ott sorakozik a palánki mesterek között. Az ötvenkilenc éves Miller Jakab 1832. november 27-én halt meg, özvegyen hagyva Katzenmajer Annát.

Mesterünk apja Miller Jakab (2), aki 1742. február 15-én született. A házzal rendelkező lakatosmestert az iratok 1774-től Fölsővároson emlegetik²⁹. Őt polgárosítja Szeged városa 1779. október 10-én, mint szegedi születésű, polgári származású lakatos. 1790. szeptember 8-án, ötven éves korában halt meg. Özvegye Anna Millerin, akit egy évvel később feleségül vesz Smidt János lakatosmester (a 9. pajzs tulajdonosa).

Mesterünk nagyapja az előbbiek alapján szintén szegedi polgár, bár az aranykönyvben nem szerepel. Feltehetően az a Miller Jakab, akit az iratok 1750-től a palánki lakatosmesterek között emlegetnek. 1775-ben a Szt. Demeter templom on és 1776-ban a kisteleki parókián végzett lakatosi munkálatokat.

A város a lakatos Miller-család tagjait évtizedeken át foglalkoztatta, az 1800-as években ők is az épülő városházán dolgoztak.

15. PAJZS. Korona alakú mezőben: szájában kulcsot tartó, domborított oroszlán, felette domborított „A M” betűk, az oroszlán lábaival egysorban domborított 1802-es évszám. H: 8,5 cm, sz: 6,5 cm (Ip. 54.48.1. ltsz.).

Az A M betűk valószínűleg Antonius Milkovits névbetűi. A közepes színvonalú ezüstmunka ötvösjegy nélküli, így mestere ismeretlen.

Milkovits Antal a már említett palánki lakatos-család következő tagja, Jánosnak — a 12. pajzs tulajdonosának — testvére. 1778. május 18-án született Szegeden. A polgári származású húszéves lakatoslegény 1798-ban még vándorlásának folytatását kéri a Tanácstól. Őt év múlva, 1803. február 11-én Szeged város polgárainak sorába lép. A pajzs készültkor nyilván már itt dolgozik. Működéséről csak annyit tudunk, hogy 1823-tól a város is foglalkoztatja és 1828-ban még a Palánkban működik. 1831. július 28-án halt meg ötvennégy éves korában. Felesége Tóth Erzsébet volt.

16. PAJZS. Szalaggal átcsavart koszorúban keresztbe tett, domborított puskák, ezek felett félkörben, vésett „Malom. rednaxela” [vissza: Alexander], alatta vésett „Anno 1809” felirat. A puskák mellett beütve 13-as hitelesítőbélyeg és AG ötvösjegy. H: 9 cm, sz: 7,5 cm (Ip. 54.54.1. ltsz.).

Alexander Malom a Palánkban puskacsináló mester. A szépen formált és megmunkált, jellegzetesen empire pajzs készítőjének AG jegyje mögött Alexander Gábrriel szegedi ötvösmester rejtőzhet.

Malom Sándor nevével 1808-ban találkozunk először. Ez év szeptember 6-án köt házasságot. A huszonhét éves puskamíves felesége a huszonkét éves Milkovits Terézia. Mesterünk neve a polgárok aranykönyvében nem szerepel. Működésének nyomát is csupán 1813—19-ig őrzik a Gazdaszéki iratok.

Gábrriel Sándorról is keveset tudunk: a lengyel, varsói születésű, aranyműves, nem polgári származású, egymagában vándorolt Szegedre. Itt telepedett le és így 1809.

²⁹ A Balla-féle térképen a 653-as számú telek (Csongor Gy., Balla Antal XVIII. századi szegedi kéziratos térképe. MFMÉ. 1968. 130. l.). Az L alakú telek a St. György utca jobb oldalán, az utca eleje és a Minoriták közötti rész kb. felénél feküdt. (Csongor Győző szíves szóbeli közlése.)

augusztus 31-én lépett a szegedi polgárok sorába. Még ez év szeptember 12-én — harminc éves korában — feleségül vette a nála két évvel fiatalabb Kováts Teréziát.

17. PAJZS. Leveles ággal határolt mezőben: keresztbe fektetett, domborított kulcsok és kalapács, felettük vésett „AD=MI” betűk, mellettük vésett 1813-as évszám, alattuk beütött 13-as hitelesítőbélyeg és K ötvösjegye. H: 8 cm, sz: 7 cm (Ip. 54.53.1. ltsz.).

Az AD=MI betűk nyilván a Miller család következő tagjának, Adamusnak névbetűi. A szép formájú és kivitelezésű ötvösmunka K ötvösjegye mögött talán Jacob Kohn ötvösmester rejtőzhet, aki az 1828-as összeírásban a palánki mesterek között van. Feltételezzük, hogy a pajzs készültekor talán már itt működik.

Miller Ádám annak a Miller lakatos családnak tagja, akikkel a 6. és 14. pajzsoknál már megismerkedtünk. Ádám 1807-ben lakatoslegényként kezdi meg vándorlását és 1813-ban kéri polgárosítását. A kérelemből tudjuk meg, hogy Miller Jakab lakatosmester fia, akit atyja halála után mostohaapja, Schmidt János (a 9. pajzs tulajdonosa) tanított a mesterségre. Három esztendei magyarországi és bécsi vándorlás után mostohaapja hívására jön haza, nála mint első legény több évet tölt. A kérelmező okiratban [Miller Ádám] „*testi állásában való természetes hibájára*” hivatkozva kéri a várostól „*Dugonics Ádám tanácsbeli és Szilber János Deputátus*”: mivel a kérelmezőt az előző oknál fogva a polgári katonák közé felvenni nem lehet, így az uniformist se kelljen megcsináltatnia. Jeles tulajdonságaira való tekintettel azonban, — annál is inkább mivel 24 évnél jóval idősebb — kéri bevételét a polgárok közé. Így 1813. május 3-án polgárrá lett. A huszonnyolc éves mester még ez évben — november 22-én — megházasodik, felesége a tizenkilenc éves Elisabetha Rosen.

Az eddigiekben tárgyalt mesteremberek adatain keresztül röpke bepillantást nyerhettünk a XVIII—XIX. századi kézművesek életébe. Jellemző példákat találtunk a mesterlegények és özvegyen maradt mesternék összeházasodására. Végül képet nyertünk a lakatos-, puskaműves-, órás- és ötvösmesterek munkájának egy részéről. Evvel kapcsolatban még érdemes megjegyezni, hogy nyilván ők készítették a múzeumunk tulajdonában levő XVIII—XIX. századi céhládák sokszor remek számba menő „pléheit”, zárszerkezeteit.

A vizsgált időszakban mestereink zöme a Palánkban működik. Fölsővárosnak 1762-től van egy, később két lakatosmestere. Az 1828-as összeírás Rókuson két lakatos tart számon.

Az iparművészeti gyűjtemény következő tárgya egy ezüstkanna:

18. TEJESKANNA. Kalapálással formázott, hengeres nyaka ráforrasztott. A kanna kerek talpból kiemelkedő, fordított körte alakú testét felfelé szélesedő, laposan domborított bordázattal díszíti. E bordázat a talpról kiindulva a test kétharmad részéig ér. Szalagfüle a kannánál jóval magasabbra ível, majd a szájnyláshoz csatlakozik. Hengeres nyakán hullámos kiöntő, melynek fedelén domborítással bordázott kagylódísz van. Elöl, a kanna hasán, közvetlenül a bordázat felett finoman vésett „A O E” betűk. A kanna fenekén pesti hitelesítőjegy és Prandtner mesterjegy³⁰. M: 28,5 cm, talpátm: 8,5 cm (Ip. 71.1. ltsz.).

A kanna művészi értékei a formálás és a harmonikus arányok. Elegáns vonalát a bordázott díszítés még jobban kiemeli, sőt ebben az esetben képes helyettesíteni a mestertől megszokott és a későbbiekben még érintett ötvösdíszítést³¹.

³⁰ Kőszeghy E., i. m. Bp., 1936. Nr. 399 és Nr. 495. Lásd még P. Brestyánszky I., i. m. 1970/2 42. l.

³¹ Vö. Az Iparművészeti Múzeum ötvös osztályán őrzött darabokkal és *Bóka L-né*, Az iparművészeti Múzeum Prandtner ötvöstårgyai. Ip. M. Évkönyvei I. 1954. 157—161.

18

19

A kanna tulajdonosa és feltételezhetően készíttetője révén is Szegedhez kapcsolódik. A tejeskannára vésett *AOE* betűk Oexel Antónia [Szilber szegedi főbíró unokája] névbetűi. Oexel Antónia 1795-ben Kiszomborban született s ott is ment férjhez, 1824. május 25-én Onossy (Bleier) Jánoshoz, Csanád megye tisztifőorvosához³². A kanna valószínűleg eljegyzésére, a hozományához készült, melyet szüleitől kaphatott, akik ekkor még éltek³³ és igen jómódúak voltak. A nagyszülők hagra-

³² A kannát Oexel Antónia ükunokájától, Id. dr. Zlinszky Jánosné Niamessny Margittól vásároltuk. Az adatokat ifj. dr. Zlinszky János ügyvéd-től kaptuk, a családra vonatkozó más értékes feljegyzésekkel együtt az 1600-as évekre visszamenően. Lásd még *Reizner*, i. m. III. 66. l.

³³ Apja, Mátyás 1828-ban, anyja Szilber Magdolna — a szegedi főbíró leánya — 1846-ban halt meg.

teki leltárából³⁴ pedig kitűnik, hogy a család kifejezetten szerette az ezüsthalmikat. A tejeskanna egészen napjainkig anyáról-leányra öröklődött.

Az ezüstmunka mestere id. Prandtner József. A XIX. századi Pest jelentős ötvös családjának legidősebb tagja, aki a század első évtizedeiben dolgozott³⁵. A tejeskannát a pesti hitelesítőjegy szerint 1823-ban készítette.

Szólnunk kell itt a mester egy korábbi alkotásáról is, melynek szintén szegedi vonatkozásai vannak. Ez a magántulajdonban levő kanna (19. kép) csak valamivel kisebb az előzőnél, formája azonban sokkal kecsesebb. Finom, maratott-trébelt-poncolt díszítése mértékkel borítja az amphora alak nyakának, testének és talpának hangsúlyozott részeit. Az ezüstmű pesti hitelesítőjegye és mesterjegye alapján³⁶ 1816 körül készülhetett. A kannát Schaeffer-Götz hagyatékként őrzik. Schaeffer Ádám vaskereskedő, német birodalmi nemes ember volt, 1800-ban jött Szegedre feleségével, Gréhl Teréziával. 1809-ben empire ízlésű házat terveztet Vedres István-nal. A ház pazar berendezéséből a drága ezüstök sem hiányoznak³⁷. Valószínűleg ezek közül való ez a kanna is, melyet fiuk, ifj. Schaeffer Ádám (sz.: 1806) vaskereskedő és felesége Götz Borbála örökölt³⁸. Így maradt meg a család emlékezetében Schaeffer-Götz hagyatékként.

Reméljük, hogy a Szegeden őrzött ötvöstárgyak rövid leírásával és a hozzájuk kapcsolódó XVIII—XIX. századi mesteremberek ismertetésével hasznos adatokat szolgáltattunk az oly kevésbé ismert szegedi mesterségek történetéhez.

FÜGGELÉK

A táblázatban feltüntetett, de a dolgozatban nem tárgyalt mesterek adatai:

Eberhandschuch Cristianus lakatosmesterrel 1750 — 55-ig találkozunk, ez utolsó évben ő a céhmester.

Eberhandschuch Josephus lakatosmester feltehetően az ő fia. 1765. február 11-én fiatalon, 36 éves korában halt meg özvegyen hagyva Catharinát.

Exler Josephus lakatosmestert 1740. február elsején polgárosították. A polgárosító irat származási helyét nem jelöli, a mestert magyarnak írja. 1759. január 15-én — valószínűleg másodszor — házasodik, feleségül véve Kronmayer özvegyét, Anna Máriát. Ugyanez évben ő tölti be a céhmesteri tisztet.

Vurczer Antonius lakatosmester 1741. július 5-én lett szegedi polgárrá. 1752-ben ő a céh mestere, majd öt év múlva — 1757. március 29-én — negyvenhat éves korában halt meg.

Mewen Joannes Geldriából származó lakatosmester 1757. november 6-án házasodik be a Vurczer családba, feleségül véve Vurczer özvegyét, Máriát, aki valószínűleg az év elején meghalt Vurczer Antonius özvegye. Még e hó (november) 16-án a szegedi polgárok sorába lép. A hatvanas években vagyona három házra szaporodik, majd lecsökken egyre. 1764-ben céhmester. Ötvenhárom éves korában, 1783. január 2-án halt meg özvegyen hagyva Máriát.

Gaigner Ferdinándus Sopronból származó sarkantyúcsináló mester 1756. március 2-án házasodik be Szegedre feleségül véve Golbin özvegyét Catharinát. Még e hó 26-án Szeged polgárává lett. 1761-ben ő a céhmester. Egészen fiatalon, 36 évesen halt meg, özvegyül hagyva Catharinát 1761. április 27-én. Az özvegy még ez év őszén újra férjhez megy Joannes Mack lakatosmesterhez.

³⁴ A nagyapa Oexel Mátvás zombori aquisitor, a nagyanya Vollbrunn Margit, Szeged főbírájának leánya.

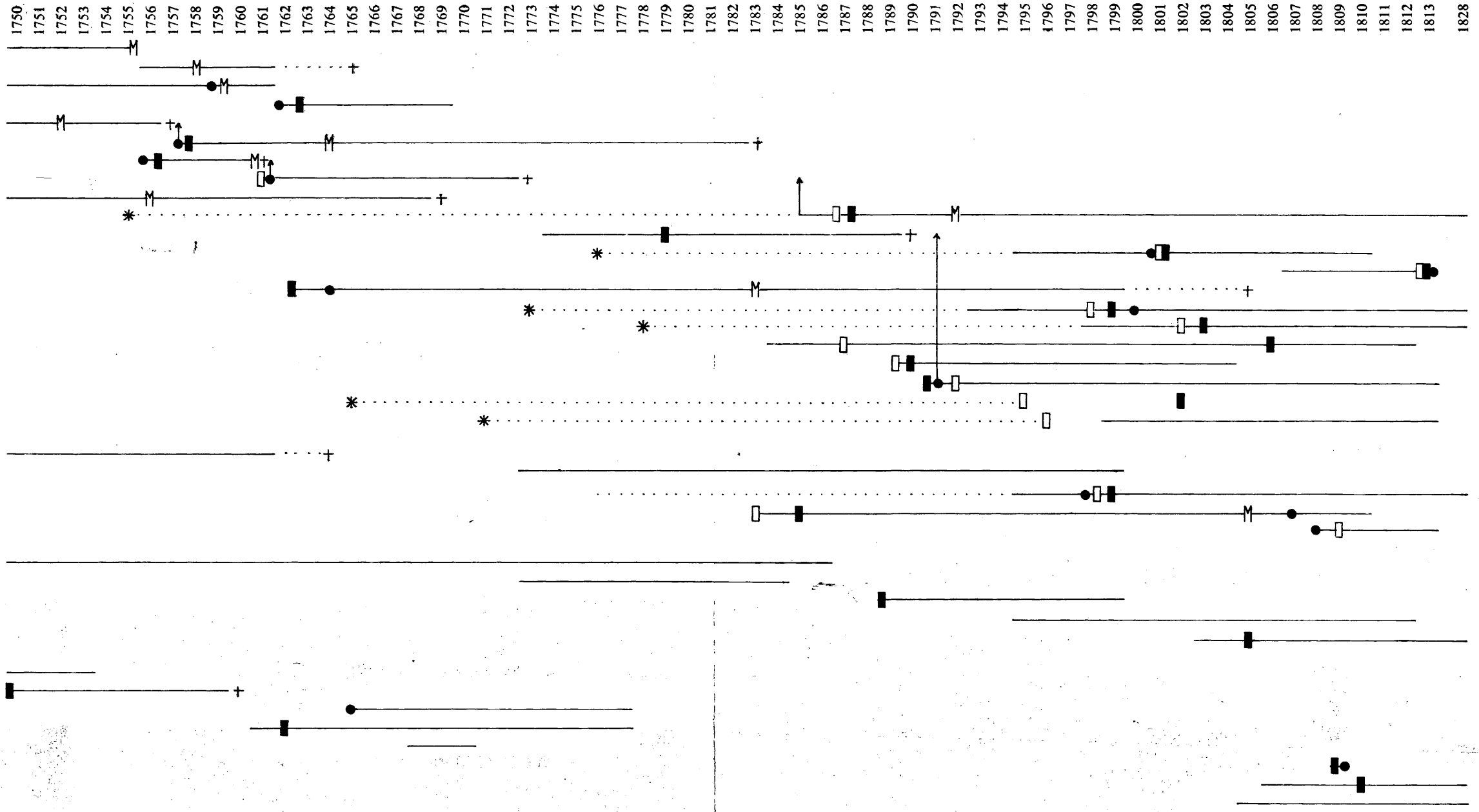
³⁵ *Kőszeghy E.*, i. m. Bp., 1936. Pest címszó és *Bóka L-né*, i. m.

³⁶ A jegyek kiöntőjén és talpának peremén is szerepelnek: *Kőszeghy E.*, i. m. Nr. 493 és Nr. 395.

³⁷ *Czimer K.*, A Szeged-Belvárosi Kaszinó százéves története. Szeged. 1929. 58. l. és *Bálint S.*, i. m. 92. l.

³⁸ A Götz-család házbirtokokból, bérletből szerzett vagyonát leányuk, Schaeffer Róza és férje Pálffy Ferenc (ügyvéd, polgármester) örökölte. A kanna őrölkük leányukhoz, Pálffy Margithoz és férjéhez, Budinszky Ernőhöz került. Ezután fiúra szállt, fiuk Pálffy-Budinszky Endre (Szeged város főmérnöke) személyében, akinek felesége Huttkey K. Magdolna még ma is őrzi a kannát.

Mesterség	Pajzs sorszám	Mesternevek	Származás	Városrész	Ház
LAKATOS		Eberhanschuch Cristianus		P	2
		Eberhanschuch Josephus		P	2
		Exler Josephus		P	1
		Kalmár Michael	Verebély	F	1
		Vurczer Antonius	Ausztria	P	1
		Meven Joannes Gerárdus	Geldria	P	1
		Gaigner Ferdinandus	Sopron	P	1
		Mack Joannes	Pozsony m.	P	1
		Miller Jacobus		P	1
	6.	Miller Laurentius	Szeged	P	1
		Miller Jacobus (2)	Szeged	F	1
14.	Miller Jacobus (3)	Szeged	P	—	
17.	Miller Adamus	Szeged	F	—	
	Milkovits Joannes	Veszprém	P	1	
12. ifj.	Milkovits Joannes	Szeged	P	1	
15.	Milkovits Antonius		P	—	
7.	Pack Ignatius	Bécs	P	—	
8.	Szőkfű Antonius	Kanizsa	P	—	
9.	Schmidt Joannes	Nagyszeben	F	1	
10.	Vid Laurentius	Szeged	P	—	
11.	Vass Joannes	Szeged	F	1	
PUSKAMŰVES		Eichinger Adamus		P	1
		Eichinger Joannes Michaeli		P	1
	13.	Eichinger Joannes Michaeli		P	—
	5.	Zorkovszky Josephus		P	—
16.	Malom Alexander		P	—	
ÓRÁS		Miller Joannes		P	—
		Hicker Josephus		P	—
		Hicker Jacobus		P	—
ÖTVÖS		Schönböck Thomas		P	1
		Greitzinger Joannes	Bécs	P	—
		Csávity Jacobus		P	—
		Lukity Antonius	Buda	P	1
		Lukity Paulus		P	1
		Tomcsányi Andreas	St. Mária	P	—
		Klancz Josephus		P	1
		Gábrriel Alexander	Varsó	P	—
		Vagner Joannes	Pozsony	P	1
		Politzer Löbl (Lipót)		P	1

Jelmagyarázat
P = Palánk
F = Fölsóváros
M = céhmester
□ = ezüstpajzs
■ = polgárjog
* = születés
• = házasság
→ = beházasodás
+ = halálozás

Csávity Jacobus ötvös szegedi tartózkodása ideiglenes jellegű, mivel évente más háztulajdonosnál szerepel bérlőként.

Vágner Joannes ötvöslegény 1806-ban kéri a várostól letelepedését, működését, és meg is kapja „mivel itten az ilyen Mester mívésre valóban szükség volna”. Munkálkodásáról semmit sem tudunk. A pozsonyi születésű aranyműves 1810. St. Iván hava 8-án lett Szeged polgára.

Politzer Lipót (Löbl) zsidó ötvös 1805-től sokszor szerepel a jegyzőkönyvekben. Ügyei nemesfémek és órák adásvétele kapcsán legtöbbször tisztázatlanok.

A táblázatban nem szereplő mesterek adatai:

Exler Jacobus lakatosmester 1749. július 29-én lett szegedi polgárrá.

Gerbely Paulus az 1828-as összeírásban Rókuson működő és házzal rendelkező lakosmester. Riz Franciscus lakatosmesterről csak annyit tudunk, hogy 1750. március 9-én „bemutatván a mesterremeket, a céhszokások szerint bévétetett a céh tagjai sorába a céh mestereinek egyetértésével”.

Stublenicz Josephus (Stublener) puskamíves az összeírásokban és a tanácsi jegyzőkönyvekben csupán 1774-ben szerepel.

Vass Joannes lakatosmester az 1828-as összeírásban, házzal rendelkező fölsővárosi mester, valószínűleg Vass Jánosnak (11. pajzs) fia.

Radt Josephus puskamíves 1767. január 21-én vált Szeged polgárává, „a nemes Temesi Bánságból, a Csanádi kerületben Szent-Miklós falváról” jött városunkba.

Geizelbrecht Ádám: Schönböck Tamás órás (9. pajzs) legénye.

Gurtl Joannes órás 1828-ban mint bérlő szerepel a palánki összeírásokban.

Volf Carolus órásmester először Nagyváradon 5 évig, majd Újvidéken működött. Szegedre 1807-ben telepedett le. Az 1808-as összeírásban palánki mester. Nyolc év után, 1815-ben nyerte el a polgárjogot.

Bottván Josephus nagyváradai születésű, huszonhét esztendő ötvös 1822. Szt. György hava 15-én lett Szeged polgára.

Khon Jacobus az 1828-as összeírásban palánki ötvösként van nyilvántartva.

Politzer Lázár és Gábrriel az 1828-as összeírásban apjukkal, Politzer Löbl-lel együtt szerepelnek a palánki ötvösök között.

Sáry Ignátius ötvöst csupán az 1751-es összeírás említi meg, ugyanez évi (július 18-i) az anyakönyvi bejegyzés, mely Ágnes Poparikkal kötött házasságáról szól.

Steiner Martinus ötvöst az 1750-es összeírásban és egy 1753-as jegyzőkönyvben említik.

Szabó Ferenc lakatosmester az 1796-os összeírásban inas fiával együtt szerepel.

Markovics Franciscust 1756-ban ötvösként említik.

Kercsmárk Jozephus puskaműves 1768-ban bérlő a Palánkban.

METALLGEGENSTÄNDE UND MEISTER AUS DEN XVIII—XIX. JAHRHUNDERTEN

von

Márta T. Knotik

Die Verfasserin stellt die Metallgegenstände der XVIII. und XIX. Jahrhunderten aus der kunstgewerblichen Kollektion des Móra-Ferenc-Museums dar.

Zuerst macht sie den Zinnpokal der Schlosserzunft, dann die ältesten Stücke der Kollektion, die mit Jahrzahl versehenen, haldbreiten, getriebenen Silberschilde der Schlosserzunft bekannt. Zuletzt führt sie zwei Milchkannen aus Silber, das Werk von Josephus Prandtnr auf.

Hauptsächlich haben örtliche Silberschmiede die Silberschilde gefertigt, was die Goldschmiedemerkzeichen, die in den Silberschilden zu finden sind, beweisen. Die Zunftbezeichnungen, die daran zu finden sind, überzeugen uns, dass die Silberschilde für die Schlossermeister und Büchsenmeister der Schlosserzunft gefertigt wurden. Diese Silberschilde wurden ursprünglich an den oben erwähnten Zinnpokal der Schlosserzunft gehängt. Die Meister, die auf den silbernen Werken gefundene Namen und Monogramme decken, haben wir mit der Hilfe der Tabelle identifiziert. Die Tabelle haben wir auf Grund zeitgenössischer Akten, die das Szegeder Archiv und die Somogyi-Bibliothek besitzen, gefertigt. Dafür haben wir die aus 1750—1813 und 1828 entstammenden, den Beruf der Goldschmiede und der zu der Schlosserzunft gehörigen Schlosser- und Büchsenmeister und Uhrmacher aufzeichnenden Akten benutzt.

Wir hoffen, wir lieferten nützliche Angaben durch die kurze Beschreibung der Metallgegenstände unseren Museums, durch die Bekanntmachung der Handwerker aus XVIII—XIX. Jahrhunderten für die so wenig bekannte Geschichte der Szegeder Handwerker.

A szegedi mesterekre vonatkozó, 1781-ben kelt árszabás

LAKATOSOK:

	forint	Krajcár
Épületnek való Kötés vasnak munkájátul minden fontul		2
Ablakra való közönséges lukacsos és ingenes rostély való Készítésül minden lyuktul		21½
Villás kötésnek fontyátul		3
Ablakra való tisztességessebb fonyot rostély csinálása munkája fontyátul		9
Legfőbb Kosaras rostélytól való Korb-Kater fontyátul		7
Ki álló görbe, vagy Lapos rostélytol		10
Egy ajtóhoz való egész készüllettel fekete közönséges munka felütéssel és Sarkakkal	2	50
Hasonló Kilincses pléhet magányossan	1	60
Két hasonló pánt sarkakkal, és Szegekkel együtt		70
Egy ajtóra fekete Borított pléhet, csigás pántokkal	3	50
Olmos egész Készület egy ajtóra borított, és kívül megh czifrázott pléhével és éjczaki zárral felütéssel, pántokkal, és Sarkakkal együtt	6	
Kettős ajtóra hasonló készüllet	8	
Egy ablakra négy Szárnyára meg olmozott Készülettel tisztességessen	3	50
Item egy ablakra négy szárnyára meg olmozott Készülettel	2	50
Egész Vasból csinált ajtorul vagy Táblátul Gazda Vassábul munkájának fontyátul		10
Pincze ajtóra, vagy más duplázott ajtóra való egy pár erős pánt és sarkátul felütéssel	1	40
Egy nagy Láda fel nyitásstul ha franczia, és dupla Pléh		10
Közönségesnek nyitása pedig		10
Egy ajtó kults csinálássátul Közönséges pléhez		20
Olmos dupla pléhez pallérozott Kulcsot		40
Ládához Közönséges Kulcsot		20
Író asztalhoz való pallérozott Kulesocskátul		25
Hordóra való abroncsolásért munkájátul egy akotul		20
Marhára való billegért minden Betütül, ha nagy bötük és a Kovács Vassa		85
Apró billegért Közönségessen egy betütül		30

PUSKA MÍVESEK:

Egy közönséges far satu		50
Egy közönséges Sroff		7
Hasonló sroff pallérozva cziffrán		10
Egy puska tisztítás kívül belül egészen Pallérozott		75
Közönséges tisztítás		20
Egy pár Pistol tisztítás Pallérozva		75
Egy Puska Sárkány sroffal együtt		50
Egy Diofábul való agyazástul ki czifrázva	4	20
Közönséges agyazástul Diofábul	2	50
Közönséges fábul egy flinta agyat pofával	1	40
Pofa nélkül	1	
Egy Pár Pistol Diofa agyat czifrázva	4	20
Ugyan Diofábul Közönséges munkára	2	50
Csontos Puska vesző		15
Közönséges		10
Egy Dio		35
Egy belső rugó		35
Külső aczél alá való rugó		25
Egy Puska aczél		40
Egy gyujto lyuk be s-ki furástul aczéllal		20
Vassal, vagy rézzel		12

SARKANTYÚ ÉS ZABLA CSINÁLÓK:

	forint	krajcár
<i>Egy pár csizma patkolás Török Patkóval és Sarkantyúval</i>		50
<i>Egy pár csizma Patkolás lapos Patkóval és Sarkantyúval</i>		45
<i>Pallérozott Patkóval és Sarkantyúval</i>		50
<i>Egy Pár Török Patkó Sarkantyú nélkül felütéssel</i>		25
<i>Egy pár Pallérozott Sarkantyú Patkó nélkül felütéssel</i>		40
<i>Alább való</i>		25
<i>Egy pár lógós Patkó felütéssel</i>		15
<i>Egy pár Patkó vagy Sarkantyú felütéssel</i>		5
 Az 1791-es árszabás csupán pár tétellel bővül, a lakatosoknál:		
<i>Ajtóra való Francia pléh olmozva</i>	4	
<i>Hasonló Francia pléh feketére</i>	3	
<i>Közönséges pléh Kilintsel és Kultsal edgyütt</i>	2	
<i>Pléhnek felszegezésétül</i>		20
<i>Almáriumra való borított pléhet Kultsal edgyütt</i>		75
<i>Ládára való Közönséges borított pléh Kultsal edgyütt</i>		40
<i>Szék foglaló esett Olmozva Srofokkal edgyütt egy székre</i>		30
<i>Feketére csinált hasonló</i>		20
<i>puskaműveseknél:</i>		
<i>Arannyal ha maga a Gazda ad Aranyat</i>	1	50
<i>Puska meves Aranyával pedig</i>	6	

MAKÓ TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI VÁZLATA

TÓTH FERENC

(Makó, József Attila Múzeum)

Makó hét-nyolc évszázados múltja településtörténetileg két fő korszakra oszlik. A régi Makó története a magyar középkor első századaiba nyúlik vissza. E települést a török több hullámban teljesen elpusztítja. A felszabadító háborúk után 1699-ben települ újjá a város, és ezzel kezdetét veszi a mai Makó kialakulása.¹

A RÉGI MAKÓ

A helység neve eredetileg Velnök. 1256-ban két részből áll: Felvelnök- és Alvelnökből. A Makófalva elnevezést Csanád nemzetségéből származó földesuráról, Makó bánról kapja. A 13. század végén mindkét elnevezés használatos (Felvelnuk que moderno vocabulo Makofalua vocaretur²). Később a -falva végződés elmarad, így lesz a település végső neve: Makó.

Igen elterjedt az a vitatható felfogás, hogy a helység eredetileg a Maros két partján feküdt: Felvelnök a folyó jobb, Alvelnök a bal partján. (Így próbálták indokolni mint átkelőhelynek fontosságát. Erre a megállapításra pusztán spekulatív alapon jutottak. Sokan a mai térképhasználó ember ösztönösségével a Felvelnök típusú földrajzi neveket északabbra, az Alvelnök feléket pedig délebbre helyezik.) A meghatározó szerepet a Maros folyási iránya tölti be: Alvelnök a folyó alsóbb, Felvelnök a felsőbb folyásánál terült el.³

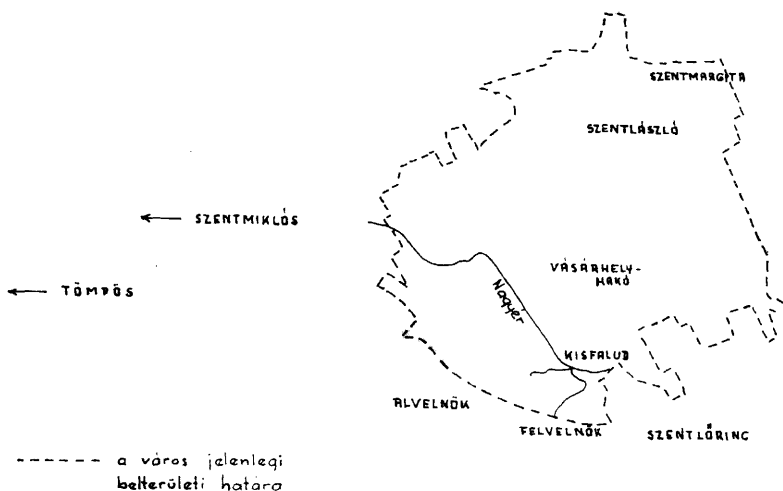
¹ Az igen gazdag helytörténeti irodalomból három összegző településtörténeti tanulmány emelkedik ki. Időrendben az első szintézis *Bálint Alajos* doktori disszertációja: Makó város települési és emberföldrajzi vázlata. Csanád vármegyei könyvtár 1. Makó 1926. 32. lap. [Ismertetés a Századok 1927. évfolyamában]. — 1928-ban jelent meg *Eperjessy Kálmán*: Írások a régi Makóról c. kötete. [Külön fejezet: „Régi térképek tanulságai” Eperjessy Kálmán elvéülhetetlen érdeme, hogy amikor a bécsi hadilevéltár magyar vonatkozású térképeit jegyzékbe foglalta, kutatásait Makó-centrikusan végezte.] — Szociológiai aspektusból készült *Erdei Ferenc* Területi csoportok egy mezőváros társadalmában c. kitűnően sommázott írása [Népünk és Nyelvünk 1935. 7. évfolyam 244—252 lap.] Településtörténeti kutatásainkat nagyban segítette *Inczefy Géza* legújabb könyve: Földrajzi nevek nyelvtudományi vizsgálata (Makó környékének földrajzi nevei alapján) Budapest 1970. Akadémiai Kiadó. A térképek készítéséért Pósa Lajos adjunktusnak, egyéb szakmai segítségért Buzás László helytörténésznek és Nagy Sándor levéltárosnak mondok köszönetet.

² *Knauz N.*, Monumenta Ecclesiae Strigoniensis II. k. 469. Legtöbb kézikönyv idézi.

³ Felvelnök és Alvelnök fekvési helyéről a vélemények megoszlanak.

a) Az általunk is képviselt álláspont első megfogalmazója *Karácsonyi János*; „Felvelnök... nem más mint Makó. Ennél lejjebb, vagyis a Maros folyása szerint alább kellett esni Alvelnöknek.” (A Csanád nemzetség — betűrendben felsorolt — birtokai Délmagyarországon. Régészeti és Történelmi Értesítő 1885. I. évfolyam 28. l.) *Reizner János* az 1337-i oklevélből levont következtetéseként hasonló megállapításra jut (Makó város története. Szeged, 1892. 10. l.)

b) *Csánki Dezső* ugyan a fent idézett *Karácsonyi János* cikkére hivatkozik, de változtat a megfogalmazáson: „Alvelnök... vele (Felvelnökkel) szemben a Maros d(éli) partján feküdt” (Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, 1890. I. 706. l.). Ugyanezt az álláspontot

1. kép. Középkori települések a mai Makó térségében

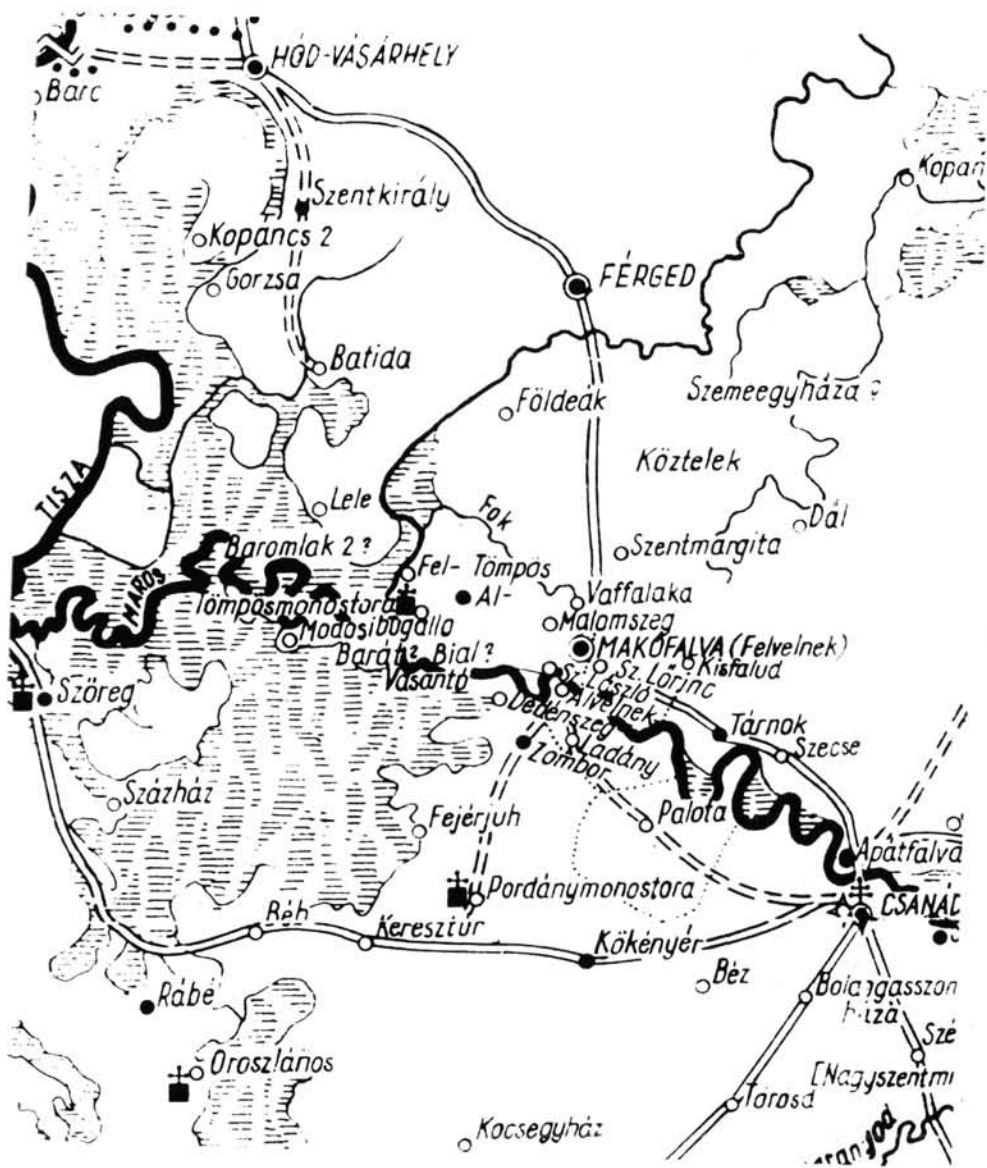
Hogy hol feküdt a régi Velnök, azt körvonalazhatjuk az oklevelekben igen gyakran szereplő — határrésznévként nagyrészt ma is élő — helynevekkel. Keleti szomszédja: Kisfalud és Szentlőrinc; nyugatra esett: Szentmiklós és Tömpös; északra feküdt: Vásárhely—Makó, Malomszög, Szentlászló és Szentmargita.⁴

Ha közelebbről akarjuk meghatározni a település helyét, akkor azt mondhatjuk, Velnök a Maros és a — ma is meglévő — Nagyér között feküdt. Szirbik Miklós leírása szerint: „A régi Makó a mostaninál lejjebb esett Nyugot felé. Kezdő-

képviseli *Borovszky Samu* is (Csanádvármegye története 1715-ig. Budapest, 1897. II. 349. l.), megállapítását átveszi *Marton György* (A Maros síksági szakaszának folyómenti települései. Föld és Ember 1927. 157. l.), *Diósszeghy András* (Makó város története — Makó és Csanád-Torontál vármegyei községek. Szerk.: Barna János Bp., 1929. 9. l.), *Juhász Kálmán* (A Csanádi püspökség története. 1243—1307. Csanádvármegyei könyvtár: 24. Makó, 1933. 69. l.), *Kiss Mária Hortenzia*: Kiszombor története. Csanádvármegyei könyvtár: 35. Makó, 1940. 21—22. l.), *Győrffy György* az Árpádkori Magyarország történeti földrajza. Budapest, 1963. 863. l.), *Incze Gy. Géza* (i. m. 147. l.), *Kelemen Ferenc* (Makó igazgatásának történeti formái. A Makói Múzeum Füzetek: 5. Makó, 1970. 1. l.). Borovszky más forrás alapján jut erre az eredményre, félreérti Szirbik Miklós egyik mondatát: (A régi település) „valamely része kiterjedt a most (kiemelés tőlem: T. F.) túl a Maroson eső földre is. Bizonyítják ezt a mind a két part oldalában sokszor szemléltethető kemence fenekek, és cserépedények darabjai.” (Makó városának ... leírása 1835/6. eszt. Csanádvármegyei könyvtár: 6. Makó 1926. 25—26. l.). Szirbik Miklós a régi állapotokat saját korának földrajzi viszonyaira vetíti. A Maros medre közben ezen a területen változott; a középkori település helyét a 19. század elejére a Maros részben ketté szakította.

c) A harmadik álláspontot *Bálint Alajos* képviseli, ki ugyan kelet-nyugati irányba helyezi el a két települést, de indokolatlanul Alvelnököt a Maros felsőbb, Felvelnököt az alsóbb folyása helyén. (i. m. 13. l.)

⁴ Néhány település helyét hozzávetőleges pontossággal is tudjuk. Saliga László régészrestaurátor 1971. évi terepjárás során megállapította, hogy Szentmargita a város északkeleti csücskében feküdt, áttekeredve a vasúti pályatesten túli területre is. Szentlőrinc központja a mai TŰZÉP telep területe volt. Szentmiklós és Tömpös — mint határrész — térképeinken jelölt hely. Szentlászló az újavárosi római katolikus templom környékén feküdt (Borovszky i. m. II. 561. l.). Kisfalud, Malomszög, Vásárhely-Makó feltételezett helyére csak az oklevelek alapján lehet következtetni.

2. kép. Csanád megye az Árpád-korban. Részlet. (Györffy György nyomán)

dött a tájon, ahol most a Serház vagyon. Mindjárt ott esett a Temető... Azon túl kezdődtek a házak... Innen nyúlt a város a Marosnak Baranyi nevű örvénye felé...”⁵

Egy település kialakulását nagyban meghatározták az adott természeti — földrajzi viszonyok. Vizsgáljuk meg, miért jött létre Velnök, illetve miért ezen a helyen alakult ki e település.

⁵ i. m. 25. l. A „serház” a mai Gőzmalom u. 8. sz. ház telkén állt. „Baranyi örvény” azonos a mai Baranyással (Szegedi utca vége).

Borovszky szómagyarázata szerint a Velnök kifejezés révészt jelent⁶, és ebből vonja le azt a következtetést, hogy itt fontos átkelőhely volt a Maroson. A velnöki rév jelentősége tagadhatatlan, — első ízben egy 1337-es oklevél említi —, de a legújabb kutatásokon alapuló, — Györffy György által közzétett — Csanád megyei térkép a megye területén a Maros legjelentősebb átkelőhelyéül Csanádot jelöli. Anélkül, hogy tagadnánk a Maros jelentőségét a vizsgált település kialakulásában, hangsúlyozni kívánjuk a szárazföldi utak döntő szerepét is. Makófalva (illetve Velnök) útvonalak csomópontjában jött létre. A mocsaras, lápos vidéken a kiemelkedő hátságokon vezettek az útvonalak. A megyét átszelő egyetlen országos jelentőségű út Hód-vásárhely felől jöve Velnököt érintve a Maros jobb partján halad Arad felé. Ebből a hadútból Apátfalvánál van egy elágazás Csanádra, mely Torontál és Temes megyébe visz. A velnöki révén át helyi jelentőségű közút vezet dél felé és a Maros bal partján keleti irányban Csanádra. Valószínűleg meglehetősen már a nyugati irányú ún. Ószegedi út is.⁷ Mivel a térségben levő falvak közül csak Velnök és részben Szentlőrinc feküdt útvonalak csomópontjában, ez eleve meghatározta további fejlődésük ütemét: mindkettő mezőváros (oppidum)⁸ lett.

A 14. század elejére a két Velnök már egyetlen településsé olvadt össze. A régi Makó településtörténetének legbecesebb leírása 1337-ből származik. Nemcsak a helység piacáról, vámszedéséről vagy az itt székelő főurak kúriáiról történik említés, de az akkori Makó pontos topográfiai jellemzését is tartalmazza: „Makófalva helységben egy darab föld a nyugati oldalon, amely a Maros vizéből kiszakadó és a Hód nevű mezőség felé tartó és közönségesen Foknak hívott érnél kezdődik, egy darab, közönségesen Eresztvénynek nevezett erdővel és a falu telkeivel együtt egészen Dénes mester házáig, az említett Dénes mesternek és fitestvéreinek jutott udvarbirto- kul: Makófalva többi részét pedig, elkezdve ugyanazon Fok nevű helytől, két egyenlő részre osztották a következő képpen: hogy ami azt az utcát illeti, amely Kisfalva mellett húzódik el és végül összeér a Hód utca nevű másik utcával vagy úttal, — ezen utcáknak a mezőség felé eső egyik része egész kiterjedésében Dénes mesternek és testvéreinek esik osztályrészül; az említett utcának a Maros vize felé eső többi része pedig az előbb említett érsek úrnak és unokaöccseinek jutott...”⁹ Reizner János találóan jegyzi meg: „Alig van város, amely e korból ily becses topográfiai adatokkal dicsekedhetnék. Ez adatokból látjuk, hogy Makó hatodfélszáz évvel ezelőtt, s illetőleg már az Árpádházi királyok idejében is ugyanazon a helyen feküdt, amelyen ma áll. Láthatjuk, hogy ugyanazon ér vagy Fok, amely az utóbbi időkig Makón keresztül folyt s amelynek nyomai itt-ott ma is észlelhetők, már az ősi időkben is Makót mintegy ketté osztotta: nem lehetetlen, hogy a Foktól nyugat felé eső rész volt Alvelnök, a keleti pedig Felvelnök”¹⁰.

Makó a török hódoltságig nyugalmas időket él át, és jelentős helységgé válik. E virágzó fejlődést a török terjeszkedése állítja meg.

⁶ Borovszky i. m. II. 349. l. Inczefy Géza valószínűnek tartja, hogy az ósláv eredetű képzett szó: volbnik jelentése marhapásztor (i. m. 232. l.) Bátky Zsigmond az egyébként érdemes Borovszky szómagyarázatait laikusnak nevezi. Feltételezése szerint a vőnek szó a „vén-ek”-ből származik. (Bátky Zsigmond: Arad=Hrad? Föld és Ember 1928. 8. évf. 116. l.) Reizner szerint mint helynév teljesen kipusztult, csak a Vőneki családnévben maradt fenn; jelentése: vész, veszély. E révnek vesztélyes természetétől nyerte a helység hajdani nevét (i. m. 1—2. l.) Legvalószínűbb, hogy mint legtöbb helységnév, Velnök is személynév (Századok 37. 472. l.)

⁷ Az 1699-i Wallner-féle térkép is feltünteti.

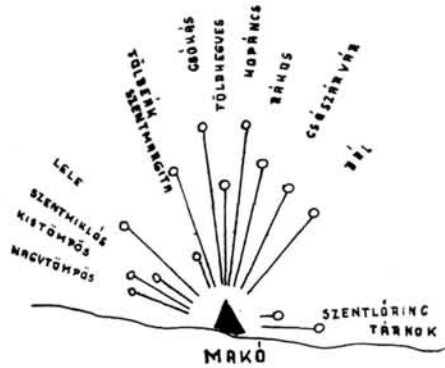
⁸ 1516-tól elmarad a -falva végződés, ami kétségtelenül a várossá emelkedés jele. Hivatalosan először Báthori Gábor fejedelem nevezi 1608-ban mezővárosnak, de félhivatalos formában a királyi dicator 1559-ben oppidumnak említi.

⁹ Anjoukori okmánytár III. 365. l. Idézi Reizner i. m. 9—10. l.

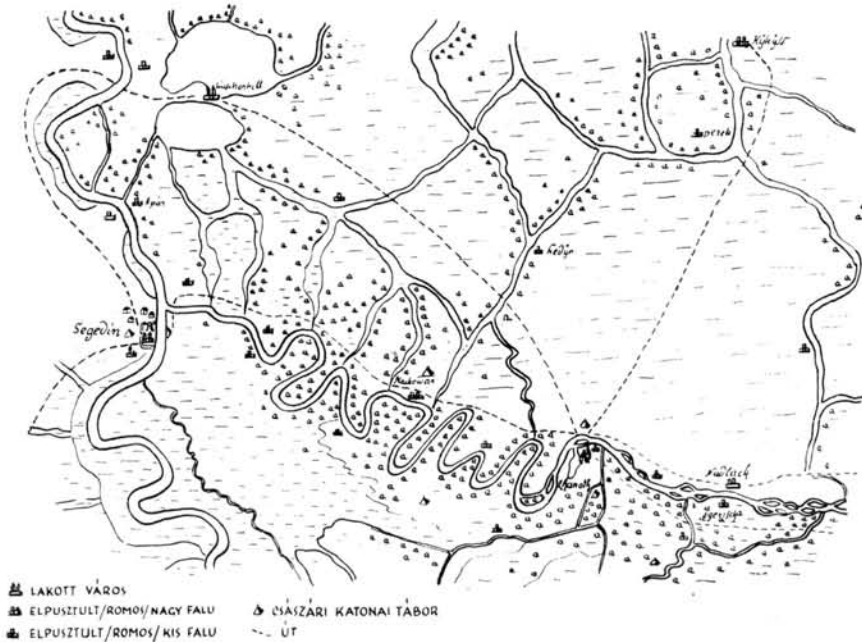
¹⁰ Reizner i. m. 10. l.

Három ízben perzselik fel Makót: 1552-ben, 1596-ban és 1686-ban. Az első két futást még gyorsan kiheveri, a temesvári defterdár 1557—58-ban 300 házat vett számba, s ezek közül 150 újonnan épült.¹¹ A későbbi katasztrófák során hosszú évekre volt szükség, míg az elmenekült lakosság az üszkös romok közé visszamerészkedik.

Az általános pusztulás ellenére jogállapotában fejlődés is történt, ugyanis a török uralom elsöpri a feudális nemesi kizsákmányolást. A Makófalvi és a Telegdi család elhagyja itteni udvarházát.

3. kép. A környező falvak pusztulásával Makó mezővárossá fejlődik. (Bohdaneczky Edvin nyomán)

4. kép. Wallner-féle térkép a Maros síksági szakaszáról. (Bécsi Hadilevéltár. Közreadja Eperjessy Kálmán)

¹¹ Borovszky i. m. II. 352 l.

A hódoltság idején Makó nem szpáhi, hanem khász birtokká válik. Az ilyen kincstári területek lakói bizonyos védelemmel éltek, évente egy ízben adóztak; megszabadulva a feudális önkénytől, önálló közigazgatást hozhattak létre.

1608-ban Báthori Gábor önálló bíraskodási joggal ruházta fel a makói polgárokat, és oltalomlevelében „Privilegium Oppidi Makó” néven emlegeti.

A török Makó térségében tömegesen perzseli fel a kisebb településeket, és az elpusztult falvak lakói Makóra költöznek. Bohdaneczky Edvin írja: „Igás 1596-ban pusztul el, a makaiak 1654-ben veszik meg; Kopáncs, Dál 1596-ban pusztul el, a makóiak 1654-ben 70 tallért fizetnek értük; Tárnok 1596-ban pusztult el, a makóiak 1700-tól bírnak; Földeák 1686-ban pusztult el, a makóiak 1711-től bírnak; Lele 1596-ban pusztult el; Nagytömpöst a makóiak 1670—80-tól kezdve bírnak; Csókás 1596-ban pusztult el; Rákos 1595-ben pusztult el, a makóiak 1711-től bért fizetnek érte; Szentmiklós 1699-ben beolvadt Makó határába; Földhegyes, Császárváros, Szentlőrinc 1680-ban pusztult el, lakossága 1699-ben Makóra költözött stb.”¹²

A 17. század végén az udvari kamara veszi oltalmába. A kincstárnak 100 tallér adót kell évente befizetni, és a város minden jobbágyi szolgáltatás alól mentes.

A felszabadító harcok idején, 1686-ban a visszavonuló török—tatár csapatok Makót földig lerombolják. Még 13 év múlva sincs semmi nyoma az életnek, ugyanis az ekkor készült (1699) Wallner-féle térkép „Teljesen pusztaság vagy lerombolt falu” jelzéssel jelöli Makót.

A MAI MAKÓ KIALAKULÁSA

Újjátelepülés, az élet megindulása

A kamara 1699-ben kedvező feltételek mellett (szabad földfoglalás, 4 évi adómentesség) akciót indít az újjátelepítésre.

A letelepedés felekezeti különállás szerint történik. A mai belvárosi római katolikus és a református ótemplom környéke jelentette az új település egy-egy csomópontját. Az előbbit Bujáknak, az utóbbit Szentlőrincnek nevezték. A két városrész nemcsak felekezeti vonatkozásban, de a lakók eredetét tekintve is különbözik. A régi Makó lakói a reformáció idején a hitújítók táborához csatlakoznak, Szentlőrinc viszont megmarad katolikusnak. Szentlőrinc a török pusztításnak 6 évvel korábban áldozatul esik, lakói Makón keresnek menedéket. Az újjátelepüléskor a kopáncsiakkal együtt ők alkotják a város katolikus részét.¹³

Az 1717-i összeírás 84 gazdát, mintegy 400—450 lelket vesz számba¹⁴. Származási helyük szerint:

<i>Makón született</i>	59	<i>Baranyában</i>	2
<i>Szentlőrincen</i>	7	<i>Bajonban</i>	1
<i>Zomborban</i>	2	<i>Algyőn</i>	1
<i>Földeákon</i>	2	<i>Martonoson</i>	1
<i>Halason</i>	2	<i>Újvárott</i>	1
<i>Papdon</i>	2	<i>Szamosszegen</i>	1
<i>Szegeden</i>	2	<i>Szoboszlón</i>	1

¹² Bohdaneczky E., Csanád vármegye nemzetiségi és gazdasági viszonyai a XVIII. században. Csanád vármegyei könyvtár 36. Makó, 1940. 39—40. l.

¹³ Szirbik i. m. 41. l.

¹⁴ Borovszky i. m. II. 367. l.

A helység első utcái a szentlőrinci városrészen: Temető-, Hold-, Csapó-, Szentlőrinc; Bujákon: Bujáki-, Lelei-, Lisztes utcák. A két városrészt érintve futott a Szegedi (Őszegedi) út.

A városházát 1719-ben nagyjából a két városrész között, a mai Gőzmalom utcában építették fel.

Az 1740-es években Stanislavits püspök engedélyezi a zsidók letelepedését. Lélekszámuk 1773-ban eléri a 158 főt. Az akkori várostól több száz méterre külön városrészt jelölnek ki számukra a mai Deák- és Eötvös utcát (Nagy- és Kis-zsidó u.). Zsinagógájuk a gettó déli részén feküdt.

Ugyancsak Stanislavits püspök nevéhez fűződik a görögkatolikusok betelepítése is, kiket eleinte ruténoknak, később oroszoknak hívnak.¹⁵ A telepítés Szabolcs, Bereg, Ung, később Szatmár és Bihar megyéből történt. A zsidókhoz hasonlóan az akkori várostól távol, a mai Kis János tábornok- és Toldy utcán (Nagyorosz, Kis-orosz utca) telepedhetnek le. Templomot városrészük nyugati, temetőt keleti részén létesítenek.

A 18. század közepéig kialakult városrészek (Buják, Szentlőrinc, zsidó- és orosz fertály) felekezeti különállás alapján jöttek létre. A további fejlődés során — Újváros benépesülésekor — a vallási különbségek elvesztik hatékonyságukat.

A mai városközpont a 18. század második felében kezd kialakulni a szegedi, aradi és vásárhelyi utak csomópontjában. Előbb vásár és piactér, majd kereskedőházak létesülnek, később lakóházak, nemesi kúriák és végül közintézmények épülnek (megyeháza 1745, városháza 1854—9). A sajátos fejlődés következménye, hogy a város főterén templom nem keletkezik.

A 18. század vége és a 19. század a növekedés korszaka a város életében.

	Népesség	A házak száma
1717	400	84
1756	2 590	620
1801	8 645	1732
1857	27 000	3446
1890	30 063	6469
1900	33 000	7400

Az 1890-es statisztika alapján írja Reizner: „Népessége számaránya után Makó az ország 12-ik városa, megelőzi Miskolcot, Zombort, Székesfehérvárt, Kassát, Pécsét, Brassót, sőt Kolozsvárt is”.¹⁶

E rendkívül gyors lélekszámemelkedés nem pusztán a természetes szaporulat eredménye, hanem a tömeges bevándorlás következménye is. De mi csábíthatta ide a betelepülőket? Makó első krónikása, Szirbik Miklós szerint „itt az élés könnyebb, a tereh kevesebb, mint másutt.”¹⁷ A tényleges ok a sajátos társadalmi-gazdasági viszonyokban keresendő.

Az újjátelepülés idején a helység királyi mezőváros (oppidum regium), lakói királyi szabadosok (libertini regii). Személyes úrbéri szolgáltatások (robot, dézsma) nem terhelik őket.

A török előtti ancien regime-et nem lehetett visszaállítani, legalább is egy csapásra nem, de a feudalizmus restaurálása végül bizonyos vonatkozásban mégis megtörtént. A város lakói:

¹⁵ Az „orosz” kifejezés nem nemzetiségi hovatartozást jelent, hanem liturgikus nyelvet. Közéjük később románok szivárognak be, akik zömükben juhászok voltak.

¹⁶ Reizner i. m. 40. l.

¹⁷ Szirbik M. i. m. 40. l.

- 1699—1719-ig királyi szabadosok,
- 1719—1741-ig az ideiglenes földesúrral szerződési viszonyban álló polgárok,
- 1741—1848-ig püspöki jobbágyok.

A város személyes úrbéri szolgáltatás alól 1777-ig mentesül, mert ezt — a kisebb királyi haszonvételekkel együtt — évi összeggel váltotta meg a földesurától. Találón írja Erdei Ferenc: „A város gazdasági-társadalmi fejlődése mégsem a jobbágy-közösségbe való visszafejlődés jeleit mutatta ebben a korszakban, hanem ellenkezőleg: a dinamikus városfejlődés jeleit... A feudális restauráció minden erőfeszítése ellenére itt már a kapitalista fejlődés országos kibontakozása előtt létrejöttek a szabadabb vállalkozás feltételei... a város társadalma már régen kinőtt a jobbágyfalu kereteiből.”¹⁸

A nagyarányú népességnövekedéssel párhuzamosan épül ki a legnagyobb városrész: Újváros. Szirbik Miklós erről 1835-ben a következőket írja: „Még a mostani öregek emlékeznek arra az időre, midőn az Éren túl az oroszok és a zsidók telepedéseit kivéve egy ház sem volt... De ez a rész 60—70 esztendő alatt annyira nevedett, hogy közel három negyed részét teszi a városnak.”¹⁹

Első kéziratos térképek a városról

Makó abban a szerencsés helyzetben van, hogy az újjátelepítéstől kezdve mintegy 20—30 évente készül valamilyen célból egy-egy kéziratos térkép a helységről vagy annak közvetlen környékéről, melyeken a területi növekedés nyomon követhető. Ezek a 18. század elejétől, geometriai felmérés alapján készültek, „... az egyes helyek települési formáját, belterületét, kiterjedését, a vízhálózatot, domborzatot, utakat, erdőket és a talaj minőségét is feltüntetik.”²⁰

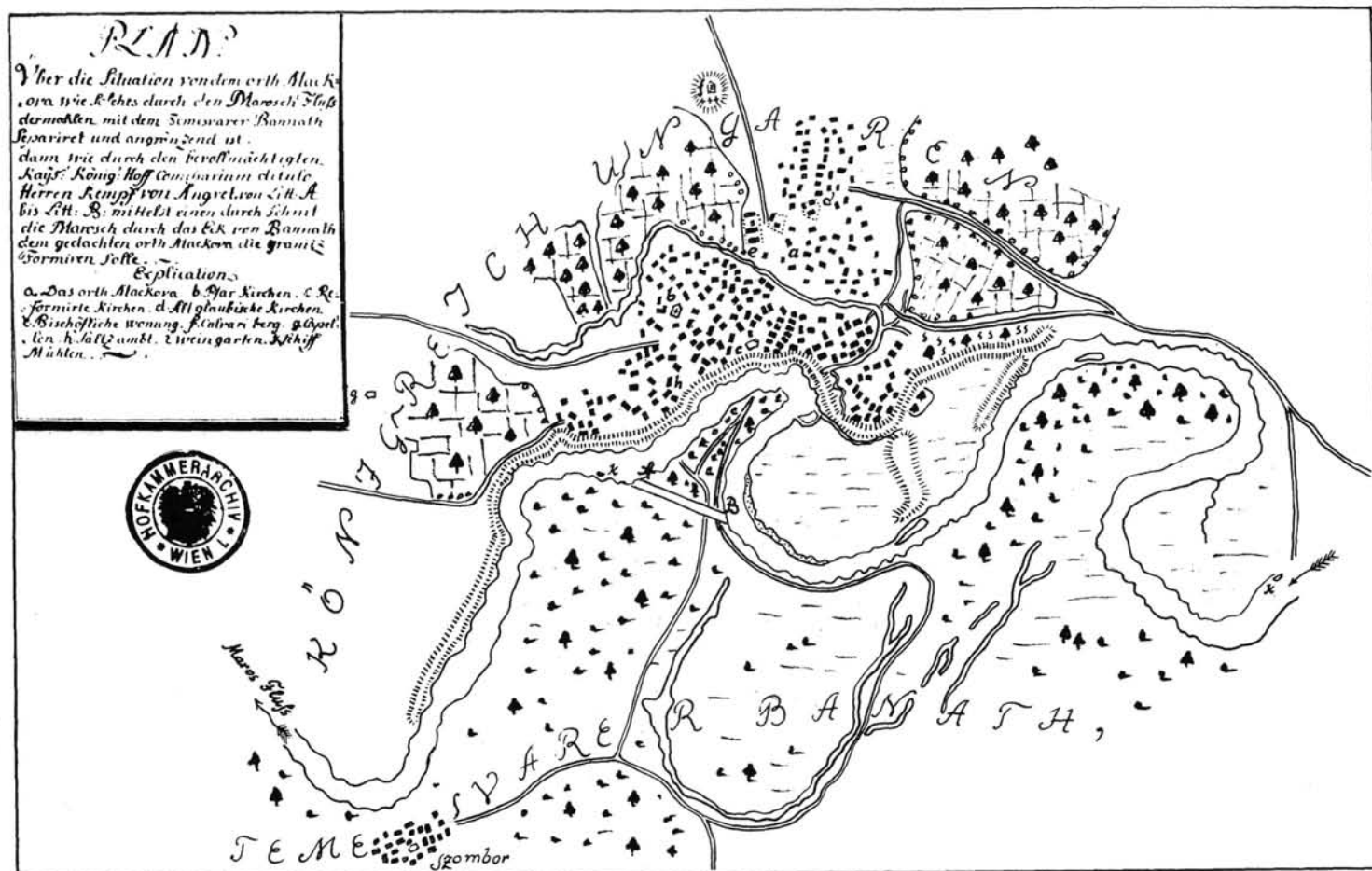
Az első igen becses emlék már két évtizeddel az újjátelepülés után készült (1721). A Bánság három évvel azelőtt szabadult fel a török uralom alól, és e felmérés részletesen ábrázolja a Marostól délre elterülő Csanádi körzetet, járulékosan feltüntetve az északi partvidéket is. E térkép alapján is kitűnik, hogy Makó nem az elpusztult Szentlőrincre települt, ugyanis a térkép jelöli a szentlőrinci öreg templomot is (alte Kirchen). A szugolyi hajlatot az ismert helyen ábrázolja, de az ún. Goszpodi hajlás még nem jött létre. Ekkoriban helységünk háborítatlanul fekszik a Maros partján, de az ezt követő három évtizedben tragikus időszakot él át, a szeszélyes folyó létében feyegeti a várost. A déli terület részletes úthálózatából a makói rév helye is ismert.

Karl Alexander Steinlein hadimérnök 1753-ban készítette a városról az első olyan felmérést, mely a helység fekvését is pontosságra való törekvéssel ábrázolja. Feltünteti a kiemelkedő épületeket: a katolikus (b), a református (c), a görög katolikus (d) templomot, a városon kívüli kápolnát (g), a püspöki lakást (e) és a Maros partján levő régi sóházat (h). A település ekkor már három részből áll: a katolikus, a református és az Éren túli új fertályból. A Maros közvetlenül a település mellett kanyarog, melyet töltéssel védenek. A folyó egyik hajlata a város felé tör és pusztulással fenyegeti azt. Ezért szükséges az A—B szakaszon egy átvágást eszközölni. Makó térségében ekkor két vízimalom (k) működik és két gázlója van a folyónak: egyik a református templom mellett, a másik a sóház alatt. Ábrázolja a helységbe

¹⁸ Erdei F., Makó város történeti pályája = Makó az első felszabadult magyar város. Makó 1969. 15. l.

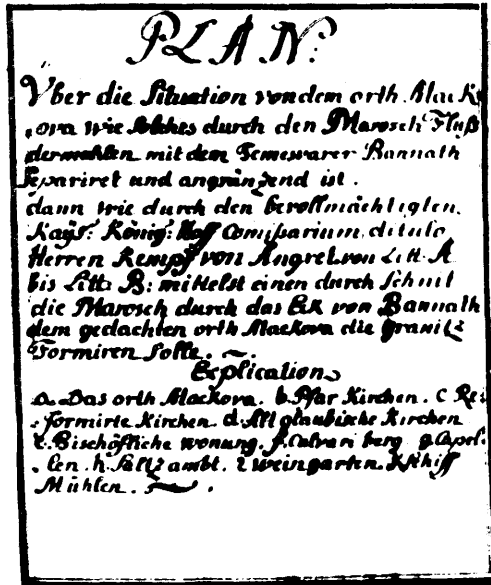
¹⁹ Szirbik M. i. m. 27. l.

²⁰ Eperjessy K. i. m. 148. l.

6. kép. Steinlein-féle térkép Makó fekvéséről. (Bécsi udvar Kamarai Levéltár. Közreadja Eperjessy Kálmán)

A következő évtizedben a város két irányban is növekszik: 1792-ben az ingói szőlőkől 130 házhelyet osztanak ki,²³ Újváros a mai Széchenyi-, Gyóni Géza-, Hosszú- és Tulipán utcák által határolt résszel bővül. E változásokat az 1805-ös és 1815-ös térkép tünteti fel.

6/a. kép. A Steinlein-féle térkép nagyított felírata

A 19. század elején települnek le a mai Lendvay-, Csáki-, Bethlen- és Gyóni Géza u. által határolt részen a cigányok, városrészüket Cigánybécznek (ritkábban Bécsnek, Kisbécznek, Putriknak) nevezik.²⁴ A 40–50 □ -öles telkeken a 20. század elejéig sártetejű, egyszatú putrikban éltek.

Az 1824-es állapotot a Giba Antal által készített térkép rögzíti. Sajnos e fontos és értékes dokumentum megsemmisült vagy ismeretlen helyen lappang. Az 1853-as másolata — Mátéffy Pál munkája — a makói József Attila Múzeum birtokában van. Az új rajzolás kitűnő munka, de mégsem pótolja az eredetét, ugyanis tovább rajzolva az 1853-as állapotot rögzíti. Közben kiosztásra került 1832-ben a Sírkert utcán túli legelőkből 200 katasztrális holdnyi terület, és ezzel kiépült Újváros a Szegfű utcáig.

Újvárosnak eredetileg az Éren túli területet — a mai főtér környékét — nevezték. 1814-ben az „Egyik Újváros” a Jókai-, Luther-, Alma-, Gyóni Géza-utca területe, a „Másik Újváros” a Beloiannisz utca környéke. A köztudat ma már szinte csak az 1832. évi osztást érti rajta.

²³ Bálint A. i. m. 15. l.

²⁴ „Kiküldetnek a gödrökhöz, ahol mostanában némely cigányoknak házhelyek ki mutattak, annak elintézésére, hogy azon cigányok miképpen építsék házaikat, és hogy tovább ne menyesnek, mint fenn kimutattatott.” (Makói Városi Levéltár Tanácsülési jegyzőkönyv 1811. augusztus 42. sz.)

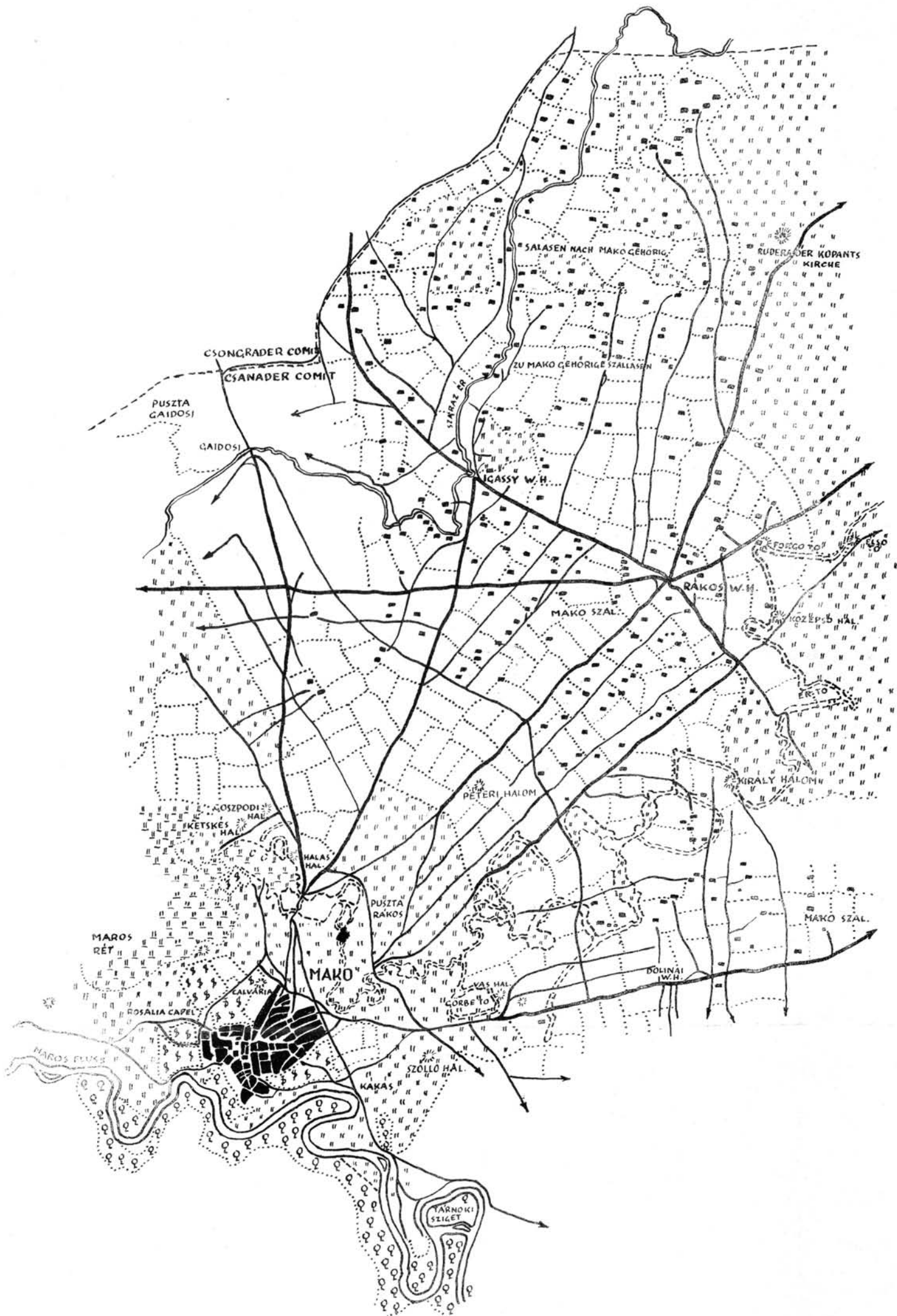
7. kép. Részlet az I. katonai felmérés Collone XX. Sectio 30. szelvényszámú térképéről. 1784.

Temetők

A település szerves részét képezik a temetők.

Az újjátelepített Makó katolikusai először a mai Szt. István téren, a templomuk körül húzódó cinterembe, 1776-tól pedig a mai Petőfi park területén és környékén temetkeztek. Az 1824. évi Giba-féle térkép az utóbbit már katolikus ótemetőként jelöli, és a ma is használt, 1813-ben megnyitott, Kálvária (ma: Beloiannisz) utcait pedig új temetőként. Ezt 1861-ben északi irányban, az 1920-as években pedig nyugati irányban növelik. A területén található legrégebb síremlék 1824-ből való.²⁵

²⁵ A Szt. István téren, a mai Farkas Imre Általános Iskola építése során, 1928-ban előkerült a régi temető sok sírja. A kórház mögötti Bánomban is volt hajdan temető, de ennek korát nem ismerjük.

8. kép. Makó határa (az I. katonai felmérés alapján) 1784.

Az újjátelepült város reformátusainak első temetője a mai Görög-szabadságharcosok terétől az Ér-partig húzódott. Szirbik Miklós is említi, hogy a „sok mal-mok helyén” állt.²⁶ Az ide vezető út eredeti neve Temető u. (ma Kálvin). Mivel a bővítésére a közeli Ér miatt nem nyílt lehetőség, valószínűleg a mai posta és az első csipkeházak mögötti részen — a közgazdasági technikum építése és részben a csipkeházak udvarában előkerült sírok tanúsága szerint — temetkezettek. A mai református ótemető helyét 1759-ben jelölték ki, a jelenleg is használt temetők közül ez a legrégebb. A hagyomány szerint a hódoltság idején ez a sírkert török temető volt,²⁷ de nem Makó, hanem Szentlőrinc határához tartozott. Legrégibb sírköve 1831-ből való. Az újavárosi református temető a 18. század végén létesülhetett, az 1805-ös térkép tünteti föl először (Coemeterium reformatorum Novum). Legrégibb sírköve 1842-ből maradt fenn.

A görögkatolikusok egyetlen temetőjéről van tudomásunk, a Tulipán és Kis János tábornok utcák találkozásánál elterülő, ma is használatban levő ún. „orosz temető”-ről (1805: Coemeters Ruthenorum). Itt található a legrégebb makói sírkő, amely 1784-ből való.²⁸

A legősibb zsidó temető részben ma is megvan a mai Kossuth és Sírkert utca sarkán. Eredetileg a Kossuth utca 54. szám alatti telek területe is odatartozott. Bár a 19. század elején lezárták, de kivételesen még 1846-ban is temetkeztek bele.²⁹ A környék beépülése miatt a mai Hársfa utca végén új zsidó temetőt nyitottak. Ezt 1810-től 1861-ig használták. Időközben kerítését széthordták, Hersele „szent sír”-jával együtt az egész temető elpusztult. A jángori zsidó temetőbe 1861-től temetkeztek. Miután a zsidóság 1867-ben külön vált ortodox és neológ részre, közös temetőjüket is elfelejték.

Az evangélikus temetőt 1854-ben jelölték ki szintén Jángorban, a későbbi zsidó temető szomszédságában.

Több mint száz éves múltra tekint vissza az Almásy utcai iskola közvetlen szomszédságában elterülő nazarénus gyülekezet temetője.

A Dózsa-telep szomszédságában levő elhanyagolt temetőbe főleg a baptisták temetkeztek. Az 1922—35 között használt sírkertet a nép istentelenek temetőjének nevezi.³⁰

A 18. század végéről becses értékű, eddig lappangó levéltári kimutatás került elő, amely pontos adatokat közöl a helyi temetők kiterjedéséről, a helységtől való távolságáról, a létesítés idejéről stb.

Temetőink elveszítették régi népi hangulatukat. Kovács Gyula — a népművészet iránt is érdeklődő — mérnök 1918-ban képből és szövegben egyaránt rögzítette a makói temetők akkori állapotát.³¹

²⁶ Szirbik i. m. 27. l. E területen 1824-ben 9 szárazmalom működött.

²⁷ Ez a kifejezés először 1753-ban fordul elő. *Eperjessy K.*, A Maros szabályozása Makónál 1754-ben. Csanádmegyei könyvtár: 12. Makó, 1927. 14. l. A mai öregek is még török temetőként emlegetik.

²⁸ Múzeális tárgyként a makói múzeum őrzi a szentlőrinci temetőből előkerült legősibb sír- emléket, amely valószínűleg 1544-ből származik. *Kovács Gy.*, Makó város építészete a XVIII-ik század közepétől a XIX-ik század közepéig. Csanádvármegyei könyvtár 17. Makó, 1929. 32. l. 50. kép.

²⁹ Dávid B. Naftali zsidó mártír „szent sír”-járól a zsidóság ma is legendákat beszél.

³⁰ A temetőkre vonatkozóan forrásmunkaként használtam *Kelemen Ferenc*, Makói helynevek, azok eredete és kapcsolatai c. kéziratosa Temetők c. fejezetét. Makó, 1958. 48—61. l. József Attila Múzeum adattára.

³¹ *Kovács Gy.* i. m. 31—32. l. VI. tábla, 49 kép.

Kimutatás a Csanád megyei helységek földjein levő temetők 1786. évi állapotáról³²

1	2	3	4	5	6	7
A helységek megnevezése	A temetők megnevezése, akikhez valójában tartoznak	A lakott terület vagy a házak és az egyházak körletén belül v. kívül	Távolságuk a helységtől	Kiterjedésük	A sírok milyensége	Melyik évben létesültek
Makó városnak van 4 temetője	Az első a katolikusokhoz tartozik	A lakott területen (házak, egyházak) kívül	104 öl	8 591 □ -öl	ásott	1776
	A második a reformátusokhoz	u.o.	40 öl	10 728 □ -öl	u.a.	1759
	A harmadik a görögkatolikusokhoz	u.o.	73 öl	1 720 □ -öl	u.a.	1777
	A negyedik a zsidókhoz	u.o.	5 öl	735 □ -öl	u.a.	1777

P. H. Makó, 1787. február 10.

A magisztárátus nevében:

Makó püspöki város bírái

A Maros szerepe

A város léte és fejlődése, virágzása és pusztulása nagyban függött a Marostól.

A makói átkelőhely jelentőségét a törökök is felismerték, 1552 után a török kincstár hasznosította. A bánási területek felszabadításával (1718) a makói révjog az udvari kamarára szállt, amelyet 1781-ben — a kiszombori birtokkal együtt — Oexel Mátyás nagyszentmiklósi serfőző vásárolt meg. Örököseitől — a Rónay-család tagjaitól — 1876-ban a város 50 000 forintért megvásárolta. Az átkelőhely — az 1753. évi térkép és a kiszombori széles dülőút tanúsága szerint — a mai partfürdő közelében, a régi szentlőrinci templom és a bánáti őrház között húzódott. A Maros 1754. évi szabályozása után a mai Révész u. végére helyezték át.

Az első makói hidat, a „Howe” rendszerű rácsos közúti fahidat 1878-ban adták át a forgalomnak. Ezen haladt át 1883. január 6-ától az arad—csanádi vasútvonal is. 1909-ben — Zielinski Szilárd (1860-1924) műegyetemi tanár tervei szerint — az eredeti jármokat és sarkantyúkat elbontva vörösfenyő cölöpöket vertek a mederbe és vasbeton pillérekre építették át a fahidat. Kossalka János (1872-1944) műegye-

³² Az eredeti kimutatás Sipos István (Makó, Kölcsey u. 1. szám alatti lakos) birtokában. A közlés átengedéséért a tulajdonosnak, a fordításért Buzás László helytörténeti kutatónak köszönemet fejezem ki.

temi tanár tervezésében 1924-25-ben elkészült a vasúti híd.³³ A közúti fahidat 1927-29-ben — Szikszay Gerő tervei alapján — vasszerkezettel cserélték ki.³⁴ 1944. szeptemberében a horthysta hadvezetés mindkét folyami hidat felrobbantotta. A közúti híd megsemmisült szakaszán — idegilenes jelleggel — a szovjet csapatok fahidat vertek. A felrobbantott hidak végleges helyreállítását a SZCSV javító-műhely végezte el. A forgalom növekedésével a régi közúti híd szűknek bizonyult. Darvas Endre, az Út és Vasútervező Vállalat csoportvezetője tervezésében az új híd építése folyamatban van.

A vasútvonalak kiépítéséig a Maros az ország legfontosabb sószállító útja. A 12 láb hosszú, 3 láb széles és 4 láb mély kincstári hajók sűrűn közlekedtek, és Makónál is gyakran kikötöttek. A régi sóház a Maros-partján állt, a mai villanyteleppel szemben. Az itt húzódó utcát Sóház utcának nevezték. A folyó 1754. évi részleges szabályozása során a mai József Attila Gimnázium telkén építették fel a két sópajtát és a kiszolgáló épületeket (sóhivatal, strázsaház, lakások, istálló). Ezután a mai Szabadság teret és Kossuth utcát nevezik Sóház utcának. Mivel a régi sóház épületét sörfőzésre használják, az eredeti Sóház utca neve Sörház utcára változik.³⁵)

Jelentős sóelosztó központ alakul ki Makón. Szirbik Miklós adatai alapján: „Elkél itt esztendőnként 24—25 ezer mázsa só, s bejön érte 156-160 ezer for. p. p.”³⁶

Az 1821-es árvíz idején 10 600 mázsa só olvad el a pajtákban.³⁷ A gabonát külön e célra készített hajókon szállították. Szirbik Miklós megjegyzi: „Gabonakereskedés végett is jár innét egy-két kishajó Szegedre; még több onnét ide, kivált ősszel, kukoritzta vásárlásra lejönnek néha, mikor t. i. a Batskában drágább a gabona, mint itt, a dunai hajók is.”³⁸ A sószállító hajókat víz ellenében emberi erővel, a nagyobbakat állati erővel vontatták. A vontató utak neve ficsorjárás volt.

A faszállítás tutajokkal történt. Gyergyóremetéről 8—9 láb hosszú tutajok indultak lefelé, Marosújvárnál a vízbőség lehetővé tette 4—4 tutaj összekötését.³⁹ Szirbik Miklós szerint: „Szállítatnak ugyantsak Erdélyből épületre való fenyő és kemény, a határszéli és más közelebbi erdőkből tűzifák. Vagnak Makónak két fapiatzai, egyik a városnak felső, másik az alsó végén, melyek tartják fával nem tsak a várost, hanem a szomszéd helyeket is.”⁴⁰ A rönkök feldolgozására helységünkben több fűrésztelep létesült.

Az ártézi kutak megjelenéséig a Maros kitűnő ivóvizet biztosított a város lakói részére. A vízfordás talicskával történt. Palugyaynak is feltűnt, hogy „Makón mindent talicskával visznek, még a vizes kantákat is a Marosnál abba rakják.”⁴¹

Szirbik Miklós leírása szerint is a Maros vize ivásra „igen alkalmas, és a Fekete Körösi után valónak tartatik. Minthogy azonban igen zavaros: a kimerítés után fél vagy egésznap is félre szokták tenni, hogy az iszap az edény fenekére leülepedjen; szűrőkö keveseknél van.”⁴²

³³ Tiszteletére a híd lábánál születésének 100. évfordulója alkalmából emléktáblát állítottak.

³⁴ Az elbontott faanyag egy részét Návay László árverésen megvette, és ebből készítették az ó-földeáki templom főoltárát, szószékét és a kegyúri padokat: Az ó-földeáki templom története. Az ó-földeáki római katolikus egyház irattára. Másolatban a József Attila Múzeum adattárában.

³⁵ Kelemen F., A makói utcák. Csongrád Megyei Hírlap 1966. október 9.

³⁶ Szirbik i. m. 28. l.

³⁷ U.o. A mennyiséget bécsi mázsákban számították. 1 bécsi mázsa = 100 font, 1 font = 0,56 kg.

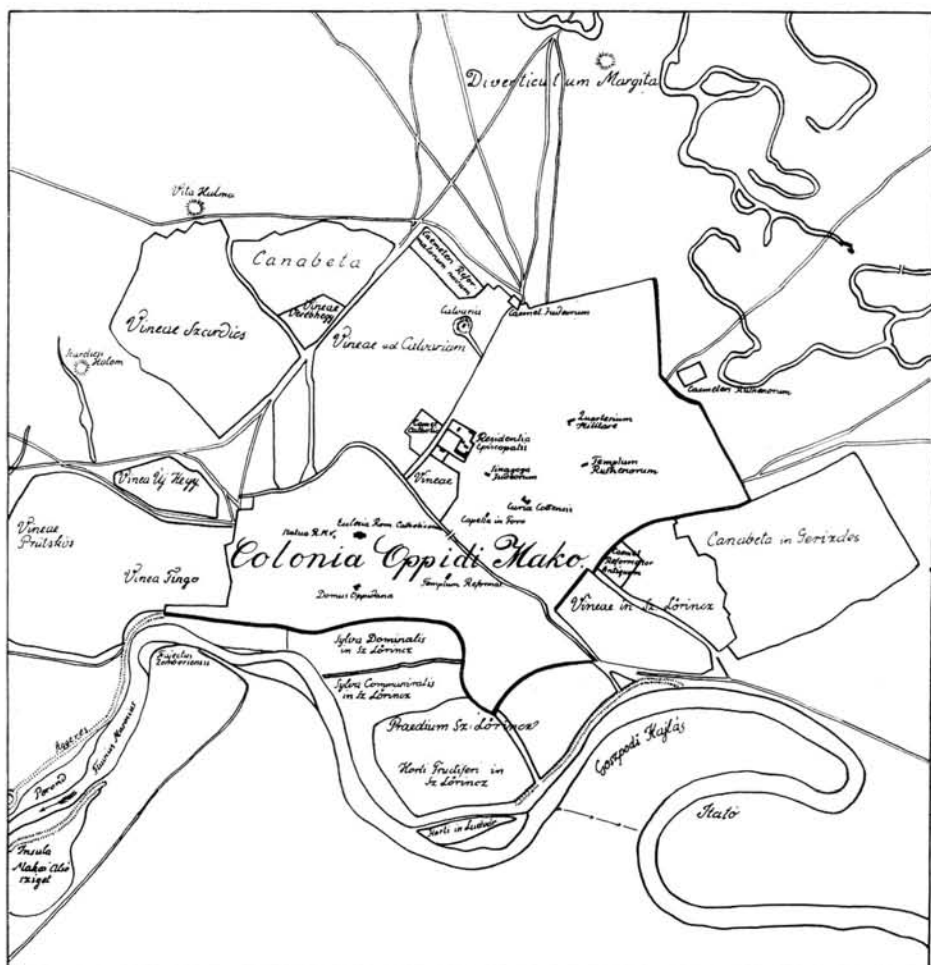
³⁸ Szirbik i. m. 32 l.

³⁹ Eperjessy K., Politikai és gazdasági elemek a Maros történetében. Emlékkönyv Károlyi Árpád születésének nyolcvanadik évfordulója ünnepére. Bp., 1933. 147. l.

⁴⁰ Szirbik M., i. m. 32. l.

⁴¹ Palugyay I., Magyarország leírása IV. Pest, 1855. 81. l. A makói talicska elsődleges funkciója a vízfordás volt, ezért alakult ki a ládás típusú; a hagymatermeléssel és a piacba járással kapcsolatos szerep másodlagos.

⁴² Szirbik i. m. 32. l.

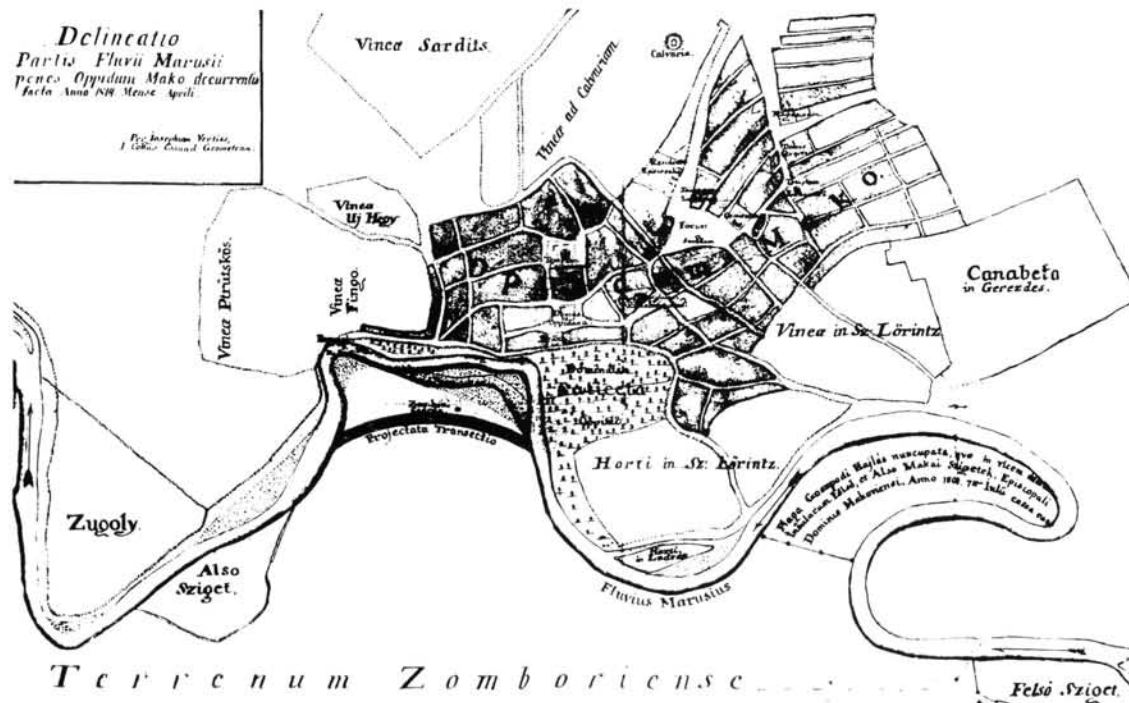
10. kép. Vertics József: Makó város belső legelőinek térképe. Részlet. 1805.
(Másolat. József Attila Múzeum)

A marosi homok építkezési célokra kitűnő. Aradnál még kavicsos, Nagylaknál durva szemcsézetű, Makónál finomabb. A homokkitermelés eredetileg kézi erővel történt, gépesítésére az utolsó évtizedekben tértek át.

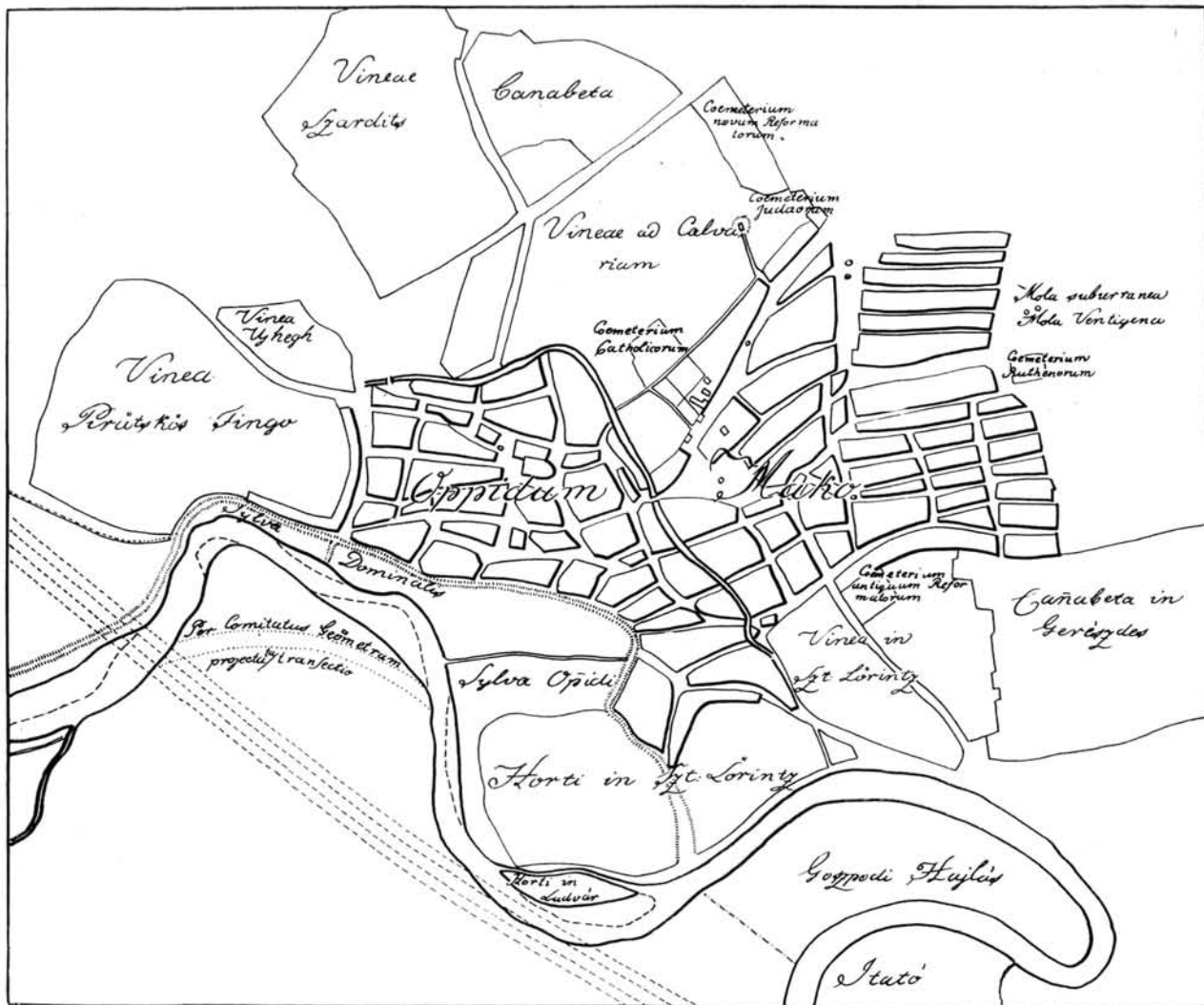
A marosi iszap gyógyhatása ma már közzismert. Néhány év óta gyógyszertárakban csomagolva beszerezhető. A külföld is egyre jobban érdeklődik utána. Kitűnő tulajdonságai (kedvező fajsúly és szemcsőösszetétel, hőtartó és hővezető képesség, sugárzó anyagtartalom stb.) alapján hovatovább világmárkának számít.

A marosi halászat klasszikus leírását kapjuk Szirbik Miklóstól: „Bővelkődött hajdan hallal is, kivált míg az a rétre kimehetvén, ott elszaporodott, s az álló és folyóvíz egymással közösülésben volt.”⁴³

⁴³ U.o.

11. kép. Verticem József: A Maros folyó Makó város mellett elhaladó részének vázlata. 1814. (Országos Levéltár)

12. kép. Öry Jakab Dániel: Makó város és a Maros szabályozásának vázlatja. 1815. (Csongrád megyei I. sz. Levéltár)

A Maros vízének folyami sebessége aránylag nagy, ezért — különösen magas vízállás mellett — óriási energiával működik medre átalakításán. Makó közelében három hurokszerű kanyarulat keletkezett: a goszpodi, a baranyási és a szugolyi hajt, sokszor veszedelmet hozva a városra.⁴⁴ 1750 körül a Maros egyenesen a város szívének tartott, ennek következtében a régi (makói) templom a házak egy sorával a bánáti oldalra került. Elpusztította a második sor házat is a hozzátartozó kertekkel és utakkal együtt. A károsultak száma 77 család. A víz a mai református ótemető mellett, sőt a Liget u. egy részén folyt.⁴⁵ 1754-ben új medret ásva végrehajtották Makónál az első részleges folyamszabályozást. A kanyarulatok végleges átvágására 1841—50 között került sor, s ezzel mintegy 800 méterrel eltávolodott a várostól a folyó.

Régi utcanevek

Az utcák elnevezésére viszonylag kevés adat áll rendelkezésünkre.⁴⁶ Szirbik Miklós a református eklézsia tagjait felsorolva 1763-ból az alábbi utcákat említi: Temető-, Hold-, Csapó-, (Szent)lőrintz-, továbbá az újvárosi 1^{ső}, 2^{ik}, 3^{ik}, 4^{ik}, 5^{ik}, 6^{ik} utcát.

A régi iratokban a helymeghatározás körülírással történt: „A városháza előtt való kis hídtól a nagy hídnak dobogójáig” (A mai Szegedi utcának a Gőzmalom utcától az Érig terjedő része), „Gerizdes fellől, a Száraz malomtul kezdvén a N. vármegye kapuja előtt, vasáros bolt előtt, Sz. János kápolnája mellett a Bótok fellől, a nagy híd dobogójáig” (Vöröshadsereg útja, Felszabadulás útja, Lenin tér. 1854-ig a főtéren állt a Szent János kápolna, melyet a mai Görög-szabadságharcosok terére helyeztek át. Lebontva 1968-ban.)⁴⁷ 1830-ban is sok még a körülírás: „Szilvásy úr lábujában való utza”, Magazinum szeglete irányában levő zug (Bolygó utca), „Tarnay úr előtt való köz” (Rákóczi u. eleje), „Vármegyeház kapujával szemközt való utza” (Héderváry u.), „Dégi köze a Cath. Templom előtt” (Pázmány u.), „Tulsó egyenes utza” (Széchenyi u.) stb., de már konkrét utcanevek is előfordulnak: Orosztemplom utza (Toldy u.), Magazin utza (Köztársaság tér), Török temető utza (Batthyány u.), Szélső utza (Zrínyi u.), Városháza utza (Gőzmalom u.), Sokmalom utza (Görög-szabadságharcosok tere), Nagy Zsidó utza (Deák Ferenc u.), Tarnay köze (Kazinczy u.), Prágai sor (Hajnal u.) stb.⁴⁸

Szirbik Miklós ugyanerről az időszakról írja: „Apróbb felosztása a Városnak az Utszák által esik; mellyek elneveztetnek vagy formájokról, mint Hóld utsza, mivel fél hóld formájú; vagy mekkoraságokról, mint Nagy Utsza; Kis Utsza; vagy valami nevezetes helyről, mint Török, Ó-, Új-, Sido-, Orosz, Temető Utsza, Gerizdes, Hóhér telek; vagy valamely főbb épületéről, mint Vármegyeház-, Sóház-, Kapitányház-, Templom-, Kálvária utsza; vagy valamely nevezetes emberről, mint Panyor-, Pallagi-, Bába-, Gyurkutza-, Darótz u. 's a't.

Ezenkívül felosztatik Tizedekre, mellyeknek száma most 50.”⁴⁹

⁴⁴ Emlékezetesebb marosi árvizek: 1751 karácsony estéje, 1752. február 7. A legnagyobb pusztítást az 1821. július 3-i árvíz okozta. Minden harmadik ház összedőlt (összesen 871 épület, ebből 125 a zsidó fertályon), kipusztult 57 842 út (sor) szőlő.

⁴⁵ *Eperjessy K.*, a Maros szabályozása Makónál 1754-ben. Csanádvármegyei könyvtár: 12. Makó 1927.

⁴⁶ A levéltári iratok mellől hiányzik az utcaneveket tartalmazó melléklet. Makói Városi Levéltár (továbbiakban MVL) Tanácsülési jegyzőkönyv 1851. június 7, Közgyűlési jzk. 1880. 226.

⁴⁷ MVL Tanácsülési jkv. 1801-es 27/a.

⁴⁸ MVL Tanácsülési jkv. 1830. 14.

⁴⁹ *Szirbik* i. m. 27. l.

A dualizmus korában határozzák el, hogy „az utcák rendes nevekké látandók el és pedig úgy, hogy azon utca, amely eddig is határozott általánosan ismert névvel bírt, ezentúl is megtartandó, míg névvel eddig el nem látott utcák részint a hazai történelemből ismert, irodalmi téren érdemeket szerzett vagy politikai téren működött nevezetes férfiak neveivel volnának elnevezendők.”⁵⁰ Teljesség igényével a város utca- neveit az 1880. évi kataszteri felmérés alapján készült Bárány Pál-féle térkép tünteti fel.⁵¹

A házak számozása

A házak számozását 1786-ban II. József rendelte el. Makón a nagyváradi kerületi főnök utasítására kellett végrehajtani. Az akkor itt élő 21 nemes család az uralkodóhoz folyamodva kérte portáik számozás alóli mentesítését, mondván: „ne tegye hajlékaikat egy sorba a szomszédos parasztházakkal.”⁵² A császár elutasító válaszára másodízben már csak az iránt könyörögtek, hogy a jobbágy házakra alkalmazandó fekete számjegyek helyett zöld számokat tüntessenek fel. A bécsi udvar ezt a kérést sem teljesítette. Mivel az uralkodó halálos ágyán visszavonta rendelkezéseit, a házsámozás végrehajtására Makón nem került sor. 1845-ben Nagy Lázár uradalmi fiskális szólította fel a város bíróját, hogy „az egész városbani házakat számokkal megjelölni nem csak díszes, hanem bárkinek is felkeresésiben könnyűséget hoz.” Minden házra egy folyószámmal ellátott deszkácska szegezését határozzák el.⁵³ 1851-ben már pléhtábla elkészítését tervezik.⁵⁴

A számozás nem utcák szerint történt, hanem az egész város területére kiterjedően egyetlen számsort alkalmaztak. A házak sorszáma többször eltolódott, 1816-ban jelentősebben megváltozott. (Az 1824. évi Giba-féle térkép ez utóbbi számokat tünteti fel.) A Bach-korszak kezdetén, 1850-ben teljesen új számozást vezettek be. Ekkor az 1-es számot a vármegyeháza, a 8-at a városháza kapta. A későbbiek során rendkívül bonyolulttá vált a számok össze-visszasága, ugyanis ha új ház épült, az mindig a legutolsó sorszámot kapta. Így pl. a Kálvária utcában egymás mellett állt a 19 és 3056, a Vásárhelyi utcában a 295 és a 3439 számú ház. A tájékozódásban valamelyest könnyítést jelentett, hogy a periférikus városrészeket külön számozták. 1870-ben a következő házsámok fordultak elő:

a város törzsökös része	1—3455
Putrisok	1— 189
Honvéd város	1— 874
Czédulaház	1— 59
Újvágóhid	1— 71
Kelemenhid	1— 210

E bonyolult háznyilvántartás 1908-ig volt érvényben. Ekkor tértek át a házak utcák szerinti számozására. Az anyakönyvekben — előbb szórványosan — 1909-től kezdtek bejegyezni a ma is használatos megjelölést.⁵⁵ Ennek lebonyolításában bizonyos rend érvényesült. A számozást mindig az utca főtér felé eső végén kezdték, mégpedig úgy, hogy kifelé haladva a jobb oldal páratlan, a bal pedig páros. Így rossz látási viszonyok mellett is könnyebb a tájékozódás.

⁵⁰ MVL Közgyűlési jkv. 1880. szeptember 17.

⁵¹ MVL Térképtára

⁵² Idézi Kelemen F., A makói házsámok. Csongrád Megyei Hírlap 1958. május 19.

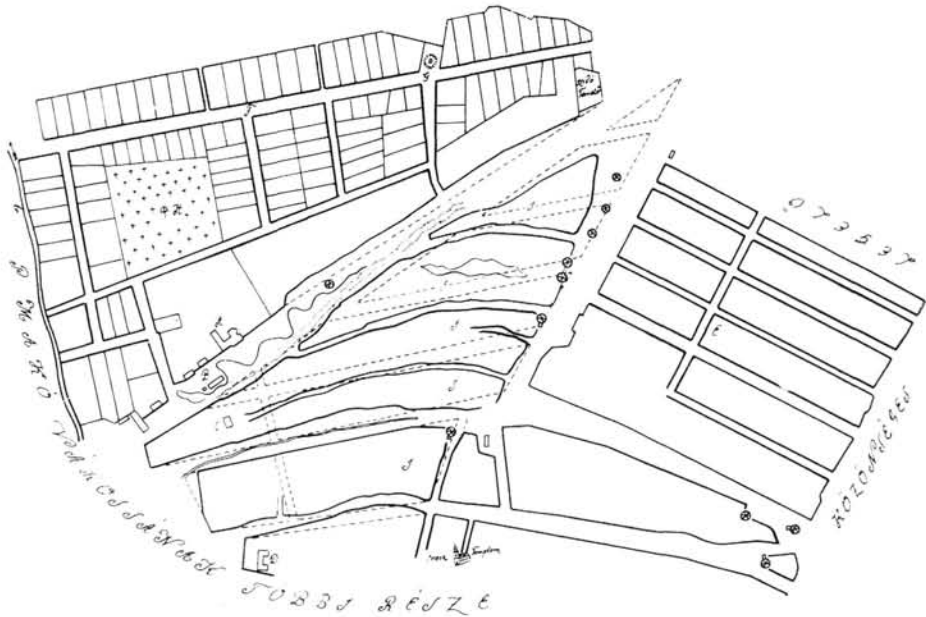
⁵³ MVL Tanácsulési jkv. 1845. május 14.

⁵⁴ MVL Tanácsulési jkv. 1851. 77.

⁵⁵ Egyetlen térképről sincs tudomásunk, amely az 1850—1908-ig használt házsámokat fel-tüntetné. Útbaigazítást ad viszont az alábbi három forrásmunka: Bakos F., Makó város útmutatója.

Városrendezés

A régi városrészek utcái eléggé rendezetlenek voltak: girbe-görbék, teli kiszögellésekkel, beugrókkal, sikátorokkal és zsákutcákkal. A 19. század elejétől már tudatosan is törekedtek a rendezettségre. 1806-ban lerombolással fenyegetik meg azokat a személyeket, akik engedély nélkül építkeznek.⁵⁶

13. kép. Fejérváry Ferenc: Makó városában lakozó izraeliták házaiknak, az azok között és körül lakó keresztények házaiknak és a két Újváros ábrázolatja. A. A nagyméltóságú földesuraság rezidenciája, B. Söhivatal, sópajták., C. Izraeliták zsinagógája, D. Csanád vármegye háza, E. Az egyik Újváros, F. A másik Újváros, G. Kálvária, H. A római katolikusok régi temetője. 1815. (József Attila Múzeum)

Az első városrendezési tervet Fejérváry Ferenc mérnök készítette el 1815-ben.⁵⁷ A Sóház (Kossuth) és a Kapitány (Széchenyi) utca közötti rendezetlen, ívelt vonalú utakat kiegyenesítette. A terv 6 év múlva valósult meg, ugyanis 1821-ben a Maros elöntötte a várost, „a zsidók házait rendre learatta”⁵⁸. Az árvíz után Kőszeghy László püspök Giba Antal uradalmi földmérőt bízta meg a szentlőrinci városrész rendezésével.⁵⁹ Az ő tervei nyomán kapja meg mai formáját a korábban kanyargós

Makó, 1901. Makó város utcajegyzéke. József Attila Múzeum Adattára: 133. A régi házsámok mutatója a háztulajdonosok ABC sorrendjében. MVL. — Kelemen F., A makói házsámok. Csongrád Megyei Hírlap 1958. május 19.

⁵⁶ MVL Tanácsülési jkv. 1806. 24.

⁵⁷ A József Attila Múzeum tulajdonában. Megjelent Tóth F., Gilitze István népköltő és az 1821-es árvíz. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1971. 162–163. l. között.

⁵⁸ Gilitze I., P. Makó Várossának víz által való Pusztulásáról. Szeged 1821. 3. l.

⁵⁹ A József Attila Múzeum tulajdonában. Megjelent Tóth F. i. m. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 160. l.

Szegedi-, Mikes Kelemen- és Szirbik Miklós utca. Megtervezi a mai Bajcsy-Zs. utcát is, de a rendezési terv többi része (Kígyó utca kiegyenesítése, a Hold utcával párhuzamos utcanyitás) nem valósul meg.

A továbbiakban inkább a tűzserencsétlenség elkerülése végett figyelnek fel a város településeinek rendezetlenségeire. 1830-ban 264 épületről állapítják meg, hogy elhelyezésük az elemi feltételeknek sem felel meg: „veszedelmesen vagynak összeépítve”, „a házak sűrűn egymáson állnak”, „borzalmas sűrűség egy zugban”, „lakóház a szomszéd veszedelmére”, „hozzáférhetetlen helyen áll”, „szűk sikátorban vagynak”, „a legveszedelmesebb zugban levő zsidó házak”, „az udvaron belül egy borzasztó zugban” stb.⁶⁰

Útvonalak

A török hódoltság idején a települések pusztulásával nemcsak a korábbi kultúrtáj, de az utak is elvadulnak. A közvetlenül az újjatelepülés előtti időkből készült (1699) Wallner-féle térkép Makó térségében egyetlen útvonalat tüntet fel: a Maros jobb partján húzódó arad—szegedi utat.

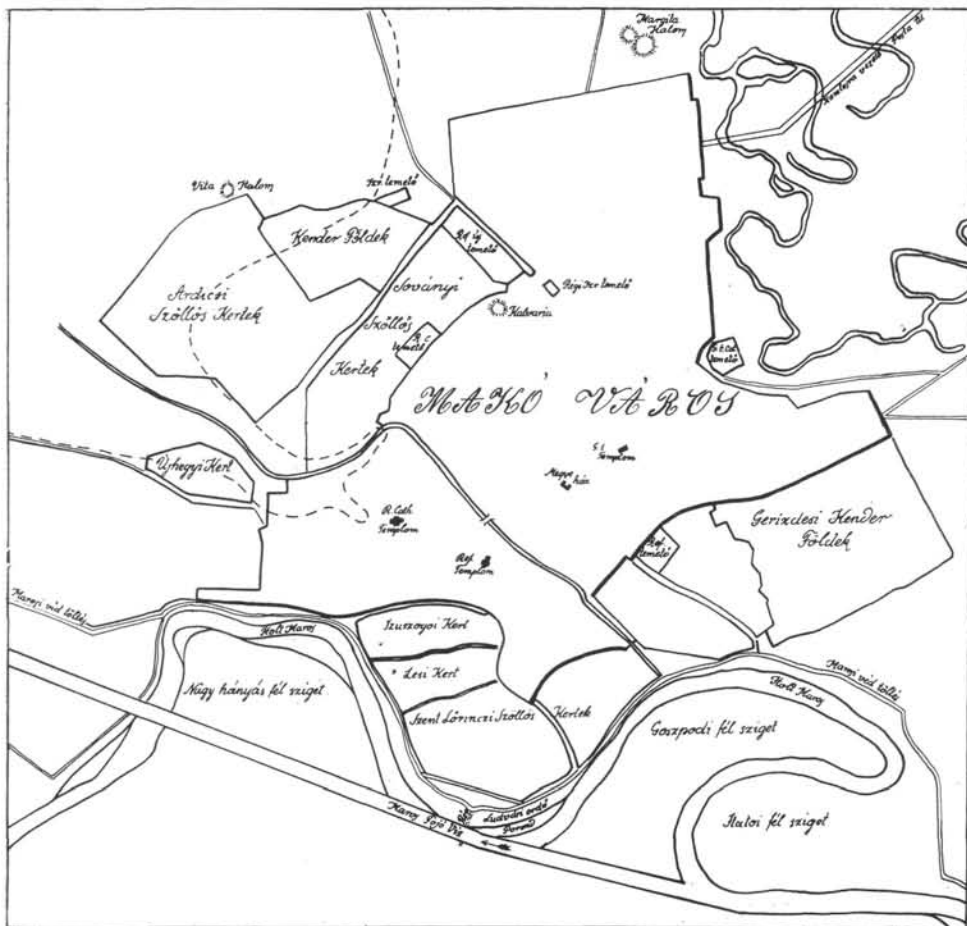
1773-ban (Steinlein térképe) a kelet-nyugati irányú út mellett újra használatos a földéaki és a marosi réven átvezető kiszombori útvonal. Az apátfalvi út egyik ága a mai Batthyány utcát, másik az orosz fertályt érintve éri el a várost. Belterületi főútvonalnak számított a mai Kossuth u. is.

A 18. század közlekedésének legbecsesebb forrása a „josephinische Aufnahme”, amely nemcsak a főközlekedési útvonalakat tünteti fel, de a dűlőket sőt az egyes tanyákhoz vezető bejárókat is. Makó a leggyezőszerűen szertefutó sugárutak centrumában fekszik, kifejezve azt, hogy ekkorra kezd a város jelentősebb gazdasági központtá fejlődni. Az észak és nyugat felől jövő utak a városon kívül — Margitánál és Mikócsánál — találkoznak, ti. a lapos, vízjárta területeken kevés helyen lehet a települést állandóan megközelíteni. Rákost mint jelentős közlekedési gócpontot ábrázolja, itt fut össze a komlói, földéaki, mezőhegyesi és a Rác út. Az első katonai felmérés szöveges az ún. „országleírás” szerint: „Az országút Vásárhely felé a Nagymikócsai halomnál említett hídon keresztül szántók és legelők között vezet. Éppen ezért jó. Az Igarházai erdőnél a hídon át Apátfalvára vivő út az előbb említett patak áradása miatt nem járható. A komlói útnak a Rákosi csárdánál és a Feketehalmon át húzódó részei, valamint a Rákosi csárda mellett Orosházára vezető útszakaszon szántókon át haladnak és jók. Csak az utóbbinál van közben egy jelentéktelen mocsár. Az Igási csárdánál Vásárhelyre és Orosházára vivő utak, amelyek Nagylaknál egyesülnek, az előbbiekhöz hasonlóak. Az orosházi út azonban tavasszal az Igási csárda melletti szakasz kivételével a mocsaras rétek miatt nehéz fuvarral nem járható. A földéaki út tavasszal a Csösz-tó miatt, amely 3 láb mély, nem járható. Ezért a vásárhelyi országutat kell használni. A Maros mellett Szegedre vivő út az említett mocsár miatt csak ősszel és télen járható. Nyáron Vásárhelyen át kerülni kell.”⁶¹

Vertics József Csanád megye területén (1802) egyetlen főútvonalat tüntet fel, a Vásárhely felől jövő temesvári utat, de ez közvetlenül nem érinti Makót, Margitánál kanyarodik Csanád felé.

⁶⁰ MVL Tanácsülési jkv. 1830. 14.

⁶¹ Eperjessy K., Csanád megye az első katonai felvétel (1782—85) idején. A Makói Múzeum Füzetei: 7. Makó, 1971. 23—27. l.

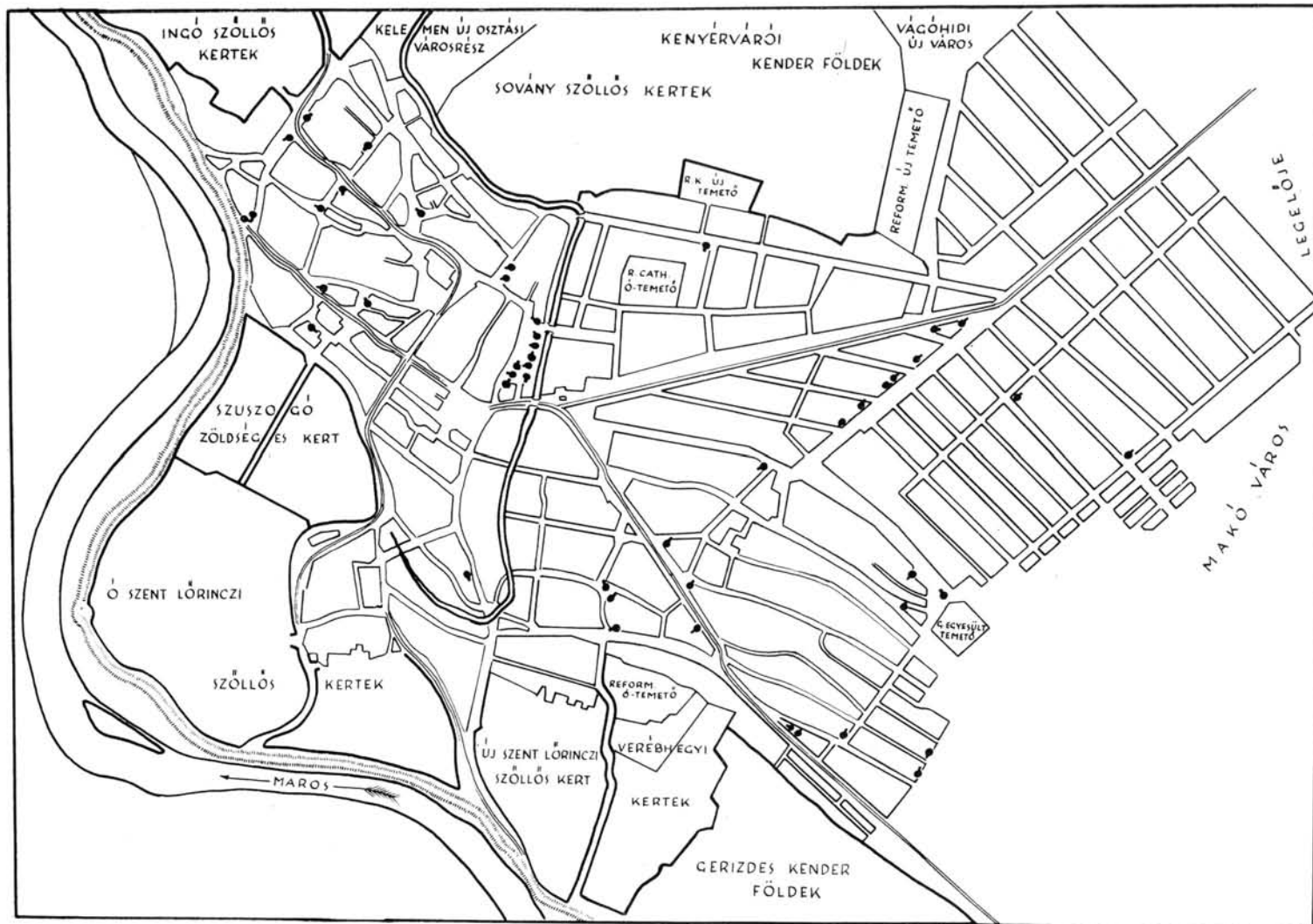
14. kép. Mátéffy Pál: Makó városhoz tartozó belső legelő föld. (..... A Tisza kiöntési ártere.) 1857. (József Attila Múzeum.)

Az 1805. évi térkép az előbbieken kívül jelöli a lelei utat és a Margitától induló — nagyjából a mai Almásy u. nyomvonalán haladó — a marosi révhez vivő és az ószegedi útba csatlakozó útvonalat is.

1824-ben (Giba féle térkép) a belterület főútvonalai: Vásárhely felé a mai Szabadság tér, Kossuth-, Széchenyi u; Arad irányában a Lenin tér, a Felszabadulás-, Vörös Hadsereg útja; Tápén keresztül Szegedre a Szegedi-, Árpád u., Szt. István tér, Szt. Anna-, Révész u.

Az 1857. évi kereskedelmi és iparkamarai összeírás értelmében Makó határában az állam hat utat tart fenn: a szegedit, az aradit, a battonyait, a tótkomlós—gyulait, az igács—orosházit és a vásárhelyit; a községek pedig négyet: az ószegedit, a királyhegyesit, a mezőhegyesit és a leleit.⁶²

⁶² MVL Régi iratok 1857.

16. kép! Szárazmalmok 1824-ben (A Giba-féle térkép nyomán)

Az 1857-i Mátéffy Pál féle térkép jelöli először a mai helyén a Tótkomlós felé vezető postautat (ugyanis korábban ez is Margitát érintve közelítette meg Makót).

A fontosabb útvonalakat rendszeresen karbantartják, időnként gondoskodnak feltöltésükről, homokkal, kavicssal történő felszórásukról.⁶³

A gyalogos közlekedés céljából a főbb utakon gyalogpallókat fektettek le.⁶⁴ „Makón a gyalogjárda — írja visszaemlékezéseiben Kassai Vidor 19. századi komikus színész — egymás mellé illesztett tenyérnyi vastagságú két szál fenyőfadeszkből volt, pallónak hívták. Még ma is előttem látom a honvéd tisztet, (aki embereivel ott várakozott valami ok miatt), amint szétvetett lábakkal állva, unalmában kardjával a palló szélét faragta.”⁶⁵

Vásár- és piacterek

Valamikor igen híresek voltak a makói vásárok. III. Károly 1724-ben engedélyezi a Judika, Szt. István és Erzsébet napi országos vásárok megtartását. A negyedik (Szt. Iván napi) vásár jogát pénzen szerzi meg a város földesurától. A gabona-, a barom- és kirakodó vásárokat eredetileg a Maros-parton tartották. Később a Szt. László térre (ma: az újavárosi templomok utcátömbjei) helyezték át. 1858—1906-ig a Szegfű utcán túl, a kísérleti gazdaság környékén tartották, 1906-tól pedig a mai Vöröshadsereg útja végén, a Wekerle utca mellett. Vásárjaink rangjáról Szirbik Miklós így számol be: „gabonavásárja a gyulai s szegedi után való; más élelmiszeri, vagy ülő vásárja pedig, a szegedit itt is kivéve, ezen a vidéken első. Országos vásáriban, gyalog vásárja alig van középszerű: barom vásárja az elsőbbek közül való. Összevessereglenek abban a megyebeli nagy kiterjedésű pusztákon gazdálkodó örmények; de meglátogatják, rendszerént a felső, u. m. Pest, Fejér és Veszprém vármegyei kereskedők is.”⁶⁶

A helypénz nagyságát a magisztrátus határozta meg. Szedését a tanács 3—4 évre bérbeadta a legtöbbet ígérőnek 5—600 forintért. A vásárok rendjéért, az előírások megtartásáért a vásárbíró felelt. Segítségére volt 3 utca kapitány és 3 bakter. A hetivásárokat szerdán és pénteken tartották. Helye eredetileg szintén a Marospart, legtovább a főté, a mai Szabadság tér és jelenleg a Deák F. utca.⁶⁷

Külterület

A város külterülete — főleg a török pusztítás következtében — hosszan észak irányba húzódik. Ennek következtében sok más magyar településhez hasonlóan, de azoknál tisztább formában szemlélhető a termelési övezetek rendje.

A várost körülvezték a szőlőskertek (Szentlőrinc, Ingó, Újhegy, Ardics, Kálváriamenti, Innenső- és Tűlső Jángor. Területe 1715-ben 510 kapás, 1779-ben 1498 jugerum — 1100 ölelkel számítva), veteményes- (a Szuszogó, Lesi, Borjúvár, Szentlőrinc, Kortyogó, Verébhegy, Kákás) és kenderföldek (Gerizdes, Kenyérváró).

⁶³ MVL Tanácsülési jkv. 1801. 27/a. Mérnöki Hivatal iratai 1830—33.

⁶⁴ MVL Tanácsülési jkv. 1806. 7. sz.

⁶⁵ Kassai Vidor Emlékezései. Bp., [1840] 31. l.

⁶⁶ Szirbik Miklós i. m. 38. l.

⁶⁷ Eperjessy K., Vásárok a Marosparton. Írások a régi Makóról. Makó 1928. — Búzás L., Régi makói piacok. Csongrád Megyei Hírlap 1968. november 12.

Ezt követte a belső legelő övezete a fejős tehének, juhok és hámos lovak részére (nagysága 1715-ben 156 1/2, 1720-ban 856 kaszás, 1774-ben a makai szentlőrinci és tömpösi legelők területe 8334 jugerum. A lelei proediumból a sertések legeltetésére használt nád és gyékény termőhelyek közt: Meije-rét, Biberési rét, Ludas rét, Gencs

17. kép. Részlet a II. katonai felmérés Collone XXXVIII. Sectio 61—62. szelvényszámú térképről. 1863.

és Jakab rét 11 032 jugerum.) A belső legelők kiosztására 1861-ben került sor, minden belteleki ház után adtak egy járandót (=2200 □-öl).

A következő övezetet alkották az ugar földek. Ez volt eredetileg a város szántó-földje. Területe 1779-ben 1498 jugerum. Ezeket a földeket a városból művelték, rajtuk eredetileg tanya nem épült. „A háromszori szántás itt még eszméletlen. Az úgynevezett ugar földeket, melyek a szállásföldektől elkülönözve vagynak, megugarolják egyszer, a második szántásba vetnek.”⁶⁸ 1720-ban még a lakos tetszése szerint ott szánt, ahol jól esik neki, ugyanis a határ nem volt telkekre parcellázva.⁶⁹ A vetésforgót határrészek szerint alakították ki. A határ egy része csupa kukorica, a másik csupa búza, a harmadik ugar.⁷⁰ Hatóságilag meghatározták, hogy pl. az ugarba kukoricánál egyebet vetni nem szabad.⁷¹

Az ugar földeken túl következtek a szállás- vagy tanyaföldek. Az 1784-ben készült I. katonai felmérés térképszelvényei a makói határban 278 tanyaépületet tüntetnek fel. A tanyák eredetileg ideiglenes szálláshelyek voltak, de a 18. század végén már huzamosabban is kint lakhattak, ugyanis a fenti térkép legtöbb épület mellett gémeskutat is jelöl, a tanács pedig erőteljesen fellép a kint lakás ellen. „Már ennek előtte is tilalmaztatott, hogy valaki a városbul egész házi cselédjével a Szállására kiköltözködjön és ott lakjon, azért, mivel az olyan ember mind a szolgálatok tellyesítését, mind a közönséges tartozásoknak megfizetését, és egyéb polgári és keresztényi köteleéseknek végbevitelét, a társaságon kívül való lakásával elmellőzi és elmulasztja, de az eo szomszédjainak is kárt tehetnek, ezért előhivattassanak, és nékiek megparancsoltasson, hogy cselédjeiket a városba hozzák és itten lakjanak, különben a szállások másoknak adódik.”⁷² A szállásföldek nagysága 1779-ben az igási, dáli, rákosi, kopáncsi és csókási proediumok között 31 728 jugerum. Az urbáriáris sessiók kimérését Vertics József megyei rendes földmérő végezte el 1781-ben. Az urbáriáris telkek megoszlása:

Colonialis sessio	592 2/8
Nemes uraké	20 1/8
Egyéb (pap, tanító, nótárius, kántor, egyházfi)	8 7/8
	<hr/>
	621 2/8 sessio ⁷³

A legtávolabbi zóna a külső legelő öve, a puszta volt, ahol rideg marhatartást folytattak. Később területét feltörték és szántóvá alakították át. Az itt épülő tanyák „Puszta” sorszámot kaptak. (1944-ben a Tanya számozás 1—1023-ig, a Puszta 1—120-ig terjedt.) A termelési övezetekről szólva Erdei Ferenc megállapítja: „Ez a földrajzi elhelyezkedés a gazdálkodás racionális differenciáltságára és viszonylag magas színvonalára is utal.”⁷⁴

⁶⁸ *Sztribik* i. m. 24. l.

⁶⁹ Csanád vármegye 1720. évi összeírása. (Nyers fordítás) József Attila Múzeum Adattára.

⁷⁰ MVL Tanácsülési jkv. 1815. 23.

⁷¹ MVL Tanácsülési jkv. 1808. 9. 1816. 20.

⁷² MVL Tanácsülési jkv. 1796. I.

⁷³ Sessio = 56 jugerum (1100 □-öllel számítva). Vö. Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam 12. Bp., 1896. 44. 332. l. — *Vertics J.*, 1779. évi felmérés kimutatása. MVL Mérnöki Hivatal iratai. Az I. katonai felmérés 397 birtoktestet tüntet fel. — *Erdei F.*, A makói tanya-rendszer. Népünk és Nyelvünk 1932. 81—91., 140—148., 193—198. l.

⁷⁴ *Erdei F.*, Makó város történeti pályája: Makó, az első felszabadult magyar város (Szerk: Tamasi Mihály) Makó, 1969. 15. l.

Periférikus városrészek

A népesség szaporodása Makón a belterjes mezőgazdaság kialakulásához vezet, ugyanis a lélekszám emelkedése a föld elaprózódását, a zselléresedési folyamat meggyorsulását eredményezi. A meglévő földterület hagyományos gazdálkodási mód mellett nem képes ellátni a város lakosságát. E helyi sajátos gazdasági körülmények ösztönös társadalmi felismerése vezet a kertkultúra kialakulásához. A 19. század elejétől a helyi hatóság egyúttal korlátozni kezdi az idegenek betelepülését is. Ilyen határozatot olvashatunk: „Már több ízben meghatároztatott, hogy más helybéliek lakosnak bé nem vétettetnek, azért mivel az ide való születések is már nagyon megszorodtak.”⁷⁵

A város belterülete a 19. sz. második felében jelentősen bővül. 1861-ben alakult meg a „Makói Honvédegylet”, mely többek között akciót indított ház nélküli tagjainak telekkel való megajándékozására. Az Orosz temetőn túl, Cigánybécs és a Gyilkostó közé eső ún. Csűrhejárás területén ingyen telket osztanak ki a ház nélküli volt honvédeknek. A telkek kimérésével megbízott mérnök — Breuer Gusztáv volt honvédtiszt — helytelenítette, hogy a város legmélyebben fekvő területén lakótelepet létesítsenek; de a képviselőtestület utasította, hogy ne elvi dolgokkal foglalkozzék, hanem teljesítse a telekméréssel kapcsolatos megbízást. A képviselőtestület azért döntött a Csűrhejárás kiosztása mellett, mivel ez a terület a város tulajdona volt, és más nem városi kézben levő ingatlanok kisajátításával járó huza-vona örök időre elodázná a település megteremtésének lehetőségét. Így születik meg — nemzeti lelkesedés eredményeképpen — Honvéd, ez az eleve elvetélt városrész. 48 szelleme az utcanevekben is tükröződik: Damjanich, Klapka, Bem, Türr, Perczel, Dembinszky, Aulich nevet viselnek az utcák stb.⁷⁶

Olyan nagymérvű a telekéhség a városban, hogy a Honvédban kiosztásra kerülő 1124 telek kevésnek bizonyul, így születik meg 1861-ben három másik kisebb városrész: Kelemenhíd, Cédulaház és Vágóhíd.

Kelemenhíd⁷⁷ a Czuczor és a Tompa utca, valamint az Ószegedi út által határolt területen fekszik, közel 250 házból áll. Utcái állatokról (Oroszlán, Róka, Nyúl u.) és madarokról (Sas, Fülemlé, Rigó u.) kapták nevüket.

A Cédulaház⁷⁸ mintegy 120 házból áll. Két helyen fekszik: a város északi szélén (a Mező és részben a Szegfű u. tartozik ide), és — bár ma már kevesen tudják — a Honvédtől északra fekvő terület (a Bánffy, Sziegeti, Szondi és a Szapári u.) az Április 4 útjáig szintén Cédulaház. Manapság a Cédulaház elnevezést nem használják, e terület Újváros fogalmába tartozik bele. Egyébként utcái is az újvárosi utcák folytatásaként jöttek létre.

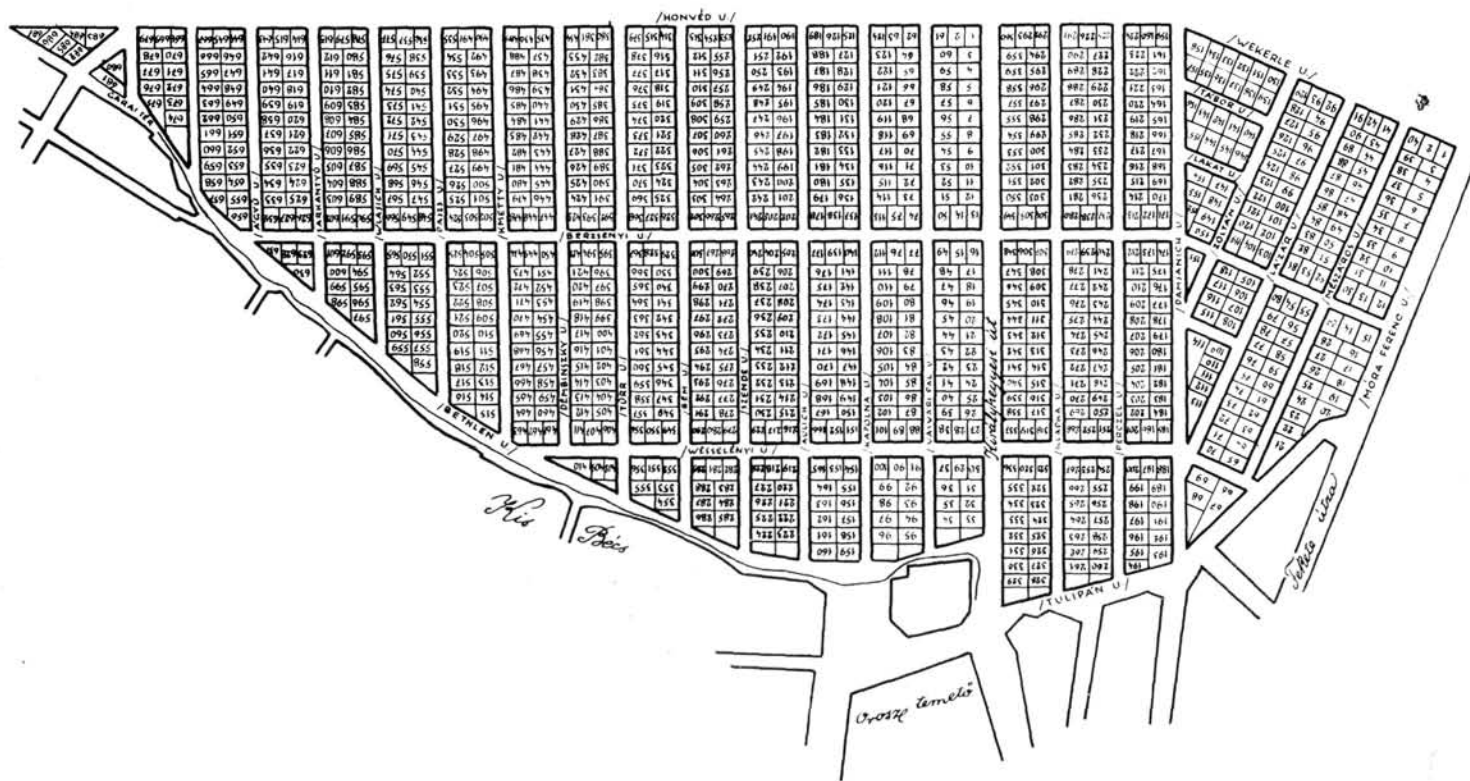
⁷⁵ MVL Tanácsülési jvk. 1802. 15. Lásd még Tanácsülési jzk. 1805. 6., 1813. 4.

⁷⁶ Kelemen F., Száz éves a Honvéd városrész. Csongrád Megyei Hírlap 1961. január 29.

⁷⁷ Kelemen Ferenc leírása szerint: „A szájhagyomány úgy tudja, hogy az 1700-as évek végén ezt a hidat a város — akkor fából — egy Kelemen nevű ácsmesterrel csináltatta. A munka elkészültevel a hivatalos emberek kiszálltak annak átvételére. A mester ott jött-ment, magyarázott, felvilágosításokkal szolgált. Közben megszedült és belezuhant az akkor sokkal nagyobb Ér vizébe, úgy, hogy mire kihúzták, már nem volt élet benne. Az eset annyira hatott a környékbeliekre, hogy a hidat alkotójáról Kelemen hídnak nevezték el.” Kelemen Ferenc: Makói helynevek, azok eredete és kapcsolatai. Makó, 1958. Kézirat a József Attila Múzeum Adattárában. E népies szómagyarázattal szemben a hidat a környéken lakó Kelemen Mihályról nevezték el. „A kőképtől fogva Kelemen Mihály mellett levő hidig... [töltik fel az utat].” MVL 1830—33. Mérnöki Hivatal iratai. (Kőkép = szobor a belvárosi római katolikus templom előtt.)

⁷⁸ Nevét a mai Széchenyi utca végén, a régi Vásártér Cédulaházáról (= járlatház) kapta. Pál-linkaföldvé alakították át. Lebontva 1965-ben.

A városi úttól a Posta útig kiosztott házhelyek

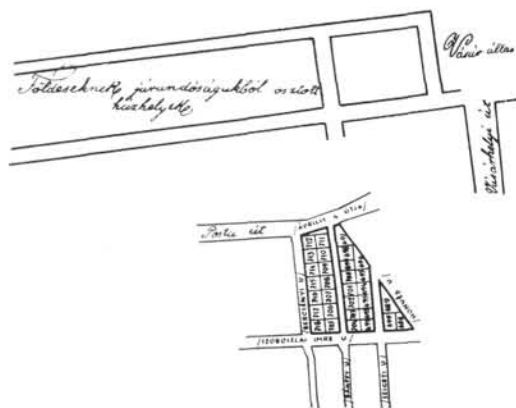

18. kép. A Honvéd házhelykiosztási terve. 1861.

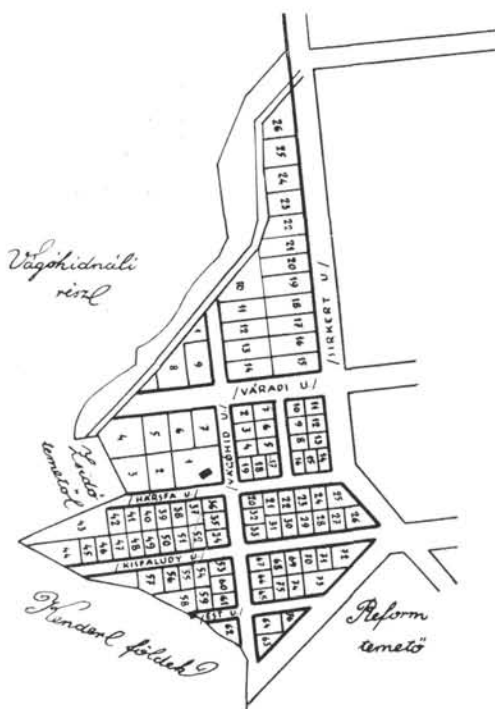
A vágóhíd környékén létrejött Vágóhíd nevű kisebb városrész központja a Hársfa-, Gyöngytyúk-, Est-, és Vágóhíd utca, de délkeleti irányban eredetileg ide tartozott a Soványi felé eső Almásy és Torma Imre utca egy része is, de a köztudat ezt már nem sorolja a vágóhídi részhez.

A Kelemenhíd, Cédulaház és Vágóhíd csak annyiban különbözik Honvédtől, hogy magasabban fekszik, de portái épp úgy szűkre szabottak.

A 19. század második felének városfejlődésére a végletek jellemzők: a város területén soha ilyen gyors ütemű nem volt a lakásépítés — a felszabadult nincstelen zselléreknek az önálló egzisztencia megteremtésére irányuló törekvése nyomán —; de a lakáskultúra soha ilyen mély pontra nem süllyedt, — hosszú ideig Makón volt a legnagyobb arányú a tbc-s megbetegedés.

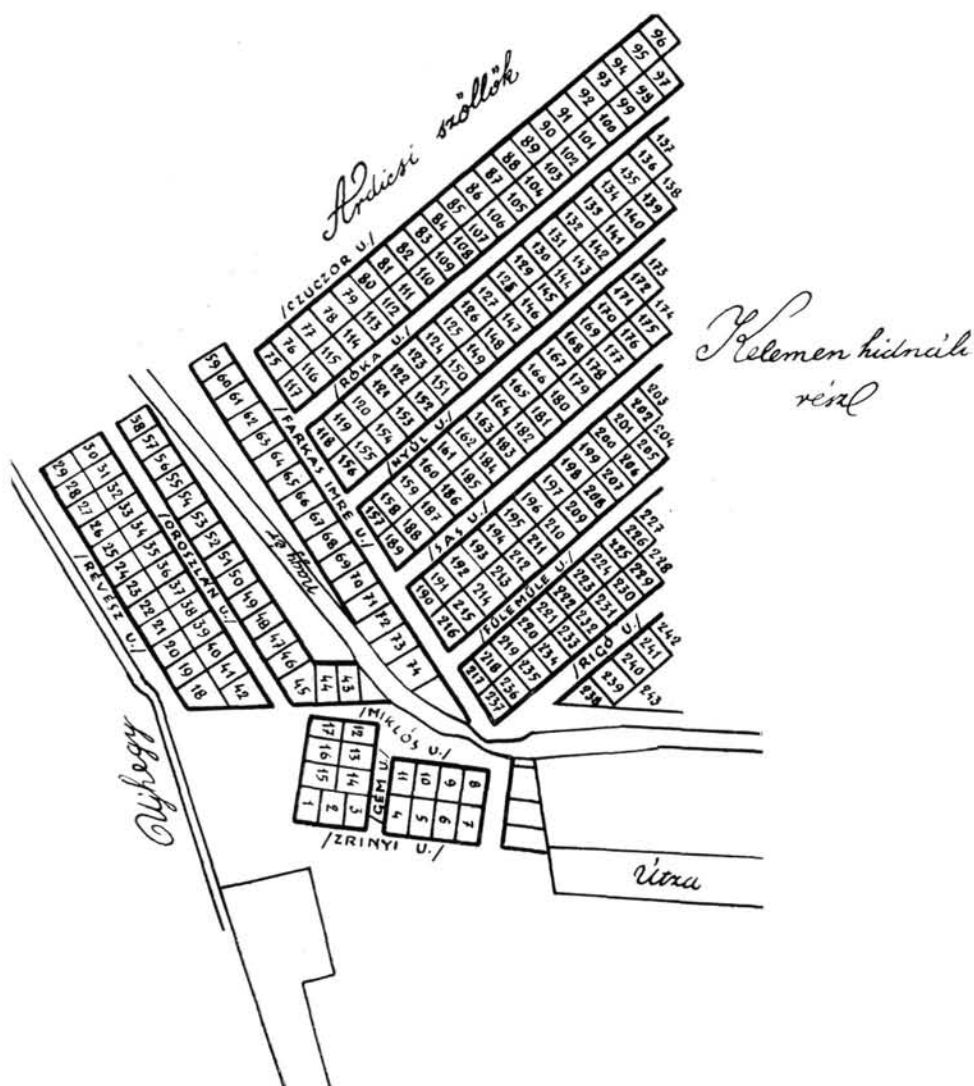
19. kép. A Cédulaházak kiosztási terve. 1861.

20. kép. A Vágóhídi városrész házhelykiosztási terve. 1861.

Munkásházak

A 20. század elején tovább épültek a város periférikus részei. 1907—12 között a megye kezdeményezésére jöttek létre a Kenyérvárosi munkásházak (az Almásy-, Magyar-, Feltámadás- és Szentháromság utcák által határolt területen) és a Soványi munkásházak (a római katolikus és az újbárosi református temető közötti részen). E két kisebb városrészt a Vertán-telep felépítése óta Régi munkásházak néven emlegetik. A gazdasági munkásházak építését országosan az állam szorgalmazza (1907. XLVI. tc.). Célja a munkásosztály és az agrárproletariátus elégedetlenségének lecsökkentése. Makón 230 igénylőből mindössze 86 családot tudnak kielégíteni. Az új háztulajdonosok nagyrésze agrárproletár (arató-részes, napszámos, éves v. hónapos szolga, igás kocsis, libatömő stb.), kisebbik fele munkás (téglaipari, gépész, aszfaltozó, mázsáló, famunkás, kőműves-, ács-, szabósegéd), de szerepel közöttük: tűzoltó, rendőr, városi hajdú és utász is. A 1100 korona vételárát 20 év alatt kell letör-

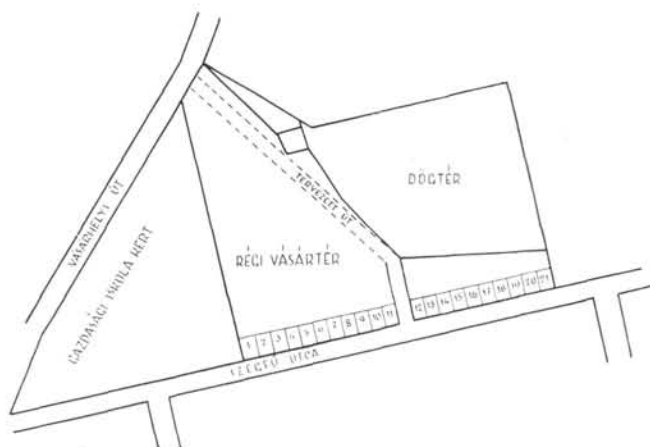

21. kép. Kelemenhid házhelykiosztási terve, 1861.

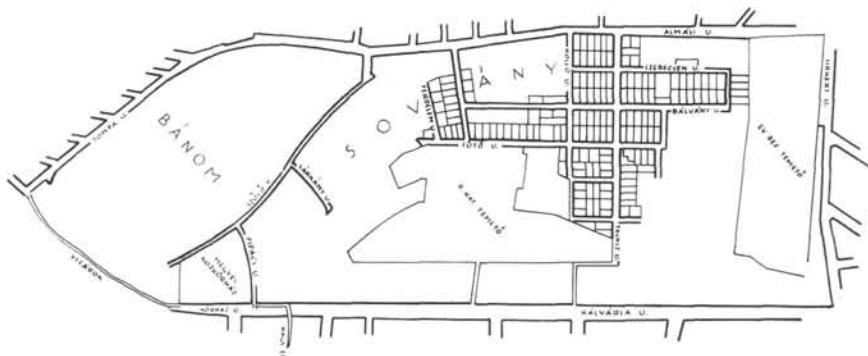
leszteniök. Aki nem tudja a részleteket fizetni, kilakoltatják.⁷⁹ A munkásházak egy része alacsony fekvésű, ezért fordulhatott elő, hogy 1913-ban a talajvíz következtében a Sovány dűlőben 4 épület súlyosabban megrongálódik.

Ugyanebben az időben 21 munkásház épül a Szeffü utcában is. Eredetileg régi vásártéri munkásházak néven emlegették, ma a köztudat újváros fogalmába sorolja.

⁷⁹ Fekete István Üstökös u. 12. szám alatti lakos holmiját 1928. szeptember 29-én kirakják az utcára. Csongrád Megyei 1. sz. Levéltár Csanád megyei Alispáni iratok Régi munkásházak 75. csomó.

22. kép. A régi vásártér melletti munkáslakások házhelykiosztási terve. 1907.

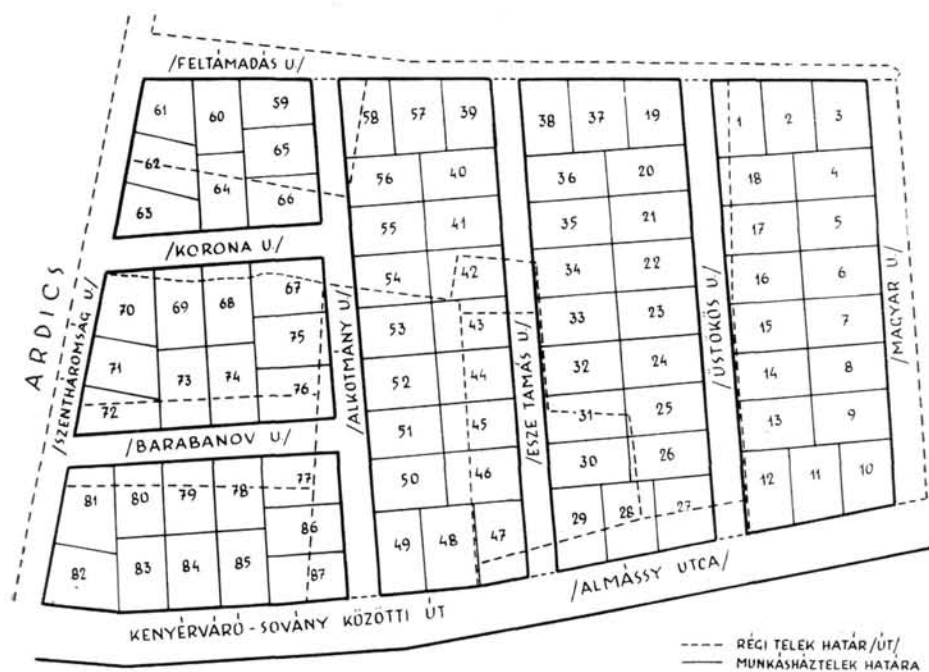
23. kép. Soványi munkásházak kiosztási vázlat. 1907.

A szoba-konyha-kamrás lakásokhoz a 100 □-öles telkeket a város örök tulajdonul adja ajándékba.⁸⁰

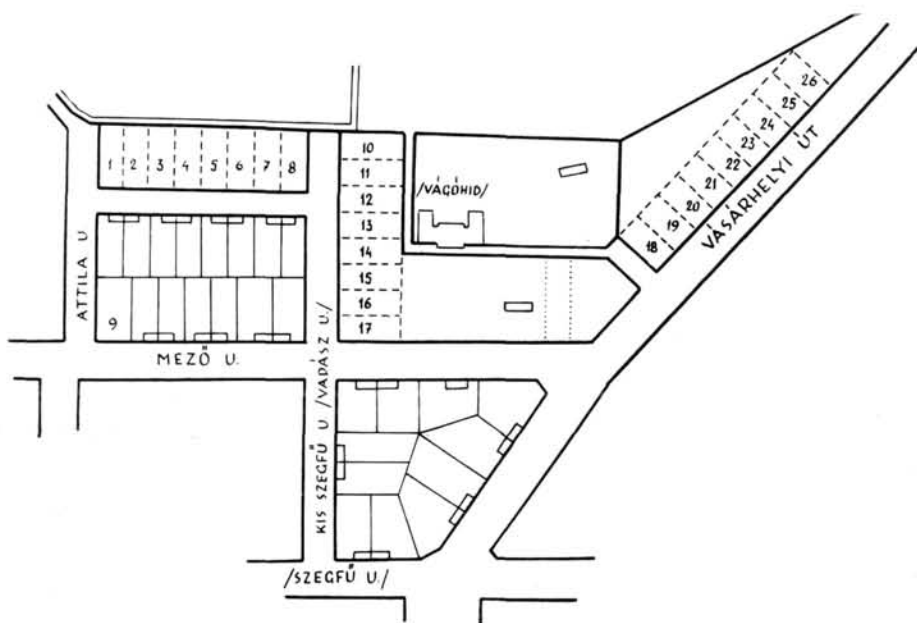
Trianon után Romániából repatriált családok — kik éveken át a vasútállomáson vagonlakók voltak — részére létesültek a város északi területén az állami kislakások (Tisztviselőtelep). A 25 lakásból 4 db 3 szobás, 5 db 2 szobás és 16 db egyszobás lakás. A telep 12 iker és 1 szülő házból állt. A lakások átadására 1924. október 1-én került sor.

Szintén a megye kezdeményezésére létesült 1924—27 között a Vertán-telep (nevét Vertán Endre vármegyei főjegyzőtől kapta; mai neve: Munkástelep, eredetileg ardicsi munkásházaknak hívták). A város északkeleti részén húzódik meg a Farkas Imre-, Vaskapu- és Szentháromság utcákkal határolt területen. Féja Géza szociográfusi hűséggel így jellemzi: „Vertán-telep házai 6—6 méterre épültek egymástól. 90—110 négyszögöles telket kaptak, melyen a kutya is alig fér el. Általában öt

⁸⁰ MVL 1904. 418., 456. kgy., 1905. 497. kgy.

24. kép. Kenyérvárosi munkásházak kiosztási terve. 1908.

25. kép. A városi szőlőtelep felparcellázása. 1923. A számozatlan házak a Tisztviselőtelep (felépült 1924-ben), a számozott házhelyek a későbbi Bonczos-telep (felépült lényeges módosítással 1940-ben)

26. kép. Ardcisi munkásházak (Vertán-telep) házhelykiosztási vázlata. 1924.

napraforgót, egy kisdud tyúkólat s egy macskát találunk az udvarokon. Kert ültetéséről, gyümölcsfáról szó sem lehet akkor, midőn a székesfőváros is városzéli kertes házak létesítésével kísérletezik, hogy a nehéz sorban élő ipari munkás némi magatermelte természetbeni segítséghez jusson. Az agrárváros azonban nem adja meg a földmunkásnak a tenyérnyi agrár lehetőséget.”⁸¹ A hatósági utcaelnevezés mindig tükrözi a kor politikai nézeteit. Ezt tapasztalhatjuk a Vertán-telepi utcanevek esetében is (Adriai-, Fiumei-, Temesvári-, Késmárki-, Vaskapu u.).

1940-ben épült meg a 14 ikerházból álló Boncos-telep, melyet az építés idején két-lakásos mezőgazdasági munkásházak néven emlegettek. Nevét Bonczos Miklós államtitkárról kapta. (Ma: Táncsics telep). Az 1940-es belvíz következtében összedőlt honvédi házak pótlására jött létre. A lakások egy szoba, konyha, kamrák. A szoba padlózata földes, falazata téglalábazonatortfal. A telep a Vásárhelyi országút elején és mellett terül el.⁸²

Sokgyerekes családok részére épültek 1942–46-ban az ONCSA házak. Az egy szoba, konyha, kamrás téglalapú épületek egyik csoportja a Mező utcában van (16 db), másik pedig a Vásártéren.⁸³ Ez utóbbi a Dózsa-telep (eredetileg Levente-telep⁸⁴).

A felszabadulás előtti várost Erdei Ferenc szerkezetileg három fő csoportra osztja:

- Makó társadalmának városi magva mindenkor a nemesi város, a központ volt. Egyre növekedvén ez a rész a városi minőséget legjobban megközelítő első osztályú területi csoportja Makónak.
- Sugarasan kifelé haladva a régi parasztközségek egységes öve adja a második osztályú városrészt (Buják, Szentlőrinc, Orosz fertály, Újváros),
- míg a külváros proletár telepeinek lapályos, vizenyős része a harmadosztályú városterület (Cigánybécs, Honvéd, Kelemenhid, Cédulaház, Vágóhid, Régi munkástelep, Vertán-telep, Boncos-telep, Dózsa-telep)⁸⁵.

⁸¹ Féja G., Viharsarok. Bp., 1957. 271. l.

⁸² MVL 1940. 252., 253. kgy.

⁸³ A két kis tömbön kívül még szétszórtan épül a városban néhány ONCSA-ház: Révész utca 46/b, Beloianisz u. 18/b, Váradi u. 43., Bajza u. 9., Vadász u. 13.

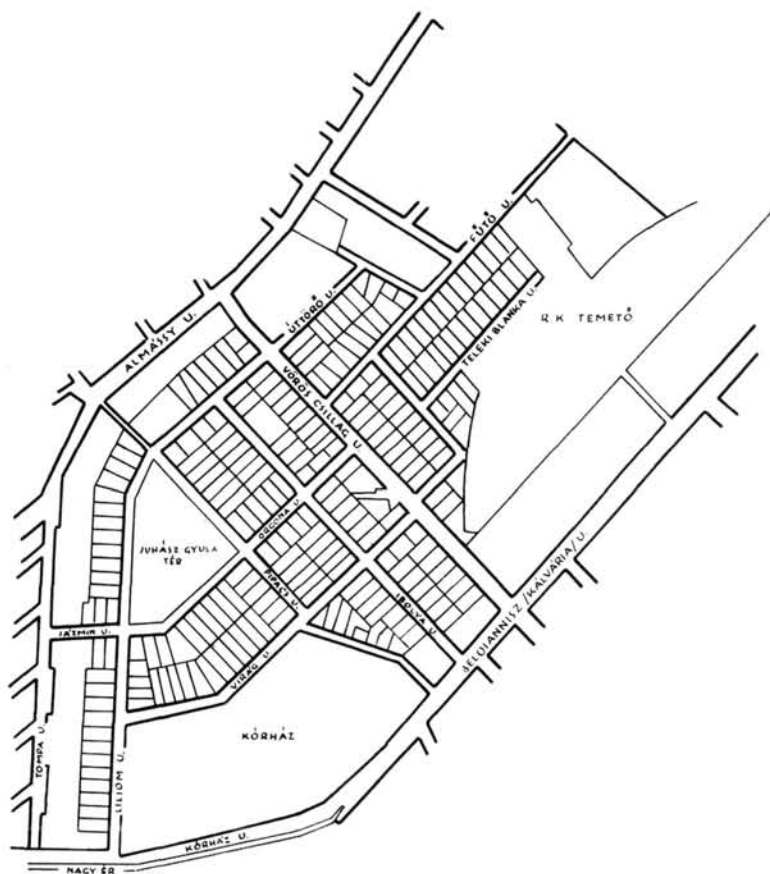
⁸⁴ Nevét nem a közeli Levente-lőtérrel kapta, hanem Kádár Levente államtitkárról.

⁸⁵ Erdei F., Területi csoportok egy mezőváros társadalmában. (Adalékok Makó társadalomrajzához) Népünk és Nyelvünk 1935. 245. l.

Urbanizáció

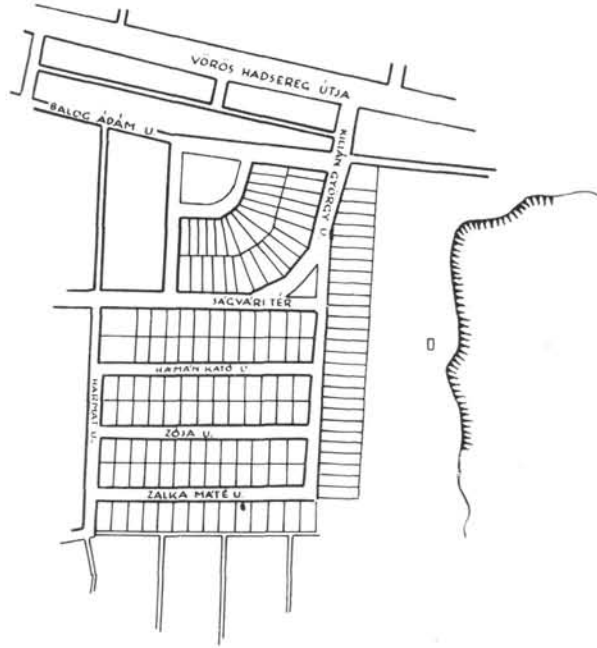
Az elmúlt negyed évszázad gyökeres változást hozott a város életében. Soha nem remélt nagy építkezések indultak.

A felszabadulás első heteiben a polgári városparancsnokság utasítására megnyitották a Szép utcát (Vörös csillag u.), Ezzel három városrészt összekötöttek a főtérrrel (Vertán-telep, Kenyérvárosi- és Soványi munkásházak). Ezt később más utcanyitások követték (Rákóczi-, Hollósy Kornélia-, Lehel u.).

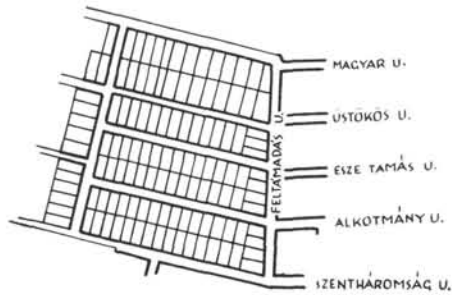

27. kép. Sovány-Bánom házhelykiosztási vázlata. 1949.

Új városrészek jönnek létre. 1949-ben elkészült a kórház mögötti Bánom és ettől keletre eső Sovány kiosztási terve. Szórvány beépítés indul: Kisújhegyen (az Ószegedi út mentén), Lesiben és Ingóban. 1961-től létrejön Gerizdesen a KISZ lakótelep. Új utcákat nyitnak Szentlőrincen (Maros-, Balaton u.) és a rendőrség mögötti Ér-parton. Az újonnan alakított üzemekből megszületik a Rákosi út menti ipartelep,

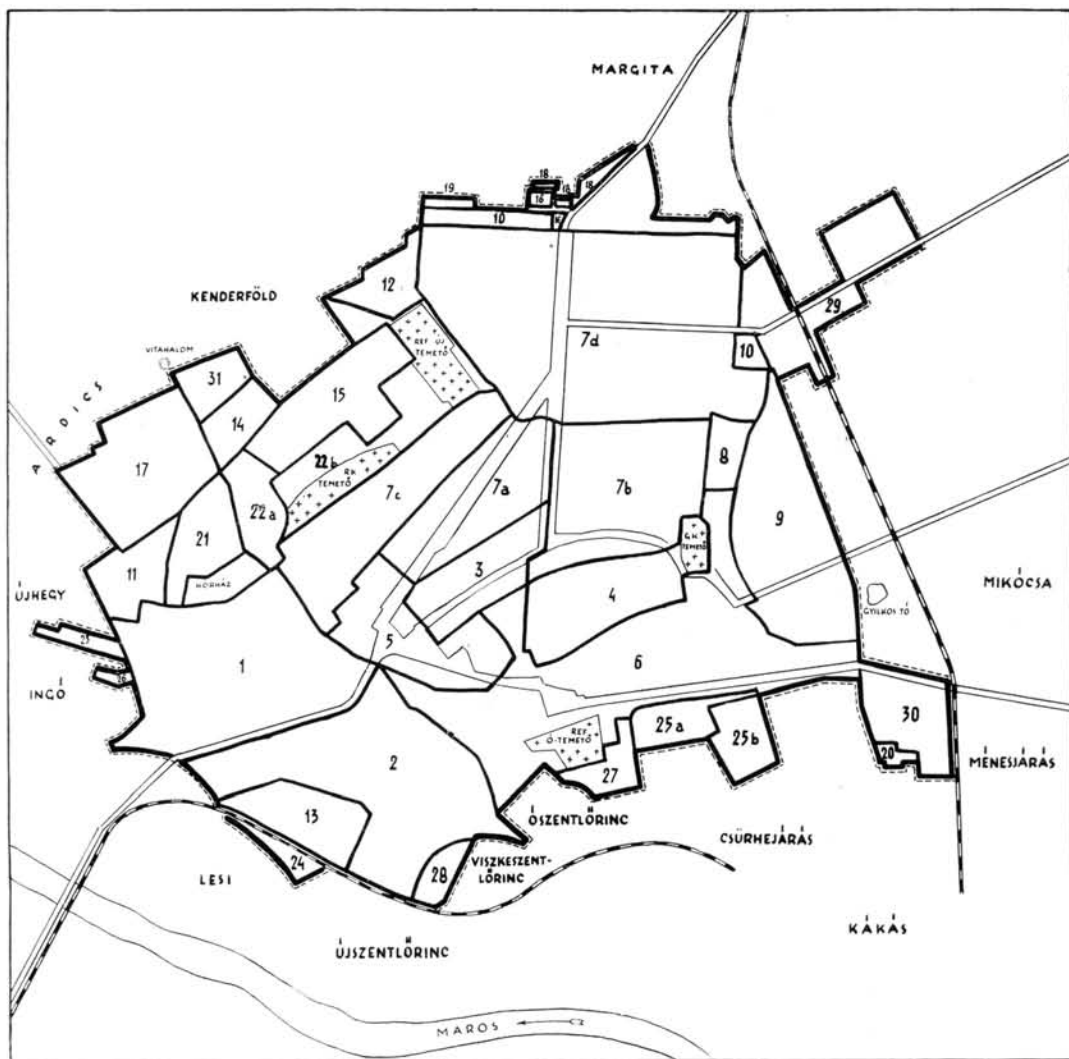
28. kép. Gerizdes házhelykiosztási terve. 1961.

29. kép. Kenderföld házhelykiosztási terve. 1970.

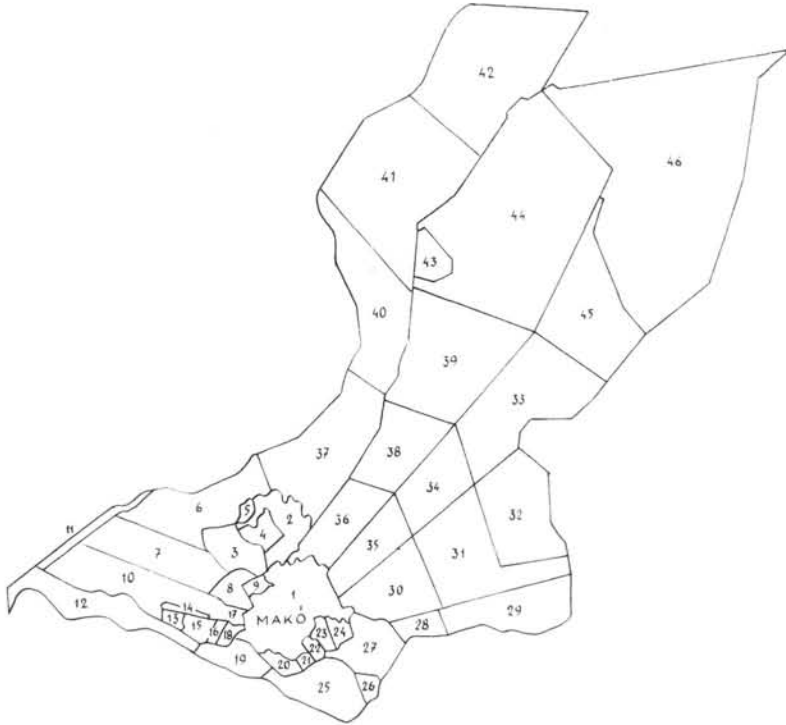
fokozatosan beépül a Vásártér is. Az 1970-i árvíz után a Magyar-, Üstökös-, Esze Tamás- és Alkotmány utcák folytatásában szintén új városrész születik: Kenderföld. Ekkor kezd beépülni a Juhász Gyula tér. Tovább bővül Gerizdes és új utc sorok jönnek létre Verebesben. A Maros-parton üdülőtelep létesül. Nagy ütemben halad előre a főtér és környékének (Hunyadi-, Rákóczi-, Károlyi Mihály-, Petőfi-, Kálvin u.) rekonstrukciója, amely nagyban hozzájárul a városias kép kialakulásához.

E dinamikus városfejlődés a mennyiségi mutatókon túl minőségi változással is párosul. A város lakáskultúrájának szintje jelentősen emelkedik. A vízhálózat kiépítése befejezéshez közeledik, már munkálkodnak a gázprogram megvalósításán.

30. kép. Városrészek

1. Buják (1700), 2. Szentlőrinc (1700), 3. Zsidó fertály (1740-es évek), 4. Orosz fertály (1743), 5. Főtér, városközpont (18. század második fele), 6. A szentlőrinci városrész terjeszkedése, 7. Újváros, 7a A zsidó házak melletti új fertály, 7b Egyik Újváros, 7c Másik Újváros, 7d Az 1932-es osztás, 8. Cigánybécs (1811), 9. Honvéd (1861), 10. Cédulaház (1861), 11. Kelemenhíd (1861), 12. Vágóhíd (1861), 13. Szuszogó, 14. Kenyérvároői munkásházak (1907–12), 15. Soványi munkásházak (1907–12), 16. Állami kislakások (Tisztviselőtelep 1924), 17. Ardicsi munkásházak (Vertán-telep 1924–27), 18. Táncsics-telep (Bonzos-telep 1940), 19. ONCSA házak (1942-től), 20. Dózsa-telep (Levente-telep 1942-től), 21. Bánom (1949-től), 22. Sovány, 22a 1949-es osztás, 22b 1964-es osztás, 23. Kisujhegy (Ószegedi út menti házak), 24. Lesi (szórványbeépítés), 25. Gerizdes, 25a „régii” Gerizdes, 25b KISZ lakótelep (1961-től), 26. Ingó (szórványbeépítés), 27. Verebes, 28. Szentlőrinci szőlők, 29. Rákosi út menti ipartelep, 30. Vásártér, 31. Kenderföld

31. kép. Határrészek

1. Beltelek, 2. Jángor, 3. Vita-halom, 4. Innenső Jángor, 5. Túlső Jángor, 6. Gacsiba, 7. Lelei útmenti járandó, 8. Ardics, 9. Kenyérváró, 10. Szegedi útmenti járandó, 11. Keresztöltés, 12. Csipkés, 13. Újkortyogó, 14. Tömpös, 15. Ókortyogó, 16. Prütykös, 17. Újhegy, 18. Ingó, 19. Nagyhányás Baranyi, 20. Lesi, 21. Új-Szentlőrinc, 22. Ószentlőrinc, 23. Verebes, 24. Gerizdes, 25. Itató, 26. Kákási szőlő, 27. Kákási járandó, 28. Ménesjárás, 29. Habtató, 30. Mikócsai járandó, 31. Dáli ugar, 32. Dáli tanya, 33. Rákosi tanya, 34. Rákosi ugar, 35. Rákosi járandó, 36. Igási járandó, 37. Sóstói ugar, 38. Igási ugar, 39. Igási tanya, 40. Földeáki határmenti tanya, 41. Hatrongyos, 42. Csókás, 43. Semlyék, 44. Bogárzó, 45. Mezőhegyesi útmenti tanya, 46. Kopáncpusztai járandó. 1920-as évek. Makói Városi Levéltár

BEITRÄGE ZUR SIEDLUNGSGESCHICHTE DER STADT MAKÓ

von

Ferenc Tóth

Die Vergangenheit von ungefähr sieben bis acht Jahrhunderten der Stadt Makó kann siedlungsgeschichtlich auf zwei Hauptepochen geteilt werden. Die Geschichte des alten Makó geht bis zu den ersten Jahrhunderten des ungarischen Mittelalters zurück, die damals ausgebildete Siedlung wurde aber von den Türken in mehreren Wellen verwüstet. Nach dem Befreiungskrieg im Jahre 1699 siedelt sich die Stadt neu an und die heutige Gesicht von Makó beginnt sich herauszubilden.

Der ursprüngliche Name der Siedlung ist Velnök. Es besteht 1256 aus zwei Teilen: aus Felvelnök und Alvelnök. Die Benennung Makófalva bekommt er nach seinem, aus dem Geschlecht Csanád stammenden Gutsherrn, dem Banus Makó. Am Ende des 13. Jahrhunderts sind beide Benennungen gebräuchlich. In der östlichen Nachbarschaft von Velnök befinden sich: Kisfalud und Szentlőrinc, im Westen: Szentmiklós und Tömpös, im Norden: Vásárhely—Makó, Malomszög, Szentlászló und Szentmargita.

Aus dem Jahre 1337 stammt die wertvollste Beschreibung der Siedlungsgeschichte des alten Makó, worin nicht nur der Marktplatz der Siedlung, die Herrenhäuser der hier residierenden Magnaten oder die Geleitseinnahme der Ortschaft erwähnt wurden, sondern sie enthält auch die genaue topographische Beschreibung des damaligen Makó.

Makó erlebt bis zur Türkenherrschaft ruhige Zeiten und entwickelt sich zu einer bedeutenden Siedlung. Die Expansion der Türken hält diese blühende Entwicklung an. Es wird die Stadt dreimal eingäschert: 1552, 1596 und 1686.

In der Zeit der Herrschaft wird Makó nicht zum Spahi- sondern zum Khasgut. Die Einwohner solcher Kameralgebiete genießen gewisse Geborgenheit, sie steuern einmal des Jahres, sie konnten — von der feudalen Eigenmacht befreit — eine selbstständige Verwaltung zustande bringen. Viele kleinere Siedlungen in der Umgebung von Makó wurden von den Türken eingäschert, die Einwohner der verwüsteten Dörfer siedelten nach Makó über. Die türkisch-tatarischen Rückzugstruppen haben während der Befreiungskämpfe im Jahre 1686 auch Makó geschliffen. Die Kammer leitet eine Aktion für die Neuansiedlung. Die Ansiedelung geschah in konfessioneller Absonderung. Die Umgebung der heutigen innenstädtischen römisch-katholischer Kirche und die der reformierten Altkirche bedeuteten die einzelnen Knotenpunkte der neuen Siedlung. Es ist mit dem Namen Bischofs Stanislavits verbunden, dass sich Juden im Jahre 1740 und die Griechisch-katholischen in 1743 in Makó ansiedelten. Vom Ende des 18. Jh. an wird der gebietlich grösste Teil der Stadt, der Neustadt stufenweise ausgebaut.

Um die Stadt bilden sich eigentümliche Anbaugelände heraus:

- das innere Gebiet wurde mit Wein-, Obst- und Gemüsegärten umgeben,
- um diese befand sich die Zone der inneren Weiden,
- die Zone der Brachfelder war ursprünglich das Ackerfeld der Stadt,
- die Zone der Einzelgehöfte,
- die Heide oder die Zone der äußeren Weide.

Um die Mitte des 20. Jahrhunderts kann die Stadt strukturell auf drei Hauptgruppen geteilt werden:

- der Kern der Gesellschaft von Makó war immer die adlige Stadt, das Zentrum (die Stelle des Marktes und Marktplatzes, der Häuser der Kaufleute, der Herrenhäuser und öffentlicher Institutionen),
- nach außen gegangen gibt die einheitliche Zone der alten Bauerndörfer den Stadtteil zweiten Ranges (Buják, Orosz fertály, Újváros).
- der ebene wässrige Teil der Proletarsiedlungen der Vorstadt gibt das städtische Gebiet dritten Ranges (Cigánybécs, Honvéd, Kelemenhíd, Cédulaház — Viehpaßstelle, Vágóhíd — Schlachtbrücke, Régi Munkástelep — Alte Arbeitersiedlung, Állami kislakások — Staatliche Kleinhäuser, Vertántelep, Táncsics telep — Táncsics-Siedlung, ONCSA Házak — ONCSA Häuser, Dózsa telep — Dózsa-Siedlung).

Nach dem zweiten Weltkrieg kommt eine außerordentlich dynamische Entwicklung der Stadt zustande. Es werden mehrere neue Wohnsiedlungen errichtet. Die alte Agrarstadt vermehrt sich mit einer Industrieanlage und der Bau der städtischen Kommunikationen beginnt.

ÁTOKHÁZA EGY TANYASOR TELEPÜLÉSE ÉS KÖZÖSSÉGI ÉLETE

JUHÁSZ ANTAL

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Szeged határának a várostól nyugat felé legtávolabbi, Szabadkával és Öttömös-sel (régen: Ötömös) szomszédos területét a múlt századi térképek Átokházának jelölik. E határrész a 19. század első évtizedeiben kezdett népesedni s egy évszázad alatt sűrűn lakott tanyasor bontakozott ki rajta. Úgy véltem, e tanyasor néprajzi, történeti vizsgálata olyan új eredményeket hozhat, melyek az egész szegedi tanyakialakulásra nézve tanulságosak, szélesebb körben használhatók. Átokháza aránylag korai megtelepültsége és sűrű tanyásodása mellett a vállalkozásra indított az is, hogy az anyavárostól igen messze fekszik, s ezért itt a várostól életformában már elszakadt farmtanyák jöttek létre.¹ Céлом ezúttal a választott tanyasor településtörténetének és közösségi életének — társasmunkáknak és közös szórakozási alkalmaknak — a bemutatása.

TELEPÜLÉSTÖRTÉNET

A 18—19. századi térképek Szeged környékén két különböző területet jelölnek Átokháza megnevezéssel. Korábbi adataink Átokháza kun pusztáról vannak, amely a 15. századtól gyakran szerepel Szeged városa és a kunok közötti határperekben. Ismeretes Mátyás király 1473-ban kelt adománylevele, mely a szegediek és a kunok számára közös legeltetést engedélyez a Duna-Tisza közti homokos pusztákon. A hódoltság után a kun pusztákat elzalogosították a Német Lovagrendnek, és 1718-ban olyan egyezség született, hogy a város évi bért fizet Átokháza, Csengele, Kömpöc, Csólyos stb. puszták használatáért. Ennek az Átokháza pusztának a helyét Kaltschmidt Ábrahám 1747. évi szegedi határtérképéről ismerjük: Dorozsmától északnyugatra terül el, Pálos puszta mellett.

Vizsgált területünk Átokháza megnevezése viszont — mai ismereteink szerint — elsőként Giba Antal városi mérnök 1840—42 között készült térképén bukkan föl. Ezt a Szeged—szabadkai határszélen fekvő területet a Kaltschmidt-térkép még *Szatalagi homok* földrajzi névvel jelöli, s ugyanezt a helymegjelölést használja Balla Antal 1778. évi szegedi térképe is. Utóbbin jól látható, hogy a *Satalagi homok* az *Ötömösi* és a *Kőrösi homok* között elterülő határszél megnevezése. A vizsgált határrész pontos lokalizálását az is könnyítette, hogy Giba térképén a terület megnevezése kettős: *Szatyalag* vagy *Átokháza*.

A két Átokháza 20—21 km távol fekszik egymástól. Ám az egyik kun puszta, amely a 18. század közepétől Kiskundorozsma határához tartozik, a másik pedig szegedi határrész, melyet akkor neveznek Átokházának, amikor már lakottá kezd

¹ Erdei F., Magyar tanyák. Bp., 1942. 148—149.

válni. Ez nem mellékes körülmény! De mielőtt a földrajzi név lehetséges eredetére kitérnék, lássuk a szegedi Átokháza betelepülésének folyamatát.

Területünk a 18. század végéig minden bizonnyal homokos pusztá, ahol legeltető állattartás folyt. A Balla-térkép a Szabadka határától Üllés pusztáig terjedő hatalmas, több tízezer holdas térséget baromjárásnak jelöli. Ismert, hogy a szegedi polgárok az alsó- és felsővárosi pusztán a középkor óta sokezer szarvasmarhát, lovat, juhot tartottak, — nem véletlen, hogy évszázadokon át pörösködtek még a szomszédos kun puszták használatáért is. A II. József-kori katonai felmérés térképlapjai a gémeskutakat is föltüntetik a homoksíványok közötti legelőkön. E tájon vezet át a Félégyházát Szabadkával összekötő út és a Szeged—Baja közötti országút, — mindkettő fontos kereskedelmi útvonal, melyeken a nagy vásárookra sokezer jószágot felhajtanak.

A Balla-térkép 1814. évi másolata az első, amely a *Szatalagi* homokot és környékét körülhatárolt területként ábrázolja. Úgy látszik, hogy Buday Mihály mérnök, a térkép másolója a Balla felmérése óta a határban történt változásokat is föltüntette. Területünk körülhatárolásából arra kell következtetnünk, hogy e földeket kiszakították a közlegelőből és más, városközei földekhez hasonlóan kaszálónak kezdték használni. Egyébként az 1747. évi szegedi határtérkép is arról tanúskodik, hogy az első szállások kaszálónak alkalmas területeken létesültek. A Szatalagi homok parcellázásának idejét egyelőre nem ismerjük, de a Buday-féle másolat alapján 1814 előttre kell tennünk. Giba Antal 1840 táján készített felmérése már egy teljesen felparcellázott hosszú földszövetet mutat.²

A Giba-térképen *Szatyalag* vagy *Átokháza* a Kőrösi homoksíványnál kezdődik és hosszú, északnyugat-délelet tájolású, összefüggő sáv egészen *Balota* ill. *Ötömös*, pusztáig. A térkép színezéséből egyértelmű, hogy az itteni földeket kaszálónak használták. Néhol időszakonként vízállásos semlyékek, kis erdőfoltok tarkítják. Az említett homoksíványtól Balotáig 29 parcellát mértek ki (1505—1533 helyrajzi számokon). Művelt föld 4 parcellán (egyiken szőlő!), épület vagy épülecsoport 13 kaszálón található. Ahol megművelt föld van, ott valamilyen szállás is épült. Tudjuk, a rét lekasálása, a széna összegyűjtése nem igényelt hosszabb tartózkodást, de a város a szatalagi homokot nem is kaszálóknak szánta.

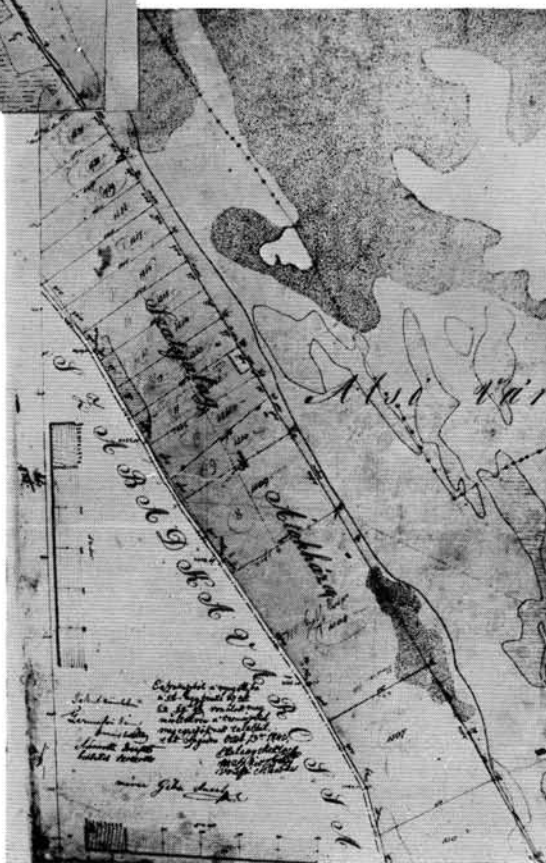
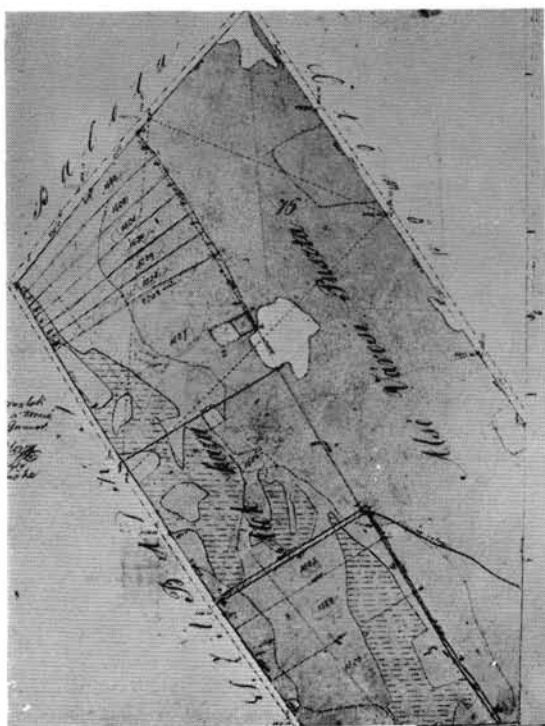
Ferenczi János tanító 1873-ban a következőket írja: „Átokháza másképp Szatyorlak (?), hogy a szabadkaiaknak a szegedi határba való becsapásait megakadályozza a város, e futóhomokot kiosztotta tanyaföldnek, s mivel az több évig nem termett semmit, azért nevezték el az ott lakók Átokházának.”³

A város tehát a szabadkai pásztoroknak a szegedi határban való legeltetéseit kívánta volna megakadályozni e tanyasor telepítésével. Néhány évtizeddel a megtelepülés után Ferenczi bizonyára még élő szemtanúktól jegyezhetette le a telepítés indítékát. Megerősítik ezt a ma élő átokházi parasztemberek visszaemlékezései: „Nagyapám mesélte, hogy azért adták el ezt a sor földet, hogy a szabadkaiak ne csapjanak át a szegedi járásra legeltetni.” (N. I.) „Szeged városa egy dűlőföldet adott el a határon, hogy benépesítse a határreszt.” (F. Gy.)

Amit Ferenczi János a határnév eredetéről ír, azt nem sokkal később Tömörkény István gyűjtése is alátámasztja:

² Giba Antal határfelméréséről Oltvai Ferenc írt. A térképlapokról másolat is készült, a Csongrád megyei 1. sz. Levéltár és a Móra Ferenc Múzeum egy-egy sorozatot őriz. Átokházát l. a 170, 183, 184, 185, 186, 187 sz. térképszelvényeken.

³ *Ferenczi J.*, Szegedi helynevek. Magyar Nyelvőr 1873. 95. — A Szatyorlak név véleményem szerint a többi térképen is jól olvasható *Szatyalag* téves írásából vagy félreértéséből származhatott. Schol másutt nem akadtam e névváltozatra.

1—2. kép. Átokháza Giba Antal térképén

„Beszélük..., hogy valaha ottan tanyaverések történtek, de amely nép csak oda-ment lakni, mind elpusztult vagyonában, egészségében, életében. Így maradt volna azután a pusztá, s akkor kapta aztán a nevét az átokról, mely rajta fekszik.”⁴

Mind Ferenczi, mind Tömörkény népi névmagyarázatot közöl, s úgy hiszem, ezzel jó nyomon jár. Ásotthalom határa gazdag földrajzi név-anyagából tudjuk, hogy e vidéken igen gyakori a paraszti helynévadás és elenyészően csekély a hivatalosan adott határnév.⁵ A ma élő legidősebbek ugyan nem ismerik az előbbi névmagyarázatot s hasonlót sem említenek, de enélkül is meggyőzőnek tartom Ferenczi János tanító véleményét, amit lényegében Tömörkény István értesülése is aláhúz.

Más a helyzet Átokháza kun pusztá megnevezésével. Ezt a nyelvtudomány a kun eredetű *Altuk* családnévből származtatja, a -háza (települése) hozzátoldásával. Inczeffi Géza szerint ebből a kun családnévből származik a vidéken ismert Ádok családnév is.⁶ A Kiskun Kapitánysághoz, majd Kiskundorozsma határához tartozó Átokháza pusztára vonatkozóan ez a fölfogás megalapozott. De a szegedi Átokháza sosem volt kun pusztá, még kun származású családok — halasiak, majsaiak — sem telepedtek meg rajta. Míg pusztá volt, térképeink tanúsága szerint nem is nevezték Átokháznak, hanem csak attól fogva, amikor megtelepedtek rajta, sőt éppen az ott lakók nevezték így. Mivel a dorozsmai Átokháza pusztá az 1830—40-es években még lakatlan baromjárás, így a két homokos táj hasonlósága alapján feltételezett analógiás névadásra sem gondolhatunk.

De térjünk vissza a Giba-térképen jelzett *szatyalagi* vagy átokházi kaszálókra! Térképünk (1—2. fotó!) jelöli a kaszálók méreteit is. A dűlő szélessége 275—300 öl között változik, Balota-pusztá felé eléri a 400 ölt is, — ez egyben a parcellák hossza, szélességük pedig 70—80 ölnyi, de van hat nagyobb parcella is. A kisebbek területe 10—15 hold, a nagyobbaké 70—100 hold. A négy művelt földdarab közül három 1—1 holdas (szántó?), a szőlő 900 □-öl területű. A szőlőtelepítés nagy méretű kaszálóból van kiszakítva, melyen L alakú ház és malom (!) is épült. A 13 épület — közülük 3 parcellán épülecsoport — arra mutat, hogy az itt élők letelepültek Átokházán. Lehetséges, hogy kezdetben csak az esztendő egyik felében, tavasztól késő ősziig éltek kinn, de ahol melléképületek is készültek, ott bizonyára állandó megtelepedésre rendezkedtek be.

Bár a közölt leírások sivár, kietlen táj képét idézik elénk, tartozunk annak a megállapításával, hogy maga az átokházi dűlő nem volt teljes egészében hasznavehetetlen síványhomok. Ha az lett volna, akkor nem használhatják kaszálónak. A térkép alapján változatos térszintű terület, a buckák közelében semlyékekkel, laposokkal, s az utóbbiak — mint idős parasztemberek elmondották — jó füvet adtak és a feltörés után jó termőföldnek bizonyultak. A kiosztott dűlő körül viszont minden irányban pusztá terült el, homoksíványokkal, a Szeged-alsóvárosi pusztán kisebb-nagyobb erdőfoltokkal. Érintetlen nyerstáj közepébe települtek az első kiköltözők, ahol bármilyen körülmények között nehéz gyökeret verni. Legközelebb a 9—10 km-re levő Öregcsorván voltak tanyák, — falu, város még távolabb. Jöttek a böjti szelek, az őszi szélviharok, hordták a sívóhomokot, mely — Tömörkény leírásából, idős parasztok visszaemlékezéseiből tudjuk — mindent betemetett, még a szőlőtőkékét is. Ezek a természeti körülmények teszik érthetővé a táj megnevezését és az idetelepülőkhöz nehéz, küzdelmes életét.

⁴ *Tömörkény I.*, Adóügy. Öreg regruták. Bp., 1959. 38.

⁵ Vö.: *Börscsök Sz.—Makra J.—Zsolnai J.*, A határ földrajzi nevei. In.: *Átokházától Ásotthalomig*. Ásotthalom község tanácsa, 1970. 89—98.

⁶ *Inczeffi G.*, Szeged környékének földrajzi nevei. Bp., 1960.

Ismeretes, hogy Szeged városa az országban elsőként gondokodott a külterületi népesség elemi iskolai oktatásáról. Alsótanyán 1853-ban nyílt meg az első 4 iskola. Átokházán 1855-ben kezdődött a tanítás, előbb ideiglenes épületben, majd 1864-ben állandó iskola épült.

Az 1862–63. évi II. katonai felvétel a második kartográfiai forrás Átokháza tanyásodásáról.⁷ A térkép kialakult tanyasort mutat, melyen 20 tanyát számoltam meg. Föltünteteti minden egyes tanyatulajdonos nevét, a halasi határtól indulva a következőket: Keresztes Jóska, Gotthänz (helyesen Kothencz; a téves írás abból származhat, hogy a térkép készítői — osztrák származású mérnökök — rosszul értették a szokatlan magyar családneveket) József, Gotthänz János, Szöri Mihály (övé a legnagyobb tanya a soron: 4 épület van rajta!), Szöri József, Gotthänz Vendel, Fehér József, Dobó István, Flays (?) Miklós, Kis Márton János, Földi Imre, Saliba (?) Mihály, Földi István, Földi Mihai, Musci (helyesen talán Mucsi) János, Szűcs Antal, Földi Pál, Galbi János, Sebök János, Csontos Jozseb.

Gerle Antal 1873-ban készült határtérképe, sajnos, nem nyújt részleteket a vizsgált tanyasorról. Átokháza felső részén a Szöri, alsó felén a Vojnits családnév bukkan elő, ám a későbbi térképeken egyikkel sem találkozunk. A térkép az *Engi-homok*-tól délkeletre, a *Rivó-erdőtől* délre fekvő határszéli területet is Átokházának nevezi. Már Giba fölmérése így jelöli ezt a földet, de mivel kívül esik az átokházi tanyasoron — s később csak néhány tanya épült rajta —, erre most nem térek ki.

Érdekessége Átokháza közigazgatási helyzetének, hogy a Gerle-térkép szerint a csorvai kapitánysághoz tartozik. Föltehetően azért, mert valójában közelebb esett *Öregcsorvához*, mint Ásotthalom dűlőhöz, mely a hasonló nevű kapitányság magva volt.

1880-ban, amikor az egészen 1950-ig fennálló tanyai kapitányságokat megszervezték, Átokháza lett Szeged-Alsótanya legnagyobb, 20 037 kat. hold területű kapitányságának névadója. Ettől fogva a kapitányság minden tanyája hivatalosan átokházinak számított. E közigazgatási szervezetet természetesen nem követhetem, hanem továbbra is a korábban kiosztott dűlőre, az eredeti Átokházára szorítkozom, melyet a tanyaiak — jellemző megnevezéssel — máig *Öregátokházának* neveznek.

A vizsgált tanyasorról harmadik kiváló forrás az 1884-ben készült szegedi kataszteri térkép,⁸ mely föltünteteti a tanyák minden egyes épületét, kerítettségét, a földek művelési ill. használati formáit. Kiskunhalas határától a Bokor-birtokig ekkor 37 tanya volt a dűlőben. Legsűrűbben az iskola környékén települtek meg, itt a tanyásodás csaknem elérte a maximális telítettséget: a közvetlen közelben 19 tanya sorakozik, s e sorba századunk közepéig csak néhány új tanya épülhetett. A dűlőben több a rét és a legelő, mint a szántó, ami arra utal, hogy az átokháziak gazdálkodásában az állattartás jelentősebb a földművelésnél. Gyakori a szőlő, a tanya körül nem ritkák az 1 holdnál nagyobb szőlőtelepítések. Minden tanya kerített.

A 80-as évek elején a dűlőtől keletre végesvéig legelő terült el, amit a térkép *Rúzsajárásnak* jelöl. Az évtized végére megszűnt Átokháza sziget-jellege: a város felől haladó tanyásodás lassan elérte a közeli legelőket. Először *Gátsor* vagy *Gátsarok* dűlőföldjeit parcellázták. Míg a 19. század első évtizedeiben kiosztott átokházi földek saját tulajdonú, ún. örökföldek lettek, itt már haszonbéres földeket osztott a város. Az új osztáson a tanyák éppúgy a dűlőút mellé, sorban épültek, mint a korábban települt Átokházán. Ezt a települési helyzetképet vázolja Székely Ferenc és

⁷ II. katonai felvétel XXXV. 61, 62. szelvény, a Hadtudományi Intézet Térképtárában.

⁸ Az 1:2880 méretarányú térképet a Szeged Városi Földhivatal őrizi. Átokháza a 193, 216, 217, 241, 265 és 286. sz. szelvényen található.

Rainer Zsigmond 1887. évi határtérképe, melyen csak a nagyobb tanyák vannak feltüntetve. Átokházán eszerint is több a rét, mint a szántó, ugyanakkor figyelmet érdemel, hogy az új osztású *Gátsoron* az arány fordított: a haszonbérleők a föld nagyobb részét rögtön feltörik és művelni kezdik. Kézenfekvő, hogy a városi bérleten megtelepülőknek kevesebb jószáguk volt, mint a törzsökös átokházi gazdáknak, kispasztoroknak, — így kevesebb kaszálóra, legelőre volt szükségük, mint amazoknak.

A századfordulón sor került az átokházi erdő melletti közlegelő parcellázására is. Az Öttömössel határos, új telepítésű felső-átokházi erdőtől dél felé haladt a járás kiosztása. A város itt is 10 holdas parcellákat adott haszonbérbe 25 esztendőre. Gyakori volt, hogy az átokháziak bérbe vették a dűlőút másik oldalán, örökföldjükkel szemben fekvő „tized-”et, így szaporíhatták az örökösödés révén egyre osztódó földjeiket. Előfordult az is, hogy a házasodó legény a szülei tanyájával szomszédos tizedet fogta ki, aminek főként később élvezte előnyét, mivel örökföldrésze bérletre épített tanyája mellé esett.

Az 1900 körüli parcellázás után csak néhány száz holdas legelő maradt a Dugonics-erdő, Felső-ásotthalmi erdő, Öregátokháza és Gátsor közötti területen, amit *birkajárásnak* használtak.

Az első világháború táján 53 tanya volt az átokházi örökföldszávon. Az 1919-ben nyomtatott szegedi határtérkép⁹ 37 tanyatulajdonosnak családnevét is feltünteti, a halasi határtól a Bokor majorig haladva sorrendben a következőket: Keresztes, Kothenc, Kothenc, Szegedi, Tanács, Kovács, Szegedi, Kothenc, Bánócsi, Tanács, Molnár, Molnár, Hajdú, Dobó, Gojdán, Gora, Ördög, Krisztin, Szegedi, Földi, — itt következik az átokházi iskola —, Szekeres, Kothenc, Földi, Szegedi, Gubica, Horváth, Földi, Kismárton, Nemesovics, Nagygyörgy, Krisztin, Kovács, Szabó, Krisztin, Földi, Földi, Krisztin.

Úgy látszik, térképünk éppen a régebbi tanyatulajdonosokat jelöli, azokat, akik már az 1884. évi kataszteri felmérés idején Átokházán éltek (a felsoroltak száma az akkori tanyaszámmal egyezik). Csaknem minden átokházi család szegedi földről való, kivéve a Nemesovics (valószínűleg szabadkai), Gubica, Gora és Gojdán. Érdemes a névgyakoriságot aláhúzni: ötször szerepel a Földi, négyszer a Kothenc, Krisztin, Szegedi, kétszer a Kovács, Molnár, Tanács családnev. A II. katonai felvétel idejéből való névsorral összevetve legrégebben és folyamatosan Átokházán élnek a Földi, Kothenc, Keresztes, Kismárton és Dobó családok. A Földiek kiterjedt alsótanyai pásztornemzetség és a többi is szegedi tanyai ivadék. Mivel az 1919. évi névsor nem teljes, elvándorlásra nem következtethetünk, viszont érdemes az új családneveket felsorolnom: Bánócsi, Hajdú, Kovács, Molnár, Nagygyörgy és Szegedi.

Tudunk róla, hogy az apai-anyai rész szétoztása után több testvér az örökföldön maradt és az öreg tanya mellett építkezett. Ez egyben a dűlő sűrű, néhol utcaszerű beépítettségét is magyarázza.

A Jakabffy-térképről jól megállapítható, hogy az átokházi tanyasor hosszabb a szegedi határ valamennyi, hasonló sűrűn tanyásodott dűlőjénél, mint pl. Gátsor, Kíssor, Öregcsorvai sor, Tüskösor stb. Hossza 7,2 kilométer. Maga ez a tény aláhúzza, izgalmas kutatói földadattá teszi a tanyasor hagyományos közösségi életének vizsgálatát.

Legutolsó részletes kartográfiai forrásunk az 1960-as évek elején készült katasz-

⁹ *Jakabffy L.*, Szeged sz. kir. város határának térképe. Sokszorosította a Magyar Állami Nyomda, Bp., 1919.

teri térkép,¹⁰ amely Öregátokházán 70 tanyát jelöl. Ha egyenletesen oszlanának el, minden száz méterre jutna egy tanya. Valójában néhol a két tanyatelket a kerítés választja el egymástól, másutt 150—200 méter távol vannak. A dűlő beépítettségét a talajadottságok, a földet birtokló család körülményei is meghatározták.

1919 óta főleg az átokházi iskolától a halasi határig szaporodtak a tanyák, különösen Felső-Átokházán, amely a régi szegedi határnak — Csengele mellett — a várostól legtávolabbi területe. A 30-as években kiépült bajai országúton mérve a város 41—42 kilométer ide. Tanulságos, hogy itt is szegedi tanyákról való családok vertek gyökeret.

Érdeemes újból áttekinteni Átokháza betelepülésének teljes folyamatát:

1842	12	a tanyák (épületek) száma		
1862	20	„	„	„
1884	37	„	„	„
1919	53	„	„	„
1965	70	„	„	„

A legutóbbi adat minden bizonnyal Öregátokháza tanyásodásának csúcspontját jelzi. 1965 óta néhány tanya, ahol már csak magukra maradt öregek éltek, elnéptelenedett s pusztulásnak indult. De Átokházán nem ez a jellemző! Sok család régi lakóházát átépíti, korszerűsíti, fiatal házásoknak még új tanya is épült. A mai települési helyzet elemzése azonban már túlmutat vállalt feladatomon.

Mindeddig az örökföldes sáv tanyáit vettem számba. Amint a dűlőmenti járás parcellázása megkezdődött, ott is épültek tanyák, de csak kis részben a dűlőút mellé. Sok bérlő az átokházi erdő közelébe vagy a föld derekára építkezett. A legutóbbi kataszteri fölmérés a dűlő 7,2 kilométernyi hosszán, az egykori legelőn mindössze 17 útmenti tanyát talált. Mind a századforduló után épült, nagy része az 1920-as évek elején.

Átokházán két szélmalom is volt: egyik a Tanács családé a felső-átokházi erdő közelében (ezt már az 1884. évi kat. térkép is jelöli), másik Széll József földjén, az iskolától délre. Az 1950-es évekre mindkettő elpusztult.

A dűlőút és a bajai út kereszteződésében 1930-ban épült az ún. Petróczi-iskola, ahová a felső-átokházi és a rúzsajárási családok gyermekei jártak. Ugyanitt szatóc-bolt nyílt, amely ma a földművelésszövetkezet vegyesboltja. Mellette gyümölcsfelvásárló telep működik.

1950-ben, amikor Szeged határában önálló tanácsú községek létesültek, az átokházi tanyasor az azonos nevű kapitányság nagy részével Ásotthalom községhez került. Későbbi területrendezés során a dűlőnek az átokházi iskolától észak-nyugatra eső részét Öttömöshöz csatolták, — így ma a tanyasor nagyobbik része Öttömöshöz, kisebb része Ásotthalomhoz tartozik.

Az átokházi tanyák jellege

Öregátokháza tanyái — mint láttuk — tulajdonföldön létesültek. A Giba-térképről tudjuk, hogy az 1840-es években 6—7 kaszálóként használt parcella nagysága elérte a 80—100 holdat. Még a 19. század utolsó harmadában is voltak egy kézen 100 hold körüli birtoktestek a Tanács, Kothenc, Molnár, Kristin családban. Az örökösödés révén a gazdabirtokok egyre aprózódtak, de ahol még 10—20 hold közötti

¹⁰ Sokszorosította az ÁFTH Kartográfiai Vállalata 1965-ben. Itt köszönöm meg a Járási és a Városi Földhivatal dolgozóinak szíves felvilágosításait.

3. kép. Ásotthalom 1345. Az egyik legrégebbi öregátokházi tanya. Épült a 19. sz. közepén

örökrész jutott egy-egy gyermeknek, ott — a házastárs hasonló örökségével együtt — az utódok gazdák maradtak, gazdai szinten tudtak élni, termelni. Az idősebbek véleménye szerint: „Huszonvalahány hold egy kézen, az már jógazda volt.” Ekkora földdarabon már lehetett számottevő jószágállományt — 2 lovat, 4–5 szarvasmarhát, 8–10 disznót, 20–30 birkát — tartani, volt benne gabonának, paprikának megfelelő szántó és került szőlőtelepítésre alkalmas homok is. Ezt a táj változatos térszintje, talaja tette lehetővé. — Átokházától északra, a pusztamérgesi vagy még inkább a halasi homokon ugyanis hasonló földterületen, nagy családnak csak szűkös megélhetésre futotta. Amikor megindult a szomszédos járásek parcellázása, az átokházi „örökföldesek” a bérföldekkel növelhették gazdaságukat. Több örökföldes gazda a bértellett együtt 40–50 holdon gazdálkodott.

Voltak azután olyan családok, — s ez a többség — ahol már az 1850–70-es években is csak 10–20 hold tulajdonföld volt egy kézen. Az innen kikerülő, házasuló utódok városi haszonbérletre kényszerültek, a kisebb földűek az 1900-as évektől ott is vertek tanyát, — csupán a szülőket gondviselő gyermek maradt örökföldön, az öreg tanyában. Néhány hold örökföld csaknem minden átokházi család ivadékának jutott, s ez ugyan nem volt elegendő egy család megélhetéséhez, de a közelben bérelt földdel együtt idekötötte az átokháziakat. Úgy hiszen, ez a magyarázata annak, hogy a legutóbbi időkig alig hallani elköltözésről. A megtelepedő családok leszármazottai az 50-es évekig — igen kevés kivétellel — Átokházán éltek.

Erdei Ferenc néprajzi és szociológiai szempontokat egyesítő tanyarendszerezését¹¹ követve megállapítható, hogy Átokházán a farmtanya, pontosabban a szórványtanyává alakuló farm a jellemző tanyatípus. Itt az emlékezettel elérhető időben nem volt meg a városi háznak és a tanyás birtoknak az az összetartozó egysége, ami az ún. nagygazda- és kiscgazdatanya sajátja. A kezdeti megtelepülők életéről nincsenek adataink, de bizonyosan tudjuk, hogy az 1880–90-es években az átokházi gazdák örökös kinnlakásra rendezkedtek be, a munkából kiöregedve is a tanyán

¹¹ Erdei F. i. m. 142–150.

4. kép. Ásotthalom 1345. (Másik oldalról)

éltek. *Öregátokházán* a legidősebbektől sem hallottam, amit a Szegedhez közelebb tanyákon az öregek még emlegetnek: „hazamögyünk” — ha a városra mennek *A város már nem jelentett számukra otthont, ám a tanya az otthon és a gazdaság teljes egysége volt minden átokházinak a születéstől a halálig.* Ugyanakkor Szeged városának közigazgatási szervezetéhez tartoztak, de ez nem jelentett egyebet, mint azt, hogy Szegedre mentek adót fizetni és évente ellátogattak az alsóvárosi havibúcsúba (aug. 5.).

Az átokházi tanyák tehát a 19. század utolsó negyedében egyértelműen farmként jellemezhetők, mert a tanyatulajdonosoknak nincs városi házuk és egész életüket a tanyán élik le. A várossal való kapcsolatuk alapja a településszervezeti odatartozás és a havibúcsúra-járás hagyománya. Érdekesen színezi a képet — és lázítja az anyavároshoz fűződő viszonyt —, hogy egy másik város, Szabadka közelsége folytán oda járnak piacozni, az újszülötteket megkereszteltetni, esküvőre és ünnepeken is inkább a szabadkai nagytemplomot keresik föl, mint a szegedit. Változott a helyzet a századfordulón: 1892-ben Alsóközpont néven közigazgatási kirendeltség létesült, ahol kápolnát, majd 1904—05-ben templomot emeltek. Ettől fogva az átokháziak oda jártak ügyes-bajos dolgaikat intézni, kereszteltetni, esküdni és temetkezni. A tanyaközpont és intézményei vették át Szeged és részben Szabadka szerepét, ezek váltak társadalmi életüknek, közlekedésüknek a központjává. Később Várostantyán (a mai Ásotthalom község magva) is létesült közigazgatási kirendeltség, 1930-ban templom épült, de Alsóközpont egészen az 1950. évi területi átszervezésig vonzáskörében tartotta az átokházi tanyákat.

Erdei éppen azt emeli ki a szórványtanyák megkülönböztető vonásaként, hogy egymás közt formálnak a belterületről leszakadt társadalmi egységet, szórványfalusi társadalmat. Átokháza területileg nem tartozik ehhez a „szórványfalusi” egységhez, hiszen 15 km távol van tőle, — de a vonzásában él. Önmagában viszont nem képes szórványfalusi társadalmat teremteni, bár ennek bizonyos jelei mutatkoznak. Ilyen a két iskola létesítése, a szatócsüzlet nyitása és az öregátokházi iskolánál megtartott búcsú, amely az átokháziak legjelesebb ünnepi alkalma az esztendőben. Mindezek a tanyasor lakóinak kulturális, kultikus és ellátási szükségleteit elégítik ki, ám a kultikus és ellátási igényeket csak részben! A keresztelő, az esküvő és a temetés

ugyanis a tanyaközpontban, Várostanyán történik, nagyobb szükségleteiket (ruházat, gazdasági eszközök) pedig a városban vásárolják. Végül is megállapítható, hogy a 20. század első felében az átokházi tanyasor átmenet a farm és a szórványtanya között, — átmenet abban az értelemben, hogy már nem tartozik szorosan a belterülethez (Szegedhez), de a tanyaiak maguk között még nem formáltak a belterületről leszakadt társadalmi egységet.

Említettem, hogy elköltözésre alig találni példát. Néhány család „feketére akart menni”, ahol több gabona terem, de számuk igen csekély. Más településről beszármazó családokról sem tudnak. A déli szomszéd Szabadka volt. „Csak nincs olyan,

5. kép. Tanyaudvar: istálló gémeskúttal

aki jobb földekről, ahol kevesebb dologgal él, eljöjjön homokra?...” — mondotta egy 77 éves átokházi ember (F. Gy.), amikor a szabadkaiakról kérdeztem. (Egyébként ma, korszerű szőlő- és gyümölcsstermesztés mellett a homok „ér” annyit, mint a kötött bácskai termőföld.) Másik szomszéd — Átokházától északnyugatra — Kiskunhalas, melynek legközelebbi határa Balotapuszta volt. Még a tanyasor északi felén is sorra szegedi földről való családok települtek meg: Kiri, Kothencz, Papp, Szegedi, Szűcs stb. Csupán arra tudok példát, hogy idevaló legény halasi földről hozott menyasszonyt. Általános egyébként, hogy a legények Átokházán maradtak, többnyire innen házasodtak, kisebb részük a közeli tanyákról — Gátsor, Rúzsa-járás — hozott feleséget.

Az elődök között szinte minden családban akad pásztorember: gulyás, juhász vagy csikós. Öröklődött a pásztorság, különösen a kiterjedt Fődi és a Szekeres (ragadványnéven *Daru*) családban. A számadók tekintélyes nagyságú örökföldeket szereztek és hagytak utódaikra.

Míg a szomszédos közlegelő parcellázása nem kezdődött, az átokháziaknak kiváló lehetőségük volt a már istállóban tartott nagyjóság legeltetésére. A fejőstehenek mellé csordást fogadtak, aki naponta hazahajtotta a „sori marhákat”. A lovakat, birkákat, libákat is kiválthatták a járásra, meghatározott összegű *fűbér* fizetése fejében. A fűbért Szeged városának fizették. A város megbízottja minden tavasszal ment „fölolvasni” a közlegelőn tartott jószágokat.

A régebbi, jelentős juhtartás maradványa, hogy szinte minden átokházi tanyán ma is tartanak birkát: legalább 3–4 anyajuhot, a bárányszaporulatot pedig részint ünnepi alkalomra vágják le, részint fajnevelésre meghagyják.

KÖZÖSSÉGI ÉLET

Társasmunkák

Ismeretes, hogy a parasztcsalád nem csupán vérségi együttes, hanem termelési egység is. A tárgyalt időszakban Átokházán nem voltak nagycsaládok. Tömörkény István forrásértékű elbeszélései és idős alsótanyasiak visszaemlékezései alapján azonban joggal feltételezzük, hogy a 19. században módos gazdahelyeken élt a nagycsalád-szervezet.¹² A századfordulón a szülőkkel rendszerint egy házaspár gyermekük — általában a legkisebb fiú — élt együtt, a többiek házasságuk után külön költöztek. Így leggyakoribb a két nemzedékes kiscsalád, de minden harmadik-negyedik tanyán három nemzedéket (szülők—házaspár—unokák) magába foglaló család élt. Az egy földel alatt élő család igyekezett minden munkát a maga erejéből elvégezni. Ahol a gazdasági munka meghaladta a család teherbíró képességét, ott külső munkaerőt vettek igénybe. Ennek különböző formái a társasmunka, a bérmunka és a ledolgozás. Itt a tanyasor közösségi élete szempontjából a társasmunkák vizsgálatát tartom indokoltnak, mivel ezek a családok között viszonyosságon alapuló, a tőkés munkaszervezettől még érintetlen közös munkaalkalmak. A társasmunka fogalmát abban az értelemben használom, ahogyan legutóbb Szabó László körülhatárolta.¹³ Szabó a munkaszervezetnek olyan fajtáit tekinti társasmunkának, ahol az egymásnak végzett munka ellenértékéért nem szerepel pénz vagy aránytalan visszadolgozás, amelyek tartalmazzák a szervezethez és ismétlődés egy fejlettebb fokát, és ahol nem érvényesülhet kényszerítő külső hatalmi erő.

Az átokházi tanyák népe igen dolgozó, munkaszerető. Itt mindig a törekvő, fáradtságot nem kímélő, munkája révén gyarapodó embernek volt becsülete. Kézfekvő tehát, hogy közösségi életükről szólva először a hagyományos paraszti munkában létrejött akcióközösségeiket jellemezzem. Paraszti visszaemlékezéseim a századfordulótól a 1950-es évekig terjedő félszázadra vonatkoznak, néhányszor azonban megbízható támpontot adnak az 1880–90-es évek társasmunkáira, közös összefüggéseire is.

¹² Vö.: *Juhász A.*, Tanyai életmód és társadalom. In.: *Átokházától Ásotthalomig. Ásotthalom község tanácsa* 1970. 58.

¹³ *Szabó L.*, A népi társasmunkák kutatása. *Ethnographia* 1967. 219–235.

Egy ló kevés volt a gabona elnyomtatásához, két lóval lassan haladt a munka, ezért célszerű volt, hogy kisebb gazdák nyomtatásra összefogjanak. A szomszéd a kölcsönmunkát visszakapta, amint ő fogott gabonája nyomtatásához. Ha hirtelen nyári zápor jött, — amely sárba verte a kalászból kitaposott szemet —, a megszorult emberen minden szomszéd segített, ki lóval, ki a maga munkájával. Mindenki arra törekedett, hogy a megkezdett nyomtatást mielőbb befejezze, s a szomszédok segítettek, ne vesszen kárba a termése. *„Beágyasztunk egyszerre húsz köröszőt. Mire mögvirratt, már be vót ágyazva. Délre enyomtattuk. Ha nem gyütt zivatar, akkó beágyasztunk újra. Vót úgy, hogy negyven köröszőt is enyomtattunk egy nap.”* (N. G.-né)

Átokházán az első cséplőgépet Krisztin (*Némöt*) András vásárolta az 1900-as években. Kezdetben úgy csépeltek, hogy 7—8 család „összeállt egy bandába” és sorra elcséplették mindegyikük gabonáját. Amikor végeztek, újabb családok — rendszeren tanyaszomszédok — fogtak össze, annyian, ahány családból a gépnél dolgozó 22 munkás kikerült. Munkásrészt nem fizettek, csupán géprést a tulajdonosnak. Néhány évig így csépeltek a tanyasoron, amíg kialakult a gépi cséplés ismert munkaszervezete. Úgy mondják, az első világháború előtt a gépnél már szerződött, állandó munkások dolgoztak, de a háború alatt — férfi munkaerő híján — fölelevenítették a korábbi, társas cséplést: *összemóváztak, összemöntek móvába*.

A móvában végzett cséplés azóta sem tért vissza, de a gabona betakarítása, a *hordás* a termelőszövetkezeti mozgalom teljes kibontakozásáig a leggyakoribb társasmunka-alkalom maradt. Hordani akkor is összetársultak, ha a gazda saját igerejével (2 lóval) is el tudta volna végezni a munkát. A jóbarátok, szomszédok megbeszélték, kinél melyik napon hordanak, s egyszerre 2—3 igáskocsival hordták a kereszteteket. Annyi kölcsönmunkát vettek igénybe, hogy egy nap alatt végezzenek. Ha hordás közben eső jött, hívás nélkül is segítettek egymáson a tanyaszomszédok. Ilyenkor a munka nem kölcsönben, tehát meghatározott visszasegítés fejében történt, hanem szívességből, de mindenki tudta: ha hasonló helyzetbe kerül, neki is segítenek.

Aratáskor csaknem általános a részes munka, de előfordult a móva is. Nagygazdák, gazdák részes aratókat fogadtak, kisparasztok maguk vágták le pár hold gabonájukat, s e két réteg közötti földes gazdák társultak olykor az aratásra. *„Vót 5—6 hold aratnivaló. Összefogtunk evégeztük egymás aratását. Éjjél előtt bemöntünk, éjjél után egy órakó indútunk köteleit csináni. Másfél holdat lévőgtunk egy nap.”* (B. J.)

A hordás mellett legelterjedtebb társasmunka a paprikaujtetés. Legalább 5—6, de inkább 7—8 munkabíró férfi és nő — palántarakók, rakodók, palántahányók, locsolók — közös munkálkodását igényli, akik egymás keze alá dolgoznak. Mivel ennyi munkaerő egy háznál ritka, ezért általában külső munkaerőt alkalmaznak. Rendszerint rokonok, jószomszédok társultak s társulnak ma is. Megbeszéljük: *„Elsőbb elültessük a tiéteket, aztán a miénket”*, — s miután egy helyen elrakták a palántákat a következő napokon folytatják a másik, harmadik család földjén. Ahol dolgoznak, az a család tartozik ételt adni a munkásoknak. Az asszony ilyenkor húsos ételt készít, pl. csirkét vág, evés után bort isznak. Paprikaujtetésnél hasznosítják az iskolavégzett fiatalok munkaerejét is — palántát rakodnak, locsolnak —, csak a nehezen mozgó, beteges öregek maradnak otthon.

Szüretre csak azok hívtak segítséget, akiknek több hold szőlejük volt. A kölcsönmunkát viszonozták, de illetet a segítségnek egy-egy garaboly szőlőt adni. Az utóbbi évtizedekben, ha a közeli rokonok közül nem került elég munkás kéz, szüretelni inkább napszamosokat fogadtak.

Társasmunkára adott alkalmat az a szokás, hogy a kukoricát hajasan szedték. Ahol több kukorica termett — 5—6 kocsira való —, ott fosztani elhívták a szomszéd-

dokat, közel lakó rokonokat. Előfordult, hogy tudakolták a szomszédok: „Lősz-é kukoricamóva? — Lősz, csak gyertők.” A kukoricát a tanyaudvaron kazalba, garadába rakták, zenészt fogadtak, — a század elején még leggyakrabban bőrdudást — és muzikaszó mellett fosztottak. A gazdasszony bográcsban (vagy üstben) gyenge kukoricát főzött, némely helyen szalonnát, kenyeret is adott, s bort ittak rá. Fosztás után táncoltak hajnalig.

Természetes, hogy a legnagyobb kukoricamóvát módos gazdák tarották, akiknek 10—20 kocsi kukoricájuk termett. Ilyen helyen 40—50 ember is összejött. Nem volt ritka, hogy 4—5 muzikust hívtak, mindig ismerős tanyai paraszzenészeket. A *banda* rendszerint a fosztanivaló kukoricarakásra telepedett. Híre volt a jómódú gazdáknál tartott kukoricamóváknak, ezeket a tanyasor távolabbi részéről is fölkeresték, főleg a fiatal lányok, legények, akiknek találkozási, szórakozási alkalmat kínált. Ez a társasmunka tehát évente ismétlődő társas összejövetel is volt a tanyaiak számára. Nyelvükben ez úgy tükröződik, hogy a kukoricamóvát némelykor *kukoricabálnak* is említik.

A kukoricamóvák az első világháború utáni években maradoztak el. Részint a kukoricát már a szárán fosztották, tehát fölöslegessé vált a fosztó, részint a móvát nem nézték jó szemmel. A közeli tanyasoron hallottam, hogy hivalkodónak tartották az olyan gazdát, aki kukoricamóvát rendezett.¹⁴

Házépítésnél a férfitestvérek, sógorok, jóbarátok segítettek az építkezőnek, de századunkban kizárólag móvában már ritkán épült tanya Átokházán. Akik az 1920-as években építettek, már mestert hívtak, sőt nagyobb házhoz vagy ha nem volt elég ingyen segítségük, fizetett napszámosokat is fogadtak. „*Mikó én építöttem, — huszonnyócba csinálkoztunk ide —, az öcskösök itt vótak, vájogot segítöttek rakni. De fogadott embörök is vótak, mestör is.*” (F. L.) A testvérek, rokonok ingyen munkáját a kívánt alkalommal mindenki visszasegítette. Igen megszólták volna azt az embert, aki a házépítési móvamunkát elmulasztja viszonozni.

A móva több szegedi író figyelmét fölkelte. Cserzy Mihály elbeszélést írt arról, hogyan hordták be a tanyaiak móvában a csengelei tanító szénáját.¹⁵ Magáról a móváról kissé idilli képet nyújt: „Családalapításnál a rokonok, a szomszédok közönakaratton iparkodtak az új párt föld alá hozni vagy ha valakit veszedelem ért, ... résen volt az emberbaráti szeretet... Vállvetve rótták a munkát, tett, vett, ki ezt, ki amazt és a gyöngébb gyarapodásnak indult... Ez a közös, díjtalan munka volt: móvába-dolgozás.” Majd hozzáteszi: „Ma már nincs így. Ma nagyobbára a pénz uralja a lelkeket... Én azt hiszem, a föld az oka ennek... az az ember, akinek az öregapja móvába segített a szomszéd tanyáját fölépíteni, ma, ha annak a csirkéjét a maga földjén látja, már megdobja.” Cserzyt patriarchális népszemlélete befolyásolja, bár kétségkívül helyesen jelzi az árutermeléssel tért hódító szemléletváltozást a tanyai parasztek között.

Tömörkény a szegény ember tanyaverését ismerteti: „Mert van ugyan eset, hogy az emberek elmennek egymáshoz ingyen dologba, aminek móva a neve, hanem ilyenkor estére paprikáshúst és bort tartozik adni ingyen napszámosainak a gazda.”¹⁶ Másutt egészen pontos megfogalmazást ad: „Az egymáson való segítség neve: móva, fizetés nem jár érte, de illik ételt adni a segítségnek.”¹⁷

¹⁴ Vö.: Szabó M., Adatok a szegedi tanyatípus kérdéséhez. Móra Ferenc Múzeum néprajzi adattára.

¹⁵ Cserzy M., Szénahordás móvába. Kint a pusztán. Szeged, 1899. 28.

¹⁶ Tömörkény I., Tanyaverés. Munkák és napok a Tisza partján. Bp., 1963. 297.

¹⁷ Tömörkény István:

Kiss Lajos szerint móva szavunk a kaláka jelentésű szerb *móba* átvétele.¹⁸ Véleményét valószínűsíti, hogy a kifejezés Szeged környékéről, Észak-Bácskából — többek közt Zentáról — adatható, ahol érvényesülhetett szerb műveltségi, nyelvi hatás. Figyelmet érdemel a Vuk Karadžic szótárából vett alábbi idézet: „...nyári ünnepnapokon nagygazdákhoz járnak mívába, többnyire aratni, olykor kaszálni, kukoricát kapálni, szénát gyűjteni, szilvát szedni, néha pedig fonnai szoktak. Mívába leginkább fiatal legények, leányok és menyecskék járnak, akik erre az alkalomra kiöltözködnek... A házigazdának úgy kell jól tartania a mívásokat, mintha csak a háziszent ünnepe volna. (Ezért is hívnak mívásokat csupán a nagygazdák; a szegényeknek nincs miből vendégeskedniök).”¹⁹ Utóbbiakkal egybehangzik F. L. 14 holdas átokházi gazda közlése: mikor megkérdeztem, nála voltak-e mívába dolgozni, így felelt: „*Nem vótam én olyan nagy gazda, elvégeztem magam. Magam arattam, feleségöm szötte a markot.*” (az 1930-as években).

Az eddigiektől eltérő társasmunkákat hívtak életre a lakodalmi előkészületek. Lagzi előtt egy héttel volt a tésztagyúrás, amire a szülők testvérhúgait, néneit — esetleg sógorasszonyait — és a szomszédasszonyokat hívták el. A kalácsot a lakodalom előtti napon sütötték. Tehetős gazdacsaládhoz szép számmal ajánlkoztak a rokon- és szomszédasszonyok: „*Köll-é a segítség? Ha köll, gyüünk!*” Nem utasították vissza őket. Ahol nagy lakodalmat tartottak, minden asszony talált dolgot. A rokon és szomszéd férfiak a lagzi előtti héten tűzrevalót vágtak, majd sátrat készíteni, télen havat lapátolni segítettek. Ezek a társasmunkák egyben a hagyományátadás jó alkalmi voltak: a fiatalok ilyenkor ismerhették meg a szokásokat, ugyanakkor belenevelődtek azokba a munkákba, melyeket később maguk végeztek, illetve irányítottak.

Alkalmi jellegű közmunkára verődtek össze a férfiak a belvizek levezetése érdekében. Csapadékos esztendőkből a belvíz — *fakadó víz, föld árja* — Átokházán sok kárt okozott, mivel északnyugat felől, a térszint esése folytán a tanyasor felé folytak le a környék belvizei. A tanyaiak összefogtak árkot ásni, hogy a vizet délkeletre, a Szeged—szabadkai határon folyó Körösérbe vezessék. A vidék rendszeres csatornázása csak a felszabadulás után indult meg.

A közlegető tisztítása nem közakarattal szervezett akcióban történt, hanem a város által fizetett munkával, amire az *öreggazda* fogadott sokgyermekes szegényembereket. Májusban, június elején végezték: tüsköt irtottak, a vízállásos laposokba földet kubikoltak.

Az útépítésről, -javításról is Szeged városa gondoskodott. A dülő hosszán valamikor *székelt* vagyis *székfölddel* meghordott út vezetett, ami azonban az utóbbi évtizedekben eléggé elhomokosodott. A tanyasorról a bajai útra 1945-ben külön szikelt utat készítettek, hogy rövidítsék a Szegedre tartó kocsitutat. Ezt a munkát is a város fizette.

Társas összejövetelek

Gyakran iskolás korú (6—12 éves) gyermekekre bízták a jószágok — fejtés, disznók, birkák, libák — legeltetését, s ők eközben összeverődtek a járásszelen játszani. A hagyományos tanyai gyermekjátékokra most nem keríttek sort, — bemutatásuk külön dolgozatba kívánkozik —, ide tartozik viszont az átokházi gyermekeknek egy táncos összejövetele, az ún. *gyerökbál*. „*Mikó kislány vótam, csináltak gyerök-*

¹⁸ Kiss L., Móva. Nyelvtudományi Közlemények 1959. 106.

¹⁹ Idézi Kiss L. előbbi helyen.

bálakat — mondja a 83 éves N. G.-né. — *Oskolások vótunk, kilenc-tíz évesök. Jobban kislányok vótunk együtt. Egy szögényasszony házánál tartották a bálát, adtak neki pézi petróra mög tamburást fogadtak.*”

Gyerekbálra csak a legidősebbek emlékeznek, s ebben szerepe lehet annak, hogy idő múltán a tanítók tiltották az elemi iskolás gyermekek táncos összejövetelét. Gazdagabb emlékanyaga van a *csutrinak*, ami az egykori szegedi tanyákon a hatóságok tudta nélkül tartott házibálnak, „dugott bál”-nak a neve.

Felsőátokházához Öttömös gyalogszerrel egy óra járásra, Alsóközpont — Szeged-Alsótanya közigazgatási és kultikus központja — távolabb, kb. három óra járásra fekszik. Ekkora utat a tanyai fiatalok csak ritkán, nagy ünnepeken tettek meg, akkor is inkább lovaskocsin, a tehetősebb legények lóháton. Társas összejöveteleiket inkább a maguk körében szervezték. A legények megállapodtak egymás között és megkérték egy szegényebb idős házaspárt vagy magányos asszonyt: engedné meg, hogy a házában csutrit tartsanak. Jobbára szegény családok adták át a házukat csutrirra, akik rászorultak az ebből származó csekély pénzjuttatásra, — vagy olyanok, akiknek tetszett, ha a fiatalok náluk mulatnak. Gazdahelyen, jól berendezett, takaros tanyában nem engedtek csutrit tartani.

A legények összeadták a pénzt borra, petróleumra és zenész fogadására. A házigazdának fizetett juttatást *lámpapénznek*, olykor *mészpénznek* nevezik. A múlt század végén és az 1900-as években még gyakran bőrdudást fogadtak, az 1910-es évektől viszont *tamburás* — olykor cimbalmos — a csutrik zenésze.

A legények 17—18 éves koruktól jártak rendszeresen csutriba. Elterjedt szokás, hogy aki aratáskor, *sarnyúvágáskor* először maga kaszál, azt veszik legényszámba. Aki hamarabb kaszált, hamarabb kezdhette a legényéletet. A lányok 15—16 éves koruktól járhattak el, de 14 éves lányokat is elengedtek nényükkel, — ha hívták őket. Csutriba ugyanis csak azok a lányok mehettek, akiket valamelyik legény meghívott. Lányok és legények külön-külön mentek a multságba, mely rendszerint vasárnap kora délután, 3—4 óra tájba kezdődött. Olykor húsz-harminc is összejöttek. A századfordulón a legények úgy hívták táncba a lányokat, hogy intettek nekik, az 1910-es években pedig névről szólították őket. Úgy mondják, *kéttépcsőset* táncoltak: *lassút* és *frissest*, vagyis lassú és friss ritmusú csárdást. Táncok közötti szünetben a lányok *lánypajtásaik* közt, a legények *cimboráikkal* beszélgettek, énekeltek. Azokat a dalokat énekeltek, amelyeket otthon és családi összejöveteleken az idősebbektől hallottak, de kb. az első világháború óta kedvelik a népies műdalokat is. *Lámpagyútat* előtt a lányok bandában, összefogózva hazaindultak, a legények mulatozása pedig folytatódott, ameddig kedvük tartotta.

Télen és ősszel a csutrit tanyaházakban tartották, ám nyári vasárnapokon kinn a szabadban, rendszerint egy közeli erdőszélen volt a tánchely. „*Összemöntünk az erdőszarkon a fák hűvösében, ott táncotunk.*” (N. G.-né) Ahogy a visszaemlékezések alapján rekonstruálni lehet, a szabadban tartott nyári *csutribálak* különösen kedves alkalmak voltak a tanyai társaséletnek.

Az 1930-as években a 30—40-es évek fordulóján felnövő átokháziak még csutriban lánykodtak, legénykedtek. A 40-es években azonban már nehezen akadt, aki a házát csutrirra kiadta volna. Ez arra mutat, hogy nem érte meg a szegényembernek sem, hogy házát némi pénzért egy-egy alkalomra kiadja. Igaz ugyan, hogy egyre szigorúbb volt a hatóságok ellenőrzése: aki bormérési engedély nélkül tanyájában mulatságot engedett tartani, azt megbüntették.²⁰ Ezért legutóbb csak nyáridőben tudtak csutrit rendezni.

²⁰ Felső-Átokházán egy időben az öttömösi korcsmáros is ellenőrizte, hol tartanak csutribálát. Amikor ugyanis valamely tanyán csutrit rendeztek, a legények nem mentek a kocsmái bálba...

A csutri kedves emléke a visszaemlékező átokháziaknak. A legényélet, nagylánykodás leggyakoribb társas összejövedele volt. Ritkán ismerkedési alkalom, — hiszen a fiatalok inkább munka közben vagy *gügyü* közvetítésével ismerkedtek össze —, jobbra az egymást ismerő, szomszédságban, jóbarátságban élő tanyák fiataljainak közös szórakozása. A tanyai fiatalság ezáltal elégítette ki társasélet iránti igényeit: „*Úgy örültünk, hogy együtt a vasárnap, möntünk a csutribálba.*” (Sz. A.)

Kocsmai, „váltott” bálra ritkán jártak, mert a kocsmák igen messze voltak. Nagynéha Alsóközpontra látogattak el. Az esztendő egyik jeles közösségi alkalma volt Alsóközponton a Szent István napi aratóünnepség, melyre az átokháziak is eljártak. „*Gyalog möntünk az aratási ünnepélyre. Korán el köllött indúni. Kézbe' vittük a cipőt, a legényök a csizsmát, hogy në lögyön csajhos...*” (N. G.-né)

Az 1930-as évek vége felé már kerékpáron is közlekedtek, de kezdetben csak a tehetősebb gazdaijak. Az Öttömöshöz közelebb lakó felsőátokháziak az első világháború után az ottani kocsmákat látogatták. Ismétlődő táncalkalmat nyújtottak még az ún. *misebálak*, melyekről alább szólok.

Csutrikon, váltott bálakon nem ritkán verekedés, bieskázás is történt. Az italos legények lány miatt mentek öltre vagy azért, mert „mind első legény akart lönni”. Ha nem esett súlyos sérülés, a hatóságok sokszor meg sem tudták a verekedést, ellenkező esetben nyomozáshoz fogtak. A tanyai nép nem adta föl a tettest még bosszúból sem. Íratlan szokásjog ez, mely szinte napjainkig töretlenül érvényesül. Az átokházi legények egyébként cseppet sem voltak virtuososabbak, mint más tanyák, faluk parasztfiataljai: az olykor tragikus végű csetepaték hozzátartoztak a legények hagyományos összejövedeleihez.

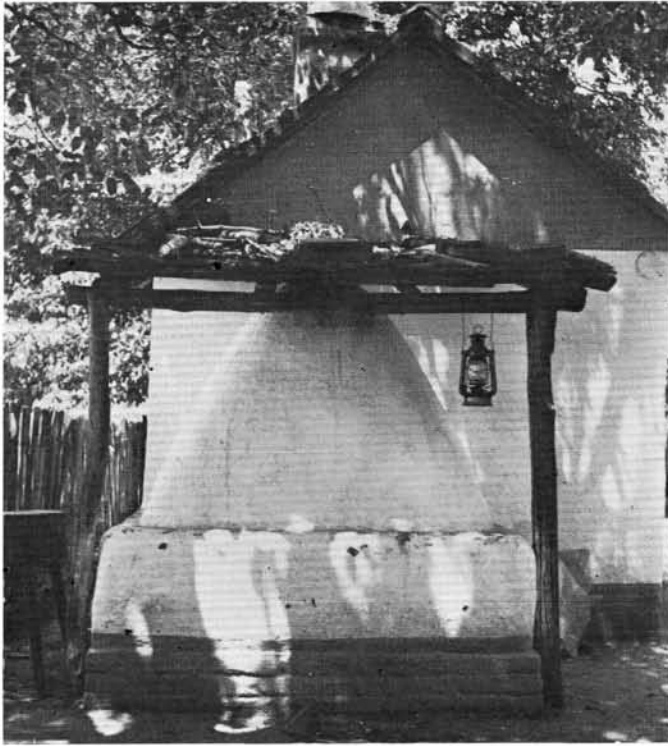
A fiatalok társasélete után az élet nagy fordulóihoz, a családi és vallásos élet alkalmaihoz fűződő közösségi akciókat tekintem át.

A gyermek megkeresztelése után Átokházán nem szokásos a szülők, testvérek, keresztszülők megvendéglése, még a keresztlői lakoma szegedi földön széltében emlegetett *csök* megnevezését is alig ismerik.²¹ E szegedi szokáshagyomány hiánya talán avval magyarázható, hogy régebben a nagy távolság miatt (Szabadkán majd 1895 óta Alsóközponton kereszteltek) nem hívtak össze vendégséget.

A fiatalok összekerülését a szülők belegyezésével tevékenykedő *gügyüasszonyok* — más néven *küvetasszonyok* — egyengették. A gügyü a legénnyel fölkereste a lányosházat, s ha a lány szülei a legénnyel elégedettek voltak, a lánynak nem igen lehetett ellenvetése. A szülők tájékozódtak a legény családjáról — mennyi földjük van, hányadik gyerek a családban —, természetéről: kártyás-e, iszákos-e, veszekedős-e? Az első fiúgyermek nem volt kedves, inkább az utolsót kedvelték, mert ő maradt otthon a szülőkkel, ő kész gazdaságot kapott. Ha nem volt kifogás a legény ellen, a lány hamarosan kendőt — a század elején még selyem fejkendőt, később zsebkendőt — adott a legénynek és megállapodtak a *gyűrűzés* időpontjában. A *gyűrűzés* vagy *jegy-váltás* a lakodalmat megelőző első, szűk családi összejövetel. Rendszerint vasárnap tartották. A legény szüelével, egy-két testvérével kocsin ment a lányosházhoz. Szokás volt, hogy egy bogrács birkapaprikást vittek magukkal, amit az ott főtt ebéd mellett tálaltak föl és szorgosan kínáltak a háziaknak. A vőlegény a századfordulón még jegypénzt és gyűrűt adott a menyasszonynak, ő pedig ezt selyem jegykendővel viszonzta. Az első világháború óta gyűrű és vőlegénying a jegyajándék.

A lakodalom előtt a rokon asszonyok, jószomszédok tésztagyúrason, kalács sütésen, a férfiak favágáson, sátorveréskor találkoztak. Mindegyik elsősorban közös

²¹ A *csök* keresztlői ebéd jelentését a tanyasoron egy asszonytól hallottam, aki Kirányhalmon született és nevelkedett. (F. L.-né 69 éves).

6. kép. Nyári kemence

munkaalalom, de egyben olyan összejövétel, ahol iszogatnak, énekelnek is, — kivált a munka végeztével. A lakodalom előtti napon szokásos ágyvitel ugyancsak munka és összejöveteli alkalom, amikor tréfás alkudozások, vaskos találókérdések hangzanak el. Magának a lakodalomnak a leírása nem tartozik feladatomhoz, csak annyit jegyzek meg, hogy módos családok 20—30, szegényebbek 10—15 házat (háznépet) hívtak meg. A szülők, testvérek, sógorok, komák mellett elsősorban a jószomszédok voltak hivatalosak. A hívatlanok elmehettek *lagzinéző*nek. A lagzinézés külön összejöveteli, mulatozási alkalom volt a hívatlanok számára, sokan számítottak is rá. Hagyomány volt, hogy a tanyaudvaron egy hordó bort, asztalra paprikáshúst, kalácsot készítettek a lagzinézőknek. Nagyobb lakodalomra sokszor ötvenen is *összebandáztak*, főleg asszonyok, de legények, fiatal emberek is. Etek-ittak, énekeltek, volt olyan hely, ahol a zenészek elhúzták a lagzinézők táncát. Kíváncsian lesték, mikor hozzák a menyasszonyt, majd sötétedés után elszéledtek. Olyan erős hagyománya volt e szokásnak, hogy még a közeli tanyasorra, *Gátsarokra* is elmentek lagzit nézni. Nem volt szegény lagzinézőként enni-inni, sőt a tehetősek igyekeztek a hívatlanokat minél bőkezűbben vendégül látni: volt, aki előre megmondta, hány száz literes hordót fog csapra ütni. A lagzinézők serege Átokházán a második világháború alatt s utána maradozott el.

A halottat a tanyaházban ravatalozták föl, s mellette rokon- és szomszédasszonyok virrasztottak. Amióta Alsóközponton közigazgatási kirendeltség létesült, oda temetkeztek az átokháziak. Az elhunyt valamely közeli hozzátartozója vagy meg-

bízott ember hívta meg a temetésen résztvevőket a torra, melyet a halottasháznál vagy a tanyaközpont kocsmájában tartottak. Ha a rokonság szétszórtan, messze lakott egymástól, akkor inkább a temetkezés helyén, kocsmában toroztak. Tömörkény István olyan esetről ír, amikor a tort az alsóközponti templom melletti tágas mezőn ülték meg:

„Láttam, hogy nagykendőket szednek le a kocsikról — Az asszonyok és az emberek körülülük... Előbb kenyeret szedtek le a kocsikból; az emberek karajokat vágtak az asszonyoknak, emezeknél nem volt bicska. Azután húst, szalonnát, bort és túrórt szedtek ki a saroglyák szénájából. Etek és ittak békességesen...”²²

A tor étele régebben túró fehérkenyérrel, az utóbbi évtizedekben pedig minde-nütt birkát vágnak. Emlegetik, a „*fehérkenyér újság vót a nép közt, torkenyérnek monták*” — az átokházi homokon ugyanis jobbára rozst termeltek. A tisztabúza-kenyeret vagy -lisztet a városon vásárolták.

A tort ma is megtartják, oly erős a megkötő hagyomány, hogy a halottnak járó végtisztesség elképzelhetetlen nélküle.

A családi összejövetelek jobbára télen szokásosak. Ilyenkor ért rá a tanyak népe szomszédolni, rokont látogatni, úgy mondják az átokháziak: *émöntünk farsangóni*. A disznótorok, farsang *háromnapok* és a névnapok nyújtottak erre alkalmat.

Disznótort minden tanyán tartottak. Kisparasztnál kevesebb volt a meghívott, módos gazdahelyen 10—15 ház is összejött, „olyan volt a disznótor, mint egy kisebb lakodalom”. Minden családban, szűkebb rokonságban akadt férfi, aki értett a böllérmunkához. Rajta kívül a disznóvágáson csak a szülők, testvérek segítettek. A torra, vagyis a vacsorára külön hívták a komákat, jószomszédokat: „*Mikó mög-főtt a paprikás, utána mõntem hívogatni. Olyan kis legényke vótam. Vittük a kóstolót a szomszédoknak, egyúttal estére mõghívtuk őket: tisztöli kendőket édösapám, gyűj-jenek el vacsorára.*” (F. L.) Más helyen már a disznóvágás előtti napokban meghív-ták a vendégeket. A disznótor hagyományos étrendje: tyúklevés, szárma (töltött ká-poszta), sült hurka-kolbász és rétes, zsíros pogácsa vagy kalács. Vacsora után dalol-tak, mulatoztak hajnalig. Gyakori volt a tamburazene, de nem általános, módosabb helyen viszont cimbalmos, néha rezesbanda is muzsikált.

Vacsora közben kopogtattak be a torra a *szürösök*: hivatlan vendégek, akik rossz, elhasznált ruhába öltöztek — a nők férfiruhába, a férfiak női ruhába — és nagy zaj-keltéssel érkeztek kéregetni. Úgy emlegetik a tanyaiak: *főlötöztek cigánynak*. A há-ziak hurka-kolbászzal kínálták őket. A hivatlanok ettek-ittak s rövid tréfálkozás után zajos lármával távoztak. Mesélnek olyan esetet, hogy miközben egy legény a disz-nótorba beköszönt és énekszóval tartotta a vendégséget, azalatt társai kiásták a ház falát és ellopták a házban lerakott *disznóegytmást*. A hivatlan legény avval adott jelt a házásoknak, hogy dalolta: „Ássad Tamás, kapard Balázs, mulat a vendég...”

Házások utoljára a múlt század végén fordultak elő a tanyak között, amikor a csendbiztosok a várostól távoli határban még alig tudtak idejében s eredménnyel nyomozni. Néhány megtörtént esetet ma is sokfelé emlegetnek.

Farsang utolsó három napja vagyis *húshagyó* a rokonlátogatás egyik jeles alkalma az esztendőben. Az átokháziak ilyenkor kerítették sort arra, hogy meglátogassák szüleiket, idősebb testvéreiket, az idős szülők pedig hazavárták máshová származott gyermekeiket. Közelre gyalog mentek, de ha távolabb lakott a rokonság, a családfő befogott a kocsiba, s így több rokonhoz is betérhettek. Házpásztort mindig hagy-tak a tanyán. Vasárnap este a fiatalok bálaztak, húshagyóhétfőn pedig *embörbált*

²² Tömörkény I., Temetések rendje a szegedi határban. Munkák és napok a Tisza partján. Bp., 1963. 340.

tartottak, melyen csak házasesemberek és feleségeik vehettek részt. A farsang a keddi esti bállal fejeződött be. Az első világháború után az átokházi legények gyakrabban az öttömösi kocsmákba jártak farsangolni. Nehéz kitapintani, mi vonzotta a falusi szórakozási alkalomra a tanyai fiatalokat. Öttömösön bivaly húzta szekereken farsangi felvonulást is tartottak a 30-as években, „maszkabál”-t rendeztek, — talán a közös szórakozásnak ilyen látványos, otthon ismeretlen külsőségei ragadták meg a tanyaiakat. A tanyasoron a *tuskóhúzás* sem volt szokásos, pedig a Szeged környéki falukban elterjedt hagyomány.

Farsang vége tehát a dolgos hétköznapok utáni multságok és a rokonlátogatás ideje. Ám érdekes, hogy az átokházi tanyák — szélesebb körben a szegedi tanyák — népe más ünnepek vagy akár némely hétköznapok munkátlan időtöltését is farsangolásnak nevezi. Bármikor mennek rokonlátogatóba, úgy mondják: *emögyünk farsangóni*. Pl. *„mi augusztus huszadikán mögyünk farsangóni Ülésre”* (B. J.) De ha elvégeznivaló dolog van a földön vagy a ház körül, akkor azt mondják: *„Most nincs időnk farsangóni”*.

Névnapot köszönteni csak tehetősebb gazdákhöz jártak, ahol összejöttek a testvérek, sógorok, komák, jószomszédok. Ajándékot vinni nem volt szokás. Télen a vendégeknek rendesen szármát főztek, de gyakori a birkavágás is. A családban rendszerint került tamburás, sokszor együtt mulattak késő éjszakáig. *„Vót egy nagybátyám, Földi János ököracsordás, az estétől röggelig tudta a nótát, összeszögte azokat a régi betyáros nótákat...”* (F. L.) Kiváltképp a karácsony utáni István és János napi névnapozásokat emlegetik.

Asszonyok névnapját nem tartották meg, csak az utóbbi időben, városi hatásra terjed a névnap-i köszöntés ajándékozás kíséretében.

Az átokháziak legsűrűbben ismétlődő összejövele a szomszédolás. A szomszédok — mint a társasmunkáknál kifejtettem — gyakran összedolgoztak, alkalmanként egymásra voltak utalva, s a közös munkák jó viszonyt teremtettek közöttük. A tanyai embernek kellemetlen lett volna pörlekednie szomszédjával, tucatszóra módon okozhatott kárt, bosszúságot haragosának, de az összeveszést szinte mindegyik igyekezett kerülni, a saját érdekében is. Tudta, hogy a haragos szomszéd éppúgy viszonzhatja a kártevést (pl. az aprójószág vagy a birkák átlegelnek a földjére stb.). Magam is megfigyeltem, hogy a szomszédok gyakran átjárnak egymáshoz és amint súrlódás adódott volna — éppen a baromfi kártevése miatt a szomszéd földjén — úgy egyezkedtek (a kártevő engedménye révén!), hogy harag ne legyen közöttük. Ezért lehet mondani, hogy tanyán a jószomszédosság a távoli rokonnál többet, szorosabb emberi kapcsolatot jelent.

Tömörkény írja: „Tanyákon a szomszédolások csak télen szokásosak hétköznap is, dologidőben pedig csak ünnepnapokon.”²³ Rendesen ebéd után indult a család szomszédot látogatni néhány órára. A férfiak bort ittak, kártyáztak, megbeszéltek a gazdaság körüli tennivalókat, az asszonyok a fiatalokról, női munkákról beszélgettek, mindannyian elmondták, ki mit hallott a nagyvilág eseményeiről, az árakról, hogyan kelt a disznó, a borjú a legutóbbi vásáron. Kevés tanyára járt újság, így a tanyai ember a szomszédokkal való találkozás révén — s persze piacokon, vásárokon — értesült az őt érdeklő friss hírekről. Idő múltán a szomszéd viszonzta a látogatást. Számontartották, kin van a szomszédolás sora.

Nyári vasárnapokon kiültek a dűlőút menti gyepre, ahová helyenként — ahol sűrűn vannak a tanyák — több házaspár is összejött beszélgetni.

²³ Tömörkény I., Apró tolvajok. Új bor idején. Bp. 1958. 352.

A társasmunkák között jellemeztem a *kukoricamóvát*, *kukoricabált*, amely nem csupán munkaalkalom, hanem a fiatalok közötti ismerkedés, a közös dalolás, tánc — végső soron a párválasztás alkalma is volt.

Újabb terjedő kedves családi összejövetel Átokházán is az aranylakodalom, melyre összejönnek a szülői házban a gyermekek házastársaikkal, családjukkal. Idős házások a gyermekeiktől kapott, művirágból készült emléket a tanyaház rangos helyén — pl. a szobabeli sublóton — tartják és büszkén mutatják.

7. kép. Gazdaházaspár: Földi Lajos és felesége ünneplőben

Az átokháziak — mint általában a szegedi tanyák népe — vallásosak, de nem voltak buzgó templombjárók. Templomba legtöbben csak az esztendő nagy ünnepein (karácsony, húsvét, búcsú) jutottak el, régebben Szabadkára, az első világháború után Alsóközpontra. Imádságos asszonyok rendszeresen látogatták az öreg-átokházi iskolában minden hónap vasárnapján tartott miséket. Nyáron istentisztelet után az iskola melletti gyepen *misebálat* rendeztek, amely napáldozatig tartott.

Az utóbbi évtizedekben a Berki-keresztnél is tartottak misét, melyet a tanyaudvaron misebál követett.²⁴

A paraszti vallásosság legünnepélyesebb megnyilatkozása Átokházán is a búcsúhoz fűződött. Külön figyelmet érdemel, hogy a tanyasornak saját búcsúja volt, melyet áldozócsütörtökön tartottak az öregátokházi iskolánál. A legidősebb átokháziak is emlékeznek rá.

Búcsú előtti napon csaknem minden tanyában birkát nyúztak: készültek a rokonok megvendéglésére. *Áldozói búcsúra* elvárták a közeli tanyákon s távolabb élő, egyenesági vérrokonokat — főként a testvérséget és a gyermekeket —, akik családotól, kocsin jöttek. A közeli Öttömösről és Kisszállásáról búcsújáró, régebben „körösztenet” is érkezett.

Búcsúra az 1900-as évekig Szegedről, azóta Alsóközpontról hoztak papot, akinek a kocsin való oda- s visszazállítása, megvendéglése az esküdt kötelességei közé tartozott. A misét rendszeren szabad ég alatt tartották. Ebéd után három óra tájban kezdődött a bál. Az iskola körül szegedi korcsmárosok vertek sátrat, akik zenészeket is fogadtak. A fiatalság jó időben a gyepen táncolt egészen esti szürkületig. A fák alatti sátrakban mézeskalácsosok, cukorkások is árultak. A búcsút utoljára 1950 táján tartották meg.

A régebbi nemzedékek rendszeresen látogatták a szegedi havibúcsút, a szabadkai, a vodicai és a Petőfiszállás—szentkúti búcsút. Az utóbbi két évtizedben helyben az öttömösi, Kisasszony-napi (szeptember 8.) búcsú elégíti ki vallásos igényeiket, egyben a társas együttlét, szórakozás iránti szükségleteiket.

Átokházán más Szeged környéki tanyákhoz képest elég későn, 1928 táján létesült Gazdakör. Első elnöke a Petróczi-iskola tanítója, helyettese a szélmalomtulajdonos Tanács gazda fia lett. Második elnöke örökföldes gazdacsalád sarja, az elnök-helyettes pedig bérleten élő, de örökföldről származó, igyekvő kisgazda volt.²⁵

ÖSSZEGEZÉS

Áttekintve a tanyasor közösségi életének jellemzett megnyilatkozásait, első helyen azt kell kiemelnem, hogy a társasmunkák és a társas összejövetelek fontos alkalmak voltak a hagyományos paraszti kultúra átadásának, továbbvitelének. Ez különösen a társas összejövetelekre vonatkozik. A parasztyermekek munkára nevelése elsősorban a családban történt, ahol a fiú a férfiaktól (apa, nagypapa), a lány az asszonyoktól (anya, nagymama) sajátította el a paraszti munka fogásait. A társasmunkákon teljes értékű munkát végző felnőttek vettek részt, kik már ismerték az elvégzendő tennivaló minden fogását, mozzanatát, — bár egyes munkákon — pl. paprikakültetésen, lakodalmi előkészületek közben — számot tartottak a gyermekek

²⁴ A Berki család az 1920-as években Alsótanya más részéről költözött Átokházára és korábban állított keresztjét magával hozta, utóbb megújította. A keresztnél a gazda nevenapján szoktak misét tartani.

²⁵ Érdemes megemlíteni, hogy a Gazdakör második elnöke ma az ásothalmi Egyetértés szakszervezet elnöke, helyettese korábban esküdt, csordagazdasági elnök volt, 1950 után tanácsos és termelőszervezeti pénztáros. A tanyai társadalmi életben és a közös gazdálkodásban tehát rendszerint ugyanazok a törekvő, megbízható gazdák dolgoznak vezető helyen munkabíráruk határáig.

Az adatgyűjtést 1969-ben és 1972-ben végeztem. Átokházi adatközlőim az alábbiak (itt a gyűjtéskor följegyzett életkorukat jelzem): *Barna János* 73 éves, *ö.zv. Fodor Jánosné* 93 éves, *Fodor József* 58 éves, *Földi György* 77 éves, *Földi Lajos* 71 éves, *Földi Lajosné Gyulai Julianna* 69 éves, *ö.zv. Gora Istvánné Ábrahám Rozál* 79 éves, *Kiri Illés* 71 éves, *ö.zv. Nagygyörgy Gézané Horváth Viktória* 83 éves, *Molnár József* 92 éves, *Papp Mihály* 51 éves, *Papp István* 47 éves, *Szabó Lajos* 74 éves, *Szegedi András* 57 éves, *Szekeres József* 78 éves, *Táncos András* 81 éves.

segítségére is. Azt mondhatjuk, hogy a társasmunkák növelték a fiatalok munkára szoktatásának alkalmait.

A társas összejöveteleknek viszont a szellemi kultúra hagyományozásában, fenntartásában kiemelkedő szerep jutott. Disznótorokon, farsangoláskor, névnapokon, szomszédolásokon hangzottak el azok a betyártörténetek, balladák, dalok, hiedelemmondák, melyeket az átokháziak máig emlegetnek. Minden rokonságban, szomszédi körben akadt jó előadó készségű ember, aki szívesen mesélt elődeitől hallott történeteket, megtörtént vagy annak vélt eseteket. Az esti beszélgetéseken a hallgatóság feszülten figyelte a sokat megélt öregek elbeszéléseit, — átvevője s évek múltán továbbadója lett a fölhalmozott népi tudásanyagoknak. Részint épp ez a szájhagyományozott tudás- és tapasztalatanyag volt az öregek tekintélyének alapja a paraszt-társadalomban.

A társasmunkák fő indítékának az egymásra-utaltságot látom. A tanyai gazdagság arra a munkára, amelyet családi munkaerővel a kívánatos idő alatt nem tud elvégezni, kölcsönmunkásokat hív, akiknek a segítségét hasonló munkával viszonozza. Itt két vagy több hasonló szintű, szervezetszerű parasztgazdaság lép kölcsönösen előnyös munkakapcsolatra. Ezt a közös munkavégzést kezdi kiszorítani a kapitalista jellegű gazdálkodásban a fizetett bérmunkások (napszámosok, részesek) alkalmazása, ahol már nem két parasztgazdaság, hanem a munkaadó gazda és a munkavállalásra kényszerült szegény — vagy kisparaszt teremt kapcsolatot. Az átokházi örökföldön sok 20—30 holdas, segítségre utalt gazda élt, feltehetően ezért alakult ki és maradt jelentős a bérmunka mellett is több társasmunka-alkalom. Ahol az egymásrautaltság ma is fennáll, — így a paprikaujtetésnél — ott a munkát ma is társaságban végzik.

Munkatársuláskor igen jelentős a szomszédság szerepe. Falun is hallottam: „a jó szomszéd többet ér egy távoli rokonnál” — tanyán ez különösen így van. A kölcsön- és segítségmunkák révén összefűzött szomszédok több hagyományos összejövetelre is meghívták egymást (disznótor, lakodalom halotti tor), sőt a leggyakoribb tanyai összejövetel éppen a szomszédságon alapult. Tanulságos volna föl kutatni, milyen szerepe volt a hagyományos összejöveteleken külön-külön a rokoni és a szomszédi körnek, milyen szomszédsági „kis közösségek” jöttek létre Átokházán és más tanyavidékeken.

A kukoricamóvát illetően jellemzőnek tartom, hogy a tanyaiaknak még a szórakozása is munkához kapcsolódik. Ez is aláhúzza az átokházi paraszt munkaközpon-túságát. A kukoricafosztónak másutt is volt hasonló jellege (vö. még a fonóval, tollfosztóval).

Jellemző az is, hogy misebál alkalmával a fiatalok szórakozása a vallásos élet megnyilatkozásához kötődik. Nem csupán arról lehet szó, hogy ha már a misén együtt voltak, egyben szórakozási alkalmat is teremtettek. Parasztágunk a fáradságos munka ritka szüneteiben kedvelte az ünnepeket. A havonta egyszeri miselátogatás utáni bállal az ünnepet még „ünnepibbé”, tartalmasabbá tették.

Nem törekedtem a tanyasor közösségi életének teljes bemutatására, csupán annak két — talán legfontosabb — jelenségekörét vizsgáltam. Végül hadd tegyem hozzá, hogy az átokháziak közösségi tudata — bármilyen meggyökeresedett ez a tanyasor — nincs olyan erős, mint a hasonló múltú, zárt településű falvaké. Akik a soron laktak, ismerték egymást, a legények számontartották és mondogatták: „te átokházi, — te *birkejárási, gátsarki, halasteleki, baromjárási* vagy”. Máshová valók előtt pl. Halason, Szabadkán vagy a katonaságnál, szegedinek tartották magukat. A szegediség tudata csupán a legújabb nemzedékben nem eleven, ami érthető, hiszen 1950 óta új közigazgatási határok között élnek.

IRODALOM

- Bálint S., Szegedi szótár I—II. Bp., 1957.
Erdei F., Magyar tanyák. Bp., 1942.
Fél E., A társaságban végzett munkák Martoson. Néprajzi Értesítő XXXII. 1940. 361—381.
Gunda B., Munka és kultusz a magyar parasztságnál. Erdélyi Naprajzi Tanulmányok 6. Kolozsvár, 1946.
Inczefi G., Szeged környékének földrajzi nevei. Bp., 1960.
Juhász A.—Szécsy Gy. (szerk.): Átokházától Ásotthalomig. Ásotthalom község tanácsa, 1970.
Kodolányi J. ifj., Segítségrel végzett munkák két ormánsági községben. Néprajzi Közlemények VIII. 1—2. Bp., 1963. 361—368.
Szabó L., A paraszti munkaszervezet és társasmunkák a Zempléni hegyvidéken. Néprajzi Értesítő XLVII. 1965. 133—158.
Szabó L., A népi társasmunkák kutatása. Ethnographia 1967.
Szendrey Á., A népi élet társas összejövetelei. Ethnographia XLIX. 1938. 124—137.
Szendrey Á., A népi társasmunkák és összejöveteleik. Ethnographia XLIX. 1938. 273—286.

ÁTOKHÁZA

SIEDLUNGSGESCHICHTE UND GEMEINSCHAFTSLEBEN EINER GEHÖFTSREIHE IN DER NÄHE DER STADT SZEGED

von

Antal Juhász

Átokháza ist das sich westlich, 30—40 Kilometer von der Stadt entfernte, mit Szabadka und Öttömös angrenzende Gebiet der Szegeder Flur. Dieser Flurteil begann sich in den ersten Jahrzehnten des 19-ten Jahrhunderts besiedeln, und in einem Jahrhundert hat sich eine dichtbevölkerte Einzelgehöftsreihe ausgestaltet. Die Bezeichnung Átokháza wurde zuerst auf der um 1840 gefertigten Szegeder Flurkarte von Antal Giba des städtischen Vermessungsingenieurs aufgetaucht; zu jener Zeit waren 13 Gebäude auf den als Wiesen benutzten Landparzellen zu finden. Die weitere Angaben der Entwicklung der Gehöftsreihe: 1884 gab es 37, 1919 53, 1965 70 Gehöfte in der 7,2 Kilometer langen Flur. Die Gehöfte wurden neben dem Feldweg in Reihe gebaut, hie und da bilden sie strassenhafte Häuserreihe.

Schon in der zweiten Hälfte des 19. Jh. waren Farmgehöfte in Átokháza entstanden. Die Bevölkerung von Átokháza gehörte zu der Verwaltungsorganisation der Stadt Szeged, aber es bedeutete das, dass sie um Steuer zu leisten, manchmal zu Markt (Szabadka entfernt sich näher!) in die Stadt führen, und jährlich besuchten sie das Monatskirchenfest in Szeged-Alsóváros (Unterstadt). Für sie bedeutete schon die Stadt kein Heim, sondern das Gehöft bildete Einheit bezüglich des Heims und der Wirtschaft für alle Leute von Átokháza von der Geburt bis zu dem Tode. Die Einzelgehöftreihe gehört von 1950 zu dem sich von der Flur von Szeged verselbstigten Dorf, Ásotthalom.

Der Verfasser stellt aus dem Sachkreis des Gemeinschaftslebens die gemeinsam durchgeführten Arbeiten und Zusammenkünfte dar. Er handelt solche Arten der Arbeitsorganisation, die gegen kein Geld oder kein unangemessene Abarbeit als Gegenleistung vorgekommen waren. Solche Arbeitsvereinigungen entstanden unter den Gehöftsfamilien beim Drusch, bei der Dresche, bei der Paprikapflanzung, beim Hausbau, selten bei der Weinlese. Die Darlehens- und Hilfsarbeiten wurden in der richtigen Zeit und unter ähnlichen Umständen erwidert. Bei den Hochzeitsvorbereitungen, oder zum Beispiel auch bei der Wegführung der Binnengewässer halfen die Nachbarn, Verwandten aneinander.

Verfasser nimmt der Reihe nach die Zusammenkünfte familiären Charakters her: die Nachbarnbesuche, die ausgezeichneten Gelegenheiten der Verwandtschaftsbesuche (das Kirchenfest, der Fasching, das Schlachtfest, das Namenfest), die Unterhaltungsgelegenheiten der Gehöftsjugend (den Hausball, sog. *csutri*, *kukoricabál* ‚Maisball‘, *misebál* ‚Messball‘). Dann werden die mit den grossen Wendungen des Lebens verbundenen gesellschaftlichen Gelegenheiten (die Kindstaufe, die Hochzeitsvorbereitungen, den Leichenschmaus) aufgeführt. Zusammenfassend stellt er fest, dass das Hauptmotiv der gemeinsamen Arbeiten die Aneinandergewiesenheit war. In der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts gab es in Átokháza viele Klein- und Mittelbauerwirtschaften, die bei den

gemeinsamen Arbeiten beiderseitig gut weggekommen sind. Darum blieben, neben der Anstellung der bezahlten oder Anteilohnarbeiter, mehrere Gelegenheiten für gemeinsame Arbeiten bedeutungsvoll. Bemerkenswert grosse Rolle spielten die geselligen Zusammenkünfte in der Überlieferung und Erhaltung der geistlichen Kultur (der Folklore).

Die kleinste Einheit der gesellschaftlichen Berührung im Gehöft ist die Familie. An vielen Stellen, auch in unserem Jahrhundert, leben drei Geschlechter vereinigte Familien miteinander (Eltern — ihr verheiratetes Kind, — dessen Kinder, also die Enkeln). Grössere, als diese, Gemeinschaftsform ist der Nachbarkreis, zu dem — oft — auch Geschwister, Verwandten gehören. Die Nachbarschaft hat eine grosse Rolle sowohl in den Arbeitsvereinigungen, wie auch in den geselligen Zusammenkünften.

ÚJABB ADATOK AZ ARADI ÉS SZEGEDI BOKÁLYOKRÓL

HEREPEI JÁNOS† — KOVÁCS ÁRON

Az alább felsorolt adatok közül tulajdonképpen nem mindeniket mondhatjuk újnak, minthogy egynéhányukat Szabó T. Attila levéltári kutatásai alapján az Erdélyi Múzeum két évtized előtti évfolyamában már közölte. Tekintettel azonban arra a körülményre, hogy ezekről az 1963-ban megjelent „Az aradi és a szegedi bokály” című közlemény semmit sem tudott,¹ éppen ezért szükségesnek tartottuk néhány érdekes jelenség miatt újabb adatokkal együtt azokat ismét bemutatni.

Hunyad-megyében²

Kéménden, Jósika József udvarházában 1726-ban összeíratott: *Szegedi Tarka Bokáj nro 12.*

Branyicskán néhai Jósika Mózes udvarházának leírásában 1756-ban: *Szegedi Bokály Numero 1* és 1761-ben: *Szegedi fél ejteles kék sárga festésű kancsók Nro 6.*

Alsófehér-megyében:

Springen, br. Jósika József udvarházában összeírták (1747): *az Úr ő Nga Házában találtunk: Szegedi Kantsot Nro 3.*

Maros-széken:

Marosvásárhelyen 1787-ben *Szegedi fedetlen Bokájt*; 1812-ben: *Egy pár aradi kantsot. Más pár zöldes aradi kantsót... Három pár tarka aradi kancsok.* (Sziurteji József csizmadia felesége Csetri Erzsébet ingóságainak összeírásában tordai csészék, kancsók, tálak, tányérok, segesvári csészék, tányérok, fogarasi fazekak, lábosok, korondi fazekak, egy szebeni fazék, egy pár lapos zágori tál társaságában.) — 1790-ben: *Két Aradi on fedeles Bokályok.* — 1793-ban: *Öt fedetlen aradi Bokály* (Ugyanezt egy másik egykorú összeírás kancsóként említi.) — 1815-ben: néhai Fazekas Anna Olajos Mihály csizmadia feleségének ingóság-összeírásában találtak: *Két on fedelű aradi kantsók; 12 Aradi Kantsok.* — 1817-ben: *8 egy forma on fedelű virágos Aradi kantsok; Egy Sárga Aradi Kantso.* (Szebeni fazék és lábosok, tordai kancsó és más, származási hely nélküli kancsók társaságában.) — 1819-ben: *Egy pár on Fedelű aradi kantso. Három Fedetlen Aradi kantsok.* — Keszi Mártonné Kerekes Mária 1820. esztendei ingóság-leírásából: *16 on fedeles Aradi fein kantsok.*

¹ Acta Universitatis Szegediensis. Néprajz és Nyelvtudomány. VII. 1963. 125.

² A helyhatározások a XVIII—XIX. századokra vonatkoznak.

Kisküküllő-megyében:

Dicsőszentmártonban 1803-ban: *Egy fél ejteles, előlről egészen eltört ajakú, aranyos virágzással vont Aradi bokáj, mellynek feneke széllye onba foglaltatott, füleihez pedig on gombos fedele fenn álló on soroknál fogva foglaltatott, de már a' fedele és feneke közül való onnyán kívül haszon vehetetlen.* (Az unitárius egyh. vizitációs jegyzőkönyvéből.)

Kolozs-megyében:

Türeeben: 1802-ben: *Négy Aradi kantso.*

Sorra véve a fenti tételeket, megállapíthatjuk, hogy az erdélyi Marosmente legnyugatibb részében fekvő Kéméndről feljegyzett 12 bokályt, bárha aránylag közel találjuk Aradhoz, mégsem ennek a városnak, hanem a sokkal távolabban levő Szeged nevével jelölték, tehát bizonyosnak tarthatjuk, hogy eredetét is ott kell keresnünk. Fontos azt is megjegyeznünk, hogy e közlemény adatai közül ez a legkorábbi (1726) s csak egy-két évtizeddel követi az 1963-ban megjelent cikkből ismeretes désfalvi bokály korát. Ennek az edénynek jellegzetességeként megjelölt „tarka” jelzőből csak annyi tűnik ki, hogy nem volt egyszínű, hanem mintázott.

Ugyancsak Hunyad-megyében találjuk a branyicskai példányokat is. Tekintettel arra a körülményre, hogy a leltározók 1756-ban csak 1 szegedi bokályról, mígnem öt esztendő múlva már 6 szegedi kancsóról számolnak be, tehát a többletet — ha csak a Jósikák más udvarházukból nem hozták át — időközben kellett szerezniök, s ilyenképpen előállításuk is netalán-tán az 1756—61. évek között történhetett. (Meg kell jegyeznünk, hogy a hol bokály, hol pedig kancsó megnevezés alatt ugyanegy-fajta edényt értettek.) Ezek után ha a színezést vesszük taglalás alá, megállapítható, hogy a „kék” szín a máz, a „sárga festékű” a mintázat színezését jelöli, ezt az utóbbit pedig semmiképpen sem lehet másnak tartanunk, mint a szegedi bokályoknál eddigelé jellegzetesnek megismert, de már kissé kopott miniumos és aranyos színezésnek. Ha ehhez még hozzásorozzuk az edény „félejteles” űrtartalmát, mindenképpen párját találjuk a korábbi cikk kilyéni és a Székely Nemzeti Múzeum egykori példányának.

Hasonlóképpen a Maros vonalán elterülő Spring szegedi kancsójáról már semmi egyebet nem tudunk meg, minthogy az udvarházban 3 darabot őriztek, s hogy Erdély nyugati határától bennebb jöve, még itt is mindég szegedi és nem aradi névvel nevezték.

A marosszéki *Marosvásárhelyen* 1787-ben 1 példány szegedi bokály íratott össze. Ezutánól számítva már csak „aradi” megnevezéssel találkozunk. — 1812-ben: *egy pár aradi kancsó*, — *más pár zöldes aradi kancsó* és *három pár tarka aradi kancsó* bukkan elő. A „tarka” színjelölés itt sem jelenthet egyebet, mint amit a kéméni bokálynál feltételeztünk, a „zöldes” színezés alatt pedig — a logikailag helyes megjelöléstől eltérőleg — csakis a máz színét érthették, mert hogyha a mintázat lett volna ilyen színű, abban az esetben a máznak legalábbis fehérnek, vagy sárgának kellett volna lennie, hogy a zöld színű mintázat rajta látható legyen; a máznak fehér, vagy sárga színét — már feltűnő voltuk miatt is — föltétlenül megemlítették volna az összeírók. Előttünk minden esetre szokatlan ez a „zöldes” máz, minthogy erre eddigelé még nem fordult elő példa az általunk ismert szegedi-aradi bokályok között. — Ugyanebben a városban 1790-ben *2 aradi ónfedeles* és 1793-ban *5 fedeletlen aradi bokály* íratott össze. 1815-ben *2 ónfedeles aradi* és *12* (valószínűleg fedeletlen) *aradi*

kancsóról szól a konskripció. 1817-ben 8 egyforma ónfedelű virágos aradi és 1 sárga aradi kancsó jegyeztetett fel. A virágos mintásról már tapasztaltuk, hogy az tulajdonképpen arabeszkést akart jelenteni; az egymagukban csakis sárgának jellemzett kancsók milyenségéhez azért nem lehetséges hozzá szólanunk, mivel ha a sárgát uralkodó színnek vesszük, abban az esetben az csakis a máz színe lehetett, a mintázat ugyanis leggyakrabban csak másodrendű jellegzetességet ad, különösen, ha az már kissé kopott is. — 1819-ben 1 pár ónfedelű s 3 fedeletlen aradi kancsó és 1820-ban 16 ónfedeles aradi „fein” kancsó közül az utóbbi valószínűleg a nem aradi kancsók közötti értékbeli fokozatot jelenti, miként ezt az 1963. évbéli cikkben az oláhivánfalvi és haranglábi kancsók értékelésénél tapasztalhattuk.

A küküllő-megyei Dicsőszentmártonban 1803-ban leltárba vettek egy félejteles, eltört ajakú, gombos fedelű, talpán önnel szegett aranyos virágzással mintázott aradi bokályt. Ebben tehát újra reá ismerhetünk a már eddig megállapított aradi, illetőleg szegedi bokálynak nemcsak a leltárakban, hanem a valóságban is megtalált példányaira, csupán a máz színére nem tudhatunk következtetni.

Végezetül a Kisszamos Nádas nevű mellékfolyójának mentén elterülő Türeből van 1802-ből 4 aradi kancsót összeírt száraz adatunk. Ez a példa annál érdekesebb, mivel a leltárleírásokból eddigelé ismert 121 és tárgyként fennmaradt 4 szegedi, illetőleg aradi bokály közül a türei az egyetlen, amely a Marostól északra eső területen fordul elő. Hihető, hogy ez is vagy a Délerdélyben is birtokos marosnémeti gr. Gyulai, vagy az osdolai gr. Kuun, avagy a kisérei gr. Rhédei, netalán a vargyasi Dániel családok valamelyike révén kerülhetett ebbe a faluba. Érdekes jelenség az is, hogy az összeírást végző íródeák ismerte a bokályfajtát, hogy azt itt, ahol — úgy látszik — ritkán fordul elő, mégis meg tudta különböztetni az Északerdélyben otthonos bokályoktól.

Nagyon természetes, hogy ezeknek a bokályoknak készítési módja és stílusa tulajdonképpen mégsem szegedi vagy éppen aradi eredetű, hanem — amint eddig is sejtettük — a szokásos vándorútjukat járó fazekaslegények tanulták meg valahol közvetlenül Olaszországban (Gubbiónban?), vagy pedig az ugyanonnan közvetítő szomszédos délnyugati államokban; hazajöve s a mesterremek elkészítése után fel szabadulva most már maguk fogtak hozzá a megkedvelt bokályos-eljárással való dolgozáshoz. Arra ugyanis egyáltalában gondolni sem merek, hogy e készítési mód eredeti szülőföldjéről akár szárazföldi, akár pedig vízi úton szállították volna a kész árut Szegedre meg Aradra mint lerakóhelyre. Hiszen ha már az eddig tartott körülményes és hosszú útra el is tudták volna szállítani, onnan még tovább, egészen be Erdélybe is be tudhatták volna fuvarozni. Esetleg már jóval előbb: a Dunántúlon, vagy a Dráva—Száva közén is találhattak volna lerakódó helyet, ugyanis lehetetlen még csak elképzelni is, hogy egy délnyugati gyártási központ csakis a távolkeletnek: Erdélynek dogozott volna!

A feltételezhető szegedi provinciális műhely fennállása csak azon az alapon is könnyen elképzelhető, hogy ha meggondoljuk, hogy többek között miképpen kerülhetett el az olasz szobrászati stílushatás a XIV. századbéli kolozsvári testvérek szent György szobrának megalkotásába³, vagy a XVII. századbéli Broser István miképpen hozta haza Párisból Kolozsvárra, valószínűleg a francia királyi ötvös műhelyéből a champlevé zománcos eljárás készítési módját.⁴

³ Balogh J., Márton és György kolozsvári szobrászok. Kolozsvár, 1934.

⁴ Herepei J., A kolozsvári farkas-utcai templom 1638—1947. évi felépítése. (Kézirat.)

NEUERE BEITRÄGE ZU DEN VOLKSTÜMLICHEN KRÜGEN
(SOG. „BOKÁLY“) VON ARAD UND SZEGED

VON

János Herepei † — Áron Kovács

Der vorliegende Aufsatz des seligen János Herepei — gleich seiner früheren Abhandlungen — trägt vorzüglich mit unbekanntem archivarischen Angaben zur Erkennung der in Siebenbürgen im 18. und in dem frühen 19. Jh. gebräuchlichen Keramik bei. Der grösste Teil dieser archivarischen Angaben ist heute unzugänglich, zum Teil vielleicht zugrunde gegangen. Ihre Publizierung ist also sehr wichtig. Wegen der Bezeichnung „bokálys von Szeged“ ist das Thema für die Kulturgeschichte der Stadt Szeged unbedingt bedeutungs voll. „Szeged“ erscheint in diesem Falle nicht als Abladungsort, aber als eine provinzielle Werkstätte.

A DISZNÓTARTÁS ÉS DISZNÓTOR SZEGEDI HAGYOMÁNYAI

BÁLINT SÁNDOR

(Szeged)

A disznó a kisparaszti, kispolgári háztartásoknak egyik legfontosabb jószágá. A disznótartás szegedi múltjáról szóló régebbi adataink igen szorványosak. Az 1522. évi tizedjegyzék Disznóverő 'herélő, miskároló' családneve mintha a házi, családi nevelésre utalna, ahol nem a tenyésztésen, hanem a hízlaláson, közvetlen családi ellátáson van a hangsúly. Amíg ugyanis a ló-, marha-, juhtartásra már a középkorból aránylag bőségesen vannak adataink, addig a disznóról hallgatnak a források. Ez természetesen csak annyit jelent, hogy nem volt nagyobb gazdasági jelentősége.

A törökök vallási tilalomból tartózkodtak a disznóhús, zsír fogyasztásától, ami nyilván nem kedvezett a rájuk, szegedi magyarok disznótartásának sem. Így a tápai defterekből kitűnik, hogy 1550-ben 345 volt az összeírt disznók száma. 1585-ben 242, 1670-ben pedig csak 214-re csökkent.¹

Alighanem a Biblia világnézete: az ószövetségi zsidóknak a disznótól való megtartóztatása, a gonosz lelkeknek Jézustól a disznócsürhébe igézése magyarázza, hogy a boszorkányműveletekben éppen a disznóval kapcsolatosak a mi szemünkben a leggusztustalanabb hiedelmek. Így azok a szépségek, amelyeket a boszorkányok mutogattak, később disznóürülékké változtak: 1728. Minden szépséget mutattak; mihelyest elment az ember, mindjárt juhszarrá változott.² Szó esik egy rontás elhárításáról is. 1731. Ludas Molnárné meglátván említett fatens megrontatott leányát, mondotta, hogy boszorkányok által rontatott meg. Azután circiter kétszer, sit venia, sörtéses ganéjával megfüstölte... és valamit segített rajta.³

Kálmány Lajos szőregi följegyzése szerint, ha bűbájosokról beszélgetünk, hogy ne ártsanak, utójára ezt kell mondani: *tű fülibe, tüzes vasnyárs a seggibe. Disznószar a zablája, kutyaszar az orrára. Szent János van ma.*⁴ Erre a mondásra idősebb tápaiak is emlékeznek.

Jellemzőnek, névmágiás háttérűnek érezzük azt is, hogy a *disznó* szót egyik sajátos testi vonásával *sértés, sörtés*, régi szegedi iratokban *sörtélyes, sörtéses* névvel illetve, mindig melléje teszik, hogy *sit venia*, azaz engedelemmel legyen mondva. 1737. *Időközben a pallásra menvén, az fatens megvizsgálni sit venia az megölt sörtélyeseinek aprólékjait, sok hiját találta s tapasztalta.*⁵ Dugonics András tollára is könnyen rászalad a *sörtélyös* szó.⁶ Napjainkban már tréfásan, de így igazítják ki, aki a szót kiejti: nem disznó az, hanem *összömadta*.⁷ A disznóra, egyéb jószágra öre-

¹ Káldy-Nagy Gyula: *Two Sultanic Hass Estates in Hungary during the XVIIth and XVIIIth Centuries*. Acta Orientalia 1961.

² Reizner János: *Szeged története*. IV. Szeged, 1900. 394.

³ Reizner IV, 486.

⁴ EA (Néprajzi Múzeum Adattára) 2813.

⁵ Reizner IV, 520.

⁶ Dugonics András: *Etelka I. Pozsony—Pest, 1805*. 286.

⁷ Ismeri Tömörkény István: *Különféle magyarok*. Budapest, 1907. 179.

gek szerint nem szabad mondani, hogy *a fene ögye mög*, mert aztán a húsával a fenét is megeszi az ember. A hajdani szorongó képzetekre utal az is, hogy pörzsölés után a disznó homlokára nagykéssel keresztet vágnak, más jószágoknak azonban nem. Utólagos, tréfás magyarázat szerint, hogy a zsidók ne egyenek belőle.

Nem tudjuk pontosan, mi lehetett a boszorkánypörökben zsírkantár néven emlegetett bűvös szerszám: 1728. A zsírkantár és írás a szekrényben vagon.⁸

A disznóval kapcsolatos hiedelemvilágnak ehhez az archaikus rétegéhez tartoznak még a neveléséhez, gondozásához fűződő mágikus regulák is, amelyekről alább, alkalmasabb összefüggésben szólunk.

A szegedi disznóartás, iparszerű hizlalás modernebb néprajza a XVIII. században a kukorica, majd később, de már kevésbé jelentősen a krumpli meghonosodásával, egyben Rókus városrésze kialakulásával⁹ függ össze. Rókusnak egészen az árvízig párhuzamosan *Kukoricaváros* tréfás neve is előfordul, sőt térképen is föltüntetik, ami már virágzó kukoricatermesztésre utal. Hajdani makkoltatásról egyelőre nincs adatunk. Bizonyos, de adatszerűen egyelőre nem is tudjuk igazolni, hogy Szegeden is, mint az ország egyéb helyein, eleinte ingyenes földek kiosztásával buzdították a szegényebb néprétegeket a kukorica fokozottabb termesztésére. Ez a szegénységgel, nyomorúsággal küszködő hajdani rókusiakra nagyon is ráfért. Ezért illették őket azután a többi helybeliek a *kukoricapolgár*, lelkipásztorukat a *kukoricapap*, a rókusi fiatalságot pedig a *kukoricagyerek* tréfás megtiszteltetéssel.

A kukoricatermesztés a disznóhizlalásnak, mint a szintén elsősorban rókusi cincársághoz, azaz birkavágó mesterséghez hasonló szabad népi iparágnak, a *disznóvágó* szakmának kibontakozásához, különleges disznóhizlaló *aklok* építéséhez vezetett. Voltak aklok Szatymazon is. Mellettük emelkedett oltalmazó céllal az *Ábrahámköröszti*, amelyet a disznóvágó Ábrahám-család állított.

A társadalmi és gazdasági viszonyok kedvezőek, mert a szegedi élet ekkoriban, a múlt század folyamán átalakulóban van. A Városnak nem önellátó, piacról élő lakossága folyton növekszik. A földművelés mind általánosabbá válásával, a kubikoság jelentőségének emelkedésével, a városi napszámos és munkás rétegek gyarapodásával a legfontosabb táplálékok sorába emelkedik a *szalonna*, amely a megfeszített, állandó munkában biztosítja, megőrzi az emberi test erejét. A *kinyér*, *szalonna* együttes emlegetése, összeforrottsága szinte közmondássá válik. Vegyük ehhez még hozzá, hogy népünk zsírozója évszázadokon át a marha-, de főleg a birkafaggyú, illetőleg bőjtös időszakban a növényolaj volt. Most a XIX. század folyamán a disznózsír egyszerre kiszorítja őket, esetlegessé teszi a használatukat.

A rókusi *disznóvágók*, *nagyvágók*, röviden *vágók*, *hizlalók*, tréfásan *szúrók*, *sakterok* a folyton növekvő szükségletek kielégítésére a disznónak olykor messzibb vidékeken, így Ószerbiában való felvásárlásával, saját, a budapesti országút mentén a Városon kívül elterülő aklaikban való felhizlalásával, majd pedig levágásával foglalkoztak.

A múlt század negyvenes éveiben — írja¹⁰ Cserzy Mihály öregek visszaemlékezése után — 600—800 darabból álló disznófalkákat hajtottak Szerbiából, Havasalföldről. „Kövér jószágok. Úgy kellett őket két-három hónapig poroszkáltatni, míg a rengeteg utat meg bírták tenni. Kocsin haladva, alig, hogy elhagyott az ember egy csapatot, két-három óra múlva, vagy néha fél napi járóföldre ott érte a másik falkát, amint biztatgatták a hajcsárok. Rengeteg fölkerült akkortájtban az úgynevezett siska-

⁸ Reizner IV. 389.

⁹ Bálint Sándor: *Rókus*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1957. Szeged, 1957. 165.

¹⁰ Cserzy Mihály: *Régi világból*. Szeged, 1918. 88.

disznókból. Hegyes szőrű, vad jószágok ezek, olyan sörtejűek, mint a nagyobbfajta zsákvarrotú. 150—160 kilós állapotában még lábön lehetett hajtani. Olyan ijedős, ha megretten valamitől, szétszalad, akár a nyúl. Hát bizony, ilyen hajtásoknál rendszerint le is maradt 10—15 jószág. Nem hullott el, el sem adta a kanásza, hanem a kukoricásba, miegyébbe beletévedt, aztán az ördög tudta megtalálni. Ottmaradt. Ott hagyták a nagy csontos szerviánok, és ballagtak a többi után.”

Megváltoztak a körülmények a vasúti közlekedés kibontakozásával. A szegedi vágók: *Szemmári, Répás, Kovács Sándor, Ábrahám Géza, Lippai-Nagy Antal* és még egy-két más, most már ezen szállították húsvét táján, különösen a Hódmezővásárhely környékén, Békésben, Csanádban összevásárolt 6—7 hónapos süldőket rókusi aklaikba. Főleg — mint mondogatták — *vészön átmönt*, azaz olyan jószágot kerestek, amely már valamilyen sertésbetegségből kilábal. Majd 8—9 hónapos hizlalás után Bécsbe, kisebb mértékben Budapestre szállították őket. Egy akolban 30—40 süldő volt. Gondozójukat *kanász* néven emlegették. Egy-egy nagyvágónak olykor 1500 hízója is nevelkedett az aklaiban. Abban az időben inkább a *mangalica*-fajtát keresték, a *sonkadisznó* szakmai néven emlegetett angol húsdisznókat még nem kedvelték. Említsük még itt meg, hogy a vágók nyelvén *kétharmados* disznó fölszedve nagyjából 2/3 rész szalonnát, zsírt, 1/3 rész húsneeműt nyomott. A *feles* disznónál fele-fele volt az arány. A *bűrös* disznónak húsneeműje volt jelentősebb. A disznó átlagos, szinte szabványos súlya 220—240 kg volt. Ez az *élő súly*. Ebből 23 kg volt az *élet, életpercent*. Ennek levonásával kapták meg a nettó, tiszta súlyt.

A vásárolt disznókat mindjárt az elején kiherélték, kimiskárolták. Híres miskárolójuk volt a nagyvágóknak a felsővárosi *Böröcz András*. Igen jól keresett, délután már mindig a kocsmában ült. Mellette volt a *fogó, pribék* néven emlegetett segítőtárs, a szintén felsővárosi *Török Mihály*, akiről még szó esik. Akadt olyan disznó is, amelyik hasas volt. Amikor meghalt, a kismalacokat gyorsan elajándékozták a rokonoknak, jóismerősöknek, a kocát pedig kimiskárolták. Tenyészéssel nem foglalkoztak.

A hízókat állandóan *mustrálták*. Amelyik nem evett, az időközi mázsálásoknál nem ütötte meg az elvárt súlyt, azt azonnal levágták. Húsát a Valéria, (ma Bartók Béla) téri húsipiacon, sátor alatt elmérték.

A táplálék árpadara, ősz felé kukoricadara volt. Az *ötetés* reggel és késő délután történt. Az ünneplősen öltözött vágó ilyenkor saját fogatán, esetleg fogadott fiákeron kiment az aklaiba megnézni, ellenőrizni, hogy a kanász lelkiismeretesen ajnározza, eteti-e a jószágot. Maga is odaszórt nekik egy kis kukoricát. Nyilván a disznóvágók világából vált közismert szegedi szólással: *a gazda szöme hizlali a malacot*. Ezzel azt akarják mondani, hogy a gazdának a maga személyében is törődnie kell jószággal, mert a béres az eleségből könnyen elvehet magának.

Azokat a disznókat, amelyeket elevenen szállítottak a monarchia fővárosaiba, határidőre hizlalták. Nagyobb részüket azonban késő ősszel, a hideg idők beálltával rendszeresen itthon kezdték ölni. Egy nap 40—50 került sorra. Ez volt a *nagyvágás* ideje. Először odahaza, a vágó házánál folyt a munka, majd a század elején épült modern alsóvárosi vágóhídon. A böllérek leginkább kőművesek voltak, akik abban az időben télen nem dolgoztak, keresetük nem volt. Akadtak közöttük azonban szegényebb fiatal hentesek is.

A kicsontozott húst a szalámigyarak vették meg itt helyben. A hatalmas oldalzalonnákat gondosan lesózták, pincében egymás tetejére rakták, olykor megforgatták. Tavasszal uradalmak, vállalatok vásárolták meg komenciós munkásaik számára. Keresték kubikosok is. Az esetleg kimaradt, el nem adott avasszalonnából később szappant főztek.

Voltak *bélbontó asszonyok* is, akik a belet föltisztították. A vágónak alig volt szüksége rá, csak a lekapart zsiradékra. A javát eladták, a hitványát feldarabolva, besózva, hordóba gyűjtötték össze. Szappanfőző vette meg. Az árát a vágó mindig átengedte ajándékol az asszonyoknak. Természetesen vész idején az elhullott disznókat szintén szappannak főzték ki. A sok hús a színét vörössé tette. Az ilyen szappant nem nagyon kedvelték.

Az asszonyok dolga volt a zsírsütés is. A zsírt 200 kg űrtartalmú fahordókba szűrték bele. Így kerültek a kereskedelembe.

Egy egész *disznódzsiger*, vagyis belsőség a század elején 40 krajcárért kelt a piacon. Voltak szegény asszonyok, akik árusításukra vállalkoztak. Igen olcsón lehetett fejlábat is náluk vásárolni, amelyet *disznóállás* néven is emlegettek. Mondják, hogy sokszor annyi volt belőle, hogy az időjárás elől nem tudták védett helyre rakni. Kint a szabadban hevert, akárhányszor a hó is belepte, amíg gazdája nem akadt. Tanyai, farsang idején ült lakodalmakra zsákszámmal vásárolták kocsonyának. Ott ugyanis másnap ez volt a reggeli.

Nagyvágás idején készült előzetes megállapodás, szerződés alapján a szalámigyarak számára való *szalámihús*. Ez volt az élőjóság szállítása és a szalonna mellett a vágók legértékesebb bevétele.

A vágók társadalmi öntudatára jellemző, hogy — bár mesterségük sokáig szabadiparnak számított, tehát céhbe nem tömörültek — más szakmák példájára mégis választottak patrónust maguknak *Szent Antal* személyében. Ünnepe (júl. 13.) évről-évre más városrész templomában szolgáltattak misét, majd áldomásra, vendégségre gyülekeztek össze valamelyik külvárosi népkörben.

Álljunk itt meg: a patrónus személye elgondolkodtató. A franciskánus Pádúai Szent Antalnak a legnépszerűbb szentek egyikének, semmi kapcsolata nincs a disznóval, disznótenyésztéssel. Annál inkább van *Remete Szent Antal*nak (jan. 17.). Ismeretes, hogy tiszteletét az *antonita* rend is szolgálta, amelynek a középkorban hazánkban is több kolostora, kórháza volt. A rend tagjainak a *Szent Antal tüze* néven emlegetett orbánc elleni küzdelemben sokat köszönhet Európa mezőgazdasága és közegészségügye, állatvédelme.

A névazonosságnál fogva a Remetével kapcsolatos középkori hiedelemvilágot később a Pádúai örökölte. Sokáig azt hitték, hogy a Remetével ismertetőjelük, attributumként ábrázolt disznó azokat a hírhedt kísértéseket jelképezi, amelyek Flaubert regényét, Hieronymus Bosch fantasztikus képeit is ihlették. Az újabb kutatások¹¹ azonban megállapították — itt csak röviden summázunk —, hogy egyes faluk hálából egy-egy disznót (németül Antoni-Schwein, Töne-Schwein) ajánlottak föl évente az antonitáknak. Ezeket külön nevelték, nyakukon megkülönböztetésül csengő is szólt. Az ilyen disznónak szabad volt mindenütt legélni. Mindebből világosan bontakozott ki Remete Szent Antal disznóoltalmazó patronátusa, amely a középkori Szegeden sem lehetett ismeretlen. Kultuszának leglelegetesebb megnyilatkozásait a barokk időkben a névegyezés alapján azonban Pádúai Szent Antal örökölte, akinek tiszteletét az alsóvárosi franciskánusok érthető okokból mindenképpen előmozdították. Így válik egyenessé az út a szegedi disznóvágóknak még a középkor szakrális televényében gyökerező Szent Antal-tiszteletéhez, áldomásához.

A vágók találkozóhelye, szinte börzéje a Klauzál téri *Európa-kávéház* (ma DÁV-épület) volt. Itt tárgyaltak a kupecokkal, ügynökökkel, szalámigyarak megbízottjaival. Dúsgazdag emberek voltak, az akkori nagyurak kártyaszenvedélye átragadt rájuk is.

¹¹ *Künste, Karl: Ikonographie der christlichen Kunst. II. Freiburg, 1926. 66.*

A disznóvágók rendje az első világháború után nem tudott új életre kapni. Megváltoztak az idők. A Város, továbbá a szalámigyárak szükségleteit tanyaiak kezdi ellátni. Erre még hamarosan visszatérünk.

Szegednek a paprika mellett másik világraszóló élelmezési különlegessége a *szalámi*. A szó világosan utal hazájára, Olaszországra, jelesül Lombardiára. Innen a régebben hallható *olaszkóbasz* neve is, a magyar szó azonban nem tudott gyökeret verni, állandósulni. A szalámival a múlt század derekán Lombardiában, Veronában katonáskodó szegedi legények ismerkedtek meg először. Rókusi *disznóvágók* gyermekei is voltak közöttük, akik megszabadulva, hazaérkezve, próbálták idegen földön szerzett tapasztalataikat gyümölcsöztetni. Kétségtelen, hogy az első szalámigyártó kisüzemek a Kukoricavárosban, azaz Rókuson keletkeztek. A húsárak akkori hanyatlása ösztönözte a rókusi disznóvágókat, hogy a tartósabb, sokáig elálló szalámival kísérletezzenek. Úgy mesélik, hogy mindent a legjobb tudásuk szerint iparkodtak elvégezni. Megdöbbenve vették azonban nemsokára észre, hogy a szalámibőr teljesen megpenészedett. Keservesen gondoltak rá, hogy hiába küzdöttek, dolgoztak. Mikor azonban szappant akartak volna főzni és egyik szalámirudat kettévágták, akkor jöttek rá, hogy a penész hozzátartozik a tartósításhoz. A csatát tehát megnyerték.

Kisüzemi kezdemények után alapította az első szegedi szalámigyárat Torossy János pesti kereskedő: 1852-ben már 300 mázsa szalámit vetett áruba, amelyből Bécsbe is jutott.¹² A gyár azonban csak néhány évig működött. Végre 1862-ben Kiss Márton rókusi disznóvágó és szappanfőző egy pesti céggel karöltve, a gyártást ismét föllendítette és állandósította. Saját üzeme volt még ebben az időben Lippay-Nagy István, Vass János disznóvágóknak, Sztojkovics Sándor szegedi fűszerkereskedőnek is. Ez utóbbinak egyébként *matranistaboltja*, azaz finom csemegekereskedése volt a vár közelében.

Egy szegedi újsághír már 1864-ben arról számol be, hogy a rókusi disznóvágók olasz szakmunkásokat is szerződtettek¹³, és *fokhagymás*, illetve *majorannás* szalámi gyártásával is foglalkoznak. Ezek azonban mégsem váltak népszerűvé. Kedvelté vált a *paprikás szalámi*, amelyet a gyár a disznónak *kuláré* néven emlegetett vékonybelébe töltött.

A múlt század utolsó évtizedeiben Szegeden már több kapitalista nagyüzem gyártott szalámit. Az olasz Forgiarini János a Maros utcában a Felmayer-festőgyár helyén¹⁴, Haris görög kereskedő, akit a kortársak *Manólli* néven emlegettek, szintén Felsővároson, a Czinner testvérek a Kiskörúton a Honvéd térnél, Lábdy Antal bizonytalan helyen, a paprikakereskedelemmel is foglalkozó Pick Márk (1869) a zsidótemplom szomszédságában, a mai Guttenberg utcában. A versenyben a Pick-cég bizonyult legszívósabbnak, és a tiszaparti Forgiarini-gyár helyén hatalmas, világviszonylatban is jelentős gyártelepet alapított. Ez volt hosszú évtizedeken át a híres szegedi *pick-szalámi* műhelye. 1948-ban államosították, azóta még nagyobb arányokban fejlődik.¹⁵

¹² *Palugyay Imre: Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása*. II. Pest, 1853. 254. *Reizner* III, 489.

¹³ *Szegedi Híradó* 1864; 9. sz.

¹⁴ Felsővárosi öregektől még hallottuk, hogy a gyárnak kis kápolnája volt, ahol az olasz munkások reggelenként közösen imádkoztak. Csak utána láttak munkához. Érdekességként megemlítjük, hogy egy barátunk és felesége 1967-ben Rómában autóját parkolóhelyen hagyta. Az öreg olasz űr magyar beszédük hallatára magyarul, szegedi tájszólásban szólalt meg. Kiderült, hogy olasz szalámimunkás fiaként gyermekkorát Felsővároson töltötte.

¹⁵ Mi a helybeli szalámigyártás múltját még az ötvenes évek elején az élőszavas városi hagyomány alapján vázoltuk föl. Az üzembe akkoriban nem volt módunk bejutni. Fejetegetéseinket gazda-

A pickszalámi minőségi értéke — mint személyes visszaemlékezésekből tudjuk — elsősorban Szokolay Sándor *szalámimestőr* nevéhez, keverő tudományához fűződött, amelyet állítólag a sírba is magával vitt. Ez természetesen csak színes mende-monda. Újabb időkben Obranovics Sztojko szalámimester nevét emlegetik, akiről mesélik, hogy bentlakván a gyárban „még éjjel is fölkel és figyelte az ablakból a zúgó szelet: merről fúj, nedves-e, száraz-e? S rendelkezett: az ablakot erről csukni, arról nyitni. Ha köd jött, mindent elzáratt. Még a szél járását is ismerni kell!”¹⁶

A szegedi szalámigyártás anyagbázisa a Bácskából, sőt Szerbiából idehajtott, később vasúton szállított és a disznóvágók rókusi akoltelepein fölhízalt, majd nyugat felé továbbított hatalmas sertésállomány. A *mangalica* néven emlegetett zsír-disznókat azonban fokozatosan felváltják a szalámigyártásra alkalmasabb húsertések. Az első világháború e déli kapcsolatokat elsöpörte. Azóta elsősorban a szegedi tanyavilág és a környező területek, legújabbban termelőszövetkezetek és állami gazdaságok nevelik a szalámisertéseket.

Ismételjük, hogy a szegedi szalámi a szegedi paprikával egyetemben az egész világot meghódította. Páratlan népszerűségének oka egyrészt verhetetlen minőségi színvonala, másfelől pedig a modern háztartás egyszerűsödése, a kész gyártmányok fokozódó jelentősége. A szalámi a városi ember életében uzonnához, vacsorához, kiránduláshoz nélkülözhetetlen. Kis mennyiségben is tápláló, laktató.

A szalámifogyasztás a szegedi nép körében azonban nem mondható általánosnak, mert a legtöbb család még napjainkban is házi disznóvágásra törekszik, és így a kenyérhez való önállóan szereti biztosítani.

Ennek ellenére azonban a szalámigyár mégis hatással van Szeged népi táplálkozására. A kiárusított *fejláb* paprikásnak, de kocsonyának is kitűnő, amellet olcsó étel. Hasonlóan kedvelt a *disznódsiger* is. A *szalámikóbász* családi disznóölés alkalmával újabban a *selyömbél* néven emlegetett lóbelbe töltött disznóhús, amelybe olykor marhahúst is darálnak. Nyárára készítik, jó keményre töltik. Ez a népi készítmény nyilvánvalóan a szegedi szalámigyár szakmai hatása.

Ami a parasztok, külvárosi kisemberek háztartását illeti, a jövő esztendei disznónevelésre való magikus előkészület jellemző módon Luca napjával kezdődik, illetőleg kezdődött. A lucapogácsába sültött pénzdarabot sok családnál félre szokták tenni, és tavasszal befizetik a hízlalásra vett malacok árába. Egyes helyeken viszont a kevertjükbe, azaz táplálékukba vetik, hogy megegyék. Ha Kiszomborban kocadisznót ölnek, akkor pörzsölés után a csecseit levágják és az ólba dobják, hogy majd továbbra is szerencsájük legyen a disznótartáshoz. Ugyancsak a kiszomboriak szerint nem szabad a szomszédasszonyoknak sőt sem adni.

Akad alsótanyai gazdasszony, aki az új, frissen vásárolt malacot a kötőjével teríti le, majd sütőlapáton rakja az ólba. Mások a farával befelé teszik az új malacot az ólba, hogy a maga lábán tudjon kijönni, ne pusztuljon el. Alsóvárosi gazdasszonyok még századunk elején is első eledelül azt a kukoricacsövet morzsolták az ólba a frissen vásárolt malacok elé, amely karácsonyestén ott volt a Jézus ágán, vagyis szénával-szalmával, vetőmagvakkal telt kosárban az étkezőasztal alatt. Mások az első ételére keresztalakban szenteltvizet hintenek.

Hogy az esetleg nem egy alomból származó, azaz nem *egyhasi*, *égyalombeli* malacok összeszokjanak, ne veszekedjenek, Tápén a szőrüket fokhagymával, Alsó-

ság- és üzemtörténeti oldalról alaposan kiegészíti Mann Miklós—Sipos Péter: *A szegedi szalámigyár száz éve*. Szeged, 1970. A könyv a népzéleti előzményeket és kísérleteket, helytörténeti vonatkozásokat alig érinti.

¹⁶ Erről Mann—Sipos 35 is szól.

városon kocsikenőccsel, petróleummal dörzsölik be. Ennek eredetileg nyilván mági-
kus háttere is volt.

Régi gazdasszonyok az ólat is hasonló módon próbálják védelmezni a rontástól,
és előkészíteni az új jószág számára. Így a tápaiak a húsvétkor megszentelt sonka
csontját szokták az ólra kötni, karácsonyfa gallyát, virágvasárnap barkát, úrnapi
ágot, boldogasszonyi füvet tűzni az ólra, vízkeresztkor pedig szentelt vízzel föl-
hinteni. A kiszombori asszony még századunk elején is az alsóvárosi havibúcsúról
hazaérkezve, legelőször a disznóólba ment, hogy az út porát itt rázza le magáról.
Az ólajtón, küszöbön sokszor látható hétlyukú patkó. A kényeskedő, cifrázkodó
szegényt ezzel a szólással szokták megítélni: *feszelőg, otthon mög ólajtóval takarózik*.

Féltik, illetőleg féltették a fiatal malacokat a szemveréstől is. Idegent nem szí-
vesen engednek az ólhoz. A rokon úgysis tudja az illendőséget: az ólkerítésen át há-
romszor megköpködi őket és ezt mondja: jaj de csúnyák vagytok, hogy esetleges
dícsérete, szemverése ne ártsen a megtekintett jószágoknak. A szemverést nemsokára
gunnyasztás, étvágytalanság árulja el. A tanyaiak, tápaiak, jázovaiak ilyenkor a gya-
nús látogatót megkérlik, hogy vizeljen egy edénybe, majd a belemártott rossz söprü-
vel — az ólnak háttal állva — hintse meg a disznókat. Ezt a műveletet olykor maga a
gazdasszony is elvégzi, ha úgy találja, hogy hízői szépen fejlődnek. Szemverés ellen
a mindig asszonya után ólalkodó, szabadonjáró *konyhás malac* nyakára piros pántli-
kát is szoktak kötni.¹⁷ Föltételezés szerint így a szalagon akad meg a rontó pillantás.

Az evangéliumból (Máté 8, 30) ismeretes, hogy Krisztus egy alkalommal a go-
noszlelkeket disznócsürhébe parancsolta. Nyilván ez a jelenet ihlette azt a szőregi
hagyományt, amelyről Kálmány Lajos ad hírt¹⁸, és amelyre a tápaiak napjainkban így
emlékeznek: az anya 9 kóróra fehér rongyból 9 bubát készített, majd szenteltvízbe
mártotta és megforgatta a *zsébrésös, zsébrész*, alsóvárosiak ajkán *túrús, gombás*, azaz
felpattogzott szájú, nyelvű gyerek szájában, utána a csürhe elé vetette, hogy az be-
kapja, elvigye a gyerekről a bajt.

A *táragy, táragybetegség* (haemoglobinaemia) idején kéznél levő háziszser a
táragyfű, táragygyökér (helleborus), amelyet leginkább dorozsmaiak árulnak a pia-
con. A betegség jellegzetes tünete, hogy a disznó szeme erősen csipádzik. A füvet a
fülébe húzzák. Később a varr magától leesik, és lyuk marad a helyén: a disznó csak-
ugyan meggyógyul.

Himlő ellen a kistelekiek régebben úgy védekeztek, hogy a malacokat napkolte
előtt húgyos seprővel veregették.

A körömfájós disznót a tápaiak is húggyal szokták locsolgatni, hogy a baj ettől
mintegy megundorodva, ne kínozza tovább a jószágot. Ecetben erjesztett sárgaföldet
is dörzsöltek kezükkel a hasa aljára.

Hasonló ehhez az a nyilván még disznóvágók köréből származó hiedelem, ame-
lyet Tömörkény örökített meg: „Egy régi mondás — írja¹⁹ azt tartja: sok disznó,
sok légy, semmi kolera. Vagyis ahol a disznóhízalás uralkodik, ott nem uralkodik
ragadós betegség, mert ezt a helyet elkerüli.” Alighanem úgy vélték, hogy a rettenetes
bűzt a személyként elképzelt betegség nem tudja elviselni és odébbáll.

Tanyai középgazdáknak a század első évtizedeiben volt több, olykor öt anya-
disznajuk is, amelyeket *koca, magló, anya*, Dugonics András szerint *eme*²⁰, Gyula-

¹⁷ Érdemes megemlítenünk, hogy a szegedi szervezett munkásság nyelvén 1945 előtt a *kony-
hásmalac* gúnyosan azt a munkást jelentette, aki a munkaadónak hízelt és mindenben igyekezett
a kedvében járni.

¹⁸ Kálmány Lajos: *Összeférhetetlen táltosainkról*. Ethn. 1917. 266. Vö. ehhez még Terbe Lajos:
Egy rontás története. Ethn. 1927. 54.

¹⁹ Tömörkény István: *A kraszniki csata*. Budapest, 1960. 198.

²⁰ Dugonics András: *Etelka* I, 225.

falván *göbe* néven emlegettek. Kant is tartottak hozzá. Évente kétszer is *búgattak*, egyszerre két kannal is, így aztán a koca 13—15 malacot is *vetött, fialt, malacozott*. A kanhoz hajtott disznóra a tápaiak szennyes gatyát, pendelyt vetnek, hogy majd szerencsésen foganjon. Amelyik disznó először fial, annak *előhasi* malacai vannak.

A kismalacokat a tápaiak mágikus megfontolásból: pü égy, pü kettő, pü három... szóval szokták felolvasni azaz egyenként megköpöködi őket. Ilyenkor ezt is szokták mondani: „pü de girhes kis dögök, nyőjjetők nagyon ördögök!” Mindjárt kiszedik a fogukat, hogy szopni tudjanak. Minden malacnak megvan a maga állandó csöcse. Amelyiknek nem jutott, azokat mesterségesen, cuclisüvegéből, tehéntejjel táplálják. Véznaságuk miatt Tápén, Alsóvároson egyébként tréfás-sajnálkodón víz-hordó néven emlegetik, és iparkodnak mielőbb eladni őket. A szopós malacok szoptatása Tápén vagy hét, vagy kilenc, tehát mindig páratlan hétig történik. Ezután következik a választás, szakajtás: a malacok elkülönítése a kocától.

A *választási malac, szakajtási malac* még könnyű táplálékkal is megelégszik. Tanyán epren nevelik őket. Az a paraszti tapasztalat, hogy egy jól termő eperfa vetekezik 2—3 mázsa árpával. Vannak gazdák, akik külön helyet is kerítenek a malacok számára a tanyaportán. Ez az *epros*, amely 80—150 négyszögölnyi elkerített gyöpes, eperfákkal betelepített terület.

Tápén a választási malacot még pár évtizeddel ezelőtt is a *disznócsürhe, konda* névvel illetett községi falkába verték, és a kanász, régiesen kondász gondviselésére bízták. Ezek Szent György (ápr. 24.) és Szent Mihály (szept. 29.) között jártak ki legelőre, nyomásra. Mindenki úgy ismerte meg a magát, hogy a hátára színes foltokat festett. Eleinte ki kellett érte menni, amíg meg nem szokta, hogy merre kell hazajönnie. A tápai csürhét nyáron a Sárgajárónál a Tiszára hajtották inni, majd ott heverték, pihentek a meleg homokban. Ezek a *kijáró disznók*. Ma már csak tanyán láthatók. Az ólban neveltek megkülönböztetésül *aklos disznó* neve is járta. A választási malacnál idősebb a *süldő, südő*, Sövényházán, Harkakötönyben *süge*. A nem egyhasi, hízlalóra fogott süldők közé a tápaiak baltát hajítanak, hogy ne marakodjanak, összeszokjanak.

A városi kisember olyan házban szeret lakni, ahol ól is van. Elsősorban ezért törekszik családi házat építeni, birtokolni. Külvárosi bérlőknek disznóól is jár. Ezt előre belealkudják az árendába, vagyis házbérbe. Rendesen Szent György napi vásár táján vesznek bele tanyaiaktól, falusiaktól süldőket. Eggyel rendesen többet, mint amennyire a családnak szüksége van. Ez a többi mellett meghízik, disznótorok idején eladják és így a befektetés, költségek jelentős része visszatérül.

Vásárlásnál egyesek arra is ügyelnek, hogy a malac farka bal felé kacskarin-gózzék, mert csak ilyenből válik igazi jó hízó.

Miután nem tenyésztésre, hanem közvetlen fogyasztásra tartanak disznót, mindjárt vásárlás után kiheréltetik, illetőleg a nöstényt kimiskároztatják, hogy egyenletesebben hízzék. A *herülés, disznóherülés* nem nagy tudomány. Rendesen négy lábú kisszéket fölfordítanak, a süldőt gerincre fektetve, a lábak közé állítják, és úgy végzik el a műtétet. Sok parasztember kitűnően ért hozzá. Munkáját inkább szíveségből végzi. A készség családonként öröklődni is szokott. A művelet reggel történik, után a süldőnek állandóan járkálnia kell. A *herülő* fáradságáért egy-két pohár pálinka, esetleg megfelelő pénzösszeg jár. A kivágott herét, népiesen *tökít*, előzőleg olykor babérleveles vízben áztatva, megsütik és az embernép el is fogyasztja. Tanyán régebben a háztetőre szokták feldobni. A kiherélt malacnak *ártány, ártánymalac* a neve. A rosszul herélt, sérves disznó *húros, húrostökü*.

A kocadisznó petefészkeének eltávolítása, a *miskárolás* már nehezebb földadat. Ehhez kevesebben értenek. A század elején Török Mihály felsővárosi ember állott

jeles *miskároló* hírében. Szerdán, szombaton, azaz hetipiacos napokon festőkötőben mindig kint volt a disznópiacon a pribékje, akinek a miskároltató gazdák megadták a címüket. Török és a *pribék*, azaz segéd, azután hétvégén: szombaton, vasárnap a hajnali, reggeli órákban végigjárta a külvárosok, így Alsóváros utcáit. Sokszor szinte kézről-kézre adták. A *miskárolókés* rövidélű, de széles pengéjű oltókéshez hasonló, egyszerű műszer. Napjainkban már állatorvos miskárol.

A disznó az ól homokjában az orrával túrni szeret, ami a fejlődésben, hízásban hátráltatja. Ezért meg kell *karikázni*. A lefogott jószág orrába ár segítségével drótot húznak, karikába csavarják. A karika fájdalmat okoz neki, ha túrni volna kedve, tehát inkább abba hagyja. Ilyenkor szokták kitörni azt a rendellenesen nőtt és *farkasfog* néven emlegetett túhegyes fogát is, amely az evésben akadályozza.

A süldő tápláléka nyáridőben moslék, zöld növény: paréj, felmagvadzott saláta, dinnyehéj, tanyán még valamikor *burucka* (Brassica napus) is.

Ha hízalni kezdik, akkor már ólba zárják. Emberemlékezet óta korpát, árpa-, de főleg kukoricadarát, dercét, azaz őrölt gabonahéjat kevernek a hízó moslékjába amelynek éppen ezért *kevert* a neve. Ebbe az adott lehetőségek szerint megfőzött takarmánytök, törött krumpli is kerül. A keverő edény rendszeren fa-, újabban bádög-vödör. A *csávás*, *csávásdézsa* a helye mindenféle hasznos mosléknak: étellének, mosogatólének, megsavanyodott, megúnt ételmaradéknak, amelybe még kenyérhéj, krumplihéj, száraz kenyér is jut. Ebből a megerjedt keverékből öntenek a vödörbe merített kukoricadarára, közéteszik a krumplit, tököt is. Fokozatosan keményebbre keverik, amint a hízó fejlődik.

A *kavaró*, *keverő* rendszeren hosszú nyelű lapocka. Öreg deszkiek virágvasárnapra vastagabb szentelt barkaággal kevernek egész éven át. Névmágiás megfontolásból általános, hogy a vágásra szánt süldőt *Ögyed*, vagyis Egyed napján (szept. 1.) fogják hízóba.

A disznóval, malaccal, továbbá tartásával számos szegedi szólás is összefügg. Szegedi Lőrinc örökítette meg: *nem jó disznónak gyember [gyömbér] mindjárást* (1575), vagyis mindenkinek azt, ami megilleti. Dugonics Andrásnál olvassuk²¹ ezt az aranyigazságot: *disznónak, fősvénynek holta után van haszna*.

Közismert: *sok lúd disznót győz*. Ez is: *aki korpa közé keverődik, mögöszik a disznók*. Továbbá: *éhös disznó makkal álmodik*. Az illetlenül bizalmaskodót így utasítják rendre: *nem őrizzünk egymással disznót*. Aki nem tud tisztességet, megsért másokat: *ha kend embör, más sē disznó*.²² Aki lapít, mert valami van a rovásán: *hallgat mint süket disznó a búzában*. A mocskos, kövér, részeg ember *olyan mint a disznó*. A mocskos gyerek tréfás vigasztalása: *a disznó sē mosdik, mégis möghízik*.²³ Aki katonásan haptákol: *összeüti a bokáját, mint a sovány disznó*. Akik barátságosan összebújnak: *összebúttak, mint a szögény embör malacai*. A fennhéjázó, öntelt emberre mondott tréfás ítélet: *neki is két óralika van, mint a szögény embör malacának*. Aki türelmesen hallgat, amikor szidják: *állja a szidást, mint koszos malac a vakarást*. Az urat, gazdagot játszó szegény: *mönnél tetvesebb a malac, annál jobban rühelődzik*.²⁴ Tömörebben: *minél koszosabb, annál jobban vakarószik*. Minden zsák megtalálja a maga foltját, így az eladólány is az élettársát: *mindön koszos malac tanál magának dörgölődző fát*. Aki izeg-mozog, nem találja helyét: *rühelődzik, mint pótrás malac a garasos kötélön*. Alsóvárosiasan: *hánykolódik, mint garasos malac a kötélön*. Aki nem szeret valamit: *szereti, mint fene a malacot*. Néha hozzáteszik: *a farkáruul kezdü önni*.

²¹ Dugonics András: *Példabeszédek és jeles mondások*. I. Szeged, 1920. 151.

²² I. m. II, 74.

²³ I. m. II, 6.

²⁴ Kovács János: *Szeged és népe*. Szeged, 1901. 468.

A zsírdisznó neve *mangalica*, *mangolica*. Tápai megkülönböztetett fajtái: *kis-mangalica* 'rövidlábú, sárgás szőrű', *nagymangolica* 'fehér, göndörszőrű, hosszú lábú', *körösztyös mangolica* 'mangolica és bergshire keresztezése'. A mangolicának egyik régi, kiveszett, már csak Dócban emlegetett hazai fajtája volt a *jenei* (a hajdani kisjenői uradalom után), továbbá a vörös szőrű *szalontai*, *nagyszalontai*. Balkáni eredetű a *siska*. Az újabb angol *yorkshire* fajta szegedi parasztjakokon *joksír*, *joksi*, *jóstil*, a bergshire viszont *belsír*, Kisteleken *csikli*, a cornwall pedig *korvaj* alakban hallható. Idegen eredetű a *dánlapaj* is. Bácskából került át a fekete szőrű, tömpe orrú *csetnik*.

Egyedi tulajdonsága szerint van *szőke*, *fekete*, *tarka*, *kevert szőrű*, 'tarka' *bonta*, 'csikos szőrű', *hámos*, *hámosdérékű* 'szőrén elütő színű, hámszerű csíkok vannak', *darvas* 'vegyesszőrű', *bodorszőrű*, *siskaszőrű* 'hegyes szőrű', *vadas* 'hátgerincén föláll a szőre', *sikárszőrű* 'szőre a síkáló kefére emlékeztet', *szakos* 'a pofájáról szőrös csimbókok lógnak le', *hegedűórú* 'hosszú orrú', *pörgeórú*, *tumiórú* 'rövid orrú', *nyergőshátú* 'hajlotthátú'. Az étvágytalan, finnyás disznó tanyaiak ajkán *toltrágó*, amelyiken nem fog az etetés, mert folyton talpon van, tápaiasán *táncos*, a nagyorrú, nagyfülű, rosszul hízó pedig *tájmelos*. Ez talán *Teimel* hajdani szegedi disznóvágó család nevével függ össze. Amelyik többet nyom, mint amennyit mutat: *sűrűbélű*. Egyébként úgy tartják, hogy a hízott disznó annyi kg súlyú, ahány cm első lábainál a dereka átmérője.

A disznóvágás, disznóölés, egyszerűen ölés, illetőleg disznótor november utoljában már elkezdődik és karácsonyig befejeződik. Ez természetesen nem jelenti, hogy olykor januárban is elő nem fordul. Lehetőleg hétfő volt a napja. Manapság a már nem parasztmunkából élő családtagokra való tekintettel szombat, vasárnap. A tápaiak vasárnap jószágot valamikor a viláigért meg nem öltek volna. Ideje általában mégis *Disznóölő Szent András* (november 30.) és a régi szőregiektől szintén *Disznóölő Tamás* névvel illetett Tamás apostol (december 21.) közötti néhány hét. Ez egyúttal az adventi időszak, illetőleg a téli napfordulat, egyben az új esztendőre való készüllet ideje. Érthető tehát, hogy hagyományvilágában mágikus mozzanatok is fölcillannak. Így már a boszorkánypörökben szó esik a *Szent Tamás hája* néven emlegetett szerről, ami kétségtelenül a Tamás apostol napján ölt disznó hája. 1731. *Az kis fazekacskában pedig Szent Tamás hája volt és szentölt tömjén, istenfája s szentölt víz is volt benne, de igen kikeneködött belőle, azzal kente volt meg.*²⁵ Tápai öregek máig úgy tudják, hogy a *tamási háj*, *Szent Tamás hája* különösen kelevényről hasznos. A Tamás napján ölt disznó háját szögge akasztják, olykor öt-hat évig is eltartják. Ha valakinek kelése, kelevénye van, a hájnak egy darabját szétdörzsölik és a beteg testrészeire kötik. A szomszédok is eljárnak az ilyen házhoz kölcsönkérni.

Bár a legtöbb parasztember ért a megölt disznó fölszedéséhez és elkészítéséhez, mégis akadnak a rokonok, szomszédok közül akik gyakorlatuknál, különleges érzéküknel fogva különösen alkalmasak erre a feladatra: *böllér*, *disznóböllér* a nevük. A munkát legtöbbször szívességből vállalják, újabban azonban meg is fizetik őket. Ahány kg súlyú a disznó, annyi forint illeti (1963) őket.

A disznótort nagy családi készülődés előzi meg. Beszerzik a sót, paprikát, egyéb fűszereket, kását, gondoskodnak a kolbászbélről. Ezt *beleskufa* árusítja, de újabban mészárszékekben is kapható. Vígán folyik a házi köszörűkövön a kések, balták, szerkercék élesítése. Ez tanyán bent, a jó meleg istállóban, az *istállóplaccon* történik. Boldog az a gyerek, aki a köszörűkő kerekét hajthatja. Meghívják a segítséget, illetőleg vendégeket a szomszédok, rokonok, jóbarátok közül. Ezért joggal elvárhatják,

²⁵ Reizner IV, 491.

hogy majd őket is visszahívják. Tréfás szólás: *nem erőszak a disznótör.* Olykor hozzáteszik: *csak az mén el, akit hinnak.*

A disznótort megelőző éjszaka a régi, talán elvétve még máig is élő hagyomány szerint a gazda nem hál a feleségével, mert akkor a szalonnába, füstölthúsba beleesik a féreg, moly. Újhold idején nem jó disznót ölni.

Alig virrad, amikor gyülekezni kezd az embernép. Helyenként váltakozva kapnak egy pohárka pálinkát, esetleg újabban forró rumos, boros, esetleg pálinkás, mézes teát. Majd kihajtják a disznót az ólból, lefogják. A böllér a hosszú, élesre fent hegyes *disznóölkést* a torkába szúrja. Valaki a kiömlő vért tálba szedi, fakanállal kavarja, hogy ne alvadjon meg. Ezzel a vérrel készült régebben a *véröshurka*, manapság legtöbbször vöröshagymás zsíron megsütik. Ez lesz majd a reggeli.

Amikor a disznót elhagyta a párája, akkor pár évtizeddel ezelőtt saroglyán kocsira tették, és a tűzbiztonsági rendelkezések értelmében kivitték a város, falu szélére. Így az alsóvárosiak a Tisza partjára vagy a temetőárokhoz. Tanyán kissé messzebb a tanyaépületektől. Itt leemelték a kocsiról, néha természetesen többet is. Kezdetét vette a *pörzsölés, disznópörzsölés*. Ennek a szalonna, sonka eltartásában, jellegzetes ízének biztosításában volt, illetőleg van a jelentősége. Itt a kocsin hozott szalmából tüzet raktak. Tanyán a hancúrozó gyerekek *fióktűz* gyújtásával szórakoztak mellette. Egyébként erről gyűjtötták meg vasvillán átvitt égő csóva segítségével másodszer, harmadszor a disznóra borított szalmát.

A disznót hasra fektették, állá alá téglát tettek, a lábait széthúzták. Egyenletesen beborították szalmával, majd meg is gyűjtötták. Folyton igazgatták a tüzet. Eszközük volt a két-, esetleg háromágú, hosszúnyelű, *pörkölővella*, amely kovácsoltvasból készült, hogy ne olvadjon meg a tűzben. A rendes villa itt kiment volna a formájából. Ha az első terítés leégett, akkor kopott kórósöprűvel lesöpörték a pörnyét. Újra terítették, olykor négyszer is. Akkor volt jó, ha a kéz már nem érezte rajta a szőrt. Ha a háta megvolt, akkor gerincére fordították, fadarabbal vagy téglával kitámasztották, és a hasarészt is megterítették.

Azokat a helyeket, amelyeket nem lehetett szalmával megpörzsölni, kihozott és már eleve tűzbe rakott vasrúddal sütögették meg: a fül tövét, belsejét, a lábait, illetőleg körmök közét, farka tövét. Olykor még otthon is sütögették. Ilyenkor a vasrúd katlan tüzeiben izzott. Vastag zsákdarabbal markolták meg. Erre a célra tanyán valamikor a *járomszög* is használatos volt.

Ha pörkölés közben a bőr kipattant, a helyét hóval, sárral tapasztották be. Már itt le szokták rántani a disznónak *papucs* néven emlegetett körömtokját.

Pár évtizede már a tanyán is általánossá vált a *pörkölőgép, pörzsölőgép*: helybeli lakatosoktól készített kézi kazánszerkezet. Eleven paraszat tesznek bele, majd egészen száraz, vékonyra hasogatott fát raknak rá. A nyílásán kicsapódó lánggal történik a pörzsölés. Nem kell már hozzá a mind körülményesebben beszerezhető szalma, és odahaza végezhető. Legújabbban már butángázzal működő szerkezeteket is láttunk.

Eközben az üstházra, régebben szabadkéményes konyha tűzhelyére helyezett üstökben, kondérokban az asszonyok *fakadoztatja* a kását, vagyis a kölest, újabban a rizkását főzi, hogy kifakadozzék, kinyílják a szeme. Ezzel töltik majd a hurkát, a leve: a *kásaléj* a disznó kormos bőrének súrolásához használatos.

Tömörkény István szerint nyilván a palánki német polgárság hatására járta a *koppasztás* is. Ez a mi ismereteink szerint parasztnépünk körében nem tudott elterjedni. Ezt egyébként Tömörkény is megállapítja²⁶, a műveletet pedig így jellemzi:

²⁶ Tömörkény István: *Munkák és napok a Tisza partján*. Budapest, 1963. 406.

„Lám, csak magánál a disznó megszúrását követő munkánál is mennyi az eltérő nézet. Itt vannak konzervatívok, vannak modernisták, s vannak azonfelül úgynevezett átmeneti észjárású emberek is. A konzervatív megszúrja a disznót otthon az udvarban, s miután vérét vette, kocsiira teszi, s kiviszi valamerre a házakon túlra, és ott szalmamáglyán megpörköli. Leginkább a temető felé szokás vinni, talán hogy a halottak is érezzék a szagát. Mert annak illatai vannak, amely lassan szétlebeg a tarlón, és szomorúkodtatja azon embereket, akiknek ilyen dolgokhoz nincsen töhetségük. Van azonban, aki nem így dolgozik. Ha megszúrta a malacot, forróvízben koppasztja otthon a mosóteknőben. Amaz megveti emezt. Nézete szerint az ilyen koppasztott malacból nem is lehet tisztességes ételt csinálni. Hát van benne valami, s bizonyos fokig el is ismerik. A pörkölés az igazi, de hát nincsen mindenkinek kocsija, azután a szalma is drága. Így letesznek a pörkölés gyönyörűségeiről. Így kell megalkudni az étellel s a malaccal. Az átmeneti eljárás azonban segít a dolgon. Az is forróvízzel koppasztja a malacot az udvarban, de aztán kevés szalmával mégiscsak megpörköli, így adván meg neki a füst illatát. Ilyen módon csalogatják önmagukat az emberek. Tudják ugyan, hogy nem pörkölt szalonna az, amit esznek, de mégiscsak annak tartják.

Hitögetítők magatokat — mondják amazok gúnyolódva.

Már miért? — kérdezik.

Azért, mert nem hogy a pörkölt szalonnátok az volna, aminek lönni köllene, de még az abált szalonnátokat se hívják szalonnának.”

A következő kérdés Tömörkény jellemzése szerint: „melyik az igazi magyar: a rénfára vagy az ajtóra való dolgozás. Hívei mind a kettőnek vannak, az nem tagadható. Hogy malacbonctanilag állapítsuk meg a dolgot, a két elv abban különbözik, hogy a rénfa hívei húsrá, az ajtón való dolgozás emberei pedig szalonnára mennek. Az utóbbi az a törpe kisebbség, amelynek meg kell hajolnia. De azért ez a régi magyaros. A rénfa hívei parasztos magyarnak mondják, és fennhéjázóan viselik magukat. Tehetik: elvégre a malacnak már úgysis mindegy.

Mindegy neki, ha már a vérét vették, hova teszik. A rénfa hosszú, kétlábú ágas, a tetején nagy fafogai vannak, azokra akasztják a hátulsó lábainál fogva. Azután kettévágják bárdokkal hosszában a gerincét. Azután így szedik széjjel onnan a fogasról. A régimódi sertés nem így jár. Annak a tiszteletére levették sarokvasairól az ajtót, s letették az udvar földjére. S ahogy a kocsi hazaérkezett a városszélről, a pörkölt malaccal, a kocsirol az ajtóra eresztették, azon feküdt négy lábával lefelé.”

Most azonban vegyük át a szót Tömörkénytől.

Mielőtt a megpörzsölt disznó bontására sor kerülne, a férfiak reggelihez ülnek. Az asszonyok, kisteleki nevükön *bölléraszonyok* nem érnek rá melljük telepedni. Alsóvároson manapság általában vért esznek. Tápén az avasszalonnából sült nagy töpörtők meg *pörgölt* káposzta kerülnek az asztalra.

A munka újra elkezdődik. A disznót leemelt rostélyajtóra teszik. Erről ugyanis a víz szépen lecsurog. Forró kásalével leöntik, olykor szalmával borítják be, hogy a bőr jól *bepáljon*. Kisvártatva rossz késsel lehúzzák, lekaparják róla a koszt. Újra meleg vizet öntenek rá, és kukoricacsutkával, sikárkefével dörgölik, amíg a bőr egészen tiszta nem lesz. Először az egyik, majd a másik oldal kerül sorra.

Most már kezdetét veheti a *bontás, fősződés*. Hagyományosan a gerincnél kezdik, újabban azonban a hasnál való bontás is terjed. Ilyenkor már nem orját, hanem karajt szednek, amelyet azután zsírban lesütnek. Erről még szó lesz. Mi itt a hagyományos eljárást követjük nyomon.

A gerincére fektetett disznónak először a később *sonka* néven emlegetett négy lábát vágják le. Van *elsősonka* és *hátulsósonka*. Az elsősonkához régebben a gazdaszony kívánsága szerint hozzá szokták vágni a lapocka és körösztcsont néven ismert

részeket is. Alsótanyaiak tréfásan így biztatják jó nagy kanyarintásra a böllért: *akkora sonkát vágjon, hogy Radnát is mögjárhassuk vele*. Alsóvárosiak szerint: *el löhessön vele mönni Radnára*. A szólás megértéséhez tudnunk kell, hogy régebben a gyalogszerrel történő radnai búcsújárás két hétig eltartott. A búcsúsok hazulról vitték magukkal az útravalót.

A disznót ezután hasára fektetik. Levágják a füllel, orral együtt a fej felső részét. A nyelv az alsó részen marad. A fejet régebben újév napjára tartogatták. Legújában egyszerre kezdik az egész fejet levágni.

Nagy érdeklődéssel várja a család, hogy a disznóból mekkora szalonna *hasad*. A böllér a gerincen vágja föl a bőrt. Boldogok, ha jó vastag. Pajzán módon az új házastól is ezt kérdezik nászéjszakája után: *na milyen szalonna hasadt?* Erre ő tréfásdühösen ezt feleli: *olyan, mint a tő szád*.

A szalonnát egyébként most gondosan kissé széthúzzák, hogy az órja, vagyis a disznógerinc a farokkal együtt hozzáférhető legyen. Ismeretes, hogy az *orjahús* a disznó egyik legízesebb része. A farokhoz jó nagy kerületű szalonnát is hozzá szoktak kanyarítani. Később ék-alakban körülvágják és régebben ezt szokták a koldusnak ajándékozni a bélszírral, kóstolóval együtt. Egyébként az orjaleves igen kedvelt. A kifőtt húshoz hagyományörző családoknál tejestormás készül.

A fölszedett párolgó hús számára az udvaron állványokat, asztalokat rögtönöznek. Így az oldalszalonnát rendszeren vízszintesre fektetett *tarogjára*, azaz egyágú létrára teszik.

Ezután a nyelv fölszabadításával és a burok gondos kibontásával, a bélvégződés elkötésével a beleket és zsigereket kiemelik a disznó belsejéből. A végbélnyílásnak szokimondó neve Alsóvároson: *seggevége*, Alsótanyán *picsasegge*. Ezt figyelmesen vágják ki a szalonnás részből, mert bűze különben erre is átragadna. Később a töpörtősbe [hulladékgyűjtő edénybe] vetik.

A kiemelt beleket és zsigereket rendszeren egydarab fából vajt dagasztóteknőben az asszony nép veszi gondjába. Az epét sok helyen a disznóólba dobják. Eldobják az Alsóvároson *ördögful*, Tápén *ördögrésze* néven emlegetett szívbillentyűt is. Okát már nem tudják megmondani. A lépből az alsóvárosiak a téli időjárásra következtetnek. Ha a *disznólép* eleje vastag, akkor a tél első fele lesz hidegebb, és megfordítva. Sok helyen csomóba kötik, és belefőzik a disznótóri paprikásba. Akadnak, akik ezt különleges, finom falatnak tartják.

Most a háj kézzel való kifejtése következik. A hájnak megkülönböztetett részei a *bíborháj*, másként *fodorháj*, vagyis a gömböcöt, kispálannyát körülhurkoló bíborszerű zsírréteg, amelyet a bélszírral együtt szoktak kisütni. A *bodorháj* a kolbászbélen található háj, amelyet gondosan lekaparnak, és szintén a bélszírral együtt sűtik ki. A bélszírban levő húsos mirigynek *fehértáj* a neve. Ez megabálva a véreshurkába kerül.

A háj eltávolítása után az *ódal*, majd a *nyúlja*, azaz a disznó oldalainak alsó részén kétágra nyúló és a két első lába között együvé futó hosszú, vékony hús kivágása kerül sorra. Legvégül a szalonnát szedik föl. Van két oldala, meg a hasaalja. Általában, amelyiknek nincs bőre, zsírnak sűtik ki, a bőrös pedig megmarad szalonnának.

A *bélmosás*, *béltisztítás* azzal a meleg vízzel történik, amelyben előbb a kását fakadoztatták. Só és köleskása van benne. A bélben, főleg a kolbászbélben levő ürületet kés tompa végével húzogatva távolítják el. A vastagabb hurkabelet csak öblíteni kell. A tápai asszonyok sajátos módon állapítják meg a bél tisztaságát: meszelt falhoz vágják. Ha még piszkos, akkor leesik. Ha azonban már tiszta, akkor a falhoz tapad. Ilyenkor szokták átmosni a tartalékul vásárolt marha-, lóbelet is. Ha nagyon erős a szaga, akkor sós-ecetes vízben áztatják.

A disznóbendőnek *gömböc*, másként *tüttüs*, *tüktüs*, Tápén *tutus*, Alsótanyán *öreggömböc* a neve. A kitáguló, töltelékhez szintén felhasznált végbélnyílás a *kisgömböc*, *kispálanya*, ritkábban hallható alsótanyai nevén pedig *guci*.

A fiúgyerekek ilyenkor itt sündörögnek az asszonyok körül. Várják, hogy a disznóhólyag az övék legyen. Ha kicsinek találják, akkor *nyöttetni* szokták: felfújva óvatosan dörgölik a falhoz, vagy a markukban, hogy nagyobb legyen. Hasonlóan növesztik a felnőttek olykor a gyomrot is. A kimosott, felfújt és kiszáritott disznóhólyagból pipás emberek régebben dohányzacskót készítettek. Olykor az istálló apró ablakát födték be vele.

Elteszik a kandisznónak *csöke* néven emlegetett hosszú nemző részét is. Megsáritják, elteszik. Régebben a fakilincs húzója lett belőle. Kálmány Lajos adata szerint a Temesközben a fájós derekat is át szokták kötni, ütögetni vele.²⁷ A kandisznó húsát egyébként nem szeretik, mert büdösnek tartják.

Úgyesen dolgozó disznótoros nép délre már elvégzi a disznó fölszedését, a zsírnakvaló összegyűjtését, a szalonna megnyesését és kikerekítését, a kolbászhus előkészítését (darálás, fűszerezés), az asszonyok pedig a béltisztítást, továbbá a zsigerek, hurkatöltelék megabálását, ebédfőzést.

A disznótóri ebédhez nem tértenek kényelmesen. Az asztalok nem szabadok. Mindenki ott eszik, ahol éppen tud, akkor, amikor ráér. Alsóvároson emberemlékezet óta paszulylevest, hatalmas vaslábosban paprikáshúst, hajában főtt krumplit, savanyúságot esznek. A velőt sokszor a hártájában teszik a fővésben levő paprikás közepébe. Van, aki így szereti. Most egy-két pohár bort is isznak. Nem sokat, nehogy időnek előtte megittasodjanak. Régebben szokásos volt egy-egy tányér paprikást a meg nem hívott szomszédoknak, közeli jóismerősöknek küldeni, akik a maguk disznótóra alkalmával viszonzották a figyelmet.

Tanyán a paprikáshússal telt lábast, bográcsot olykor egyszerűen a földre teszik. Az embernép küsszéken körülüli, és pásztormódra szedeget belőle.

Mint mondtuk, rendszeren ebéd után kerül sorra a kolbász és hurka, továbbá disznósajt töltése, zsírolvasztás, szalonnaszósz.

A disznótóri töltelékek között első helyen áll a *kóbasz*. Akinek nagyon jól megy a dolga, az Dugonics András szerint *borral mosakodik, kolbásszal törülközik*.²⁸ Szegeden is elismert igazság: *több nap, mint kolbász*.

A kolbász készítése az embernép dolga. A *kóbaszhus* összeválogatása már a disznó bontásánál kezdődik. Folytatódik azzal, hogy a sonkát, oldalast, orját *mögyszödik*, azaz levágják róla a fölöslegesnek érzett húsrészeket. A véres húsok töltelékbe kerülnek, a kolbászba nem, mert *mögfontósodik* tőle. Kolbászba csak *tisztahús* való.

A kolbászhus feldarabolása régebben a *húsvágótőkén* történt. Erős férfi két kezében tartott szekercével, esetleg rövidnyelű baltával, éles nagykéssel a kívánt nagyságúra vágta össze. Az utóbbi évtizedekben ez a munka a hentesiparból átvett, asztal szélére szerelhető, gyári készítésű húsdarálón történik. Az így előkészített húsból a gazdasszonynak adnak szármába valót, majd a többit megsózzák, borsozzák, apróra vágott fokhagymával ízesítik. Egy külön részbe jó erős paprikát is kevernek.

A *kóbaszbél* eredetileg magának a leölt disznónak bele, tehát *disznóbél*. Minthogy olykor szakadozottnak bizonyul, kész belet is vásárolnak tartalékul. A nyárára szánt, darált marhahússal is összegyúrt, újabban készített paprikáskolbászt marhából, illetve *selyömbél* néven is emlegetett lóbélbe töltik. Az ilyen házikolbász neve *szalámikóbasz*. Készítését nyilvánvalóan a szegedi szalámigyár hasonló különlegesége sugallta.

²⁷ EA. 2857. Magyarszentmárton.

²⁸ Példabeszédek I, 164.

A *kóbasztótés* valamikor, a múlt században a *toszogató*, *toszogatószaru* néven emlegetett marhaszarv segítségével történt. A szarv végződését kilyukasztották, öblébe tömték a húst, amely innen a toszogatóra húzott bélbe került. Ezt a módszert az asszony nép a hurkatöltésnél tanyán máig ismeri.

A század elején még szélteben használt, vaskereskedésben vásárolt *kóbasztító* már fejlettebb, szaporább munkátú szerszám volt: 10–12 cm átmérőjű, és 40–50 cm hosszúságú bádoghenger. Egyik végére olyan vastagságú cső, *piszli*, Alsótanyán *sütyü* szerelhető, amelyre a kolbászbelet könnyen rá lehet húzni. Az üres hengerbe egy pontosan beleillő, gondosan kiesztergályozott keményfahenger szolgál, amelynek segítségével a hengerbe rakott kolbászhúst valamelyik erős férfi a hasával a bélbe nyomja, miközben a bádoghengert a két kezében erősen tartja. Egy másik férfi a töltés kezdetén a belet befogja, és vigyáz arra, hogy a töltelék kemény és egyenletes legyen. A bélben esetleg összetorlódó levegőt tűszúrással kell kiereszteni. A munka eléggé fárasztó volt. Pár évtizede már a múlté.

Alsótanyai ezermester találmánya a *ládástítő*: 42 cm hosszú, 12 cm széles, 14 cm magas zárt faláda, amelynek egyik végébe kiálló bádogtölcsér, a másikba pedig hajtónyéllel ellátott csavarmentes tengely van szerelve. A tengely másik végénél bent a ládában szelepszerűen működő, függőleges deszkalap. A láda tetején a nyél felőli részen keskeny nyílás látható. Itt rakják a ládába a kolbászhúst, amelyet a deszkalap szorít a tölsérbe, illetőleg az erre ráhúzott kolbászbélbe. A szerszám egyik példányát a Móra Ferenc Múzeum őrzi.

Manapság a gyári eredetű, megfelelő alkatrészekkel kiegészített húsdaráló nagyon leegyszerűsíti, megkönnyíti a kolbásztöltést.

A hurkatöltés asszonyi munka: régebben szintén toszogató, újabban piszli segítségével készül. A hurka, tréfásan *hurkuli* a disznó hurkabél néven megkülönböztetett vastagbélbe készített töltelék, amely apróra vágott zsigerből, főleg tüdőből, fehérmájból, vérből, illetőleg kölesből vagy rizsből, régebben árpakásából, kukoricadarából, derceből, újabb inséges időkben, a második világháború alatt cirizsből áll. Töltés után mindjárt kifőzik, evés előtt megsütik. Van versengés, tréfás szóczata az emberek és asszonyok között, hogy ki készül el hamarébb a maga munkájával. Ha az első szál kolbász van készen legelőszőr, akkor azt a legfélelmetesebb nyelvű asszony nyakába akasztják. Ha viszont a fehérnépeké az elsőség, akkor a hurka a böllér nyakába kerül.

Mint mondtuk, a hurkát az abálólében mindjárt ki kell főzni. Csak így lehet majd belőle sütni. Főzés után a *hurkaszödő kalány*, másként *habszödő kalány* néven emlegetett nagy, lyukacsos, homorú fejű kanálra emelve komlószáritóra rakják, majd rúdra, szögre akasztják. Fogyasztásával különösen enyhe időben sietni kell.

A sárgakásás hurkatöltelékkel megtöltött és kissé felfüstölt disznóbendő neve *gömböc*, amelyet savanyú, babérlevéllel ízesített lében megfőznek, disznóbőrt is tesznek bele és úgy fogyasztják. A tápaiak *kásásgömböc* néven is emlegetik. Ma már nem készül, kiszorította a disznósajt.

A hurka és gömböc töltelékéből régebben kimaradt köleskását Luca napján abroncs között szórják oda a tyúkoknak, hogy jövőre jó tojók legyenek.

A hurka végét vagy kendercérnával kötik be, vagy pedig gyufaszálra emlékeztető pálcikával fűzik össze. Ennek *hurkapáca*, *hurkacüvek* a neve, amelyet Kálmány egyik deszki találóskérdése²⁹ így ír körül: *mög is sütik, mög is főzik, mégsé öszik mög*. Másik tréfás tápai találóskérdés: *mi a különbség a barát mög a hurka közt?* A hurkát két végén, a ferencrendi barátot meg csak a derekán kötik át zsinórral.

²⁹ Kálmány Lajos: *Szeged népe*. III. Szeged, 1891. 311.

A májjal töltött, kissé fel is füstölt finom *májashurka* csak a legutóbbi évtizedekben készül a városi parasztháztartásokban. Mint mondják, torontáli sváboktól tanultuk el a készítését. Egyébként népünk a májevéstől sokáig irtózott. A disznótóri májat, lépet régebben szögre akasztották, és a kutyát, macskát tartották vele.

A *disznósajt*, népiesen, de egyúttal német eredetűre, jövevényvoltára is utalóan *varтли, svartli, svárkli*, tanyaiak ajkán *svajszli, vajszi* finom falatokkal: nyelvvél, vesével, szívvel, füllel megtöltött disznógömböc.

A disznótóban készült töltelékeknek *disznóság* a tréfás közös neve.

A *zsír, disznózsír, zsiradék* olvasztása, sütése hájból, szalonnából elsősorban a gazdasszony munkája. Nem szívesen bízza másra. A bélzsírtól való megkülönböztetésül *tisztazsír* neve is hallható. Sütése leginkább bográcsban, katlanon, esetleg még konyhatűzhelyen történik. Minthogy a hájból és szalonnából nem egyszerre sül ki a zsír, sokszor a kettőt külön sütik. Ha egyszerre kerül rá sor, akkor az összedarabolt szalonnát teszik a bográcsnak kissé megvizezett vagy tejjel megnedvesített fenekére, és erre jön a gyorsan sülő hár.

A *bélzsír* a disznó beleiről lekapart zsiradékból sült zsír. Leginkább csak fánk, csöröge sütésére használják. Régebben koldúsnak ajándékozták. Hogy a szagát kissé elvegyék, sütésnél kevés vöröshagymát aprítanak bele.

A zsírt a *bödön* néven ismert cserép-, újabban zománcozott edénybe szűrik. A zsírosbödönbe sok helyen tesznek el friss, karmanádlira, karajra szedett orját, oldalast, friss tőpörtöt is. A módját Tömörkény így írja³⁰ le: „ahogy az olvasztott zsírt öntötték a bödönbe, megvárták, míg egy-egy réteg megfagy. Arra ráraktak egy réteg húst, erre ráöntöttek megint egy réteg zsírt. Ha megfagyott, megint húst raktak rá, arra megint zsír következett. S a megfagyott zsírban megmaradt egészségesen, frissen és üdén a hús, s csak akkor jött elő a légmentes fődő alól, amikor a fölötte levő zsírt a gazdasszony apránként kiszedte a bödönből.” Hasonlóképpen tőpörtöt is szoktak eltenni. A tőpörtő morzsás, apró részét ledarálják, befőttes üvegben lekötik. Így egész évben tudnak a magukéból tőpörtős pogácsát sütni.

A zsírolvasztásból visszamaradt disznótóri *tőpörtő* a házi szappanfőzésnek egyik legjelesebb anyaga volt. Ebből főtt a finom *tőpörtőszappan*. Jellemző, hogy *tőpörtős* néven emlegetik máig is azt a hitványas öblös edényt, amelybe disznótorkor, illetőleg egész éven át össze szokták gyűjteni a szappanfőzéshez fölhasználható zsiradékot, csontot, alkalmas hulladékot.

Különös gonddal, tapasztalt férfi munkájával történik a szalonna, meghagyott hús sózása. A *sózó* alkalom szerint nagy tepszi, méginkább dézsa szokott lenni. Ebben konzerválódik a sóval tapasztalat szerint bedörzsölt szalonna, sonka, húsféle. Hat hét múlva innen kerül padlásra, kamrába. Annak a lének, amelyet a sózóban álló szalonna ereszt, *sózóléj* a neve. Ebből sok családnál el is tesznek és tavasszal a malacok, esetleg felpuffadt tehén ételébe szórják.

A *szalonnarúd* legtöbbször dróton függő, vízszintes rúd. Azért akasztják erre a szalonnát, füstölt húst, füstölt kolbászt, hogy az egér, macska ne tudjon hozzáférni. Tanyaiak úgy is védekeznek ellenük, hogy a kötélre, rúdra törött cserépedényt húznak. Ezen nem tudnak átjutni. A padláson olykor lécekkal elrekesztett részt is készítenek. Ennek tápai neve *szalonnás, szalonnás keleráj*. Ez utóbbi megnevezés a kocsmai kármentő szemléletéből keletkezett.

A sózott szalonna elraktározása a *szalonnaaggatás*, amelyhez ez a szegénységet, munkanélküliséget, elmaradt disznótort jellemző, máig élő szólás kapcsolódik: *rá-érünk a szalonnaaggatástú*.³¹ Más bezzeg a gazdag ház: *ott a szalonna is mögavasodik*.

³⁰ Tömörkény István: *Munkák és napok* 409.

³¹ Kovács János: 479. Tömörkény István: *Egyszerű emberek*. Budapest, 1914. 61.

A sózott, füstötlen szalonnának *fehérszalonna*, *parasztzalonna*, pörzsölt bőréről *pörköltzalonna*, nyár felé *avasszalonna* a neve. Vannak, akik éppen avasán szeretik. Gyöngetüdejűeknek orvosságul is ajánlják. Újabban kezd terjedni a *kolozsvári szalonna*, *császár szalonnája* készítése, fogyasztása is.

Mindszentiek úgy tartják, hogy az a szalonna nem avasodik meg, amely akasztott ember kötélén lóg.

Tanyai ember tapasztalata szerint cseréptető alatt ugyan szebben beérik a szalonna, de hamarabb is avasodik, mint a nád- és zsendelytetős házban. Baj az is, hogy a cseréptető alatt nyáridőben könnyen *mögcsordul*, vagyis olvadni és csöpögni kezd.

A szalonna a „célszörű szögény embörnek” legfőbb reggeli- és vacsoraétele. Különösen az otthontól távol nagy a jelentősége: kubikosoknál, gyékényvágóknál, részeseknél, napszámosoknál, kocsisoknál, vasútasoknál. A szalonnát a komencióba is ki szokták alkudni. Ennek jellemző maradványa a *szalonnapéz*, vagyis az a pénzösszeg, amelyet a tanyai juhosgazda élelmiszer helyett szokott adni a juhásznak az *iccés* birkák gondviseléséért. Ez a század elején évenként és birkánként 10 krajcár volt.³²

A szalonnához esznek zöldpaprikát, nyers uborkát, uborkasalátát, vöröshagymát, hajdanában buruckát, újabban hajában főtt krumplit is, ősszel pedig véralmát. A krumplistarhonyát legtöbbször kisütött szalonnán főzik. Ez a *szalonnaszír*. Szegedi szólás szerint a sokoldalú ember *mindönre jó, mint a szalonnaszír*.

A régi öregek az ótvart szalonnával szokták bedörzsölni. A lecsurgó füstös szalonnaszírt égési sebekről tartják foganatosnak. Tápaiak szerint a tejben főzött avasszalonna köhögéssről hasznos.

Készül a *hasaszalonna*, *pofaszalonna*, *tokaszalonna* néven megkülönböztetett részekből a finom, téli csemegének számító *abáltzalonna* is. „Annyi bizonyos — magasztalja Tömörkény — hogy az abáltzalonnának a napjai fogyóban vannak, s apránként letűnnek. Igazi abáltzalonna talán már nincs is a világon. Ami szaloncukrot a cukrász csinál a márványtáblán, az omlósság és fehérség dolgában nem volt ahhoz fogható. Az szinte olvadt, és szinte sajnálni lehetett, amikor az enyhébb tavaszi napok következtek, tisztán az abáltzalonna kedvéért ezt valóban sajnálni lehetett. Mert az télen volt jó, fagyott állapotában. Az szinte nem is vágódott. Szinte még a bicska is örülni látszott, hogy ilyen finomságokban járhat. Haldoklót lehetett volna vele életre kelteni. Nem olyan volt az, mint amilyent mostanság hentesek árultak, hanem vastag volt és fehér, miként a lilium. Azt előbb pörkölni kellett, azután forró vízben főzték, és abban a forró vízben kellett, hogy a fokhagymának valami kevés, halovány, csöppentett árnyéka tartózkodjon. És sokáig kellett főzni, hogy már csaknem szétmállott. Akkor vashorgot ütöttek rajta keresztül, s kiakasztották a fagyra, s ott is maradt, mert azt nem volt szabad kamrába bevinni, csak vágta belőle, amikor kellett. És kis darabokban kellett fagyasztani, mert úgy meg volt főve, hogy másként a maga súlya alatt leszakadt volna a horogról. Lesték is mindig a kutyák, hogy ugyan leszakad-e már? Nos, hát ez nemigen van már. Tűnőben van, mint a galamb, mikor az ég felé száll, és elvész a felhők között.”³³

A szalonnához néhány jellegzetes közmondás is fűződik. Tolvaj van a háznál: *macska jár a szalonnára*. Szeret káromkodni: *szalonnát övött, sikos a szája*. Szegeden is járja: *kutyábú nem lósz szalonna*. Ez Szegedi Lőrincnél még így hangzik: *akarmint perseld az ebet, nem lesz szalonna benne* (1575).

³² Kovács János 392.

³³ Tömörkény István: *Hajnali sötétben*. Budapest, 1958. 475.

A sült szalonnának *töpörtő* a szegedi neve. Amikor már kissé ráúnnak a nyerszalonnára, illetőleg étel: krumplikása, törött paszuly, pörkölt káposzta mellé gyorsan készíteni akarnak még valamit, ami kéznél is van, akkor kerül sor a jó nagy, de vékony szeletre vágott szalonna sütésére. A bőrig bevagdalt de mégis egészben maradó szeletet Alsótanyán *pörc*, Tápén *taréjas töpörtő* néven emlegetik. Az a tréfás hiedelem fűződik hozzá, hogy az eladólány ettől különösen hízni fog. Az ilyen töpörtő kisült zsírára olykor paprikát is szórnak és azon melegében kenyérrrel, vagy hajában sült krumplival kimártogatják. Természetesen apró darabokra vágott töpörtő kerül a túróscsuszára, töpörtőspogácsába is.

Térjünk azonban vissza a disznótorhoz.

Voltaképpen a vacsorát és az utána következő mulatságot illeti meg a *disznótor*, tápai nevén *disznóbál* elnevezés. Régebben kisebb lakodalommal is fölért, reggelig, tanyán olykor több napig is eltartott.

A vacsorafőzés asszonyok dolga. Az első fogás aprójószágból, esetleg orjából főzött húsleves. Újabban azonban lefaragott disznócsontból, húsdarabokból főzik. Ez már célszerű takarékoskodás jele. Utána töltött káposzta, szegedi nevén *szárma*, (Dugonics Andrásnál *szármány*,) majd hurka, kolbász, pecsenye, végül sütemény: családonként váltakozva kalács, rétes, fánk, baracklekvárral töltött hájaskifli. Tápén olykor krumplilepény, esetleg csak töpörtős pogácsa következik. Hagyományörző családokban a gyerekeknek külön madáralakú fonatos kalács is sült, ami talán még a téli napfordulóhoz kapcsolódó primitív halottkultusz maradványa. Ennek Tápén *kispacsirta*. Alsótanyán *kisgalamb*, *pipicske*. Alsóvároson *tubus*, *kisgalamb* a neve. Tápén bors, tanyán pedig szőlőmag a borsemeje. Sohasem hiányzik a bor sem. Az asztalfőn ül a böllér, ő szed először az ételekből.

Közvetlenül tálalás előtt a tápai asszony nép a konyhán tepsivel, edénnyel, kanalakkal nagy zajt csap. Ijedten beszalad valamelyikük, hogy oda a vacsora; kifordult földre esett a sok jó étel. Ez az eredetileg gonoszszűzőnek szánt zajütés Felsőtanyán levesevés idején történik. Hozzák gyorsan a hírt, hogy eltörött a szármásfazék. A szárma tetejét egészen szürkére borsozzák. Olyan, mintha csakugyan a földön hempergett volna. A szakácsnő erősen szabadkozik, hogy mindenki azt egye, ami van: a szárma szétgurult, ő azonban igyekezett minél többet összeszedni belőle. Arról igazán nem tehet, hogy kissé homokos lett.

Amint illendő is, a tál tetején álló szármát a böllér veszi ki, akit néha azzal tréfálnak meg, hogy hústöltelék helyett kukoricacsutkát, olykor eleven verebet csavarnak a szármalevélbe. Ennek a tréfának régebben nyilván mágikus célzata volt. „Ősvallásunkból kifolyóan és idevágónak kell tekintenem — írja³⁴ kissé romantikus fogalmazásban Kálmány Lajos — a lakodalmakban és disznótorokban Lőrincfalván, Magyarakanizsán, három évtizeddel ezelőtt még Szegeden is dívott az a szokás, mely szerint leborított edényben estebéd végefelé verebet vittek a násznagy, illetőleg a legelső vendég elé, ki mikor lefölte a tálát, a madár kiszállt, mi úgy tetszik az elszállt boldogságra céloz.” Itt és a *kispacsirta* evésénél azonban inkább a primitív lélekhit csökevényeire kell gondolnunk.

Vacsora alatt olykor még ma is meg szoktak jelenni a tanyán a kántálók, ószentivániasan, rábaiasan *marucák*: jókedvű, medvetáncoltató alakoskodók, főleg legények, olykor azonban férfiruhába öltözött fiatal fehérnepek is, akiknek régebben nyáron hurkát, kolbászt nyújtottak ki. Kálmány Lajos följegyzése szerint³⁵ viszont Tápén a kántálók nyújtottak be rúdra erősített kecskefejet és ebbe dugták az étkeket. Termé-

³⁴ Kálmány Lajos: *Világunk alakulásai nyelvhasználatunkban*. Szeged, 1893. 43.

³⁵ EA. 2816.

szetesen be is engedték őket, hiszen elsősorban a családbeli legények, lányok meglátogatásához kerestek ürügyet. A szokás részben összefüggött, illetőleg keveredett az *angyali vigasság* néven³⁶ emlegetett adventi hagyománnyal is. Ekkor az egyházi énekek mellett sort kerítettek a *tücsöklakodalom* előadására is.³⁷ Erről e helyen annyi is elég, hogy a disznótóri felnőtt kántálókat asztal mellé ültetik. Vacsora végeztével előkerül a citera, és elkezdődik a fiatalság táncmulatsága. Tréfásan mondogatják: táncoljunk, hogy *fő né keljön!* Tápén emlékeznek rá, hogy bőrdudást, tekerőst is hívtak a disznóbálba muzsikálni. Voltak olyan disznótórok, hogy a darvadozó népre rávirradt a kései decemberi hajnal. Tanyán olykor több napig is eltartott a vendégség.

Amikor búcsúzkodásra kerül sor, a vendégnek a maradékból adnak kóstolót. Ezenkívül egy szál nyers hurkát, darab kolbászt, töpörtöt is tesznek hozzá. Ez viszonzóság alapján történik.

A kolbász, disznósajt, májashurka már másnap füstölőre kerül, viszont a sonka, szalonna, esetleg oldalas, órja csak a szóban való teljes átpácolódás után.

A *húsfüstölő*, *füstölő* régebben a konyha szabadkéményébe erősített néhány vízszintes vasrúd volt. Átmeneti, néhány helyen még föllelhető forma, hogy a szabad tűzhelyet fölváltja a sparherd, de a szabadkéményt vékony mennyezetfallyal, rajta kis csapóajtóval különítik el a konyhától. Így a tüzelés modernebbé vált, de egy ideig a füstölés hagyományos módja is még megmaradhatott. Újabban átalakított, illetőleg épített házaknál ez természetesen már elmarad, és az udvaron deszkából rögtönöznek füstölő bódét: akkora helyiséget, amelyben egy katlan szorosan belefér. A benne égő bükkfa füstje átjárja a rúdra akasztott egyetmást. Egyesek már hentesnél füstöltetnek.

A disznónak egyéb kisebb, alkalmi haszna is van. A szép hosszúra sikerült *disznósörte* nem mindig veszett kárba, mert takarékos gazdasszony kefekötővel meszelőt kötött belőle. Az eleven disznó sörtei között élősökdő *disznótetű* Kisteleken olyan ló, marha hőrőjébe, pérájába kerül, amelyiknek elállott a vizelete. A tetű mozgásával a jószágban kedvező ingereket vált ki, és a vizelet csakugyan megindul.

A disznótórtól utána következő napokban főzte ki régebben a gazdasszony családja számára a szappant. A jó *acélas* szappan főzése nagy figyelmet, tapasztalatot követelt. Nem csoda tehát, ha attól féltek, hogy a fővésben levő szappant idegenek megverik szemmel. Nem is engedtek közel senkit a katlanhoz. Még családbelinek sem volt szabad *fáradt szömmel* ránéznie, mert akkor nem állott össze. A szemveréstől egyébként még a hivatásos szappanfőzők is tartottak. A tápai asszony már előre meg szokta köpködni az üst fenekét, mielőtt a *töpörtős*, másként *szappanyos* tartalmát, tápaiasan *gyüleményt* beleöntötte volna.

A főzés után téglalap alakú formába öntött, kihült, feldarabolásra váró szappannak *táblaszappan* a neve. Ha a lúgot nem keverik bele, akkor *színszappan* néven is emlegetik. Így értékesebb, mint az egyben hagyott *eresztött szappan*. A *szappanlúg* rossz edényben olyan helyre kerül, hogy a kíváncsi gyerek ne férjen hozzá.

A dróttal, erős zsineggel szétvágott szappankockák valamikor a mestergerendára kerültek. A sok szappan és gazdag ágynemű régebben egyik büszkesége volt a szegedi gazdasszonynak.

³⁶ SzegSz. I, 71.

³⁷ Kovács János 301.

TRADITIONEN DER SCHWEINEZUCHT UND DES SCHLACHTFESTES IN SZEGED

von
Sándor Bálint

Aller Wahrscheinlichkeit nach wurde die Schweinezucht in Szeged auch schon in den früheren Jahrhunderten betrieben, bedeutende Angaben darüber liegen uns jedoch erst aus den Zeugenaussagen der Hexenprozesse (1728) vor.

Gleichzeitig mit der Akklimatisation des Maises erfuhr die gewerbmässige Schweinemast im 18. Jahrhundert im neuen, an die Pestepidemien erinnernden Stadtteil „Rókus“ einen grossen Aufschwung. Nie in eine Zunft zusammengefasst blieb es bis zum II. Weltkrieg ein Gewerbe, das keine Qualifizierung erforderte. Die Schlächter kauften Hunderte von Frischlingen in Siebenbürgen, im Banat, in Serbien und in der Walachei auf, — später zählten zu ihren Lieferanten auch die Bauerngehöfte der Tiefebene — und trieben sie nach Szeged, wo sie in grossen Schweineställen gemästet wurden. Zur Schlachtung kam es im Herbst. Das Schmalz und besonders das Speck kauften Herrschaftsgüter für ihre Saisonarbeiter auf. Viel Speck verbrauchten auch die Dammbauarbeiter. Das Fleisch wurde auf dem Stadtmarkt unter Planendächern verkauft, aber schon Mitte des vergangenen Jahrhunderts lief die Produktion der seither berühmt gewordenen Szegediner Salami an, deren Zubereitungsart den Italienern in der Lombardei stationierte ungarische Soldaten abgeleitet hatten.

Ende des vergangenen Jahrhunderts nimmt die Salamiproduktion die Form kapitalistischer Unternehmung an. (János Forgiarini, Márk Pick).

Gemeinbürger der Vorstädte mästen auch heute noch ein paar Schweine, von denen welche zum Anbruch des Winters verkauft werden, die übrigen als Belohnung des Fleisses, decken den eigenen Verbrauch. An die Mast und die Heilung der Krankheiten knüpften sich viele magische Vorstellungen und Aberglauben. Das Schlachtfest erweist sich in der Bauernfamilie als ein merkwürdiges Ereignis, dessen Hergang und Traditionen vom Verf. eingehend beschrieben werden. Die Behaarung des geschlachteten Schweines wird durch Verbrennung von Stroh, neuerdings mit Hilfe von Röstmaschine abgesengt. Die Entborstung wird als deutsches bürgerliches Enthaarungsverfahren des Schweines bewertet. Die Zerlegung beginnt mit dem Aufschneiden der Speckschicht über der Wirbelsäule. Die andere Zerlegungsmethode, vom Bauch her, ist ebenfalls deutschen Ursprungs. Die Zubereitung des Fleisches, Specks und der Wurst kommt den Männern zu, das Säubern der Därme, das Füllen von Reiswürsten, das Auslassen vom Fett und das Kochen zählen zu den Pflichten der Frauen.

Das Abendessen, das die Verarbeitung abschloss, war ehemals ein vertrautes Mahl der Familie, der Verwandten und Nachbarn, sowie der eingeladenen Gäste, das auch von kultischen Momenten geprägt wurde.

So erinnert einen zum Beispiel der vogelförmige Kuchen, der zum Schlachtfest gebacken wurde, an den Totenkult. Wo junge Leute wohnten, kamen auch in Maskaraden verkleidete Bur-schen dorthin, um scherzhafte Glückwunschsversen vorzutragen. Ein solches war das „Lied über die Grillenhochzeit“. Nachher haben sie zu den Klängen der Zither drauflosgetanzt, damit — wie sie stets wiederholten — der „Tote“ (d. h. der Schwein) nicht wieder lebendig sein werde.

AZ APÁTFALVI NÉP TÁPLÁLKOZÁSA II.

SZIGETI GYÖRGY

(Szeged, Cs. M. Művelődésügyi Módszertani Tanács)

DISZNÓLÉS APÁTFALVÁN

Apátfalván azt tartották, hogy december első napjaitól bármikor el lehetett kezdeni a disznóvágást. A legtöbb disznót mégis közvetlenül karácsony előtt, valamint karácsony és újév között vágták, amikor már hidegebb volt az idő és az ünnepek alatt a család is jobban együtt tartózkodott. Karácsonykor, Szilveszterkor és farsang idején nagy keletje volt a disznófejből és körömből készült kocsonyának.

Nagyobb családoknál 3—4 disznót is vágtak egyszerre. Újabban elaprózzák a vágást, hogy tovább ehessék a friss aprólékot.

A disznóölésre való felkészülés még napjainkban is nagy körültekintéssel jár. A fűszerek megvásárlása már néhány nappal megelőzi a disznóvágást. Megjegyezzük, hogy a paprika széleskörű használata 40—50 évvel ezelőtt nem volt általános a kolbász készítésekor. A hurkába pedig 60—70 évvel ezelőtt *köleskását* használtak, a rizksására csak fokozatosan tértek át a 20-as évektől. A korábbi előkészületekhez tartozik még a — disznóvágáshoz használatos — *kaszrojok* (vaslábások)¹, tálak, hússzóó és bélmosó teknők, vasból készült zsírsütő üstök, fazekak előkészítése. Disznóvágás előtt a késeket, baltákat, újabban bárdokat házi *köszörűkövön* — amit rendszerint gyerekek hajtának — megélesítik.

Régebben disznóvágáskor a vízholdás is gondot jelentett ott, ahol nem volt az udvarban ásott gémeskút sem.

A *böllér* jobbára a rokonságból került ki. Újabban többen vannak Apátfalván is, akik mellékkereset érdekében foglalkoznak disznóvágással.

A disznóölést reggel hat óra tájban kezdték. A kövérebbet könnyebb volt megfogni, de a kevésbé hizottat sokszor csak nagyobb küzdelem, nem egyszer hajsza után tudta lefogni rendszerint három ember. Kettő a fülénél fogta, az erősebb harmadik ember pedig a farkánál. A farkánál fogva felemelt állat már nem tudott magán segíteni. Az öléshez elegendő volt egy kemény acélból készült *szúrókés*. Régebben arra törekedtek, hogy a torkán keresztül szívenszúrják, újabban főütőerét igyekeznek elvágni. Ez utóbbi módszer azért is jobb, mert tökéletesebben kifolyik a vére.

Sertést csak nagyon ritkán *kopasztottak*, leginkább ha pörkölésre alkalmas hely nem volt. A kopasztás nagyméretű *sütőteknyőben* történt nem túlságosan forró vízzel, kések segítségével.

A szalmával való pörkölés idején a gyerekek feladata volt a *kistűz* ápolása. Azzal gyújtották meg a disznóra terített szalmát. A pörkölést szélvédett helyen, a takarmányostól vagy szérúskerttől távol végezték. Újabban *pörkölőgéppel* pörkölnek.

Ha nem volt eső, vagy különösen zord idő, a disznó mosását és bontását ugyanott végezték, ahol pörkölték. Ezekhez a műveletekhez valamikor tiszta szalmára, szárizikre vagy egy leemelt kiskapura fektették.

¹ A táplálkozás eszközzanyagát az egyes témakörökön belül alkalomszerűen említjük.

A gyerekek a továbbiakban csak szemlélői voltak a disznóvágásnak, miközben kis darabkát rácsáltak a megpörkölt disznó farkából vagy a fülének a porcogós részéből. Az asszonyok közben vizet melegítettek *abálólének*.

Napjainkban is az alaposan megmosott és késsel megkapart disznót hátára fektetik. Először a sonkákat veszik le. A hátsó sonkák mérete attól függ, hogy a combtóból vágják-e le, vagy a fél *körösztcsontot* is a lábakkal együtt veszik le. A sonkák levétele után hasra fordítják.

Ezután a szájniylás két végétől azok folytatásaként a nyak közepe vonaláig hátrafelé hosszába bevágják, majd ezt a kétoldali vágást a nyak közepén egy keresztbe való átvágással összekötik. Azután az állat felhasítása következik hosszában az *orja* (gerinc) vonalában a nyakán levő harántvágástól a farkáig. A *paraszt böllérek* háton bontanak, a hivatásos hentesek hason. A levágott darabokat tiszta ruhával bélelt vesszőkosárba vagy teknőbe teszik. A háton végighasított disznónak mindjárt látják hogy milyen vastag a szalonnája. Először az *orját* teszik szabaddá a szalonnától, majd a farkánál fogva fokozatosan fejtik le baltával az orját egészen a fejéig.

A belek szabadabb tétele után óvatosan az összes belet egy előre elkészített nagy tábla vagy bélmosó teknőbe teszik, amit az asszonyok visznek el.

A *máj, tüdő és szív* a melegedő abálólébe kerül, majd a *körösztcsontot* a disznó farkánál a porcós részeknél késsel elvágják és ezzel lehetővé teszik, hogy két oldalon a szalonnát a rajta levő hússal ki lehessen teríteni. A kiterített szalonnát lefektetett, de két végén feltámasztott létrára teszik.

Ha eddig készen vannak, a *hájnak* a lefejtése következik, amit *tepszire* tesznek. A *hosszúpecsenye* levétele után a lapockákat fejtik le, amit a körösztcsont, továbbá a bordás oldalak, a has és melli részen levő vékony húsos rész, az ún. *nyújjá* lefejtése követ. Az álla alatti *tokaszalonnát* aszerint vékonyítják, hogy mennyi a hurkába töltendő kása mennyisége. A szalonnát régen csak kétfelé, újabban háromfelé vágják el: két *ódalszalonnára* és *hasaljára*.

Mire a bontás teljesen befejeződik, a böllért és a neki segédkezőket reggelizni hívják. A reggeli leginkább a megabált, majd vöröshagymás zsíron megsütött *disznóvér*.

Reggeli után a benti munka következik. A *paprikásba* csontos részt, a félig megabált tokát, vesét, kevés májat, az orjának a nyaki részét, az oldalasból és nyújjából egy-egy darabot, néhány darabka színhúst válogatnak. A paprikást törött és csöves paprikával, vöröshagymával, babérlevéllel és köménymaggal fűszerezik.

A böllér ezután megkérdezi a háziasszonyt, hogy mekkorára hagyja a sonkákat, mennyi hús maradjon a körösztcsonton, lapockán. Újabban jobban leszedik a húst, hogy több legyen a kolbász. A *varsli* töltelékét a disznó megabált fél fejéből, továbbá a szívéből és nyelvéből, valamint bőrös darabokból készítik. Régebben a szívéből és nyelvéből inkább savanyú *szíve-nyelve* levest főztek.

A fej másik feléből füstölés után *kocsonyát* készítenek. A *hájat* valamikor a padláson a szelemenhez kötötték, hogy macska ne férhessen hozzá és kocsikenésre használták. Újabban hájastésztekat sütnek vele.

Időközben az asszonyok a *hurkabelet* a *kóbászbélől* széjjelfejtik, leszedik róluk a *bélsírt*, amit sok helyen alapos kiáztatás után a zsírnakvalóval együtt kisütnek.

A zsírnak való szalonnát előbb fölaprítják, majd vasüstben lassú tűzön kavarva kisütik. Van, aki azt tartja, hogy addig kell sütni a zsírt, amíg a *töpörtő* már pirosodik, mert az ilyen zsír jobban eláll. Mások viszont szeretik fehéren hagyni a töpörtőt, aminek a zsírja is hófehér marad. Biztos jele a zsír kisülésének, ha a teteje az üstben habos. A zsír leszűrése után a tepsibe kiöntött töpörtőt megválogatják. Egyik részét étkezés céljára, a másik részét a szappanosba külön-külön teszik. A *rúzsás töpörtő*

8—10 cm hosszú, 3 cm széles és 4—5 helyen keresztbe be van vágva. Sütés közben a bevágás helyén megkunkorodik és széjjelnyílik.

A beleket előbb kimossák a bélsártól. A *kóbászbelet* 70—80 cm-re vágják és addig kaparják, amíg hártya vékonyságú nem lesz. A *hurkabelet* pedig 40—50 cm hosszúra darabolják, majd *bélmósó teknőben* lesózva előbb kevés oltott mésszel, majd néhány fej megtisztított és karikára szelt vöröshagymával dörzsölik. Ezután 1 kg-nyi kukorica vagy búzaszemmél dörzsölik át. A hurkabél mosásával egy asszony 2 óráig is elbajlódik. Azt tartják, hogy akkor van jól kimosva, ha a fehérre meszelt falhoz vágva odaragad.

A megabált hurkábavalót (tüdő, toka aljáról lefejtett bőrnélküli szalonna) apróra vágják, majd megsütik, de nem szárazra. Azután a *kifakadoztatott* (jól megfőzött) kása közé kavarják és melegen töltik a bélbe *pricc* vagy húsvágógép segítségével. Töltés után bekötözik és kissé megfőzik.

A felaprított kolbászhús fűszerezése nagy körültekintést igényel. Egy kg őrtölt húshoz mintegy 3 dkg sót tesznek, majd apróra vágott fokhagymát szórnak rá, végül borsot, törtpaprikát és *keminmagot* tesznek bele. A *kóbász* töltelékét fél óráig gyúrnák töltés előtt.

A szalonnák és húсок sózása teknőben történik. Füstölés előtt legalább kétszer megforgatják a sóban. A sózott szalonnát és húst 7—8 napig melegebb helyen, az ágy alatt tartották, majd hűvösebb helyen (régebben a tiszta szobában, vagy a kamrában) is 7—8 napig füstölés előtt.

A *puorba* (gyomor) töltött *varsli*t két végén házicérnával bevarrják és kifőzik, majd egy napig két deszka között 25—30 kg súllyal lepréselik. A vastagbélnek a gyomornál kiszélesedő részébe töltik a *kispalkót*, másnéven *kispálynját* vagy *gömböcöt*, régen hurkatöltelékkel, újabban a varsléhoz hasonlóan húsos-bőrös töltelékkel. Utóbbi esetben ezt is le kell préselni. A *nyári kóbászt* főként marhahélibe töltik és hogy szaporább legyen marhahússal, ritkábban kecskehússal keverik a disznóhúst. Voltak akik szamarat is vágtak erre a célra, de ez nem volt általános.

A hús füstölése régen a kéményben történt, újabban pedig erre a célra épített *füstölőben*. Úgynevezett *fehér* (sózott) *szalonnát* ma már nem igen hagynak, inkább a *fokhajmás-paprikás* és a *zsírban abált szalonna* a gyakori. Az utóbbi időben egyre kevesebb húst füstölnek, helyette inkább kisütik és zsírral leöntve tartósítják.

A disznóvágás napján délben *paprikást* esznek. Este a *disznótör* étrendjében szerepel az *orjaleves* metélt vagy csigatésztával, a *szárma*, hurka, kolbász, pecsenye, kenyér helyett *köttes*, süteményként leginkább *hájás kifli* és *töpörtős pogácsa*.

A *májshurka* készítése az első világháború után terjedt el.

A disznóvágás alkalmával szokás kóstolót is küldeni, figyelembe véve a szomszéd- vagy rokon család nagyságát, ahova küldik. A *kóstoló* paprikásból, hurkából, kolbászból és pecsenyéből áll.

Tréfás népszokás volt a disznótör *kántálás*, amikor 3—4 személy (férfiak asszonyoknak, asszonyok férfiak öltözve) mint vándorok állítottak be a disznótörbe és hangjukat elváltoztatva, nem egyszer vaskos tréfákkal mókáztak. A megsült disznótörös ételekből a háziasszony egy-egy darabot tett a garabolyaikba. Napjainkban már csak a gyerekek vállalkoznak kántálásra.

Újév napján rendszerint disznóhúst ettek. Azt tartották, hogy ez szerencsével jár, mert a disznó előre *dúr*, a csirke, tyúk meg *hátra kapar*. Húsvétkor az öregek így biztatták a fiatalokat: „Égyeték ebbű’ ja kóbászbű’, maj’ nem mén a béka a szátokba!”²

² A hiedelmi vonatkozású adatokra is témakörönként a szövegbe beágyazva utalunk.

Olajos bőjti ételekről, amelyek jelentősége az apátfalviak táplálkozásában egészen a második világháborúig számottevő volt, jelen dolgozatomban az egyes étel-nemekkel kapcsolatban és A táplálkozás rendje c. fejezetben már több helyen esett szó. Bőjti időszakban és napokon sütéshez és főzéshez zsír helyett csak olajat vagy vaját használták.

A faluban három *olajsutú* is volt magánkezelésben egészen 1945-ig és még a környékről is (Csanádpalotáról, Magyarcsanádról, Makóról, az 1920-as évek előtt még Ócsanádról is) Pátfalvára jártak *olajat üttetni*. Sajnos, a háború folyamán elbontott, illetve a háború után eladott olajsutúkból nem sok tárgyi emlék maradt meg. A későbbiek folyamán pedig egyet sem restauráltak, mivel a finomított gyári olajjal úgy sem tudtak volna versenyezni.

Adventi időszakban, december elejétől karácsonyig üttették az olajat, *nagybűtbe* (farsang végétől húsvétig) pedig a sutú éjjel-nappal ment.

Hely hiányában a sutú részéről és működéséről nincs lehetőség írni, de annyit fontos megemlíteni, hogy működtetéséhez bekötött szemű lovakat fogtak a *keringelőbe*, az olajos magot darálás után a *bikában* (vékonyabb falú fémhenger, amit tűz fölött forgattak) megpirították, azután pedig *kisutúták*.

Olajat főként *repcé-* és *tökmagból*, ritkábban *tányéricsa* (napraforgó) magból *üttettek*, de az utóbbit étkezésre nem igen kedvelték. Legjobb volt a tökmag olaja. Ha repcemagból készült az olaj, akkor 50–60 kg-nyi repceből 12–15 liter olaj lett. Az *olajpogácsa*, amiből az olajat kisutúták, kiváló abrakarmány volt. A pogácsa a sutulás fejében a sutú gazdájáé lett. Az olajpogácsát mázsára mérték és az ára azonos volt mindekor a kukoricáéval. Ritkán dióból és mákból is üttettek olajat, mert akinek sok diója vagy mákja volt, arra is jutott belőle. Az iskolás gyerekek ilyenkor *besettenkedtek* (bemerészkedtek) a sutúba és kértek a dió- vagy mákpogácsából. Sokszor meg is tréfálták őket az ott időző férfiak. Olajos kezüket végighúzták a kormos bika felületén, azután a gyerekek képét megsimogatták a tenyerükkel.

Mivel 3–4 óránál tovább nem kellett egy-egy embernek az olajütésre várakoznia, enni nem igen hoztak magukkal. Ha ettek is, legfeljebb kenyeret pirítottak a bikánál a tűzön és azt olajjal meglocsolták, majd megsózva megették. Volt aki belemártotta pirított kenyerét az olajba. Azt mondják, olyan finom volt, mint a valóságos bundáskenyér.

Az olaj a présből egy *fejőbe* folyt, később csordogált. Mikor teljesen ki volt préselve, már nem is csöpögött.

Régebben olyan *csécsős korsóba* öntötték az olajat, amilyenben a vizet is hordták. Hátránya volt, hogy a kifolyó nyílásán csak *kicsi lukak vótak* és ezért nem lehetett rendesen kimosni. Az olaj tárolására sokkal jobb volt a *nyitott szájú* korsó. A harmincas évek felé bádognakantában tartották az olajat.

Napjainkban már csak finomított, gyárilag készített olajat fogyasztanak. Sokan orvosi rendelre, egészségügyi meg gondolásból, mivel *nem terheli úgy a szervezetét* mint a disznózsír.

FŐTT ÉS SÜLT TÉSZTÁK

Annak ellenére, hogy Apátfalván a húsételt mindig előnyben részesítették a tésztákkal szemben, a heti étrendben emberemlékezet óta a hétfő, szerda és péntek tésztás napként szerepeltek. Hétfőn és szerdán még változhatott az étrend, de a péntek mindig tésztás volt.

Rége *levestészták* minden alkalommal frisset gyúrtak finomabb lisztből. Rendszerint *csíkra* vagy kockára vágják.

A *laska* úgy készül, hogy az elnyújtott tésztát megszáritották és összetörték. Laskát zsírral megkent rétestésztából is készítettek. Üresen feltekerték és késsel kb. 5 cm hosszúra elvágják. Mindkét laskafajtát *suhantott levesben* főzték ki. A suhantott levesben gyakori volt a *csíktészta* és *tarhonya* is. A laskánál több tojással készült tödelt tészta a *lebbencs*. A megszáradt *kalácsmorzsát* prézliként használták. Kenyérsütés-kor annak tésztájából készült a *guba*.

A *tarhonya* fontos volt, s ma is az, az apátfalviak táplálkozásában. Egy átlagos családban 20–25 liter lisztből készítettek tarhonyát. Minden liter liszthez 2 tojást használtak. Még napjainkban is rendszerint sütőteknőben sós vízzel összegyúrák, majd kidörzsölik, *átrestálják*, végül megszáritják. Gyakori tarhonyás étel a *krumplistarhonya*. A krumplileveshez hasonlóan, csak kevesebb lével és apróra vágott krumplival készül. Mikor a krumpli félfővésben van, hozzáadják a tarhonyát és addig főzik elég sűrűre, amíg a tarhonya megpuhul. A *tejbetarhonyát* felesen vízzel hígított tejben főzik, enyhén sózzák és kevés cukorral ízesítik. A *pörkölt tarhonya* készítésekor zsírban megpirítják a tarhonyát, majd kevés vízzel feleeresztik. A *tarhonyás galamb* tarhonyával összefőzött galambpaprikás. A *pirított tarhonyaleves* úgy készül, hogy a megpirított tarhonyába tejet és kevés vizet öntenek.

A gyúrt levestészták készítésekor annyi lisztet tettek a tojáshoz, hogy az nyújtható legyen. A *gölődin* tésztáját meleg sósvízzel és olvasztott zsír hozzáadásával olyan keményre kavarták, hogy gombócot formáljanak belőle. Krumplis tésztából készül a *bögyöllő* vagy újabb nevén *nudli* és a *krumplisgölődin* is.

A *ganca* búza vagy kukoricalisztből készül. A keményre főzött tésztát zsíros kanállal kiszaggatták és kenyérmorzsával vagy *érettúrúval* ették.

A nem levesbe való gyúrt *száraztészták* készítésekor a lisztből tojás és sósvíz hozzáadásával kemény tésztát gyúrnak. A levesbe való *csíkot* vékonyra vágják, a száraztésztára való fél cm szélesre. A száraztésztákat mákkal, almával, lekvárral, dióval, grizzel, kenyérmorzsával ízesítik, cukorral hintik meg. Sós változatban készül a túrós, tojásos, krumplis, *vajajjás* és káposztás tészta. Káposztásnak nagy kockára, a krumplisnak pedig háromszög alakúra vágják. A *túrústáska* gyengébbre készített száraztésztá. Elnyújtás után zsírral megkenik, majd pirított kenyérmorzsát vagy túrót raknak a szélébe és felhajtják, mint a rétest. A kenyérmorzsát suhantott levesbe főzik, a túrósat zsírban sütik. Volt, aki lekvárosat is sütt.

Galuska készítésekor a sósvízben elkevert tojáshoz lisztet tesznek, majd felveszik, amíg nem hólyagzik a tésztája, azután kiszaggatják és forró vízbe teszik. Ízesítik tojással, túróval és tejföllel. Húslevesbe igen kedvelt a *grizgaluska*.

Krumplis tésztából készül a *krumplisgombóc*, *krumplispogácsa* és *krumplisfánk* is. A krumplisgombóc tölteléke lekvár vagy fél szilva.

A *derelye* tésztája is azonos a száraztésztáéval. Két vékony levelet nyújtanak belőle. Az egyikre sorban rárakják a lekvárt vagy túrót, azután a másik levelet ráborítják és metélővel kockára felszelik. Végül körbenyomkodják és kifőzik, majd *cúkoros morzsával* hintik meg.

Élesztő nélküli zsírban sült tészta a *csőrege*, palacsinta, krumplis pogácsa, krumplis fánk és a *sulyom* (sujom) is.

A *csőrege* készítésekor tojássárgáját, *téfelt*, lisztet és porcukrot kavarnak össze. A puha, de nyújtható tésztát *csőregetetélővel* előbb szögletesre vágják, majd bevagdossák, esetleg papírforgó alakúra készítik. Régebben lakodalomba és gyerekágyas asszonynak is vitték.

Kaminos pitar (Apátfalva, Kossuth u.) Juhász A. felvétele (1966)

A *sulyom* (sujom) tésztáját liszt, tojássárgája, *téjföl* összekavarása után keményebbre gyúrták, ujjnyi vastagra nyújtották, majd másfél ujjnyi széles csíkokra vágták. A feldarabolt tésztát hosszában a két végén bevágták és körösztalakot képeztek belőle, azután zsírban kisütötték és megcukrozták. A *tojásos peremet* kicsi gyerekeknek sütötték.

A palacsinta tésztájához hasonló pépből tepsiben sütötték az *olajos* vagy *ka-vart pitét*.

Gyakrabban készített pogácsafélék voltak a *zsiros*, *cúkoros*, *sós*, *túrús* és *töpör-tős pogácsa*. Az utóbbinak élesztő nélküli gyúrott és kelesztett leveles változata is ismeretes.

A *rétes* is lehet gyúrott és kelesztett. A gyúrott nem általános. A kelesztett rétest finom, ún. réteslisztből készítik. Tésztáját tejjel és tejben áztatott élesztővel finom hólyagosra kidolgozzák, majd kicsit kelni hagyják. Utána kicsipózzák és széjjel nyitott asztalra terített abroszon a cipót zsírral megkenik és akkorára, mint az asztal, széjjelhúzzák. Közben, hogy ne szakadjon, zsírral kenik. Azután az egyik oldalon az asztal hosszában beleteszik a töltelékét és az abrosszal *fölgurítják*. Régebben kerek tepsiben csigaszerűen helyezték el. Töltelékül túró, káposztát, almát, mákot, tökört, lekvárt, cimetet, cimetes rizskását, vagy csak cukrot tettek bele.

Apátfalván a lakodalmak és nagy ünnepek igazi süteménye a *gyúrott bélés* volt. Egy béleshez — amit kerek tepsiben sütöttek — a liszt mellé fél liter zsírt, fél liter tejfölt, fél liter cukrot, 2 tojást és egy borospohár (1 dl) vizet használtak. Ezt a tésztát két részre osztották. Előbb az egyiket nyújtották el kerekre és beletették a megzsírozott tepsibe. Erre került a *töltelék*. Legkedveltebb volt a *diós bélés*. Töltötték mák-

kal, almával, lekvárral, fügével, túróval, de volt aki nagyszőlővel (mazsolával). A béles szelét ollóval vagy késsel kicakkozták, villa hegyével mintát rajzoltak vagy gyűszűvel nyomkodtak rá.

A *szalagárés bélés* is úgy készül mint a gyúrott béles, csak tesznek bele szalalkálit is. Itt említjük meg a *szalagárés* (fújtatott) *pogácsát* is, ami lényegében olyan mint a *cúkoros pogácsa*, csak szalalkálit is tesznek bele. Mikor pogácsaszaggatóval kiszaggatták, tojáshabot is tettek rá, arra pedig cúkoros diót szórtak.

A *piskóta* és *torta* mintegy 40 évvel ezelőtt kezdett teret hódítani, de széleskörű elterjedése és házi készítése csak a második világháború után lett általános. Ma már béles helyett tortát visznek a lakodalomba is, amit nem egy esetben száz tojásból készítenek. A torta átmérője akkora mint, a tepszié. Ezért tréfásan *kocsikerek tortának* is nevezik. A hatalmas torta díszítése népművészeti szempontból is figyelmet érdemel.

Mint nem kelesztett tésztát, utoljára említjük a *sósbodagot*. Úgy készült, hogy sósvízzel, liszttel, kevés tojással gyenge tésztát gyúrtak. Amikor elnyújtották, késsel bevágták, megsózták, tojással megkenték és a kemence fenekén sütötték. Böjti időszakban sokszor készítették.

KENYÉRSÜTÉS

Alig két évtizeddel ezelőtt az asszonyi munka próbaköve és fokmérője a kenyérsütés volt Apátfalván is. Ha egy asszony nem tudott kenyeret sütni, nagy szégyen volt számára. A rosszul sikerült kenyeret pedig csak dugva lehetett elfogyasztani, nehogy meglássa valaki.

Szűk esztendőben — rossz termés, vagy háborús ínség idején — a kenyér pótlására több köleskását és kukoricakását, valamint a kemencében cserépfazékban hússal főzött árpakását fogyasztottak.

Kukoricalisztből a kenyér pótlására főzték a *pulickát* és sütötték még 50—60 évvel ezelőtt is az ökölnyi nagyságú *poroját*. Kevesebb kenyér fogyott télen is, amikor többféle pogácsát, nagyböjtben (farsangtól húsvétig) pedig *sósbodagot* és *olajos kavart pitét* fogyasztottak.

A Maros partjára települt Apátfalván valamikor tizennégy vízimalom örölte a búzát, de a fejlettebb technikájú gőzmalmok fokozatosan kiszorították azokat. Az utolsót 1932 márciusában törte össze a Maroson zajló jeges árvíz. A nagyobb tanyai családok ősszel, még a sáros és hideg idő beállta előtt annyi búzát vittek örletni a vízimalomba, amennyinek az őrlése 2—3 napig is eltartott. Ilyenkor, ha ügyes citerás is volt a malomban, rendszerint előkerült a hangulatkeltő citera is. A falusiak búzáját a *csúvárok* fuvarozták a malomba, és azok vitték haza az örleményt is. A régebben korpásan őrlött lisztet otthon az asszonyok megszitálták.

A legnagyobb, ún. *bodor korpából* készítették a *korpaélesztőt* úgy, hogy a leforrázott korpát komlóval, kevés vöröshagymával, néhány csöves paprikával és kovászszal összegyúrták, majd félmarokban kiszaggatták és *pászárítóra* téve a napon keményre megszáritották. Mivel tartottak a *rontástól*, korpaélesztőt kölcsön nem adott és nem is kért senki.

Kenyérsütés előtt a lisztet megszitálták, majd szakajtóban a kemence padkájára, langyos helyre tették. Délután 4—5 óra tájba élesztőt áztattak, este 8—9 óra között pedig *kovásztak*, vagyis a *széklábra* helyezett *sütőteknyő* jobb oldali végében levő lisztre *körösztevesszöre* tett szitán átszűrték kenyerenként 2 dkg sörélesztő hozzáadásával a leáztatott korpaélesztő levét és azt *kovásznak* verték föl. A kovász hat óra alatt kelt meg. Éjfél után 2—3 óra között kezdte meg a háziasszony a *dagasztást*,

amihez langyos sós vizet használtak fel. A teknőben baloldalt levő lisztet fokozatosan tették a kovászhoz. A dagasztás 3–4 kenyér sütése esetén egy óráig tartott. A megdagasztott tésztát másfél óráig kelesztették. A megkelt tésztát kiszaggatás után szakajtóba tették.

A kemence fűtése is leginkább asszonyi feladat volt. Addig fűtötték *szárizikkal* venyigével, vagy gallyal, amíg nem szikrázott a *szénvonyóval* megkapart, vagy a *piszkafával* megpiszkált kemencefenék. A kenyér berakása *sütőlapáttal* történt. Régen a berakás után az asszonyok a szakajtóruhákat rázva cuppogtak, hogy a kenyér fölhasadjon. Az *előte* csak akkor került fel a kemence szájára egészen, amikor meggyőződtek, hogy nem éghet meg a kenyér. A kenyér berakása és sütése mintegy két órát vett igénybe, és reggel 7 óra tájban lehetett kiszedni a kemencéből. A megmosott és kihűlt kenyereket a *komrában* a *kenyeres pócra* tették. Azt a vizet, amivel megmosták a kenyereket, régebben felöntötték a ház tetejére. Egyesek szerint azért, hogy bele ne tapossanak, mások viszont azt tartották, hogy így még magasabbra kel meg a kenyér.

Kenyérsütéskor sütötték a kenyér tésztájából a *lángost* és a *gubát* is, valamint a gyerekeknek a *kiscipót*. A halotti virrasztóra és torra is kenyeret sütöttek. Régen a torról maradt kenyeret a kéregetőknek és koldusoknak adták, a morzsát pedig összegyűjtötték és a Marosba öntötték, hogy a halott lelke megnyugodjon. A karácsonyi morzsát az öregek valamikor kivitték a kertbe és Aprószentek napján a gyümölcsfákra szórták, hogy bőven teremjen gyümölcs és jusson mindenkinek.

A múltban voltak *kényérsütögető asszonyok* is, akik eladásra sütötték és piacra is vitték a kenyeret.

KALÁCSOK ÉS KELT TÉSZTÁK

Kalácsot leginkább ünnepekre, lakodalomra, csökre (körösztlőre, névadóra) módosabb helyeken kenyér helyett halotti torra, szombaton délben ebédre sütöttek. Általában finom nullás lisztből készült. A századforduló előtt nemcsak a kenyér, hanem a kalács sütéséhez is *komlóélesztőt*, másnéven *korpaélesztőt* használtak. Régebbi kalácsféleség a *fenéken sütt fonyott kalács*, de ma már csak kevesen készítik. Gyakoribb a *tepsziben sütt kalács*.

Kalács készítésekor előbb kovászt tettek kevés tejjel vagy vízzel. Mikor megkelt, akkor tejbe sót, cukrot áztattak. Ezt *vájlingba* vagy cseréptálba tették és hozzáadták a szükséges lisztet. Gyenge tésztát dagasztottak belőle, majd kelni hagyták. Zsírral, tejföllel vagy vajjal finomra dagasztották és nyújtás közben sodorták. Vagy *fonyott kalácsot* vagy *dúcot* (kisebb briós forma) készítettek. A kalácsot töltötték is lekvárral, mákkal vagy cimettel. Ilyenkor rendszerint dúcnak csinálták és sodrás előtt a tésztát széthúzták, hogy a töltelék beletegyék. A *lakodalmi kalács* ugyanúgy készült. Újabban sok helyen margarinnal dagasztják. Régebben általános volt, hogy a lakodalmi kalácsot szegfűszeggel is ízesítették. *Túrúslépnit* (túrúslépnit) általában hetenként sütöttek. Leginkább szombaton délben készült a lepény főételnek, de sok helyen készítették pénteken is böjtös ételként. A szegényebb emberek is sütöttek lepénnyt, akik nem tartottak tehenet vagy kecskét. A piacon vagy házaknál általában mindig lehetett elegendő tejterméket kapni. A lepény feneke (alja) kalácstészta volt. A túróba tojást, cukrot vagy sót, olvasztott zsírt, tejfelt vagy vajat, egy kevéske lisztet, a tetejére szintén tejfelt vagy vajat tettek. Azt tartották, hogy az a jó lepény, aminek a feneke pirosra sült. Régen fenéken is sütötték a lepénnyt, de akkor a szélét felhajtották, hogy a túró le ne folyjon róla. A lepény csak frissen volt igazán jó és ha

annyit készítettek, hogy frissen nem fogyott el, akkor kihűlve *mégmeredt*. Ilyen állapotban is rendszerint megegyítették. A lepényt leginkább tehéntúróval, ún. *ótástúróval* készítették. Szükségből kecsketúróval is csinálták. A lepény mellé rendszerint más kalácsot is sütöttek. Így leginkább fonott kalácsot és mákos, diós, kakaós, cimetes, lekváros kalácsot, azaz *veknit*. Ez azonos az újabban *bájpglinak* nevezett tésztával. A kifli tésztája abban különbözik a kalács tésztájától, hogy abba tejfölt, zsírt, tojást, cukrot, sót tesznek és gyengébbre hagyják. A kiflik tölteléke leginkább szilvalekvár cukorral és cimettel. Ez a *lekváros kifli*. A *diós kifli* töltelékébe a ledarált dióhoz cukrot és reszeltalmát tesznek. Ha mákkal töltik a kiflit (*mákos kifli*), akkor a darált mákhoz cukrot és reszeltalmát vagy alma helyett kevés tejet használnak.

Tésztás napokon, amikor nem főtt tésztát készítettek, akkor sütötték azt. Gyakori volt a *hajtogatott*. Ehhez igen vékonyra elnyújtották a kalács- vagy kenyértésztát, zsírral megkenték, majd összehajtották. Ezután ismét megkenték és többször csinálták, amíg összehajtható volt. Utána a tepszi formájára elnyújtották és zsírozott tepsibe tették. A tetejét is zsírral kenték meg.

A *téjfölöslepény* (tejfölöslepény) alja kenyértésztából készült. Túró helyett *csurgatott tejfölt* tettek rá, amit liszttel, tojással, borssal és sóval kavartak össze.

Tésztás napokon főtt tészta helyett *kőtipite* is készült úgy, hogy a lisztet tojással, tejfellel, élesztővel, cukorral és kevés sóval közepes keményre fölverték, hogy már ne folyjon. A tepsiben zsírral megkenték a tetejét.

A *kőtbélest* is ismerték és készítették. Abban különbözött a tésztája a rendes kalácstésztától, hogy zsírt, vajat, tojássárgáját is tettek bele, tej helyett pedig inkább tejfelt használtak hozzá. Gyakran töltötték mákkal, almával vagy meggyel. Ünnepi alkalmakra is készítették, de különösen nyári dologidőben volt gyakori.

A *kőttes* tésztája olyan mint a kiflié. Kantafödővel szokták kiszaggatni. Disznóvágáskor elmaradhatatlan. A tetejét tojás helyett zsírral szokták megkenni.

A *kútbakótt* vagy *vizénkótt* úgy készült, hogy 1 bögre zsírt, 1 bögre tejfölt és 1 bögre tejet, 4 tojást 3 dkg élesztő hozzáadásával liszttel és pici cukorral összegyúrtak, azután ruhába tették és vízben kelesztették. Sokan vödörben leeresztették a kútbá. Voltak, kik szögletes formára vágták a tésztáját és kristálycukorral hintették meg sütés előtt. Mások diós cukorban megsodorták.

A kuglófnak Apátfalván *kuflót* a neve. Anyaga liszt, tojássárgája, tejföl, zsír, tej és cukor, amit élesztő hozzáadásával gyenge tésztának vertek fel. Mikor megkelt, az asztalon széthúzták és cimetes cukrot, valamint mazsolát szórtak bele. Voltak, akik cserépből készült *kuflósütő*ben sütötték meg, de annak híján lábasban is ki lehetett sütni.

A zsírban sült kelt tészták közül ma is gyakran készítik a *fánkot* is. Úgy készül, hogy tejben felverik a lisztet élesztő, cukor és tojás hozzáadásával, majd kelesztés után elnyújtják, kiszaggatják és zsírban kisütik.

NYERSEN FOGYASZTOTT, VALAMINT ALKALMI, GYORS ÉS KÖNNYŰ ÉTELEK

SALÁTÁK

Az éhség csillapításának a legegyszerűbb módja az volt, ha *egy karaj kenyeret* vágtak. Kenyeret munka közben is lehetett enni. Aki előtt pl. szőlőkötözés közben *mejjes kötő vót*, az a *gelebibe* tehetta a kenyeret és munka közben éhségének a csillapítására harapott egyet. Sokan takarékoságból is elhagyták a kenyér mellől a szalonnát. Régebben böjti ételnek is számított a kenyér. Nagypénteken csak kenyeret ettek, esetleg sózták-paprikázták. Valamikor a halotti virrasztás alkalmával és a

halotti torban is a kenyér járta. Ez a szokás máig is megmaradt, csak kenyér helyett ma már sokszor kalácsot sütnék. A kenyér legáltalánosabb ízesítője a só és törött paprika. Gyerekeknek leginkább *lekváros kenyeret* adnak. Sok helyen még a *boldog-asszony szilvát* is kifőzik, hogy több legyen a lekvár. Ízesítették még *kácsaszírral*, *dísznózsírral* és *téffel*.

Kenyeret szalonnával Apátfalván általában reggelire és vacsorára ettek. Munkába járva, de leginkább szántás-vetés időszakában ebédre is. Ilyenkor rendszerint vacsorára volt főtt étel. Szalonnához főleg zöldpaprikát, vöröshagymát és fokhagymát ettek, illetve esznek napjainkban is. Nyáridőben az *uborkasajáta* és a *savanya uborka* is gyakori szalonnához. Télen savanyúsággal, legtöbbször savanyított paprikával, savanya káposztával, ecetes vöröshagymával eszik a szalonnát.

Füstölt szalonna helyett a sózott szalonna fogyasztása már ízlés dolga volt. A füstölt mindenkor izesebb volt és éppen ezért jobban is fogyott. A sózott viszont nem volt olyan gusztusos, de hamarabb is avasodott. Az avas szalonnát *heptika* (tüdőbaj) ellen fogyanatos orvososágnak tartották. A forró zsírban abált szalonna napjainkban is általános és még a füstölt szalonnánál is kívánatosabb.

Voltak, akik szalonna hiányában hagymán és kenyéren ástak a *makai gányóknak* (*hagymakertészeknek*). „*Ha nem lesz pálinka, föl a tarack, ha lesz pálinka, lő a tarack*” — mondogatták ásás előtt.

Újabban csökkent a szalonna fogyasztásának mértéke. Ma már több lehetőség van az igényesebb és választékosabb táplálkozásra. Sokan a tsz-ben szalonna helyett valamiféle konzervet esznek tízóráira. Aki szalonnát eszik, az félrehúzódik, hogy ne is lássák.

Akik nem szerették a nyers szalonnát — főként tavasszal és nyáron — kisütötték és töpörtőként fogyasztották. Tavasszal a saláta mellé is töpörtőt készítettek. Akik egyáltalán nem szerették, vagy gyöngébb gyomruak voltak, s ezért nem ehettek szalonnát, azokat *kakabélűeknek* nevezték. Ők inkább töpörtőt, túrút, *gömöjjét*, vagy kevés kolbászt ettek.

Nyáron sült szalonnát általában a munkásemberek — különösen a falverők, kütörők — ettek. Aratók is, akiknek a feleségük kint dolgozott és nem tudott főtt ételt vinni.

A földből kihúzott retket nem, de a sárgarépat már sokan megették. Azt tartották, hogy étel volt már az magában is.

Hordós káposztát a legtöbb háznál savanyítottak. Böjtben olajjal, mint olajos káposztát, dísznóvágás idején savanyúság helyett fogyasztották.

A nyers tojást csak kevés felnőtt itta meg, de a béresek ellopták még a tyúk alól is, ha a gazdasszony fősvény volt és nem adott nekik elég ennivalót. Csak a tyúk tojását itták meg, az éhes gyerekek azonban a verébtójásra is ráfanyalodtak.

Gyors ételnek számított különösen reggelire és vacsorára a *bundáskenyér*. Volt, aki a mezőre is vitte, de az már nem volt olyan jó, mert *mégmeredt*. Úgy készítették, hogy 2—3 tojást sóval fölverték (sárgáját a fehérjével), majd megmártották a tojásban mindkét oldalon és forró zsírban pillanatok alatt megsült.

A *rátotta* (rántotta) készítéséhez már sok tojás kellett, éppen ezért nem tartozott az olcsó ételek közé. Sokszor készítették, ha kedves vendég érkezett és hirtelenében jobb ételt akartak neki adni. Ahol megvolt rá a lehetőség, növendék gyerekeknek is sűrűn sütötték, hogy jobban fejlődjenek. Sok helyen apróra vágott szalonna töpörtőjén sütötték ki és tavasszal *zódhajmát*, nyáron *zódpaprikát* is aprítottak bele, mások vékonyra elszeletelt kolbással készítették, vagy füstölt oldalasról lefejtett hússal, apróra vágott *nyújjával* sütötték. A *cicvara* rendszerint úgy készült, hogy a

felvert tojáshoz *téföl* és kevés lisztet tettek, majd zsírban megsütötték. Jobb volt, ha több volt benne a *téföl* és kevesebb a liszt. Végül törött paprikával ízesítették.

Húsvétra a sonkalében mindig keményre főzték a tojást, de olyankor is, ha munkába vitték szalonna helyett. A régiek egyáltalán nem főzték hígira. Azt tartották, hogy csak uraknak való a híg tojás.

A még éretlen tejes kukoricát leginkább a kanászgyerekek sütötték *csutkatű* parázon, vagy *száraz tehéngané* parázsán, ritkábban a *parhétban*, vagy a *kemencében*. Augusztus közepétől nagy fazékban főzték a *főtt kukoricát*. A fazékban az aljára is tettek friss kukoricahajat, hogy oda ne égjen a kukorica. A szemes kukoricát télen cserépfazékban főzték és újév napjára a legtöbb háznál asztalra került. A néphit azt tartotta, hogy aki újév napján sok szemes kukoricát eszik, annak abban az évben sok pénze lesz.

Tavaszi időszakban sokszor pattogattak kukoricát. Különösen böjti időben volt nagy keletje. Nagypénteken a régi öregek csak pattogatott kukoricát és kenyeret ettek.

Tököt sokszor sütöttek, különösen télen. A szegények hús helyett is ették. Sütöttek fehér tököt is, de legtöbb helyen csak közönséges takarmánytököt. Nagyon kedvelték a *vashajú* tököt. Annak olyan kemény haja volt, hogy ki lehetett kaparni, mint egy edényt. Azt tartják, hogy dinnyét kell vetni a sütnivaló tök közé, hogy a méhek a tököt is beporozzák a dinnyéről. Ezáltal a tök is édesebb ízű lesz. Főételnek csak szegényesebb helyen számított, a módosabbak inkább csemegeként fogyasztották.

Pirításra jobbára csak tökmagot használtak, a *tányéricsa* (napraforgó) magot csak nagyon ritkán.

Régebben a *savanya káposzta* számított a legfőbb savanyúságnak, a savanyú paprika és uborka csak 50—60 év óta vált általánossá és kezdetben ezeknek a fogyasztása is különlegességnek számított.

Paraszti családokban a hájába főtt krumplit meghámozva nem szeletelték fel, hogy vöröshagymával és ecettel ízesítsék, — ez csak polgári házaknál volt ismeretes. *Ecetes hajmát*, viszont magában is készítették, de *olajos hajmát* nem.

Tavaszi és nyári húsételek körítésére többféle változatban is készítenek salátát. Az egyik, amikor meleg vízzel leöntve hervasztják és *fokhajmával*, ecettel, valamint törött paprikával ízesítik. Másik változata, amikor téfölkön készítik. Újabban cukros-ecetes vízzel leöntik a megmosott salátát és nyersen fogyasztják. Szalonna, paprikás krumpli, sült és paprikás húsok mellé egyaránt fogyasztják.

Vöröscéklából főként télen készítenek salátát úgy, hogy a répát kemencében megsütik, majd meghámozzák, elszelik és legalább egy napig állni hagyják ecetes vízben.

A retket csak azóta termelik, mióta a boltokban árusítják a magját.

A gombát egyáltalán nem készítették ételnek. Gombaismeret hiányában nem merték megenni. Magában semmiféle salátát nem ettek, de még csak kenyérrrel sem.

TEJ ÉS TEJFELDOLGOZÁS

Alig 70—80 évvel ezelőtt még Apátfalván is általános volt a juhtartás. Legelő is volt bőven, főként a *Gyöpgyar* és a *Dáli ugar* (*Haptató*) határrészekén. A juhtejet rendszeresen feldolgozták, túrórt és sajtot egyaránt készítették a juhtejből.

A juhok fejése a karám egyik sarkában történt, ahol az *isztronga hajtó hely* volt. A fejésre soros juhot rendszerint kutya terelte az *isztrongára*.

A legnagyobb falkában 150—200 juh is volt. Ilyenkor már két ember fejt. A hüvelykujjat behajtva, annak *bütykjéhez* nyomkodták a mutatóujj utolsó ízületével a csecsbimbót. Ezt a műveletet a jobbkézzel végezték. Ugyanakkor a balkézzel elmarkolták a tőgyit.

A juh 5—10 perc alatt 0,5—1,5 liter tejet adott. *Csészés juh*nak azt nevezték, amelyiktől csak fél liter tejet fejtek. A *birkafejő* fából vagy zománczott bádogból készült és a felső szélén a szája szűkebb volt.

A tejet háromszoros ruhán szűrték át, a ruhát pedig minden szűrés után kimosták, mert a lyukakat befogta a zsír.

A juhtejet *vájlingba* szűrték, azután zománcos, később alumínium üstben meglangyosították és ott az üstben oltották be tejoltóval, majd letakarták *sütőabrosz*-szal és vékonyabb takaróval (pokróccal) is. Ezután fél óráig így maradt és közben be is oltódott. Ezt követően nagykéssel bedarabolták, amikor is 10 cm-es kockákat vágtak belőle és erős vászonruhába belerakták a kidarabolt sajtot. Azt tartották, hogy akkor volt jó a sajtot kidarabolni, amikor már a kézre nem ragadt.

A vászonruhába tett sajtnak a savóját a ruhán keresztül kinyomták, majd beköttették és egy napig kiakasztották a napra. Egy nap után megfordítva új ruhába tették. Ezt a műveletet négyszer végezték el. A sajt 8 napra ért meg és általában kekrekre hagyták, de akadtak, akik le is préselték.

Sajtkészítéskor a savót újra üstbe tették a fölforralták. A benne maradt anyagból lett az *édéstúrú*, melynek savója már a jószágoké lett. A *juhtúrú* a ledarált és megszózott sajt. Az édéstúrú lecsorgott magától, azt már nem csinálták meg sajtnak.

A juhtejből készült *sajt* és *gömöjje* Apátfalván azonos tejterméket jelölt. A gömőjét, amikor piacra vitték, még meg is zsírozták, hogy tetszetősebb legyen. Készítésekor a kellő meleg is fontos, mint a kenyér kelesztéséhez. Ha hűvösön hagyták, akkor már nem lett olyan likacsos.

A kecsketartásnak régebben nem igen volt jelentősége. Azok tartottak kecskét, akiknek földjük nem volt. Az ötvenes évek első felében azonban eléggé általános lett a tartásuk. Korábban *szegények tehenének*, akkortájt pedig *kuláktehenének* nevezték a kecskét. Általában kipányválták, vagy pedig a gyerekek vezetgették az út szélén legeltetve. Inkább a tejért tartották, de inséges időben a húsát is megették. Egyébként nem kedvelték a kecskehúst. Nagyon elítélték azt a mézáróst, aki ki-mérte marhahús helyett a kecskének a húsát.

Napjainkban már csak kevesen tartanak kecskét. Azt mondják, hogy sűrűbb a teje mint a tehennek, és éppen ezért a gyengébb tüdejűeknek jobb.

A kecskének a tejét általában *édestej*ként fogyasztják, de aludttejnek is jó, mert azt mondják, hogy nem adja föl a *fölit*. Több helyen *túrút* is csináltak, sőt még napjainkban is csinálnak belőle. Általában elmondhatjuk, hogy úgy használták, mint a tehéntejet.

Igavonásra tehenet nem igen fogtak be, legfeljebb háborús időben, amikor sok igavonó lovat elvittek. A fő takarmány mindig a lóé volt, a kukoricaszár és kukoricahaj pedig a tehené, de megettették a tehenel az árpaszalmát is.

A tehenek fejése az asszonyok feladata. A lány akkor lett nagylány, amikor a kenyérsütés mellett már el tudta látni a tehenfejést is. A férfiak csak akkor fejtek, ha az asszonyt betegség gátolta ebben a munkában, távol volt vagy a gyerekágyat fekdte.

Általában naponta kétszer fejtek, de a kisfiás tehenet 2 hónapig háromszor fejték: reggel 6 órakor, délben és este 7 órakor.

Fejés előtt kezet mostak, vízzel a *fejő*ből a tehen *csécsit* (tőgyét) is megmosták, majd azt a vizet az alomra öntötték. Ezután a gazdaasszony a *kötőjibe* (kötényébe)

megtörölte a tehén tőgyét. Fejésnél *fejőszéket* (négy lábú kisszék) használtak. A fejőt a kisszéken ülve lábuk közé vették és térdeikkel szorították össze. A fejést két kézzel végezték. A tejet *szitka* (tejszűrő) segítségével *köcsögbe* szűrték. Volt azonban, aki csak ruhán szűrte keresztül.

A tejes edények (köcsögök, fejő), hogy jól szellőzzenek, belső léckerítésre voltak kiakasztva. Régebben — főként bent a faluban — *köcsögfára* tették azokat. A tejes edényeket üstben forralták, vagyis *kiforrázták*. A tejet leginkább nyersen, forralva, ejeskávéként és aludttej formájában fogyasztották. Sokan úgy, ahogy kifejték, *tőgyemeleg* állapotban is nagyon szerették.

Az aludttejnek főként nyáron volt jelentősége. Rendszerint köcsögből ették kerek kanállal. Kerek kanállal szedték le a *téfol*t is. Éppen ezért *fölözőkánálnak* is nevezték. Az aludttej akkor jó, amikor még fiatal. Ilyenkor azt mondják, hogy *májjas*, nincsen még savója sem. Nyáron a nagy forróságban elöregedik, *mégtúrúsodik*. A *tarhó* készítése nem lehetett általános, mert sokan csak hallomásból ismerik. Kávé készítésekor árpakávét, pótkávét, szükségből égett kenyérhajat használtak. Ezeket kevés vízben megfőzték és a felforralt tejbe beleöntötték. Újabban a tejeskávét is babkávéval főzik.

Az esteli tejet másnap reggel, a reggelit pedig aznap este fölőzték le. Mások azt tartották, hogy akkor volt jó a tejet lefölözni, amikor kezdett összemenni, meg-aludni. Ekkorára jól feladta a fölít. Aludttejéből készült az *aludttejúrú* vagy *szélbék*, mások szerint *széldék túrú*. Az utóbbi neve más változatban is ismeretes volt, hiszen nevezték még *szérzék* és *szérdék túrúnak* is.

Az *édes téfol*t összegyűjtötték. Mindig megvárták, hogy összegyűljön egy kö-pülőre való. Az ilyen *téfol* rendszerint már kemény volt. Ha nem akart összemenni a téfol, akkor köpülés közben a következő kis pajzán nótát dalolták:

*Falu végén hasas lán'
Írósvajat kíván,
Addig ebből nem eszik,
Még csak lè nem betegszik.*

Ennek az ütemére köpültek, amíg csak össze nem ment. Ha a tejfől végképp nem akart összemenni, akkor langyos vizet öntöttek hozzá. Ilyenkor az *írót* a mos-lékba öntötték.

A *túrút* úgy készítették, hogy a meglangyosított fölözött édes tejbe *ótót* tettek. Télen a kemence tetején langyosították a tejet. Az oltott tejből készült túrúnak *ótás-túrú* a neve

Vajkészítés után az *írót* megették kenyérrel, vagy megitták víz helyett. A vaj akkor volt jó, ha friss tejfőlből készült. Az öreg tejfől sokszor *megeősödött*, így a belőle készült vaj is erős ízű lett. Ha a tejfőlt köpülés előtt fölöntötték mint túrót és egy napig *lècsurgatták*, akkor *csurgatott téfol* lett belőle. A csurgatott tejfől írója nagyon kellemes ízű volt. Az *érett túrút* úgy készítették, hogy a túrót sóval összegyúr-ták, majd dézsába téve összegyűjtötték és fából készült csavarópréssal lepréselték. Az érett túrót főként böjti időben fogyasztották és főtt tészta is tették. Volt, aki *dézsás túrúnak*, mások *gombás túrúnak* nevezték, mivel a felső része sokszor meg-gombásodott.

Túróból készült a *gömöjje* is. Készítésekor a túrót megsózták, majd fél ökölnyi nagyságúra összenyomkodták. Előbb a napon szárították, majd nádból vagy cirok-szárból készült rácson a kéményben megfűstölték.

Ha az *írósvaj* nem kelt el a piacon, akkor kisütötték. A *sült vaj*at különösen böjtben, zsír helyett használták. Böjtben ugyanis olaj helyett vajat is lehetett enni.

A tejet és tejterméket leginkább a helybeli piacon, vagy a 10 km-re levő Makó város piacán értékesítették. Az első világháború előtt Nagyszentmiklós és Nagylak piacain is sok tejet és tejterméket eladtak a pátfalvai asszonyok. Sokszor kézben vitték a nehéz garabolyokat, különösen dologidőben, vagy ha a gazda jobban sajnálta a lovakat, mint a feleségét. Újabban a helyi tejüzembe hordják be a tejet, ahol szakszerűen dolgozzák fel.

A tehén tejéből csak nagyon ritkán készítettek sajtot. Ha mégis sor került erre, azt úgy csinálták, hogy a tejet frissen beoltották, majd pedig amikor megalvadt, vászonruhában lecsorgatták, végül pedig lepréselték.

A kisfiasságban a tejet, amikor az ellés után a harmadik, negyedik napon kezdett tisztulni, felforralták és nagy cseréptálban a házbeli és a szomszédokból összehívott gyerekek részére a szoba közepére a földre leterítették. A gyerekek a földön körülvették a tálat és úgy ették az édes savóban *mégtúrúsodott* tejet. Ennek a neve *gurácsás tej* volt. Evés közben a gyerekeket lelocsolták, hogy sok teje legyen a tehénnek.

A *savót*, ami a túró készítésekor visszamaradt, általában nyáron tökkáposzta készítéséhez víz helyett használták. Volt aki víz helyett ivott is belőle.

GYÜMÖLCSFOGYASZTÁS

Gyümölcsöt leginkább a Maros árterületén termelnek. A tanyák környékén kisebb megyesek és szilvafák voltak. Régebben az őszibarack kivételével a legtöbb gyümölcsfajta termelték, bár újabban őszibarack telepítésére is vannak törekvések. Valamikor a meggy mellett legtöbb volt a fűzfaalma, a pogácsaalma, cukorkörte, árpával érő körte és a nyár derekán érő szilvák. Nemesített almafajta nem igen volt. A cukorkörtét főként pálinkának főzték ki. Termeltek még sárgabarackot is, de a fája hamar kipusztult.

Tutajon hordták Erdélyből az almát a *Maruson a lápos olájok*. Aszalt szilvát, almát és körtét gabonáért (búzáért, árpáért, kukoricáért) cseréltek.

Apátfalván szőlőt is termeltek az árterületen, főleg kadarkát. Újabban az olaszrizling és sasza a legfőlkapottabb. Az 1970-es árvíz tönkretette az ártéri szőlőket és gyümölcsösöket. Sokan újra telepítik az árvíz következtében erősen megrongálódott szőlőjüket, gyümölcsösüket, de már korszerűbb keretek között. Többek között őszibarack mellett olyan szőlővel is kísérleteznek, amelyet nem kell majd permetezni.

A *dinnye* termelése nem volt jelentős. A tanya melletti földben vagy az ártéri homokon a legtöbbben termeltek, de a tanyaföldben nem szeretett a dinnye, a távolabbi földre meg fontosabb munkák mellett nem értek rá sűrűn menni a dinnye ápolása végett.

Nyersen is majdnem minden gyümölcsöt fogyasztottak, de főleg a meggyet, mert az nyáron üdítő volt. A cseresznyét is legtöbbször nyersen fogyasztották, de abból elég keveset termeltek. A szilvából már inkább pálinkát és lekvárt főztek.

Aszalni a meggyet, szilvát, körtét és almát szokták. Befőttet — régen úgy mondták, hogy *duncot* — legtöbbször meggyből, barackból, körtéből, *bisalmából* (birsalmából) készítettek, illetve készítenek. Voltak, akik félérett állapotban az almát és szilvát is befőzték.

Leggyakoribb gyümölcsből készült ételek: a meggye leves, almaleves, büszkeleves, szilvacibere. Az utóbbiban az aszaltszilva mellett aszalt alma, körte, meggy és cseresznye is volt vízben megfőzve, kevés cukorral ízesítve.

*Kompót*ot főként birsalmából és almából főznek. A vízben megfőzött gyümölcsöt cukorral, cimettel ízesítik.

Lekvárt főleg magvaváló kékszilvából, barackból és birsalmából főznek, de az utóbbi nem általános.

A hiányzó gyümölcsfélésegeket a piacról pótolták. Azonkívül *dorozsmai almás emberek* járták a határt, akik gabonáért cserélték az almát. Egy rész gabonáért két rész gyümölcsöt adtak. Napjainkban már a boltokban is árulnak gyümölcsöt.

A *fűzfaalma*, másnéven *szentiványi alma* nem tartozott ugyan a legfinomabb gyümölcsök közé, de nyáridőben a gyerekek sokszor kaptak belőle. Szentiványi almának azért nevezték, mert Szent Ivánkor a *szentiványi tűz* körül ezt szórták a gyerekeknek. Később, amikor a tűzgrás szokása elmaradt, az almát sokáig — még a 40-es években is — szórták Szent Ivánkor.

GYÜMÖLCSÖK ÉS ZÖLDSÉGÉLÉK TARTÓSÍTÁSA

Apátfalván még a 30-as években is az aszalás volt a gyümölcsök legfőbb tartósítási módja és kizárólag csak gyümölcsöt aszaltak. A körtét, almát, barackot, szilvát rendszerint kenyérsütés után a kemencében aszalták. Volt, aki egyszerűen betöntötte, de akkor *pérnyés* lett. Tepsibe betéve sokkal tisztább volt. Időnként ellenőrizték a kemence száján keresztül, hogy eléggé száraz-e már az aszalnivaló. Az sem volt jó ugyanis, ha túlságosan kiszáradt, mert olyankor sokat veszített ízéből, zamatából. Ha egyszeri fűtés után nem volt tökéletes az aszalás, akkor a legközelebbi fűtés után még egyszer betették a gyümölcsöt a kemencébe, vagy pedig napon szárították tovább. A cseresznyét és meggyet mindenkor napon szárították a háztetőn, *pászárítón* kiterítve. Az aszalt gyümölcsöt tarisznyába rakták és a kamrába szellős helyre tették, hogy a moly meg ne lepje.

Lékvárnak legjobb volt a kékszilva, de az utóbbi évtizedekben nagy teret hódított a *sárga barackból* készült lekvár annak ellenére, hogy nagyon cukorigényes. A birsalmalekvárt is főzik, de nem általánosan. A lekvárt rézüstben vagy zománcos üstben főzték addig, amíg a *lapocka* (kavaró kanál) meg nem állt benne. Ha kavarás közben az üst *feneke* (alja) meglátszott, akkor jó volt a lekvár.

A *cibère* vegyes aszalt gyümölcsből (szilva, alma, körte, meggy, cseresznye) készült. Bő lére eresztett, levesszerű és csak kevés cukorral, főtt gyümölcs volt.

A *befőttnek* korábban *dunc* volt a neve, később *duncolt befőtt*. Ma így mondják: „A befőttet *duncoljuk*”. Befőzni meggyet, cseresznyét, körtét, szilvát, barackot és *józsep almát* szoktak. A befőzés a 40-es, 50-es évektől lett általános, amióta sokkal olcsóbb a cukor, mint régebben volt.

A befőzést megelőzi az üvegek, majd a gyümölcs mosása. Befőzéskor a megmosott gyümölcsöt üvegbe teszik, majd kevés vizet öntenek rá és megcukrozzák. Sokan azt tartják, hogy a meggy és a cseresznye eltevésénél elegendő annyi víz, amennyit a gyümölcs ereszt magából. Végül egy késhegynyi *szalicint* (szalicilt) szórnak a tetejére, majd *hólyagpapírt*, újabban celofán papírt kötöznek rá. Ezután következik a *duncolás*. Ha egy mód volt rá, akkor kemencében kenyérsütés után *duncoltak*, de újabban ez nem nagyon lehetséges és ma már üstben végzik ezt a munkát úgy, hogy fokozatosan szokják meg az üvegek a meleget.

A házilag aszalt gyümölcsöt az utóbbi 30—40 évben fokozatosan kiszorította a *kompót*, ami szintén eléggé cukorigényes. Úgy főzik, hogy a meghámozott almát, körét, esetleg birsalmát feldarabolják, majd *cúkoros vízben* megfőzik. Az almakompótot cimettel, a körte- és birsalmakompótot pedig szegfűszeggel fűszerezik. A be-

főttet általában télen fogyasztják, az almakompótot nyáron, a körtéből és birsalmából készült kompótot pedig ősszel.

A savanyúságok közül a *hordós* vagy *savanyakáposzta* készítését már említettük a káposztás ételknél. Ízesítéséhez só, bors, babérlevél, köménymag és csöves paprika szükséges.

Az *ecetes uborkát* ecetes vízbe tették. Minden ötödik bögre ecet volt. Szemes borsot, tormát és szemes zöld szőlőt is tettek bele ízesítőül. A tetejére kevés szalicilt szórtak és dunsztolni kellett. A *kovászos uborka* úgy készült, hogy sós vizet töltöttek az üvegben levő uborkára. Minden liter vízhez egy kanál sót tettek. Kaprot és szőlőlevelet, valamint kovászt tettek az üvegbe. Ezután nyolc napig napsütötte helyre tették és hagyták, hogy forrjon és csak nyolc napos forrás után kötötték le. Kovász helyett kenyérbelet is használtak a kovászos uborka készítéséhez.

A *savanya dinnye* is ecetes vízben savanyodik. Savanyítani apró (5–6 cm átmérőjű) zöld görögdinnyécskéket szoktak és az ecetes vízben 9–10 napra megsavanyodik. Különösen disznóvágáskor kedvelik.

A savanyított piros céklát frissen fogyasztották. Előbb kemencében fonnyasztották a vörös céklát, majd megpucolták, keresztben vékonyra elszeletelték és kevés cukorrépat is vágtak hozzá, majd forralt ecetes vizet öntöttek rá és mire kihűlt, akkorára készen volt a savanyúság. Ha cukorrépa nem volt, akkor enyhén megcukrozták.

A *paprika-salátát* keresztbe leszelt paprikából kevés vöröshagymával vegyesen ecetes lében savanyítják. A *savanya paprikát* egészben is savanyítják ecetes lében és ha felszelt káposztával töltik meg, akkor kevesebb ecet kell hozzá. Régebben az apró *józsep-almát* is savanyították.

A *zódhajmát* és a gyenge *fokhajmát* tavasszal szalonnához eszik.

A *savanyúságot* általában szalonnához, paprikáshoz ették, de kompót vagy befőtt hiányában sült húshoz is fogyasztották.

A gyümölcsök megőrzésének legegyszerűbb módja az volt, ha a gyümölcsöt hűvös kamrában *stélázsira* vagy *pócra* (polcra) tették. Szobában a *fogas póccára* főként birsalmát tettek, ami ott sokáig elállt és kellemes illatot terjesztett.

Szokásban volt a szőlő felfűzése is. A vesszőt vagy madzagot a fürtnek a vékony végére kötötték. Ezáltal a szemek szétváltak és nem romlottak meg.

Télire a diót a padláson rakásra kiöntve, vagy ládában, esetleg vesszőből készült *kupujkában* tartották, a mákot pedig tarisznyában a kamrában szögre akasztották.

Pálinka főzésére leginkább szilvát, körtét és barackot használtak. Ritkábban eperből, almából és cseresznyéből is főztek pálinkát. A szőlő *törkölyét*, illetve a bornak a *söprűjét* is pálinkának főzték ki mindenkor.

A két világháború között két helyen is főztek kisüsti pálinkát Apátfalván: Farkas (Józsa) Jánosnál és Juhász Józsefnél. Később a második világháborút, illetve a felszabadulást követő években átmenetileg Magyarcsanádon főzték, de volt, aki Makóra vagy Kiszomborra is átvitte a *cefrét*. Újabban Apátfalván az ÁFÉSZ-nek már korszerű pálinkafőző üzeme van.

FŰSZEREK ÉS ÍZESÍTŐK

Ebben a fejezetben a jelentősebb fűszerek és ízesítők felsorolása mellett azoknak a pátfalvaiak táplálkozásában betöltött szerepére is utalunk.

Só. Nem túlságosan sózzák az ételt. Valamikot tutajon hozták a *lapos olájok* a *kúsót* a *Maruson*, de boltokban is árusították. Rendszerint a *kemince* mellett a *kuc-*

kóban tartották száraz helyen. Előbb kiterített üres zsákon törték meg, azután kiszitálták. Ami darabosan maradt, azt kenyérsütéskor vagy főzés alkalmával használták el.

Bors. Csak a *fekete borsot* ismerik, amit régebben cserépmozsárban kalapács nyelével törtek meg, hiszen valamikor csak szemesborsot lehetett kapni a boltokban.

Paprika. A paprikát termelték is, de csak módjával. A megszártított paprikát máktörő mozsárban törték meg, majd szitálták. Piacon is árusították (Makó, Nagylak, Nagyszentmiklós).

Keménymag (köménymag). Rántott leves, korpacibere leves, savanya káposzta, kolbász ízesítésére való.

Majoranna. Parasztok csak nagyon elvétve használták.

Szefgűszeg. Lakodalmi kalácsba, mézes tésztákba, körte-, birsalma-, esetleg barackbefőttbe, illetve kompótbba tették.

Sáfrány. Fűszerezésre nem használták. Tejfölbe tették, hogy sárgább legyen a színe, vajasabbnak tűnjön.

Tárkony. Nem ismerik.

Szerecsendió. Nem éltek vele.

Vanília. Sütemények krémjébe, töltelékébe tették.

Babérlevél. Savanya levesekbe, szíve-nyelve levesbe, savanyakrumplibba, krumpli-levesbe, bablevesbe, savanya káposztába használták, illetve használják.

Címet (fahéj). Almás sütemények töltelékébe, rizses rétesekbe, tejberizsbe, cimetes kalácsba, *kuflót* (kuglóf) ízesítésére való.

Petrezselyem. A gyümölcslevesek kivételével majdnem minden levesbe használták.

Méz. Mézes tésztákba, süteményekbe, mártásokba, kávéba, forralt borba, mákos tésztára, teába gyakran tették. Karácsony böjtjén dióval, almával, fokhagymával ették.

Cukor. Használata sokrétű és általános. Régebben főként *süveg-*, *darabos* és kockacukrot vásároltak, újabban a kristály és porcukor a gyakori. A gyermekeknek és fiataloknak hosszú évtizedeken keresztül készítette házilag a *cúkort Cúkoros Krisztina Néni* (özv. Farkas Andrásné, Gedos Krisztina), aki piacokon, vásárokon, búcsún, bálakban, később a mozi előcsarnokában árusított főleg a két háború között. Készítményei közül a legismertebbek voltak a *hosszú cukor*, *vagdacs* vagy *párnás cukor*, a *diós cukor* és *égett cukor*.

Tojás. Rántotta, cicvara készítésére, bundás kenyér, tojásos tészta, tojásos galuska ízesítésére, piskótába, tortába, habos és omlós tésztákba, továbbá tükörtőjasként, levesbe eresztve, keményre főtt és híg tojás formájában használják. A becsinált levesbe a főtt tojást kockára vágják.

Mazsola. Diós és mákos béles töltelékébe, kuglóf, pampuska (fánk) tésztájába és kött pitébe tették.

Kakaó. Forralt tejbe, tortafélék tésztájába és krémjébe, valamint hajtogatott kelt tésztákba ízesítőként használják.

Csokoládé. Torták, piskóták díszítésére reszelt csokoládé és csokoládé draszté használata gyakori.

Citrom. Mákos és diós töltelékébe, valamint teába teszik.

Káposztalé. A *szárma* (töltött káposzta) berántásához használják.

Savó. A tökkáposztát ízesítik vele.

Ecet. Használata általános és sokrétű. Főleg a savanyúságok, saláták, savanyú levesek és főzelékek készítésekor nem nélkülözhető.

Bor. Disznópaprikás főzések a lábasba egy dl bort is tesznek sok helyen.

Borsöprű. Ételek ízesítésére nem használják. Pálinkát főznek belőle.

Gyümölcslevesek. A befőtt, cibere, kompót levét megisszák. Ha sűrű a befőtt leve, vízzel hígítják.

Törköly. Pálinka készül belőle.

Mák. Mákos süteményekbe, mákos tésztába, illetve tésztára teszik. Régebben, akinek sok mákja volt, olajat üttetett belőle. Pogácsája finom csemege volt.

Dió. Diós süteményekbe, tésztákba, főtt diós tésztára használt töltelék, illetőleg ízesítő. Régebben a módosabbak olajat üttettek belőle. Sutulás után a pogácsáját a gyerekek nagyon kedvelték.

Lekvár. Béles, rétes töltelékébe, tésztákba és tésztára tették, kenyérre kenték.

Túró. Béles, rétes és más túrós sütemények, *túrús dereje* (barátfüle) töltelékéként használják, *túrús tésztára*, lepényre teszik.

Sajt. Sajtos tésztára reszelik.

Téjföl (tejföl). Uborkasalátára, szármára (töltöttkáposztára), krumplilevesbe, zöldbab levesbe, tarhonya levesbe, tojásos levesbe, tökfőzelékbe, túrós tésztára, túrós lepény tetejére, téfölös lángosra gyakori.

Aludtje. Tökfőzelékbe teszik.

Káposzta. Tésztára, rétesbe teszik, de az utóbbi nem általános.

Tök. Rétesbe teszik, de nem általánosan.

Burgonya. Ízesítőként főtt krumplis tésztára használják.

Répa. Sárgarépat húslevesbe tesznek, piros céklát kevés cukorrépával vegyesen savanyúságnak készítik.

Gyümölcsök. Meggyet meggyes pite tetejére, meggyes lepényre és köttbéles tetejére, szilvát szilvásgombócra, almát almás süteményekbe és főtt almás tésztára tesznek.

Gyömbér. Csak hírből ismerik.

ITALOK

Az ivóvíz jelentős részét egészen az 1920-as évekig az *ásott gémés kútak* szolgáltatták, nemcsak a tanyákon, hanem bent a faluban is. Rendszerint minden tanyán, a faluban pedig minden huszadik ház előtt volt ásott kút. Aki ezeknek a vizét nem szerette, a *Marusról* hordta a vizet még a 30-as, 40-es években is, amikor pedig ártézi kútak már szép számmal voltak a faluba, de még a tanyák között is. A tanyaiak hordóban vitték a *Marus vizet*, a falusiak pedig *cserépkantában*, *korsóban abronyica* segítségével. A víz merítésére a part oldalában lépcső volt kiképezve. A Maros vizét fedett kifolyókba vezették és ezt a kútszerű megoldást nem ismerték. Fogyasztás előtt a *Marus vizet* hagyták leülepedni a kantában. Betették a *nagy komrába higganni*. Néha másfél ujjnyi iszap is volt a kanta alján.

Az ásott kútak között voltak ihatatlan vizűek is. Sokszor 50 m-el távolabb már jó volt a víz. Olyan ásott kút is volt, aminek a vizétől a jószág is elpusztult. A tanyaiak azért sokáig kénytelenek voltak az ásott kútak vizét inni. A 20-as években azonban 5—6 tanyában a tulajdonosok fúrattak szivattyús *ártéli* (ártézi) kutakat. Egy-egy kútra sokszor az egész tanyasorról eljártak ivóvízért, akik már nem szerettek az ásott kutakból inni.

A *Bikaakolnál* már a századfordulón fúrattak a faluban ártézi kutat, de sokáig idegenkedtek az ivásától. Azt tartották, hogy rosszak lesznek tőle a fogak. A másik jeles ártézi kút a *Szent János* szobor melletti. Sem kezdetben, sem később az ártézi vizet nem árusították. Nehezen szoktak rá az ivására.

Az állatokkal akkor is az ásott kút vizét itatták, ha közel volt az ártézi kút. A kútra leginkább a fiatalok (legények, lányok), esetleg az asszonyok jártak. Szégyen volt, ha férfiember ment a kútra vagy a boltba. Lenézték, hogy az asszony parancsol neki. A vizet korsókban, cserépkantákban hordták, vödörrel legfeljebb a jószágoknak. *Abronyica* a neve annak a rúdnak, amit a vállon keresztbe tettek és amire a vizes edényeket akasztották. A korsók közül inkább a *csécsés korsót* használták vízfordásra. A cserépedényeket piacokon, vásárokon *gölöcséréktől* vették. Ismerték a fából készült, lapos, hordószerű *csobojót* is. Rendszerint férfiak ittak belőle munka közben. Jó volt belőle inni, mert sokáig hideg maradt benne a víz.

A pálinka főzéséről már a gyümölcsökről szóló fejezetben szó esett. Aki tehette, pálinkát reggeli előtt, éhgyomorra minden nap ivott. Sok helyen azonban csak ünnepnap került elő rendszeresen a *pálinkás butyëlla*. Nagy dologidőben (aratáskor, csépléskor) is kedvelték a pálinkát, mert azt tartották, hogy erőt ad, disznóvágás idején pedig soha nem hiányozhatott. Általában bekötött fonott üvegben tárolták, csak akinek sok volt, az tartotta kisebb hordóban. A *butyëlla* használata az első világháborúig volt általános. *Áldomást* általában borral és pálinkával ittak.

Apátfalván nem termeltek annyi szőlőt, amiből elegendő bort készítettek volna. A kocsmárosok is úgy vásárolták; nagyobb lakodalmaakra Szeged környékéről hozták a homokvidékről, leginkább Dorozsmáról.

Akinek volt pincéje, ott tárolta a bort, mások viszont a kamrában tartották, de ott nem lehetett nyárgyi hagyni. Még a pincében tárolt bor is sokszor *nyaras* lett (megsavanyodott, megbornyúsodott) a szakszerűtlen kezelés miatt.

Általában lakodalom, névnap, *csök* (keresztelő, névadás), halotti tor és disznóvágás alkalmával ittak bort. Szomszédoláskor is olykor-olykor került bor az asztalra, de rendszerint csak tehetősebb helyeken.

Télen forralt bort is ittak. Készítésekor a bort feles arányban vízzel hígították, cukorral és cimettel ízesítették.

A sörivásnak is van hagyománya Apátfalván. Házilag is készítettek sört. A sörárpát megfőzték és komlóval erjesztették. Az első világháború előtt Nagyszentmiklósról — ahol sörgyár is volt — sok sört hoztak. Tavasztól őszig itták.

Akinek nem termett szőlője, az *zabszalmának*, jobb esetben meggynek és almának a levéből erjesztett bort. Mivel Apátfalván igen sok a meggy, kipréselt meggyléből a meggybor készítése is általános. Ereje attól függ, hogy mennyi cukrot tesznek bele.

A mértéktelenül sok alkoholt fogyasztó részegeskedők száma igen nagy. Jelenleg talán több mint a felszabadulás előtt, annak ellenére, hogy a részeg embert a józanabb életűek lenézik és megszólják. Azt tartják, hogy a gyakori részegeskedővel meg kell utáltatni a bort vagy pálinkát, vagyis itatni kell vele akkor is, mikor már nem kívánja. Nem egy embernek a halálát okozta már, amikor ilyen alkalommal „meggyúlt benne a pálinka”; — ezt egyébként tejjel szokták „eloltani”.

Teákat valamikor csak télen főztek köhögés ellen. Leggyakoribb volt a *hársfa-tea*. A *kamillateát* főként gyerekeknek és borogatásra főzték. Sokan *gyeréktëa* néven emlegetik a kamillateát. Hasmenés ellen, voltak, akik meggyzáróból *meggyfa-tëát* is főztek. Újabban már sok helyen az év minden napján főzik a boltban vásárolt teákat.

DOHÁNYZÁS

Az apátfalvi férfiak körében a dohányzás régebben általánosabb volt, mint napjainkban. Különösen a pipázás és a szivarozás. A két világháború között terjedt el széles körben a *cigëretta* szívása. Napjainkban nagy teret hódít a dohány élvezete a nők körében is.

Az 1920-as években termelték is a dohányt. A kertekben saját szükségletre száz szál dohányra kaphatott valaki engedélyt.

A dohánycsempészek leginkább Battonya környékéről hozták a finác által nem látott ún. *szűzdohányt*. A csempészek jobbára a tanyavilágban árusították, mert a faluban kockázatosabb volt házról-házra járniuk.

A dohányt száraz, szellős helyen, főként a kamrában tartották. A nyirkos dohány megpenészedett és ezáltal élvezhetetlen lett.

Fiú az apja jelenlétében akkor gyújthatott rá, ha a kaszát férfi módra tudta megfogni és aratáskor az apja előtt tudott kaszálni.

A dohány vágása többféle módon történt. A legegyszerűbben úgy, hogy egy deszkán késsel úgy vágták, mint az asszonyok a levesbe való tésztát. Volt gyárilag készített dohányvágó kés is, ami olyan volt, mint egy kicsinyített szecskevágó gép.

Valamikor az idősebb férfiak leginkább cseréppipából, a módosabbak nagyobb tajtékpipából, a legények kisebb cserép-, illetve tajtékpipából szívták a dohányt.

Pipaszárat főleg *jáborfából* (jávorfából), cigarettázáshoz a szipkát pedig meggyfából készítették. *Gyürüce-fából* nem szívesen csináltak pipaszárat, mert kemény volt és ezáltal rontotta a fogat. A tajtékpipa szárára szaruból készült *csutora* került.

Pipát boltokban (minden vegyeskereskedésben) lehetett kapni, de sokan vásárolon a bosnyák vándorkereskedőktől vették, akik nem csak pipát, hanem borotvát és bicskát is árusítottak.

A *bagózás* kevesek szenvedélye volt. Inkább csak a cigányok bagóztak.

A cigaretta is az 1920-as években hódított teret. *Cigaretta* papírba kézzel sodorták. Akadtak, akik papírhüvelybe *cigérettatöltő*vel töltöttek. Parasztok között a kész cigaretta csak a felszabadulás után kezdett teret hódítani. A szivarozás már nem volt általános, inkább ünnepnapokon szívták, de akkor is csak a tehetősebbek.

AZ ÉTELEK TÁROLÁSA

Télen az almát krumplisládában vagy a polcon szétrakva tárolták. A birsalmát a szobában a fogas polcára tették.

A *száraz paszúr*nak (babnak) a padláson *kupujkában* volt a helye.

A kenyérgabonát (búza, árpa) *hambárban* tartották, de akinek nem volt *hambárja*, az *padlásra* vitte. Az étkezésre szánt kölest is a padlásra öntötték ki rakásba. Jó időjárás (elegendő eső) esetén a másodvetésként vetett köles is jó termést hozott. Ezért mondták nem egyszer a bőség kifejezésére: „*Fizet, mint a köles*”. Apátfalván köleshántolója Kerekes (Kutik) Józsefnek volt a Maros utcán, de sokan Tótkomlóra vitték a hántolni való kölest.

A csöves kukorica szárítására legalkalmasabb volt a *kotárka*, vagy az ideiglenesen ácsolt *góré*. Akinek kevesebb csöves kukoricája volt, az a padláson tárolta, úgyszintén a morzsolt kukoricát is. Az utóbbi azonban csak szükségszerű volt, mert ha a padlásra gabonát vittek, akkor nagyon elszaporodtak az egerek.

A lisztnek zsákban, módos helyen ládában volt a helye a kamrában. A zsákot *ászokra* tették, hogy az egerésző macska aláférjen a zsáknak.

A zöldséget a kamrában homokba tették, hogy ne fonnyadjon.

A tojásnak a *hambárban*, búzában volt a legjobb helye, mert ott nem apadt meg. A tojást a hegyes végével lefelé kell a búzában elhelyezni.

Szárasztésza, tarhonya, kenyérelészto, teának való hársfa tarisznyában fölakasztva szellős helyre került a kamrában. A szárított piros paprikát mozsárban megtörték és beföttes üvegbe tették.

A húsokat és szalonnát előbb megsózták, azután füstölték. Volt csak sózott szalonna is, de csak egy oldalt hagytak, hogy legyen miből töpörtőt sütni, mert a füstölt szalonna nem volt jó töpörtőnek. Újabban füstölés és sózás helyett lesütik a húst. Két-három edénybe teszik zsírral leöntve, hogy ne egyszerre kelljen megkezedni. Salátával különösen jó ez a lesütött és zsírba tett hús. Van aki a *kóbaszt* is így tartósítja.

Zöldbabot szoktak eltenni befőzéssel, de zöldborsót nem, mert az utóbbi rendszerint megpuhul, mivel nem ismerik tartósításának módját.

Ahol nem volt pince, ott az ételt, hogy meg ne savanyodjon, garabolyba tették és leeresztették a kútba.

A nagyobb mennyiségű krumplit, takarmányrépát, cukorrépát és piros céklát télire *elvermelték*. Fél méter gödröt ástak, amit szalmával kibéleltek, beletettek annyi krumplit vagy répát, amennyi a föld felszíne felett kupacba rakva belefért majd az egészet szalmával betakarták és ásóval földet raktak az egész kupacra. Szélőzőnek kukoricaszárat tettek középre.

Módosabb helyeken az épületek alatt kisebb-nagyobb pincék is voltak. Nem egy helyen a hambár alatt volt a pince és nagyon jó szolgálatot tett télen a fagyás, nyáron a meleg ellen. A krumplit és káposztát is pincébe tették sok helyen, de a bornak nem tett jót, ha rothadó krumpli vagy káposzta volt a közelében, mert átvetette annak a szagát.

Már említettük, hogy gabonát csak az tárolt a padlásán, akinek kotárkája, góréja, hambárja nem volt.

A lisztet vagy a hambárban vagy a kamrában tárolták a jószágnak való abrakkal és darával együtt, azonkívül kisebb mennyiségű krumplit és zöldséget is tartottak a kamrában, hogy főzéskor állandóan kéznél legyen. A disznóhúst, szalonnát a kéményben szellős helyre fölakasztva is feltették, de abban a kéményben nem lehetett évközben fűteni. Az el nem fogyasztott, avasodó töpörtőből szappant főztek.

Ha rossz tárolás következtében a zsír megavasodott, akkor édes tejjel újra forralták. Ilyenkor kenyérbelet, feldarabolt almát és nyers krumplit is tettek bele, mert ezek magukba vették az avas szagot.

Az avas szalonnát megették, sőt sokan szerették is. Azt tartották, hogy a *heptyikásoknak* (tüdőbetegeknek) jó orvosság, mert erősíti a tüdejüket.

A lekvár, ha *mégcsicsent* (megromlott), újra főzték.

A hús füstölése sok helyen a szabad kéményben történt, de újabban már a legtöbb helyen építettek az udvarban ún. *füstölt*. A füstölést a disznóvágásról szóló fejezetben részletesen említettük.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az a körülmény, hogy Apátfalva határában a termőföld rendkívül jó, részben meghatározója a pátfalvaiak átlagon felüli táplálkozási lehetőségének, illetve igényének is. Nem hiába mondta Apátfalván az egyik orvos annak a betegének, aki lakodalom után gyomorrontással kereste fel: „A földetekben van a betegséged.”

A századforduló előtti hagyományos paraszti gazdálkodás idején is bőven termett Apátfalván kenyérgabona, de az állattartást, állatnevelést biztosító takarmánynövénynek és a kukoricának sem voltak szűkében. Még 70–80 évvel ezelőtt a juh-tartásnak is jó lehetőségei adódtak a feltöretlen legelőkön.

Később, főleg az első világháborút követő időben a korai krumpli és zöldség előbb kerti, később szántóföldi termesztése lett általánossá. Újabban a termelőszo-

vetkezeti öntözéses konyhakertészet, az ártéri szőlő- és gyümölcskultúra, valamint az állattartás rendkívül kedvező adottságai jelentik a változatosabb és korszerűbb táplálkozás alapját. Az utóbbi időben a boltban vásárolt ételek jelentősége is megnőtt.

Főételnek mindenkor a húst tartották, ami a pátfolvaiak véleménye szerint a munkához szükséges erőt adta. Ez a laikus felfogás egyébként a mai napig tartja magát. Ha a Szeged melletti tápaiakról egyértelműen megállapítottuk, hogy *kinyeresők*, akkor a pátfolvaiakról elmondhatjuk, hogy *húsosak*, vagyis a kenyérrrel és tésztafélékkel szemben (beleértve a süteményeket is) előnyben részesítik a húsételeket.

Az 1930-as évek előtt a böjtös ételeket olajjal készítették és a hústól, zsírtól főként az idősebb nemzedék böjti időszakban szigorúan tartózkodott. Dologidőben azonban (kapálás, aratás, cséplés, kukoricaszedés, szántás-vetés idején) nem hiányozhatott a hús és szalonna.

Igaz, hogy olyanokról is lehetett hallani, akik fősvénységük miatt — aminek nem egy esetben a mindenáron gazdagodási törekvés volt az oka — a szájuktól vonták meg a jobb falatot, de általában inkább az *élni nem tudó, húson spórolókat* megszólták a józanabb pátfolvaiak. Az ilyen emberre mondták: „*Olyan fősvény, hogy még a sz...t is megenné.*” Még a szegényebbek is, különösen ha a cselédnek (kanász, béres, szolgáló, napszámos) is silányabb ételt adtak.

A fősvénység mellett a *prédaságot*, valamint az étellel kapcsolatos *finyas* (válogató) természetet egyértelműen elítélték Apátfalván is.

Adatközlők:

- Csikota András sz.: 1900
özv. Gera Jánosné, Bagi Julianna sz.: 1878
Gyenge Mátyás sz.: 1883
Gyenge Mátyásné, Bakai Ilona sz.: 1900
özv. Farkas Andrásné, Gedos Krisztina sz.: 1896
Kardos (Nóvé) Imre sz.: 1905
Marczika Máté sz.: 1882
özv. Mócsa Mihályné, Fejes D. Ilona sz.: 1889
özv. Sóki G. Mihályné, Varga Mária sz.: 1898
Szigeti Bálint sz.: 1902
Szigeti Györgyné, Langó Anna sz.: 1924
Szigeti József sz.: 1904
özv. Szigeti Mátyásné, Sóki Anna sz.: 1899
Szigeti Mihály sz.: 1911
Szigeti Mihályné, Restás Erzsébet sz.: 1914
özv. Török Péterné, Fehér Julianna sz.: 1903
Varga Cziri András sz.: 1894
özv. Varga Mátyásné, Langó Katalin sz.: 1873

IRODALOM

- Bálint S.*, Szegedi Szótár I—II. Akadémiai Kiadó Bp., 1957.
Bálint S., A szegedi nép. Gondolat Bp., 1968. 61—87.
Bálint S., Tápé. Falutörténet és népelet. Tápé, 1965.
Kardos L., Az Őrség népi táplálkozása. Bp., 1943.
Kiss L., Vásárhelyi hétköznapiak. Magvető Bp., 1958.
Morvay J., Táplálkozás. Orosháza néprajza. Orosháza, 1965. 400—427. Megjegyezni kívánjuk, hogy a gyűjtött anyag tematikus elrendezését kevés módosítással e munka alapján végeztük el.
Morvay J., Népi táplálkozás. Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez VI; Magyar Nemzeti Múzeum — Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár Bp., 1962. [Gyűjtésünk kérdőíveit ezen mű alapján állítottuk össze.]
Tápé története és néprajza. Tápéi Községi Tanács 1971.
Vajkai A., Szentgál. Akadémiai Kiadó, Bp., 1959. 127—171.

DIE ERNÄHRUNG DES VOLKES VON APÁTFALVA (II.)

von

György Szigeti

Dieser Aufsatz des Autors ist die Fortsetzung seiner Abhandlung gleichen Gegenstandes im Band 1971/1 des Jahrbuchs des Móra-Ferenc-Museums. Seine Forschungen umfassen die letzteren 70—80 Jahre.

In diesem Teil schreibt er zuerst über das einst übliche bäuerliche Schweineschlachten in dem im Titel genannten Dorf (Apátfalva: Komitat Csongrád, Kreis Makó), später erwähnt er die traditionelle Ölpressung und den Ölverbrauch. In einem separaten Kapitel beschäftigt er sich mit den ausgekochten Mehlspeisen und Gebäcken. Nach der Beschreibung des Brotbackens führt er die Herstellung der Kuchen und Hefeteige auf. Er erwähnt auch die roh verzehrten, weiterhin die gelegentlich schnellen und leichten Speisen und Salate, dann breitet er sich ausführlicher über den Milchverbrauch und die Milchverarbeitung aus. Er legt die Obstverzehrung dar, weiterhin die Konservierung der Obstarten und Gemüsearten. Nach der Aufzählung der Gewürze verhandelt er in einem Teil die Getränke und erwähnt auch die Gebräuche des Rauchens. Er teilt auch die Lagerungsmethoden der Lebensmittel mit. Als Abschluß gibt er die kurze Zusammenfassung seiner wichtigsten Behauptungen betreff der Ernährung des Volkes von Apátfalva.

ENGI TÜDŐ VINCE: A LEGENDA ÉS A VALÓSÁG

GRYNAEUS TAMÁS

(Budapest)

Szabad-e engem hidegen megértni?
(Ady).

A nagy szegedi írónemzedék műveiben csak töredékes adatokat, pillanatfölvételeket találunk Engi (Tüdő) Vince alakjáról, munkásságáról, annak ellenére, hogy a századforduló utáni nemzedék életében-képzletében igen fontos helyet töltött be. Ezért kíséreltük meg — közel fél évszázaddal halála után — az írott emlékek és a szájhagyomány segítségével fölidézni Engi Tüdő Vincét, az embert és rekonstruálni életművét.

Megpróbáltunk hideg tárgyilagossággal vizsgáldni, értekezni Engi Tüdő Vincéről s nem sajnáljuk, hogy nem sikerült. Ahogy munkánk előrehaladt, ahogy egyre újabb vonásait ismertük meg — alakja úgy vált egyre érdekesebbé, izgalmasabbá. Évtizedekkel halála után is hatása alá kerültünk. Lehet, hogy tudományos igényű munkában ez nem érdem, mégis el kellett mondanunk, mert így igaz.

Az idő, a mítosz-teremtő képzelet sok vonással gazdagította Tüdő Vince portróját, s legalább ennyit fakult a feledés miatt. Mindezt figyelembe véve is szomorúan kellett megállapítanunk, milyen szegényes, egyoldalú, sokszor rosszindulatú volt az, amit belőle kortársai megláttak, fölismertek. Ennek kiegészítésére vázoljuk föl s próbáljuk értelmezni azt az itt-ott ellenmondásos képet, ami több éves gyűjtőmunkánk során kialakult.

ÍME AZ EMBER

Kortársai és a szájhagyomány hordozói úgy emlékeznek vissza Engi Tüdő Vincére, hogy sovány, „*se nem kicsi vót, se nem nagy, barnás-őszös, idős arcú, kiszenvédött*”, bajuszos, jó nagy szemöldökű, fájóslábú — idős korában két mankóval járt — „*betegös embör volt az a Vince bácsi: olyan lelki, olyan nagyon beteg*”.¹ Egyébként azonban külsőleg miben sem különbözött a többi embertől. A gyógyítókat, táltosokat, tudósokat, szentembereket általában jellemző különleges testi adottságról, „*jegy*”-ről a megkérdezettek többsége nem tudott, csupán egy tápai adatközlő említette, hogy foggal született.

Barátságos, vendégszerető, jámbor életű ember volt, „*nem nagyon látszott annak a nevetése, komoly embör vót az, nem vigyorgott, jó embörnek látszott, nem vót abba hiba. Se irigy nem vót, se összeférhetetlen nem vót. Látszott rajta mindig, hogy őszinte, nem bántott az sönkit, még a legyet sē*”.

„*Kevés élelőmmel élt szögény Vince bácsi, nagyon szentös embör volt: mindig bütölt, nem ötte mög a zsírost, mög a főttet se*” — emlékeznek rá. Vezeklésének szokatlan formája volt a szöges deszkán alvás, illetőleg járás. A szemtanú szerint: „*szöges deszkán feküdt a Vince bácsi, az tele vót olyan nagyfejű szöggel verve. Olyan*

¹ Fényképét mindeztideig nem sikerült róla szerezni. Talán nem is készült, az ő korabeli parasztok különös szorongásból nem szívesen engedték meg.

nagy feje volt a szögnek, mint az ujjam vége, olyan nagy gömbölyű fejei vótak. Nem a högye vót fölfelé, hanem a feje, azon feküdt”.² A szöges ágy csak egy piros ruhával volt letakarva, a feje alatt ronggyal tömött lapos kispárna. „Ahány nap van egy esztendőbe, annyi szög vót högyivel fölfelé, oszt olyan ágyba feküdt, sancolta magát a Jézus szenvedéseie. Hát rossz vót azt nézni...” Ismét mások szerint csak az esztendő bizonyos időszakában, illetőleg pénteki napokon feküdt volna szöges ágyán, ahol kő volt a feje alja — egyébként fapriccsen aludt. D. E. úgy tudja, csak akkor feküdt szöges deszkán, „mikor ű gyógyított”.

A tápai énekösasszony, néhai Nyinkó Mihályné Kószó (Palika) Örzse néni (1894—1966) így emlékezett: „szömömmel láttam, amit csinált. Láttam, mikó együtt [hozzánk] a hátán vót egy zsák, abba vót a hetye-mutyija. Mikó együtt az üdö, fekkügyünk, kivötte a hecemuciját: egy szál deszka vót az ágya, csuklóra járt [= öszszehajtható volt], tele vót szöggel, vót olyan févaj [is rajta]. Letötte a padra, arra feküdt üngbe-gatyába Vince bácsi: ráfeküdt a szöges deszkára. Még le nem feküdt, imádkozott. Éfél után háromig feküdt rajta. Csak az biztos, hogy röggē vérös vót a gatyá mög az üng. Így vezekölt, így nyerte mög az Istennek a kögyelmit”. B. E. szerint azért csinálta volna, „hogy nagyobb lögyön a tudománya”.

Többen emlékeznek arra is, hogy papucsszöggel kivert deszkán térdelt, illetőleg bakancsszöggel kivert deszkákat kötött a térdire, úgy ment imádkozva „mindön vasárnap a mórái [= mórahalmi] templomba. Olyan gyorsan mönt, hogy másík alig gyözött mellette mönni”. Derekán láncot viselt, hogy kiérdemelje: forrás fakadjon kápolnája tövében.³ Egy újsághír (5) szerint égi jelenés tudatta vele, hogy ha 11 alkalommal augusztus 14-én térdencsúszva megy az alsóközponti templomba, akkor „a tizenegyedik zarándoklásnál önmagától kinyílik előtte a templom ajtaja”. [Hasonlót népi adatközlőktől nem hallottunk, a 11-es szám előfordulása is szokatlan]. Később már arról írnak, (17) hogy szent koszorúval a fején, térdencsúszva ment a templomba, melynek ajtaja mindig magától megnyílt előtte „olyan ereje van neki”.

Engi Tüdő Vince régi népes család ivadéka. „Arra kinn a tanyán több Tüdő van máig is”, sőt a Vince keresztnév is kedvelt lehetett, mert az alsóközponti [= Mórahalom] plébánia esketési anyakönyvében 1899. (85. sz.), 1902 (141. sz.), és 1903-ban (157. sz.) is szerepel egy-egy Engi Vince. Engi Tüdő Vincének mindössze egy nőtestvéréről van adatunk, hogy több testvére volt-e s ő szülei hányadik gyermeke lett volna, erről sem írott, sem szájhagyománybeli adatunk nincsen.

A Szeged-alsóvárosi plébánia keresztelési anyakönyve szerint születési helye, éve, hava, napja „Szeged inferior, 1864. jan. 10.”, a másnap megkeresztelt Vincentius szülei Josephus Engi Rc. és Agnes Magda Rc., plebeius conditioju, Szeged inferior 1196. lakosok.

² Az 1904. évi egyházi és világi tagokból álló vizsgálóbizottság is látta ezt a szöges deszkát (7).

³ Átokházi (Szeremle) gyűjtésem egy adata szerint egy javasasszonyról mesélték, hogy „éjjel vasgereblye fokán alszik”. Csengersimán (Szatmár m.; saj. gy.) mondja a jó alvó ember, akit akárhol elér az álom: „én még a gerebenen is elalszok”. [Gereben = kártolásra használt, szögekkel kivert deszka, „amin a szöszet húzzuk”.] Nincs tehát igaza Tömörkénynek, (6/384), amikor evvel kapcsolatban gúnyosan az indiai fakirokat idézi, mert ha utánanéznünk, nyilván akad még adat a magyar folklórban is, ami a vezeklés e szokatlan formájának hagyományáról vallhatna.

Nem tudjuk megállni, hogy a középkori magyar legenda-irodalomban található példát teljes egészében ne idézzük: „...e szent Szűz kéré soror Agnest, hogy öneki segéllene csinálni egy kapcát, mely kapcában belül e szent Szűz tett avagy varrott vala apró hegyes vasszegeket. És ezenképpen viseli vala ő lábaiban az Úr Istenért, nagy szerelemmel... És még vala a lábában két nemezkapca, mely kapcákat bevertenek vala kétfelől apró hegyes vasszögekkel, kiket a szent Szűz visel vala ő lábaiban” (Margit legenda).

Népszerű árpádházi szentről lévén szó, elképzelhető, hogy legendájának e részletét Engi (Tüdő) Vince ismerhette, s hathatott vezeklésének formájára.

Élete korai szakáról csak annyit tudunk — ezt még Engi Tüdő Vince *„életibe mesélte, — hogy az ő anyja mögjszülte, mikor mögjszületött, neki az ő életit, hogy milyen élete lössz: sokan gyűlölik, de nagy tudománya lössz”*. Egyesek szerint *„piarista papnövendék volt, de kicsapták”*. Ez nyilvánvalóan csak mondai fikció. Gyógyító-szentemberi tevékenységét valószínűleg közvetlenül a századforduló táján kezdhetette el a szájhagyomány adataiból és az első sajtótámadások időpontjából (Szegedi Napló, 1902. május, augusztus, október, december) következtetve. Januári gyerek lévén, érthető, ha a január 22-én ünnepelt, népszerű vértanú-diakónus szent nevét kapta a keresztségben. De az már a hagyomány, a névadó szent szellemi örökségének tudatos vállalására utal, hogy esküvőjét is e napon tartotta.

A Szeged-alsóvárosi plébánia „házasultak anyakönyvének” VI. kötete 176. lapján olvasható bejegyzés szerint (44. sz.) háromszori hirdetés után Engi Vince rk. vallású, nőtlen, 23 éves, Szeged alsótanya, Domaszék 208. sz. lakos 1888. január 22-én megesküdött Ördög István és Tamás Teréz 22 éves, 1865. ápr. 8-án született hajadon lányával, Ördög Veronával. Az anyakönyvek és a szemtanú B. E. szerint felesége meghalt, négy gyermek maradt utána, de felnőtt korukra egyikük sem maradt otthon.

Engi Tüdő Vince körösztje és tanyája *hármastútnál, három határ* (a domaszéki, zákányszéki és mórakalmi) találkozási közelében fekszik. Minden bizonnyal ez is — éppúgy, mint a viharharang és a „szentkút” — lényeges lehetett kultikus helyé alakulásában. A tanyaépület — szegedi tájban szokatlan sacralis jellegű — oromdísze is ezt húzza alá.

*„Sík mezőben hármastútnál,
Jobbra, balra szerte fut”...*

1. kép Az egykori Tüdő-tanya közepütt az elpusztult „Tüdőköröszt” maradványaival. (1965)

2. kép. Az egykori Tüdő-tanya oromdíszé.

A szájhagyomány⁴ családi körülményeiről akként vélekedik, hogy felesége „elhagyta a halottnézetésért, büvölésért”; mások szerint a sok odajáró ember közül valaki elszerette tőle, s attól kezdve terjesztette róla az asszony a Mária-látomásokkal kapcsolatos rágalmatokat. Azután „vitt oda asszonyt — Ördögné Tari Rózát — de nem úgy élt vele, mint férj és feleség, csak hogy lögyön a betegek mellett valaki, meg a gyerekökkel. Ez két-három év múlva möghalt. Akkor Tápérol vitt egy asszonyt — Kása Rozit — (az adatközlő B. E. anyját) az se bírta sokáig: 10—14 betegöt ötetni, azok alól mosni — a Vince mög szögény, vezekölt állandóan — kibetegödött az is, oszt otthagya” (35/763).

Egy hozzá járó házaspár sok gyermekéből „egyet ide ajándékozott az édősanyja”, Tüdő Vince örökbefogadta Radvánszki Jánost, s ő látta el a ház és a kápolna körüli teendőket. Vagyona egy részét ráhagyta, a tanyát pedig halála után gyermekeitől feleségének sógora, Kiri György vette meg 74 millióért. Fia, Kiri Gyura lakik most is a Domaszék 522. számú tanyaépületben.

Engi Tüdő Vincének „vót négy lánc földje: 4800 szögöl. Földműves vót.” Ennek zöme azonban szőlő és gyümölcsös volt. „A szőlőt nem kellett permetezni abba az időbe”. A kövidinka fő vót erőtetve a fákra, oszt vót olyan tőke, hogy 7—8 kilót is termött.” A többi meg „gyöp vót. Vót neki egy tehene, egynehány birkája, azt legettette. Így töngejték.” B. E. szerint időről-időre napszámosokat is fogadtak, később pedig Radvánszki János látta el a munkát. Tüdő Vince méhészkedett is, magafonta gyapjúból „mamuszokat horgolt”, meg kertjében termett szemekből rózsafüzérekét csinált: „ügyes keze vót”. Nem is szerette, ha földművesnek nevezték: „istenfélő embör vagyok — mondta — csak annyit dógozok, amönnyi a mögélheté-

⁴ és az egyik, Tüdő Vincével foglalkozó újságcikk (9) is. A többnyire nem személyes megfigyelésen vagy tapasztalaton alapuló újságcikkek írói is jócskán támaszkodtak a szájhagyományra (1).

sömhön szükségös”.⁵ Ezt azonban már a paraszti közösség szigorúbban ítélte meg: „mink abba’ az időbe’ úgy állapítottuk mög, hogy nem szeret dógozni, oszt ezér foglalkozik evvel, de volt, aki *szent embörnek* nevezte. Mikor ú imádkozott és kezdött gyógyítani, akkor azután hordtak itt össze neki annyi pénzt, hogy abbú lött egy kis kápolnácska.”

1900—1902 táján Ördög Pál és Farkas Illés — „azok is nagyon jártak ide a Vince bácsihon így imádkozni” — segítségével készült vályogból, cseréptetővel a kápolna, „mikor építkezött, az én apámat is elszólította, vályogot hordani. Ingyen. Úgy építették azt a házat” — emlékezik vissza M.M. Ekkor állították föl a később már csak „Tüdőkörösztt” néven ismert feszületet a *hármás* utelágazásnál.⁶ Az elpusztult keresztet 1965-ben megújították. (A századforduló előtt ezen a helyen *nem* volt kereszt!) „Templom csak a Móra községben volt, nem is templom, csak kápolna, abba az időbe még. Azután Röszeke mög a Város, ezök mind messze vótak. Itt a környékbeli idős asszonyok mind idejártak Vince bácsihon, ott imádkoztak”. A kápolnát télen-nyáron kertjében szedett, illetőleg cserepes virágok díszítették. Az oltáron Szűz Mária „gyönyörű szobra” állt, egyik oldalt a „lordesi Mária”, másikon Jézus szíve szobrot láthattak hívei.

Kápolnájában hajnalban és reggel „órait” tartottak, ennek kezdetét csengővel jelezték. „Vótak 65—70 éves üdős asszonyok, azok sűrűn gyüttek ide imádságot tartani: Tüdő Vince könyvből imádkozott, útána mondtuk a dicsőségöset, nagy rózsafüzért.” A tápai D.V. emlékezete szerint két kápolna lett volna: „az egyikbe Vince bácsi maga imádkozott, emitt mög a népek” — ezt azonban a többiek nem erősítették meg. Egy adat szerint kápolnáját naponta *háromszor* térdenállva megkeverte. A napi ájtatosságokon kívül rendszeresen tartottak *kilencedeket*, „Szent Ferenc, szent Anna kilencedét, mög azokat a lordesi kilencedöket” (többnyire a betegek gyógyulásáért); litániákat s búcsúkat. Ez utóbbiakat mindig *újság szombatján, újhód szombatján*, „amik héten mögújul a hold”, azaz holdújulás utáni szombatnapon — „az a Szűz Mária napja — délután kezdték”, hajnalig vezekölt a nép. Akkó zavarta őket el: — mönjetök templomba! Mindég beértünk Rókusra (Szeged-Rókusra) 10—11-re misére.” A búcsú alkalmával „a kápolna oltárát *háromszor* köllött térgyönállva körümönni”. „Azután mönt a körforgás: elkezdtek itt a *végin*, az *imaház* véginél... möntek térgyönállva körü: a kápolnát mögkerülték a körösztig. Aztán imádkoztak, gyertya égött a kezükben. *Háromszor* körülkerülték, oszt bemöntek vissza a kápolnába. Rengeteg sokan vótak... Mária-lányok fölöltöztetve vitték a lobogót fehér ruhába, aztán mönt utána a sok nép. Annyian vótak, hogy egymástól alig tudtunk mönni.” Egy évben *háromszor* volt nagy búcsújárás — nagy valószínűséggel szent Antal napján, Péter-Pálkor, — a harmadik bizonytalan. „Vót tán 4—500 szömély, tán néha még hat is.”

⁵ E magatartás gyökereinek kutatásánál közismert ó- és újszövetségi idézetek nem hagyhatók figyelmen kívül: „Szegénységet és gazdagságot ne adj nekem, táplálj engem hozzám illendő eledellel” (Péld. 30:8). „Ne aggodalmaskodjatok a ti éltetek felől, mit egyetek és mit igyatok... ne aggodalmaskodjatok a holnap felől... elég minden napnak a maga baja” (Máté 6.: 25/a, 34/a, 34/c), és a Miatyánk negyedik kérése: „...a mi mindennapi kenyerünket add meg nekünk *ma* (Mt. 6.: 11).

⁶ Már egy 1902-es újságcikk (3) megemlékezik a kereszt állításáról, fölíratán (6. kép) 1907 (? 1901) évszám olvasható. A Szegedi Napló 1909. évi cikke (13) viszont „kőalapon magas kőkeresztről” tudósít — nyilván felületesen, mert ennek nyomát sem találtuk.

⁷ Az újságcikkek ezt is egymásnak, — de még önmaguknak is — ellentmondóan, más-másként tudják: „a kápolnához éjjelenként egész csapatokban siet a nép” (1, 7); „istentiszteletet tartott éjféltkor” (9); „minden holdújulásra eső kedden és pénteken misét mond, öreg bőrkötésű könyvből felolvass és hogy nagyobb legyen a hatás, még csuhát is vesz föl magára” (13), — más cikk viszont (2) holdtöltekor (!) tartott istentiszteletekről tudósít.

Az ájtatosságokat Tüdő Vince vezette, ő olvasta föl az evangéliumot, prédikált: „beszélte ő maga szörént” (= nem könyvből, szabadon). Egy öttömösi adat szerint eleinte papok is miséztek kápolnájában. Ezt a Szegedi Napló hírei (2, 5) is megerősítik: „az alsótanyai *ferencendi* parókia szónok lelkésze vasárnaponként misét szolgáltatott Tüdő Vince házában”. Nem tudjuk, ez a gyakorlat miért és hogyan szűnt meg. A néphagyomány szerint utóbb aztán üldözték: „mögírgyölték tüle a hasznot”. „Anyám mög mindig mondta, hogy e’ csupa szent embör, olyan szépen tud beszélni. Mer *mesélt* sokat Vince bácsi, ő, jaj, nagyon szépen, mindig prédikálgatott szögény.” Prédikációinak kedvelt témája lehetett a világvége, az utolsó idők: „mög azt is mögmondta, hogy majd amikor az antikrisztus uralkodik, maj’ mennyi népe lössz annak, milyen míveket csinál, hogy’csinál; — mondta — hogy majd milyen világokat éltök — de én nem éröm meg, kedveseim, de tik mögérítök — olyan fejek lösznek, mint nek-tök, de mögösznek bennetöket. A világ vége felé a búcsújáró helyek — kedveseim — begyöpesödnek, mondta Vince bácsi”, ki úgy tekinthető, mint a török hódoltság idején kialakult lincenciatus intézményének kései alakja. Akkoriban, a paphiány miatt, alkalmas férfiember fölolvasta vasárnaponként az összegyülekezett híveknek az aznapi leckét, evangéliumot, könyörgéseket. Szólt néhány szót is, de eleinte csak jóváhagyott szöveg alapján (36).

A búcsúkat házában, a mellette épült nagy fabarakban [„brak”; ma már nincs meg] és közeli-távolabbi tanyákon helyezték el kocsistul, lovastul.

A tanyai búcsújáróhely jelentőségét az ott esett Mária-jelenések, Mária-látomások híre növelte meg leginkább. A hagyományok szerint „hun a kápolnába, hun a kútba, udvarba, lakószobájába jelönt mög a Szűz Mária, mások szörént anygak”.⁸ Ezekben az eseményekben sokszor kételkednek maguk az adatközlők is: számos történetet mesélnek, hogy feleségét (l. fentebb), illetve bizonyos Gyuris nevezetű leányt holdvilágnál, fehér lepedőben fölküldött egy fára [ebből merített Tömörkény is (10/57)]: „...hogy igaz volt, nem volt-e... ezt csak a nép hírösztelte. Tüdő Vincétől azt nem hallottam én sose, hogy tán valakinek mondta vóna, hogy ő beszélt a Máriával...” emlékszik vissza az öreg Farkas Antal, a Tüdőkörösztt újjáfaragója. Volt, aki azt is kétségbe vonta, hogy Engi Tüdő Vincénél egyáltalán kút lett volna, pedig az ott lakó Kiri Gyuráné Börcsök Roza állítja, hogy az udvar felső végiben volt egy gémeskút, ezt azóta betemették: abba látták volt annakidején Szűz Máriát. Mások szerint képet tettek a kútba.

Énekös Makra Ferenc búcsúvezető nagyszüleitől azt hallotta, „hogy aki bútöl és nem úgy bútöl kevélységbű, csak úgy titokba: csak a jó Isten tudja, mög én — ez a Tüdő bácsi csakugyan olyan vót — ennek az imádsága által nem volt hihetetlen, létezhetött a mögjelönése. Talán akkó nem is löttek vóna ilyen csodás gyógyulások”... A hagyomány szerint Aradi Rozika, vak búcsúvezető lány is egy búcsú alkalmával „elragadtatott” és „látta a Máriát”.

A környék népeit saját körösztje és zászlói alatt vezette búcsúkra. Az októberi — minden héten más háznál tartott — rózsafüzér ájtatosságokon „ű vezette az imádságot mindön vasárnap délután. Mindég ott vót Vince bácsi. No, hát hun van most ilyen embör, aaaj...”

Bár több adatközlő cáfolta, mások, így Kiri Gyura is véleksenek arra, hogy Tüdő Vincénél harang is lett volna, mellyel misére, újhold szombati ájtatosságokra és *vihar ellen* harangoztak volna. Vince bácsi halála után Radvánszki Jani eladta

⁸ *Kavics (Kiss Gyula)* tudni véli, hogy Tüdő Vince naponta beszélt Máriával, ki megmondta neki, fa- vagy kő-imázsamolyán térdelve ájtatoskodjék aznap. — Ő ír arról is, hogy az elsötétített szobában egymagában ülő Tüdő Vincének tanácsadás végett megjelenő angyalok „formás nyomocskáit” az asztalon levő lisztben szemlélhették a hívek (1).

a harangot a ludasi högybe, ahol egy csőszház mellett állt egy ideig, majd „kihajították”. Egy évig az út szélén hevert, végül Masa Géza és felesége — imádságos emberek — a náluk levő fakereszt mellett fölállították. A *Radvánszki körösz*t melletti harangon a Radvánszki név és 1928-as öntési év látható, ez tehát nem lehet azonos a Tüdő tanyáról elvitt haranggal.

Az ájtatosságok végzésében Engi Tüdő Vincének több segítsége is volt. „Örök-befogott” fia, a jóhangú Radvánszki János „énekölt, mint a kántor”, ő játszott a harmóniumon is. Engi felesége, ill. a később odavett asszony gondozta az imaházat. Legfőbb segítsége azonban egy, a tanyán lakott kuldus házaspár: Borbély Antal bácsi és Gárgyán Viktor nene voltak. Ők segítettek neki a betegeket ápolni és elmondani a nagyszámú, fölfogadott imádságot.

„Én adakozást, se pörsölyt, se semmit nem láttam. Ha valaki adott, oda dobta a szobor eleibe” — mondta az egyik szemtanú.

Valószínűleg kezdettől fogva „napirenden” azaz naponta vittek hozzá különböző betegeket: „mikó nagy gyerekek voltam, ahon jártak orvosolni magukat... az olyan *orvosembör* vót” (B. J. sz. 1876). „Aj, annyi kocsi vót ottan, jó Isten, nincs Szögedébe a piacon... Vince bácsi prédikálgatott, szögény. Hát ú ennek élt, mög a betegeket gyógyította. Aki csak hozzá mönt, akarmilyen vót, akarholyan, ha útet apréndálta is, a' möggyógyította”. Főleg megrontottakat, de gilvásokat, kelevényeseket, vakokat, némákat, sántákat, süketeket, bénákat, nyomorúltakat, ficamodásban, benuulásban szenvedőket is vittek hozzá. „Nem mind gyógyult mög: kinek milyen vót az érdeme. Aki tiszta szívvel, tiszta lélökkel mönt, aki ráadta magát, hogy az Istent kéri: azok otthagyták a betegségüket. Ú legjobban azé *rontások*okat tudott gyógyítani... a beteg emönt hozzá, oszt mikor *ráimádkozott*, mindjárt mög is mondta, hogy ú eztet mög tudja gyógyítani”. (A ráimádkozásnak ilyen, diagnosztikus eszközkénti használata ritka!) Engi Tüdő Vince is megválogatta, kivel foglalkozzék: „ú is tizedölte a népeket”.

„Imádság által gyógyította őket, mind csak imádsággal, — az nem gyógyított az égvilágon semmivel mással. A jó Isten gyógyította mög a kérésire. Akkor imával gyógyítottak, most mög gyógyszerrel”. Engi Tüdő Vince szerénységét, gyógyítói alázatát és orvosló gondolkodásmódját jól jellemzi megjegyzése: „mindig mondta, hogy *nem ú, hanem Isten, mög a hit gyógyít*”. Az imádságokat ő, a beteg hozzátartozói vagy fölfogadott imádkozó-asszonyok mondták el, „akik vezeköltek érte”.

„Engöm is vittek oda... éneköm azt mondta, hogy *három nap kő* ott lönni, el nem szabad aludni, *éjjel*-nappal imádkozni köll.” A tápai D. V. elmondta, hogy édesapjának egy falubéli boszorkány „csinálta mög, hogy négy trózsák szalma rohadjon mög alatta”.⁹ Előbb a cérnabarai asszonyhoz¹⁰ vitték el apját, majd Engi Tüdő Vincét hitták el a beteghez. A gyógyító ember és a család határozatát így közölték vele:

— „Viktus fiam, mondok valamit, de ne essé kétségbe, no látod szögény apád ennyi idő óta szenved. Ezt a Vince bácsit münk öregapáddal elkértük, hogy gyűjjön el, nézze mög a betegöt, ne kölljön útet odavinni. Azt mondta, hogy egy *ártatlannak kő* kimönni az ú otthonába. Hát mink terád számoljunk... — Akkó még nem ilyen világ vót, mint most: én akkor is lán vótam, mikor férjhön möntem, nemhogy tizenhat éves koromba, hát én vótam az ártatlan...” Egyedül nem mervén, vele egykorás barátjánőjével ment ki Domaszékre, „oszt ott kint imádkoztunk, amit a Vince bácsi föladott... *Kilenc nap* vótam kint” (35/763).

⁹ Hasonló átokforma a Fehér László típusú balladában.

¹⁰ vö. Szegedi Szótár (25) és Tömörkény (15/391).

Az ő szavaival közöljük a vezeklés, a helyettes áldozatvállalás drámáját: „...ahogy a köröszet feküdt, ez mög az épület, énneköm térgyönállva mög köllött kerülni éjjeli órában, avval a kis ésszel, lánfejfel — gondolhatja. Azt mondta Vince bácsi — föladta, hogy mit imádkozzak — oszt térgyönállva jönnek onnat az oltártúl ki, mög oda be. Hét-nyolc óra vót este: akkor indúltam ki, oszt mire vége vót annak, amit föladott, imát, akkorra már hajnali óra vót. Ott, ahogy vót az oltár, ott elkezdtem mondani, de én magamnak, én az apámé magam *küzdöttem*, nem gyütt énvelem senki se oda. Oszt mikó vége vót, olyan *beteg vótam, énrólam úgy szakadt a víz*. Homokos rész az, királydinnyés, a térgyembűl úgy sörkedözött a vér, oszt ugyanúgy térgyönállva bemönni röggelibe [=reggeli órákban]. Úgy féltem is azon a senki földjin, avvá a kis ésszē, mög iparkodtam is, hogyha bírok, akkó segítők. Oszt mikó bemöntem inni, Vince bácsi akkó térgyönállva imádkozott az oltárnál: ú is imádkozott, nemcsak én. Ú tudja, hogy mit imádkozott, én mög mindig azt, amit neköm parancsolt. Mikor bemöntem térgyönállva, aztán sírtam, picsogtam, mondom: Vince bácsi, *nagyon beteg vagyok*”. Azt mondja: — „Tudom én, hogy mi vagy!” Aszt úgy emelt föl, nem bírtam főkelni. Főlemelt, azt mondta: — „Fiam, még egyszer ki kő mönni.” — Én mög rittam, fájt, hogy ilyen *küzelmek*ön köllött körösztülmönni, aztán mondtam: „Vince bácsi, nem!” — „Te apádé imádkozol, én mög teerted. Ki kő mönni”. Ú érntem, azé, hogy lögyön testi, lelki erőm. Ki köllött mönni, oszt újabban mondani köllött, de az már rövid volt. Oszt mikó bemöntem, akkó mán nyolckilenc — nem tudom, mennyi idő — löhetött, oszt mondtam: — Most mán itt halok mög. — Dehogy halsz, olyan nyugodtan hazamégy, mint ahogy ēgyüttē. Mondta, hogy ne vonakodjak sömmitű se, ú érntem imádkozik... Úgy vártak haza onnan, mint az Isten a jótött lelköt.”

Az ő elbeszéléséből ismerjük a kilencedek liturgiáját is. Az imádság szövegét hosszas ismeretség és többszöri kérés után mondta csak el, ismételten kitért, „maguk ehön nem értenek, ehön az imáhon”, másról beszélt. Mindez az imádság pogány ráolvasás-jellegére is utal, közismert, hogy ezek szövegét lehet legnehezebben megtudni. A hiedelem szerint ugyanis hatását veszti, ha másoknak elmondják.

Üdvözlégy Mária, süketök hallása,
 Üdvözlégy Mária, némáknak szólása,
 Üdvözlégy Mária, vakoknak látása,
 Üdvözlégy Mária, sántáknak járása,
 Üdvözlégy Mária, betegök gyógyítója,
 Üdvözlégy Mária, bélpoklosok mögtisztítója,
 Üdvözlégy Mária, gonosz lelkök kiűzője,
 (más alkalommal: ...möggyőzője)
 Üdvözlégy Mária, hihetetlenök fővilágosítója,
 Üdvözlégy Mária, bűnösök mögtérítője,
 Üdvözlégy Mária, nyomorultaknak, betegöknek
 (más alkalommal: szívbajosoknak) mögorvoslója.¹¹

„Ezt szoktuk ott a Vince bácsinál imádkozni, mert ez éppen tíz [mondat]. Ez az olvasó mönt ott.” Az utána elmondott Miatyánkkal együtt egymás után ötször, vagy tízszer, közösen imádkozták. „Mikó ennek vége vót, ezt éneköltük:

Szomorú gyász siralmas életüket
 Ím leteszik Mária elötted...

¹¹ Az imádság szövegét két alkalommal, a jelzett eltérésekkel mondta el. A szöveget már megörökítette Tápéröl Bálint Sándor (29).

(Megemlítem, hogy ezt az Engi Tüdő Vincénél tanult imádságot — tudomása szerint — D. V. honosította meg Tápén, ahol a Gyertyaszentelő Boldogasszony (febr. 2.) napján kezdődő kilenced *keddi és pénteki* napján — mindig 12 és 1 óra között — a betegekért ajánlják föl).

A betegeknek „ki vót szabva, mikó mit imádkozzanak. Szigorúan möghagyta: bütölni köll — vagy: önni löhet, inni nem. Péntökön mög kinyérön és vízön. Így löhetött mögnyerni a gyógyulást: nem adták azt olyan könnyen senkinek se. Ott olyan bütölésök vótak, hogy az kilenc napig, *napfögyüveteltől naplemönt utánig* egy szöm vizet nem vót szabad inni a népeknek. A betegöknek se, mög azoknak se, akikre a kilencedöt tartották.”¹² „Kilenc újhóld-szombaton jelenjön mög, kerülje mög a körszöt — ilyen penitenciákat adott föl.”

A megboldogult özvegy és árva Tanács Imréné Balla Éva nénitől hallottuk:

„Onnan kezdem, hogy amikor egybekeltem az én kedves párommal, nehéz életünk vót. Nagy vót a szögénység, de még nagyobb a szöröncsétlenség. Mögtalált a' minket jószágba, termésbe, családba. Évre rá, hogy egybekeltünk, mögszületött az első magzatom. Olyan vót, mint egy kisangyal, de csak egy *holdujulást* élt. Tüdőgyulladást kapott, magam vittem be a hátamon Dorozsmára, az orvoshoz. Jó embör vót, ippen ebédölt, mégis beeresztött. Mögnézte a kicsikémet és azt mondta: — „Vigye haza, jóasszony, ha siet még hazaér vele.” Siettem is én, ahogy erőmtől tellött. Már följött a hold, amikor a járóhoz értem. S mögmutattam mégegyször az én pisláloló kis csillagomat a fényös kisholdnak.¹³ Beérve a házba, letöttem az ágyra: már alig vót élet benne. Egyszer mégis kinyitotta a szömét és azt mondta — mások is hallották: — „Anyám.” Aztán nem szólt többet, de nem is lélegzett. Étemettük és möggyászoltuk, ahogyan illött. Az étetés morzsáit elvittem a Tiszába, aztán sokat sírtam. Álomban egyszer mögjelönt és megín mögszólított: „Anyám!” Aztán azt mondta: — „Ne sirass, mert csurom víz vagyok” és valóságban olyan csurom víz vót, mint amikor a tüdőgyulladásban feküdt. Fölebredtem és azután csak száraz szömökkel gondoltam rá.

Még tartott a gyász, amikor mögszületött a másik kis gyerököm. Ezzel is mögpróbált az Isten, mert emmeg élhetetlen vót. Nem övött sömmit, de annál többet rítt. Úgy löhet — gondoltam — más terhet hordoztam, fél szívvel szerettem, ezért van ez így. Orvoshoz vittem, mögnyugtatott. Különféle anyai mestörködésökkel próbáltam az evésre szoktatni: mézes szilvával is, mög rozmaringteát is főztem neki. Sömmi se használt. Fökerestem vele jóapámat, aki imádságos embör vót és mögkértem, hogy imádkozzon érte. Mögígérte. Aznap ott is háltam. Jóapám a pitvarban hált, a subájában. Hajnalok hajnalán fökötött bennünköt és azt mondta: — „Sehova lányom, mögyünk a Tüdő Vincéhön.” Befogott és *mire mögvirradt*, ott álltunk a tanyánál. Vince bácsi a kisgyerököm sírására került elő. Illendően köszöntöttük, de *nem fogadta*. Egyenesen a kocsihoz gyütt, kitakarta a kendőbül az arcát, és mögkérdezte: „Miért rí?” „— Éhös — feleltem — és nem öszik.” Nézte a gyermek arcát és rámnézött, azt mondta: „rosszúl horadtad, rosszúl szülted. Újra mög kő szülnöd”. Majd mögzavarodtam, mikor möghallottam. Uramisten, Szentségös szép Szűz Máriám, hallott még valaki olyat, embört mégegyször mögszülni? Jóapámat kérdezte: „Van-e otthon nektök olyan meggyfátok, amelyik mög nem termött, de még nem is virág-

¹² Érdekes összefüggésre világítanak rá a tápai D. V. *újhód szombatjáról* mondott szavai: „régebben voltak ám olyanok, akik azon a napon nem öttek sömmit se, tartották a bütöt. Sajat maga az ilyen betegök vagy szüleik tartották azokat a napokat, bütöltek, imádkoztak a betegé *újhód szombatján*”.

¹³ A megrontott beteget a „búbajos asszon” háromszor fölajánlja az újhóldnak. (Első negyedkor a ház háta mögött ráimádkozás kíséretében). Szeged-Alstóanya. Ethn. 38, 1927. 54.

zott?” Apám felelte: — „Van.” Aztán elmondta neki, hogy mit is köll tönni. *Újhold szombatja*¹⁴ következött, még anyámnak se mondhattuk mög (ura, bátyja se lehetett jelen; segítője istenes ember kellett, hogy legyen), hanem *amikor főgyütt a hold*, kimöntünk a tanyavégbe a kiséhez. Jóapám a bicskát hozta, én a sárga pántlikát, mög a kendőbe kötött gyereket, ahogy azt a Vince bácsi mondta. Jóapám a fát az ágak tövitül a gyökeréig kettéhasította és szétnyitotta, mint a szülő anyáölt¹⁵. Én a Miatyánkot mög egy Dicsőségöt imádkoztam, aztán a takaróban levő kisgyereket átemeltem a szétnyitott fán. Majd még egy Miatyánkot és Dicsőségöt és átemeltem harmadszor is. Aztán letöttem a gyereket, apám összeszorította a szétvágott és szétnyitott fát, én pedig átkötöttem az ág tövitül a gyökeréig szorosán a sárga pántlikával. A kicsikém még aznap este szopott, aludt és haláláig (73 évig élt!) orvost nem látott. Az átkötött kis fát télire sömmivel se védük: nem kötöttük be se zsúppal, se olajfaágakkal. Sömmi bántalom nem érte, de tavasszal már foszlányokat se találtunk rajta a sárga pántlikából. A fa azonban élt, kihajtott, virágzott és *három* szem gyümölcsöt termött. Az egyiket az apám ötte, a másikat én öttem mög, a harmadikat mög a kisgyereköm. Azután már a kislányaim születtek, még öt, ezökkal már nem vót ilyen bajom. A kedves párom mögkérözte: „Mi történt evvel a gyerekökkel? Azt mondtam: újjászületött.”

Bálint Sándornak többször elmesélte édesanyja, hogy ő, a fia, kisgyermek korában beteges volt, emiatt — türelmét vesztve, hasztalan járva az orvosokat — 2-3 éves korában, azaz úgy 1906—7-ben elvitte az Alsóvárosra is akkoriban sokat emlegetett Tüdő Vincéhez. „... a Tüdő Vince mögállt előttem, *a kezit homlokomra tötte*, kicsit *imádkozott*. Utána azt mondta: — Mönjön haza jóasszony békességgel, a kiséfa möggyógyul, mögmarad, nem lössz semmi baja.”

B. T.-t gyermekkorában „cifrababás rontásból” gyógyította meg. Hazafelé menet, keresztútnál „cifra babát” talált, megtetszett neki, szatyorjába tette. Édesanyja, ahogy meglátta — bármennyire beesteledett is közben — azonnal visszavittette vele, de már késő volt: másnap nem tudott megmozdulni. Elvitték Vince bácsihoz, rátette a kezét, elmondta az imádságot s azt mondta, másnap küldhetik iskolába. [Így is lett.]

Ez a néhány esetleírás is mutatja, hogy Tüdő Vince ismerte és elfogadta a paraszti orvoslás gyógyító módszereit, szemléletét, s ezen belül maradván, de azt — egyéniségének megfelelően — gazdagítva végezte orvosló munkáját.

A már idézett, fönttartással fogadható újságcikk (1) tudósít még néhány más gyógymóddjáról is. Aki nem tud hozzá elmenni, annak kendőjét viszik el, ráimádkozik, majd a beteg 4 hétig a nyakában viseli. 4 hét alatt *tízezer Úrangyalát* kell elmondani a betegnek. Vízbe mártott tüzes vassal fürdőt készít „ebbe ülteti a beteget mindenféle hókuszs-pókusz mellett”. Egy másik újságcikk (3) — szintén valószínűleg nem személyes tapasztalat alapján — „üstben forralt vízzel, felszálló gőzzel, értelmetlen hókuszs-pókusszal” végzett gyógyításairól vél tudni.

„Úneki nem vót *patikai szerje*, hogy tán evvel gyógyított volna, csak imádság.” Fűeket nem gyűjtött, házi orvosságokat nem készített — de rendeléseiben előfordult növényi eredetű orvosság is: „fűvel-fával gyógyította őket. Azok legnagyobb részt országút szélén nött, vad növényök vótak. Vince bácsi szödette az illetővel. — Ismeröd-e? — Ismeröm. — No, akkor szödjél.” (M. M.)

— „...Gilvás, kelevényös vótam. Vögye is vót. *Kilenc-kilenc* volt mindkét karomon, legénykoromba’ volt. Tüdő Vince ráimádkozott: lassan mondta” [azaz halkán;

¹⁴ vö. Szendrey (45).

¹⁵ I. Sz. Sz. meggyfa címszónál: vö. (Róheim 43/57).

az adatközlő ezért nem tudja, hogy mit]. „Főtt reszelt tököt köllött rátönni, hogy érössze, hamarabb fakadjon ki” — emlékszik vissza a domaszéki Balla Antal. K. I. is így tudja: „magában, seppögve mondta el” az imádságot.

A hajdani Tüdő tanyában lakó rokon, Kiri Gyura már csak emlékezett arra, hogy volt Engi Tüdő Vincének egy „kilós görögdinnyéhez” hasonló *kerek vas* eszköze is, „vót rajta egy kis fogó, azt melegítötte sparheton, azt avval melegítötte, dörgölészte, vasalta a betegöket; csak ruhán körösztül”.

Már az eddigiekből is láthattuk, milyen különös, milyen érdekes intézmény lehetett ez az asklepeionok, az Amphiareion (34), középkori kolostori kórházak hagyományát folytató tanyai kórház. A súlyosabb betegek hozzátartozóit arra kérte, hagyják ott a beteget, hogy ne kelljen minden nap elhozni, azokra „mindön nap ráimádkozott, a körösztöket hányta rá, és röndölni köllött imádkozókat, akik vezekölnek érte”. (Ennek helyi hagyományára mutat egy Szeged-alsótanyai adat, mely szerint a megrontott beteget elvitték a „*búbájos asszon*”-hoz, két hónapig feküdt házában, s az mindennap gyógyította. Ethn. 38, 54, 1927.) Ezek részben a beteg hozzátartozóiból, részben környékbeli öregasszonyokból, illetőleg a tanyán élő koldus házaspárból teltek ki: „mindig voltak szegényök, akik a kis koszté gondozták a betegöt, imádkoztak”. A beteggondozás munkájában Tüdő Vince és felesége is részt vett. Az egész személyzetet a hozzátartozók látták el élelemmel. A szegényebb betegeket, akik nem tudtak a gondozóknak-vezeklőknek fizetni, Tüdő Vince saját költségén ápolhatta. A tanya egyik nagyobb szobája volt a betegeknek berendezve, ebben három (másik adatközlő szerint tíz körüli) ágy volt. „Ott, abba a szép házba feküdtek bent a betegök. Olyan vót az, mint egy kórház”¹⁶... A betegellátás terhe zömében mégis Engi Tüdő Vince feleségére hárult. Vannak, akik evvel magyarázzák második és harmadik élettársa „kidölését”: „az se bírta sokáig a 10—14 betegöt gondozni, ötetni, azok alól mosni”... F. A. és D. E. emlékezete szerint viszont nem voltak az itt tartózkodó betegek olyan súlyosak, hogy „forgatni köllött volna” őket, inkább föntjárók voltak: „akinek olyan valami betegsége vót, gyüött-mönt az itten”. A betegek *kilenc* napig tartózkodtak a tanyai kórházban.

Csodás gyógyításai közül egyeseket különösen számon tartanak a hagyomány őrzői, elsősorban a vak kislány meggyógyulásának történetét. Ezt három változatban is hallhatjuk: *a)* egy itteni búcsú alkalmával visszanyerte látását *b)* a Szűzanya azt mondta neki: „jobb neköd szöm nélkül élni, mint szömmel elkárhozni” *c)* mások szerint ez a vak kislány egy búcsús alkalmával „elragadtatott”, *Mária-látomása* volt s abban a pillanatban a búcsúsok közül *három* ember meggyógyult. A másik egy horgosi ember esete, aki gyógyulása után gyakran visszajárt ájtatoskodni. Gyógyult betegeinek ugyanis azt mondta volt Tüdő Vince, hogy *újhold szombatján* menjenek vissza hálát adni. — Ezek közé tartozik veje, bizonyos nevezetű Mihály bácsi gyógyulástörténete is, akit tulajdon lánya rontott meg, „nem tudott beszélni se, nem tudom mennyi ideig és szöhon tért”, s végül Kopecz Papp János esete, ki „szömevilágát rajta körösztül nyerte vissza”.

Legtöbben mégis arra emlékeznek, hogy kápolnája tele volt fölöslegessé vált mankókkal: „tán még kétszáz is vót. Sokmindönt hordtak neki, mert nem kért az azé’ semmit sè. Semmit nem kért, csak amit adtak neki, hát évállalta. De hoztak annak annyi mindönt azoké a nagy gyógyításoké. Sok mankó vót nála, azokat én is láttam, de azt mondják, aranyak (= ékszer) is vótak nála, mer akik möggyógyultak, otthagyták.” És újra egy kis vonás a hús-vér ember képéhez: egy bizonyos Etel

¹⁶ Egyik bűnlajstromában is így szerepel: „Igazi ingyenes vallási szanatóriumot tart fenn” (1).

néni fájós lábait gyógyíttatni járt Tüdő Vincéhez, ő mesélte: „...itt fájtak a lábai, nem erre fönt, mégis mindig fölfelé *simogatta*, pedig nem ott fájt”...

Egy 1902-ből származó levél számos „orvosság nélkül és fizetség nélkül” megnyert gyógyulásról tudósít. A Szegedi Naplóban közölt levelet a mellékleten olvashatjuk.

Három gyógyulástörténetet részletesen ismertetünk: „...*Ördögösöket*, még azokat is *takarított*. Tisztította imádság által. Nem új gyógyított — vezekölni köllött. Van egy béрмаasszonyom, (Szatymazon lakik), az is olyan betegségbe esött, mögszállta a gonosz lélok. Mikó ráesött, mart mindönkit, marcingolta úket, csúnyákat mondott, káromkodott, templomnak tájára se tudták vinni. Hat embör se bírta fölemelni. Ide, Tüdő Vincéhön is úgy vitték: főtötték egy kocsira, mögkötötték kezit-lábát. Sok családja vót, nyolc családja. A legöregebb lánya, az vezekölt érte. Mög is gyógyult. Aki vezekölt, ott maradt vele, míg mög nem gyógyult. Fogadtak imádkozókat: szögényöket. Mög köllött azt fizetni. Felebaráti szeretetbű tötték, de élni csak köllött. *Három kilenced* alatt mögtisztult, él ma is. A lánya azt fogadta, ha möggyógyul, sose mén férjhön. Ott a kilenced alatt vót egy legény, annak is ez volt a fogadása. Mögszerették egymást, de a fogadalom is állt. Elmondták Vince bácsinak, de az *tudta* mán. Én nem oldozhatlak föl tűktöket, menjetök a püspök atyához, gyónjatok mög! — Az föl is oldozta úket olyan főtétellel, hogy az első gyerököt *áldozzák* Istennek. Hát oszt lány lött, od’adták apácának. Lött egy fiú is — nyolc családjuk vót összesen — az mög papnak mönt. E’ mentötte mög az anyját attú a nagy förtelmes bajtú.”

„Egy asszony *möghibádzott* az eszibe. Csirkét akart vagy mit akart vágni, oszt mindig a lábait szidta. Ördöggel ötette, meg mindön, sokára bírta mögfogni. Hát szögény asszony, hát az övött először abbul a csirkelebbűl, vagy mögkóstolta a húsát, azt az asszony mög möghibádzott. — *Hát én is úgy mondom, ahogy az a Viktor nene mesélte itt*. Aztán akkó, mikó sütött a nap, azt nekitartott egy üvegöt (= flaskó!! G. T.) a napnak a Vince bácsi, aztán az ördögöt híttá ki belüle. Abbúl az üvegű. Azt, állfítolag, mesélte ez a Viktor nene, hát kigyütt... Az ördögöt kihíttá belüle. Kéröm szépen möggyógyult az asszony, pedig mög volt úgy az eszibe hibázva, hogy csak csuda. Ilyen tudományá vót.”

„Vót egy házaspár. Az asszony nagybeteg vót: *vérfolyása* vót. Azt mondta Tüdő Vincének: gyógyítsa mög a feleségömet. Ha möggyógyul: tizenkét hízott disznóm van, egyet odaadok. Neköm nem köll, Istennek add, de vigyázz, hogy ígéretödet betartsd. Elvitte Tüdő Vincét, bemutatta neki a disznókat, hogy válasszon. Egy olyan selejtös vót köztük. Majd adsz, amelyiket akarod. — Évítették az asszonyt, főszereztek: mindig vótak szögényök, akik a kis koszté gondozták a betegöt, imádkoztak. Le se telt a *kilenc nap* — annyi ideig szokták otthagyni — már a *hetedik napon* möggyógyult. A kilencedik napon gyün az embör. Akkor már mönt elébe möggyógyulva, örömmel. Mögvót a nagy hálálkodás, évitte haza. — Majd hozom a disznót! — Etelt egy, két, három nap — a hét végére vitte csak el: a legselejtösebbet vitte. Közelért a tanyáhon. „Fordúlj vissza, vigyed a malacod. De mire hazaérsz, nem tanálod az asszonyt! Mőghalt. Nem köllött a disznó, torra vágták le. Pócson is így járt egy embör: azt fogadta, ha möggyógyul a kislánya, ád egy méhrajt. Utóbb asztán nem adta. A méhraj fogta magát, emönt Pócra, most is ott van a templom falába, ott zümmögnek. — Itt is így járt az embör.”

B. E. mesélte, hogy a némákat Engi Tüdő Vincénél néhány szóra mög tudták tanítani: „utóbb osztán mondta, mikor így összetötte a kezit, osztán így mondtuk neki: Jézus, Mária, szent József. Akkor mán mondta, hogy „Éus, Máj” —

A csodatevő alsótanyai Szűz Maria.

Nyilvános köszönet az Uristennek.

Szeged, augusztus 16.

Ödönnek a tanyákor, valahol a morálmalmi iskola környékén szerény kis tanya hárszejtőnk a szülői akácok közt és csodálattal a regeket rebuszoltunk róla mindenfelé a nepe. Hogy ilyenkor, holdtölte fele amifele nyavalyas és testi betegségben szenved emberek a nála a kis hátkonai megjelennek, a Boldogasszony S. Ur meghallgatja az ő imájakat és aki hiszen, az meggyógyul.

Ezzel elkezdte ma hozsáck egy hosszú iras. Egyással tülekedő, jambor paraszti bűnök, amelyek nem nagyon tudják ugyan a rendet, de azért nagyon szépen elmondják az egyszerű tanyai nepek istenes öhajtatát. Az az írástudó parasztember, aki elhozza nekünk az irást, ilyenforma magyarázatot adott hozzá:

— *Tegyük bele az irak az újsgba, mert hogy köszönetet mondanduk az Istennek, amitől orvosok és Szenteg nélkül meggyógyított bennünket.*

— De a jó Isten nem olvas ám Szegedi Naplót, — mondjuk neki.

— Hat pedig ma képen miak se tudjuk megücsenni . . .

Ime, kiismeratjuk hát, atyáknak fiait, hád olvasna el minden hívő az alsótanyai csodatevő Maria jótéteményeit. Az emberek elbeszélése szerint Egri Vincze tanyáján minden vasár- és ünnepnapon összejűlnek a környék emberei és mintán burgón imádkoznak, mindenféle nyavalyájukból rövidesen meggyógyulnak. Körülbelül egy évvel ezelőtt kezdtek itt ajtatot találkozásokra összejőnni a tanyákon. Nemokára Egri Vincze tanyája szűknök bizonyult és egy különálló épületet emeltek az összeseregő hívők számára.

Ime kezdve még nagyobb tömegek kerestek föl az istenes hajlékot. Különösen így holdtölte előtti szombaton tel-pedtek meg a kunyhó előtt és másnap délelőttig ott maradtak; vasárnap aztán kiment kösűjük egy-egy farsangos ünnepnap és misét mondott a népeknek kftán a szabed eg alatt vagy bean a hajlékban. Előinte csak a környék jart át a misékre, ma már a széles határban ismeretes az Egri-tanya környékén lakó csodatevő Maria. Legutóbb föl is írták a meggyógyult betegeknek a nevet.

Ime szésszerinti szövegében az irás, amelynek valóságos kulturórtáti becsé van ebben a babonas korstrakban is:

„Szeged Alsótanyai Szűz Maria tarsulati imaházról mondanak á a köszönetet.

Nem regben kesűlt Egri Vincze tanyájánál egy kis imaházra-ka a szűz Maria tarsulata esaprodása veget, amnyiben a mindennapi istennek erejének, a S. U: Mat a kegyelméből, a szent olvasó imádkozása és könyörgések folytán nyertek gyógyulásokat.

Néhányat felsorolunk nevéleg, mert nagy az ősműk. A r-gebbiektről nem szólunk, mert nem vettük föl a csoda dolgokat, kar, hogy minden vasárnap és ünnep délután ajtatosság aratuk. Különösen pedig új hold szombatjan jönnek a hívők imádkozni, úgy hogy vasárnap reggel az öt méter után mennek el. Akit a szent Ferencz-rendi lelki atya mond szent misét nyomorultak és a betegek, a lelki atyát úgy hosa-uk miszoi.

Továb kedves olvasóim iram a hála köszönetek nevet, kik orvosok nélkül és

szűz nélkül nyertek gyógyulást a jó Istenről imádkozással által:

Savanya Feri 9 éves leánya siketnő-géti megszabadult. Hála köszönetet mond D. ak Balázs ak Julianna névű leánya l és fel évig sebes volt egész teste, meg tisztult Hála köszönetet m nd.

Ördög Pál fia, István három éves bajtól nem me-e ett, meggyógyult. Hála köszönetet m nd.

H. ka V-ra 70 éves asszony 22 éves lábfejassó, aki sebekkel rakva volt, meggyógyult. Hála köszönetet mond.

Gergely Viktor 39 éves asszony 6 éves szemfajassától megszabadult. Hála köszönetet mond.

Szék Ferencz 26 éves legény szemfajassától megszabadult. Hála köszönetet mond.

Frank Imre 17 éves legény 10 évi betegségeitől megszabadult. Hála köszönetet mond.

Kiss Vera 37 éves asszony 7 éves belső bajtól megszabadult. Hála köszönetet mond.

Pap Sándor mellbetegségeitől megszabadult, amelyben 4 évig szenvedett. Hála köszönetet mond.

Sarka Piroc 18 éves lány 4 évi sebes nyakfajassától megszabadult. Hála köszönetet mond.

Lovász Rónál 15 éves belső bajtól megszabadult. Hála köszönetet mond.

Szépál Éia 60 éves asszony 6 éves mellbajtól megszabadult. Hála köszönetet mond.

Kalmár János 15 éves fiú 4 évi szív-baját, akit földhős ejtett és a nyálhabot tartta a kímán, megszabadult a bajtól. Hála köszönetet mond.

Hajdu János kis gyermek szív-bajától megszabadult, amelyért szűze hála köszönetet mond.

László József fia, Bé'a, 12 éves, akiben valami rossz szögös volt benne, akit lehetett benne hallani, sem utóm mit csinált, csak hogy meggyógyult. Hála köszönetet mond.

Tandari Rónál 50 éves asszony 17 éves belsőbajtól és görbösülésitől megszabadult. Hála köszönetet mond.

Mar most tovább nem sorolom nevűket, számlálhatatlanok azok a jó Isten legyőzöttök.

Hát csak menjetek haza békében, jambor hívei a krisztusi tanítóknak és imádkozatok tovább is ott az akácokvirágos kis tanyai házikóban. Aki hiszen, az üdvözül és talán nem is kell ahöz olyan rendkívüli csoda, hogy a ti szelid, istenfelő hitetek erőt ad nektek ahoz a földi életés és meggyőgít minden nyavalyáitokból a leg hatalmasabb doktor, a felhős égen lakó Mindedható, az árvákrak és övegyeknek atyja, szegények pasztora, mindnyájunknak pedig szerető édes Atyja.

Csak menjetek haza és legyen nektek a ti hitetek szerint.

Nyaraló Buapest.

— Fővárosi munkatársunktól. —

(Szalmabevéggek — Nyári meeting. — A jássber-nyi pörköltet.)

Néhány csiling az égen, fűszál a réten, annyi nóta a szalmabevéggy Budapestén. Minden második, harmadik ember az. És a megfestült sag, a férjek mintakép, quintessencia, a valamennyi. Semmi előzetes nem sajnál, csak hogy elkülde se családja néhány helyre jobb levegőre. És az önféldozó, a nemeslelkű, a martir utvalásit itthon marad az unalmas, poros, kánikulán melegben — mulatni.

Boldogasszony hava, és az, mit minden őn etlen családapa annyi tikos örömmel, boldogan, lássan, türelmetlenül vár. Boldogasszony hava hozza meg a szalmabevéggyes aranyos napjait. És mint a sűmmögő bogárak a nap sugarában, úgy sűtkernek a szabadság bódító árjában. Számtaló kereskedők, bürokratikus hivatalnokok, kapzsi penzesszúk, mogorva írók, komoly professzorok és a tarsas élet többi tényezője — egy várandósíttere leveti

hétköznapi szürke köntűt és a könnyűerd, vidám bulum níp ísz halál.

Mulatóhelyek, kis és nagy kortszám, kávéházak rejteit helyin Gik fel tanyájukat a tavol a világ zajától keszegnek — miért is oly rövid Boldogasszony hava!

Künt a Csömör-ut versenypályáján ismét bangos az éle. Szinte roskadónak az órási tribünök a turf asz-nvédelyes emberei alatt. Három kasztra van osztva itt a világ. A méltas és nagyágos urak előkelő hanyarveléssel kuszorak a sepeket lábóráit, a tekintetes urak már jobban érdekliódnak a mázsa és bukmetterek iránt, míg az ísem nap, leszurva a maga 60 Bliérjét helyéért, egymást agyonnyomva rohan a totalizátor bódéjébe, hallgatnak a kuszett-gépek a nyelők el az egész héten át keservesen osztrekugorgatót Bliérket.

A nyári meeting különben mápen indul. Jó formájú lovak állanak starthoz és megtelepítésben sem leas hiány. A Szent István-díjért elöndördő kizsaszók versenyeznek és mar most megindultak a találkások. A nyári verseny legérdekesebb futama ismét szóp és aszszúciók ísz.

A jássber-nyi pörköltet lehet megfőzni A. M. M. M. M. Török A. Adár expolgármester, legújabbán grázilitero Budapestén. Mielőtt a tárgyalási nap elárószet Budapestről, Altmány Gyűzője-től sürgöny ment Berenybe.

— Egyeztek ki ezer forintba!

Vinament a választ.

— Hat-ezer fríből nem engedek.

Ujra jött a sürgöny Budapestről:

— Keresztasz forintot adunk.

Megint vite a drót:

— Nem adom a több.

Még egynéhánykor fordult a távirathordó, de — sikertelenül. Pedig megjárta az ex-főispán. Mert a bíróság összesen 14,000 koronát állapított meg

SPORT.

Armentani vívómester sikere Olaszországban. A szegediek kiváló vívómestere, Armentani Eduárd, újabb dicőségget szerzett az idei olaszországi tanulmányútján. A verzei vívóversenyen ugyanis, ahol részt vett a kontinens számos bajnoka, jó eredményt ért el és díjazott aranyéremmel jutalmazták a vívását.

A vadász-egylet kösgyűlése. A „Szegedi Vadász Egylet” aug. hó 25-én este 6 órakor a T. sz. szálló kitermében Bokor Pál elnöközte alatt rendkívüli kösgyűlést tart, amelyen az alap- és hazasabalyok megvitatotatasa fölött tanácsokoznak.

JURÁNOVICS-udvarkertje. Tisza-szálló.

Elsőrendű konyhával és pinczével. Rendkívül válassztek különböző évfolyamú asztali és kiváló fajborokban, igen jutányos árakon.

Teljes tiszteltet Juránovics Ferencz.

Utcai kimerőmben 1 liter ubbor (saját termés) 28 kr., 1 liter siller 34 kr., asztali bor 40 kr.

A borok tisztaságáért kesszekedem.

Béarat az utcai kimerőmben Deak Ferencz-utcai kapun es a főkapun.

765

Lábizzadás ellen

Kipróbált legjobb orvosság is ajánlott, Armentani és legbiztosabb hatású szer a FOLYÉKONY

ANTI-SUDOR

Használata nagyon egyszerű a kényelmes, nehány-szori szétválasztás után a láb száraz és a vész jéré is megszűnik az egész napra. Ár: 120 öst. 3 darab 300 öst. 12 darab 1200 öst. Adáskor az östök se 40 öst.

Mennyi győgyesztár BUDAPEST, VII. kerület, Erzsébet-ter 56. szám. 1902.

Frankl Antal gyógyszerész — SZEGED. — Felsőv. ut 56. szám.

azelőtt mög csak mmmmm-nézött, mint a bamba... mög mán amelyik tán többet is: mondta, hogy „mama” az anyjának, de azelőtt még azt sem mondta, sömmit se.”

Sikertelen gyógyításokat is számon tart a hírmondók emlékezete: „nem mind gyógyult mög, kinek milyen volt az érdöme”. A csípőficamos B. E.-nek hosszas próbálkozás után kijelentette: „most már új nem tud semmit se csinálni. Nagyon akart möggyógyítani, de nem sikerült. Roza néni, én magának a lányán mindönt elkövettem, hogy lábra tudjam állítani, de nem tudtam semmi áron lábra állítani, sajnos ez marad így, ahogy van.” (Később műtéttel sem sikerült megoldani). „Vótak vakok is, nem nyílt ki a szömük... idegsorvadásba volt a szömük, oszt azt má nem tudta *leimádkozni*.”

Lázár István 36 évig tanított a közeli, ún. Csalaiskolában. Tőle hallottuk, hogy Engi Tüdő Vince *jószágokat is gyógyított* volna. Többi adatközlőnk ezt nem említette.

4. kép. A hajdani Tüdő-tanya ma (1965). Baloldalt az egykori bolthelyiség ablaka.

A régi tanyaépület ma már dűledező fölső végén az egykori *bolt* a kápolnával körülbelül egyidőben létesült. A kis helyiségnek az udvar felé volt egy lenyíló ablaka, ezen keresztül szolgálta ki — többnyire Engi Tüdő Vince felesége — a vevőket, „a Vince bácsi nagyon kicsit foglalkozott a bóttal. Árultak ottan mindönfélét, mint egy ilyen rőndös boltban: dohányt, mög cukrot”, sőt, petróleumot, de imakönyveket, „lordesi kis könyveket, csillagvezér könyvet, ezör Úrangyalát, imalapokat, rózsafűzéroket is: mindig tudta Tüdő Vince, mi köll a népnek, bepakolt ide”.

Adataink bőségesen és igen érdekesen tájékoztatnak Engi Tüdő Vince (*halott*)-*látói, tudóseberi* tevékenységéről is. Legrészletesebben K. I. elbeszéléséből tudunk

erről. (Adatait a szegedkörnyéki halottlító hiedelemkörtől való eltérésük (32) és az adatgyűjtés alább részletezett körülményei miatt mindaddig fönntartással kell fogadnunk, amíg analóg összehasonlító adatok meg nem erősítik.) Azt mások is mondták, hogy „a halottakat nézte, a halottakról álmodott, mik-hogy szenvednek. Láta a halottakat. Azt mondták, beszél a halottakról, beszél velük. Búvölőnek, lát-noknak, imádságos embörnek mondták, ahon jártak a halottakat nézetni.”

A haláleset után – hagyomány megszabta időpontról nem tudunk – mentek el hozzá, vagy ha az elhunytal álmodtak. Előbb elmentek hozzá, s elmondták, hogy ki után érdeklődnek, majd visszarendelte őket egy-másfél hétre, bizonyos napra, leginkább *keddre* vagy *péntekre*, meghatározott órára (7 –9, 11-re, 14-re, délre sohasem). Ha sok dolga volt, ha sürgős volt, akkor minden órában csinálta. Megtörtént, hogy elfeledkezett a visszarendelt hozzátartozókról, ilyenkor „ha az első időszak letelt, nem tudta *őket* (! = a halottakat; szómágia!) beidézni”, újra visszarendelte az érdeklődőket rövidebb időre (K. I.). *Fehér koszorút* kellett kötni, elvinni neki, „annak ott köllött lenni 9 napig, azt abbú a fehér koszorúból beszélt, mögmondta, milyen sorsa van a másvilágon, mögmondta annak a halottnak mindön bűneit, hogy a jó Isten miért bocsájtott mög neki”, megmondta, milyen ruhában temették el. Egy adat szerint erre a koszorúra ráimádkozott.¹⁷

A hozzátartozókat előbb kiküldte a kerítésen kívülre, „mert még nem érköztek mög, akikkel *viaskodott*. Fekete kocsin, fekete pár lóval négy hatalmas, izmos fekete embör érközött. Leszálltak, bemöntek hozzá. Nagy dörömbözés támadt. Mikor a dörömbözés mögszűnt, kigyűttek (a fekete emberek), fölültek a kocsira, (mondván): „mink vesztöttünk, bemöhetnek. Szöröncséjük, hogy nem mink győztünk”. Ezekkel a „másvilági embörökkel” azért viaskodott, hogy „mögíthassa azokat, akiket előhivatott”. Ha többen várakozta halottnézetésre, mikor egyet „levívtak, akkor a fekete embörök kimöntek a kerítésen kívül s mögfogták a kocsi oldalát, vártak. Majd újra bemöntek és civakodtak”. Ezek a fekete emberek szóltak a soron következőnek.

Az érdeklődő hozzátartozókat tájékoztatta az elhunyt helyzetéről: milyen helyen van, a „csapattal” van-e, vagy azon kívül, elmaradt, esőben megy s el van ázva; kilyukadt a harisnyája; kicserélték a harisnyáját, de elszakadt; szenvedése van; ne sajnálják, nagyon jó helyen van; imádkozzanak érte. Utána misét szolgáltatnak, vagy imádságot fogadtak föl (ők maguk, vagy a kúdúsok: Üdvözetöt, Miatyánkot, fájdalmas olvasót), vagy a kúdúsoknak cipót sütöttek, disznóölési maradékot, ruhát, vagy új harisnyát adtak. Ezeket csak akkor viselhette, amikor már befejezte a föl-fogadott imádságokat (K. I.).

Oláh Gellért rendőr feleségének mondta Tüdő Vince, hogy az volt férje bűne: csak olyankor ment el templomba, amikor nagy ünnepeken hivatalosan kirendelték „vérasztani”. „De azért a jó Isten mögbocsájtott neki, nem kárhozott el”, mert egyszer hazafelé menet egy állapotos asszonyt fölvelt kocsijába, s az nagyon mondta neki, hogy „áldja mög a jó Isten!”.

Szélpál István halála után lovai nem akartak hazamenni az istállóba, „csak horkoltak az ajtóba este”. Vince bácsi a koszorút vivő rokonoknak azt mondta, hogy „ott van a lelke az istállóajtóba, azé horkolnak a lovak. Hanem *hét* terhöt vigyenek el egy szögénynek, akkor aztán elmúlik, elmén.”

T. I. mesélte: „A napamnak vót egy rózsafája. Mindön évben *hét* rózsza nyílt rajta. Mindíg maga öntözte, kapálta, gyomlálta. Halála előtt elmondta neköm, hogy hét kis ártatlan magzatot temetött oda. Álmában mindíg sírtak-ríttak, nem hagy-

¹⁷ Csak egy felületes, nyilván nem személyes tapasztalat alapján íródott újságcikkből (17) tudunk arról, hogy „*kútjába belenézve* (vö. 160. l.) látta a lelkeket a másvilágon.

ták nyugodni. Tüdő Vince mögszánta. Imádkozott érte és hét évig hét-hét könyeret köllött sütni hét szögénynek. Aztán ütethette el a fát, hogyha már nem élhettek — virágozhasanak a földön. Aztán többet nem sírtak, a napam mögnyugodott. Halála után a rózsafa elszáradt”.

Arról nincsen tudomásunk, hogy elveszett holmi, ellopott jószág felől érdeklődtek-e nála. Domaszéken viszont azt mesélték, hogy egy asszony, ura tiltása ellenére kiment Tüdő Vincéhez ajtatoskodni. Zavarában-sietségében otthon felejtette olvasóját. Az áhítat kezdete előtt Engi Tüdő Vince megmondta, hogy van itt egy asszony, akinek nincsen olvasója. Egy főtebb leírt esetben is láttuk, hogy tudott két fiatal titkos fogadalmáról, tudta, hogy az ígéretével adós férj közeledik házához s milyen szándékkal. D. V. mondta, hogy vezeklése közben Tüdő Vince mindig tudta róla, milyen szánandó állapotban van, hol-hogyan kell segíteni neki. Azt is tudta, mikor mennyi idő alatt ér haza falujába: „mindönt mög tudott mondani”. Kiss Gyula tudni véli (I), hogy térden-templomba-járásért „azt megnyerte, hogy mindenkinek meg tudja mondani, meddig él még”. Egy adat szerint a közelben lakott, azóta szintén elhunyt Császár (Pútyi) Örzse halottlító asszony Engi Tüdő Vincétől (is) tanult volna.

Csak tápai adatközlőktől hallottunk arról, hogy Tüdő Vince „tátos volt, foggal születött”. Ismerve a gazdag tápai taltos hiedelemkört, és abból, hogy Tüdő Vince taltossága főleg halála után derült ki (mint alább látni fogjuk), valószínűnek látszik, hogy a Tüdő Vince-hagyomány a taltos-mondakör egyes elemeivel utólag kerekedett ki. Mégsem véletlenül kapcsolódtak az ismert mondai motívumok az ő alakjához, mert, mint több paraszti kultúra talajából kiemelkedett egyéniségről kimutatták, a pap—orvosló—tudós—taltos—művész képességei, vonásai különböző arányban keveredve, de mindegyikükben megtalálhatók (30, 31, 32, 33, 40, 41, 42).

Bödő Roza püspöklelei halottlító asszony mondatkörében (32) találjuk meg a mását annak a — taltosviaskodás szelídebb változatának tartható — történetnek, mely szerint Tüdő Vince tudóstársát nagy szélben, fiákerrel (hiedelmek modernizálódása!) elvitte messzi határba, „mert a tatosok mögvívnak”.

„Egyször aztán gyorsan mögbetegödött a Vince bácsi, egykettőre mög is halt. Rengeteg nép volt a temetésin, meg hatalmas szél fújt, nagy bolond szél, mert a Vince tátos volt.” A néhai tápai énekőasszony, Nyinkó Mihályné, Kószó (Palika) Erzsébet mesélte, hogy csodás módon ott lehetett Tüdő Vince temetésén. Féltfizkor indult Tápérről, s délben már a kb. 24 km-re levő Alsóközpontban volt: „mi vitt bennünköt? Szél-é, angyal-é? — Azon az éccaka olyan vihar volt, hogy vastag fákat csavart ki, tetejeket hajgált. Így az úton el voltak dülve a fák, embör nem bírta fölemelni. Mindönki azt mondta, azért volt a vihar, mert tudós embör halt mög. Így mondták rá — hát nem tudom”. Másik szemtanú szerint: „Aratás körül vót. Nagy szél fújt — olyan szél fújt, mint máskor is” (M. R.).

„Utoljára mán két mankón mönt, de mondta is, hogy mikor ú mög akar halni, két mankón mén. Mög tudta mondani előre. Mögmondta, hogy mán mikor ú meghal, únála nem véraszt senki, de nem is vérasztott”. Holttestét kápolnája előtti szin alatt ravatalozták föl, „onnan kocsiival kivitték Alsóközpontra”, mai nevén Mórahalomra, ott temették el. A mórahalmi rk. plébánia halotti anyakönyvének IV. kötete 194. lapján olvasható bejegyzés szerint Engi Vince, Ördög Veronika özvegye, 57 éves, Szeged Mórahalom 464. sz. a. lakos, utolsó kenetben részesülve, 1922. augusztus 31-én tüdőgümőkórban elhunyt, Szemmeiszter István káplán temette Szeged-Alsóközponton, szept. 2-án. 1966-ban Mórahalmon jártunkkor sírját még a temetőcsősz sem tudta megmutatni.

Sírja elenyészett, de emlékezete, híre-neve szájról-szájra hagyományozódva tovább élt és él ma is. Ebben nagy szerepe lehetett a még halála után is sokáig a Tüdő

tanyán élt koldusasszonynak, Gárgyán Viktornak részben továbbhagyományozóként (az adatközlő Kiri Gyurának fiatalkorában cipésműhelyében sokat mesélt Tüdő Vincéről: „én is úgy mondom, ahogy az a Viktor néni mesélte” K. Gy.), részben a mítoszoknak-hiedelmeknek kedvező légkör fenntartójaként. Egy nagy könyvből jósolt arról az időről, mikor „gyűnnek az antikrisztusok, oszti elviszik az élelmet, a férgek kirágik a veteményötöket, mög határszaggatás lössz, de végül visszakapja mindönki a földjeit”. Mikor ezt jósolta, olyan jól éltek, hogy „lehoradták a Tiszára a halaknak a tiszta búzát”. Nem hittek neki — később az ötvenes években, a „padlássöprésök” idején ennek a jóslatnak beteljesedését vélték fölsísmerni. (Mint láttuk, az apokaliptikus idők Engi Tüdő Vince prédikációinak is kedvelt témája volt). „Aztán imádkoztak ám mindég ezek a kúdúsok itt a Vince bácsinál, mán még mikor a Vince bácsi elmúlt és mink idekerültünk. Ez az Antal bácsi és Viktor néni mindig imádkoztak, nem vót más dolguk, mert úgy-e úk ebbül éltek. [Az ötetés szokására céloz.] Akkor, ha a kisgyerököt valaki mögverte szömmel, aztán rítt, akkor egyűttek, Viktor néni ráimádkozott. Valamivel mögszentölte, akkor jobban lött a gyerök. Magába* mondta mindig el. Ráimádkozott, rávetötte a köröszöt, mögszentölte szentöltvízzel” (K. Gy.).

„Még halála után is nagyon sokan egyűttek a köröszthön, hány kerülte térgyönállva, akik ott gyógyultak mög.”

Tüdő Vince máig is élő eleven hatását legszebben az bizonyítja, hogy annak idején ponyvairatként terjesztett ún. „igeimádságát” Szeged környékén nagy becsben tartva betegek és vajudók fölött imádkozzák el, illetőleg rájuk borítják.

Tüdő Vince igeimádságában éppúgy, mint az Úrangyalában János evangéliumának első mondatai rejtőznek, amit gyógyító varázsszövegként, ráimádkozásként Szent Ágoston idejétől napjainkig használtak. Mindennek kultúra-, és egyháztörténeti összefüggéseit Bálint Sándor írta meg egyik megjelenésre váró kéziratában. A fenti gondolatmenet is — a szerző szíves engedelmével — innen származik.

A Tüdő Vince körüli hagyományt csak megerősíthette, és tudományuk családi eredetere, hagyományozódására utal az, hogy Balotaszálláson élt testvére, Nacsáné Tüdő Vera is imádságos asszony volt, betegekre is ráimádkozott. Azt is mondják, hogy Tüdő Vince Roza nevű leánya pedig boszorkány lett, ki saját férjét is megrontotta. Erről föntebb szólottunk.

Igen érdekes, hogy bár a kápolna fölszerelését Engi Tüdő Vince halála után az illetékes egyházi hatóságok tüneményes gyorsasággal elvitették, a harang a másik határba került, a kápolna „rommá vált”, lassan a Tüdőkörösz is tönkrement — a kultusz mégis nem ezekhez, hanem a helyhez rögződött. Énekös Makra Ferenc zákányszéki búcsúvezető még 1965 Péter-Pál napján is imaórát tartott a Tüdőkörösznél. Most ez a nap a körösz búcsúja. [Figyeljük meg, hogy az időpont azonos az egykori nagy búcsújárásával!]. A — valószínűleg 1902-ben állított — és 1965-ben megújított — Tüdőkörösz öntöttvas corpusán és Mária alakján kívül megmaradt egyetlen darabja a Tüdő tanya padlásáról került elő 1965-ben, azóta Bálint Sándor őrzi gyűjteményében. Móra aranyos humorú novelláihoz hasonló az a — hagyomány szívósságát jellemző — történet, amit Bálint Sándor szíves szó- és levélbeli közléséből ismerünk. A hagyomány szerint Tüdő Vince megtiltotta, hogy keresztjét kimozdítsák helyéből, elkövetendőjét megátkozta.

„1965. szeptember első szerdáján egy reggel éles, ideges csöngetés riasztott meg. Két ünneplősen öltözött tápai parasztasszony állott az ajtóban. Az idősebb (az adatközlő D. V.) ellenséges hangon szólt rám: én vagyok-e az a Bálint Sándor? Mondtam neki, hogy idáig még én voltam.

Naponkint elmondható ima.

Oh szentséges Ige, kérlek téged, ki méltóztattál az Atyaisten kebeléből leszállani e siralomvölgyébe, a szentséges szűz Mária méhében emberi testet vettél magadra értünk bűnösökért. Oh szentséges Ige, kérlek téged, hogy azzal a mennyei kegyelemmel és malaszttal, melylyel szentséges Atyád kebeléből leszálltál oh szállj meg az én szívemet, lelkemet és elmémet, hogy míg élek, e siralomvölgyében néked hiven szolgálhassak, téged dicsőíthesselek és imádhassalak. Oh szentséges Ige, égből szállott kenyér, Jézus Krisztus, jöjj az én szívembe, maradj nállam örökké. Amen.

Ezután, 3. Urangyala mondandó.

Kiosztja. Engi Vincze.

Trapić J. Szeged.

5. kép. Az ún. „igeimádság” egy példánya. (Bálint Sándor gyűjteményéből)

6. kép. Az egykori „Tüdőkörösz” felirata (Bálint Sándor gyűjteményében)

— Akkor magánál van a Tüdő Vince köröszte?

— Egy része csakugyan nálam van. Erre így ítélkezett:

— Magával az ördög incselködik, majd a pokolba jut.

— No, — mondom — addig is kerüljenek beljebb, mondják meg, hogy is gondolják.

Viktor néni ezután, mintha a másvilág követasszonya lett volna, nagyon szigorú hangon előadta, hogy ő gyerekkorában sokszor kikísérte beteg édesapját Tüdő Vincéhez, aki olyan imádságokat szabott nekik, amelyeket a keresztje előtt kellett elvégezni. Többször hallotta tőle, hogy áldott az a kereszt és elkárhozik, aki pusztító szándékkal hozzányúl és elvesz belőle. Meg is átkozta, aki a keresztnek bármit is árt.

Az öregasszony nagyon ünnepélyesen figyelmeztetett, vigyázzak, nehogy Tüdő Vince átka teljesedjék rajtam.” A megfelelő magyarázat után „a beszélgetés megnyihült, Viktor néni szentképeimet, szobraimat is látva megnyugodott. Búcsúzkodásnál mindkét asszony könnyhullatva csókolgatta, lelkendezve simogatta az emléket, amelyet ebben az áldott pillanatban magam is a Megváltó keresztjéből valónak éreztem...”

A néphit és népmondák kedvelt alakjaihoz hasonlóan a nép képzelete mindmáig nem fogadta el jötevője halálát. Átokházáról származó szeremlei (Bács m.) telepesek az emberi élet határán túl, az elmúlt években többször is „látták” a Baja melletti Vodícán: „ide is el szokott gyünni búcsúra, imádsággal” (M. I. 1968.).

Engi Tüdő Vince vonzásterülete, a hagyomány elterjedési területe lényegében megegyezik a Város határával, illetőleg a szegedi rajzások területével. Nemcsak magyarok, hanem más nemzetiségűek (torontáli göröghitű rácok „bőszoknyás rácok”, torontáli svábok) is fölkeresték. Egyik adatközlő kijelentése tehát: „százkilóméterről is jöttek hozzá”, nem is túlzott.¹⁸ Nagy hírét jellemzi, hogy még ilyen meszeségből is eltaláltak a — még ma is eldugott, — csak „székel” utakon, dülőkön megközelíthető tanyára. Egy távolról hozzá zárandokolt híve találóan mondta: „szó után el löhet mönni még a pokolba is”. Tüdő Vince általában nem ment sehová sem, mindössze arról tudunk, hogy Tápén járt egy betegnél.

¹⁸ Az adatközlők, ill. az adatokban előfordulók lakhelyei: Ásotthalom [= Átokháza], Mórahalom, Baromjárs, Öttömös, Domaszék, Zákányszék, Horgos, Röske, Tóvár, Nagyszéksós, Martonos, Ókanizsa, Cérnabara, Szabadkai határ, Topolya, Kenizsa, Kelebia, Balotaszállás, Szeremle, Sziráki kocsmá (kb. 50 km), Szeged, Tápé, Szatymaz, Szentkút, Kiskundorozsma, Makó, Arad. A Szegedi nagytájról: Szegedi Szótár (25/I. 8.)

A hely máig is meglevő elhagyatottságát elég néhány számadattal jellemezni.
A Tüdő tanya távolsága

országúttól 3 km,

legközelebbi kórháztól (Szeged) 20 km,

legközelebbi orvostól (Tüdő Vince idejében: Feketeszl) 6 km.

legközelebbi templomtól (Mórahalom) 8 km, (Domaszék, Zöldfás) 10 km,

legközelebbi iskola (1854-ben létesült, bojárhalmi) 6 km.

Annakidején lelki magárahagyottságuk még kiáltóbb lehetett: „...itt már templom csak a Móra községben vót. Nem is templom, csak kápolna abba' az időbe” még. Aztán Röske, Horgas, mög Város [ti. Szeged] — ezök mind messze vótak: itt a környékbeli idős asszonyok idejártak Vince bácsihoz, ott imádkoztak.”

...1931-ben történt: az adatszolgáltató K. Gy.-nak idélen gyereke született, „a körözségöt megbírta, de elmúlt”. A pap igen sokat: egy heti munkabérért kérte a sír megszenteléséért, ezért elhívott egy imádságos asszonyt, meg egy jóhangú susztert. A sírásó hozta szenteltvízzel megszentelték a sírt, után a kocsmában megülték a kisgyerek torát...¹⁹

Mit tettek ilyen körülmények között a „hivatalosok”? Nem hittek neki, „fincogtatták”, „húzták-vonták a csendőrök: becsukták este, röggelre otthon volt”, rendőrökkel figyeltették, a mórahalmi plébános megverette, „mondtak arra füt-fát”... Az Engi Tüdő Vince ellen indított sajtó-, rágalomhadjáratot tudomásunk szerint a Szegedi Napló indítja meg 1902-ben (4 cikk). 1903-ban egy, 1904-ben két cikk jelent itt meg s ugyanez évben még egy a Torontál c. hetilapban. Ezekben Tüdő Vincét „népbolondító”-nak, „alattomos népamító”-nak nevezik, kuruzslással, kártevással vádolják. „Amit Tüdő Vince csinál, az már túllépi a fanatizmus határait... belebotlik a butítás légkörébe... nagy diadalára a sötétségnek, mely szabadon tenyészik.” 1902-ben tűzrendészeti kihágás miatt elítélik, mert nem jelentette be a Kisasszonynap böjtjén tanyáján tartott gyertyás-fáklyás körmenetet. A sajtó tiltakozik az erélytelen intézkedés ellen, mert „azon a környéken nem csupán a vallási téboly fanatikus alakjai ülik orgiáikat, hanem a közerkölcsiség, a közegészség parazitái is” (4).

Az 1904 őszi helyszínre kiszállt — egyházi és világi tagokból álló — bizottság (7) megállapította szabálytalanság mindössze annyi, hogy kamara építésére kapott engedélyt és kápolnaszerű imaházat épített (parturiunt montēs...). A tanúvallomások szerint még abban is vétkes, hogy

- a) fekete misét (!) tart, „hol a vallásosság örve alatt megbotránkozott erkölcstelen-ségek történnek”²⁰
- b) jövőmondással,
- c) betegek gyógyításával foglalkozik,
- d) magát Isten kiválasztott emberének hirdeti, „s a hiszékenye mberek vallási ér-zületét a saját hasznára aknázza ki”
- e) pénzt gyűjt, s avval nem számol el senkinek (7, 8).

Ezt a hangnemet viszi tovább a Szegedi Napló 1909- 1912- és 1917-ben megjelent cikkeiben. A főntebb idézetek remélhetőleg kellően érzékeltetik e cikkek hangvéte-lét. Zömük — jellemző módon — név nélkül, vagy álnév alatt jelent meg. Az 1902. aug. 2-i cikk (2) szerkesztőségi kommentárja (4. kép) az egyetlen megértő, elfogadó hangú írás a Tüdő Vince körüli sajtóháborúban. Közben Tömörkény is véleményét mond 1903- 1905- 1907- 1909- és 1917-ben közölt írásaiban.

¹⁹ Ehhez vö. (Tömörkény 47/335—6).

²⁰ Félreértés elkerülése végett, az Ért. Sz. szerint fekete mise = a) a misét parodizáló szer-tartás, b) csoportos nemi kicsapongás, orgia.

Több éves csönd után ismét „köztudomású” lett „Engi Tüdő Vince tanyai magyarról...”, hogy odakint titokban papi funkciókat végez és osztogatja a penitenciát”. Jászai Géza apát, Barmos György és Nagypál Kilit plébánosok helyszíni vizsgálat-tal „megállapították — idézzük tovább a Szegedi Napló 1909. jan. 16-i számát (12) — hogy *bolítja lévén, az ott való vásárlásra buzdította a tanyaiakat ékes és kenetteljes szentbeszédével*”. A vizsgálatban résztvevő szegedi polgármester azért megindította Tüdő Vince ellen az eljárást... Másnap újabb cikk jelenik meg a Szegedi Naplóban (13), ezúttal Cserzy Mihály egy írásából idéznek, aki helyszíni, saját tapasztalatai (és hozzátehetjük: hibás, fölületes, elfogult megfigyelései) alapján körmönfont lélek-kalmárnak, tanyai népbolondítónak, dologtalan szatócsnak, furfangos számítónak titulálja. Arról nem ír, hogy *személyesen* találkozott-e, beszélt-e Tüdő Vincével? Tö-mörkény legalább böcsületesen bevallja, hogy bár „valami Engi Tüdő Vince nevezetű tanyai ember az ipam tanyájától *nem messze* csodadoktorkodott” ennek ellenére „*sohasem láttam*” (11/373, 15/384). Rasputinfiókok c. elbeszélésében Rasputinfiók-nak, vén kujonnak (Engi Tüdős Vincének írva, ki ekkor 53 éves volt...) nevezi, aki „hókusz-pókuszokat csinál”, „bolond dolgokat ordinál”, vándorszínészekről el-lestettnak tűnő „apostoli mozdulatokkal jár-ke” (18/438). Azt állítja, hogy „esten-den, munka után az ereszek alatt leheverő, álmodozó emberek sokat beszélnek róla” neki — (15/384). Különös, hogy félszázad múlva talán ugyanezek az emberek, vagy fiaik egészen mást és és egészen másként beszéltek Tüdő Vincéről...

A Szegedi Naplóban 1912-ben név nélkül megjelent harcias cikk (16) vádjai, hangneme változatlanok. A cikk szerint „Alsótanya álpüspöke” „fanatizálta a la-kosságot”, de a hatóság végül is megsokallta a „titokzatos férfiú” ténykedését: kápolnáját bezárták, kulcsát elvitték, „az ál-püspökre pedig keményen ráparancsol-tak, hogy *ne dicsérje az Istent, elvégezi azt helyette más, aki abból él*” — éppoly hasz-talan, mint ahogy annakidején a jeruzsálemi főpapi tanács az apostolokra (Csel. 5.). Négy év múlva „az alsótanyai kapitány *az egyház kérelmére* magához citálta a szent férfiút, *lecsukással, börtönnel fenyegette*, de mindhiába”. Úgy látszik, nem túlzott jámbor katolikus búcsúvezető-énekes asszony tápai adatközlőnk, mikor ezt mondta volt: „az öreg Barmos plébános — mórahalmi lelkész volt — mögírgyölte a hasznot. Nem jó — mondta Tüdő Vincének — hogy ennyi nép jár ide, felezzük mög a hasz-not.”

„Végül is — folytatja a Szegedi Napló idézett cikke — most maga a *csanádi püs-pök*, Glattfelder Gyula *írt át* a város tanácsához, hogy tegyen valamit ezzel a *félelme-tes emberrel*, mert babonás üzelmeivel megrontja az egész alsótanyai lakosságot. Így szól a püspök levele:

„Engi Vince alsótanyai lakos babonás üzelmeinek véget vetendő s a jámbor híve-ket minden visszaéléstől visszatartandó ezen egyházmegyei hatóság három évvel ezelőtt *kérte a hatóságot*, hogy a könnyen hívő egyszerű népnek Engi Vincéhez való zarándoklását a saját hatáskörében *megakadályozni* szíveskedjék. Az időtől kezdve az alsótanyai kapitányság *éber őrködése* miatt is végeszakadni látszott a visszaélé-seknek, mígnem a közeli napokban a mindszei plébánostól érkezett hozzám pana-szos levél, mely szerint Engi Vincéhez ismét zarándokolnak hívek, s nevezett azt híreszteli, hogy a püspök engedélyével kápolnát fog építtetni. A levél alapján *jelen-téstétel* végett felhívott alsótanyai lelkész azt jelentette, hogy az ottani hívek nem gyülekeznek már Engi Vincénél és a vidékiek sem keresik fel. Azt azonban valónak állítja lenni, hogy Engi Vince egy kápolna építésén fáradozik, és *e szándékát a kerületi esperesnek be is jelentette*, aki azonban a kérelmet *megtagadta*. Mivel pedig az alsó-tanyai lelkész a saját hatáskörében nem tudja ellenőrizni, mikor jelennek meg a szom-

szédos községbeli hívek Engi Vincénél, tisztelettel kérem a tanácsot, hogy az alsótanyai kapitány közbejöttével Engi Vince tanyáját *figyeltesse meg* és az esetleg mutatózó visszaélések *meggátolása* céljából tegye meg a szükséges intézkedéseket.”

Vagyis a legfőbb egyházi és világi hatóságok — legalábbis másodkézből származó, s mint fentebb is láthattuk, elég kétes értékű értesülésekre támaszkodva — egymásra hárítják a kényes föladatot, de egyik sem képes hatékony intézkedés megtételére. „...Hiába volt sokáig az okos szó, papi szó a népnek... a hatóság se bírt vele, a bolondító csalmatag hatását elnyomni nem lehetett” (5). Hogy mi legyen ez a „szükséges intézkedés”, az már az előzőkből sejthető (megfigyelni, ellenőrizni, meggátolni, megakadályozni, bezárni). Tömörkény is megírta e módszereket Pusztai sámanok c. elbeszélésében (15/385—6). „Egy törődött testű parasztember, Engi Tüdő Vince ellen, hogy végét érje, példátlan harcokat kellett vívni” írja ugyanő más helyütt (10/57). „Azt mondta az a lelkiatya, aki itt ki vót, hogy a jó Isten aszonta, mikor fölment a mennybe, hogy rajtatok kívül, aki tanít, átkozott lögyön. — De hiába, akarmit csináltak neki, nem bírták eltítani. Üldözték, de nem ért neki semmit se, azért csak hótta napjáig mindönt mögtartott, csak úgy végezött mindön imádságot, mint azelőtt.”

Miért volt szükség 1902-től 1917-ig néhány évenként megismételt publicisztikai (és valószínűleg adminisztratív) hadjáratot folytatni ellene²¹, s miért volt ez mégis eredménytelen? Nem ért el a Város keze a messze Domaszékre? Túloztak volna az újságírók, vagy talán Engi Tüdő Vince is csak afféle uborkaszezoni töltelék-téma volt számukra? Vagy a mulasztások miatti rossz lelkiismeret projektív munkamódjának tünetei a meg-megújuló vádaskodások?

Az egyházi és világi hatóságok lassú és nehézkes ügyintézése mellett — mikor pozitív cselekedetekre, emberi viszonyulásra és nem személytelen, bürokratikus intézkedésekre lett volna szükség — bántó ellentétként hat az a tüneményes gyorsaság, és alaposág, mellyel halála után a kápolna széthordását végrehajtották.

Hiába írta volna le Tömörkény idézett elbeszélésében (15/387—90) olyan szépen a nagy távolságok miatt kielégítetlenül maradt lelki igény létrehozta kápolnákat? Elfeledkeztünk arról, hogy ez az igény és elhagyatottság a történeti egyházak, az intézményes népjóléti egészségügyi szervezet nehézkessége miatt már kezdettől fogva kialakították a népi vallásosság és gyógyító tudomány primitív, a helyi adottságoknak megfelelő, az igényekhez alkalmazkodó (szervezeti) formáit, melyeket a hódoltságú időkben — és mint láttuk: a századforduló után is — az alsóvárosi ferencesek olyan eredményesen és ügyesen ki tudtak használni? (vö. 160 l.).

Ha a szentember—gyógyító—jós—tudós—táltos—halottlátó—boltos Engi Tüdő Vince művét és munkásságát csak ilyen primitív, első megközelítésben társadalmi jelenségnek tekintjük és föltételezzük, hogy létrejötte nem véletlen, hanem szükségszerűség következménye, mert szükségletet, igényt elégít ki;

ha pasztorációs tevékenységét nem a kánonjog és dogmatika szempontjából, kórházát nem a modern technika-, orvosságok-, és orvosi ismeretek adta lehetőségek mellé állítva, avval összehasonlítva marasztaljuk el;

²¹ Eltérő érzelmi motiváció eredménye, de egyaránt téves a népi adatközlő és Móra állítása, mely szerint Engi Tüdő Vince ismételt és több évre is meglakta a Csillagbörtönt, s hogy mindez csak öregbítette volna népszerűségét, fokozta hitelét. A Csongrád Megyei I. sz. levéltár és az Igazságügyi Minisztérium Büntetésvégrehajtás Országos Parancsnokságától kapott adatok szerint 1902 (Engi Tüdő Vince működésének hozzátétőlegesen kezdete) és 1922 (halála éve) között a börtön törzskönyveiben neve nem szerepel. Ellenben lopás miatt a jelzett időközben ismételt tartottak fogva egy Engi Tüdő István (sz. Szeged-Alsótanya, Domaszék; 1890. jún. 26.; a. n. Ördög Anna, apja: E. György; fogl.: földműves napszámos) fegyencet, aki — személyi adataiból ítélve — közeli rokoni kapcsolatban lehetett volt Engi Tüdő Vincével.

— ha boltját nem a mai közegészségügyi előírások mérlegén mérjük meg is találjuk híjjával, — akkor lehetetlen észre nem vennünk, hogy Engi Tüdő Vince adott lehetőségei és képességei határán belül reális és jogos lelki-testi igényt igyekezett kielégíteni. S bár fáj, és tiszteletlenségnek érezzük, de vitába kell szállnunk a korabeli világi és egyházi személyiségekkel éppúgy, mint a szegedi értelmiség javával: Cserzyvel, Tömörkénnyel, Mórával, mert nem ismerték föl ezt az igényt és Engi Tüdő Vince igazi szerepét.²²

Nem dicsérjük kritikátlanul a régi szép időket, nem állítjuk, hogy — századfordulói szemmel nézve is — a Tüdő-tanyai „kórház” minden igényt és minden szempontot kielégített. De akkor, amikor korszerűtlen és nem gazdaságos kiskórházainkat meg akarják szüntetni és „a hatékony és racionális gyógyítás érdekében tervszerűen felépített s különböző funkciókra berendezett kórházrendszert teremteni” (46) szándékoznak, nem hallgathatjuk el azt az aggodalmunkat, hogy a higiéniés szempontok mellett a mentálhigiéniések, a lehetőség szerint maximális komfortra törekvés mellett betegeink lelki komfortérzésére törekvés, a somatikus gyógyítás célkitűzései mellett a psychosomatikus szempontok háttérbe szorulva mellőzöttek.

Pedig modern példákra is hivatkozhatunk, tragikomikus, de mindkettő a „leg-sötétebb Afrikából” való. A Lambaréne-i leprakórházat Albert Schweitzer tudatosan, a fentebb említett szempontok miatt — mutatis mutandis — néger falu mintájára építette föl. Nigériai falukat pedig Adeoye Lambo tervei szerint elmebetegekkel telepítettek be. Mindkét intézmény kiállotta az idő próbáját...

Tüdő Vince még „hóttá után” sem nyughatott. 1942-ben a Délmagyarországban (23) az eddigiéknél is izléstelenebb és gorombább támadást intézett „Régi Krónikás” álnév alatt Szigethy Vilmos Tüdő Vince ellen. „Megkötyagosodott fejű” „régii tanyai népbolondítónak” „vajákos naplopónak”, a „virrasztók meg a koppányok” rokonának, „vén bűnös”-nek. „szerencsétlen hosszú, vékony figurának” nevezi, akinek „dagadozik a szűgye” (sic!), akinek „büdös a munka, kellemetes a tunyaság”, aki „gyakran és sokat forgatja a szeme golyóját” (ez meg valószínűleg az időközben Szűcs Sándor közölte Csuba Ferenc-mondákból került át).

Nem derült ki, hogy a Régi Krónikás helyszíni, saját tapasztalatából írta-e, amit megírt (bárgyú tévedései ez ellen szólnak). Óhatatlanul fölvetődik bennünk a kérdés; kinek volt szűcsége még ekkor is a gyalázkodásra, önmaga igazolására és miért? Nagyon nehéz mindezt elfogult rosszindulat föltételezése nélkül értelmezni.

Az utolsó támadás 1944-ben érte. A Délmagyarország ápr. 2-i számában „Régi riporter” „Új részletek Engi Tüdő Vincéről” címmel cikket közöl (24). Csak arról felejtkezett el az igazság és jog bajnoka, hogy ezek az új részletek 27 évvel azelőtt alig néhány mondatnyi eltéréssel már megjelentek a Szegedi Naplóban (17) — akkor még név nélkül. A „Régi riporter”: Sz. Szigethy Vilmos.

Közben már kezdenek kialakulni a másik, az igazi Tüdő Vince-arckép vonásai: Orosz István önéletrajzában bevezetőjében Bálint Sándor méltatja elsőként Engi Tüdő Vince egyéniségének pozitív vonásait, munkásságának jelentőségét és értékét az adott időszakban és kultúrában (21/19).

²² Fölületes, hibákkal teli, elvtelen és lekezelő írásokkal — mint pl. Kiss József cikke A Hét c. szemléjében (14) — nem vitázunk.

„Mit látni mentetek ki a pusztába?
Szélingatta nádszálat-é?... Puha ruhába
öltözött embert-é?... Profétát-é?”
(Luk. 7:24—26.)

Klasszikus tömörséggel fogalmazta meg Tömörkény azt, amit ma „beállítódásnak”, „várakozásnak” (elvárás) nevezünk, (nem véve észre, hogy ő maga is áldozattá esett): „Furcsa hitélet ez... egy darab az ősből, egy darab az újból. És lelkek, amelyek a természetfölöttit sóvárogják, könnyebbülnek meg általa... Ködös, világ-talan faluszéleken ilyen történelmek történnek. Elhagyott lelkek vigasztalásért és testi bajokban való okulásért tanácsadó lelkekhez eljárnak. A tanácsadó lelkek pedig adnak tanácsot. Olyant, amilyent bírnak” (15/387).

Nyilvánvaló, hogy mindenki azt látta, kapta, találta meg, amit várt, amit keregett: akinek misztikus-kathartikus-vigasztaló élményre volt szüksége éppúgy, mint aki visszaélés után szimatolva keresett népbolondító lélekkufárt.

Az írásos dokumentumok kisszámúak, szegényesek.²³ Sem a kortárs-írók műveiből, sem a szájhagyományból nem rekonstruálható valamiféle sosemvolt „objektív valóság”, Engi Tüdő Vince archetypusa. Csak az volt, ami pórnak-úrnak szemében, szívében, hitében, eszejárásában adva volt. A két arckép: az ideális és a torz nem egyesíthető. Mászt jelentett Engi Tüdő Vince a „választottak” és mászt a „hivatalosak” számára, másként élték meg, emlékeztük, képzeletük másként szépítette, torzította vonásait. E változtatás *tendenciája*, iránya, mozgató erői a lényegesek, ezeket tudjuk működésük közben, folyamatukban: in statu nascendi megfigyelni.

Kiss Gyula Alsótanyáról keltezett, „Alsótanya profétájá”-ról szóló írásába (1) nyilván a századforduló spiritiszta divatja hatására került bele a főntebb (8. j.) már idézett materializációs tünemény.

Tömörkény és Móra közvetett, kétkezi emberektől származó élményei, értesülései az első szűrőn áthaladva, az ő szkeptikus-irónikus egyéniségükön szűrődve át irodalmi, magas műveltségi elemekkel gazdagodott, ebbe az irányba torzult. Folyamata elég jól megfigyelhető, ha Tömörkény Engi Tüdő Vincéről szóló híradsait időrendbe állítjuk, s utána tesszük még Móra elbeszélését a harmincas évek elejéről. Így került bele az ő Tüdő Vince-képükbe a Rasputin és Mohamed analógia, illetve motívum, az „apostoli mozdulatok”, a beteg ajtóra fektetésének története, a „püspökség”, a gyóntatás, a trachoma-gyógyítása. Ezekről sem korábbi írásaik, sem a népi adatközlők nem tudósítanak. (176. l.).

Előbb már néhány adattal jellemeztük az egykori Domaszék gazdaságföldrajzi és szociális helyzetét. Hozzá kell ehhez tennünk még azt is, hogy Domaszék ma a szegedi táj egyik legintenzívebben művelt területe, kiváló terméseredményekkel, a dán parasztkóra emlékeztető magas és modern mezőgazdasági kultúrával, élet-színvonalal (39). Ez a vidék ma még sokhelyt békésen, szervesen és elevenen együtt él Szeged népe archaikus paraszti kultúrájával, úgy amint azt a szegedi folklór kutatóinak műveiből ismerjük.²⁴ Ez az a teljes *szociokulturális miliő*, melyben a Tüdő Vince-hagyomány keletkezett, gazdagodott, s amely élteti ma is.

Így vonzotta maga köré Engi Tüdő Vince lassanként a halottlátó, tudós, jós, táltos attribútumait és ezen mondakörök számos elemét — úgy, amint ezt más

²³ A Szegedi Levéltárban Engi Tüdő Vincével kapcsolatos adat nem található.

²⁴ Az itt szereplő tápai adatközlők hiedelemvilágát illetőleg utalunk a Tápé c. monográfia megfelelő fejezeteire (24).

paraszti egyéniségeknél is megfigyelték, legszebben talán Diószegi Vilmos vázolta a halottlátókról szóló kéziratos tanulmányában (30).

Csodákban hívő, hiedelmekben gazdag világukból legérdekesebbek azok az elemek, melyeknek kettős (pogány és keresztény) gyökere-jelentése van. Utalok itt a mágikus 3 és 7 szám mellett a 9 szám nagy jelentőségére (kilencszer kerülik a keresztet, kilencedik napra gyógyult meg, kilenc napig kellett a kórházban lennie, stb.) s ugyanakkor a kilencedek fontos szerepére.

A táltos- (forgó)szél pogány gyökerű hiedelmének bibliai párhuzamára: a csodatevő Illés próféta forgószél általi elragadtatására is utalhatunk. A fejaljként használt kódarab (vö. 156. l.) a bibliai Jákob történetében éppúgy előfordul, mint archaikus ráolvasásokban („kúpárna, gyékényágy...”). Ugyanez a kettősség, ambivalencia észlelhető, mikor a táltosszéllel, illetőleg csodálatosan gyors utazásával kapcsolatban adatközlőnk megjegyezte: nem tudja „mi vitt bennünköt, szél-é, angyal-é?”. A kedd és péntek (lásd 168. l.) számos hiedelemben, szokásban szereplő jeles nap — másrészt Szent Antal, Szent Anna napja, ill. Krisztus halálának napjaként is számontartják.

A búcsújárások és gyógyítás újholdszombati időpontja is ilyen kettős gyökerű. Ismeretes, hogy számos hiedelemben, ráolvasásban szerepel az újhold. Ugyanakkor már ószövetségi vagy még régebbi hagyományokra támaszkodva („...a ti ünnepeiteken és a ti hónapjaitok kezdetén is fűjjátok meg a kürtöket.” IV. Móz. 10:10; ... „a ti hónapjaitok kezdetén is áldozatok az Úrnak”, IV. Móz. 28:11; „...fűjjátok kürtöt újholdra, holdtöltekor, a mi ünnepünk napján”, Zsolt. 81:4, és Kol. 2:16: „...senki titeket meg ne ítéljen... ünnep, vagy újhold, vagy szombat dolgában.) a középkoron át is élt újhold vasárnapjának különleges jelentősége. A holdsarlón (újholdon) álló középkori Madonna- és barokk Immaculata ábrázolások az Apokalypsis (Jel. 12:1) egy értelmezésén alapuló Mária-kultusz és a holdkultusz összefüggésére utalnak. A barokk időben újhold vasárnapja a török elleni küzdelem révén fokozott hangsúlyt nyert (vö. a monstrancia lunula-ját a török félholddal). A „Napbaöltözött Asszony” Mária ábrázolása „törökellenes szakrális-mágikus szimbólum lett... az apokalyptikus félholdat egyszersmind a török pogányság szimbólumának is érzik, amelyen azonban a Mária jelképezte kereszténység diadalt fog aratni. Nem csoda tehát, hogy a XV. század folyamán a Napbaöltözött Asszony jelképe hihetetlen gyorsasággal terjedt el, főleg Közép-Európa huszita eretnekséggel fertőzött, török pogánysággal fenyegetett országaiban, elsősorban hazánkban” — írja Bálint Sándor „A Napbaöltözött Asszony c. tanulmányában (28/24, 27). Újhold vasárnapja, újhold-péntek mint gyógyító, rontó vagy egyéb célú varázsló művelet időpontja föltűnő módon legkorábban (1635) burgenlandi német községekben, majd később (1679-től) zömükben nyugatmagyarországi boszorkányperekben fordul elő: jelezve a terjedés irányát, útvonalát (38, 44).

Az 1744-es *Canonica Visitatio* jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy ezidőtájt az újhold vasárnapi szentségkitétel és körmenet a veszprémi egyházmegyében sokhelyt szokásos volt. Séllyei Nagy Ignác, az első székesfehérvári püspök *Az Oltári Szentséget szüntelen imádó ájtatos társaság Székes Fehér-Vári püspökségben* (Pest, 1780) c. könyvében így írt: „Minden Új Hold Vasárnap ki-tett Szentséggel az Oltári Szentségről tartandó Litánián, melly a' kin-levő Plébániákon dél után tartassék, ájtatosan meg-jelennyenek, és ekkor mindnyájan azon szándékbul imádkozzanak, hogy az Úr Isten világosítsa meg az eretnekeket, és tévelygőket, hogy az igaz Hitet megismervén, igazán imádgják velünk együtt az Oltári Szentséget”. Látjuk, hogy a török veszedelem elmúltával, az ellenreformáció idejére a szertartás célzata is megváltozott és

a protestáns eucharistia-tannal szemben a katolikus Oltári Szentség-tan védelmét szolgálta.²⁵

Ez a kettős jelleg legszebben abban az 1908-ban megjelent búcsúponyva (A mi urunk, Üdvözítőnk, Jézus Krisztusnak szent köpenyje) egyik imádságában látható, amit Vajkai közölt (48):

„Imádság *újholdkor*. Dicsértessék, áldassék, felmagasztaltassék Jézus szent Teste és Vére, Istensége, Embersége és onnan az ő keserves kínszenvedése, az oltári Szentségben, a Sakramentomban. *Új hold, imé Uram, új hold, új király*, én én a te dicsőséges feltámadásodra, *Uram új hold, új király*, alázatosan kérlek ebben a szentséges órában: meg ne fogd tőlünk, a mit a világ adhat, én, én *Uram új hold, új király, teljes Szentháromság egy Isten*, alázatosan kérlek, szerencsés halált add megnyernünk s örök örömeiket szerelmes Jézusom! Amen.”

Engi Tüdő Vince működésének eleve vallásos jellege, adatközlőink, hívei előbb jellemzett beállítottsága és a Szeged-alsóvárosi templom mariocentrikus kultusza magyarázzák, hogy Tüdő Vince alakja számos bibliai, vallásos elemet is vonzott maga köré. Nem lehet csak véletlen, hogy a részletesen is idézett „körtörténetekben” vakon született (vö. János 9.), ördögös (Márk 5:1—20, illetve párhuzamos helyek), és vérfolyásos asszony (Máté 9:20—22, ill. párhuzamos helyek) szerepelnek; a gyógyulás után hálát adni visszatérő beteg története, a meggyógyult bélpoklosokét (Lukács 17.) idézi, s vannak szinte szószерinti egyezések is:

„...Imádkozzanak... bűjtölni kell... így lehetett mögnyerni a gyógyulást”

„...Jobb néked szöm nélkül élni, mint szömmel elkárhozni.”

„újra mög köll szülnöd...”

„...hallott már valaki olyant, emböört még-egyször mög szülni?”...

„Ez a fajzat pedig ki nem megy, hanem ha könyörgés és bűjtölés által” (Máté 17:21, vö. Márk 9:29).

„Jobb néked félszeggel bemenned az életre, hogynem mint két szemmel vettetned a gye-henna tüzére” (Máté 18:9, v. ö. Máté 5:29, Márk 9:47).

„ha valaki újonnan nem születik, nem lát-hatja az Isten országát. Monda néki Nikodé-mus: Mimódon születhetik az ember, ha vén? Vajon bemehet-é az ő anyjának méhébe más-dszor és születhetik-é?” (Ján. 3:3—4).

A „becsukták este, röggelre otthon volt” mondat erősen emlékeztet a bebörtönzött apostolok (Csel. 5:17—25), ill. Péter csodás szabadulásának történetére (Csel. 12:3—17). Adatközlőink között több búcsúvezető, énekes-, imádságos asszony volt, akik nyilván jól ismerik az idézett újszövetségi történeteket. De a hívek is hallhattak a régi liturgia szerint a pünkösöd utáni 23. vasárnap evangéliumában a vér-folyásos asszonyról; a Péter-Pál és a szegedi fogadalmi ünnep: Vasas Szent Péter napi leckében Péter szabadulásának történetéről.

A Tüdő Vince-hagyományokban még néhány, az előbbiekkal valószínűleg szoros-an összefüggő, középkori jellegű vonás is sejthető: a vezeklés, önsanyargatás mód-ja (l. 162. l.) és nagy jelentősége a gyógyulásban; a magyar uralkodócsaládokban is megtalálható József-házasság, az uralkodók kézzátétellel (l. 164. l.) és szembe-köpéssel (ez utóbbi motívum csak Móránál! 19.) érvényesülő gyógyító hatalma s végül a tanyai kórház szervezetének és gyógy módjainak a kolostori ispotályokra emlékeztető vonásai.

²⁵ Ezeket az adatokat és összefüggéseket Szilárdfy Zoltán baráti segítségének köszönhetem. Vö. még Szegedi Szótár (25) *első szombat és újság szombat* címszavával! T. I. adatközlőnk „kis-hold”-nak nevezte az újholdat. Székesfehérvárott az újhold vasárnapi szentségkitétel még e század-ban is szokás volt. Egyik adatközlőnk idős nőrokona ma is megtartja még „újság szombatját”.

A folklorisztikus Tüdő Vince-hagyományban számos, mintegy a „kollektív tudatalattiból” fakadó népmesei anekdotikus elemet is találunk (szülő helyett, leendő elsőszülött gyerek áldozatképpen felajánlását; tizenkét disznó, melyek közül az egyik a többinél hitványabb, végül mégis ezt adja oda fizetségképpen, három nap, három éjjel, stb.) A Kádár Kata ballada szépségét és mélységét közelíti meg T. I. története a hét rózsát nyitó rózsafáról.

Meg kell jegyeznünk, hogy a paraszti adatközlők Engi Tüdő Vince portréja reményvesztettségükből, csüggedésükből, kétkedéséből táplálkozva a *nemo est propheta in patria sua* elvnek megfelelően a másik irányban is eltúlzott, illetőleg torzított: többen mondták, hogy „az arra való népek olyan embörnek ismerték, mint a másik, nem jártak úgy oda, mint a messzi valók. Tudja, hogy van ez, olyan sok vót arra a környékbe a 'zírígye'... (Vö. 159. l.: „itt a környékbeli idős asszonyok mind idejártak a Vince bácsihon”).

Ilyen lehetett az a szociokulturális környezet, amelyben élt, amelyik hordozta, s amelyikből elénk magasodott. De milyen gazdagnak, milyen sokszínűnek kellett lenni Tüdő Vince személyiségének és annak a mikroszociális miliónek, amit a maga képére, maga körül teremtett, amely ezeket a várákosásokat, igényeket ki tudta elégíteni? A mondottak után nem lesz meglepő, ha ebben a folklorisztikus személyiség-ideálban (látszólag) ellentétes vonásokat találhatunk.

Gyógyító morálját alázatos szerénysége határozta meg: „mindig mondta, hogy nem ő, hanem Isten, és a hit gyógyít”. Teljesen benneélvén, a félelemmel, aggodalommal, önvádásokkal teli betegeket és hozzátartozókat sajátos pogány-keresztény fölfogásuknak, világvégüknek — melyben a napfölkeltének-naplementének, a mágiikus számoknak, kedd és péntek tiszteletének, újhold számontartásának, imádkozásnak, böjtnek, önsanyargatásnak egyaránt megvolt a jelentősége — megfelelő kathartikus élményben, javulásban tudta részesíteni. A primitív-, antik és középkori még el-nem-különült szenthely-gyógyhelyekhez hasonlóan a domaszéki tanyán is pszichosomatikus gyógyítás, logopédia folyt.

Gyöngye, beteges testét erős, szuggesztív lélek (gyógyításai; 5–600 fős tömegek!) ellensúlyozta; gyógyító hatalmába vetett hitéhez becsületes őszinteség (sikertelenség bevallása) társult, misztikum iránti fogékonyságához realitásérzék (kereskedő!); a maga ellen fordított agresszió: üldöztetések tűrése, vezeklés, önkínzás mellett megtaláljuk a kifelé irányulót is: táltostárs megcsúfolása, ördögűzés. Kicsit dagályos, barokkos stílusa mellett ott látjuk illetékessége határait, korlátait elismerő szerénységét is: híveit vasárnap templomba, fogadalom föloldozására a püspökhöz küldte.

Alakját szemlélve a péteri keresztény embereszemény (II. Péter 1:3–11) vagy a pszichológia nyelvén szólva a kiegyensúlyozott, harmonikus, gazdag személyiség jutnak eszünkbe. Méltán mondta Szabó Istvánné Dobó Erzsébet: „olyan embör nem kerül mostan...”

Munkám végéhez érve, hálás köszönetet mondok t. Varga Ferenc plébános úrnak (Domaszék): önzetlen, lelkes és sokféle segítsége nélkül ez a tanulmány nem születhetett volna meg.

Köszönet illeti dr. Bálint Sándor ny. egyetemi tanár urat, dr. Péter László tud. kutató urat és Szilárdfy Zoltán kedves barátomat is tanácsaiért, bírálatiáért, és kiegészítéseiért. Az ő segítségük és adatközlőim megértő jóindulata hozták létre e munkát, melynek én csak írődeákja voltam. Szeged, Bojárhalom—Domaszék—Budapest—Baja—Pomáz 1954—1972.

Adatközlők:

Domaszék:

- T. I.: *özvegy és árva Tanács Imréné, Balla Éva*, sz. 1870. fm. l.: Domaszék. Gy. helye: Domaszék, 1966.
D. E.: *özv. Szabó B. Istvánné, Dobó Erzsébet*, sz. 1896. fm. (1919-től Tüdő Vince szomszédja)
l.: Domaszék. Gy. helye: Domaszék, 1966.
B. A.: *Balla Antal*, sz. Domaszék, 1903. fm. l.: Domaszék, Gy. helye: Domaszék, 1966.
B. T.: *Balla Antalné, Bozsó Teréz*, sz. Domaszék, 1904. fm. l.: Domaszék. Gy. helye: Domaszék, 1966.
K. Gy.: *Kiri György (Gyura)*, sz. Domaszék, 1904. fm., cipész l.: Domaszék, 522. Gy. helye: Domaszék, 1968.
B. R.: *Kiri Györgyné, Börcsök Roza*, sz. Domaszék, 1903, fm. l.: Domaszék, 522. Gy. helye: Domaszék, 1968.

Zákányszék:

- M. F.: *Énekös Makra Ferenc*, sz. Zákányszék, 1918. fm., búcsúvezető l.: Zákányszék. Gy. h.: Zákányszék, 1966.

Mórahalom:

- F. A.: † *Farkas Antal*, sz. 1883. fm. l.: Mórahalom. Gy. h.: Mórahalom, 1968.

Szeged:

- Kocsis Istvánné, Csizmadia Erzsébet*, sz. 1887. l.: Szeged-Alsóváros. Gy. h.: Szeged-Alsóváros, 1956.
B. E.: *Balogh Etelka*, sz. Tápé, 1907. (Tüdő Vince volt élettársának leánya)
l.: Szeged-Rókus, Feltámadás u. 28. fsz. Gy. h. Szeged, 1966.
M. M.: *Masa Miklós*, sz. Szeged-Alsóváros, 1888. fm. l.: Mórahalom 29., 1960-tól Szeged-Alsóváros, Rákóczi u. 22. Gy. h.: Szeged-Alsóváros, 1972. (Tüdő Vince harmadik szomszédja).
M. R.: *özv. Kispéter Imréné, Masa Rozika*, sz. 1903. Mórahalom, fm. l.: Mórahalom, 29., majd Feketesztél, 1958-tól Szeged-Alsóváros, Moszkvai krt. 33. Gy. h.: Szeged-Alsóváros, 1972. (1923-ig Tüdő Vince harmadik szomszédja).

Tápé:

- K. E.: † *Nyinkó Mihályné, Kószó Erzsébet*, sz. 1894. fm. harangozó, énekesasszony
l.: Tápé, Gy. h.: Tápé, 1956.
K. V.: † *Molnár Péterné, Kószó Veronika*, sz. Tápé, 1889. fm. l.: Tápé. Gy. h.: Tápé, 1968.
D. V.: *Nagy (Pipi) Andrásné, Domokos Viktor*, sz. Tápé, 1886. fm. l.: Tápé. Ásványhát, Gy. h.: Tápé, 1966—68.

Fehértó:

- D. I.: *Dóczi István*, sz. 1892. fm. TudóseMBER. l.: Szeged-Fehértó. Gy. h.: Fehértó, 1954—55.

Sándorfalva:

- K. M.: *Kothencz Mihályné, Papp Eszter*, sz. 1886. l.: Sándorfalva (dr. Bálint Sándor gy., 1957).

Átokháza: (= Ásotthalom)

- K. I.: *Kovács István*, sz. Átokháza, 1933. fm. l.: Ásotthalom. Gy. h. Pomáz, Kórház, 1968.

Balotaszállás:

- B. J.: *Bata Józsefné, Bata Rozália*, sz. Balotaszállás, 1897. fm. Alsótanyai sarjadék. l.: Balotaszállás, Alsóbalota 244. Gy. h.: Baja, Kórház, 1967.

Kiskundorozsma:

- P. T.: *Pintér Tamásné, Gyémánt Mária*, sz. 1871. fm. gyógynövényes asszony l.: Kiskundorozsma, Gy. h. Kiskundorozsma, 1955.

Szeremle: (Bács m.)

- M. I.: *Mityók Imréné, Börcsök Roza*, sz. Átokháza, 1904. fm. l.: Szeremle. Gy. h.: Szeremle, 1968.

1. *Kavics [Kiss Gyula]*, Az alsótanya prófétája. Szegedi Napló (lejjebb: SzN), 1902. máj. 11. 11—12.
2. [aláírás nélkül], A csodatevő alsótanyai Szűz Mária. SzN, 1902. aug. 17/10.
3. [aláírás nélkül], Az alsótanyai próféta. A kuruzsló művei. SzN, 1902. okt. 21/5.
4. [aláírás nélkül], Engi Vince, a vajákos. Alsótanya apostola. SzN, 1902. dec. 2/7.
5. [aláírás nélkül], A tanyai „szent” alkonya. Tüdő Vince — szalonkabátban. SzN, 1903. szept. 1/5.
6. *Tömörkény I.*, A kuruzslók. 1903. (= Új bor idején, p. 394—5. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958).
7. *M.*, Az alsótanyai csodadoktor. Vizsgálat Engi Tüdő Vincénél. SzN, 1904. nov. 8/7.
8. *E. J.*, Egy tanyai csodadoktor. Ethn. 16, 256, 1905. (A Torontál c. hetilap 1904. XI. 8. sz.-ban megjelent cikk ismertetése).
9. [aláírás nélkül], Engi Tüdő Vince, a vajákos. SzN, 1904. dec. 13/6.
10. *Tömörkény I.*, Rónasági csodák. 1905. (= Hajnali sötétben. 53—7. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958)
11. *Tömörkény I.*, Tanyai orvoságok. 1907. (= Munkák és napok a Tiszapartján. p. 372—383. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1963.
12. [aláírás nélkül], A tanyai püspök. 1909. jan. 16/6.
13. *Homok.*, [Cserzy Mihály] Engi Tüdő Vince (A tanyai püspökről). Szegedi Napló. 1909. jan. 17. 2—3. p.
14. [aláírás nélkül], A tanyai püspök. A Hét 1909. febr. 7/104.
15. *Tömörkény I.*, Pusztai sámánok. 1909. Munkák és napok a Tisza partján. 1963. 384—395.
16. [aláírás nélkül], Alsótanya alpüspöke (A fanatizált lakosság. Engi Tüdő Vince kápolnája. Glattfelder Gyula dr. az alpüspök ellen.) SzN, 1912. júl. 4/6.
17. [aláírás nélkül], Engi Tüdő Vince ismét aktív. A bojárhalmi népbolondító. SzN, 1917. nov. 8. 4.
18. *Tömörkény I.*, Rasputinfiókok. 1917. (= A kraszniki csata. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960) 436—9.
19. *Móra F.*, Földhözragadt Jánosék 1932-ben. (= Parasztjaim, Génius, é. n.).
20. *Vajkai A.*, Az ősi-i javas. Ethn. 49, 346—73, 1938. (Tüdő Vincéről: 367.)
21. *Bálint S.*, Egy magyar szentember. (Orosz István önéletrása). Budapest, 1940.
22. *Berde K.*, A magyar nép dermatológiája. Budapest, 1940. (Tüdő Vincéről: 119.)
23. *Régi Krónikás Sz. Szigethy V.*, Egy régi tanyai népbolondítóról. Délmagyarország, 1942. ápr. 3.
24. *Régi Riporter Sz. Szigethy V.*, Új részletek Engi Tüdő Vincéről. Délmagyarország, 1944. ápr. 2. 7.
25. *Bálint S.*, Szegedi Szótár. [Sz. Sz.] Budapest, 1957. (Tüdő Vince címszónál).
26. *Péter L.*, Tömörkény mikrokozmosza. [= Munkák és napok a Tisza partján.] Szépirodalmi Könyvkiadó, 1963. p. 508—36.
27. *Grynaeus T.*, Engi Tüdő Vince, szegedi tudóseMBER. (Előadás az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők országos találkozásán, Szegeden, 1964. X. 31.).
28. *Bálint S.*, Sacra Hungaria. Veritas, 1943.
29. *Bálint S.*, Népünk imádságai. Regnum, 1937.
30. *Diószegi V.*, Halottlátók. (Kézirat).
31. *Grynaeus T.*, A fehértói gyógyító ember tudománya. (Dóczy István gyógyító tevékenysége). [Kézirat a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában EA P 9/1956 sz. a.]
32. *Grynaeus T.*, Adatok a magyarországi halottlátók néprajzához. [Kézirat a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában EA P 204/1960. sz. a.]
33. *Grynaeus T.*, Népi Orvoslás Orosházán. Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve, 1963—64. 337—437.
34. *Habeck, D.*, Ein Besuch im Amphiareion von Oropos, einem antiken Heilort bei Athen. Münch. Med. Wochenschr. 1962. 104/500.
35. Tápé története és néprajza. (Szerk.: *Juhász A.*) Tápé, 1971.
36. *Juhász K.*, A licenciátusi intézmény Magyarországon. Budapest, 1921.
37. *Kálmány L.*, A hold nyelvgyománnyainkban. Budapest, 1887.
38. *Komáromy A.*, Magyarországi boszorkánypercek oklevéltára. Budapest, 1910.
39. *Mocsár G.*, Keskenyvágyányon. (Rekviem a madzagvasutakért.) Tiszatáj, 1973. 27; 2., 3. sz.
40. *Oláh A.*, Mészáros István. (Kézirat) 1963. (28)
41. *Oláh A.*, Egy orosházi kenőasszony tudománya. Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve. 1963—64. 289-336.

²⁶ A jegyzék első részében időrendben ismertetjük az eddigi Tüdő Vince-irodalmat, második részében pedig az idézett és fölhasznált műveket, szerzők szerinti betűrendben. Hivatkozásnál számlálóbán a mű sorszáma, ill. napilap megjelenési dátuma, a nevezőben az idézet lapszáma található.

42. Péter L., Egyéniség a népkultúrában. Szeged, 1947. Kálmány Lajos Kör füzetei. (A kérdés bő-
séges irodalmával.)
43. Róheim G., Magyar néphit és népszokások. Budapest, 1925.
44. Schram F., Magyarországi boszorkányperek 1529—1768. I—II. Budapest, 1970.
45. Szendrey Zs., A varázsló cselekvések személye, ideje és helye. Ethn. 48, 1937. 13.
46. Széll K., A modern társadalom és korszerű egészségügyi ellátás dilemmái. Orvosi Hetilap, 113,
1972. 1259—61.
47. Tömökrény I., Temetések rendje a szegedi határban. 1905. = Munkák és napok a Tisza partján.
327—343. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1963.
48. Vajkai A., Népi orvoslás a dunántúli búcsújáráhelyeken. Magyaróstudomány 1, 1942. 116—
139.

VINCE ENGI TŰDŐ: DIE LEGENDE UM IHN UND DIE WAHRHEIT

von

Tamás Grynaeus

Die Abhandlung spricht über das Leben eines überfromm besessenen, mit Gebet heilenden Szegeder Bauers, Vince Engi Tűdő (1864—1922). Er lebte in der schwachbevölkerten Einzelgehöftswelt, deren ärztliche Versorgung, zeitmäßige Sozialfürsorge in seiner Zeit noch sehr primitiv war.

Die dem Leibhaftigen beigelegten Krankheiten hat man mit magischen Mitteln, hauptsächlich mit Gebeten geheilt. Die Gebete von Vince Tűdő, seine eigene, asketische Methoden hat das einfache Volk besonders wirksam empfunden, und darum besuchten ihn viele Leute aus der näheren und ferneren Umgebung. Wie er es gesagt hat, ist die Heilige Jungfrau Maria erschienen, und sie hat ihn mit Heilkraft beschenkt. In seinem Haus hat er eine Kapelle und ein „ispotály“ (Hospital) eingerichtet, in denen er sich mit Gebeten, mit strengen Bussen die Kranken zu heilen bestrebte. Er hat in sein Haus Bettler aufgenommen, die die von ihm zugemessene Penitenz, das Bűssergebet für die dort liegenden Kranken, sogar manchmal auch statt der Kranken vollbrachten. Im Interesse der Heilung hat er auch seinen Kranken Gebete, Selbstüberwindung, reuige Beichte beim Priester, Kirchengang empfohlen. Vergebens war das energische Auftreten der religiösen und weltlichen Behörden, die Bewegung wurde nur mit seinem Tode zu Ende. Vince Tűdő lebt im Bewusstsein der Volknachwelt als Heiliger, in der Volksüberlieferung als Zauberer.

In der Gestalt und Tätigkeit von Vince Tűdő vereinigten sich mehrere Momente. Die ärztlichen und hygienischen Unvollständigkeiten des Landes erklären die Gründe dieser Heilung magischen Charakters. Der Mangel an Priester verursachte, dass das religiöse Leben, auch als Überrest der Türkenherrschaft, von einzelnen laischen Leuten geleitet wurde, die die mittelalterlichen, magischen Eigenheiten der Religion bewahrten.

CSÚFOLÓDÓ VERS KÁLMÁNY LAJOS GYŰJTÉSÉBŐL

DÖMÖTÖR ÁKOS

(Budapest, Magyar Munkásmozgalmi Múzeum)

Berze Nagy János hagyatékában, értékes és kevésbé értékes írások, nyomtatványok között egy elsárgult papírlapra bukkantam.¹ A tintával írott sorok ismerősöknek látszottak. Budapesten, a Néprajzi Múzeum Etnográfiai Adattárában találkoztam ezzel a kézírással. Minden kétségemet kizárta Herrmann Antal ceruzával hanyagul odafirkantott beírása: Kálmány Lajos.

A kézirat publikálása vitathatatlanul fontos. Nemcsak azért, mert immár klaszszikusá vált folkloristánktól származik, hanem mert a feljegyzett népi alkotás bizonyos műfaji tanulságok levonására ad alkalmat.

Lássuk tehát a kézirat szövegét!

- (1) Bottal őrzik a répát Terhös Gyurájékná',
- (2) Válogatik a nadrágot Juhász Tónijékná',
- (3) Sütik-főzik a lepén't Kertész Jánosékná',
- (4) Beál'lott mán a banda Budaji Bandiná',
- (5) Nevelik a szőke lán't Budaji Gyuráná',
- (6) Űsbe főzik a — — Budaji Mátyásná',
- (7) Kipányvástták a — — Bérétka Jánosná',
- (8) Számba vötték a tököt Szabó Pistájékná',
- (9) Mindön éjben új lakása van a Nagy Andrásnak,
- (10) Szalonna búrbú' van kerítése Prágaji Istvá'nak
- (11) Mőkhatták mán a Jójárt Istványék,
- (12) Kicsi húzi a nagyot Varga Jóskájékná'.
- (13) Mőgvan a nagy komaság Szalócza Andrásná',
- (14) Beál'lott mán a czéczó a Kis Zsandárékná',
- (15) Êlopták a sok dohánt Török Palijékná',
- (16) Pödörgetik a bajúsz't Takács Gyurájékná'.
- (17) Êloptak hat ürü búrt Takács Pistájékná',
- (18) Kiokátták a szín bort Lénárt Gyurájékná',
- (19) Elmult a nagy mézezés Lakatos Albértná',
- (20) Sindőjőzik a putrit Lakatos Pistáná'.
- (21) Megütötték a bōgőt Horváth Jánosékná',
- (22) Főkerű't az új törvény Kardos Jánosékná',
- (23) Befokták a hat tinót Csillag Jóskájékná',
- (24) Lévákták a szép tinót Magosi Ferenczné.

(Akacs.)

¹ A kézirat Herrmann Antal útján került Berze Nagyhoz. L. Régi magyar népmesék Berze Nagy János hagyatékából. Pécs, 1960. 211.

Kalmány Lajos
 Bóttal örök a répat Terkös Gyurájékna',
 Válogatja a madrágot Juhász Tónijékna',
 Sütit-főzik a lepényt Kertész Pálusékna',
 Beállott mára a banda Budaiji Baudina'.
 Kevelik a szöke lányt Budaiji Gyuráná',
 Üsdbe főrik a -- Budaiji Kátyásna',
 Fipá úrváratáka -- Beretha Pálusna',
 Szániba vették a tököt Szabó Pistájékna'.
 Mindön éjben új lakása van a Nagy Andrásnak
 Szalonba húrbü' van a kerítés Prági Józsefnek
 Kökhették mára a ^{József Gótyán}
 Glisihúri a nagyot Varga Ácsájékna'.
 Mőgvann a nagy komaség Szalóca Andrásná',
 Beköltött mára a exécs a Kis Andrárekna',
 Előpták a sok dohánt Török Páljékna',
 Pőörögeln a bajszot Takács Gyurájékna'.
 Mőv. hat ürü büst Juhász Páljékna',
 Fricóhették a szeméret Lénást Gyurájékna',
 Eluult a nagy mérekes Lakatos Mihályna',
 Sindőjőzik a pudrit Lakatos Pistáná'.
 Mőgütöttek a bögöt Horvát Pálusékna',
 Fő"kerül az új zönnéu Kardos Pálusékna',
 Befőpéták a hat túrók Csillag Lászlójékna',
 Lévárták a vőp rínót Magyar Ferencné'.
 (Akacs)

A Kálmány-féle kézirat

A 17×21 cm-es papírlap jobb oldalán szakadozott. Herrmann Antal ceruzával írott bejegyzése: *Kalmány* [sic!] *Lajos* — a papírlap felső oldalán található. A lapon vízszintes irányban hét vízjelvonallátható, egymástól 27 mm-es távolságban. A lapon bal oldalt, a 11. sor végén két fekete égésfolt van: az egyik a papírlap bal oldalának kitöredezését okozta, a másik a bal oldaltól 1 cm-re foglal helyet, terjedelme 3×5 mm.

A zárójelben szereplő *Akacs* ma puszta, hajdan Akács község, Törökbecse közelében, az egykori Torontál vármegyében. 1816—17-ben római katolikus dohánykertészekkel, szegediekkel telepítette be Karácsonyi Bogdán földesúr. 1890-ben a falu földesúri huzavona miatt elvándorolt magyar népe *Felsőmuzslya* alapításában vett részt.² A szegedi származást illető teljes bizonyítás Bálint Sándor kéziratos munkájában található meg. Érdemes megemlítenünk, hogy Borbély Mihály, Kálmány híres mesemondója is itt született és nevelkedett a beodrai határban, amelyhez Akacs is tartozik. (Ezúttal őszintén köszönöm meg Bálint Sándor professzor úrnak tanácsait, kiegészítését és helyreigazítását.)

Péter László igen alapos Kálmány-életrajzában nem említi, hogy nagy folkloristánk Akacson gyűjtött volna.³ (Kálmány Törökbecsén 1881-ben végzett nagyobb néprajzi gyűjtőmunkát.) A kézirat 11. sorában Kálmány nagyobb közt hagyott ki, amelybe egy szó is belefér. Ebből arra következtettem, hogy Kálmány a szóban forgó népi eredetű csúfolódó verset valamilyen, eddig ismeretlen népi kéziratból *másolta*. Ezt a feltevést talán alátámasztja az a tény, hogy a 17. sorban Kálmány az *eloptak* szóban az *a-t á-ról* javította. — Tehát nem személyesen, nem közvetlen szájhagyományból gyűjtötte ezt a verses csúfolót.

Az eredetiben előforduló szót vagy nem tudta elolvasni a másoló Kálmány Lajos, vagy pedig — ez kevésbé valószínű — az eredetiben is üresen hagyták a helyet, mert nem akarták az obszcén kifejezést leírni.

A kézirat másolására csak következtetni lehet a Péter László által írt Kálmány-életrajz alapján.⁴ Legvalószínűbb, hogy 1881-ben másolta Kálmány Törökbecsén ezt a falucsúfolót. Mivel Herrmann Antal Kálmánnyal való kapcsolata 1887-ben alakult ki, ettől az időtől fogva kerülhetett az Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn szerkesztőjének kezébe ez a kézirat.

A verses csúfoló eredetijének feljegyzési idejére még következtetni sem következtethetünk. Viszont Péter László alapos Kálmány-életrajzát alátámasztják az újabb szövegközlések. Kulcsár Margit a Tiszatájban több, eddig ismeretlen Kálmánylevelet tett közzé, amelyeknek eredetije a Szegedi Egyetemi Könyvtár Herrmann Antal-hagyatékában található. Eszerint Kálmány Lajos első levelét Mezőkovácsházáról 1887. április 3-i keltezéssel írta Herrmann Antalnak.

A Kálmány-féle kézirat 6. és 7. sorában két-két gondolatjel szerepel a hiányzó szavak jelölésére:

Üsdbe főzik a — — Budaji Mátyásná',
Kipányvázták a — — Bérétka Jánosná', ...

Az eredetiben, ahonnan Kálmány valószínűleg másolta a szöveget, gondolatjelek szerepeltek ezen a helyen az illetlen szavak jelölésére, kiírásuk elkerülése végett.

A kézirat 11. sora vége felé elhalványodnak a tintával írott betűk. Kálmány a másolás közben a sor leírása után márthatta bele a tollát a kalamárisba, de eközben a szájában levő tajtékipából két parázsszem esett a papírlap bal szélére, a 11. sor végére. Herrmann Antal 1893. évi németeleméri látogatása alapján cikket írt a Szegedi Naplóban Kálmányról és tudományos műhelyéről. A gyűjtő folklorista otthonában kétféle tárgy ötlött a látogató szemébe: a rengeteg könyv és a sok tajtékipa. (Nyilvánvalóan Kálmány már Törökbecsén is erősen dohányzott.)

² Szentkláray J., A Csanád egyházmegyei plébániák története. Temesvár, 1898. 348. (Erre a műre és adatra Bálint Sándor hívta fel a figyelmemet.)

³ Péter L., Kálmány Lajos. 15. (Kálmány L., Történeti énekek és katonadalok. Bp., 1952. 5—69.) — Herrmann Antal 1893 tavaszán látogatott el Kálmányhoz. I. Péter L. i. m. 30.

⁴ Péter L. i. m. 25.; Kulcsár M., Kálmány Lajos levelei Herrmann Antalhoz. Tiszatáj 21 (1967): 8. 768—774 és uo. 24. (1970): 3. 246—254.

A filológiai vizsgálódás után a csúfolódó vers műfaji párhuzamát keresve, Kiss Lajos közismert tanulmányára utalhatunk, a *Csúfolódó versrészlet-re*.⁵ Ha összehasonlítjuk a két csúfolódó verset, a Kálmány-félét és a Kiss Lajos által feljegyzett szöveget, azt állapíthatjuk meg, hogy a kettő műfaji szempontból megegyezik egymással. Kiss Lajos szövege 18, Kálmány Lajos szövege 24 sorból áll. Ebből semmi következtetést sem lehet levonni a széténeklésre vonatkozóan. Lehet, hogy a Kiss Lajos által közölt szöveg régebbi, hiszen „a füzetben levő céhszokásokat, lakodalmi verseket, köszöntőket és népdalokat 1832—47. években írta le a tulajdonosa, melybe 1846—47. évi számadásait is bejegyezte.”

A műfaji azonosság nem jelenti azt, hogy a két csúfolódó vers között tipológiai azonosság lenne. Mindkét csúfolódó vers mögött más és más, személyekre vonatkozó hagyomány húzódik meg. Kiss Lajos tanulmányában feltárta az általa közölt csúfolódó vers hagyományhátterét. Sorról sorra haladva, tulajdonképpen a 18 sorral együtt 18 történetet közöl, és ebből vonja le azt a következtetést, hogy „a húsz év előtti öregek egybehangzó véleménye mellett is régibb szóbeli hagyomány szatírikus elemeinek tartom e töredéket, az öreg cigány valószínűleg csak ráhúzta azokra a személyekre, akikre ráillett. Már akkor is közmondás volt a legtöbb része, mikor e fennmaradt töredék egybeszerkesztett.” Ugyanebben a tanulmányában állapítja meg Kiss Lajos, hogy ennek a csúfoló versnek a szerzője „éltes emberek szerint” az öreg Tati cigány. „Családi és keresztnévét elfelejtették. 1868- vagy 69-ben halt el, 70 éves korában.”

Nehéz lenne ma már a Kálmány-féle csúfolódó népi vers helyi hagyományhátterét tisztázni, mindenesetre felmerül az az igény, hogy azokat a csúfoló „igaz történetek”-et is gyűjteni kellene, amelyek kéziratban terjedő, de szájhagyományban gyökerező csúfoló versek hátterében állnak.

Pálfy Gyula Sövényházán az alábbi, 1910 tájáról származó csúfoló verset jegyezte föl, amely azt bizonyítja, hogy a személyeket csúfoló vers általános lehetett ezen a vidéken, hiszen gyakran fűzhettek a tréfás történetekre vonatkozó célzásokat ragadványnevekkel egyetemben rímes sorokba:⁶

Manga Gazsi nádfődeles háza,
Csicsadónak nevetős pófája,
Olajosnak Antikirisztusa,
Zsiga Ferkó büszke legényfia.

Károly Isztér zódvégű szobája,
Károly Mária híros Matild lánya,
Sovány Jancsi jegőnye nyárfája,
Kis Gyurkának szép asztag búzája.

Túri János szép két paripája,
Sipka Jóska nagy tajtékpipája,
Nagy Sándornak két fehér kutyája,
Gergő Imre bodorhajú lánya.

Kis Miskának girbe-görbe háza,
Kis Antalnak emelős marhája,
Bíró Pista két eladó lánya,
Zsótér Jani cirokmuzsikája.

⁵ Kiss L., Csúfolódó versrészlet. Ethn. XXXVIII (1927) 263—265. (Megjelent még: Vásárhelyi hétköznapiak. Bp., 1958. 172—174.) Idézett helyek: 172. és 174. old. a tanulmánykötetben.

⁶ A sövényházai és kömpöci szövegeket magyarázataikkal együtt Bálint Sándor engedte át közlésre, amelyért ezúttal hálás köszönetet mondok.

Kis Annusnak sok szép uborkája,
Nagy Pali Pista kétágú vellája,
Víg Jánosnak sarkon van a háza,
Matyi Pista: izmos a pofája,
Kis Tóninak őszül a szakálla,
Nagy Jancsinak oda a gatyája.

Magyarázatul hozzáfűzhetjük, hogy Manga Gazsinak igazi neve Varga volt. Csicsadóról már nem tudtak semmit mondani. A nevet inkább a cigányok viselik. Olajosnak olajstatuja volt. Mindig csak ezzel szitkozódott: az *Antikirisztussát!* Zsiga Ferkó fia nyilván kényes legény volt. Isztër az Eszter helyi alakja. A két Károlylányt apjuk, Zsótér Károly parasztnaknál akkoriban még ritka keresztnéve után emlegették. Sovány Jancsi eperfáira, Kis Gyurka asztagjaira, Túri János lovaira volt büszke. Sipka Jóska tajtékipipával járt. Nagy Sándort nagy, fehér kutyái tették nevezetessé. Gergő Imre: a Gergő nyilván apja keresztnéből vált ragadványnévvé. Úgy emlékeznek, hogy a lánya nyírott hajú, kissé kikapós teremtés volt. Kis Miska kis házat épített, amelyet összevissza toldott meg. Kis Antal marhája beteges volt. E két Kisnek igazi neve Papp. Zsótér Jani cirokmuzsikán ügyesen játszott. Kis Annus szép uborkát termesztett. Nagy Pali Pista, igazi nevén K. Kovács István másodbíró takarékoságból csak kétágú villát készített. Víg Jánost sarokházáról emlegették. Matyi Pista feltűnően kövér volt. Kis Tóni már öregedett. Nagy Jancsi fehérnepek után járt. Egyszer az ablakon ugratták ki, gatyája ott maradt.

Kömpöc tanyaközség népe a múlt század derekán (1852) szintén Sövényházáról települt ide, amikor a Pallavicini-uradalom könyörtelenül szétverette dohánykertészeinek telepeit. Bálint Sándor gyűjtése szerint a tizenegy alapító családra így emlékezik a helyi hagyomány:

1. Hírös csikós Lojzi. 2. Rossz tanyájú Nagy Mihály. 3. Hatalmas Bárkányi. 4. Vetró Pista nagy gombú lajbija, mégis emelgetős a marhája. 5. Nagy hajú Dragony, eszaladt egy darabon. 6. Szükségkiáltó Takács. 7. Nagyhírű Szőri Pál. 8. Deres bajuszú Martonyosi. 9. Utcán szaladgáló Mihály János. 10. Fekete. 11. Gálántos Patyó. — A szöveg erősen megkopott már, az „egyszeri” esetek részleteire nem emlékeznek.

Bálint Sándor Szaján c. tanulmányában szintén felveti a gyűjtés szükségességét a ragadványnevekkel kapcsolatban: „A helyi ragadványnevek összegyűjtése sok néprajzi és nyelvészeti tanulsággal járna.” A téma kidolgozása a csúfolódó versek és a ragadványnevek összefüggését is megvilágítaná.

Bálint Sándor említett írásában felhasználja Kálmány Lajos Szeged népe c. gyűjteményében található névadatait, és ezzel, továbbá a maga kiegészítéseivel bizonyítja, hogy Szaján szegedi telepítés.⁷

Akacsi csúfolódó versünkben csupán néhány nevet (*Terhös, Csillag, Prágai, Török, Jójárt*) fedeztem fel, amely biztos szegedi rokon kapcsolatokra utal. A *Beretka* csókai családnév. A többi név sajnos jellegtelen.

Míg a folklórgyűjtés főleg falvakra, községekre vonatkozó falucsúfolók óriási változathalmazát hordta össze, nem tartották olyan fontosnak a gyűjtők a személyeket csúfoló versek vagy prózai történetek rögzítését.

Más tájról származó falucsúfoló verssel érzékeltem, hogyan függ össze a csúfoló a magyar prózafolklór szélesebb körével. Berze Nagy János Baranyai magyar

⁷ Bálint S., Szaján. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei. II. (1970) 3. sz. július. 88—92. old.

néphagyományok c. gyűjteményének II. kötetében⁸ olvasható egy vers, amelyből mutatóként néhány sort ragadok ki csupán:

Lapáncsán a lisztös hordót csapra verték.
Kássádon a papucsot káposztává főstték.
Bolmányba a darálón csontokat őrőnek.
Lipován a vargák ködmönt köszörűnek.
.....

Pöttöndön a létrát körösztbe cepéték.
Kikindán a szunyog előtt harangot verték.
.....

Szentgálon a hajdinát vitézül mögúszták.
Rátótiak a rákot szabónak mögtötték.

A falucsúfoló vers 1. sora a *csapra vert liszteshordó* történetére céloz. Kovács Ágnes munkája szerint egyes történetekben a liszteshordó helyett tyúkólat szoktak csapra verni.⁹

Az idézett 4. sor a lipovaiakat gúnyolja, azonban a magyar nyelvterületen több helyen ismert más község lakóival kapcsolatban. *A megköszörült ködmön* trufája Berze Nagy típuskatalógusában 1349 VII* szám alatt fordul elő, s jelöli előfordulását a nemzetközi mesekatalógus is (Aarne-Thompson 1349 J*).

Az idézett 5. a sorban falucsúfoló elmondója és újraalkotója a pöttöndiekhez köti *A keresztbe vitt létra* címen ismert rátótiadát: az orosz meseirodalomban a posehoniakhoz, a német hagyományban a Schildbürgerekhez kötődik ez a világszerte elterjedt típus (AaTh 1244).

Kovács Ágnes tárta fel A rátótiadák típusmutatója-ban, amelyben a magyar falucsúfolók típusait tárgyalja és veszi igen gondosan újra számba, hogy *a szúnyograj miatt félrevert harang* szintén több változatban fordul elő népmese-irodalmunkban (MNK 1340* V). Többet megtudunk a prózai hagyományból, mint a röviden utaló verssorból: azért verik félre a harangot, mert a szúnyograjról azt hiszik, hogy füst-felhő.

A megúszott hajdina- vagy kenderföld tréfás történetét 1290. számon ismeri a nemzetközi meseirodalom. A történet szerint a parasztok elmennek, hogy megnézzék a tengert. Hullámozó kenderföldet látnak, és azt hiszik, vízparton állanak. Beleugranak a vetésbe, hogy egyet ússzanak. Még a történet sommázása is jóval többet árul el a cselekményről, mint a csúfolódó vers erre vonatkozó sora. A falucsúfoló vers funkciója azonban nem az, hogy megismertesse hallgatóit a csúfolóhagyomány-nal, hanem erre csupán frappánsan utaljon. A csúfoló vers szerzője feltételezi, hogy hallgatói ismerik a hagyományt. Az emlékeztetéssel, rövid mondatokkal ugyanazt vagy nagyobb hatást ér el, mintha a történetek rövid tartalmát akárcsak felelevenítené.

Végül az utolsó idézett verssor a magyar hagyománnyal teljesen megegyezve, a rátótiakhoz köti azt a történetet, amelyben az ostoba emberek a rákot büntetésből

⁸ Berze Nagy J., Baranyai magyar néphagyományok. Pécs, 1940. II. köt. 594–595. old. 27. sz. Hogyan gúnyolják a községöket? Feljegyzés helye és ideje: Becefa, 1935. júl., elmondta: Szőke János, 22 éves.

⁹ Kovács Á., A rátótiadák típusmutatója. A magyar falucsúfolók típusai. Idézett típusok: Berze Nagy 1349 XX* = MNK 1319 VIII*: Kovács 274. old.; AaTh 1349 J*: Kovács 296. old.; AaTh 1244 = MNK 1248 I*: Kovács 233. old.; MNK 1340* V: Kovács 289. old.; AaTh 1290: Kovács 250. old.; AaTh 1310: Kovács 262. old.

vízbe fojtják. Azt hiszik ugyanis, hogy a rák fél a víztől, és beledobják. A nemzetközi anyagban rák helyett angolna vagy teknősbéka szokott előfordulni (AaTh 1310).

Kálmány Lajos Koszorúk az Alföld vad virágaiból c. gyűjteményének II. kötetében tett közzé egy Makóról származó falu- és helységcsúfoló verset, amelyben több mint negyven földrajzi név fordul elő.¹⁰ A makói falucsúfoló számos olyan rátótiádára céloz, amelyet prózai népköltéssel foglalkozó tudományunk még nem vett számba, vagy nem figyeltek fel rájuk gyűjtőink. A következő ismert trufák fordulnak elő tehát a szóban forgó, „*A geografiából tudjuk e világot*” kezdetű, helységeket csúfoló versben: *Az agyonütött zsebóra* (MNK 1319 A* = BN 1344*), *A csapra vert liszteshordó* (MNK 1319 VIII* = BN 1349 XX*), *A kókai lencse* (MNK 1306*I = BN 1349 XXI*), *A mögköszörült ködmön* (MNK 1349 J* = BN 1349 VII*), *A kendő gyanánt kimosott lepény* (MNK és AaTh 1273 C), *A templomra felhúzott bika* (MNK 1210* I = AaTh 1210), *A templom eltolása borsón* (MNK és AaTh 1326 = BN 1299*), *A kávéfőző asszony* (MNK és AaTh 1339 C).

A makói helységcsúfolóban általában egy sor egy történetre utal, de a tömörítő tendencia a kétsoros csonka strófa után egyre inkább bővítésbe csap át, és a kávéfőző asszony szentmiklósiakra alkalmazott történetét négy sorban olvashatjuk. *A bikát papnak nézik* (MNK 1319 IV* = BN 1322*) erősen átalakított trufája a makói változatban éppen arról szól, hogy a pap éppen azért kerül neveltséges helyzetbe, mert disznóölés alkalmával segíteni akar a makádi embereknek. A tréfává szelidült történet három strófává bővül a felsorolásból, az utalásláncolatból elbeszélő jellegűvé fejlődő helységcsúfolóban, amikor a népi alkotóművész a településben észreveszi az egyes embert, ill. a tömeg egyes emberekből álló halmazát.

Mint ahogy a falucsúfoló vers egész sereg hagyományos prózai történet egybeszerkesztésével jött létre, a személyeket csúfoló Kálmány-féle, Kiss Lajos-féle szöveg háttérben számos, a falu közösségében hagyományos, prózai „igaz történet” állt. A személyeket csúfoló vers szerzője nagyon jól ismerte a község ilyen hagyományát, s ezeknek alapján szerkesztette kisebb-nagyobb csúfolódó versét.

A személyekre vonatkozó csúfoló vers sajátosságai a következők: 1. Bevezetése és befejezése nincs. Ezért szabadon lehet nyújtani, zavartalanul elhagyhatnak belőle részeket. 2. Olyan személyeket csúfol, akik egy községben laknak a vers terjedése idején. Bár csúfolódásnak számít, mégis *a község lakóinak a felsorolásával elmélyíti a közösség összetartozásának tudatát*. Nem dezorganizáló módon hat a személyekre utaló népi csúfoló, hanem integrál. Bizonyos mértékben hozzájárul a közösségi erkölcs formálásához, a lakók magatartásának alakításához. 3. A vers pontosságára jellemző, hogy a benne előforduló személyeket név szerint (család- és személynév szerint) említi. A népi szerző, a hagyomány egybeszerkesztője ezzel a hitelességét biztosítja. 4. Egy verssor egy történetre utal. A verssorok szerepe: emlékeztetés az ismert helyi hagyományra. 5. A csúfolódó vers: ritmusos-rímes alkotás. Rímei primitív ragrímek. 6. A személyekre vonatkozó csúfolódó versek a folklórban mind szóhagyományban, mind kéziratos másolatokban terjedtek.

Ponyvanyomtatványokként azért nem jelentek meg, mert csupán egy-egy szűk község emlékezetanyagára épültek, és ezért községek határain belül rekedtek meg. Velük szemben a szélesebb társadalmi közösségek hagyományanyagával élő falucsúfolók nemzetközi vándortémákon alapultak. Ez a népi műfaj könnyen elhagyta a szűk községek határait, könnyen átlépte az etnikai válaszfalakat, mert tartalmában az emberi általánost fejezte ki a személyeket csúfoló versek különös esszen-ciájával szemben.

¹⁰ Kálmány Lajos: Koszorúk az Alföld vad virágaiból. Arad, 1878. II. köt. 178–180. old. 20. sz.

EIN SPOTTGEDICHT AUS DER SAMMLUNG VON LAJOS KÁLMÁNY

von

Ákos Dömötör

Verfasser veröffentlicht und von philologischen Gesichtspunkten aus zerlegt ein Volkspottgedicht, das bis heute bloss als Manuskript vorhanden war. Es wurde von Lajos Kálmány, dem klassisch gewordenen Ethnographen der Gebiete um Szeged aufgezeichnet. Die Gattungseigenarten der personenzentrischen Spottdichtung werden durch gedruckte Analogien und spätere Aufzeichnungen als Parallelen aus der Volkspoesie ins rechte Licht gestellt.

CSAPLÁR BENEDEK SZEGEDI ÉVEIBŐL

SCHRAM FERENC

(Budapest, Magyar Mezőgazdasági Múzeum)

Több mint 150 éve, 1821-ben született Csaplár Benedek, Ipolyi barátja és Mythológiájának legszorgalmasabb gyűjtője, a magyar folklórnak egyik legelső, nem eléggé ismert munkása, aki életének csaknem legtermékenyebb másfél évtizedét Szegeden töltötte. Dunaszerdahelyen, Pozsony megyében született, nemesi származású, iparos szülőktől, apja takácsmester. Gimnáziumba Érsekújvárott, Pozsonyban és Nagyszombatban járt, részben azért, hogy a német és szlovák nyelveket megtanulja. Az utóbbi helyen ismerkedett és barátkozott meg iskolatársával, Reguly Antallal. 1836-ban a piarista rendbe lép, ekkor veszi fel világi neve — Gáspár — helyett rendi nevét, a Benedeket, melyet élete végéig használ. Privigyén tölti noviciátusát, az akkori rendszokásoknak megfelelően már mint kispap is tanít. Megfordul Podolinban, Besztercén, Kolozsvárott. Itt kerül kapcsolatba Kriza Jánossal 1842-ben, aki magánszorgalomból elkezdett angol nyelvtanulásához könyveket kölcsönöz neki. Ugyancsak Kolozsvárott fordítja Platont, illetve Bucsy Emil rossz fordítását dolgozza át. Ezek után az állomáshelyek után kerül sor a teológiára, Nyitrán és Szentgyörgyön végzi. Társaival együtt szükségét érzi, hogy leendő tanárokként, mivel latin nyelvű és szellemű iskolából kerültek ki, magyar beszédben és írásban is tökéletesítsék magukat, ezért megalakítják a Dugonics-társaságot, „melynek vasárnapi conferentiáin szavaltak, műveket bíráltak, értekezéseket olvastak fel, s e mellett írói kísérleteik közlésére a Minerva című studiumi lapot is szerkesztették.”¹ Felszentelése után két évig tanít Kolozsvárott, a szabadságharc és a Buda felszabadításáért vívott harc Pesten találja. A letartóztatott Czuczor fogságának könnyítése érdekében, míg Toldy Ferenc Windischgrätznél próbál — eredménytelenül — közbelépni, Csaplár: őreinel jár közbe, sikerrel. Ezért kap Czuczor engedélyt, hogy a pesti piarista rendházból kapja ellátását; Csaplár az ételhordó edényekbe csempészett levelek útján érintkezik a rabbal.²

A szabadságharc bukása után egy évig Magyaróváron tanít, majd Pozsonyszentgyörgyre megy betegszabadságra, ahol botanikával foglalkozik. Itt ismerkedik meg 1851 elején Ipolyi Arnolddal, aki akkor a közeli Zohor plébánosa, s gyakran átjárt innét Szentgyörgyre.³ Megismerkedésük meghatározza Csaplár egész életét; Ipolyi akkor már gyűjtötte Mythológiájához az anyagot, buzdítja Csaplárt is, felkeltve érdeklődését „a néphagyományok gyűjtésére”.

¹ Életrajzát Nagy Alajos, Csaplár Benedek életrajza (Bp., 1881. Kny. a Figyelő XI. kötetéből). c. munkájából, és a rendi Suffragia nostrorum-ból vesszük. Bp., 1907. 20—27.

² Prónai A., Csaplár Benedek emlékezete. Bp., 1907. Felolvasás a Szent István Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának ápr. 11-én tartott ülésén. 9. l.

³ Életrajzából nem látjuk igazolva tanítványának, Debreczeni Jánosnak Kálmányhoz intézett levelének azon állítását, hogy Csaplár ment volna kisegíteni Ipolyihoz mint szentgyörgyi tanár. Csaplár itt soha nem tanított. A levelet idézi Kovács Ágnes [Ipolyi Arnold folklórgyűjteménye a Néprajzi Múzeum kéziratgyűjteményében. NÉ. XXXVIII. (1956) 233.]

Visszanyerve egészségét, a következő tanévben Léván, majd Nyitrán tanít egy-egy évig, utána Szegeden tizenégy, Tatán három évig. 1870-ben Pestre helyezik, megbízást kap rendje történetének megírására, ehhez gyűjt adatokat egész 1906-ban bekövetkezett erőszakos haláláig. 1886-ban akadémikus lesz. Meg kell még említenünk, hogy magánszorgalomból megtanul franciául és olaszul is, levelezett is ezeken a nyelveken. Iskolában leginkább klasszika filológiát és magyart tanított. Még mint teológus német nyelvű hitszónok Besztercén.⁴ Egy öt élő nyelven, valamint latinul és görögül beszélő-író polihisztor rajzolódik ki tehát elének, aki szaktárgyain kívül történetíró, irodalomtörténész, és járatos volt a természettudományokban (botanika) is.

Mivel csak a folklorista Csaplárról szeretnénk megemlékezni, mellőzzük történetírói, tudománypolitikai, irodalmi, fordítói, nyelvészeti munkásságát, mely levelezésének átolvasásakor elének rajzolódik. Nem foglalkozunk Arany Jánoshoz, Toldy Ferenchez, Kríza Jánoshoz, Reguly Antalhoz, Pesty Frigyeshez, Gyulai Pálhoz, Erdélyi Jánoshoz, Hunfalvy Pálhoz és másokhoz írt leveleivel; négy kötetes naplója számtalan korabeli tudomány-közéleti esemény rejtett rugóját világítja meg, ezeket is említetlenül hagyjuk, illetve csak annyiban vesszük figyelembe, amennyiben a folklor vagy Csaplár szegedi éveire derítenek fényt. Egyetlen kidomborodó vonására azonban szeretnénk rámutatni, melyet életrajzírói és nekrológjai is kiemelnek, visszavonultságára, szerénységére: „annak a szerzetnek kebelében lesz működő tag, ahol különösen az ő idejében nem várható anyagi elismerést, kényelmet.”⁵ Szobája annyira telezsúfolt könyvekkel, füzetekkel, kéziratokkal, hogy ha látogatója érkezett, nem tudta addig leültetni, míg egy széket szabaddá nem tett számára.⁶ Életrajzírói szerint is szerénysége az oka, hogy közleményeit álnéven jelenteti meg, számtalan levele közül csak a legjellemzőbbet idézzük erre vonatkozólag: „Hogy az irodalmi téren szerepelni nem vágyódom, legalább kitűzött előlegesen föltett szándékból nem, annak elég bizonyága, gondolom, hogy 1 1/2 évtized óta ide amoda vetett dolgozataim alá soha nem tűztem oda kilétem nyílt jelét...”⁷ Ennek a szerénységnek eredménye, hogy az álnévlexikonban tizenöt álnévet találjuk felsorolva,⁸ ezeket a következőkkel egészíthetjük ki: $a^2 + 3e^9$, Pusztaszeri Á.¹⁰, $Vc^2 + 2bc + b$, 300^{11} és $6.8.9^{12}$.

Ugyancsak szerénysége miatt nem hivatkozik soha nemességére, mindössze prédikátumát — Karcasai — használja álnévül.¹³

A fiatal Csaplár érdeklődését a folklor iránt Ipolyi ébreszti fel, akivel aztán haláláig tartó barátságot köt. Meg nem erősített adatnak, mely még további bizonyításra vár, kell tekintenünk egyik nekrológjának következő állítását: „Ugyancsak ekkor [1843] ismerkedett meg Kríza Jánossal, akinek segítségére volt a népköltészet összegyűjtésében és a népköltészeti hagyományok összegyűjtésében, aminek később a Magyar Mithologia összeállításánál nagy hasznát vette”¹⁴. Csaplár erdélyi gyűjtéseinek, illetve az általa Erdélyből beküldött gyűjtésnek, mint később látni fogjuk, más magyarázatot kell adnunk; a gyűjtést Ipolyi ösztönzésére kezdte meg, nyolc

⁴ KrLT For. 0—5, Nr. 88.

⁵ Vincze J., Csaplár Benedek. Budapesti Hírlap, 1906. 229. sz.

⁶ B. I.: Csaplár Benedek. Magyar Állam 1906. 189. sz.

⁷ OSzK Levelestár. Csaplár Benedek Pesty Frigyeshez. 1858. dec. 19.

⁸ Gulyás P., Magyar írói álnévlexikon. Bp., 1956. 534.

⁹ OSzK Levelestár. Csaplár Benedek Pesty Frigyeshez. 1858. júl. 8. és dec. 30.

¹⁰ Uo.

¹¹ Nagy A., i.m. Bibliografia.

¹² MTA Kézirattár Csaplár levelezése.

¹³ Nemességére I.: Nagy Iván: Magyarország családai. III. 98—99. Pest, 1858.

¹⁴ B. I.: i. h.

évvél később, 1851-ben, szülőföldjén, Dunaszerdahelyen. Eredményét közre is adja, a naptári évvél, a családi étellel és a gazdálkodással kapcsolatos szokásokat gyűjtött.¹⁵ Ha nem jelent volna meg, akkor is tudnánk róla Ipolyihoz intézett leveléből: „...Csallóközből imént jöttem meg, egy hétig valék lenni, s mindent elköttem Ön céljára, ott ültem félnapokig a pór kunyhókban etc., nem felette sok mit hoztam, de tán egy pár szemernyi ez is. Még nem volt időm letisztázhatni. Majd csak magam viendem el Mária völgyből. Addig is annyit, hogy a gyűjtemény leginkább szokások s babonai szertartásokból áll.”¹⁶ Ezen gyűjtését Ipolyi megdicséri Mythológiája előszavában: „...különösen jeles e féle népmisei adalékairól (a Múzeumban) a közönség előtt máris dicséretesen ismert Karcsay G., ki mint gyűjteményem egyik legbecsesb részlete legtöbb adalékainak gyűjtője, s mások gyűjtése általi eszközölője volt, úgy e téren belátásáról ismeretes nevével kezekedhetik, azok eredeti népies voltáról.”¹⁷ A Magyar Múzeumban megjelent cikk álnevére Ipolyi valami tréfás megjegyzést tehetett, melyre Csaplár így válaszolt: „Önnek tréfálni tetszik a Karcsay féle 'írói' (!) névvel, mert az e név alatt közlő tán méltányosabban írhatta volna a közlemény alá 'Katona György' uram nevét, kitől nagy részint nyerte a közölt adatokat, s mint csupán leíró elég hiú volt azt ősei praedicatuma árnya alá húzni.”¹⁸

Ipolyi előbb idézett köszönetnyilvánításának „mások gyűjtése általi eszközölője” szavai ráterelik figyelmünket Csaplár gyűjtőhálózatára, mely a Bach korszakban a legelsőek egyike lehetett hazánkban. Noha a múlt századi gyűjtőhálózatok nemhogy feldolgozva, de még felderítve sincsenek, köztudott, hogy klasszikusaink nem egyedül hordták egybe gyűjteményeik anyagát. Hagyatékukat forgatva, sokszor műveik előszavát lapozva is, számos névvel találkozunk, akik segítségükre voltak. Legtöbbjük elmerült a feledésbe, akadt azonban, aki további gyűjtőket szervezve, maga is bőségesen adott közre anyagot. Csaplár gyűjtőhálózatáról Bálint Sándor csak a szegedi szervezetről ad hírt, névszerint csak azokat sorolja fel, akik későbbi munkásságukkal nevet vívtak ki maguknak a néprajztudományban: „A múlt század derekán Dugonics példájára Csaplár Benedek a szegedi piarista gimnázium diákjaiból gyűjtőközösséget szervez. Ott van közöttük néprajztudományunk számos későbbi jelentős alakja, így Kálmány Lajos, Löw Imánuel, Kovács János; Pintér Sándor a palócságnak, Huszka József pedig a népművészetünknek úttörő kutatója. A mai honismereti szakkörök egyik őseit tisztelhetik a szegedi kezdeményezésben.”¹⁹

Kovács Ágnes Ipolyi gyűjteményében más Csaplár által szervezett gyűjtőket is említ, felsorolva, mit, honnan, mikor küldtek be.²⁰ Ezek névsora: Nyitráról 1853-ból Terstyánszki András és Büttner Geyza VI. o. tanulók, Varsányi Pál „valószínűleg Csaplár tanítványa”; Szeged—Kecskemét vidékéről Deák János, Debreceni János, Weber Károly, Strosz Ernő, Szuló Ernő, Szlucha Ágoston, Vén János (Kalocsa),

¹⁵ *Karcsay*: Népmisei adalékok. Csallóközi különösen Duna-Szerdahely-táji népszokások. Magyar Múzeum, 1851—52. 495—503.

¹⁶ PrLt Ipolyi hagyaték C. 48. 1851. aug. 8. Dunaszentgyörgy. — Máriavölgy búcsújárárhely Pozsony megyében, a csallóköziek egyik búcsújárárhelye.

¹⁷ Magyar Mythologia. 3. kiad. Bp., 1929. I. 31—32.

¹⁸ PrLt C. 58. Nyitra, 1853. jún. 12.

¹⁹ *Bálint S.*, A néprajzi kutatás Csongrád megyében. Csongrád megyei Múzeumi Füzetek 2. Szeged, 1963. — *Vö.: Péter L.*, Kálmány Lajos népköltési hagyatéka. I. Történeti énekek és katonadalok. Bp., 1952. 7.

²⁰ A gyűjteményre magára is, Sebestyén Gyula feltevése szerint Csaplár hívta fel Abafi figyelmét: MNGy XIII. XVIII. 1.

Kalmár Bertalan (Kiskunfélegyháza), Vilcsek Jakab, Kis József „valószínű paptársa, nem tanítványa lehetett”, Tego Ezsiás, Bakai Ferdinánd”.²¹

Névsorát még a következő gyűjtőkkel egészíthetjük ki: Ehmann József és Divis István tanulók Nyitráról,²² Fehér Ferdinánd,²³ Király Antal „szegedi kitűnő tanítványom”,²⁴ Szabó Gergely, Váry Gellért, F. I. Szeged, Kecskemét, H. I. Keszthely, U. Gy. Csallóköz.²⁵ Egy ismeretlen gyűjtőről is tesz Csaplár említést: „Varsányi P.-től alig várható több... helyében egy más elevebb fiút nyertem, kinek közlését ide melléklek, Borsod megyei származású, ottani emlékeit írja le, rokonaitól is gyűjt”.²⁶

Több gyűjtőjének élete is ismert: Deák Nep. János 1820-ban született az Árva megyei Hobokán, a piarista rendbe lép, 1856-tól Kecskeméten, majd Szegeden tanít, ezeken a helyeken gyűjtött Csaplárnak. 1862-ben Debrecenben „ad sectam Calvini transivit”.²⁷

Debreczeni János 1836-ban született Szegeden iparos szülőktől, „hol tanára, Csaplár Benedek ösztönzésére mint 8. osztályú ifjú Ipolyi Mythologiájához ő is gyűjtött adatokat”. 1854-től egri kispap. Folklor tárgyú cikke: Néhány szó nemzeti hagyományaink és a tájszógyűjtés ügyében. Meghalt 1921-ben, címzetes püspökként.²⁸ Csaplár is több ízben elismeréssel ír róla: „eddig tapasztalataim szerint itt [Szegeden] legfogékonyabb e tárgyra Debreczeni János nevű tanítványom a 8^{ik} osztályban, tőle van mit ezennel küldök”.²⁹

Fehér Ferdinánd, ki mint láttuk Pozsony megyei pap volt, feltehetően azonos a Szinnyeinel szereplő Fehér Nándorral, aki 1825-ben született, főleg meséket gyűjtött Vajkán.³⁰

„Sági Károly, ki Wéber Károly név alatt 1854–8-ig tanítványom volt Szegeden, jeles tanuló, aztán jogász, de már régen meghalt” — írja róla Csaplár. Öccse, Wéber Károly is gyűjtője volt Szegeden.³¹

Szabó Gergely szegedi tanítványa 1864-ben Ferenc rendi-nevet felvéve lépett a piarista rendbe.³²

Varsányi Pongrác, világi nevén Pál, 1828-ban született a Nyitra megyei Pan helységben, 1849-ben lépett a rendbe.³³

Váry (Meister) Gellért, világi nevén Sándor, Csongrádon született 1843-ban, 1858-ban lépett a piarista rendbe, 1860–64 között Szegeden tanult mint teológus, 1867-től Kecskeméten tanár, ezeken a helyeken gyűjtött Csaplárnak.³⁴

²¹ Kovács Á., i. h. passim.

²² PrLT C. 58.

²³ Uo. C. 48., 49., 52. 1851-ben megyeri adminisztrátor lett „ez okból működése most megszakadt”. OSzK Levelestár Csaplár Benedek Ipolyi Arnoldhoz. Uo. s. d.: „Ime egy pár mese Fehér Ferd. káplán barátom jó voltából gyűjtve Vajkán...”

²⁴ MTA Kézirattár Folklor 905–6.

²⁵ Uo.

²⁶ PrLT C. 58.

²⁷ KrLt Rulla provinciae Scholarum Piarum.

²⁸ Szinnyi J., Magyar Írók. II. Bp., 1893. — *Gulyás Pál*. Magyar Írók. V. Bp. 1943. — Néhány évig Ipolyi káplánja is volt Törökszentmiklóson. Írásbeli hagyatéka sajnos elkallódott.

²⁹ PrLT C. 61. L. még: C. 64., 67., 72. KrLT For 0–2. Debreczeni János és Csaplár Benedek levelei. Szeged, 1859. febr. 24.

³⁰ Vö.: *Némethy, Ludovicus*, Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis... Strigonii 1894. — I. még: 21. jegyzet.

³¹ MTA 905–06.

³² KrLt Rulla Provinciae Scholarum Piarum.

³³ Uo.

³⁴ Uo. — Néhány használati tárgya a csongrádi múzeumban, valamelyes hagyatékát az MTA kéziratára őrzi.

Alfabetikus rendben ezek azok a gyűjtői, akiknek életéről sikerült néhány adatot megtudni, a többire, valamint a csupán monogrammal jelzettek kilétére eddig nem sikerült fényt deríteni, nehezíti a kutatást az akkor még szokásban levő rendi név használata is. Kis József nevű rendtársát Csaplárnak — ahogy Kovács Ágnes felteveli — nem sikerült találunk.³⁵

Bakay Ferdinánd adatközlő volt, aki azonban maga írt le néhány mesét, Kalmár Bertalan szervezte be; az idegen hangú adatközlő feltűnt Csaplárnak, beszámol róla Ipolyinak: „A mesegyűjteményben mit szállítok, ismét valami sajtóságos van, mit commentálnom kell: A ‚Büvösök világa’ etc. Megvallom még magam sem olvashattam el ámbár még karácsony előtt kaptam, de már czíme mutatá, hogy írója tudóskodik. Ez okból az átadót, Kalmár Bertalan 8^{ik} osztályú tanulót gondosan kikérdeztem Bakay Ferd. felől, kifélé, miféle egyén ez? S elmondá, hogy ez a Bakay Ferd. nem más mint köteles legény saját apjánál, itt laknak a Tisza parton, s hogy mint olyant ki sok mesét tud, megcsípte s befogta azok elmondására, sőt mivel írni elég expedite tud azok leírására is. [Bakay] azt gondolván tehát, hogy ha ‚úri kézbe’ kerül írása azt modoroson kell előállítania, hogy már a diákos beköszöntés is azonnal megtegye hatását... bőven megmagyaráztam neki, hogy mire valók ezek... s hogy majd hát ezek után amúgy egészen egyszerűen fogja leírni azokat a miket még tud.”³⁶

Kovács Ágnes Ipolyi hagyatékából egy harmadik gyűjtőcsoportot is felállít: Debreczeni János szemináriumi társainak különböző területről beküldött anyagából.³⁷ Debreczeni erről több levélben is beszámol Csaplárnak: „Egy fiú, bizonyos Pozsgai nevű — kivel erről szorosabban beszélgettem, igen feltüzesedett a mindennemű adatok gyűjtésére, s ha fölhevülése nem szalmaláng, úgy bizonyny sokat tehet e részben, ő maga kiskorától Egerben iskoláztatva, szülőföldének szokása homályban lengenek előtte; ugyanazért küldött szülőinek levelet Parádra, hogy a karácsoni, pünkösdi, lucaszéki, sz. Gergely s sz. Ivánnapi szokásokat az ahhoz tartozó versekkel együtt leírva küldjék Egerbe. ... — Most a karácsoni napokban hozzánk is jöttek be az úgynevezett betlehemesek s különféle versekben beszélgettek, de ezek az egri plebános úr által voltak szerevve, s valamely a nép között divatozó verszet kijavítása lehetett. Megbízta e részben is egy fiút, ki e féle verseket a városbani tanuló társai által összeírta. ... Iparkodni fogok, hogy a gyűjtemény minél nagyobb legyen, s minél különbözőbb vidékekről legyen összeszedve”³⁸.

Egy másik — töredékes — levélben arról ír Debreczeni, hogy a tanítókat akarja bevonní a gyűjtésbe, hogy a népdalokat, közmondásokat Erdélyinek vagy Ballaginak, „a népregék, mondák, mesék, népies szokások, játékoknak stb. gyűjteményét a Magyar Mythologia Zohoron Poson megyében lakó írójának Ipolyi Arnoldnak; a tájszavakat vagy bárminemű más gyűjteményt, az illy gyűjtésekben sikerdúsan fáradozó szegedi gymnasiumi tanár Csaplár Benedek úrnak, ki azokat elkülönítetten az illető szakok kezelőinek mulhatatlanul kézbesítendi”³⁹.

Csaplár is több ízben említi Ipolyinak legtehetségesebb tanítványát: „Debreczeni János írt már Egerből, az adatgyűjtést most is szívén hordja [de el van foglalva], a mely meséket időhiány miatt nem írhatott le, azokra atyját kérte meg, s im

³⁵ I. h. 234. — Bálint Sándor szíves közléséből a sort még Tego Ézsáással egészíthetjük ki, aki Szegeden alsóvárosi franciskánus volt.

³⁶ PrLT C. 78. — Bálint Sándor szíves közlése szerint a később világhírűvé vált szegedi kendergár megalapítója lett Bakay.

³⁷ I. h. 237.

³⁸ KrLt For. 0—2. Debreczeni levele Csaplárhoz. Eger, 1854. dec. 24.

³⁹ Uo. s. d.

kezemnél van azokból három, a jó öreg Debreczeni által írva, de alig van bennük érdekes adat, ismeretes csekélységek...”⁴⁰

Miután láttuk, hogy kiket és milyen eredménnyel szervezett gyűjtésébe Csaplár, nézzük meg, hogyan végezte ezt, mire buzdította gyűjtőit, milyen követelményeket állított fel: „...hacsak szünetlen ösztönzéseim, mellyekkel az ifjakat folyton sarkantyúzom, nem fognak erősben rajta. Természetes, hogy a mese gyűjtést szakadatlanul ajánlom neki, mint másoknak is, kikben némi tehetséget sejték, s ha nem csalódom, idővel majd csak lesz valami sikere irány adásomnak, noha itt bizony szellem dolgában vajmi sivatagság van” — írja Nyitráról, nem tudjuk melyik gyűjtő-tanítványáról.⁴¹ „Hogy a gyűjtésre távolabbi vidékeken is buzdítottam, ime egy bizonyítvány Kecskemétről, mely ugyan semmivel sem járul a tárgyhoz. ... Én őt a Múzeumban levők el olvasására utasítottam, hogy azok nyomán szerezen fogalmakat a kellőkről, hanem a gyerek ezt mellőzte vagy nem jutott hozzájuk.”⁴² Új munkatárs beállításáról értesíti Ipolyit Nyitráról való eljövetele alkalmával: „...némi vigasszal enyhítendi lelkemet, hogy a teendők terére [magamnál] erősebb munkásokat iparkodtam gyűjtteni.”⁴³

Deákon kívül egy ismeretlen rendtársa is gyűjtött számára Kecskeméten: „Kecskeméti gyűjtőnk fájdalom Veszprémbe tétetett át, ő is igen sajnálja, hogy mikor javába be okult már, meg kelle szakasztania kutatását, de becsületessége kezes, hogy ígérete szerint folytatandja vizsgálatait ott is, beszéltem vele Pesten, ép akkor ment át, Debreczenben is van gyűjtőnk, tehát a legeredetibb források körül. ... Kecskeméten ismét egy deák kapacitást nyertem meg,⁴⁴ — írja Ipolyinak első, „Szögedről” kelt levelében.

Az anyag gyarapodásáról is beszámol: „Hozok mesét is, írják a fiúk buzgón, gyarapodik a számuk a gyűjtőknek, amég egyebet mit lehet, szednek.”⁴⁵ „...nem is kiváló érdekű, de őszinte buzgalom gyümölcse van már nálam ismét együtt, de kézhez juttatását azért halasztám, mert Debreczenitől is vártam holmit, s a nálam levőknel érdekesebbet.”⁴⁶ „A fiúk gyűjtögetnek, s Deák János egyik gyűjtőtársam is idejött Purgstaller helyébe, kinek távozását igen sajnáljuk.”⁴⁷

Részletesebb utasításokat és tanácsokat ad „legfogékonyabb” tanítványának Debreczeninek: „...népregéink kutatására szükséges irányzás végett mulhatatlanul meg kell Önnek ismerkődnie a Németeknek e nemben legjobb gyűjteményeivel, s különösen a Grimm testvérekével etc. ... csak gyűjtsön és jegyezzen, a hol mit lel, mint a szorgalmas méh hordja össze, regisztrálja a szerint, hová tartozik külön külön fiókozva a tájszavakat, regéket, közmondásokat, népdalokat, talányokat, népszólamokat, élczes mondatokat, játékokat, babonákat, szokásokat, etc., s a hol lehet nyerjen minél több figyeltől ilyenekre; természetös, hogy e közben a hazai irodalom idevágó jelenségeit is figyelemmel kell kísérni. Talán a szomszéd lelkész uraktól csak megkaphat egyetmást a javából, így a Magyar Múzeumot nem ártana

⁴⁰ PrLT C. 67. Szeged, 1854. nov. 7.

⁴¹ Uo. C. 57. 1853. máj. 28.

⁴² Uo.

⁴³ Uo. C. 58.

⁴⁴ Uo. C. 61. s. d. Ez az első levél, amelyben tegezük egymást Ipolyival: „Fogadd Barátom üdvözlő jobbotmat a kedves Tisza partjáról kelt soraimban...” Érdekes, hogy Csaplár szegedi évei alatt gyakran használja az *őző* nyelvjárást, sem előtte, sem utána azonban nem él vele.

⁴⁵ Uo. C. 70. Szeged, 1855. jún. 26.

⁴⁶ Uo. C. 72. Szeged, 1856. ápr. 17.

⁴⁷ Uo. C. 76. Szeged, 1856. szept. Purgstaller József Csaplár idősebb rendtársa (szül. 1806), több tankönyv írója; más adat, hogy ő is gyűjtött volna, nem került elő.

elejétől végig pillantani és e szakmába szóló cikkeket átolvasni, valamint a B. N. Szemlét, de főleg a Magyar Mythológiát kézhez keríteni.”⁴⁸

Láttuk, hogy Csaplár akár személyesen, akár gyűjtőhálózata révén szinte az ország egész területéről szerzett adatokat, ő maga az eddig említett helyeken kívül még Keszthely táján, Erdélyben, Székelykeresztúron, Tatán, Kalocsa környékén és Torontálban gyűjtött vagy gyűjtetett, pontosan nem állapítható meg. Az MTA Kézirattárában őrzött *Tájszó és szólásmód gyűjtése* c. kéziratában minden szó után fel van tüntetve, hogy kitől és honnan származik, de ez csak azt mutatja meg, mely szavakat *nem* gyűjtött Csaplár; hogy az ő nevével jelettek kizárólag tőle származnak-e, a további kutatás döntheti csak el. Említettük, hogy gyűjtőfüzetei jelenleg nincsenek a helyükön, előkerülésük sok mindenre fényt deríthet. Megtudjuk majd belőlük azt is pontosan, hogy *mit* gyűjtött, amire így füzetei nélkül kell megkísérelnünk feleletet adni. Nyomatásban megjelent gyűjtését már említettük, az Ipolyhoz beküldött anyagot Kovács Ágnes többször idézett tanulmánya részletezi, tematikusan is, ezért itt csak az eddig ismeretlen Csaplár hagyatékról számolunk be tételszerűen. Legrendszeresebb anyag az említett *Tájszó és szólásmód gyűjtése*⁴⁹. Ennek II. része *Csongrádi tájszavak és szólásmódok. Jegyezte Váry Gellért piarista növendék.* A III. rész *Debreczeni János és Király Antal szegedi feljegyzéseiből*, az V. *Csaplár néphagyományi gyűjteménye szegedi tanítványai közreműködésével, Sági Károly följegyzései.* A II. és IV. részek Erdélyből való gyűjtések, *Székely tájszavak* (Apostol Alajos) és *Lőrincz Károly kapnikbányai r. k. lelkész által gyűjtött Székely szavak.*

Az V. részben, Sági Károly gyűjtésében *Néhány Szegeden divatozó gyermekjátékokat* találunk, szám szerint két kiolvasót, két hintadalocskát és öt játékot jegyzett fel a gyűjtő⁵⁰ Sági Károly, aki egyik játék után megjegyzi: „Ha tiszt. Tanár úrnak nem teszen alkalmatlanságot, e játék dallamát is leírandom, mely oly együgyű, hogy bármely gyermek is megtanulja, de annál inkább egyezik a versszakok ritmusával.”

Ugyanebben a gyűjteményben találunk két betlehemes játékot is, helymegjelölés nélkül, a hozzácsatolt, Csaplárnak szóló levélből (melynek kelte és aláírása hiányzik) azonban megtudjuk, hogy Csaplár valószínűleg 1853 karácsonyán látta ezt a betlehemeset, akkor pedig Nyitrán tanított; feltehetően a környékről származnak a játékok, a levél maga valószínűleg Szegedre szól. A beküldő ismeretlen plébános két betlehemi járórt kerített, akik „állíták, hogy mostanság minden esztendőben ők szoktak járni a betlehemmel. E két ifjú tegnap elhozá saját kéziratát s előttem azt felolvastván azt 1. sz. alatt ide melléklém; felette gyarlónak látom az egészet, s nehezen hiszem, hogy a tekintetes urat ki elégítse. A 2^{ik} szám alattit harangozóm diktálta kéz alá, állítván miszerént ő ifjúságában szinte sokszor foglalkozván ilyennek — az igazinak birtokában van.” Mivel Észak-Magyarországról került elő a legkevesebb betlehemes játék, másrészt minden az MNGy megjelenése előtt felbukkant változatnak fokozott jelentősége van, mindkét játékot közöljük.

Mikor az angyal bemegy a házba: Jó estét Uraim! meg ne ijedjete, hogy illy roppant sereggel érkezünk; elhoztuk Betlehemet egész táborával, meg ne csudáljátok, hogy maradtunk hátul.

Másik jelenet. Ezt mindnyájan éneklék a konyhában.

Betlehembe tehát menjünk, ájtatosan neki szóljunk

Salve Salve Jesus. [itt egy pár értetlen szó, amit hiába próbáltam velek másképp olvastatni vagy hangoztatni mint így:]

Pabulesz, adiszisztem, fordulesz.

⁴⁸ KrLT For. 0—2. Szeged febr. 24.

⁴⁹ MTA 905.

⁵⁰ 1. Gólya, gólya, gilicze! Mit viszesz a szádba? — 2. Kis kacska fürdik fekete tóba. — 3. Hol járt Erzsébet asszony. — 4. Gyertek haza ludaim. — 5. Komámasszony ki lopta el az ollót?

Harmadik jelenet: Bejön az első pásztor:

Álom-e vagy látás, ezt ki nem mondhatom,
Mit töredelmes szívvel fel sem találhatom,
Együgyű elmémrel fel sem gondolhatom,
Az Úr Js. Kr. született e mai napon.

Negyedik jelenet. 2^{ik} pásztor:

Mit félsz mit rettegsz!
Lám én is itt vagyok!

Az első pásztor visszafelel:

Isten hozott kedves Bertókom,
Lám hogy én ezeket a kegyetlen pusztákat járom,
Elvesztett gidócskám nem találok,
Farkas gyomrába esett, a mint én ezt látom!

Harmadik pásztor: Jó estét öcsém! hát ti miről beszélgettek? Talán hogy a vén Domjának szakála megöszült?

Felele vissza a 2^{ik} Istók: A mint én veszem észre, te mind félre beszélsz, megbomlott eszű vagy. Teli kulacsokkal nincs most idő járni, hanem jobb lesz, köszöntsd rám.

Felele vissza a 3^{ik}:

Jó ismerősöm nékem a korcsmáros,
Gyakran látogatom nektek sem lesz káros;
A kis gidócskámát még helyt meg találtam,
Melyet vigan el is hoztam.

Szól az első pásztor:

Illy jó hírmondásba nem tudok mit tenni,
Bánom hogy nincs mivel tenyeredet kenni,
Meglélt juhainknak ígyuk áldomását,
Ha ezt megisszuk tölt az úr mást.

A pásztorok leülnek botjaikra, s mondja az első:

Servus, Telefusz! éljenek juhaink.

2^{ik}: Profetiás titulus: hízzanak juhaink.

Mondja a 3^{ik}:

Örvendjünk vigadjunk, megvannak juhaink.

Most jön az öreg s mondja:

Ti csak isztok, szegény öreg apátookról nem is gondolkoztok.

Felele egyik pásztor:

Fogja kend hát öreg! Köszöntse ránk ezt a kulacsot.

Mondja az öreg:

Sokáig éljetez mint a gólya madár.

Utána jön az ének:

Midőn a Szűz Magzatát, jászolban síró fiját,
El akarja altatni, így énekel ő neki:
Óh napfény, óh élet, óh édes Jézus, áldott Jézus!

Első pásztor:

Nem tudom mi léssen, az éjjel álomban,
Midőn az erdőben juhaimnál voltam,
Angyali sereget fényességgel láttam,
Kitől glóriát és szózatot hallottam.

Feleli az öreg:

Nekem haggyatok békét hadd aludjak,
Mint egy szegény öreg pásztor hadd nyugodjak.

A harmadik pásztor:

Óh te vén Maxus! neked csak mindig az álomra van gondod, mi azt sem tudjuk, hogy kell lefeküdni.

Az öreg mutatja: így ni! — kezdik mindnyájan az éneket:

Szűz Mária e világra nekünk szent fiát hozta,
A jászolba helyzetetvén ötet imígyen szóla.
Aludjál én magzatom, nyugodjál virágom, így énekelvén és örvendezvén.

Felele az angyal:

Gloria in excelsis Deo!

Az öreg kérdi:

Ki vagy?

Az angyal:

Mennyei angyal vagyok
Nektek örömet mondok,
Ma született királytok,
Betlehembe fussatok,
Ott van, ott van,
De ma nektek szaporán,
Fúj szép nótát furulyán;
Mondjuk tehát mindnyájan:
Aludj édes Jézusom, aludj, aludj
Hoztam néked sajtocskát,
Pólya posztó báránkát. —

Mindnyájan: [vége hiányzik.]

2^{ik} számú példány.

Az angyal így szól, mikor bemegy a házba:

Jó estvét uraim! meg ne ijedjete,
Hogy illy roppant sereg érkezett közétek.
El hoztuk Betlehemet egész táborával
Hát ne csodáljátok, hogy maradtunk hátul.
De azért az urak (kérem) meg ne ítéljenek
Sőt annál is inkább jobb néven vennének.
Muzsikámnak lantját mostan meg pendítem,
Orpheussal együtt szájacskám zendítem
Gyenge értelmemmel elmémet terhelem
Krisztus születését eképpen hirdetem:
Született a Krisztus világ megváltója
Hogy legyen minékünk idvesség adója.
Ki ne örvendezne hát az ő szívében,
Hogy született Krisztus ez nap Betlehemben.
Óh örömmek napja lelkünk vigassága,
Tündökölj szívünkben mint lámpás világa,
Tégy méltóvá minket szent születéseddel
Amaz idvességes drága érdemével,
Hogy illy karácson estvéjét s ünnepét tölthessünk el szent születésével.

Énekelnek mind, kivéve a künt maradt pásztorokat:

Az Istennek szent angyala... [lásd az éneket könyvből egy néhány verset, eddig:] Kitől
menny s föld teremtett.

A betlehem vivő, kit Töröknek hívnak így szól:

Krisztus születését angyalok hirdetik,
A kis Betlehemben jászolban tétetik,
Holott is oktalan barmok melegítik,
És a pásztoroktól buzgón imádtatik.

Éneklük mindnyájan:

Három királyok napját, országunk egy istápját,
Dicsérjük énekekkel: vígadózó versekkel:
Egy szűznek méhében, szűzen szült vérében
Meváltó Jézusunk Alléh-Alléluja.

[Vagy így is énekelnek a most említett helyett romlott diáksággal:]

Triumphus regis Angelorum
Natus est natus incoelorum (!).
Qui est natus Salvator
Excitavit pastores
Regis sui Doctores
Cantantes, cantantes.

Bojtár beugrik ki eddig kün volt s énekelnek megint:

Ugorj fel bojtár a talpadra,
Ne legyen gondod a nyájadra,
Amott egy dombocskán legelő juhocskám

Vedd válladra, vidd Váradra.
Elmegyünk immár Kanahánba
Veszünk is néki ajándékba
Egy kis túrócskát, másik kis sajtocskát, áldozatba.

Más ének:

Kelj fel kopasz kolompozz
Három óra harangozz.
Költsetek fel Fédorot
Hadd kösse fel bocskorát
Fédor fel kél nagy álmosan
Füületlen és borzasan
Szalad hegyről lefelé
Bocskorát is elejté
Kíméne a gazdája
Kérdi tüle mi újság
Hogy ott látja meztitláb
Sinka vedd elé a tarisznyát
Vessünk belé gomolyát
Ő is viszen zsendiczét
Vajat is vajat két iccét.

Pásztorok jönnek be a szobába kik eddig kívül voltak s éneklük a földön guggolva:

Pásztorok, pásztorok keljünk fel
Hamar induljunk el.
Ime angyal jelenék
Hogy Messiás születék.
Siessünk ne késsünk
Fáradtságunkat érette ne sajnáljuk
Talán még ez éjjel is rá találunk.
Óh szegény mint fázik,
Könnyeitől el ázik!
Nincsen neki dunnája
Sem cifra nyoszolyája,
Szénája, szalmája,
Ökör-szamar lehelének ő reája,
Barmok szája melegítő kájhája.

Egy pásztor feláll s így beszél:

Hopp Isten jó estvét, lám én is itt vagyok,
Úgy megfáztam ott kün szintén majd meg-fagyok,
Ha tormás csukával engem jól tartotok,
Cifra beszídeket majd néktek hazudok,
Feljártam Ázsiát, Afrikát nagy Brandenburgiát
Hétszer absolváltam a philosophiát,
De olyan jól tudtam a napoknak számát
Ha más mondotta meg kis karácson napját.

Másik pásztor oláhul:

Ausis Domnule kün egy erős medve
Hadd küszködjem véle, mert ti olyan főszemélyek vagytok
Cunnis vi darintye
Satus sala vestru fruntye.

Az öreg pászortól kérdik:

Apám uram! hány eszt. kend?

Felel rá:

Micsoda, gomolya túrós haluska, ha volna jó volna.

Megint a másik:

Nem azt mondom én apám uram, hogy gomolya s azt, hanem hány eszt. kend?

Felel az öreg:

999. Mióta a betlehemi pusztán azokat a drága jó féle juhocskákat őriztük.

Apám uram! tán lapos tetű is megtermett a szakálába?

Bizony van abba fiam, nem kevés de jó nagyok, a szarvából fűsút lehet csinálni a kis-asszonyoknak.

Énekelnek mind:

Nosza tehát jó gazda! bocsáss minket utunkra,
házadra maradjon Istennek áldása.
Ha egy jó kanna borral beszélgetnénk jobb szóval
Újulást újulást venne torkunk azonnal,
Kalácsokat majd adnak, kolbászokat ránk raknak,
Tallérral, forinttal megajándékoznak.

Az öreg pásztor:

Már ezeknek mind vége,
dixi, dixi krajcár,
Az angyal forintra vár.

Egy pásztor:

Lelkem ifjú asszony! mit néz a szemembe,
A kalács ne legyen feledékenységre
Immár jó uram! forgolódjál tyúkhússal
Kaláccsal, egy kancsó borral,
ama régen [egy szó leragasztva]
Öt hat forintokkal.
Én is hadd fizessenek: áldást békességet,
Bort-búzát és mézet, kívánom: éljete!

A felvidéki betlehemes játékokra jellemző Fedor név, valamint az a cselekmény, hogy a pásztorok közül csak az öreg fekszik le, a többiek botra ülnek, mintha lovagolnának⁵¹, megerősítik játékaik Nyitra vagy környéki származásukat.

A szóban forgó gyűjtemény tulajdonképpen szótár-része tájszavakat tartalmaz, mintegy felét Szegedről. Ezek túlnyomó része belekerült a Szegedi Szótárba,⁵² az ország más vidékéről valók pedig a Tájszótárba.⁵³ Néhány, szóval megmagyarázott néprajzi kifejezést, melyek kimaradtak az említett gyűjteményekből, közöljük:

„*Bab* (vitia faba) nagy szemű disznóbab vagy öreg bab, melyet téli estéken csemege gyanánt esznek, különösen karácsony estén igen szokásos.”⁵⁴

„*Bambilambilamb*: harangszóutánzás gyermekeknél; így is: bambilamb, p. Gyertek bambilambozzunk! Erre összeállnak s oly mozgásokat tesznek, mintha harangoznának, és kiáltják a bambilambot különféle hangon.”⁵⁵

„*Szent Tamás hája*: talán Sz. Tamás napján ölt sertés hája. A szegedi boszorkánypörben fordul elő, mint búvszerszám, de miből áll legyen, nem tárgyalatik.”⁵⁶

Ugyancsak az MTA Kézirattára őrzi Csaplár *Szegedi Közmondások* című gyűjteményét is,⁵⁷ 127 közmondást tartalmaz, magyarázatokkal; a 7. és 72—79. számmal jelöltek hiányoznak. Második része *Néhány Szegedi Néptalány* címen 36 találós kérdést foglal magában.

Leveleiben is bőven akadunk folklór anyagra, népszokásokról ír Nyitráról: „A múltkor első dörgéskor egy suhanc a dörgés hallatára neki esett egy fának és iszonyatosan rázta, a másik a közeli kerítésnek, s egymást biztatták ‚csak rajta, rajta’. Okául nem tőlük, hanem másoktól azt vehettem ki, hogy erejük gyarapítása egészségök tartóssá tévesse végett teszik azt e tájon, némelyek vas vagy fa darabbal verik magokat ilykor ugyan ez okból”.⁵⁸

⁵¹ *Benedek A.*, Lés jeux hongrois de Noël. Folia Ethn. 1950. — A közölt két játék tördelésén írásjelein néhol javítottunk.

⁵² *Bálint S.*, Szegedi Szótár. I—II. Bp., 1957.

⁵³ *Szinnyei J.*, Magyar Tájszótár. I—II. Bp., 1893, 1901.

⁵⁴ Cs.[aplár] B.[enedek] G.[áspár] Csallóköz.

⁵⁵ Csallóközben Cs. B. G.

⁵⁶ Szeged Cs. B. G. — Reizner adatát felvette Bálint: Szegedi Szótár II. 493.

⁵⁷ MTA MS 756/f. Nem autográf.

⁵⁸ PrLT C. 55. 1853. máj. 18.

„Írtam hogy pünkösztör bodza ágakat raknak az ablakokba, okául állítják, hogy azért van, nehogy a boszorkány bejárhasson az ablakokon.”⁵⁹

„Sajátos kuruzsló szerül használják a rongyba vart pelyhes békát, melyet nagy ritkaság találni, a megleltet nem szabad pusztá kézzel fogni, ezt len szövet darabkába több rétegbe begöngyölve bevarják, és többféle fából különösen kőrös, eger, dio, mogyoró, cser, juhar fából metszett vesszők közé teszik, úgy hosszában összetevén azokat seprű módjára, s a molyhos békát a közepére s e bűvszert titokban tartogatják elrejtve, de ha bizalmas ismerős kéri használás végett” [vége hiányzik].⁶⁰

„Nálunk éppen ma kezdenek ujonczozni — szép sudár legények kivált a svábok — meg a nyíriek — kik jellegöket itt sem tagadják meg — botokkal fegyverkezve ujjongatnak végig az utcákon — itt dívik ám még csak a pórgóg, meg a tollak a nyalka úrfiakon, kik e székhelyi városban a vidékről megfordulnak négyes, ötös fogaton.”⁶¹

Téli népszokások közül találunk egy Balázsjárást és egy betlehemes játékot, utóbbit Székelyudvarhelyről.⁶²

Népmesékre sűrűn utal leveleiben, néha csak címmel. „Egy érdekesnek látszó regének rejtett szárait nyomozom, de mesemondóim nem bírják az egészet kifejtteni, még tovább kell bűvárlanom. Egy kis tóban a hegy mögött egy hatyút fehérét kilencz vérvörös libával környezve lát úszkálni a nép képzelete, ki s mi légyen ez? Eddig csak annyit tudék ki, hogy egy a hegyoldalban lakott remete lelke a hatyú, de ezzel én nem elégszem meg, odább nyomozandom, majd tán más sül abból ki.”⁶³

„Csak mostanra készült el két mese letisztázása, mert az alig olvasható kúszált följegyzésből magamnak kellett lediktálnom... Ez ünnepek alatt ismét két meséhez jutott kutatásom, egyik a Szalonna várról, másik a fekete emberről szól, még semmiképpen sem tehettem szerét hogy letisztázzam, egyéb iránt előbb össze akarom vetni a kéznél levő nyomtatottakkal, mert tudom, hogy Henszlmann a Szemlében taglalja a Szalonna vár-rólí mesét, ha variáns, úgy mielőbb elküldöm.”⁶⁴

„A Szalonna vár mesét egybe vettem Henszlmann kivonatával. Gazdagabb, fő vonásaiban ugyan az, a Pani s Nyitra völgyieké tökéletlenebb, homályosabb is, s néhol torzított; egyébiránt kézhez fogom juttatni.”⁶⁵

Fenti mesét, még két más „különféle fenés, sárkányos az óta acquirált mese tár-saival együtt” küldi leveléhez csatolva.⁶⁶ Következő levelében Csaplár nyitrai gyűjtőiről ír, a már említett Ehman Józsefről és Divis Istvánról, „kitől a Vasgyúró féle mese származott, a többi mester emberektől aprónként szűrődött össze”⁶⁷

„Egy pár mese és népszokás birtokában juttatott szünetlenül űzött kutatásom... Szól pedig az egyik mese Vasgyúró és Kőmorzsoló meg Fanyüvöről, a másik pedig a megbűvölt kastályról, melynek hercege zöld dísznó képe alatt rejtevezé élt, s rózsza után vágyó leány által szabadult fel a bűvtől. Úgy látszik egyik sem új Ön előtt, homályosan magam is emlékszem, hogy gyermek koromban hallottam volt.”⁶⁸

⁵⁹ Uo. C. 64. Bécs, 1854. júl. 19.

⁶⁰ Uo. C. 62. Tego Ezsiás gyűjtése. Szeged, 1853. nov. 11.

⁶¹ KrLT For. 0—5. Levelezés. Menyhárt Ágoston levele Csaplár Benedekhez. Nagykároly, 1868. nov. 1.

⁶² Közreadtam: Levéltári Szemle 1967. 1. szám 171—173. — Néprajzi Közlemények 1963. 2—4. szám 181—190.

⁶³ PrLT C. 52. Léva, 1851. dec. 29. Mivel a mesékre szóló utalások sujet-nek semmi esetre sem tekinthetők, az Aarne-Thompson számot nem tudjuk megadni.

⁶⁴ Uo. V. 53. Nyitra, 1853. jan. 1.

⁶⁵ Uo. C. 54. Nyitra, 1853. jan. 15.

⁶⁶ Uo. C. 56. Nyitra, 1853. szept. 4.

⁶⁷ Uo. C. 58. Nyitra, 1853. jún. 12.

⁶⁸ Uo. C. 60. Nyitra, 1853. dec. 13.

Csaplárnak egyéb folklórtárgyú munkásságára csak következtetni tudunk, Hunfalvy Pál írja neki, hogy Toldyhoz küldött tájszótára elveszett, de várja ígért csallóközi tájszótárát; egyik sem maradt ránk.⁶⁹

Tíz évvel később Csaplár számol be Arany Jánosnak anyagáról: „Gyűjteményem egy részét porozgatván kezembe akadt holmi... III. A gyermek játékokat a Szeged táji népszokások gyűjteményéből kivonva a Kisfaludy társaság népdal gyűjteménye számára küldöm, vagy ha ott nem kell: Gáspár János nagy enyedi tanár úrnak, ki ilyenek küldésére egykor felkért. IV. A Betlehem járások egy pár mutatványát, ha a Kisf. Társaságnál nem kellene, t. Szilágyi István M. Szigeti tanár úrnak kívánom átengedni, ki mint saját leveléből tudom, e tárgygyal tüzetesen foglalkozik. Ezeket illetőleg azonban meg kell jegyezmem, hogy az ide mellékelt közlemény az effélének legalantibb nemű salakjaiból való, s mint ilyen néhutt trágársággal szennyezett s bohoczkodásba csapo productio a tárgykezelőnek méltányos ítéletét kívánja, nehogy ebből egyéb valamire történjék következtetés. — Ugyanis a hol rendes vallási oktatás van, ott, még ha dívik a betlehemjárás, már újabb szerzeményű (Tárkányi B. G. énekes könyvéből s másokból vett) vallásos énekekkel történik ez, és a trágárságtól teljesen ment. Az ide mellékelték a tanyai és alsóbb rétegi városi proletár nép közt lappanganak, és ott is csak úgy improvizálva születnek közbe holmi piszkosságok, t. i. olyan helyeken, hol a szereplők avval sikert (anyagi hasznot) aratni vélnek, amint hogy ezt célzásai mutatják. Az okos kezelő tudni fogja mindezt igazi okára vissza vinni. Részemről objektív hűséggel közlöm, mint a hogy az illyesmink közlését szükségesnek vélem. De hozzáteszem még a nép idősbjeinek azon megjegyzését is, hogy „ezt a piszkos beszédet vallásos dologba vegyítve csak az óta lehet hallani, mióta a német világ annyira divatba hozta az istenkáromló erkölcsöket.” Nagy kár, hogy illyesmink gyűjtésére régebben nem ébredt nálunk gyűjtési vágy.” Felajánlja még az általa kimásolt boszorkánypereket is. „Ha Grimm Jakab és Vilmos szelleme hathatósabban megszállná hazai tudományosságunkat, gondolom a boszorkány pörök is méltatva lennének.” Ha az Akadémia vállalná a perek kiadását, 5—6 nyomtatott ívet tenne ki.⁷⁰

Szegedi éveit után Csaplár mintha leállna a gyűjtéssel. Szinnyi *Tájszótár*-a ugyan bőven közöl tőle Tatáról származó adatokat is, de más jelét nem látjuk folklór-munkásságának. Naplójában sem találunk már semmi utalást gyűjtésére. Talán a megjelentetésnek akkor is nehéz volta vette el kedvét, vagy a *Mythologia* megjelenésével feleslegesnek vélte a további gyűjtést, kudarcok keserítették-e el? — nem tudjuk. Levelezéséből mintha az utóbbira következtethetnénk: „Jegyzetkém többféle irányban szaporodnak, de összeállításukkal mindig késtet az a gondolat, hogy még korán van azokat összekerekíteni, sok hiányozván kiegészítésükhöz, úgy sem állnának meg méltányos bírálat előtt is a célznak megfelelőkül.”⁷¹

1859 második felében két leveléből is csalódást olvashatunk ki: „Most fődolog a tájszótári adalék össze állítása, mellyet már magammal akarok vinni s végleg átadni a Nagytudományú Akadémiának, hogy tegye el szépen heverni ismét egy pár évtizedig, míg az alatt el is vész belőle holmi.”⁷² „Mindinkább fogy a kedvem firkálni, jobb az én schulmeisteriam az iskolában, majd csak azzal szítok ezentul.”⁷³

⁶⁹ KrLT Hunfalvy Pál levele Csaplár Benedekhez. Pest, 1854. jan. 19.

⁷⁰ OSzK Levelestár. Csaplár Benedek levele Arany Jánoshoz. 1864. jan. 7. — Szilágyi István hivatkozott levelét l. KrLT For. 0—2. Sziget, 1862. jan. 3.

⁷¹ OL Filmtár. Hunfalvy Pál hagyatéka. C. 146—147. I. 7/c tétel, 8. levél. Csaplár levele Hunfalvy Pálhoz. Szeged, 1856. ápr. 3.

⁷² OSzK Levelestár Csaplár Benedek levele Pesty Frigyeshez. 1859. sug. 11.

⁷³ Uo. Pesty Frigyeshez. 1859. dec. 18.

Levelezéséből, naplójából szándékosan idéztünk mindenhol a szokásosnál bővebben, mert ezek nemcsak a gyűjtött anyagot regisztrálják, hanem hűen tükrözik a kora kívánalmait messze meghaladó képzettséggel rendelkező gyűjtőt, aki rendtársait, tanítványait beállítja a gyűjtésbe, buzdítja, oktatja őket, irodalmat ad kezükbe. Az Ipolyi kérésére gyűjteni kezdő fiatal Csaplár annyira megszereti a néprajzot, hogy — mint írja — „tárgya Siberiában is előttem fog lebegni”⁷⁴; szinte nincs olyan ága a folklórnak, melyben ne gyűjtött, vagy gyűjtetett volna. A korabeli — nemcsak hazai — irodalmat jól ismeri, közölt megnyilatkozásain kívül tanúskodik erről könyvtára is, melyben minden múlt századi népköltészeti munkát megtalálunk, a *Népdalok és Mondáktól* a *Vadrózsákon*, a MNGy kötetein keresztül egész Kálmány műveiig, nem egyet dedikálva, érdekelték Csaplovics és Herrmann Ottó munkái is. Levelezésén kívül megjelent cikkei bizonyítják, hogy kora minden folklór megmozdulásában tájékozott volt, s kivette abból részét, vagy legalább is véleményt nyilvánított. A sajtóban is figyelemmel kíséri a folklór-tárgyú cikkeket, mint láttuk, több ízben hivatkozik rájuk, a közölt variánsokat összeveti anyagával. Ez a nagy érdeklődés és gyűjtési tapasztalat teszi képessé, hogy a népitől elűtő hangot azonnal észrevegye, mint láttuk Bakay Ferdinánd szegedi köteleslegény esetében. Nemcsak regisztrálja azonban a tényt, hanem utánajár, mi az oka. Hasonlóképpen helyes álláspontja a betlehemezésnek pénzért való gyakorlásában a társadalom periferiáján, mint utána Kodály rámutat.⁷⁵ A boszorkányperek néphit és népszokásokban való jelentőségének felismerésében két emberöltővel megelőzte Komáromy gyűjteményét.⁷⁶

Ipolyinak Kálmány Lajos által sajtó alá rendezett, már idézett népmesegyűjteményében is találkozunk Csaplár és szegedi tanítványai nevével. Csaplár maga Nyit-ravölgyből küldött meséivel szerepel, a gyűjtők felsorolásában pedig Bakai Nándor, Szlucha Ágoston, Strosz Ernő, Debreczeni János nevét olvassuk többek között.⁷⁷

Meg kell még említenünk, hogy Csaplár a Bach korszakban gyűjtött és szervezett gyűjtést, amikor a hatóságok ezt nemcsak hogy nem nézték jó szemmel, hanem egyenesen rebellis vállalkozásnak tekintették.

Dolgozatunkban csak a folklórlista Csaplár Benedekről számoltunk be, a történelem, nyelvészet, irodalomtörténet egykori méltatásai mellett szerettük volna születésének 150 éves évfordulóján a néprajz kegyeletét is leróni egyik legelső, elfelejtett munkása iránt, aki nélkül Ipolyi Mythológiája is sokkal csonkább lenne. És ehhez éppen szegedi évei voltak a legtermékenyebbek.

Rövidítések:

KrLT: Kegyesrendi Központi Levéltár. Budapest.

MTA: Magyar Tudományos Akadémia.

OL: Országos Levéltár.

OSzK: Országos Széchényi Könyvtár. Budapest.

PrLT: Prímási Levéltár. Esztergom.

⁷⁴ PrLT C. 50. 1851. szept. 26.

⁷⁵ A magyar népzene. In: MN. IV. 14 l.

⁷⁶ *Komáromy A.*, Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Bp., 1910.

⁷⁷ MNGy XIII. Ipolyi Arnold népmesegyűjteménye. Szerk.: Kálmány Lajos. VIII—IX. 1.

ÜBER DIE IN SZEGED VERBRACHTEN JAHRE BENEDEK CSAPLÁRS

von

Ferenc Schram

Benedek Csaplár (voller Name: Benedek Gáspár Csaplár, 1821—1906) war einer der ersten Forscher der ungarischen Foklore, einer, der zu Unrecht vergessen wurde. Der Piaristenpolyhistor, der von der Geschichte, Linguistik, sowie der ungarischen Literatur und klassischen Philologie angefangen bis zur Botanik in vielen Wissenschaftszweigen bewandert war, zeichnete sich auch durch eine rege Sammeltätigkeit in der Foklore aus. An den Materialsammelarbeiten zu einer der bedeutendsten Volkskundesynthesen des vergangenen Jahrhunderts, der Ungarischen Mythologie von Arnold Ipolyi (1855) beteiligte er sowohl persönlich als auch durch Werbung von Sammlern unter seinen Anhängern und Mitmönchen.

In der Abhandlung wurde die Namensliste seiner Helfer zusammengestellt; soweit es festzustellen war, samt ihren wichtigsten biographischen Daten und Angaben über ihre Tätigkeit, indem auch auf die Ratschläge und Erfordernisse hingewiesen wird, durch welche Csaplár ihre Arbeit leitete. Die Abhandlung berichtet von Volksbräuchen, dramatischen Sittengedichten, Volksmärchen, Dialektwörtern und Sprichwortgut, die seinem Briefwechsel und seinen in verschiedenen Archiven aufgehobenen handschriftlichen Sammlungen entnommen worden sind, deren ein bedeutender Teil immer noch unbekannt herumliegt.

Es ist festzustellen, dass Csaplárs praktisches und theoretisches Interesse für die Volkskunde und Volkssprache während seiner 14 Jahre in Szeged am stärksten war; nachher — obwohl er noch mehr als drei Jahrzehnte lebte und arbeitete — liess sein diesbezüglicher Eifer nach, bzw. verlegte sich auf andere Wissenschaftsbereiche. Es werden ferner seine Folkoristenansichten und Zielsetzung gewürdigt, die sich vor uns in seiner literarischen Tätigkeit abzeichnen.

MEGZENÉSÍTETT JUHÁSZ GYULA-VERSEK

SONKOLY ISTVÁN

(Debrecen)

„A dal az élet legszebb varázsa. A szív zenéje, a munka bája... Zúgjanak a gépek, harsogjon a dal. Munkával és dallal győzzön a magyar” — kezdi *A dal* című versét Juhász Gyula. A négy sor maradéktalanul kifejezi zeneszeretetét, a zene és a munka szoros összetartozását. Dallamos versei olvasva is zenébe kíváncznak. Sokszor a költemény az ének szárnyán terjed tova; számos Ady-dal is épp zenéje révén népszerűsödik országszerte, ezért nem érdektelen rámutatnunk Juhász verseinek zenei gyökerére. Nem csalódunk, ha kimondjuk: számos költeményében régi népdalritmus emléke él rejtve-lappangva. Néhány verset megemlítve a gazdag termésből, tekintsük meg a *Tápai nótát*, ennek tizenketteseiben mintha a *Nem arról hajnalik*, vagy *Verje meg az Isten a mézárásokat* ritmusa élne. *A kis Tisza hídján* jól rezonál *Nem messze van ide kis Margita*, vagy *Ólelem a szép karcsú derekát ...* soraira. *Millióknak búját* kezdetű versében pedig benne rejtőzik a *Rakd meg Rózsám, rakd meg ...* melódiája.

Nemcsak magyar, hanem nyugati táncritmusok is beáramlanak lírájába. Tiszta gagliarde-lebegésű pl. a sok közül a *Szeged*, kurtított gagliarde-ritmusú: *Köszönöm néked*, és a *Sorsom*. A néhány kiragadott példa nem összegező jellegű, csupán figyelemkeltő, felfedve Juhász lírájának zenei fátyolát. Lehet, hogy elhamarkodott még a zongorakíséretes műdalok és kórusok csoportosítása, mert a termés állandóan gyarapszik. Eredményünk nem is lehet végleges, hanem inkább első lépésnek tekinthető a járatlan ösvényen.

Nem hiányzik a zongorakíséretes műdal sem a csoportból, mind a kabaré-dalok, mind a hangverseny-előadás célját szolgáló műdalok literatúráját növeli a költő ösztönző lírája.

Tévednők, ha azt gondolnók, hogy a kabaré-dalok szövegei könnyebb fajsúlyúak. Juhász mély érzésű lírája, egyes szövegei mintegy meszalianszra jutottak a zenével. Hatásuk így sem csökkent, eljutott olyan környezetbe is költészete, mely addig kevésbé érdeklődött iránta. S a többségükben felületesen megkomponált kabaré-dalok nem rontották le teljesen a versek mély tűzét. Ezeknek javához tartozik Buday Dénes néhány sanszonja. Buday nem műkedvelő, mint a kabarészámok munkatársainak javarésze. Ő elvégezte a zeneszerzési szakot is Koessler irányításával a Zeneművészeti Főiskolán, s azon ritka kivételek közé tartozott, akik nem a szimfónikus, hanem a „szórakoztató” zene művelésénél kötöttek ki. Sanszonjai közül a *Testamentum* meg is jelent nyomtatásban, azonban az *Azt álmodtam* és a *Búcsú* kéziratban maradt. Kemény Egon Bécsben végzett Schmidtnél, s az osztrák zenei atmoszféra éreztette hatását nála. Sok a melodramatikus elem darabjaiban. Még megemlíthető Váradi Imre *Nincsen* — *nincsen* c. dala, de nem hallgathatjuk el primitív, korszerűtlen zongorakíséretét. Vass Manci sanszonjainak hangvétele nincs összhangban a megzenésített szövegek erkölcsi súlyával. Nem maradhat említés

nélkül az említett kabarédalok nemzetközi intonációja, mely többnyire konvencionális, a magyar melosztól idegen, áthatja még Csanak Béla *Azt álmodtam* c. dalát is, melynek zongorakísérete egyébként korszerű.

A hangversenyelőadásra szánt műdalok sorát megnyitotta a kiváló zeneesztétikus, Molnár Antal és Siklós Albert. Molnár Antal mint zeneelmélettanár már akkor, 1910 körül tisztán látta a helyes megzenesítés alapelveit. Zongorakíséretük mozgalmasság, a dallamok prozódiai szempontból megnyugtatóak. Mégsem éneklük ezeket, bár nyomtatásban is megjelentek. Siklós Albert Kodály működésével párhuzamosan oktatta a zeneszerzést a Zeneművészeti Főiskolán. Juhász dalai még fiatalkori szerzemények. Dallamvezetésük enharmonikus átértelmezései erőltetettek. Siklós dalai, akárcsak kamarazene- és szimfonikus művei halála után teljesen eltűntek, kiselejteződtek a hangversenyéletből.

A költő műfordításaiból két számot zenésített meg Király-König Péter Schumann, Brahms modorában. Szívesen megnyújtotta az utolsó szótagot a *biztatót* szóban, melyben a hirtelen felszökő melódia még jobban kiemelte a szöveget. Végig hárfaszerű tört hangzatokkal kísérte zongorán énekét a kiváló dirigens, Vaszy Viktor az *Emlék* soraiban, mely vers egyébként jól ismert Kósa György dallamosításában, ki a négy rövid és két hosszú időmértékű frázist végigvezette egész kompozícióján. Kósának 12 Juhász-dala jól megfelelt a 30-as, 40-as évek zenei köznyelvének. Helyenként, így a *Balladában* szívesen alkalmazott meloszában tritonust is, mely közismerten Bartók kedvenc hangköze volt. Itt-ott feltűnik előttünk Kodály-hatás is. Ugyancsak a tritonus gyakorisága jellemzi Szervánszky Endre *Magyar idilljét* is, melyben a népdalos hangvétel kromatikával találkozunk.

A műdalok sorában megemlíthető még Tardos Bélának tömegdalszerű *Munkás-gyermekhimnusza* és Gárdonyi Zoltán éneke. Zoltán Aladár zenekari kíséretes dalában a „keresztállások” halmozásával fokozza az érdeklődést.

Az énekkar, főleg a vegyeskar változatos színgazdagságával impozáns, szélesebb tömeget mozgat meg, jobban éleszti a versek mélyén izzó költői szikrát, mint a zongorakíséretes műdal. Nem egy költemény akad, mely két zeneszerző képzeletének is szárnyat növesztett. Így a *Kórus a Naphoz* szélesen hömpölygő sorait először König Péter dallamosította, s ez lett az 1927 évi szegedi dalosverseny egyik kötött száma. Magától értetődően a kor uralkodó felfogásához híven ez homofon irányú, „Liedertafel”-stílusú. Telt négyszólamú akkordvételei mintha emlékeztetnének az orgonaimprovizálásra. Középen a „Szent fényed égjen a szívekben” szavakra kis fúgaexpozíció csendül fel, majd a végén visszatér az elejének témája „Ragyogjon a tudás, művészet” textusra. König tiszteletreméltó tagja volt a Koessler iskolának, mely évtizedeken át ellátta zeneszerzőkkel Magyarországot. Amint a múlt század közepén az olasz Marastoni Jakab nevelte a fiatal magyar festőket, úgy irányította a szászországi Koessler a századfordulón az új magyar komponista-nemzedéket. Ha a német romantikus kórusirodalom vizén evezett König, érthető, hiszen ő is buzgón átvette a Koessler-iskola jellegzetességeit. Koessler nagy tisztelője volt Brahmsnak, lakásán Brahms múzeumot is létesített.¹

Ezzel magyarázható, ha számos volt Koessler tanítvány, így König Péter írásmódján is érezhető nyomot hagyott a nagy hamburgi mester, Brahms iránya. [Igaz, Bartók is, Kodály is ugyanebből az iskolából kerültek ki, de ők „kinőttek” a környezetükből.] — Mikor 1922-ben, a szegedi dalárda félszázados jubileumára volt kedves tanítványának, Könignek meghívására megérkezett Koessler János, Juhász Gyula is köszöntötte a német mestert.

¹ Demény J., Bartók Béla (Levelek...) Magyar Műv. Tanács. k. 1948. 39. l.

König Péter kottakézirata

Sopran II^{da}

*A négy évszak (König Péter Zuhány Gyula
Kői kar König Péter)*

Amikor

Gyemant. szívet vígan járunk Ragyogó ta-
vaszban a ze-münkben hajnali fény Ajka, én kon-
dalva Szívünk köztá mint a gyemant Gondolatunk a- lom
Szép gyerekség' mért' mit repülsz el el Szál- ló
lep- ke szárnyon i. De
addig is míg rin- gat a- lom da- lóva és vi-
da- man vi da- man csak el- jétek csak élje- tek a
kündákutban szépen Sa szívár ványá' nézzé- tek az
b- gen az é- gen b. Az aranyos termőnyalomban
Dalolnak a lányok Pé- pasz é- nek he- relem rá

A költő máskor is szívesen alkalmazott költeményeiben zenei képeket, motívumokat. Efféle a *Koncert* című verse (1926) is.

*Te ringatózol a dalon
Te rengeted a húrokat
Téged dicsérnek a vonók
És áldanak a trombiták*

König idejében még nem köszöntött be a magyar kórusirodalom megújulása, ő még benne élt a múlt századi osztrák dalárda-stílus tradíciójában, s ennek szellemében dallamosította lelkesen sógorának, Juhász Gyulának strofáit. Egyébként az említett *Kórus a naphoz* szövegére szerezte vegyeskari művét Sugár Rezső Kossuth-díjas zeneszerző is. Erőteljes dinamikai fokozás jellemzi a darabját. Mintha visszaélné a hangerővel, amikor többször is megszólaltatja hatalmas fokozással a legma-

új-óko Mirt, van vége boldogságnak
 Híj-é-re-lem nek? Híj-é szere-lem nek?
 De addig is míg vége nincs, vége nincs a
 nyárnak. Ő-üljünk a ri-rúgnak ri-rúgnak nap su-
 gárnak, Ő-remes témát járunk járunk míg me-
 ző-kön és hagyjuk azt hogy így legyen mind-órákon. Ő-
 réb-ön Szület után méltó éssel
 Kevésnek az udók földön, kinek baráta volt,
 bágy-éze eljött virágban a tavasznak
 Gyümölcse a nyárnak hervadozó őszi

gasabb hangot. Uralkodó ritmusa a szinkópás mozgás. Szabadon fejlesztett fuga-expozíció jelenik meg itt is a mű közepén, melyet továbbfejlesztett a szerző imitációs szerkesztéssel. Befejezésül a nap sugárzó hőjét ötszólamúvá dagadó kórus zengi diadallal.

A dal is két megzenésítőre talált. Péter József kitűnő kóruskarnagy már 1942-ben kiadta az erre komponált nagyszabású énekkari művét. Azonban a merész szólamvezetés miatt ezt csak technikailag jól felkészült együttes intonálhatja. Lépcsőzetesen emelkedő motívum jelenik meg a „Mikor az első szerelem ébred” szövegre imitációs feldolgozásban. A darab dinamikai tetőpontja kulminál a „Zúgjanak a gépek, harsogjon a dal” szavaknál. Bárdos Lajos gazdag anyagú vegyeskari gyűjteményének 14 száma közt előnyös hely illeti meg az ugyanezre a szövegre komponált kórusművet. Ennek intonációja könnyebb, mint Péteré. Bárdos kitűnő szólamkezelő rutinja itt is mutatkozik. Nem halmozta úgy a nehézségeket, mint Péter, mert azt tűzte ki célul, hogy közepes tudású együttesek is megtanulhassák. Nem vetette meg Bárdos a hatást keltő eszközöket sem: helyenként dúdolva, szöveg nélkül énekel egy-egy szólam. Az „Óh mi szép az élet” sorra háromnegyedes ütemben, tánclejtésű, tömör együttes fejezi be az invenciózus, felhőtlen égboltú darabot himnikus lendülettel. Bárdos a régi nyugati reneszánsz kori lineáris zenei fakturájú stílust folytatja, bele-

kultúr ószi kultúr nap - pi leg - e
 bánat és hez - rad a vi -
 rágunk u - tol - so' nap - su - gá - runt. Itt
 vas - ra nyáma milán vissza néve milán vissza
 né - ve De - us mosolygal vájunkt vájunkt nagy
 íre a nagy í re.

(Somogyi Könyvtár, Kéleányi-gyűjtemény)

ágyazva ebbe a magyar dallamfordulatokkal telített feldolgozást. Még más Juhász-kórossal is megajándékozta Bárdos 1961-ben énekeseinket. Mégpedig *A magyar ifjak énekével*. A szinkópás ritmus ebben is bőséges szerephez jut. Bárdos, aki annyit foglalkozott a prozódia törvényszerűségeivel, ebben valósággal mintapéldát adott. Imitációkkal átszőtt írásmódja nem vetette meg az enharmóniát sem, ha megkívánta a szöveghangulat. Különleges ötlete: a kezdő tematika félhanggal feljebb való megismétlése a végső részben.

Az újabb vegyeskari feldolgozások között előnyös hely illeti meg Kocsár Miklós három darabját. Az *Új Kőműves Kelemen*-ben a vers záró sorát: „addig égjen kezünkben a munka” ismételte egyre fokozódó vitalitással, így nagyobb súlyt kölcsönzött a befejezésnek. A „haj” szócskára közjátékszerű részlet került. *A márciusi láz* sűrű ütemváltozásaival, sok hajlításával, mixtura hatásával növelte a zene feszültségét. Homofón jellegű darabjának szinkópás dallama refrénszerűen visszatért. A *Hiszek* folyondárszerű dallamvezetése jól simul a vers tartalmához. Még kiemegészhethetjük az új próbálkozások említését Gaál Jenő *Ének* című vegyeskarával, mely utóbbi fejlett technikával kidolgozott, de talán formalisztikus megoldású. *A munka* c. vers dallamosítását Gárdonyinak köszönhetjük, mely csaknem végig unisono, csupán a szakaszok végén szélesedett többszólamúvá. Tömegdal jellegű ez, így könnyen vállalhatják bemutatását kezdő énekkarok is.

Ugyanezt a szöveget feldolgozta még Csenki Imre, Halmos László, Dobronyi Dezső, végül Bárdos Lajos is.

Dobronyi feldolgozásának magyartalan a prozódíája, kiemeli gyakran a szavak második, harmadik szótagját. Pedig sok jó megoldás lebegtetett már előtte: kórusműve 1947-ben keletkezett. A befejezés sem kielégítő, a „hajnalodik” szó végső szótagjára emelkedett a hangmagasság. Csenki megzenésítésében azonos ritmusban mozognak a szólamok. Halmos, s főleg Bárdos zenéje előremutat. Valósággal a munka ritmikus lüktetését szólaltatja meg Halmos. Hajdú Mihály darabjában a *Május ünnepé*-ben kis fúgaexpozíció csendül fel a közepén, a „Mint győzelmi zászló égbe lendült” szavakra. Hatásosan fejeződik be a darab. Érdemes külön foglalkoznunk Balázs Árpád három vegyeskari művével. Harmonizálása, szólamvezetése rész, s halmozza a diszsonanciákat a *Tavaszi tájban*. A *Dal* zenéjében hangutánzás is akad. A *Harangjáték* hatását fokozza, hogy az egyre ismétlődő *élet* szót mindig azonos motívummal támasztja meg.

Jemnitz *Gyermekhimnusz*ának zenéje a gyermekkar irodalmát gyarapítja. Jemnitz jó képzettségű szerző, de a darabjában található sok „hajlítás” megnehezíti előadását. Mint Jemnitz többi műve, ez is „papiroson kieszelt munka”, invenció nélküli dolgozat.

A férfikarok sorát megnyitotta Király (König) Péter több száma, a *Himnusz Budavárához*, *Tinódihoz*, *Petőfi*, *Lant és kard* stb., melyek az elmúlt évtizedekben jól összetartották a „dalár”-okat, s lelkesítették a hallgatókat. De Kodály férfikarokat ellentéző felszólalásának nem késett az eredménye: egyre kevesebb a dalárda, s elszűkül ennek irodalma. Az újak közül Tardos Béla két számát ismertetjük. Tömör korálszerű akkordokból épül a *Béke*, s homofon stílusú a *Dózsa feje* c. atmoszférája, melyen nem változtat a beleszótt fúgaexpozíció sem. Az utóbbiból jól kiemelkedik a baritonszólo. A *Nincs halál* zenéjében Sugár a bizakodást jelképezi tömör akkordjaival. — Halmozza a triolákat és többször ismétli fokozással e szavakat: „már jön május” Vass Lajos a *Piros remény*-ben.

Az egynemű karok literatúrájából érdemes megemlítenünk *A munkásotthon homlokára* zenéjét Csenki Imre, s a *Balalajkát* Vönöczky Endre feldolgozásában. Könnyen előadható mindkettő. Csenki az Internacionale néhány ütemét is idézte darabjában, az utóbbinak eleje hatásosan utánozza a hangszerpengetést. Egyneműkar is, vegyeskar is előadhatja a pikárdiai terc-hangközzel záródó Tornyos-féle kánont *Dolgozni fel* szövegére. A tárgyalt sok kórusműből kiviláglik: Juhász Gyula líráján csiszolódott az új magyar énekkari irodalom jelentős része.

Juhász több versének (Tavaszcímzés, Október, Himnusz) zengő soraira alkotta kétszeres Kossuth-díjas zeneszerzőnk, Farkas Ferenc az 1967-ből való 18 perc időtartamú *Tavaszcímzés* című sikeres kantátáját, melyet a Magyar Rádió és Televízió ének- és szimfónikus zenekara mutatott be Ferencsik János vezényletével az 1968. április 2-i zeneakadémiai hangversenyén. Eszmei megvalósítására nagy zenekart mozgósított a szerző, melyből két hárfá is hiányzik. Zenekari kísérete szövevényes, korszerű. „A Juhász-kantáta stílárís tekintetben azt bizonyítja, hogy az újabb zene internacionális-interkontinentális hangja újra meg újra megérinti a minden új iránt érdeklődő, minden új eszközt szívesen kipróbáló szerzőt, aki azonban visszatál... a maga személyes hangjához, — nevezzük ezt lírikusnak, vagy romantikusnak, tradicionálisnak, vagy nemzeti hagyományban gyökerezőnek. A négy tételt mindvégig... finom, míves megmunkálás jellemzi.”² — Az üde frissességű kantátát azóta is szívesen sugározza a rádió.

² Bónis F., Új magyar mű a rádió zenekarhangversenyén. Orsz. Filharmónia. Műsorfüzet, 1968. 18. sz. 27—28. l.

A költő nagyváradi tanárkodása idején operettszerzéssel is szívesen foglalkozott. *Atalanta* című daljátékának versbetétei már 1908. novemberében elkészültek,³ a „körösparti Párizsban” került bemutatásra 1909. január 16-án. A prömier napján Juhász az operettje indítékairól is nyilatkozott a Nagyvárad című napilapban. Daljátékának főbb részei: az első felvonásban Melissa és Narcissus táncduettje, Járon és Myrto kettőse. Majd következik *Atalanta* áriája, s a Thomár—*Atalanta* duettjét befejező, szilaj lendületű bacchanália. A II. felvonásból kiemelkedik a királynő fohásza Aphroditéhez és kettőse Thomárral. Hatásos a III. felvonásban az „*Isten veled, szerelmes ének*”, melyet ismét *Atalanta* énekel. „Ez az operettnek túlságosan is komoly, sőt tragikus kimenetelű téma, mely inkább operaszerű muzsikát kívánna” — nem eredeti ötlete Juhász Gyulának. A cselekmény alapotívumait *Tierre Louis* (1870—1925) „*Aphrodite*” c. regényéből merítette, amely a századfordulón magyar fordításban is igen nagy népszerűségnek örvendhetett...

...Az egész darabon érezhető az a meleg szeretet, mely témaválasztásában rokon a kezdő Kosztolányi s még inkább Babits antik érdeklődésével.”⁴ A cikkírónak igaza volt, mikor témáját inkább operaszerű feldolgozásra ajánlotta, hiszen Händel is feldolgozta ezt már opera-alakban, amely előadásra is került 1736-ban a londoni színházban.

Juhász szövegét Deésy Alfréd színész, bonviván és műkedvelő zeneszerző látta el muzsikával, Lehel Károly nagyváradi karmester egészítette ki elő- és utózenével, valamint a finálék megkomponálásával s a teljes zene hangszerelésével, mert Deésy nem értett az instrumentáláshoz. Csakhamar, ugyanezen évben, április 1-én Debrecenben is színrre került Juhász darabja. A Debrecen c. újság szerint „a zene pompásan simul a szöveghez. Csupa buja, dallamos, keletiesen pompázó melódia. Deésy lelkéből áradó bőséggel fakadnak a szebbnél-szebb dallamok. Ezekben a háromnegyedes taktus uralkodik, csupa lágyan ringó keringőütem... Néha túlságosan sok benne az édeskés melódia. A második felvonás aránylag gyöngébb. Hatását ennek tulajdonítom.”⁵ A Debreceni Független Újság kiemelte Lehel Károly érdemét, aki nagy lendülettel végezte el a hangszerelést, azonban Deésy zenéjét több szempontból kifogásolta. Elismerte, hogy „zenéje ötletes, de kár, hogy néhány, az *Atalantához* nem illő számot is belevett partitúrájába, melyből különben is kitelne két kövér daljáték.”⁶

Az *Atalanta* másutt, így pl. Szegeden is előadásra került; adatait bőségesen tartalmazza a Péter László szerkesztésében megjelenő Juhász Gyula műveinek kritikai kiadása.⁷

Juhász Gyula ösztönző hatása feltűnő az ifjú költőkre. József Attila lírája is sokszor vonzókörébe került. „Jól megértette, magába szívta Juhász Gyula költészetének levegőjét, s át is vett belőle lényegét és formát, magatartást, tájlatást, ...Juhász Gyula rejtett bánata, hamu alatt izzó forradalmisága... visszhangot lel az ifjú József Attilánál.”⁸ Nemcsak a kiváló fiatal költő került búvkörébe, hanem a zeneszerzők javarésze is jól kihallotta verssorainak elrejtett melódiáit. Csaknem 40 zongorakíséretes, 1 zenekari együttesel kombinált műdal, 15 férfikar, valamint több vegyeskar, számos egyenmű kar, 4 kantáta számottevő eredmény, még ha nem is versenyezhetik azzal a dal-áradattal, mely elöntötte, elárasztotta Petőfi líráját ötnegyed évszázad

³ *Juhász Gyula* összes műve. Kritikai kiadás. (Szerk.: Péter L.) 1963. I. kötet 456.

⁴ *Borbély S.*, Juhász Gyula *Atalantája* Debrecenben. ItK. LXVII (1964) 494.

⁵ *Atalanta*. Debrecen. c. lap. 1909. ápr. 3.

⁶ *Atalanta*. Debreceni Független Újság. 1909. ápr. 3.

⁷ *Juhász Gyula* műveinek kritikai kiadása. *Atalanta*. I. köt. 456.

⁸ *Szabolcsi M.*, *Fiatál életek indulója* c. könyvből idézi *Bokor L.*, ItK. XLVIII. (1964) 539.

óta. Az alábbiakban közöljük a megzenésített Juhász versek repertóriumát a verscímek betűrendjében. Repertóriumunkban felhasználtuk a Juhász Gyula művei kritikai kiadásában publikált *Énekkari szövegek* adatait is,⁹ továbbá a Szeged Városi Somogyi Könyvtár Kilényi-gyűjteményében található Juhász-megzenésítéseket is [melyeket jegyzékünkben *-gal jelzünk. A Kilényi-féle gyűjteménybe egyébként tekintést nyerhettünk Péter László jóvoltából].

Lajstromunk nem differenciál, egyaránt közli az értékes és a mulandóságra ítélt dallamosításokat, mert célja elsősorban adatközlés. A megzenésített versek anyagát túlnyomórésztben megtalálja az érdeklődő a budapesti Széchenyi Könyvtár ritkaságokban gazdag zeneműtárában.

A MEGZENÉSÍTETT JUHÁSZ VERSEK REPERTÓRIUMA

Rövidítések

egyn.	egynemű kar	Ms. Mus.	Manuscriptum musicum
én. zg.	ének zongorakísérettel		Az Orsz. Széchenyi Könyvtár
én. zkar.	ének zenekari kísérettel		zeneműtárában levő zenei kéz-
fkar.	férfikar		irat.
gykar	gyermekkar	Népm. Int.	Népművészeti Intézet
litogr.	litografált	Népm. Pr. Ir.	Népművészeti Propaganda
M. Kórus	Magyar Kórus		Iroda
		ny.	nyomda
		vkar.	vegyeskar
		Z.	Zeneműkiadó

Ha a mű megjelenésének helye nincs feltüntetve, Budapest értendő.

Atalanta (daljáték)

Deésy Alfréd

Hangszerelte Lehel Károly 1909. kéz.

Achilleus pajzsa

Siklós Albert (én. zg. Kéz.) OSzK

Ms. Mus. 2046/b befejezetlen 1921.

A dal

1. *König Péter* (fkar. Kéz.)
2. *Péter József* (vkar.) M. Dalos E. C. Sz. 75. éves fennállása alkalmából díjazva és kiadva 1942.
3. *Bárdos Lajos* (vkar.): „14 vegyeskar” c. kötetben, Z. 1959.

A lány dala (T. Heyse után)

König Péter (én. zg. H. ny.): „3 dal” c. füzetben.

3—5 l. OSzK Z. 44373

A magyar ifjak éneke

1. *König Péter* — Bp. Egyetemi énekkarok 1926-os pályázatán elismerést nyert. (Kéz.)
2. *Bárdos Lajos* (vkar.) 1961. II. kiadás. Z. 1966.

⁹ *Juhász Gy.* z. m. III. köt. 376—388.

A márciusi láz

Kocsár Miklós (vkar.) Népm. Int. 1962.

A munka

1. *Dobronyi Dezső* (vkar.) M. Munkásdal-egyletek. Szöv. 40. éves fennállásának alk. 1947.
2. *Gárdonyi Zoltán* (egyn. vagy vkar. zg.) Z. 1961.
3. *Csenki Imre* (vkar.) Muz. soksz. 1962.
4. *Bárdos Lajos* (fkar.) 1962. Nagykanizsai Erkel F. körnek ajánlva
5. *Halmos László* (egyn. és vkar.) Győr Városi Tanács soksz. 1964.

A munkásotthon homlokára

1. *Csenki Imre* (egyn.) Z. 1963. *Musica*, 1969. ²
2. *Balázs Árpád* „3 vegyeskar J. verseire” c. füzetben Z.

A négy évszak

König Péter (nőikar) 3. l. *

Anna

Zoltán Aladár (én. zkar.): „5 lírai dal” c. füzetben, Partitúra. Bucureşti, 1967.

A nyár

Kósa György (én. zg.): „12 dal” c. kiadványban Z. 1962.

A tápai Krisztus

1. *Kemény Egon* (én. zg.) Rózsavölgyi 1940. *
2. *uő.* (fkar.) uo. Rádió sugározta.

A tücsökre gondolok

Gárdonyi Zoltán (én. zg.). 1948. (Kéz.)

Azért szeretlek Anna

Kistétényi Melinda (én. zg.). Rádió sugározta 1957. XII. 8.

Azt álmodtam

1. *Buday Dénes* (én. zg. Kéz.) *
2. *Csanak Béla* én. zg. Kéz. 1942. *

Balalajka

1. *Tardos Béla* (fkar. mandolinzenekarral) 1943.
2. *Vönöczky Endre* (egyn.) Pécsi KISZ. soksz. 1967.

Ballada

Kósa György (én.) „12 dal” c. füzetben.
Z. 1962.

Béke

1. *Halmos László* (én. zg. kéz.) *
2. *Tardos Béla* fkar. „Két férfikar” c. füzetben.
Szikra. 1946.

Búcsú

Buday Dénes (én. zg. Kéz.) *

Csillagok szerelme

Vass Mancsi (én. zg. litgr.) Szeged, 1926. *

Dal

1. *Kósa György* (én. Zg.) „12 dal”. Z. 1962.
2. *Balázs Árpád* „3 vegyeskar” c. mű. 1. sz. Musica. 1972.

Dolgozni föl

Tornyos György (4. szól. kánon) Népm. Pr. Ir. 1967.

Dózsa feje

1. *Székely Endre* (én. zg. Kéz).
2. *Tardos Béla* (fkar. bariton szólóval) Z. 1959. 10. 1.

Elmenőben

Vass Mancsi (én. Zg. litogr.) 1926. *

Előre föl

Molnár Tibor ifj. (egyn.) Markos—Guttman isk.
énekkönyvben VIII. oszt. Bukarest, 1962. 103. l.

Emlék

1. *Kósa György* (én. zg.) Z. 1962. 4—5. l.
2. *Vaszy Viktor* (én. zg.) „Három dal József A. és Juhász Gy.
verseire” Z. 1962.

Ének

Gaál Jenő (vkar. Kéz.)

Előadva a rádióban 1961. nov. 29.

Ének Bukona...

Kósa György (én. zg.) Z. 1962.

Ének Tinódihoz

König Péter (fkar.) Az Orsz. M. Dalosszövetség
1927-es pályázatán dicséretet nyert.

Fejfámra

Kósa György (én. zg.) Z. 1962.

Fák

Hevesi András (vkar.) Pécsi Városi T.
soksz. 1964.

Férfikarének

Vass Lajos (fkar. litogr.) * 1962.
Kodályt köszönti 80 születésnapja alkalmából.

Félegyházai dalos jelige

König Péter (fkar.) 1928. január 14-én
énekelte a Petőfi-dalkör.

Fructidor

Tamás Alajos (vkar.) Népm. Int. 1959.

Gályarabok éneke

Kósa György (én. zg.) Népm. Int. 1959.

Görög elégia

Siklós Albert (én. zg. Kéz.) Ms. Mus. 2073/10.

Gyermekhimnusz

Jennitz Sándor (gykar.) op. 49. Gyermekbarátok Orsz. Egyesülete 1947.

Gyermektemető

Vaszy Viktor (én. zg.) „Három dal József A. és
Juhász Gy. verseire” c. füzetben. 1962.
Említi az Orsz. Filharmónia Műsorfüzet 1965/40 sz.

Harangjáték

Balázs Árpád „3 vegyeskar” c. füzet 3. sz. Musica, 1972.

Himnusz Budavárához

König Péter (fkar. és zkar. litogr.) *
A Budai Dalárda pályázatán I. díjat nyert 1925-ben Budai kardal címen.

Himnusz az emberhez

Kósa György (én. zg.) Z. 1962.

Hírül adja a rigó

Várföldi Elek „Eredeti magyar dalok” 3. sz. (én. zong.) Ms. Mus. 2482/a—b.

Hiszek

Kocsár Miklós (vkar.) „Két vegyeskar” c. f. Népm. Int. 1962.

Hűtlenség (Herold után ford.)

König Péter (én. zg.) * Megvan az OSzK zeneműtárában is, Z. 44373.

Igric nóta

Figedi (Fichtner) Sándor „Három magyar hangverseny dal” c. füzetben Rózsavölgyi.

Itt nyugosznak

Ifjúsági énekkarra. (Kéz.) Móra F. Múzeum.

Jelige

Schwach [Imre vagy Vilmos] (fkar.) Előadta a Szegedi Ált. Munkásdalgylet 1918. júl. 27. Délmagyarország híre.

Jól van így

König Péter (én. zg.) 1939. *

Király himnusza

König Péter IV. Károly tervezett érkezésére írta. Előadatlan maradt. (Délmagyarország. 1918. nov. 26.) Kéz.

Kórus a naphoz

1. *König Péter* (fkar.) Orsz. M. Dalosszövetség k, *
2. *Sugár Rezső* (vkar.) Népm. Int. vö. Orsz. Filharmónia Műsorfüzet 1961. ápr. 16.

Középkor

Kósa György (én. zg.) Z. 1962.

Könyörgés szabadulásért

König Péter (vkar.)

Lant és kard

König Péter (fkar.) Dunántúli Dalosszövetség pályázatán első díjat nyert 1928-ban, Kéz.

Madách kardal

König Péter (fkar.) 1924. litogr. *
Nógrád megyei Madách társ. díjával kitüntetve.

Magyar idill

Szervánszky Endre (én. zg.) „3 dal” c. füzetben Z. 1966.

Magyar fohász

König Péter (vkar.) Orsz. M. Dalosszövetség litogr. *

Magyar nyár

1. *Faludi Béla* (vkar.) Múzeumi rota 1963.
2. *Karai József* (vkar.) Népm. Pr. Ir. 1970.

Május ünnepén

Hajdú Mihály (vkar.) Népm. Pr. Ir. 1966.

Májusi óda

1. *Lóránd István* (egyn.) 1960.
2. *Karai József* (egyn.) 1963.

Mese

Kósa György (én. zg.) Z. 1962.

Milyen volt szökesége...

1. *Kemény Egon* (én. zg.) „6 dal” c. füzetben, Rózsavölgyi 1940.
2. *Kerekes János* (én. zg.) „6 dal” c. füzetben, Z. 1961

Mindig

Molnár Antal (én. zg.) „Dalok” (1909—11) Rózsavölgyi
Zeneműv. Főisk. kottatárában.

Munka és dal

Péter József (fkar.) M. Kórus k. 6768

Munkásgyermek himnusza

1. *Ehrenfeldné Bán Stefi* (én. zg.) Gál ny. 1948.
2. *Szeghy Endre* (vkar.). Rádió sugározta 1957. XII. 8.
3. *Sugár Rezső* (egyn.) Népm. Int. 1961.
4. *Tardos Béla* (én. zg.) Z. 1960, ill. (egyn. zg.) Z. 1962,

Nincs halál

Sugár Rezső (fkar.) „Búcsúhangok” c. kötetben, Z. 1965.

Nincsen — nincsen

Váradai Imre (én. zg.) Kéz. 1940.

November altatója

Nagy Mária (ifj. egyn.) 1961. Kéz. Kecskemét.

Nyár

Kósa György (én. zg.) Z. 1962.

Örök harc

Cser Gusztáv (kar.) Vasas Szakszerv. 2. díjával jutalmazott. 1967.

Petőfi

König Péter (fkar.) 1922. IX. litogr. *

Piros remény

Vass Lajos (fkar.) 1963. *

Szerelem

1. *Reinitz Béla* (én. zg.) [Fejes György: Reinitz Béla Zeneműveinek jegyzéke: Magyar Zenetört. Tanulm. Z. 1969. (Szerk. Bónis Ferenc) Említi „az elveszett vagy lappangó dalok” jegyzékében.]
2. *Kemény Egon* (én. zg. Kéz.) *

Szerenád

Siklós Albert én. zg. Ms. Mus. 2046.

Tavaszi táj

Balázs Árpád „3 vegyeskar” c. füzetben
2. sz. Musica 1972.

Tápai lagzi

Kemény Egon (én. zg.) „6 dal” c. füzetben, Rózsavölgyi, 1940.

Tinódihoz

König Péter (fkar. litogr.) *

Tehenek

Kósa György (én. zg.) Z. 1962. (Ered. kéz.) Ms. Mus. 4845.

Testamentum

Buday Dénes (én. zg.) Bárd. 1944. *

Új Kőmíves Kelemen

Kocsár Miklós (fkar.) Népm. Int. 1962.

Vándordal

Nagy Mária (ifj. kórus) Kéz. 1961. Kecskemét

Virrasztók éneke

König Péter (vkar. litogr.) *

Vízimalom

Kósa György (én. zg.) Z. 1962.

JUHÁSZ GYULA SZEMÉLYÉRE VONATKOZÓ MŰVEK

Farkas Ferenc: **Tavaszcímzés** c. kantáta

[4 tétel, baritonszólo vkar. és gykar.] 1967. Ed. Musica.

A vokális részek és zg. kiv. énekszólammal. Musica 1970. 29. 1.

Szerző kéziratának hasonmása.

König Péter: **A Tisza** kantáta. (Szavaltat+én. zkar.) Zg. kivonatának kéz.: Ms. Mus. 1960.

Lóránd István: **Májusi óda** c. kantáta. Előadásra került a Zeneművészeti Főiskolán. 1961. V. 27-én.

Takáts György Zeneműv. Szakiskolai hallgató (**Kantátá**):

LES POÈMES MISES EN SCÈNE DE GYULA JUHÁSZ

par

István Sonkoly

Le célèbre historien de musique hongrois Étienne Sonkoly — qui travaille et vit à Debrecen — avait l'intention de faire un répertoire des poèmes mis en scène des plus grands poètes de Hongrie. Après avoir écrit des études sur la poésie mise en scène de Attila József et Endre Ady, il s'occupe dans cet ouvrage de celle de Gyula Juhász.

On apprend de ce travail, que la poésie de poète szegedien avait inspiré plusieurs compositeurs hongrois.

On a mis en scène les vers de Gyula Juhász à la diverse façon — comme par exemple à la manière de la chanson folklorique ou à la façon de la chanson moderne. Comme le genre d'oeuvre, les interprétations sont aussi bien variées.

A KÜSZVÁGÓ CSÉR- (STERNA HIRUNDO L.)- TOJÁSOK MEGHATÁROZÁSÁNAK KÉRDÉSE

JAKAB BÉLA

(Szeged, Somogyi-Könyvtár)

Több madárfaj tojásainak faji elkülönítése színezetük és szemmel látható alakjuk alapján lehetetlen. Ezeknek a madaraknak a tojásai vagy nagyon hasonlítanak egymáshoz, vagy színezetük sokféle átmenettel mind fajon belül, mind fajok között sok variációt mutat.

A csér-félék (*Sterna* genus) tojásai is ilyenek. Három főcsoportot lehet csak megkülönböztetni köztük: 1. *albifrons* csoport, 2. *hirundo* csoport és a 3. *fuscata* csoport (Schönwetter 1960—1967). A küszvágó csér (*Sterna hirundo* L.) tojásai a róla elnevezett 2. csoportba tartoznak. A három csoport közül ez az, amelyikbe sorolt fajok tojásai a legváltozatosabbak.

A küszvágó csér Magyarországon közönséges, fészkelő madárfaj. Az országban több helyen, így a Szeged melletti Fehértón is (Fehértó Rezervátum) telepekben fészkel. A dankasirályal (*Larus ridibundus* L.) népes telepei — 100—120 pár — alakulnak ki évről-évre (Beretzky 1960). Telepeik azonban nem közösek, a fészkek nem keverednek. Küszvágó csérek a vízközeli kopár területen és közvetlenül mellettük az őket víztükörtől elválasztó növényzettel borított részen fészkelnek a dankasirályok (1. kép).

1. kép. A küszvágó csér- és a dankasirály-telep határa. (Beretzky P. felvétele)

A szegedi Móra Ferenc Múzeum természetudományi gyűjteményének jelentős értéke a régi Fehértórol származó madár- és madártojás-gyűjtemény, amelyet Beretz Péter gyűjtött évtizedes kutatómunkával. Ennek a gyűjteménynek tartozékai azok a küszvágó csér-tojások is (91 darab), amelyeket tanulmányoztunk. A természetudományi gyűjtemény értékei még a hazánk területén nem költő madarak tojásai is. Köztük találjuk a tárgykörünkbe illő két fajnak, a sarki csérnek (*Sterna paradisea* PONTOPPIDAN) és a rózsás csérnek (*Sterna dougallii* MONTAGU) a tojásait. Mindkét faj főleg sziklás tengeri szigeteken költ, de néha homokos tengerpartokon is, és a küszvágó csérekkel együtt közös telepben. Tojásaik, mint a küszvágó cséré, a *hirundo* csoportba tartoznak, s így mindhárom faj tojásai nagyon hasonlítanak egymáshoz. A sarki csértojásokat 7 példány, a rózsás csértojásokat csak egy példány képviseli, de felhasználásuk jelen munkánkban így is minden bizonytalanságot eloszlatva teszi vizsgálódásunk eredményét.

A *hirundo* csoport szín- és alakbeli karakterét a küszvágó csér-tojások képviselik. Leírásuk az irodalomban néhol egészen részletes (Schönwetter, 1960—1967; Dobay), másutt rövidebb (Creutz, 1954; Keve, 1958; Makatsch, 1952). Mindenesetre nagy variabilitásuknak tudható be, hogy egy-egy leírásban szerepel olyan változat is, amely másoknak nem tűnt a szemébe. Pl. néha valamennyi folt bal felé el is van dörgölve (Dobay.), vagy — akad köztük tiszta kékes tojás is minden díszítés nélkül (Keve, 1958).

A Móra Ferenc Múzeum gyűjteményének küszvágó csér-tojásai a színezetnek és a tarkázatnak a leírásokban szereplő szinte minden változatát mutatják. A zöldes-kékesfehértől a világos agyagfehéren, köszürkén, homoksárgán keresztül a rozsdabarnáig, vagy a mély vörösbarnáig és a kávébarna különböző árnyalatáig minden átmenet szerepel, mint alapszín. Éppenúgy változatos a tarkázottság is. A finomabb, halványabb pettyezettségtől az apró, de éles pettyeken át a durvább foltozottságig és a márványozott benyomást keltő tarkázatig minden átmenet előfordul a barna szín különféle árnyalataiban. A hamuszürke vagy violaszürke foltok többnyire halványak, felhőszerűek, mélyenfekvők, ún. alsófoltok. Tarkázat nélküli tojás nincs a gyűjteményben, de Beretz Péter Fehértón készült két fényképfelvétele mutat ilyen, egy példányt kettes, másik két példányt hármás fészekaljban.

A mellékelt fekete-fehér fényképfelvételek is (2. kép) érzékeltetik velünk a három faj tojásainak változatosságát és fajok közti hasonlóságát, ami kizárja meghatározásuk lehetőségét a színezet és tarkázat alapján.

Közismert viszont, hogy a tojás alakja is adhat külön karaktert valamely faj tojásainak. Most már nem a szemmel látható alakra (pl. ovál-, gömbölyded-, ellipszis-, körte- stb. alak), hanem méretekkel meghatározható alakra gondolunk. Az egyes fajok tojásainak alakja a fejlődés folyamán alakult ki és fajspecifikus jegy. A tojás alakja megfelel a medencecsontok alakulásának (Makatsch, 1967).

A tojásalak meghatározásához szokás szerint használt méretek a következők:

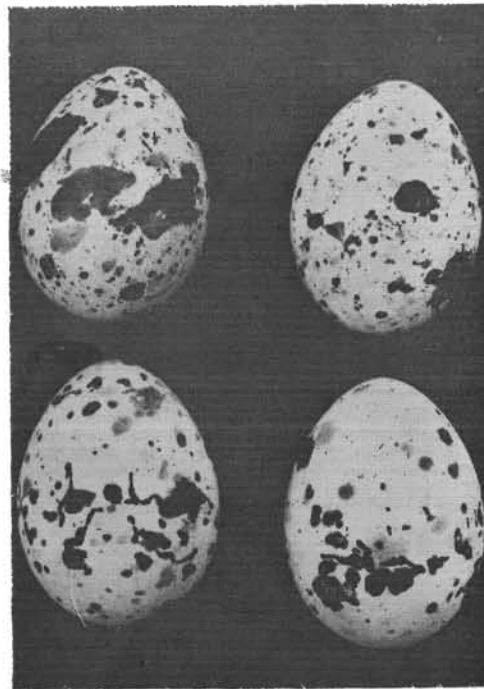
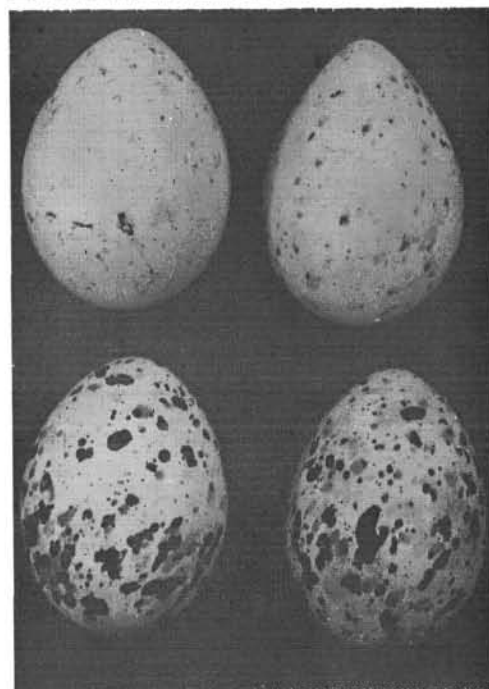
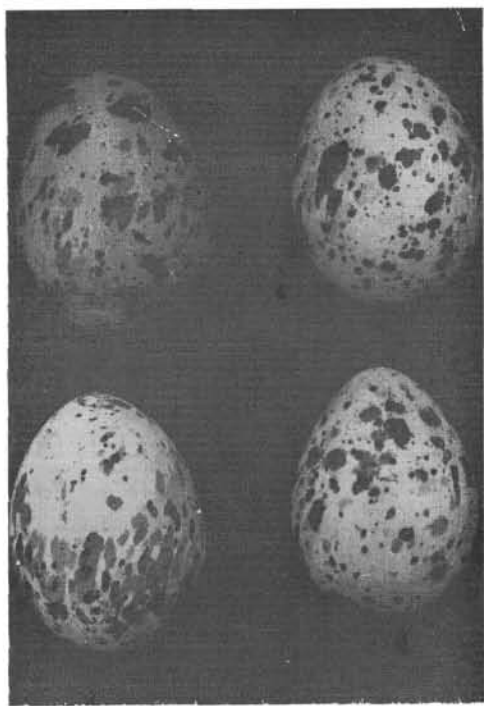
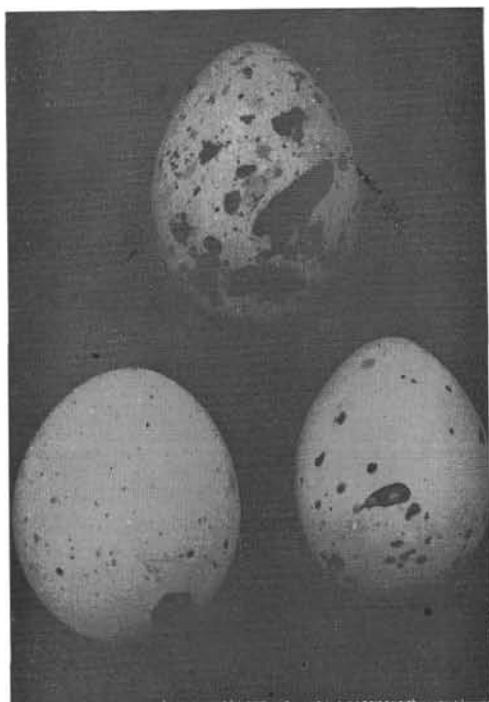
a tojás hossza, L = hossz tengely;

a tojás vastagsága, S = szélességi tengely;

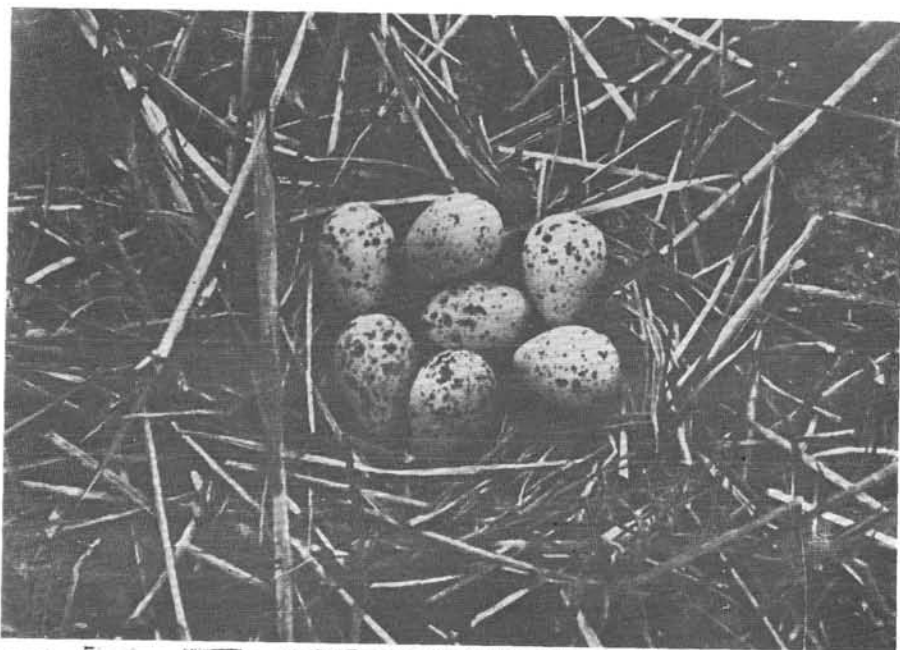
a hossz- és szélességi tengely méretének hányadosa, L/S = profilindex; és a tengelykeresztelési pont távolsága a tompa végtől mm-ekben kifejezve = L_1/mm ,

vagy

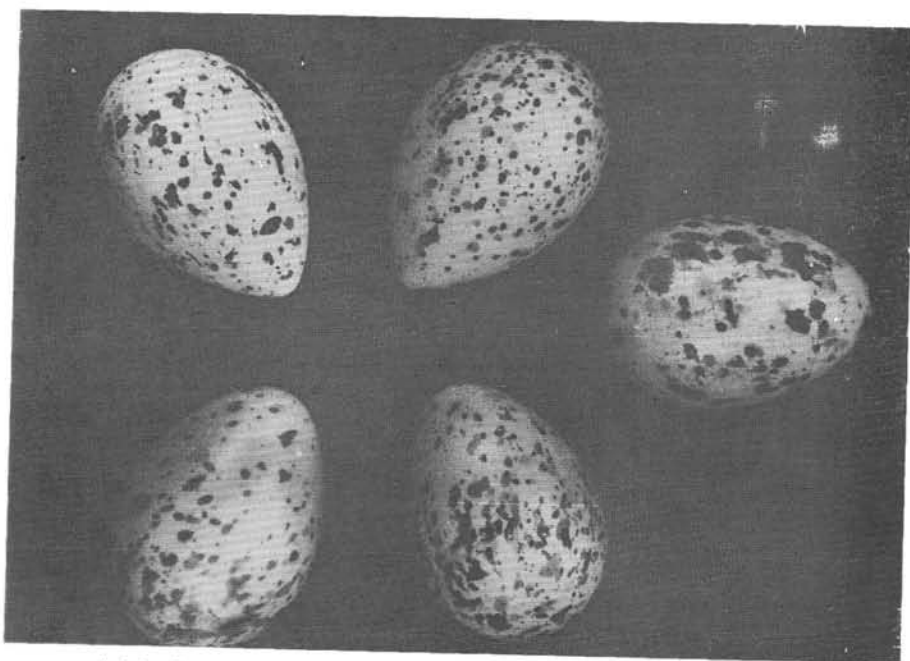
a hossz tengely százalékával kifejezve = $L_1\%$. Vizsgált anyagunkon e méretek felvételével a következő számarányok mutatkoznak (1—2. táblázat).

2. kép. Kűszvágó csér (*Sterna hirundo* L.) tojásai. (Foto: *Toppantóné Nagy Czirok Anikó*)

3. kép. Kűszvágó csér (*Sterna kirundó* L.) összetojt fészekalja a Fehér-tói rezervátumban.
(Foto: *Berek Péter*)

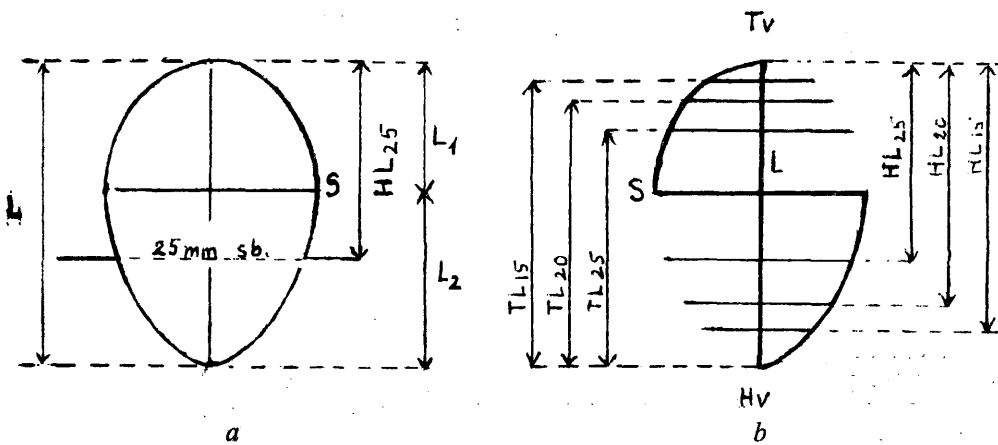

4. kép. *Sterna paradisea* 2-2 tojása és a jobb szélén *Sterna dougalli*-tojás
(Foto: *Toppantóné Nagy Czirok Anikó*)

1. Táblázat*

L mm	Profilindex: L/S							S/mm						Ösz- szesen
	1,2	1,25	1,3	1,35	1,4	1,45	1,5	27	28	29	30	31	32	
36	2									2				2
37	1		1						1			1		2
38		6	1	1				1		1	5	1		8
39	2	1	4 1p	2	2				4	2	2 1p	3		11 1p
40		3	11 1p	6 2p	1 1p				2 1p	4 2p	9 1p	6		21 4p
41			9	9	2 1d				1	5 1d	9	5		20 1d
42			2	8 1p	4 1p	1			1 1p	3	6 1p	3	2	15 2p
43			1	1	7	2	1		2	2	2	6	1	12
	5	10	29 2p	27 3p	16 2p 1d	3	1	1	11 2p	19 2p 1d	37 3p	20	3	91 7p 1d

* p = sarki csér (Sterna paradisica), d = rózsás csér (Sterna dougallii), a többi számjegy betűjel nélkül a széki csérre vonatkozik.

1. ábra

2. Táblázat

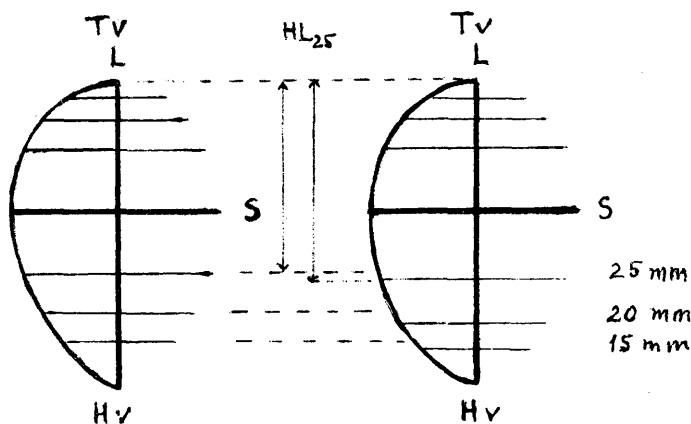
L mm	L ₁ /mm					L ₂ /%								Összesen	
	16	17	18	19	20	40	41	42	43	44	45	46	47		48
36		2										2			2
37	1	1						1			1				2
38		3	5						1	1		6			8
39	1	2	6 1p	2			1	1	1		6 1p		1	1	11 1p
40		1 1p	19 3p	1				1p	1	13 1p	5 2p	2			21 4p
41		1	11 1d	8			1		11 1d		3	5			20 1d
42		2	10 1p	2 1p	1	1	1	10 1p			2 1p		1		15 2p
43			5	6	1		4	1	3	3		1			12
	2	12 1p	56 5p 1d	19 1p	2	1	7	13 2p	17 1d	17 1p	17 4p	16	2	1	91 7p 1d

A hossz tengely méretét nézve, a 40—41 mm hosszú tojások fordulnak elő legnagyobb számban. Irodalomban a széki csér-tojások átlaghosszúságaként 41,3 mm szerepel. A szélességi tengelynél (S) a legnagyobb arányszám a 30—30,9 mm szélességnél szerepel. De a széki csér-tojások 2/3 része a 30—32 mm-es rovatokba esik. Az irodalom szerint a széki csér-tojások szélességi tengelyének átlagmérete 30,5 mm, a rózsás csérnél 30,0 mm és a sarki csérnél 29,7 mm (Schönwetter 1960—1967). Ezek a méretek arra utalnak, hogy a küszvágó csér-tojások általában vastagabbak, hasasabbak. Hasonló következtetéseket lehet levonni a tengelykeresztelési pont L₁/% rovataiból és a profilindex (L/S) rovatokból is.

A tojásokon mért és a fenti két táblázatba foglalt méretek a tojásalakra vonatkozólag csak nagy általánosságban érzékeltetnek valami karakterisztikus különbséget. Amióta ismerünk mérési eljárást a héjgörbület mértékének mérésére és kifejezésére (Jakab, 1962, 1963, 1965), nem állhatunk meg vizsgálódásunknak ennél a stádiumánál. A publikált eredmények beszámolnak arról, hogy a tojáshej lefutásában akár a tompa vég, akár a hegyes vég felé egy-egy héjrész, illetőleg egy-egy, a hossz tengelyre merőleges síkú héjszelvény görbületi foka a tengelyméretek egyenletes nagyobbodásával egyenes arányban változik, és ez az összefüggés fajonként eltérő, tehát fajspecifikus lehet (1. *a* és *b* ábra).

A különböző fajok tojásainak összehasonlításánál az eltérések vizsgálatához mindig egyenlő nagyságrendű, azaz közel egyenlő tengelyméretű tojásokat válogatunk össze.

A héjgöbületmérésnél meghatározott átmérőjű körkörös nyílású sablonokat alkalmazva az eltérés abban mutatkozik a tojások között, hogy egyenlő vagy legalább hasonló tengelyméretű és tengelykeresztvezésű, de különböző fajhoz tartozó tojások ugyanazon meghatározott átmérőjű sablon nyílásába különböző mértékben

2. ábra

süllyednek bele. Ezt a különbözőséget a sablonba süllyesztett tojások sablon feletti tengelyrészének méretkülönbségeivel fejezzük ki századmilliméter pontossággal. A hegyes vég besüllyesztésével a hegyes végre vonatkozó héjgöbületi mutatók az ábrának megfelelően a sablonok átmérőjének méretével jelezve: HL_{25} , HL_{20} , HL_{15} . A tompa vég besüllyesztésével a tompa végre vonatkozó göbületi mutatók pedig: TL_{25} , TL_{20} , TL_{15} (1. ábra).

Amely tojásnál a lemért távolság nagyobb, (pl. a 2. ábra b-vel jelölt tojásának hegyes végén az L_{25} , L_{20} és L_{15}), annak héjlefutása a besüllyesztett tojásvég irányában erősebb ívű, domborodóbb. Amelyiknél a sablon feletti tengelyrész hossza rövidebb (2. ábra a.), annak héjlefutása a besüllyesztett tojásvég irányában a sablonok síkjának megfelelő héjrészekben az előbbivel szemben laposabb ívű, elhegyesedőbb.

A küszvágó csér-, a sarki csér- és a rózsás csértojások vizsgált példányain héjgöbületüknek fajspecifikus-karakterét keresve, a méréseket szintén 25, 20 és 15 mm átmérőjű sablonokkal végeztük. A tojásokat hegyes végükkel, majd tompa végükkel a három sablonba süllyesztve, mindkét vég irányában megállapítottuk a sablonok síkjába eső 3—3 héjrész göbületi mutatóit (L_{25} , L_{20} , L_{15}). Az így kapott eredmények alapján párhuzamba állítottuk a sarki csér-tojások göbületi mutatóit a küszvágó csér ugyanolyan nagyságrendű tojásainak göbületi mutatóival. Amelyik nagyságrendben több küszvágó csér-tojást is mértünk, annál a megállapított göbületi mutatók legalsó és legfelső értékeit jelöljük az összehasonlító táblázaton. A nagyságrend adatait pedig a tojások hosszúság (L), szélesség (S) és tengelykeresztvezés (L_1) méreteivel adjuk mm-ekben kifejezve.

3. Táblázat

L×S L ₁	Sbl.	St. <i>paradisea</i>		St. <i>hirundo</i>	
		HL	TL	HL	TL
39×30 18	25 mm	26,75	31,70	27,97—29,55	31,38—32,22
	20 mm	31,54	35,02	32,48—33,69	34,83—35,45
	15 mm	35,04	37,06	35,49—36,32	37,10—37,62
40×28 17	25 mm	25,00	31,20	25,84	31,11
	20 mm	30,28	35,26	31,38	34,60
	15 mm	34,24	37,86	35,18	37,31
40×29 18	25 mm	26,47	31,24	27,30—28,25	30,93—32,20
	20 mm	31,80	35,06	31,99—32,85	34,87—35,72
	15 mm	35,52	37,44	35,68—36,23	37,45—38,21

4. Táblázat

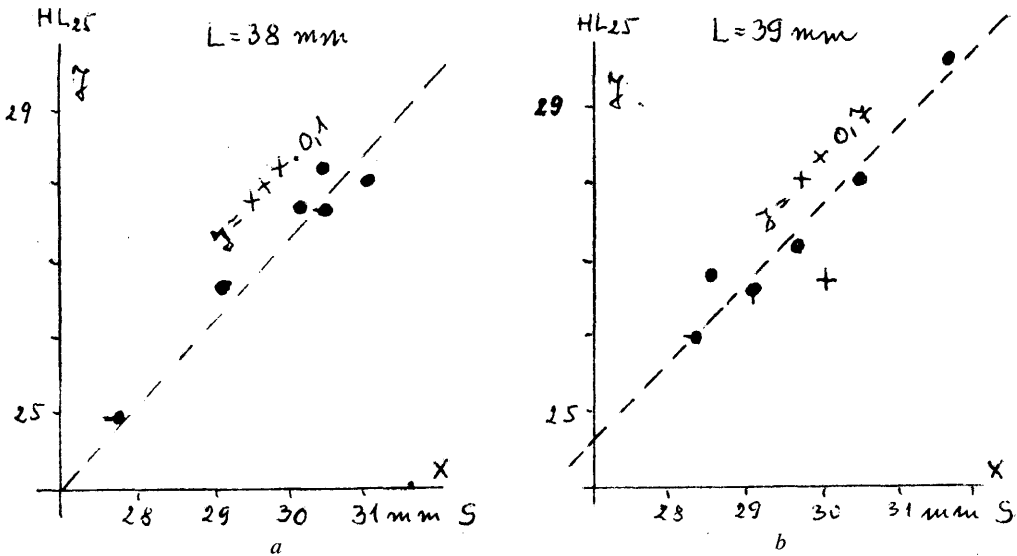
L×S L ₁	Sbl.	St. <i>paradisea</i>		St. <i>hirundo</i>	
		HL	TL	HL	TL
40×29,4 18	25 mm	27,40	31,48	27,50	30,93
	20 mm	32,28	35,07	32,36	34,87
	15 mm	35,95	37,50	35,68	37,45
40×30 18	25 mm	27,43	31,10	28,10—30,30	31,78—34,14
	20 mm	32,14	35,57	32,49—34,24	35,37—35,66
	15 mm	35,79	37,87	35,80—36,98	37,73—37,95
42×28 19 17	25 mm	41,9×28,8		42,28×28,2	
	20 mm	26,83	32,57	27,10	32,83
	15 mm	31,92	36,59	32,80	36,83
42×30 18	25 mm	29,25	34,23	29,32—30,10	33,11—34,72
	20 mm	34,00	37,52	33,78—34,60	36,73—37,59
	15 mm	37,58	39,60	37,22—37,85	39,30—39,98
41×29 18	25 mm	St. dougallii		St. hirundo	
	20 mm	27,82	31,87	27,00—28,73	32,50—32,82
	15 mm	32,76	35,86	32,32—33,60	36,18—36,52
		36,38	38,52	36,21—37,21	38,58—39,10

A fenti táblázaton a mérési eredmények párhuzamba állításából megállapíthatjuk, hogy a sarki csér-tojások görbületi mutatói a hegyes végén a 25 mm átmérőjű sablonnal mért héjrészen a küszvágó csérével szemben mindegyik esetben egyértelműen kisebb mértéket mutat, tehát a hegyes vég irányában laposabb ívű, a tojás el-

vékonyodóbb, elhegyesedőbb. A küszvágó csér tojásainál pedig ugyanígy egyértelmű a 25 mm átmérőjű sablonnal végzett mérések szerint a görbületi mutatók értéke és így a nekik megfelelő héjrészek erősebb ívelése, a tojások vastosabb, kihasadóbb alakulása.

A 20 és a 15 mm nyílásátmérőjű sablonokkal végzett mérések már nem mutatják a hegyes végen ilyen egyértelműen a helygörbületi különbséget, csak az esetek nagyobb részében. Fajspecifikus bélyegként viszont a görbületi mutatóknak csak az egyértelműen mutatkozó értékeit fogadhatjuk el.

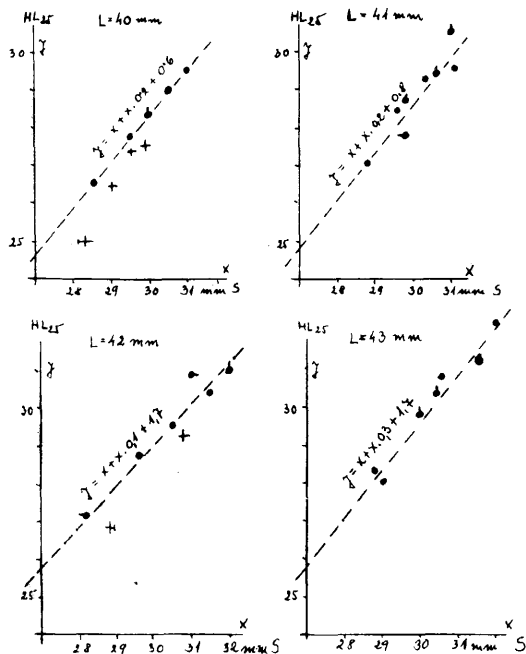
A tanulmányunk címében feltett kérdésre tehát feleletet kaptunk. A küszvágó csér- (*Sterna hirundo* L.)-tojások faji karakterét vizsgáltuk, azt a bélyeget, amely által a küszvágó csér-tojások elkülöníthetők a rokon fajoknak hasonló karakterű tojásaitól. A mérési eredmények szerint ez a karakter abban mutatkozik, hogy a tojáshej a hegyes vég irányában erősebb, kihasadóbb ívben fut le. Egyértelműen, elkülönítő specifikus bélyegként azonban csak a 25 mm átmérőjű sablonnal mért héjrészen mutatkozik az erősebb ívelés. Nagyon szemléletesen fejezi ezt ki a méreteknek grafikonnal ábrázolt összefüggése.

3. ábra

Az összefüggést a tojások nagyságrendje szerinti csoportosításban ábrázoljuk: külön-külön grafikonon a tojáshossz szerint. Az egyenlő, illetőleg azonos szélességű és azonos tengelykeresztésű küszvágó csértojásokat összevontan, görbületük középértékével jelöljük. A koordinatarendszer függőleges (y) tengelyére jelöljük a 0 pontban 24 mm értékkel kezdve a görbületi mutatókat (L_{25}), a vízszintes (x) tengelyre pedig a 0 pontban 27 mm értékkel kezdve a szélességi tengely hosszmereteit. A küszvágó csér-tojások jele: ●. A sarki csértojások jele: +. A tüskék az L_1 távolság méretét jelölik: 16 mm ● ±, 17 mm ● +, 19 mm ● ∓, 20 mm ● -+, 18 mm a fajok jelei tüske nélkül: ● + (3. a és b ábra).

A függvények szemléletesen mutatják a különböző nagyságrendbe tartozó és egyúttal a különböző szélességi méretekhez kapcsolódó görbületi mutatókat és azok

4. ábra

egyenesarányú összefüggését. Ez az összefüggés az ábrázolt héjrészgörbület faji bélyegként való elfogadását önmagában is alátámasztja, de a bejelölt sarki csértojások görbületi különbsége még jobban megerősíti.

A madártojások nagyobb részénél a faji elkülönítéshez nincs szükség a héjgörbületi mérésekre. Már alakjuk, nagyságuk, színezetük vagy rajzolatuk is adhat faji bélyeget. A küszvágó csértojások specifikus bélyegének kérdésére azonban, amint tanulmányunkban végigvezettük, nem ad eligazítást sem a héj színe, sem annak rajzolata, s nem adnak eligazítást a szemmel látható alak és az alakot meghatározó klasszikus tojásméretek sem. Így jutottunk a görbületi mérésekhez, amelyekkel kérdésünkben eredményhez is jutottunk. Az eredményt a 25 mm átmérőjű sablonokkal mért görbületi mutatók adják, mégpedig egyértelműen, mint faji jegyet, amit függvényel is tudunk szemléltetni (4. ábra).

A tojások specifikus héjgörbületi alakulása figyelemreméltó jelenség mind a tudományos vizsgálódásoknál, mind a gyakorlati alkalmazás terén, pl.) a baromfikeltezésnél (Jakab 1968).

IRODALOM

- Beretzky P. (1956), A fehértói rezervátum biológiai jelentősége. — A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1956. Szeged.
- Beretzky P. (1960), A szegedi Fehértó 1958. évi madármozgalma. — Állattani Közlemények. 47, 3—4. Budapest.
- Chester, A. R. (1965), North American Birds Eggs. New York.
- Creutz, G. (1954), Taschenbuch der heimischen Sumpf- und Wasservögel. Jena.

- Dobay L.* Madártojás meghatározó. — Budapest, Madártani Intézet. Kézirat.
- Jakab, B.* (1962), An Oological Measuring Method for the Percent Demonstration of the Curvature of Egg Shell. — *Acta Zoologica*. 8, 3—4. Budapest.
- Jakab, B.* (1963), A New Measuring Apparatus to Demonstrate Sectional Curvature of Egg Shell in Per cent. — *Acta Zoologica*. 9, 3—4. Budapest.
- Jakab B.* (1964), Az új oometriai eljárás tudományos és gyakorlati alkalmazása. — *Állattani Közlemények*. 51, 1—4. Budapest.
- Jakab, B.—Tamássy, E.* (1968), Oometrically Demonstrated Correlation of Efficient Chicken Hatching and the Grade of Curvature of Egg Shells. — *Acta Agronomica*. 17, 3—4. Budapest.
- Jakab B.—Tamássy J.* (1969), A madártojások alakmeghatározásának kérdése. — *Vertebrata Hungarica*. 9, 1—2. Budapest.
- Keve, A.* (1958), Charadriiformes — Lilealkatúak. — In: Székessy, V.: *Fauna Hungariae*. 21. Aves. 6. Budapest.
- Makatsch, W.* (1952), Die Vögel an Seen und Teichen. Radebeul-Berlin.
- Makatsch, W.* (1967), Kein Ei gleicht dem Anderen. Radebeul.
- Prynne, M.* (1963), Egg-Shells. London.
- Schönwetter, M.* (1960—1967), *Handbuch der Oologie*. Berlin.

THE QUESTION OF CLASSIFICATION OF THE SEA SWALLOW (*STERNA HIRUNDO L.*) EGGS

by

Béla Jakab

The sea swallow (*Sterna hirundo L.*) together with mire-crows (*Larus vidibundus L.*) live in nests near Szeged, on Fehértó Reservation territory. The material of Fehértó in Móra Ferenc Museum, Szeged, through Beretzk Peter's collection presents a rich picture of the old avifauna of the reservation. We made our research on 91 sea swallow eggs in the egg-collection in order to determine the specific feature of these eggs. Referring to literature and through the eggs of *Sterna hirundo L.*, *Sterna paradisea* PONTOPPIDAN and *Sterna dougallii* MONTAGU in the collection of the museum we pointed out how extremely various the colour of these eggs is, within species and among the species of the *Sterna* genus as well, how considerable the transition between the colouring and the design is, mainly in the *hirundo* group. That is why the colouring and the design can't serve as a specific feature. The shape of the egg is very similar among the species of the group. The usual size of the eggs is nothing to the purpose, either. The measuring process, however, by means of which the degree of inflexion of the shell segments and shell phases lengthwise can be defined (Jakab 1962, 1963, 1969), even here yielded a result. The results are given by the cursors of inflexion, measured with shape 25 mm in diameter, so that we sink the eggs by their sharp ends into the elliptic opening of the shape (HL₂₅).

The value of the cursors of inflexion thus measured on the sea-swallow eggs is higher in all the order of magnitude of the eggs, than those measured on the polar tern eggs (which is the most difficult to distinguish from the sea swallow eggs). It means that the arch of the shell towards the sharp end of the egg is more inflexed on the shell-segment of the tern egg, being at the 25 mm diameter shape. This part of the eggs is vaster in all respects, opposed to the more pointed and plainer arched formation of the polar tern. The function diagrams shows the indexnumbers of inflexion belonging to different order of magnitude and to different sizes of breadth — and they show clearly their specific correlation of direct proportion.

ADATOK SZEGED HÁZI VEREBEINEK (PASSER DOMESTICUS L.) TÁPLÁLKOZÁSBIOLOGIÁJÁHOZ

RÉKÁSI JÓZSEF

(Ált. Gimnázium, Bácsalmás)

A táplálkozásbiológiai vizsgálatoknak mind gyakorlati, mind pedig tudományos szempontból igen nagy jelentőségük van. Behatóan kell a madarak életmódját és táplálékát tanulmányozni.

Ezen vizsgálatokra azért van nagy szükség, mert a gazdasági haszonnak vagy kárnak kézzelfogható lemerését legbiztosabban ezzel bizonyíthatjuk. A hasznot és a kárt mindig egymással viszonyítva, párhuzamba állítva bíráljuk el, amit csakis a hosszas és közvetlen *ökológiai* megfigyelés nyújt. Az egyes egyedek gyomortartalma elsősorban önmagára nézve érvényes, általános következtetést csak akkor vonhatunk le, ha valamely táplálék megismétlődik.

A kapott eredmények elméleti jelentőségük mellett a vizsgált madarak által okozott mezőgazdasági károk csökkentésében közvetlen gyakorlati fontossággal bírhatnak. A bromatológiai vizsgálatok célja, hogy a biológiai védekezés lehetőségeit tanulmányozza. A korszerű növényvédelem egyre nagyobb figyelmet szentel a biocönológiai és ökológiai módszerekkel dolgozó biológiai növényvédelemnek.

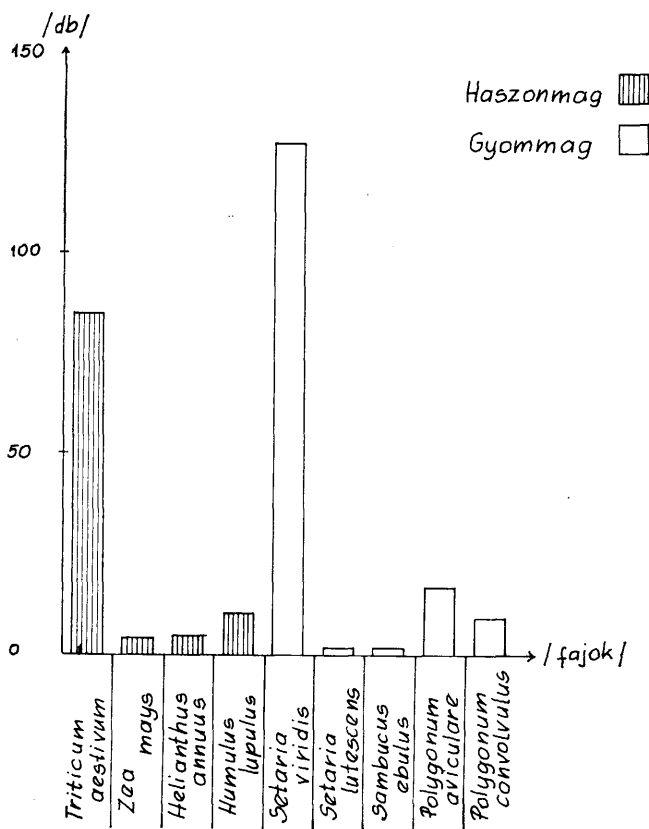
A madarak hasznos vagy káros voltának *gyomortartalom-elemzések* alapján való elbírálása Chernel (1899): Magyarország madarai, különös tekintettel hasznos és káros voltukra c. könyvének megjelenése óta folyik. Ez a hatalmas munka a mai napig is összehasonlító alapul szolgál a vizsgálatokhoz. Sohasem lehet elavult, ha egyes részletekben a századeleji álláspont már túlhaladott is.

E sok segítséget nyújtó mű után már egymásután jelentek meg az Aquila (Madártani Intézet Évkönyve) évfolyamaiban a különböző táplálkozásbiológiai cikkek és munkák: Jablonowsky (1901), Csiki (1905, 1910, 1913), Greschik (1910—1914). Az ökológiában nagy lépéssel vitte előre az ügyet Chernel utóda, Csörgey (1904), aki az énekes madarak mezőgazdasági jelentőségét iparkodott kidomborítani. Vasvári az 1920-as évektől alapos ökológiai megfigyelésével a bromatológiát önálló tudománygá fejlesztette. Különösen jelentősek a gémek, ragadozók és a gyöngybagoly táplálkozásával kapcsolatos kutatásai. Az ő vizsgálatai mutattak rá az azóta kifejlődött *zoocönológiai élelemlánc* kapcsolatra. Egész iskola alakult ki körülötte. Ma már nem is egy madárfaj, hanem a területen élő madár- és életközösség szempontjából történik a vizsgálat. A bromatológiának azt az irányzatát, amely a biocönotikával olvad össze, s a produkciós-biológiában csúcsosodik ki, neves bromatológusok képviselik: Beretzk, Győry, Kaszab, Keve, Marián, Nagy E., Pátkai, Reichart, Schmidt, Sterbetz, Sziji, Vertse, Zsák, stb.

1966 óta a *Nemzetközi Biológiai Program* (IBP) keretében összehasonlító tanulmányok készülnek az NDK-ban, Lengyelországban, Csehszlovákiában, Magyarországon. Ezen tanulmányok erősen elterjedt madárfajok: házi és mezei veréb, balkáni gerle, seregély és újabban a vetési varjú bromatológiájáról készülnek.

Ismeretes, hogy a gépi kultúra előretörése, a korszerű agrotechnika és közlekedés nagy mértékben megváltoztatta hazánk, de egész Közép- és Nyugat-Európa ökológiai viszonyait. Az

1. sz. grafikon

181 *Passer domesticus* egyed
 növényi tápláléka /Szeged belterületén/
 1968. II. 13.
 181 - ♂♂ + ♀♀

életter átalakulásával egyes fajok (házi veréb, balkáni gerle, vetési varjú) populáció-viszonyai-
 ban jelentős változás történt. Ezen madárfajok hasznos vagy káros voltának újbóli felülvizs-
 gálatára is szükség van.

E dolgozatban az 1968. február 13-án, este 20—21 óra között begyűjtött 181
 egyed *Passer domesticus* táplálkozásbiológiai adatait kívánom közzétenni.*

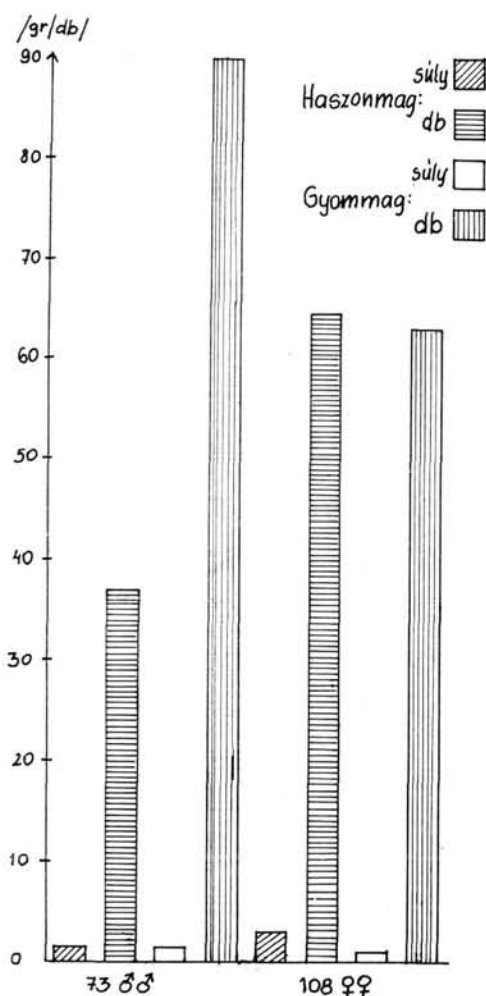
A házi verebek Szeged belterületéről, a Széchenyi tér 25—30 m-es platánfáiról
 kerültek begyűjtésre.

A 181 egyed értékét az emeli különösen, hogy mintegy 5—6 ezres csapatból kerültek begyűj-
 tésre. Ez a nagy mennyiségű példány egy időben (este) esett áldozatul, s így jó választ ad arra, hogy
 az urbanizált házi verebek sok ezres tömegei mivel táplálkoznak a téli időszakban.

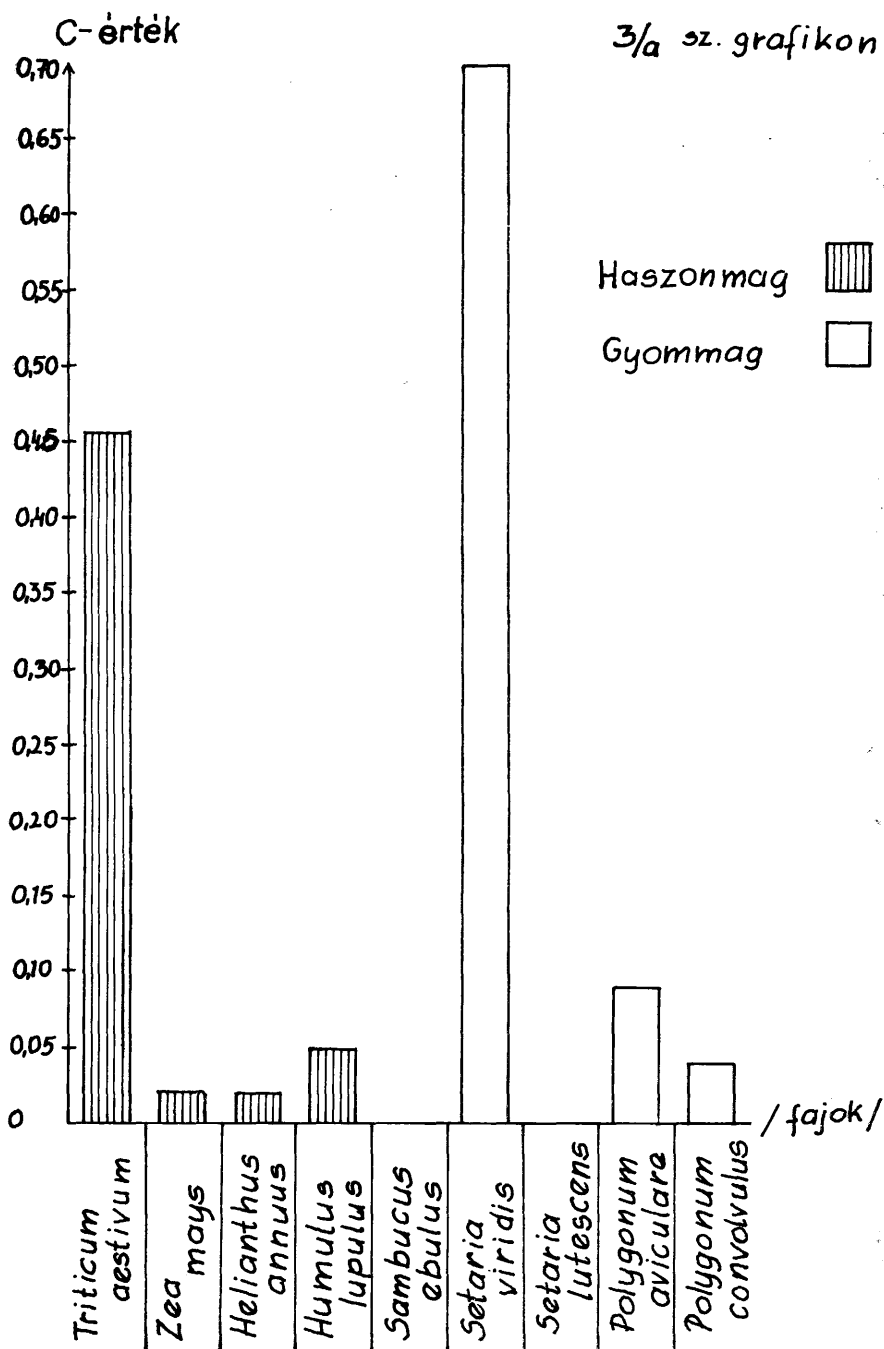
* A gyűjtést Márai László végezte, fáradozását ezúton is megköszönöm. Az ábrák elkészítéséért
 Pál Lászlónak tartozom köszönettel.

A gyomortartalmakat binokuláris stereomikroszkóppal vizsgáltam. A növényi magvakat dr. Zsák-féle gyommaggyűteménnyel, a Schermann, valamint Újvárosi-féle gyommagmeghatározó szakkönyvekkel hasonlítottam össze, illetve determináltam. Az emésztés során deformálódott növényi részeket *indeterminált* törmelékként kezeltem. A *quantitativ* értékelésnél a súly-szerinti adatokat is megadtam a darabszám szerinti értékelés mellett. (Lásd 1. és 2. sz. grafikonokat) Feltüntettem a *zúzókövek* (gastrolith) számát, súlyát és méreteit is. A 3. sz. grafikonon bemutatom a *táplálék coefficient* = C-érték, valamint az *előfordulási százalékot*.

2.sz. grafikon

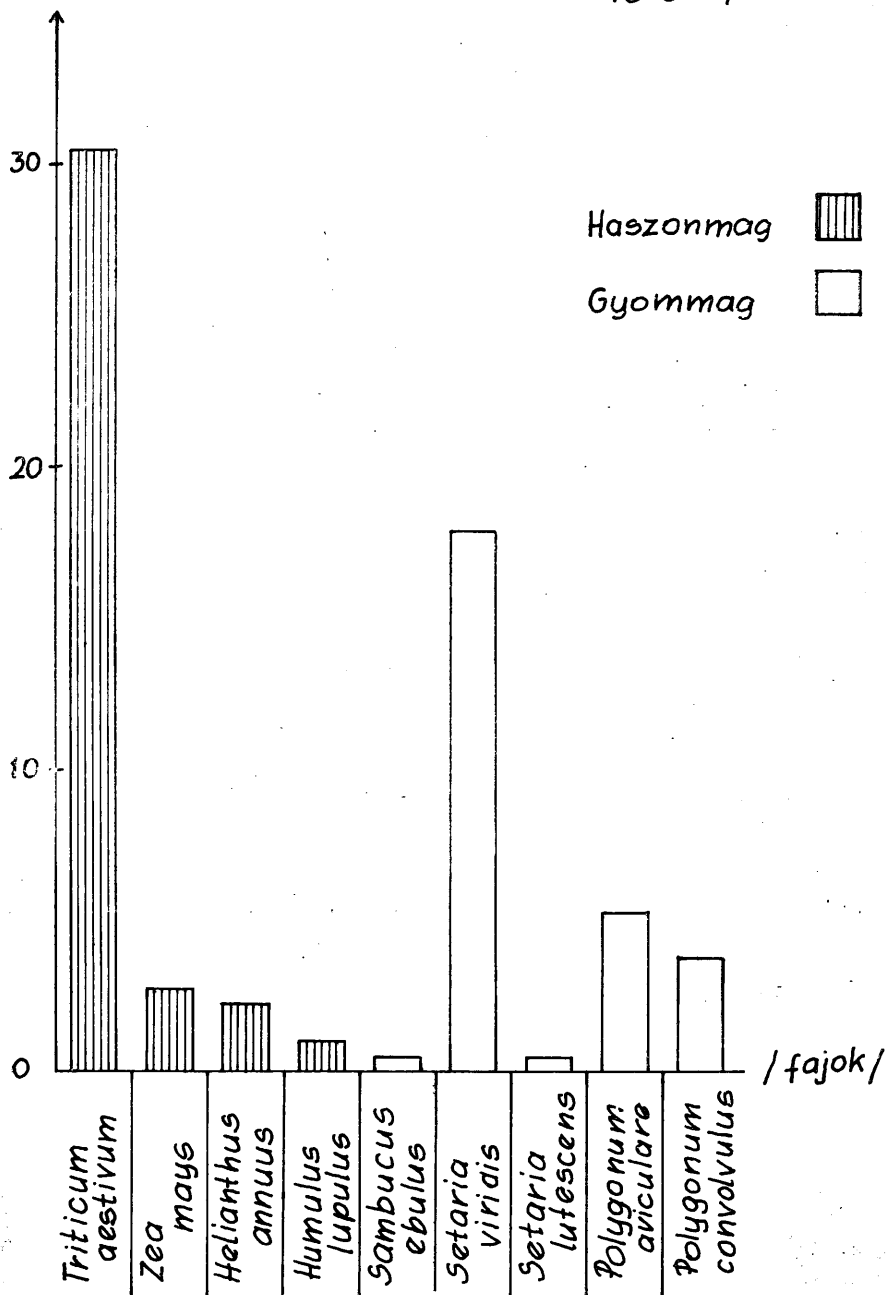
Passer domesticus egyedek növényi tápláléka nemenkénti megosztásban /szeged balterületek, 1960. II. 13./

181 *Passer domesticus* /♂♂ + ♀♀/ növényi tápláléka
/Szeged belterületén, 1968. febr. 13./

Előfordulási %

3/b grafikon

181 *Passer domesticus* /♂♂ + ♀♀ / növényi tápláléka
/szeged belterületén, 1968. febr. 13. /

A fenti értékeket Szijj (1957) módszerét követve adtam meg.

$$E \text{ szerint: } C\text{-érték} = \frac{\text{össz példányszám}}{\text{összes gyomortartalmak száma}}$$

$$\text{Előfordulási \%} = \frac{\text{előfordulási szám}}{\text{gyomortartalmak száma}}$$

Utóbbi érték azt fejezi ki, hogy a vizsgált madár milyen rendszeresen fogyasztja az egyes növényi magvakat.

Az összesített eredmények mellett az egyedi gyomrokban talált növényi táplálék kvalitatív és kvantitatív értékére is tekintettel voltam: maximális, minimális értékek.

Fontosnak tartottam, hogy ne csak összesítve adjam meg a 181 egyed haszon- és gyommag fogyasztását, hanem nemenként (hímek és tojók) a haszonmagok és gyommagok súlyát és darabszámát is kifejezzem. A gyűjtés napján a hőmérséklet: 0 °C volt. A haszon és kár százalékos kimutatását is megadtam.

A VIZSGÁLATOK EREDMÉNYE

Ma egyre több madárfaj *urbanizálódik*. Keve az urbanizáció bonyolult folyamatát a habitat-áttörés formái közé sorolja. (Keve, 1969) Mosansky szerint majdnem minden szárazföldi expanzív madárfajnál a *synanthropizmus* valamilyen megnyilvánulása észlelhető (Mosanszky, 1964). Nagyobb városainkban a hatalmas, 5–6 ezres házi veréb tömeget, mint *alvási csoportosulást* foghatjuk fel.

Az emberi település befolyással van a házi verebek táplálkozására is. A legváltozatosabb, legbőségesebb táplálékot az ember által termesztett növények között találja meg a házi veréb is. A hízlaldákban, baromfitelepeken, gazdasági udvarokban a háziállatok részére adott táplálékból elég sokat felcsipkednek a házi verebek, ezt *commenzalizmusnak* foghatjuk fel.

A gyomoranalízisek eredményeit a szegedi anyagon összehasonlíthatjuk, mivel azonos napszakban (20–21 óra), azonos éjszakázó helyről történt a begyűjtésük. Ez az anyag azért is jelentős, mert egy nagyvárosi környezetben élő populációt össze lehet majd később hasonlítani egy kevésbé synanthrop populációval.

A 181 adultus *Passer domesticus* gyomor + tartalmának összsúlya: 204,5 g. Egy gyomor + tartalom átlagsúlya: 1,12 g.

Nemenként vizsgálva:

73 hím házi veréb gyomor + tartalmának összsúlya: 53,58 g.

Egy gyomor + tartalom átlagsúlya: 0,80 g.

A 108 tojó házi veréb gyomor + tartalmának összsúlya: 150,92 g.

Egy gyomor + tartalom átlagsúlya: 1,40 g.

Nemenként vizsgálva a táplálékfogyasztást: a következő eredményt kapjuk:

Csak haszonmag + kavics: *hímek:* 23 esetben (37,0%)

tojók: 39 esetben (63,0%)

A gyomrokban talált *növényi táplálék:*

Triticum aestivum	56 esetben	83,5 db
Zea mays	5 „	3,75 „
Helianthus annuus	4 „	4,25 „
Humulus lupulus	2 „	10,0 „
Sambucus ebulus	1 „	1,0 „
Setaria viridis	32 „	126,0 „
Setaria lutescens	1 „	1,0 „
Polygonum aviculare	12 „	17,0 „
Polygonum convolvulus	7 „	8,0 „
Indet. magháj-törmelék	5 „	x „

Növényi táplálék: 100,0%, állati táplálék: 0,0%

Haszon: 45,8%

Közvetett haszon: 54,2%

A legtöbb haszonmag: 9 szem aszalódott búza egy hím egyed gyomrában volt (0,08 g).

A legtöbb gyommag: 16 db zöld muhar (*Setaria viridis*) magja ugyancsak egy hím egyed gyomrában volt.

Csak haszonmag + kavics: 62 esetben (34,2%) fordult elő,

Csak gyommag + kavics: 50 esetben (27,6%) fordult elő

Haszon- és gyommag is + kavics: 3 esetben (1,6%) fordult elő.

66 esetben (36,6%) táplálékot egyáltalán nem találtam a gyomrokban.

A táplálék nélküli gyomrokban mindig találtam zúzókövet, amiből feltételezhető korábbi növényi táplálékfogyasztásuk.

Nemenként vizsgálva a táplálékfogyasztást, a következő eredményt kapjuk:

Csak haszonmag + kavics: hímek: 23 esetben (37,0%)

tojók: 39 esetben (63,0%)

Csak gyommag + kavics: hímek: 27 esetben (54,0%)

tojók: 23 esetben (46,0%)

Haszon- és gyommag is + kavics: hímek: 0 esetben (0,0%)

tojók: 3 esetben (100,0%)

Táplálék nincs, de kavics van: hímek: 23 esetben (34,8%)

tojók: 43 esetben (65,2%)

Kavicsot (zúzókő): 180 esetben találtam a gyomrokban.

Összesen: 20 328 db zúzókő volt a 180 gyomorban.

A házi veréb tojók gyomrában; 14 888 db, a hímek gyomrában pedig 5440 db volt található (Csak egyetlen hím egyed gyomrában nem volt zúzókő, de ebben is 9 db *Setaria viridis* gyommagot találtam.)

Egy egyedre jutó átlag kavicsszám: 112,8 db.

Tojók esetében az átlag: 137,8 db,

hímek esetében csak: 74,5 db.

A legtöbb kavics egy hím egyed gyomrában volt: 609 db. Ez 0,09 g súlyú volt, de táplálékot ebben a gyomorban egyáltalán nem találtam. A legkevesebb kavics szintén egy hím házi veréb gyomorból került elő, mindösszesen 3 db, 0,01 g súlyban. A gyomrokban talált legnagyobb kavics mérete: $3,9 \times 2,0$ mm, a legkisebb kavicsé: $0,4 \times 0,3$ mm.

Homokot: 78 esetben X db-számban, 1,59 g mennyiségben találtam. Ez is azt tanúsítja, hogy táplálékukat legnagyobb részét a talajra hullott növényi magvak alkották.

AZ EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA

Feltűnő, hogy a késő téli este begyűjtött 181 házi veréb gyomra közül 66 gyomorban (36,6%) a zúzókő mellett táplálékot nem találtam. Az analízis alapján a hím házi verebek jóval több gyommagot és sokkal kevesebb haszonmagot fogyasztottak, mint a tojók. Ebből messzebbmenő konklúziót levonni azonban nem szabad.

A búza, kukorica és napraforgó táplálékuk hulladékból és állati trágyából származik, amelyet összeaszalódott, sokszor penészes voltak, valamint trágyaszaguk is elárul.

Ezt közvetett haszonnak vehetjük, mert az urbanizálódott házi verebek a város utcai és udvari szemetéből jutottak hozzá.

Ha a városokban meglepedett *Passer domesticus* egyedek táplálékforrását vizsgáljuk a téli időszakban, azt tapasztaljuk, hogy az emberlakta helyekről származó (udvarok, utcák) hulladékmagvakon kívül jelentős a nagy bőségben termő tömeggyommagvak fogyasztása is. A zöld- és fakó muhar (*Setaria*), valamint a taposást jól tűrő keserűfüvek (*Polygonum*) dominálnak táplálékukban. Két olyan növény magja is előfordult a szegedi anyagban, amelyek eddig vizsgálataim során másutt nem kerültek elő a házi veréb gyomrokból. Nevezetesen a *Sambucus ebulus*, valamint a *Humulus lupulus* növények magvai. Mindkét növény utak mentén gyakran előfordul.

Feltételezhető, hogy a városok veréb-populációinak egyedszámában bekövetkező nagyarányú változásoknak is egyik oka a télen és nyáron is táplálékbőséget nyújtó gyomnövények, valamint a rovarok jelenléte. A gyomnövényeket főként kertekben, udvarokban, útszéleken, árokpartokon, a hulladékanyagokat baromfiudvarokban, kerítésoldalaknál, város körüli gazdaságok hízlaldáiban, kertészetekben, malmok, magtárak környékén találják meg a nagy alkalmazkodó képességgel rendelkező házi verebek.

Ma már a vegyszeres gyomirtás következtében a művelt földterületek gyomnennyisége viszonylag elenyésző. Másrészt az utak mentén nagy mértékben kiirtották a fákat. A városok platán, vadgesztenye, Celtis és egyéb fainak lombozata viszont jó védelmet nyújt, s kiváló éjszakázó helyet is biztosít. A lakott területen növényvédelmi szereket is ritkábban használnak, a városokban a hőmérséklet is egyenletesebb s magasabb, mint a külterületeken, s így ebben a biocönózisban a populáció kedvezőbb feltételeket talál. Schmidt szerint a nagyváros védettséget nyújt a verebeknek, mivel a belvárosi fákon, a jól kivilágított, nagyforgalmú utcák, utak mentén természetes ellenségeik nem nagyon férhetnek hozzájuk. A házakkal szegélyezett utcákon álló fák védettebbek szélről és hidegtől, mint a külterületek lombvesztett fái (Schmidt, 1970).

Szeged belterületén, 5–6 ezres tömegből begyűjtött 181 *Passer domesticus* gyomortartalmának elemzése adatokat szolgáltatott arra, hogy a téli időszakban az urbanizálódott házi verebek milyen táplálékot fogyasztottak, s milyen mennyiségben.

IRODALOM

- Balogh, J.* (1958), *Lebensgemeinschaften der Landtiere*. Akademie Verlag, Berlin, pp. 153.
- Berezsk, P.* (1950), The avifauna of the Fehértó near the town Szeged. *Aquila*, 51–54., 69.
- Csabai J.* (1958), Contribution to the nutrition of Birds consuming the crops of trees and shrubs. *Aquila*, 1957. 65:85–87.
- Györy, J.—Reichart, G.* (1966), Vogelernährungs-Untersuchungen beim massenhaften Auftreten von bedeutendsten Schnärlinge. *Aquila*, LXI—LXII. 67–98.
- Keve, A.* (1954), Die Rolle der Vögel in Abwehr der neuen Schädlinge. *Növényvéd. Id. Kérd.*, No. 4., p. 22–30.
- Keve, A.* (1960), *Nomenclator avium Hungariae*. Budapest, 89.
- Keve, A.* (1969), A madarak habitat-áttörése. *Állattani Közlemények* LVI., 1–4., 79–87.
- Kovács, B.* (1956), Untersuchungsresultat des Kropfinhaltes der Feld- und Haussperlinge. *Debreceni Mezőgazd. Akad. Évk.*, 63–93.
- Marián M.* (1965), A tiszai ártér téli madárvilága és gazdasági vonatkozásai. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1964–65. Szeged, 287–312.
- Mosánszky, A.* (1964), Expansive Formen der Vogelfauna des Karpatenbeckens gegen Nordeuropa. *Aquila*, LXIX—LXX., 185–194.
- Pinowski, J.* (1968), Present state of investigations on the *Passer domesticus* L. and *P. montanus* L. within the Working Group of Granivorous Birds (PT Section of the IBP). *Intern. Stud. Sparrows*, 2:3–4.
- Reichart, G.* (1957), Birds consuming *Hyphantria cunea* Drury. *Aquila*, LXIII—LXIV., 367–368.
- Rékási, J.* (1968), Data on the food biology of *Passer d. domesticus* (L.). *International Studies on Sparrows* Warszawa, p. 25–39.
- Rékási, J.* (1968), Report for 1967 based on the activity of the Hungarian National Group of Granivorous Birds within the IBP PT Section. *Intern. Stud. Sparrows*, 2:9–10.
- Schermann Sz.* (1960), *Magismeret I—II*. Akadémiai Kiadó, Bp., pp. 1517.
- Schmidt, E.* (1970), Madarakról—mindenkinek. *Natura* Kiadó, Bp., pp. 239.
- Somfai, E.* (1954), Angaben über den durch Haus- und Feldsperlinge hervorgerufenen Nutzen und Schaden auf Grund von Mageninhaltuntersuchungen. *Ann. Hist. Nat. Mus. Nat. Hung. N. S.* V., 466–470.
- Sterbetz, I.* (1964), Birds destroying Colorado Beetle. *Aquila*, 1962–63., 69–70.

Szijj J. (1957), A seregély táplálkozásbiológiája és mezőgazdasági jelentősége. Aquila, 1956—57., p. 71—101.

Turcek, F. J. (1961), Ökologische Beziehungen der Vögel und Gehölze. Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, Bratislava, 330.

Újvárosi M. (1957), Gyomnövények, gyomirtás. Mezőgazdasági Kiadó, Bp., 786.

DATA TO FOOD-BIOLOGY OF HOUSE-SPARROWS (PASSER DOMESTICUS L.) OF SZEGED

by

József Rékási

Since 1966 within the framework of the International Biological Program comparative bromatological studies have been published in connection with strongly spread species of birds.

It is also necessary to review the question of benefit and damage of the house-sparrow.

In this work I wish to give data to the winter feed of a house-sparrows population of a big town.

On 13th February 1968 (20—21 p. m.), after an extermination of sparrows, I could examine the stomach contents of 181 house-sparrows which were shot in Széchenyi square where generally 5—6 thousand house sparrow spend their nights.

This great number of house-sparrows was collected at the same hour of the day, from the same place of night shelter, and so can give answer to the question what the food of thousands of house-sparrows is during winter periods. I present the qualitative and quantitative data in diagrams. Besides the global results, the food found in individual stomachs is also estimated by me in connection with males as well as females. Examining the stomach contents I found exclusively useful seed in 62 cases (34.2%), exclusively weed-seed in 50 cases (27%), useful seed and weed-seed together only in 3 cases (1.6%). In 66 cases (36.6%) there was no food in the stomach. Smashed stones were found in 180 cases and grains of sand in 78 cases. This latter fact also indicates that their food mostly consisted of seeds of plants dropped on the soil. Their food consisting of wheat, maize, sunflower seed came from wastage, offal manure of animal origin and was often desiccated, mouldy, smelling of manure. This can be considered as indirect usefulness (54.2%). Besides this offal, waste coming from human settlements, the consumption of weed-seed such as grass abundantly is also considerable (45.8). The weed-seeds are found by them in the yards, by the fences, in the pigfarms around the town, orchards, mills, barns, granaries. Food is found in all these places by the house-sparrow, which has an excellent ability of accommodation. And because of this excellent plasticity to adaptation this urbanized species of bird has a great future even in our overcivilized world.

A PUSZTASZERI REZERVÁTUM ÉS A KÖRNYEZŐ SZIKESEK EMLŐSFAUNÁJÁRÓL

CSIZMAZIA GYÖRGY

(*JATE „Ságvári E.” Gyakorló Gimmázium, Szeged*)

Az ember biotópátalakító tevékenysége (mezőgazdaság kemizálása, intenzív talajművelés, öntözés stb.) egyre inkább veszélyezteti a hazai emlősfaunát, több olyan fajt pusztít, amelynek eltűnése tudományos és természetvédelmi szempontból is nagy kár lenne.

Az adott lehetőségek mellett időszerű feladatunk feltérképezni azokat a még meglevő foltokat, ahol érintetlennek látszik az emlősfauna. Az Alföld eredeti növénytársulásai közül részben természetes állapotban a sziki társulások maradtak fenn. Ezek az alföldi erdős sztyeppe intrazonális társulásai. A Duna—Tisza közének szoloncsákjai, a boreális mogyoró-fázis száraz, meleg klimatikus sztyeppén kezdődtek. A szikések egy része a folyók árterén részben már a tölgyfázisban, de különösen a hűvös, nedves bükk I-fázisban az év nagy részében víz alá került (Bulla, 1962).

Izgalmas kérdés, hogy ezeken a természetes állapotú szikes pusztákon milyen a mai emlősfauna (Povolny, 1966). A Pusztaszéri Rezervátum és a vele határos szikes rétek emlősfaunájának vizsgálatakor arra a kérdésre kerestem választ, hogy ezen az extrém élőhelyen (szélsőséges csapadékeloszlás, nagy hőmérsékletingadozás, viszonylag kevés táplálék) milyen az emlősök elterjedési viszonya (összefüggő horizontális elterjedésük-e, vagy szétszórt mikroformákban a terület vertikális tagozódása szerint élnek). Az év egyes évszakaiban vizsgáltam a populáció-dinamikai változást, amely a helyes faunakép kialakítása céljából fontos.

A VIZSGÁLT TERÜLET ÉS TERMÉSZETI VISZONYAI

A vizsgált terület Pusztaszér község (Munkástelep) és Baks község között elterülő szikes tó, mocsárrét és szikes puszták ismétlődő láncolata. Szél- és belvízerózió következtében alakult ki a pleisztocén és holocén során. A vizsgálati területet Nyugatról a Dongér-tó (Budösszéki-tó) határolja, amely a tóparti buckasorokkal és kisebb-nagyobb semlyéssel (770 kh.) együtt — ritka madárvilágára való tekintettel — természetvédelmi terület. Északon az Új-Majorig terjed, északkeleten a Buggy-pusztá és a keleti fekvésű baksi Kettőshalmi erdő határolja a vizsgálati területemet; délen a Rom-tó széle, a Berda sarok és a Szárnyék dűlők szegélyezik.

Felszíni arculata változatos, hosszan húzódó domborok és mélyfekvésű mocsárrétek mozaikjaiból tevődik össze. A dombhátak tengerszint feletti magassága 82 méter, míg a mocsárrétek 81 métert, ill. kevéssel ez alatti értéket mutatnak. (1. sz. térképvázlat). Éghajlata szélsőséges, az évi középhőmérséklet 10,8 °C, január —1,5 °C, július 22 °C. Az ingadozás tehát 20 °C. A csapadék évi mennyisége nem éri el a 600 mm-t, s ez is szélsőséges eloszlásban jelentkezik (Andó, 1968).

1.sz.térképvázlat

Növénytakarója jellegzetes sziki társulásokból áll, amelyek mozaikszerűen helyezkednek el a területen. Kialakulásukban, társulási viszonyaikban a talaj vízellátottsága, szemcsenagysága és sótartalma volt a döntő tényező (Bodrogközy, 1970). Összesen kilenc növényi asszociációban (Rapaics, 1927, Soó, 1964, Bodrogközy, 1970) végeztem csapdázásokat és megfigyeléseket, ezek a vizsgálati terület 90%-t borítják.

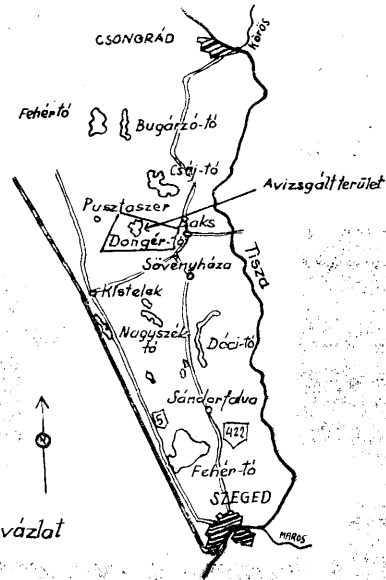
A 82 m tengerszint feletti magasságon levő növénytársulások:

1. Homokpuszta-rét növénytársulása (*Astragalo-Festucetum rupicolae danubiale* Soó, 1939).
 2. Homoki legelő növénytársulása (*Potentillo-Festucetum pseudovinae danubiale* Bodrogközy, 1959).
 3. Füves szikespusztai növénytársulás (*Achilleo-Festucetum pseudovinae* Magyar, 1928; Soó, 1945).
 4. Telepített akác- és tölgy-erdők (*Robinia pseudoacacia* és *Quercus robur* erdők).
- A 81 méteres, ill. ez alatti tengerszint feletti magasságon levő növénytársulások:
5. Ürmös szikespusztai társulás (*Artemisió Festucetum pseudovinae danubiale* Soó, 1963).
 6. Vaksziknövényzet szoloncsák talajon (*Lepidio-Camphorosmetum annuae* Rapaics, 1927; Soó, 1957).
 7. Duna—Tisza közti szikfoknövényzet (*Lepidio-Pucci-nellietum limosae* Topa, 1939; Soó, 1957).
 8. Hernyópázsitos sziki rét (*Agrosti Beckmannietum* Rapaics, 1916; Soó, 1933).
 9. Szikes mocsári növényzet (*Bolboschoenetum maritimi continentale* Soó, 1927, 1957).

A VIZSGÁLAT IDEJE ÉS MÓDSZERE

A pusztaszeri—baksi szikes emlőstani vizsgálatait 1963—1964 és 1970—1971 években végeztem. A négy év során az év minden hónapjából van csapdázási, ill. megfigyelési anyagom.

Gyűjtések során, ha csak nem borította mély tavaszi csapadék a területet, szigorúan betartottam a növényi asszociációk határát, és azokon belül helyeztem le 25—25 csapdát. A csapdákat négyzethálósan $5 \times 5 \text{ m}^2$ területen raktam le. Kis és közepes méretű lapcsapdákat használtam, esetenként lyukcsapdát is. Denevérek gyűjtése hálóval történt. A begyűjtött emlősök nagyrészt konzerváltam, s azok a szegedi Móra Ferenc Múzeum természettudományi gyűjteményében találhatóak.

1. kép. A Pusztazeri Rezervátum képe: a Dongér-tó kiszáradt medre, háttérben a Szárnyék erdő és a Gyöngyi erdő (Szász András-tanya és a kutató ház)

2. kép Előtérben a *Potentillo-Festucetum pseudovinae danubiale* Bodrogi 1959 asszociáció, mögötte *Lepidio-Camphorosmetum annuae* (Rapaics 1929) Soó 1957 asszociáció; háttérben a Szárnyék erdő

A VIZSGÁLAT EREDMÉNYE

A szikeseken az egyes évszakokban az ökológiai faktorok szélsőséges értéket mutatnak. Az emlősélet szempontjából legdöntőbb a szűkebb élőhely nedvesértartalma (vízjárása), a többi tényező nagyrészt ennek függvényeként jelentkezik (táplálék, rejtőzködési lehetőség, stb.). Jelen vizsgálati területen a lehullott csapadék elhelyezkedése a térszint differenciáltsága miatt mozaikszerű. A mélyebb fekvésű buckaközökben és laposokban tavasszal és tél elején felgyülemlik a víz (a 81 m és ez alatti területeken), míg a dombhátról, kisebb-nagyobb buckákról rögtön leszalad és a talajvíz sem érezteti itt a hatását (82 m tengerszint feletti részeken). Ez az ökológiai hatás döntően befolyásolja és alakítja területünkön az emlősfaunaképet.

Emlősfajok zónánkénti növénytársulásokban

(82 m tengerszint-magasságban)

1. Homokpuszta-rét növénytársulása (*Astragalo-Festucetum rupicolae danubiale*).

Ilyen társulásokat találtam a baksi Kettőshalmi-erdő mellett, valamint a Pusztaszeri Rezervátum nyugati oldalán levő kisebb-nagyobb dombháton és azok közein. A tavasszal rövid ideig vízzel borítottak ezek a vonulatok. Nyári és őszi periódusban száraz, de nem repedezett a talaj.

Tavasszal a vakond (*Talpa europaea* L.) és a mezei nyúl (*Lepus europaeus* L.) él itt. Az olvadás után a visszahúzódó tócsák nyomában rögtön megjelenik a vakond, s túrásait a következő év tavaszi áradásáig mindig fellelhetjük. Nyáron, ősszel a mezei pocok (*Microtus arvalis* PALL.) és a mezei cickány (*Crocidura leucodon* HERM.) került itt csapdába kis számban. 1970 júniusában az Új-majori tájon figyeltem meg 2 példány veszekedő, visongó vándorpatkányt (*Rattus norvegicus* BERKENHOUT).

Télen a buckák közeit méteres hó tölti ki, a talajjal érintkező legelső rétegben a hóba kaparva is találtam *Microtus arvalis* járatokat és lyukcsapdával nappal több példányt is gyűjtöttem 1970 decemberében.

2. Homoki legelő növénytársulása (*Potentillo-Festucetum rupicolae danubiale*).

A homokosabb vályogtalajú dombhátaikat borítja a terület délnyugati részén a Csatakos és Szárnyékalmi-dűlők mellékén, valamint a Berda-sarok déli részén. (A zóna külső szélén tanyák és mezőgazdasági kultúrtáblák vannak elszórtan.) A háziállatok (szarvasmarha, birka) legeltetése ezeken a részeken igen elterjedt. A dombháton az ürgének (*Citellus citellus* L.) vannak nagy kiterjedésű telepei. Különösen a Berda-sarok és a Rom-tó közötti részen, közel egymáshoz, több mint 150 lakott járatrendszert találtam 1964 nyarán. 1971-ben is megvolt itt a telep, de a lakott járatrendszerek száma kevesebb lett (65). A baksi cigánytelep lakói rendszeresen járnak ide, kiöntéssel fogják — étkezési célból — az ürgéket. A Rezervátum Csatakos melléki dombvonulatán is élnek kisebb számban ürgék. Minden védelmet megérdemelnek a magyar puszták jellegzetes kis rágsálói, hiszen a kultúrtájban elvesztik élőhelyüket. Ma már kis területekre szorultak vissza, számuk évről évre fogyóban van e helyen. Országos adatok nem állnak rendelkezésemre más területek populációiról. Ezeket a részeket csapadékvíz soha sem borítja, ezzel magyarázható, hogy az év minden hónapjában gyűjtöttem a mezei pockot (*Microtus arvalis* L.), güzüegeret (*Mus musculus spicilegus* PETÉNYI). Őszi, téli és tavaszi periódusokban kisebb számban került kézre a *Crocidura leucodon*.

Az 1970 és 1971 években tavasszal és ősszel (III. és IX. hónapokban) figyeltem meg a földikutya (*Spalax leucodon* NORDM.) tevékenységét. A Rom-tói rész szélén találtam jellegzetes túrásait (II. sz. kép) s agyaggal tapasztott járatát is. 1971 őszén a Rezervátum Szárnyék-erdő és a Csatakos közötti területén érdekes túrását leltem. Az 50 cm magas túrás 3,5—4 cm-es agyaggolyócskákból állt, amelyen jól láthatók voltak a Spalax karomlenyomatai. — Természetesen még meggyőzőbb bizonyíték lenne a begyűjtött földikutya, azonban ritkasága miatt nem csapdáztam. E kizsútlóban levő kisemlősünk védelme sürgető feladat. Érdemes volna a jelenlegi rezervátum határain kívül eső területek egy részét legalább tájvédelmi körzetté nyilvánítani. — Az ezzel a növényi asszociációval borított területeken ősszel gyakran megfigyeltem a görényt (*Mustela putorius* L.) és a menyétet (*Mustela nivalis* L.)

3. kép. A *Spalax* jellegzetes túsása

4. kép. Kettőshalmi terület. Jellegzetes szikpadok, jobboldalt a Varjas erdő

3. Fűves szikespusztai növénytársulás (*Achilleo-Festucetum pseudovinae*).

Ez az asszociáció a belvíztől nem erodált, magasabb térszínű (82 m) csernozjom talajon van. A Bugyi-pusztán, a rezervátumban a Dongér-tó keleti partján, valamint a Rom-tó és a Baksi-Part nevű részeken találjuk ezeket a nagy kiterjedésű száraz legelőket.

Apróemlősök közül csak a *Microtus arvalis*ok élnek itt, de számuk a téli időszakban minimálisra csökken, feltehetően az őszi esőzésekkor elhagyják ezt az élőhelyet és a vele határos, 2. sz. növény-asszociációba vándorolnak át, ahol a homokosabb talajú dombhátak alkalmasabb élőhelyek számukra. Tavasszal gyakori látvány az itt szőszmőtölő *Lepus europaeus*. 1971. VII. 19-én a Dongér-Csatorna töltésénél (Bugyi-pusztai szakaszon) egy elpusztult fiatal *Mustela putorius*-t találtam.

4. Telepített akác- és tölgy-erdők (*Robinia pseudoacacia* és *Quercus robur*-erdők).

Több kisebb-nagyobb ültetett erdő található a vizsgált területen. Gyűjtést és megfigyelést csak a Varjas-erdőben, Kettőshalmi-erdőben és a Szárnyék-erdőben végeztem. A Varjasi tölgyesben az erdő szélén *Citellus*ok élnek kis telepben (déli oldalon). Egy tölgy 5 m magasan levő odújában 1971 szeptemberében a korai denevérek (*Nyctalus noctula* SCHREB.) és vízi denevérek (*Myotis daubentonii* KUHL.) csoportját találtam. Hálóval 4 *Nyctalus noctula*-t (3 ♀ és 1 ♂) valamint 2 példány *Myotis daubentonii* (2 ♀) sikerült gyűjtenem. Itt említem meg, hogy az Új-major padlásán 1964. III. 13-án 1 példány szürke hosszűfűlű denevért (*Plecotus austriacus* FISCHER) gyűjtöttem gerendáról.

A Kettőshalmi-erdő akácös, de tölgy és ezüstfa (*Eleagnus angustifolia*) is található benne. Csapdázás során apróemlős nem került elő. 1971 szeptemberében egy elhullott rókát (*Vulpes vulpes* L.) találtam itt. Tudomásom van arról, hogy 1961-ben Lovas István, az Algyői vadásztársaság vadász-mestere kotorkásással egy borzot (*Meles meles* L.) zsákmányolt (♀).

A Szárnyék-erdő akácös, szélén ezüstfa szegéllyel. Csapdába itt az év mind a négy évszakában nagyszámú *Microtus arvalis* került. Az erdőszélben ősszel gyakori a *Talpa europaea* felszínhez közeli vadászójárata és túrásos kupaca.

(81 m és ennél alacsonyabb fekvésű asszociációkban élő emlősök)

5. Űrmös szikespusztai társulás (*Artemisio-Festucetum Pseudovinae danubiale*).

Mozaikszerűen található a Rezervátum nyugati és a Rom-tó széli területeken, valamint a Varjasi- és Hosszúháti-erdők közötti részen. Ez a növénytársulás a kis, padkaszerű kiemelkedések zónájában lép fel. Az altalajvíz magas, de a föld vízborítás alá nem kerül. (Tengerszint feletti magassága 81,2—81,4 méter között van.)

Microtus arvalis-ok dominálnak itt, különösen nyár végén és ősszel szaporodik fel számuk. Téli időszakban is megfigyeltem tevékenységüket (1970. dec. 22.), a *Trifolium campestre* leveleit eszegették. Tavasszal került elő 1970 májusában egy példányban a törpe cickány (*Sorex minutus* L.) a kis padka alján levő repedésből. 1971 szeptemberében ugyanebben az asszociációban (a rezervátum Ny-i részén) ismét egy törpe cickány (♀) került csapdába.

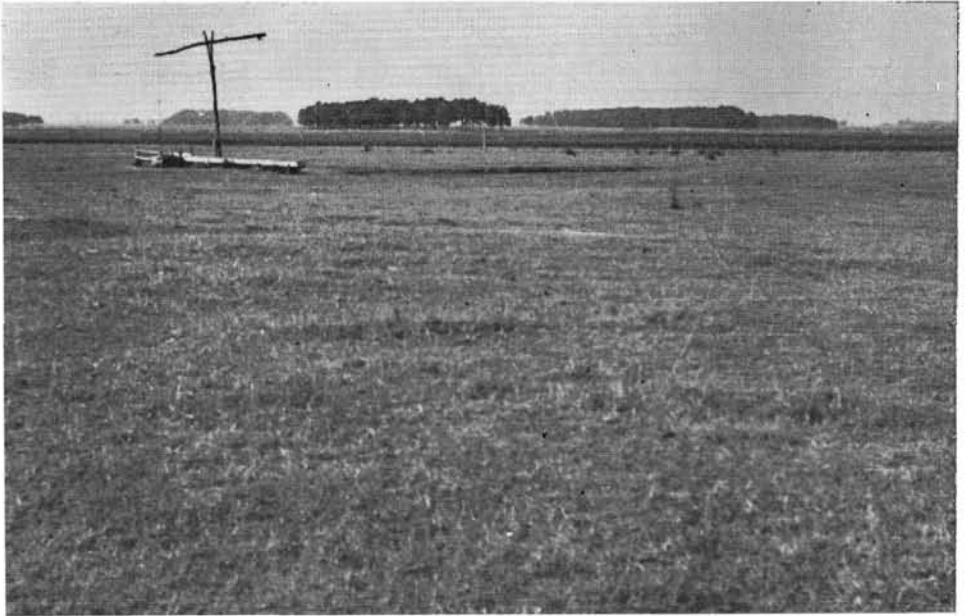
Igen érdekes a *Sorex minutus* előfordulása ezen az élőhelyen, hiszen kimondottan füledtségkedvelő (athmophyl) faj. Jelenlétét lehetővé teszi itt, hogy a szikpadka szélén mély repedések vannak, a talajvíz itt magasan van, s így a repedésekben olyan mikroklíma alakulhatott ki, amelyben megél a *Sorex minutus* — A padkák tövében szoktak meghúzódni a *Lepus europaeus*-ok.

6. Vakszikknövényzet szoloncsák talajon (*Lepidio-Camphorosmetum annuae*).

A terület nyugati és délnyugati részén, ahol a sóakkumulációs szint a felszínre kerül, él ez a társulás. Állománya kisebb foltokat, szalagokat alkot, kb. 81 méteres szintmagasságban. A legszélsőségesebb ökológiájú élőhely, tavasszal nyúlós sár, — nyáron kőkeményre szárad, és seperhető a fehér sziksó. Tartós emlőselet az év egyik évszakában sem tapasztalható. Több alkalommal gyűjtésem eredménytelen volt, csak 1971 szeptemberében tudtam csapdázni 2 példány *Microtus arvalis*-t a Camphorosmák tövében.

7. Duna—Tisza közti szikkfoknövényzet (*Lepidio-Puccinellietum limosae*).

A terület délnyugati és keleti részein a hosszanti futású dombok között, a legmélyebb pontokon, a Camphorosmetum alatt van, ahol a belvíz hosszabb időn át pang, és az altalajvíz is közel van a felszínhez. Keleti részen a Kettőshalomnál csak kis foltokban található. (81 m és ez alatti szint.) Nyár végére rendszerint kiszárad, mélyen, széles repedésekkel barázdálódik a felszíne.

5. kép. A Berda-sarok szélén húzódó legelő

6. kép. *Microtus arvalis*ok csapdában (Pusztaszeri Rezervátum)

Tavasszal és nyáron nem tapasztaltam itt emlőseletet. Csak a pangóvizek felszáradása után indul meg a betelepülés. A *Microtus arvalis* ilyenkor kiterjeszti lakóterületét ebbe a növénytársulásba is. A repedések kiváló lakóhelyet nyújtanak, járatrendszerét külön nem épít. A repedések aljából ki-
ásva élve került kézre 1971 szeptemberében egy *Sorex minutus*. Előfordulását hasonló ökológiai fel-
tétel indokolja mint az 5. növénytársulásban.

Az őszi esőzések idején elnéptelenedik a terület, télen úgyszintén lakatlan.

8. Hernyópázsitos sziki rét (*Agrosti-Beckmannietum*).

A vizsgált területen előforduló mocsárrétek jellegzetes növénytársulása. Lapos, áradmányos területek a Rezervátum nyugati és északkeleti részein egyaránt előfordulnak. Ezenkívül a Kettős-
halmi semlyékben borít nagyobb részeket (81 m és ez alatti szint).

A tavaszi és nyári hónapokban itt él a vízcicckány (*Neomys fodiens Pennant*), a törpeegér (*Micromys minutus Pallas*) és a vízipocok (*Arvicola terrestris L.*). Nyár vége felé kezd kiszáradni, ilyenkor került csapdáimba az erdei egér (*Apodemus sylvaticus L.*) és a sárganyakú erdei egér (*Apodemus flavicollis Melchior*). Szeptember közepétől itt már a *Microtus arvalis*-okat is megtaláljuk.
— A Pusztaszeri Rezervátum nyugati oldalán egyik ilyen növénytársulás az év minden időszakában

7. kép. A kiszáradt Dongér-tó alján a pézsmapocok (*Ondatra zibethicus*) útja

vízzel borított, mert a Termelőszövetkezet udvarán levő artézi kút vize állandó utánpótlást biztosít. Itt a *Neomys fodiens* és az *Arvicola terrestris* egész évben megtalálható. A *Lepus europaeus* és a *Vulpes vulpes* rendszeresen járja ezt a területet.

9. Szikes mocsári növényzet (*Bolboschoenetum maritimi continentale*).

Az egész területen a legmélyebben (81 m és az alatti) előforduló flóra-társulás. A Baksi-Pusztán, a Rom-tó szélében és a pusztaszeri Rezervátumban a Dongér-tó parti zónájában széles sávot alkot. A Dongér-tón elszórva sok kisebb-nagyobb sziki kákafolt van a parttól távolabb is.

Ezen az élőhelyen tavasszal és nyár elején nagy számban él a pézsmapocok (*Ondatra zibethicus* L.), járatát a partoldalba kaparja. Vízre épített várát is megtaláltam a tó belső zónájában levő sziki kákafoltokban. A sziki kákafoltok között mindig csak egy útvonalon közlekedik a pézsmapocok, s így úszás közben kis vajatot koptat a tó fenekén. Nyár végén, amikor kiszárad a tó, jól megfigyelhetők ezek az utak. (7. kép). A víz eltűnése után a pézsmapocok az Új-Major környéki ázott gördöknél és a Dongér-csatornán telepsznek meg. Kora tavasszal, március közepén figyeltem meg újra megjelenésüket a Dongér-tavon.

Kiszáradáskor a *Crypsis aculeata* jelenik meg az alsó gyepszinten, itt augusztus, szeptember hónapokban *Micromys minutus* kerül a csapdába. Az őszi madárjárványok idején a vergődő madarakra rendszeresen rájárnak a környék rókáit. Télen a sziki sás közé kisebb csapatokban behúzódnak a mezeinyulak is.

Végezetül a könnyebb áttekinthetőség végett egy táblázatban foglalom össze a vizsgált területen előforduló emlősfajokat. Mellettük feltüntettem, hogy a tavaszi-, nyári-, őszi-, és téli periódusokban melyik növénytársulásban található meg. A növénytársulásokat (1–9-ig) sorszámmal jelölöm a táblázatban (1. sz. táblázat).

Megállapítottam, hogy a vizsgálat négy esztendeje alatt 22 emlősfaj élt a kutatott területen. (Egy faj, a *Meles meles* nem saját gyűjtéséből került kézre, de hiteles adatként a táblázatban is szerepeltetem).

Megállapítható, hogy a vizsgált területen az emlősök elterjedése nem egyenletes. A kutatás során kiderült, hogy a térszín 1 méteres különbözőségei erősen differenciálják az itt élő emlősök megtelepedését. A tengerszint feletti 82 méteres és a kévéssel e feletti zónában 12 faj él: *Talpa europaea*, *Crocidura leucodon*, *Mustela nivalis*, *Mustela putorius*, *Rattus norvegicus*, *Mus musculus spicilegus*, *Spalax leucodon*, *Myotis Daubentonii*, *Nyctalus noctula* és a *Plecotus austriacus*, valamint a *Meles meles*. Ezek a fajok csak olyan növénytársulásokban élnek (1–4. növénytársulás), amelyek a tengerszint feletti 82 m-es szintben vannak.

A tengerszint feletti 81 méteres szintben összesen 7 emlősfaj él: *Sorex minutus*, *Neomys fodiens*, *Ondatra zibethicus*, *Arvicola terrestris*, *Apodemus sylvaticus*, *Apodemus flavicollis* és a *Micromys minutus*. Szigorúan ragaszkodnak e térszintben élő asszociációhoz. Mindössze 3 faj van, amelyik mindkét — a vizsgálatok alapján általam megkülönböztetett — vertikális tagolódású területi zónában megtalálható. Két nagytestű és mozgékony faj, a *Vulpes vulpes* és *Lepus europaeus* esetében ez természetes. Érdekes viszont a *Microtus arvalis*, amely szintén mindkét zónában él, ezt a faj tág ökológiai valenciájával magyarázhatjuk.

Megállapítható, hogy az emlősfauna dinamikus képet mutat.

ÖSSZEFOGLALÁS

1. A szikes élőhelyeken 22 emlősfaj megtelepedése volt kimutatható.
2. A környező kultúrterületekhez viszonyítva a Pusztaszeri—Baksi szikeseknek nagy szerepe van az ősi emlősvilág maradéktalan fenntartásában.
3. Kívánatos volna a Rezervátumon kívüli területeket tájvédelmi körzetté nyilvánítani, ezzel biztosítanánk ritka és pusztuló emlősfajok fennmaradását (földikutyá és ürge).

1. sz. táblázat

Faj	Tavaszi periódus	Nyári periódus	Őszi periódus	Téli periódus
<i>Talpa europaea</i>	1	1	1, 4	1
<i>Sorex minutus</i>			5, 7	
<i>Neomys fodiens</i>	8	8	8	8
<i>Crocidura leucodon</i>	2	1	1, 2	2
<i>Myotis daubentoni</i>			4	
<i>Nyctalus noctula</i>			4	
<i>Plecotus austriacus</i>	x			
<i>Vulpes vulpes</i>	8	8	4, 8, 9	8
<i>Meles meles</i>			4	
<i>Mustela nivalis</i>			2	
<i>Mustela putorius</i>			2, 3	
<i>Lepus europaeus</i>	1, 3, 5, 8	5, 8	5, 8	8, 9
<i>Ondatra zibethicus</i>	9	9		
<i>Microtus arvalis</i>	2, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8	1, 2, 3, 4, 5
<i>Arvicola terrestris</i>	8	8	8	8
<i>Apodemus sylvaticus</i>		8	8	
<i>Apodemus flavicollis</i>		8	8	
<i>Micromys minutus</i>		8, 9	9	9
<i>Rattus norvegicus</i>		1		
<i>Mus musculus spicilegus</i>	2	2	2	2
<i>Spalax leucodon</i>	2		2	
<i>Citellus citellus</i>	2, 4	2, 4	2, 4	2, 4

x = ház padlásán (Új-major)

4. A területen élő emlősfajok horizontális elterjedése nem egybefüggő, hanem mozaikszerű (a növénytársulásokhoz hasonlóan).
5. Megállapítható, hogy a két vertikális tagozódású zóna döntően befolyásolja az emlősök elterjedését.
6. A jól elkülöníthető két vertikális zóna, amelyek mozaikszerűen oszlanak el a területen, más más fajokkal vannak benépesítve (82 m: itt 12 faj él, 81 m: 7 faj él) s csak három emlősfaj az, amely mindkét zónában előfordul.
7. Az év egyes évszakai az egyes növénytársulásokban élő emlősök között minőségi és mennyiségi változást okoznak a populációban.

IRODALOM

- Andó M.* (1968), A Pusztaszeri Dongér-tó természeti földrajzi viszonyai (Kézirat).
Bodrogközy, Gy. (1970), Ecology of the halophilic vegetation of the Pannonicum VI. Effect of the soil-ecological factors on the vegetation of the Reserve of Lake „Dongér” at Pusztaszer. Acta Biol. Szeged 16 (1—2).
Bulla B. (1962), Magyarország természeti földrajza. Tankönyvkiadó, Budapest.
Csizmazia Gy.—Zalányi S. (1964), Madáráttelepülések a szikeseken (a Szegedi Fehértóról a pusztaszeri Büdösszékre). Élővilág IX. 3. sz.
Rapaics R. (1927), A szegedi és csongrádi szikes és sós talajok növénytársulásai. Bot. Közl. 24. 12—29.
K. Kowalski (red.) (1964), Klucze do oznaczania kregowców Polski Ssaki-Mammalia. Warszawa — 1964 — Kraków.
Marián M.—Varga B.-né. (1969), A pusztaszeri Rezervátum és madárvilága. MFMÉ 1969/1.
Povolny, D. (1966), The Fauna of Central Europe: Its Origin and Evolution. Systematic Zoology, vol. 15 num. 1, 1966 march. Kansas, USA.
Soó R. (1934), A Hortobágy növénytakarója. A szikespuszta növényközvetkezteinek ökológiai és szociológiai jellemzése. Debreceni Szemle 8, 56—77.
Soó R.—Kárpáti Z. (1968), Növényhatározó I—II. Budapest.
Topál Gy. (1969), Denevérek. Chiroptera. Fauna Hungariae 93. Budapest, 1969.

ÜBER DIE SÄUGETIERFAUNA DES NATURSCHUTZGEBIETES BEI PUSZTASZER UND DER UMLIEGENDEN SALZBODENGEBIETE

von

György Csizmazia

Durch Klappfallenproben und Beobachtungen konnte es festgestellt werden, dass es in der besagten Salzbodenpuszta 22 Säugetierrassen gibt.

Es hat sich herausgestellt, dass die Ansiedlung der hier beheimateten Säugetiere je nach den Terrainunterschieden stark differenziert ist. In der Zone 82 m über dem Meeresspiegel kommen 12 Rassen vor: *Talpa europaea*, *Crocidura leucodon*, *Mustela nivalis*, *Mustela putorius*, *Rattus norvegicus*, *Nyctalus noctula*, *Mus musculus spicilegus*, *Spalax leucodon*, *Myotis daubentoni*, *Plecotus austriacus*, und *Meles meles*. Diese leben in den Pflanzenassoziationen 1—4.

In der Region 81 m dem Meeresspiegel sind 7 Säugetierrassen zu finden; *Sorex minutus*, *Neomys fodiens*, *Ondatra zibethicus*, *Arvicola terrestris*, *Apodemus sylvaticus*, *Apodemus flavicollis* und *Micromys minutus*. Sie halten sich streng an die Pflanzenassoziationen auf ihrem Terrain. Es gibt insgesamt drei Säugetierrassen, die in beiden vertikalen Zonen beobachtet werden konnten: *Vulpes vulpes*, *Lepus europaeus* und *Microtus arvalis*. Die horizontale Verbreitung der Säugetiere des Gebiets ist nicht zusammenhängend, sondern mosaikartig, aber unter den wechselnden speziellen ökologischen Einflüssen des Biotops in der Puszta wird eine gewisse Migration der Säugetiere unter den Pflanzenassoziationen registriert. Es wurde unter Beweis gestellt, dass die Salzbodengebiete bei Pusztaszer—Baks einen bedeutenden Anteil an der vollständigen Bewahrung der alten Säugetierwelt haben, deshalb wäre es ratsam, die mit dem Vogelgehege benachbarten Gegenden als Naturschutzgebiet zu erklären. Eine weitere Aufgabe stellt für uns die coenologische Ermittlung der Säugetiere auf diesem Gebiet dar.

FLECHTENVEGETATION DER SANDGEBIETE DER TIEFEBENE SÜDUNGARNS

LÁSZLÓ GALLÉ

(Szeged, Móra-Ferenc-Museum)

GESCHICHTE DER FORSCHUNG

Im Laufe meiner in den Sandwäldungen des südlichen Teils der Großen Ungarischen Tiefebene seit 1930 durchgeführten lichenologischen Forschungen habe ich die auf dem Sandboden, zunächst einmal auf den Lichtungen der sandbindenden Wälder, auf den Gipfeln und Hängen der Hügel, auf den Stämmen der forstbildenden Bäume erscheinende Flechtenvegetation, die Flechten-Moos-Assoziationen als die mikrozöologische Folge der Sandpflanzenassoziationen in vielen Fällen untersucht.

Meine Untersuchungen wurden auf Grund der ökologischen und zöologischen Tätigkeit von Pál Magyar (1933, I., 1933, II., 1935, 1936), Zoltán Hargitai (1937, 1940, 1942), István Gyórfy (1943), Ádám Boros (1935, 1968), Rezső Soó (1956), György Bodrogközy (1956) in den 1960-er Jahren sowie am Anfang der 1970-er Jahre fortgesetzt und auf mehrere Waldgebiete der Tiefebene ausgedehnt. Ich habe die Epiphytonzöosen der Weißpappelstämme (Gallé, 1972) und die anatomischen, systematischen und zöologischen Umstände der charakteristischen Flechtenart des Sandes, der *Cladonia magyarica* (Gallé, 1968) bearbeitet. Ich habe im Versuchswald der Forstwirtschaft zu Szeged-Ásotthalom, im „Gedenkwald“ von Ásotthalom, im Honvéd-Wald von Pusztamérge, im Wald von Csengele, im Wald von Hantháza bei Sándorfalva, auf den Hügeln bei Lakitelek, im „Szikra“-Wald von Kecskemét, im Wald von Felsőbugac, in Nagybugac, auf den bei den Gehöften von Szank befindlichen Hügeln im Großwald von Nagykőrös und in Pálfája Stoff gesammelt, Messungen vorgenommen und zöologische Aufnahmen gemacht, ich bin also von Szeged ausgegangen, in der Donau—Theiß Zwischenstromland transversal nach Budapest ungefähr 100 km vorangekommen bis zum Gebiet von Nagykőrös gelangt.

GEOGRAPHISCHE FAKTOREN

Das Hügelgelände zwischen der Donau und Theiß ist — abweichend von den früheren Meinungen — keine mit einer Flugsanddecke überlagerte Lößfläche, sondern ein diluvialer Schwemmkegel der Donau. Sein Schwemmkegelcharakter wird sowohl von seinem Aufbau als auch von seinen Oberflächenformationen bestätigt. Die Flugsandbildung, das Ausblasen des Sandes fand in drei Zeitpunkten statt. Bei den ersten zwei Gelegenheiten (in der Würm-Eisperiode und der borealen warmen Steppenphase des Altholozäns) war er klimatischen Ursprungs; die dritte, anthropogene Wirkung wurde von der in der Zeit der Türkenherrschaft erfolgten maßlosen Waldverwüstung und der Weide herbeigebracht.

Die im Donau—Theiß-Zwischenstromland befindliche Hügelandschaft liegt ungefähr 50 m höher als das Flutgebiet der zwei großen Flüsse. Ihre Mittelhöhe ist

ungefähr 130 m über Meeresniveau (Adria), sie erreicht eine 160—170 m Höhe nur stellenweise, in Kiskunság. Auf dem niedrigsten Punkt des innerhalb der erwähnten 100 km Entfernung liegenden Sandgebiets liegt der Csengele-Wald westlich von Szeged (98 m) und die Niveauhöhe der süd-westlich von Szeged liegenden Ásott-halom- und Gedenkwälder ist nur ein wenig höher (114 m).

Die Oberfläche eines großen Teiles des Gebiets ist mit Flugsand bedeckt, der aus dem spätglazialen Schwemmbodenkegel der Donau von den (zunächst im Alt-holozän) von NW blasenden Winden der Hügelreihe nach geordnet wurde. Eine einheitliche Flugsanddecke konnte sich nicht ausgestalten, weil längs der am Ende der Eisperiode aufgefüllten Donauzweige große wässrige Niederungen liegen, die die Flugsandbewegung verhinderten. Am Anfang der geologischen Gegenwart sind in mehreren Stellen lange, schmale Vertiefungen, kleine Becken schlechten Abflusses entstanden. Diese Gebiete sind heute von Seen mit Sodaböden, weiten alkalischen Niederungen, Moorböden, bzw. von bis zu verschiedenen Phasen des Moorwerdungsprozesses gekommenen feuchten Gebieten eingenommen worden. Die Entstehung der alkalischen und Moorböden ist das Ergebnis von klimatischen, bodenkundlichen und biologischen Faktoren, die auf die Erscheinung und Zusammensetzung der auf diesen Gebieten ausgestalteten Pflanzenzönosen eine entscheidende Wirkung ausüben. Die sich in den zwischen den Sandhügelchen liegenden nassen Niederungen herausgestalteten Pfeifengras-Straußgras-Wiesen (*Agrostideto-Monilietum coeruleae*) können in die *Monilio-Salicetum rosmarinifoliae* Assoziation, bzw. die *Festucetum vaginatae danubiale salicetosum rosmarinifoliae* Subassoziation übergehen.

Der ungebundene Flugsand ist im Donau—Theiß-Zwischenstromland heute nurmehr sehr selten. Diese können nurmehr in kleineren Flecken an der Grenze von Ágasegyháza-Izsák, in der Form sich perlenkettenartig hinziehender Sandsteppen im Raum von Bócsa—Tázlár—Kiskunhalas, bzw. westlich von Jánoshalma beobachtet werden, — „aber dann werden wir von einem wahren Wüstenbild empfangen.“¹

Am Anfang des vorigen Jahrhunderts wurde die Oberfläche der Hügelchen von Grassteppen (*Brometum tectorum*, *Festucetum vaginatae danubiale*, *Astragalofestucetum sulcatae*) eingenommen. Seitdem ist der Flugsand mit Beforstung *Festuco—Quercetum roboris danubiale*, *Festuco—Quercetum roboris danubiale populetosum albae mesophyllum*, *Festucetum vaginatae danubiale cult. consoc. Pinus nigra*, *Bromo sterili—Robinetum*, *Festuco Quercetum danubiale juniperetosum*, etc.), mit ackerbau, mit Hackfrüchtenpflanzung und hauptsächlich mit Wein- und Obstbau gebunden und es ist auf seiner Oberfläche eine Ackererde dunkler Färbung ausgestaltet worden.

Der Sand ist auf großen Gebieten noch ein grobkörniger, wenig abgeriebener, kalkiger Quarzsand, der noch arm am Humus ist (Izsák, Ágasegyháza, Bugac, Alpár, Lakitelek). Die charakteristischen Formen des halbgebundenen Sandes sind hier die Uferdünen, der Decksand altholozänen Ursprungs, die Windfurchen, die Windlöcher, die deflatorischen Vertiefungen mit kleinen, gewöhnlich alkalischen Teichen, die Haufen, die längsseitigen Haufenhügel, die zurückgebliebenen Gräte.

¹ Simon, 1971, II: 140.

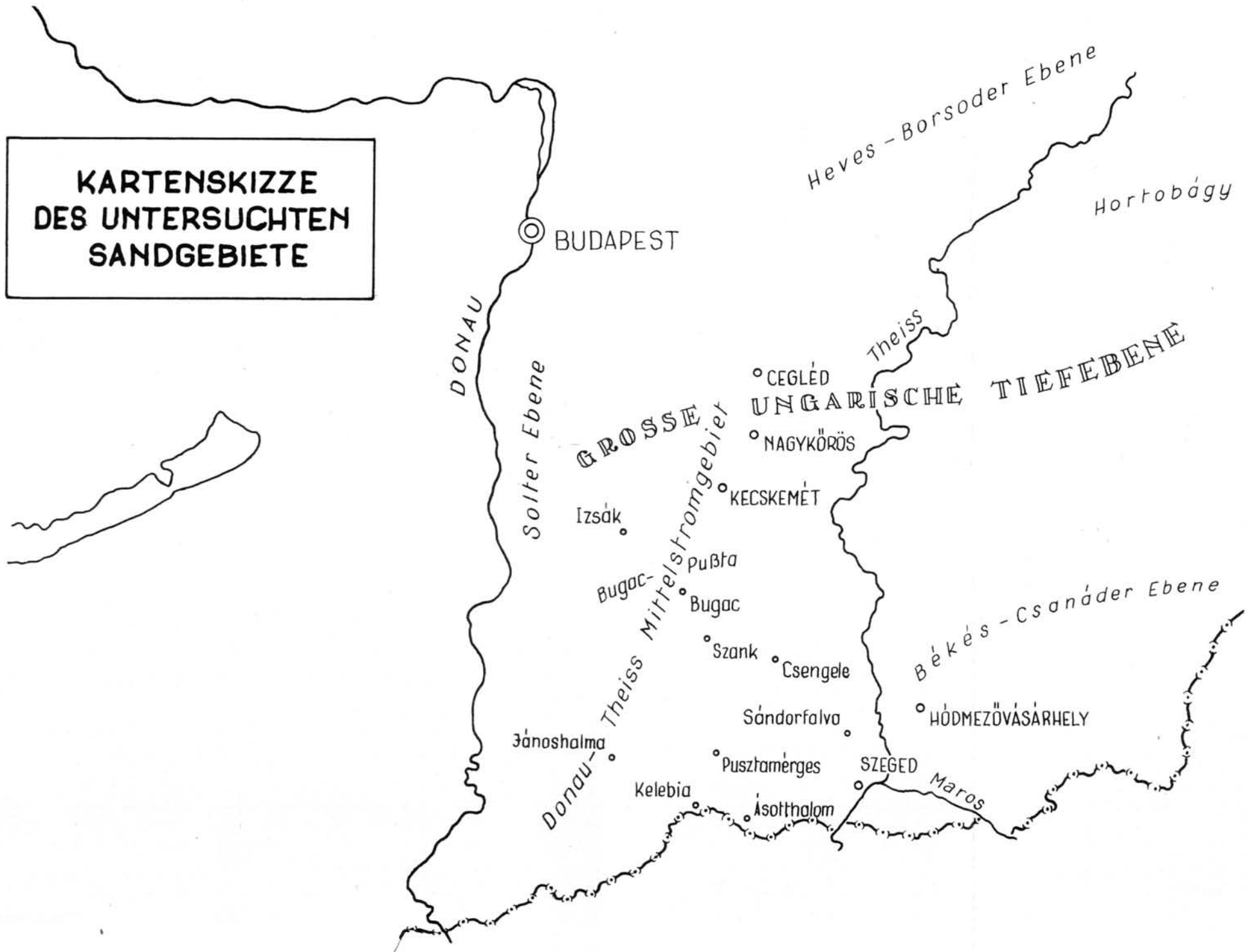

Abb. 1: Karte

KLIMATISCHE VERHÄLTNISSE

Das Makroklima

Die untersuchten Sandwälder gehören zum Klimagebiet der Großen Ungarischen Tiefebene und dementsprechend gestaltet sich auch ihr Makroklima.

Mit der Besprechung der einzelnen klimatischen Faktoren beschäftige ich mich nur kurz. Die vom Gesichtspunkt der Ausgestaltung der Flechtenvegetation primären physischen Faktoren sind die Niederschlagsmenge und der Lichtfaktor; der Wärmefaktor ist nur sekundär. Die Entwicklung der Flechtenvegetation ist in gewissem Maße auch von der Qualität des Sandbodens, der Korngröße und Bindigkeit des Sandes beeinflusst worden. So in den in Bewegung befindlichen, heute schon stark zurückgedrängten Gebieten (Illancs, Ágasegyháza) gibt es entweder überhaupt keine Kryptogamvegetation oder beschränkt sie sich höchstens auf einige Arten und ist sehr ärmlich.

Von den chemischen Faktoren können zunächst einmal der Kalkgehalt, die Alkalität, bzw. der Humusgehalt, die Azidität des Bodens in Frage kommen.

Die meteorologischen Faktoren zeigen auf den geforschten Gebieten auf Grund 50-jährigen Durchschnitts die folgende Verteilung:

Tabelle 1.

Beobachtungsorte	Jährliche Sonnenscheinsquantität in Stunden	Höchste	Niedrigste	Mittelwert der Lufttemperatur (°C)	Zahl der Tage mit Niederschlag	Jährliche Niederschlagsmenge (mm)	Relative Luftfeuchtigkeit (%)
		Temperaturmittelwerte (°C)					
Szeged	2068	35,6	-16,6	11,4	576	118	71
Kecskemét	2051	35,3	-18,2	10,5	517	121	73
Nagykőrös	2032	33,7	-18,5	10,4	527	125	77

Es ergibt sich auch aus den Angaben der Tabelle, daß der südliche Teil der großen ungarischen Tiefebene das Landesgebiet extremsten Klimas ist. Die Jahreschwankung (ung. 25 °C) und die absolute Schwankung (ung. 75 °C) der Temperatur ist hier am größten, was auf einen kontinentalen Steppencharakter des Klimas zeigt und 4–5 °C höher ist als in der sog. kleinen ungarischen Ebene und in den westlichen Gegenden von Transdanubien. In den südlichen und mittleren Teilen der Tiefebene hat man schon auch 41 °C Wärme und -32,2 °C Kälte gemessen. Es ist charakteristisch für die monatliche Schwankung der Temperatur, daß z. B. im März -18 °C Kälte und auch 20 °C Wärme, im Oktober -6 °C Kälte und auch 30 °C Wärme gemessen wurden.

Es ist eine häufige Erscheinung, daß im Winter die Oberflächen der Tiefebene und der niedrigen intramontanen Becken von der schweren, frostigen, nebeligen Luft dauerhaft bedrückt sind, während auf den höheren Berggipfeln ein sonniges, milderes, heiteres Wetter vorherrscht. Dieses Phänomen ist die Temperaturinversion. Die kalte, schwerere Luft fließt in den Becken, Vertiefungen zusammen, wo sie sich noch weiter abkühlt. Das rauhe Steppenwetter und die Temperaturinversion pflegt einem ozeanischen oder subtropischen Fronteinbruch zufolge aufzuhören, häufig von einem ausgiebigen Niederschlag (Schneefall) begleitet.

Das Mikroklima

Zeigt die Tiefebene in der Hinsicht des Makroklimas die aufgezählten Extreme, so ist das Mikroklima gewisser Pflanzenbestände der Sandgebiete und Sandwälder ebenso extrem. Diese Tatsache ist von den Feststellungen vieler Forscher (P. Magyar 1933, 1935, Z. Hargitai 1942, Á. Boros 1935, I. Győrffy 1943, Gy. Bodrogekőzy 1956, L. Bakonyi apud Gallé 1968, L. Gallé 1968, 1972) bestätigt worden.

Das Mikroklima — wie allgemein bekannt — ist nichts anderes, als das Klima eines von allen Richtungen gut bergenzten Gebietes des Makroklimas. Das Mikroklima, als ein Teil des Makroklimas, enthält also die eigenartigen klimatischen Charakterzüge einer kleinen Einheit der Landschaft; es kann aber auch die klimatischen Verhältnisse der engen Umgebung einer Pflanze oder einer Pflanzengesellschaft bedeuten. Zu seinen Faktoren können die Temperatur-, Licht- und Feuchtigkeitsverhältnisse und Exposition der bodenständigen Luftschicht, der Bodenoberfläche und der obersten Bodenschicht, der physische Aufbau und die chemische Zusammensetzung der oberen Bodenschicht gezählt werden. In dieser Schicht finden wir die extremsten Schwankungen der Klimatelemente. Die Gestaltung des Mikroklimas wird aber außer den aufgezählten Faktoren auch durch biologische Faktoren festgesetzt. Solche sind die Wirkungen der Pflanzendecke des Biotops, der dort lebenden Tiere, des Edaphons des Bodens und der Naturumbildungsarbeit des Menschen (Treten, Weide, Ausrodung, Wiedersiedlung, Bewässerung, Kanalisierung, usw.).

Es ist also kleine leichte Aufgabe, die Mikroklimas der miteinander verhältnismäßig übereinstimmenden oder einander ähnlichen Biotope der voneinander weit liegenden Sandgebiete zu vergleichen. Die Qualität der Sandböden, die Ähnlichkeit zeigenden Höhenterrainverhältnisse, die auf dem Boden der Wälder, auf den Lichtungen, auf den Stämmen der Nadelhölzer und der Laubhölzer in der Schattenbewegung der alleinstehenden Bäume oder Sträucher ausgestalteten mikroklimatischen Verhältnisse sollen untersucht werden.

Sehen wir zunächst die Temperaturangaben. Im Sinne unserer vorigen Besprechung ist auch dieser Faktor eine Folge des Mikroklimas, trotzdem können häufig wesentliche Abweichungen von den in 50-jährigen Durchschnittsangaben beobachtet werden. Der Durchschnitt der Temperaturmaxima der Sandgebiete um Szeged war 35,5 °C. Dennoch wurden von L. Bakonyi in 1934 auf der Sandoberfläche von Szatymaz, auf einer Sandhügellehne südlicher Exposition 60 °C, von L. Gallé in 1961 auf der Lichtung des Csengele-Waldes gleichfalls auf einer Sandoberfläche 66 °C, ebendort in 1 m Höhe 62 °C, im Gedenk-Wald zu Ásotthalom auf einem Hügelchen südöstlicher Exposition 56 °C Temperaturmaxima gemessen. Die Messungen sind in demselben Monat der verschiedenen Jahre, in der zweiten Hälfte von Juli, in einem regenfreien, trockenen, klaren Wetter durchgeführt.

I. Győrffy² schreibt über die Temperaturverhältnisse der Sandoberflächen wie folgt: „Der Sand erwärmt sich so sehr, daß er unsere daraufgelegte Hände beinahe brennt... man reißt seine Hand zurück... in der ersten Überraschung.“ Győrffy hat am 11. August 1929, auf dem Sand des Waldes zu Ásotthalom, unter den Tortula und Pleurochaete Rasen zwischen 12 und 13 h, bei einer 35 °C Lufttemperatur 72 °C gemessen. Auf einer anderen Stelle, um 14 Uhr, am 12. Mai 1927 hat er im Wald von Csengele, unter Pleurochaete squarrosa Rasen 41 °C beobachtet; im „Ferenc Kiss-Wald“ (heute: Gedenkwald) hat er am 11. August 1929, um 12 h 30' einen Temperaturwert von 63 °C festgestellt. Der Verfasser bemerkt, daß das

² Győrffy, 1943: 132.

Syntrichia ruralis Rasen „seiner dunklen Farbe zufolge die Wärmestrahlen noch besser absorbiert und sich deshalb noch stärker erwärmt...“

Ich selbst habe in der Nähe von Kecskemét, auf einer Lichtung des „Bibichát-Waldes“ bei Szikra, am 6. August 1965, zwischen 11 und 12 h, mit einem mit Sand dünn bedeckten Thermometer 58 °C und auf einem Abhang südlicher Exposition der Hügelchen bei Lakitelek 63 °C gemessen. Z. Hargitai³ hat am 3. Juli 1937, nach regnerischen Tagen, bei einem kühlen Nordwind, um 13 Uhr, auf dem Gipfel des „Strázsa“-Hügels bei Nagykovács ein Maximum von 49 °C und gleichzeitig auf dem südlichen Abhang 43 °C aber im Wald nur 23,5 °C gemessen und bemerkt, daß „die Exposition des Hügelabhanges und die Vegetation zusammen einen Unterschied von 26 °C herbeiführen.“

Es zeigen sich solche Unterschiede auch zwischen den Temperaturen der besonnten Sandoberfläche, der Oberfläche der Baumstämme und der verschatteten Krautschicht der Pappelauenwälder. Am 20. August 1970, im „Gedenk-Wald“ bei Ásotthalom, habe ich auf diesen Beobachtungsstellen 55, 23—24, 19—22 °C Temperaturen gemessen. Die Abweichung zwischen der Mooschicht der sandigen Lichtung und der Krautschicht des Pappelauenwaldes war deshalb 33—36 °C und an den südlichen und süd-östlichen Oberflächen der Baumstämme war der Unterschied im Vergleich mit der Lichtung 31—32 °C und mit der Krautschicht 2—5 °C.

Auf den Lichtungen beginnt die Erwärmung der Luft von unten ab, vom Boden her, und die Luftschicht über der Bodenfläche hat die höchste Temperatur. Die Erwärmung der Wälder beginnt hingegen von oben und außen, von den Lichtungen her, die Erwärmung ist gleichmäßiger, langsamer und die unten liegenden Luftschichten haben die niedrigere Temperatur.⁴ Es ist merkwürdig, daß sowohl auf den Hügelgipfeln und an den Anhängen als auch an den Baumstämmen selbst die kleinste Luftströmung oder Bewölkung eine mehreren Celsius-Graden entsprechende Temperaturschwankung herbeiführen kann.

Die Feuchtigkeitsverhältnisse sind in einem engem Zusammenhang mit der Temperatur des Mikroklimas und mit der Luftströmung. Nachdem sowohl ich als auch die einzelnen Verfasser Piche'sche Evaporimeter verwendeten um die Verdampfung zu messen, war die Vergleichung mit keinen größeren Schwierigkeiten verbunden.

P. Magyar hat im Juli und im September 1928 im Wald bei Szeged—Ásotthalom, im Mai und im August 1931 in den Wäldern in der Umgebung von Kecskemét, Z. Hargitai hat im Juli 1937 in den Wäldern bei Nagykovács und ich selbst habe im Juni 1958, im August 1961 und im Juli 1971 in den Wäldern bei Zombó und Csengele und im „Gedenk-Wald“ zu Ásotthalom auf der Oberfläche des bloßen Sands, in verschiedenen Pflanzengesellschaften und an der Oberfläche von in verschiedenen Expositionen allein stehenden Baumstämmen Verdunstungsmessungen durchgeführt.

Nach Vergleich der erhaltenen Ergebnisse scheint es am zweckmäßigsten das Maß der Verdunstung mit den am meisten vaporisierenden Pflanzengesellschaften zu vergleichen. Nehmen wir die in den *Brometum tectorum cynodontetosum*, bzw. *Festucetum vaginatae danubiale* Assoziationen gefundenen Verdunstungswerte für 100%, so bekommen wir die folgende Reihenfolge:

³ Hargitai, 1942: 218.

⁴ Hargitai, 1942: 224.

	%
1. <i>Brometum tectorum cynodontetosum</i>	100
2. <i>Festucetum vaginatae danubiale</i>	100
3. <i>Festuco vaginatae-Corynephorretum</i>	100
4. <i>Festucetum vaginatae danubiale stipetosum capillatae</i>	80
5. <i>Fest. vag. danubiale fumanetosum</i>	80
6. <i>Festucetum sulcatae</i>	70—80
7. <i>Festucetum vaginatae danubiale lichenosum</i>	70—80
8. <i>Festuco-Quercetum populetosum</i>	55—60
9. <i>Festucetum vag. danub. salicetosum rosmarinifoliae</i>	45—60
10. <i>Bromo sterili</i> — <i>Robinetum</i>	30—40
11. <i>Festuco Pinetum</i>	25—40
12. <i>Evaporierung der bloßen Sandoberfläche</i>	90—95

Es ergibt sich aus den Messungsangaben, daß nicht die Evaporierungskraft der bloßen Sandoberfläche am größten ist, sondern diejenige der verschiedenen Sandsteppenrasen. Die Erscheinung kann damit erklärt werden, daß die Oberfläche der Stengel und Blätter der Pflanzen größer als die des Sandes ist.

Es konnte aus den Messungsergebnissen auch festgestellt werden, daß der größte Unterschied von dem Boden der Waldränder verschiedener Exposition und den Rindenoberflächen der Baustämme zwischen den südlichen und nördlichen Oberflächen beobachtet werden kann. Von den westlichen und östlichen Waldrändern und Baumstammoberflächen stärker. P. Magyar hat im Ásotthalom-Wald bei Szeged in der obigen Beziehung die folgende Reihenfolge festgesetzt (11. September 1928): 1. Freie Lichtung — 100%. 2. Südliche Seite — 98%. 3. Östliche Seite — 84%. 4. Westliche Seite — 63%, und 5. Nördliche Seite — 53%.

Es ist ein enger Zusammenhang auch zwischen dem relativen Feuchtigkeitsgehalt der Luft, der Vaporisierung und dem Pflanzenstand. Der relative Feuchtigkeitsgehalt ist der niedrigste in *Brometum tectorum*, er ist ein wenig höher in den typischen Ständen des *Festucetum vaginatae danubiale*, noch höher in den Subassoziationen des *Festucetum vaginatae salicetosum rosmarinifoliae*, bzw. in der *Festucetum sulcatae* Gesellschaft. Dementsprechend ist das Maß der Vaporisierung von den Sandkrautassoziationen im *Brometum* das höchste. Der relative Feuchtigkeitsgehalt ist in der Krautschicht der Wälder, besonders der Nadelwälder feuchten Bodens am höchsten, wo die Vaporisierung des geringsten Maßes ist, während diese in der Stammschicht, 1—2 m hoch über dem Boden, in den windoffenen Stellen die höchsten Werte hat.

Der Feuchtigkeitsgehalt des Sandbodens im „Gedenk-Wald“ zu Ásotthalom ist von Gy. Bodrogeközy⁵ festgesetzt worden. 5 cm tief ist der Wassergehalt des Bodens des *Festucetum vaginatae dan. stipetosum joannis* am niedrigsten (ungefähr 0,4%), während der höchste Wert im Boden des *Astragalo-Festucetum sulcatae* erhalten wurde (ungefähr 3,6%). L. Gallé jr. hat ebenda, am 29. Juli 1966, auf einem Waldboden, aus 100 g Trockengewicht gerechnet, 12,29% Wassergehalt gemessen.

Die Beleuchtungswerte sind von den einzelnen Verfassern in verschiedenen Einheiten gegeben worden. So verwendete Hargitai (1942) Bunsen-Roscoe Werte, während meine Messungen die Lichtverhältnisse in lux-Werten feststellen.⁶ Meinen Feststellungen nach ist die Lichtstärke an den südlichen Abhängen offener gelegener Hügelchen, um die Mitte von Juli 16—17,000 lux, in Waldlichtungen 15—16,000 lux, am Rande von Nadelwäldchen mit einer üppigen Flechtenvegetation (Pálfája, 1970) 6—8,000 lux, an gut beleuchteten Pappelstämmen (Gedenk-Wald) 9,000 lux, an schwach beleuchteten Stämmen ungefähr 8,500 lux, an schlecht beleuchteten, verschatteten Stämmen ungefähr 2,000 lux.

⁵ Bodrogeközy, 1957: 133, Abb. 4.

⁶ Gallé, 1972: 22.

Zusammensetzung der Vegetation

Die Vegetation der untersuchten Sandböden ist komplizierter Zusammensetzung und ändert sich in Zusammenhang mit der Veränderung des Mikroklimas der Biotope. Die Bevölkerung des leblosen, bloßen Sands, die Ausgestaltung der nacheinander auftretenden Sukzessionen hängen hauptsächlich von der Entfernung des Grundwasserstands von der Bodenoberfläche ab, denn es gibt einen engen Zusammenhang zwischen der Entwicklung der Pflanzengesellschaften und der Höhe des Grundwasserstandes.⁷ Es erscheinen auf den Gebieten tiefsten Grundwasserspiegels *Brometum tectorum*, dann *Festucetum vaginatae danubiale*; mit der Erhöhung des Grundwasserspiegels entfalten sich die *Festucetum vaginatae salicetosum* Bestände und der Grundwasserstand der geschlossenen Auwälder feuchten Bodens ist der höchste. Dieselbe ist auch die Meinung von Z. Hargitai.⁸

Die Oberfläche des vegetationsfreien Flugsands wird von Kryptogamen-Pionieren (Algen, Flechten, Moosen) als Pionieren bevölkert. Dies beginnt manchmal in der Weise, daß die Sandoberfläche mit einer aus *Oscillatorien* bestehenden dünnen nieren Algenbelegung bedeckt wird.⁹ Anderswo, gewöhnlich im Frühling, treten sich auf die nasse Sandoberfläche legende, in den Mittagsstunden verkrustet austrocknende *Nostoc*-Lager auf. Nach ihnen folgen die gleichfalls *Nostoc*-Gonidien enthaltenden *Collema*-Arten und die Reihe wird endlich von *Lecanora lentigera* von Pl-Typus¹⁰, *Parmelia conspersa*, *P. pokornyi*, *Cl. foliacea* von Pa-Typus und zum Cl-Typus gehörenden Strauchflechten (*Cl. furcata*, *Cl. rangiformis* und *Cl. magyarica*) geschlossen.

Auch dem Standpunkt der sich mit der Vegetation und den Sukzessionsverhältnissen der Sandwälder beschäftigenden heimischen Botaniker (Boros, Á., Rapacs, R., Soó, R.) nach gehören die auf dem Flugsand lebenden Laubmoose, zusammen mit der Algen- und Flechtenvegetation, ebenfalls zu den Pionieren. I. Györfy schreibt jedoch über diese Frage wie folgt: „...ich behaupte (im Gegensatz zu anderen!), daß die Moose sich ohne Blumenpflanzen nicht akklimatisieren; ...die Moose brauchen zu ihrem Festsetzen eine stellenweise angewurzelte Krautschicht oder einen einsamen Akazien- oder Pappelsproß als eine primäre Vorhut.“¹¹ In dieser Frage kann — meines Erachtens — nicht außer Acht gelassen werden, ob es sich um eine primäre Besiedlung, eine progressive Sukzession oder einen Abbau, eine Degradierung handelt. In dem vorigen Fall kann nämlich wirklich die Aufeinanderfolge Alge — Flechte — Moss beobachtet werden, und beim Abbau sind noch die *Fumana* Stöcke, die darbenenden Baumsprösslinge, Grashaufen, die viel bedürfnisloseren Kryptogamen, zunächst neben den Flechten und Moosen, anwesend.

In den Wäldern bei Nagyköros hat Z. Hargitai¹² auf den trockeneren und feuchteren Sandoberflächen eine natürliche Sukzession und Degradation beobachtet. Er hat in der Erscheinung und Sukzessionsprozess der Zönosen einige von der Bodensalzanhäufung, der Winderosion, dem Austreten herbeigeführte charakteristische Abweichungen festgestellt. Seine Beobachtungen hat er so zusammengefaßt:

⁷ Szodfridt—Faragó, 1968: 69—75.

⁸ Hargitai, 1940: 209.

⁹ Györfy, 1943: 132.

¹⁰ Die Bezeichnung der Lebensformen habe ich nach O. Klement (1958: 18—20) verwendet.

¹¹ Györfy, 1943: 132.

¹² Hargitai, 1940: 209.

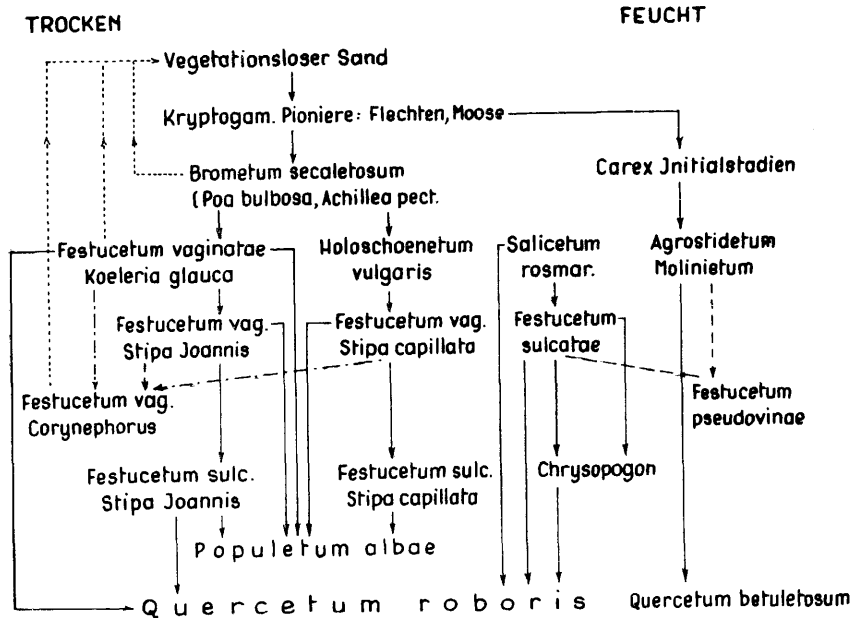

Abb. 2

Zönologische Verhältnisse

In diesem Abschnitt bespreche ich die sich den in der gegebenen Reihenfolge erscheinenden phanerogamen Assoziationen anschließenden Flechtenzönosen. Separiert bespreche ich die auf den Waldlichtungen, den Sandhügelchen, dem Boden der Wälder lebenden Assoziationen (Epigaeetea lichenosa) und die an den Baumstämmen ansässigen Epiphyton Zönosen (Epiphytetea lichenosa).

I. Bodenflechtengesellschaften

1. *Cladonia foliacea* — *Cladonia magyarica* — *Syntrichia synusium*

Charakterarten: Pa *Cladonia foliacea* D (dominantia) 1—5, K (constantia) IV—V. Cl Cl. *magyarica* 1—4, IV—V. Cl Cl. *rangiformis* 1—2, III. Cl *Cladonia furcata* 1—2, III. Cl Cl. *coniocraea* +—1, I. Cl *Cladonia pyxidata neglecta* 1—2, I. Cl. *pyxidata lophyra* 1, I. Pa *Parmelia pokornyii* +—1, I. Pa *Parmelia conspersa* +—1, I. Cl Cl. *subrangiformis* +—1, II. Mo *Syntrichia ruralis* 1—4, IV. Mo *Pleurochaete squarrosa* 1—3, III. Mo *Tortella inclinata* 1—2, II.

Vorkommen: in Waldlichtungen, in verschiedenen Subassoziationen des *Festucetum vaginatae* (Rap.) Soó danubiale Soó, in Assoziationen des *Festucetum vaginatae* — *Corynephorum danubiale* Soó, *Astragalo-Festucetum sulcatae danubiale* Soó.

Die Zusammensetzung des Synusiums auf den Sandhügelchen, wo die Zusammensetzung ist differenzierter, weicht von der jetzt besprochenen ein wenig ab.

Die Charakterarten hier sind: Pa *Cladonia foliacea* 1—5, IV—V, Cl Cl. *magyarica* 1—4, IV—V. Cl Cl. *rangiformis* 1—4, III. Cl Cl. *furcata* 1—3, II—III. Cl Cl. *subrangiformis* 1—2, II. Cl Cl. *fimbriata* 1—2, I. Cl Cl. *pyxidata* 1—2, I. Cl Cl. *cornutoradiata* 1—2, O. P *Parmelia conspersa* +—1, I. Pa P. *pulvinaris* +—1, I. Pl. *Squamaria lentigera Hargitai* +—, I. Mo *Syntrichia ruralis* 2—3, III—IV. Mo *Ceratodon purpureus*, 1—2, II. Mo *Brachythecium velutinum* +—1, I. Mo *Thuidium abietinum* +—1, I. Mo *Camptothecium lutescens* +—1, I.

Vorkommen: In den Subassoziationen des *Festucetum vaginatae* danubiale Soó *festucetosum vaginatae* Magyar, *salicetosum rosmarinifoliae* (Magyar) Soó, *stipetosum pennatae* (Kern) Soó, *fumanetosum* (Magyar) Soó, *juniperetosum* Soó.

2. *Cladonietum alpicornis* KLEM. var. *danubiale* nov. var.

Ich habe die synthetische Liste der neuen Zönose auf Grund von 40 Aufnahmen zusammengestellt. 20 von diesen Aufnahmen habe ich am Rand eines Schwarzkiefernauwalds, im Pálfája-Wald bei Nagykovács in 1970 und 20 im Wald bei Nagybugac, im Schattengang der Wacholdersträucher in 1971 verfertigt.

Charakterarten:	D	K/40
Pa <i>Cladonia foliacea</i>	1—4	V
Cl — <i>furcata</i>	1—3	IV
Cl — <i>rangiformis</i>	1—3	IV

Differentialart:

Cl <i>Cladonia magyarica pocilliformis</i>	1—2	IV
--	-----	----

Verbandscharakterten:

Cl <i>Cladonia mitis</i>	+—1	III
Cl — <i>chlorophaea</i>	1—2	II
Cl — <i>sylvatica silvestris</i> (BOROS, HARGITAI)	+—1	I
Cl — <i>cornutoradiata</i>	1—3	II
Cl — <i>glauca</i>	1	I
Cl — <i>fimbriata</i>	+—3	IV
Cl — <i>coniocraea ceratodes</i>	1—3	III

Ordnungscharakterarten:

Pe <i>Peltigera rufescens</i>	1—2	II
AK <i>Bacidia muscorum</i>	+—1	I

Begleiter:

a) Flechten

Cl <i>Cladonia major</i>	+—1	I
Cl — <i>symphicarpia</i> (FÓRISS)	+—1	I
Cl — <i>nemoxyna</i> (FÓRISS)	+—1	I
AK <i>Diploschistes parasiticus</i>	+—2	II
AK — <i>bryophilus</i>	+—1	I

b) Moose

Mo <i>Syntrichia ruralis</i>	1—3	III
Mo <i>Pleurochaete squarrosa</i>	1—2	II
Mo <i>Polytrichum juniperinum</i>	1—2	II

Artenzahl 21 (im Mittel 10)

Anzahl der bewerteten Aufnahmen: 40

Homogenitätskoeffizient: 2,0

Generischer Koeffizient: 30%

Biologisches Spektrum: Cl 65, AK 15, Pa 5, Pe 5, Mo 10%.

Vorkommen: In Wacholder — und Weißpappelgebüsch: *Festuco — Quercetum roboris danubiale* Soó *juniperetosum* Soó. *Festucetum vaginatae danubiale*

Soó cult. consoc. *Pinus nigra*: in dem nach N. W. sehenden Schattengang der Wacholdersträucher, auf nassen, feuchten Sandoberflächen und auf dem nach N. W. sehenden feuchten Rand der Schwarzpappelgebüsche, gleichfalls auf einem feuchten Boden.

Synökologie: Es ist eine mäßig photophile, wenig acidophile Gesellschaft, mit selten fruchtenden Thalli. Die reiche Bodenfeuchtigkeit und der hohe Feuchtigkeitsgehalt sind charakteristisch für den optimalen Zustand der Zönose. Die mit Wasser gefüllten primären und sekundären Podezien wachsen schnell.

Entwicklung: Erstens lagert sich *Cladonia magyrica* f. *poeciliformis* auf die Moosdecke des Sandes, dann erscheint *Cl. rangiformis* unter den Pionieren. Die zwei Arten sind von den anderen Arten von Cl-Typus und Pa-Typus der Zönose und endlich von den Peltigera, bzw. Diploschistes Arten gefolgt. Das Altwerden der Zönose wird von der Erscheinung des *Diploschistes parasiticus* gezeigt, hauptsächlich an den älteren *Cladonia furcata* Zweigen.

Bemerkung: Es ist in Verbindung mit den Lebensformen der Zönose zu bemerken, daß die Bezeichnung der den Namen gebenden Charakterart, der *Cladonia foliacea* (Syn.: *Cl. alcornis*, *Cl. endiviaefolia*, *Cl. convoluta*) in den verschiedenen Mitteilungen nicht einheitlich ist: sie kommt bald unter der Bezeichnung Pa, bald Pl, bald Cl vor. Meiner Meinung nach ist *Cl. foliacea* [HUDS.] Willd. eine Parmeliaförmige Flechte. Das wird von dem blätterigen Aufbau des primären Lagers gezeigt und bei uns auch von dem ständigen Mangel an Podezien.

Die auf dem Boden der Sandnadelwälder vorkommenden Moose wurden von Á. Boros¹³ aufgezählt. Seine Anzählung ist wie folgt: „Interessantere Moosgemeinschaften angelegter Föhrenwälder kommen bei Pusztavacs und Bugac vor, aber am interessantesten sind die *Pinus silvestris*- und *P. nigra*-Wälder in der Umgebung von Ásotthalom, die vor 70—80 Jahren auf Flugsandhügeln angelegt wurden und in denen heute *Dicranum scoparium*, *Syntrichia subulata*, *Rhodobryum roseum*, *Mnium cuspidatum*, *Thuidium delicatulum*, *Scleropodium purum*, *Rhynchostegium megapolitanum*, *Entodon Schreberi*, *Rhytidiadelphus triqueter* sowie *Hylocomium proliferum* anzutreffen sind; am merkwürdigsten ist hier das echte *Eurhynchium striatum*, eine atlantisch-submediterrane Art...“

Auf dies verweist übrigens auch J. Gyórfy,¹⁴ als er bemerkt, daß der nasse, lockere Sand unter dem Einfluß der Waldbeschattung kalt wird und darin auch windgebrachten Sporen deren Mutterpflanzen eine größere Höhe über dem Meeresspiegel brauchen zu keimen vermögen. „Deshalb habe ich — schreibt er — etwa 20—23 Bergarten unten, tief an dem südlichen Rand der Großen Ungarischen Tiefebene gefunden...“

Die Anlegung und Verbreitung von Moosarten montanen Charakters auf der Tiefebene ist übrigens auch durch die Sporen möglich, die an die von der Gebirgsgegend stammenden Föhrenpflänzlinge gehaftet sind.

II. Epiphyton Flechtenzönosen

a) An *Quercus robur* Stämmen

1. *Lecanoretum carpineae continentale* (GALLÉ) BARKM. 1958

Charakterarten: AK *Lecanora carpineae* +—1, I. AK *Lecidea elaeochroma* +—1, I. Pa *Xanthoria parietina* 1—2, I. Pa *Parmelia sulcata* 1—2, II. Pa *Hypogymnia physodes* 1—2, II. Pa *Parmelia subaurifera* +—1, I. AK *Lecanora subfuscata* +—1, I. AK *L. subrugosa* +—1, I.

¹³ Boros, 1968: 188.

¹⁴ Gyórfy, 1943: 133.

2. *Candelarietum concoloris* GALLÉ 1933

Charakterarten: SK *Candelaria concolor* 1—5, V. AK *Lecanora rugosa* 1—2, II. An *Physcia ascendens* +—1, I. An *Ph. tenella* +—1, I. AK *Lecanora subfuscata* +—1, I. Pa *Xanthoria candelaria* +—1, I. Pa *Physcia orbicularis* +—1.

3. *Physcietum ascendentis* OCHSN. *parmeliosum glabrae* BARKM. 1958

Charakterarten: Pa *Physcia stellaris* 1—2, III. Pa *Parmelia exasperatula* +—1, I. Pa *P. aspera* +—1, I. Pa *P. subargentifera* +—1, I. Pa *P. sulcata* 1—3, III. Pa *Hypogymnia physodes* 1—3, III. Differentialart: Pa *Parmelia glabra* 1—3, III.

4. *Physcietum ascendentis* OCHSN. *physciosum griseae* BARKM. 1958

Differentialart: Pa *Physconia grisea* 1—3, III. Charakterarten: Wie im vorigen Fall und Pa *Physconia pulverulenta* 1—2, II. Ra *Ramalina farinacea* +—1, I. Ra *R. calycaris* +—1, II. Ra *Pseudevernia furfuracea* +—1, I. SK *Lepraria candelaris* +, I.

5. *Parmelietum acetabulae* OCHSN. 1928

Charakterarten: Pa *Parmelia acetabulum* 1—3, IV. An *Anaptychia ciliaris* 1—3, III. Pa *Parmelia tiliae* 1—3, III. Pa *P. quercina* +—1, I. Pa *Xanthoria parietina* 1—3, III. SK *Candelaria concolor* +—1, III. Pa *Parmelia fuliginosa* +—1, II. Pa *P. aspera* +—1, I. Pa *P. exasperatula* +—1, II. Pa *P. caperata* +—2, II. Pa *P. dubia* +—1, I. SK *Pertusaria globulifera* 1—2, II. Ra *Evernia prunastri* 1—5, III. AK *Lecanora subfuscata* +—1, I. AK *Lecidea elaeochroma* +, I. Ra *Ramalina fastigiata* +—1, I. Ra *R. pollinaria* +—1, I. Pa *Parmelia sulcata* 1—5, V. Pa *Hypogymnia physodes* 1—3, III.

Begleiter: Pa *Parmelia subargentifera* +—1, I. Pa *P. subaurifera* +—1, I. AK *Candelariella xanthostigma* +—1, I.

Die an Eichenstämmen öfters vorkommenden Moose: *Radula complanata*, *Frullania dilatata*, *Bryum capillare*, *Leucodon sciuroides*, *Pylaiea polyantha*, *Amblystegium serpens*, *Brachythecium velutinum*, *B. rotabulum*, *Ortochtrichum diaphanum*, *Hypnum cupressiforme*.¹⁵

Vorkommen: In allen untersuchten Sandwäldern, in der *Festuco* — *Quercetum roboris* danubiale *Soó* Assoziation.

b) An *Populus alba* und *P. canescens* Stämmen

An der Rinde jüngerer Stämme

1. *Lecanoretum carpinae continentale* (GALLÉ) BARKM. 1958

Charakterarten: AK *Lecanora carpinea* +—4, IV—V. AK *Lecidea elaeochroma* +—3, IV. AK *Lecanora pallida* +—1, I. AK *L. distans* +, I. AK *Caloplaca cerina* +—1, I. AK *Buellia punctata* +, I. AK *Bacidia luteola* +, I.

2. *Arthonietum dispersae* GALLÉ 1935

Charakterarten: IK *Arthonia dispersa* +—2, III. IK *A. radiata* +—2, II. SK *Candelaria concolor* +—1, I. AK *Lecidea elaeochroma* +—1, I. AK *Lecanora carpinea* +—1, I.

3. *Lecanoretum symmictae* KLEM. 1953 (FRAGM.)

Charakterarten: AK *Lecanora hageni* +, I. AK *Lecania cyrtella* +, I. AK *Lecanora sambuci* +, I. AK *L. rugosella* +, I. AK *Catillaria nigroclavata* +, I.

An älteren Stämmen

1. *Lepraria candelaris synusium*

Charakterarten: SK *Lepraria candelaris* 2—3, V. SK *Pertusaria amara* 2—3, IV. AK *Candelariella xanthostigma* 1—2, III. AK *Lecidea parasema* +—1, II. AK *L. elaeochroma* +, I. AK *Lecanora subfuscata* +—1, I. Ra *Evernia prunastri* 2—3, II. Ra *Ramalina farinacea* 1—2, II. Pa *Xanthoria parietina* 2—3, III. Pa *Parmelia sulcata* 2—3, III.

Begleiter: *Trentepohlia umbrina* 3—4, III—IV. (Am Fuße der Stämme).

2. *Candelarietum concoloris* GALLÉ 1933

Charakterarten: SK *Candelaria concolor* 1—4, V. AK *Lecanora rugosa* 1—3, II. AK *L. carpinea* 1—2, II. AK *L. allophana* +—1, I. AK *Lecidea elaeochroma* 1—2, II. AK *L. parasema* +—1, I. An *Physcia ascendens* 1—2, II. An *Ph. tenella* +—1, I. Pa *Ph. orbicularis* +—1, I. SK *Xanthoria candelaria* 1—2, II.

3. *Phlyctis argena synusium*

Charakterarten: SK *Phlyctis argena* 1—4, V. SK *Phl. agelaeae* +—2, III. AK *Lecanora carpinea* +—2, III. AK *L. pallida* +—1, I. AK *L. subfuscata* +—1, I. AK *Lecidea parasema* +—1, IV. SK *Pertusaria amara* 1—2, III. SK *P. globulifera* 1—2, II. Ra *Evernia prunastri* +—2, I. Pa *Parmelia sulcata* 1—2, II. Pa *Hypogymnia physodes* 1—2, II.

¹⁵ Boros, 1968: 189.

4. *Xanthorietum candelariae* (GAMS.) BARKM. 1958

Charakterarten: Pa *Xanthoria candelaria* 1—3, III—IV. An *Physcia ascendens* +—2, I. Pa *Xanthoria parietina* 1—2, II. Pa *Parmelia exasperatula* +—2, I. Pa *P. fuliginosa* +—2, II. AK *Lecanora subfuscata* +—1, I. AK *L. carpinea* +, I. AK *Lecidea parasema* +, I. AK *Caloplaca cerina* +, I. SK *Pertusaria amara* +—1, I. Pa *P. sulcata* 1—2, IV. Pa *Hypogymnia physodes* 1—2, III.

5. *Physcietum ascendens typicum* FREY et OCHSN. 1926.

Charakterarten: An *Physcia ascendens* +—3, V. An *Ph. tenella* +—2, IV. Pa *Ph. stellaris* 1—3, III. Pa *Ph. aipolia* 1—4, III. Pa *Ph. orbicularis* +—3, III. Pa *Physconia pulverulenta* 1—2, III. Pa *Ph. grisea* 1—3, III. Pa *Xanthoria parietina* +—3, IV. Pa *X. parietina virescens* +—3, III. Pa *Parmelia aspera* +—1, I. SK *Candelaria concolor* +, I. AK *Lecanora rugosella* +, I. Pa *Parmelia tiliacea* 2—3, II. AK *Lecanora subfuscata* +—1, III. AK *Lecidea parasema* +—1, II. AK *L. elaeochroma* +—1, I. AK *L. glomerulosa* +, AK *Buellia punctata* +, I. AK *Lecanora carpinea* +—1, I. SK *Pertusaria amara* 2—3, II. SK. P. *globulifera* +—1, II. Ra *Evernia prunastri* 1—2, III. Ra *Ramalina farinacea* +—1, I. Ra *R. fraxinea* +—1, I. Pa *Hypogymnia physodes* +—1, II. Pa *Parmelia sulcata* 1—4, III. Begleiter: Pa *Parmelia dubia* 1—2, I. Pa *Physcia tribacia* +—1, I. SK *Lep-raria candelaris* +—2, I.

6. *Physcietum ascendens parmiosum glabrae* BARKM. 1958

Differentialarten: Pa *Parmelia glabra* +—3, IV. Pa *P. subargentifera* 1—3, II. Pa *P. fuliginosa* +—2, II. Ra *Pseudevernia furfuracea* +—1, I.

7. *Physcietum ascendens physciosum griseae* BARKM. 1958

Differentialarten: Pa *Physconia grisea* 1—3, IV. Ra *Ramalina farinacea* +—1, II. SK *Phlyctis argena* +—1, I.

8. *Physcietum ascendens ramalinum fraxineae* OCHSN. 1928

Differentialarten: Ra *Ramalina fraxinea* 1—2, II. Ra *R. farinacea* +—1, I. Ra *Evernia prunastri* 1—2, I. Ra *Pseudevernia furfuracea* 1, I.

9. *Physcietum ascendens cladoniosum nov. var.*

Differentialarten: Cl *Cladonia coniocraea* 1—2, II. Cl *Cl. magyarica corticicola*, 1—2, II. Cl *Cl. fimbriata* +—1, I.

Die an Weißpappelstämmen öfters vorkommenden Moose: *Radula complanata*, *Madotheca platyphylla*, *Frullania dilatata*, *Syntrichia papillosa*, *S. subulata*, *Leskea polycarpa*, *Amblystegium subtile*, *A. serpens*, *Brachythecium salebrosum*, *Br. velutinum*, *Pylaea polyantha*, *Hypnum cupressiforme*.

Vorkommen: In allen untersuchten Sandwäldern, in der *Festuco-Quercetum roboris popule-tosum albae mesophyllum* Soó Assoziation.

Bemerkung: Die Erscheinung des *Physcietum ascendens* und seiner verschiedenen Varianten an den *Populus alba* und *canescens* Stämmen mit einer großen Anzahl der Charakterarten und mit hohen Deckungswerten ist auffällig. Besonders die typische Zönose fühlt sich wohl an der Borke der Weißpappeln als Grundlage. Das Altern der Stämme wird durch die bekanntgemachten Varianten der Zönose bezeichnet, die ihren Schlußgesellschaftscharakter in der neuen *cladoniosum* Variante erreichen und die Folgen des Altwerdens sind.

c) An *Pinus nigra* Stämmen

Die in den Kalkboden unserer Sandwäldungen gelegten Schwarzkieferstämme sind im allgemeinen auf Sandsteppenkräuter bzw. auf deren aufgeackerten Boden geraten, mit deren Charakterarten in der Krautschicht. Das zusammengeschlossene Laubwerk läßt nur wenigen Licht bis zum Waldboden kommen. Die innerhalb des Waldes dominierende Temperatur zeigt in den warmen Sommertagen eine wesentliche 25—30 °C Abweichung von der Temperatur der Lichtungen. Die ununterbrochen fallenden und den Boden bedeckenden Nadelblätter, obzwar die Bodenvegetation der Schwarzkieferwälder dünn ist, beschützen den Boden gut vor Vertrocknung und halten ihn immer nass und feucht. Später der Verdickung der MULLSCHICHT und der Wasserbindung zufolge können auch die mehr hygrophilen Arten der *Festucion rupicolae*-Föderation in die Vegetation der Krautschicht geraten.

An der besser beleuchteten (6—8000 lux) nördlichen und nordwestlichen Rande der Auwälder, in einem feuchten Boden, sowie im Schattengang der Wacholdersträu-

cher ist üppig entwickeltes *Cladonietum alcicornis danubiale* nov. var. zu finden. An dem basalen Teil der Kieferstämme, unmittelbar über dem Boden, höchstens bis zur Höhe 20—25 cm kommt eine hauptsächlich aus Laubflechten bestehende Zönose vor. Diese sind die folgenden:

1. *Parmelietum caperatae* FELS. 1941

Charakterarten: Pa *Parmelia caperata* 1—2, I. Pa *P. dubia* 1—3, II. Pa *P. tiliacea* +—1, I. AK *Buellia punctata* +—1, I. Pa *Parmelia fuliginosa* 1—2, II. Pa *P. subargentifera* 1—2, II. Ra *Evernia prunastri* 1—2, I. Ra *Pseudevernia furfuracea* +—2, I. Ra *Ramalina calycaris* +—1, I. Pa *Parmelia exasperatula* +—1, I. Pa *P. sulcata* 1—3, IV. Pa *Hypogymnia physodes* 1—3, IV. Pa *H. tubulosa* 1—2, I.

2. *Physcietum ascendens* OCHSN. *parmelietosum physodis* OCHSN. 1928

Differentialarten: Pa *Hypogymnia physodes* 1—5, V. Pa *H. tubulosa* 1—2, I. Ra *Evernia prunastri* 1—2, I.

3. *Physcietum ascendens* OCHSN. *cladoniosum n. var.*

Differentialarten: Cl *Cladonia coniocraea* +—1, I. Cl *Cl. fimbriata* +—1, I. Cl *Cladonia magyrica corticicola* +—1, I.

4. *Parmelietum acetabulae* OCHSN. *parmelietosum scorteeae* (FREY) OCHSN. 1928 Dominanter Differentialart: Pa *Parmelia tiliacea* 1—3, IV.

5. *Parmelietum acetabulae* OCHSN. *parmelietosum sulcatae* (OCHSN.) DUVIGN. 1942

Charakterarten: Pa *Parmelia acetabulum* 1—3, IV. Pa *P. tiliacea* +—1, I. Pa *P. fuliginosa* 1—2, II. Pa *P. subargentifera* 1—2, II. Pa *P. caperata* +—2, I. Pa *P. dubia* 1—3, II. Ra *Evernia prunastri* 1—2, I. Ra *Pseudevernia furfuracea* +—2, II. AK *Lecidea parasema* +—1, I. AK *L. elaeochroma* +, I. Ra *Ramalina fastigiata* +—1, I. AK *Buellia punctata* +—1, I. AK *Buellia punctata* +—1, I. Pa *Parmelia sulcata* 1—3, IV.

Die an den Kieferstämmen vorkommenden Moose: Die am basalen Teil der Kieferstämme vorkommenden Moose dringen vom Waldboden aus an die unteren Teile der Stämme hinauf. Diese Arten sind von Á. Boros¹⁶ aufgezählt und I. Györfly verweist auf ihren montanen Ursprung.¹⁷

Vorkommen: Die *cladoniosum* Variante des *Physcietum ascendens* habe ich im „Gedenk-Wald“ bei Ásotthalom (114 m. s. m.) in den Jahren 1965 und 1970 und im Pálfája-Wald bei Nagykőrös in 1970 gefunden. Die anderen Flechtengesellschaften kommen in den Schwarzkieferauwäldern eines jeden geforschten Sandwaldes vor.

d) An der *Juniperus communis* Zweigen

Physcietum ascendens parmelietosum physodis OCHSN. 1928

Charakterarten: An *Phycia ascendens* 1—3, IV. An *Ph. Tenella* +—1, III. Pa *Xanthoria parietina* 1, II. Pa *Xanthoria aureola* +—1, I. SK *Candelaria concolor* +—1, I. AK *Buellia punctata* +—1, I. Ra *Evernia prunastri* 1, I. Pa *Parmelia subargentifera* 1—2, II. Pa *Hypogymnia physodes* 1—4, IV. Pa *H. tubulosa* 1, I. Pa *Parmelia sulcata* 1—3, III.

Begleiter: Pa *Phycia luganensis* +—1, I. — An den die Sandoberfläche berührenden, beinahe waagrecht liegenden Ästchen: Cl *Cladonia coniocraea* 1—2, I. Cl *Cl. fimbriata* +—1, I. Mo *Frullania dilatata*, blättriges Lebermoos 1—2, II. Mo *Homalothecium sericeum* 1—2, I., aber die interessantesten sind Mo *Platygyrium repens* +—1, I. und Mo *Neckera crispa* +—1, I (Vgl. Boros, 1968: 346, 389).

Vorkommen: Im Wald bei Nagybugac (ca 126—129. m. s. m.). Es ist eine, in den Subassoziationen *Festucetum vaginae danubiale juniperetosum* Soó und *populetum* Soó an den aus den Stämmen der Wacholdersträucher ausgewachsenen oft beinahe waagrecht liegenden ältesten Zweigen erscheinende Flechtenzönose, die auffällig viele *Hypogymnia physodes* Individuen enthält. Im allgemeinen ist sie eine artenarme Gesellschaft: — während in der typischen Form des *Physcietum ascendens* 30—35 Flechtenarten vorkommen — die Artenliste des *Physcietum parmelietosum physodis* ist kurz, sie besteht aus 9—10 größtenteils zum Typus Pa gehörenden Laubflechten, einigen Begleitern von Typus Cl und je einem Leber-, bzw. Laubmoos. (Die Bodenmoose ähneln den Moosgesellschaften der Kieferauwälder). Als eine epixyle Rindengesellschaft, sie ist eine mild basophile und zugleich auch eine stark nitrophile, die Sandbedeckung bis zu einem gewissen Grade ertragende koniophile Zönose, weil die fallende Belaubung und auch andere organische Bruchstücke sich bei den Stämmen der Zweige anhäufen. In Hinsicht des Wasserhaushalts ist sie eine xero-mesophile und in Betracht des Lichtanspruchs photo-skiophile Gesellschaft.

¹⁶ Boros, 1968: 188.

¹⁷ Györfly, 1943: 133.

e) An *Betula pendula* Stämmen

Physcietum ascendantis OCHSN. *xanthoriosum parietinae* OCHSN. 1928

Charakterarten: An *Physcia ascendens* 1—3, II. An Ph: *tenella* 1—2, II. Pa Ph. *stellaris* 1—2, II. Pa Ph. *orbicularis* +—1, I. Pa Ph. *aipolia* 1—2, II. Pa *Xanthoria parietina* 1—2, II. Pa *Parmelia exasperatula* 1—2, I. Pa P. *fuliginosa* 1—2, II. Pa P. *tiliacea* 1—2, I. AK *Lecanora subfuscata* +—1, III. AK L. *carpinea* +—1, I. SK *Pertusaria amara* 1—2, II. SK P. *globulifera* 1—2, II. Ra *Ramalina fraxinea* +—1, I. Ra R. *farinacea* +—1, I. Ra *Evernia prunastri* 1—2, II. Pa *Hypogymnia physodes* 1—2, II. Pa *Parmelia sulcata* 1—3, III.

Begleiter: Die an den basalen Teilen der Birkenstämmen gefundenen Moosarten ähneln den Moosgesellschaften der *Populus* Stämmen.

Vorkommen: In den Subassoziationen *Festucetum vaginatae danubiale* Soó *salicetosum rosmarinifoliae* (Magyar) Soó und *populetosum* Soó, im Wald bei Csengele in 1965 (ca 98 m. s. m.), im Gedenkwald bei Ásotthalom in 1970 (ca 114 m. s. m.) und im Großwald bei Nagykőrös gleichfalls in 1970 (ca 139 m. s. m.)

f) An *Robinia pseudo-acacia* Stämmen

1. *Lecanoretum carpinae continentale* (GALLÉ) BARKM. 1958

Charakterarten: AK *Lecanora carpinea* +—1, II. AK *Caloplaca cerina* +, I. AK *Lecidea elaeochroma* +—1, I. AK *Lecanora subfuscata* +—1, I. AK L. *subrugosa* +, I. AK *Candelariella vitellina* +, I. AK *Rinodina pyrinea* +—1, I. AK *Lecidea parasema* +—1, I. Ra *Evernia prunastri* 1—2, II. Pa *Xanthoria parietina* 1—2, II. Pa *Parmelia sulcata* 1—4, IV. Pa *Hypogymnia physodes* 1—4, IV.

2. *Physcietum ascendantis* OCHSN. 1928

Charakterarten: An *Physcia ascendens* +—3, IV. An Ph. *tenella* +—1, III. Pa Ph. *stellaris* 1—2, II. Pa Ph. *orbicularis* +—1, II. Pa *Physconia grisea* 1—2, II. Pa *Physcia aipolia* 1—2, IV. Pa Ph. *leptalea* +—1, I. Pa *Xanthoria parietina* +—4, V. AK *Lecanora carpinea* +—1, II. AK *Caloplaca pyracea* +—1, I. AK C. *cerina* +—1, Pa I. *Parmelia sulcata* 1—4, IV. Pa *Hypogymnia physodes* 2—4, IV.

3. *Parmelietum acetabulae* OCHSN. 1928

Charakterarten: Pa *Parmelia acetabulum* 1—2, I. An *Anaptychia ciliaris* 1—2, I. Pa *Xanthoria parietina* 1—3, IV. An *Physcia ascendens* +—3, IV. SK *Candelaria concolor* +—1, I. Pa *Parmelia subargentifera* 1—2, II. Pa P. *caperata* 1—2, II. Pa P. *dubia* +—1, I. Ra *Evernia prunastri* 1—2, II, AK *Lecanora subfuscata* +—1, I. AK *Lecidea parasema* +—1, I. Ra *Ramalina farinacea* +—1, I. Pa *Parmelia sulcata* 1—5, IV. Pa *Hypogymnia physodes* +—3, II.

Die an *Robinia* Stämmen öfters vorkommenden Moose: *Homalothecium sericeum*, *Brachythecium salebrosum*, Br. *populeum*, *Grimmia pulvinata*, *Leucodon sciuroides*, *Amblystegium serpens*, *Hypnum cupressiforme*, *Pylaea polyantha*.

Vorkommen: Die aufgezählten Flechtzönosen kommen in den untersuchten Sandgebieten in der *Bromo sterili-Robinetum* (Pócs) Soó cult. consoc. Assoziation vor.

g) An *Crataegus monogyna* Stämmen und Zweigen

Arthonietum dispersae GALLÉ 1935

Charakterarten: IK *Arthonia dispersa* +—1, I. IK A. *radiata* +—1, I. AK *Lecidea elaeochroma* +—, I. An *Physcia ascendens* +—1, I. Pa *Xanthoria parietina* +—1, I. Pa *Parmelia subargentifera* +—, I. Pa P. *sulcata* +—1, I.

Begleiter: Grüne Alge *Protococcus viridis* (+—2, I.) in den basalen Teilen der Stämme und in den entsprechenden Regionen der Krautschicht, in N., N. E. und N. W. Expositionen.

Vorkommen: Ich habe sie in den *Festucetum vaginatae danubiale* Soó *populetosum* Subassoziationen im Gedenk-Wald bei Ásotthalom (ca 114 m. s. m.) in den Jahren 1965 und 1970 beobachtet.

Bemerkung: Die zum Pa-Typus gehörenden *Parmelia* und *Xanthoria* Arten und die zum An-Typus gehörende *Physcia* Art zeigen in die Richtung der *Physcietum ascendantis* succession.

h) An *Salix rosmarinifolia* Zweigen

Physcietum ascendantis OCHSN. (FRAGM.) 1928

Charakterarten: An *Physcia ascendens* +—1, I. An Ph. *tenella* +—1, I. Pa *Xanthoria parietina* *ectanea* +—1, Pa *Parmelia fuliginosa* 1—2, I. AK *Lecidea glomerulosa* +, I. AK *Caloplaca ceri-*

nella —, I. AK *Rinodina pyrina* +, I. AK *Lecanora sambuci* +, I. An *Anaptychia ciliaris* +—, I
— *Parmelia sulcata* +, I.

Vorkommen: In der älteren *Festucetum vaginatae danubiale Soó salicetosum rosmarinifoliae* (Magyar) *Soó* Subassoziation, auf dem Gebiet eines jeden untersuchten Waldes.

Bemerkung: Flechten an Waldweiden-Zweigen wurden erst auf Grund I. Györflys Sammlung (Szeged) von Ö. Szatala¹⁸ besprochen. Ich habe seine Angaben, nachdem eine jede der von ihm determinierten Arten zur *Physcietum ascendens* Zönose gehört, auch in meine Aufzählung aufgenommen.

i) An den aus dem Sand herausstehenden Teilen der *Fumana procumbens*

Physcietum ascendens Ochn. (FRAGM.) 1928

Charakterarten: An *Physcia ascendens* 1—2, III. An *Ph. tenella* +—1, III. Pa *Ph. stellaris* +—1, II. Pa *Ph. orbicularis* +—1, I. Pa *Xanthoria parietina* 1—2, IV. Pa *X. aureola* +—1, I. Pa *Physcia aipolia* +—1, I. AK *Caloplaca pyracea* +, I. AK *Rinodina pyrina* +, I. AK *Candelariella xanthostigma* +, I. Pa *Parmelia sulcata* +—1, I.

Begleiter: AK *Lecanora sambuci* +, I. AK *Microglæna* (*Allarthonia*) *tenellula* +, I.

Vorkommen: Von *Fumana procumbens* hat erst Ö. Szatala Flechten mitgeteilt, die von I. Györfly im „Földi“-Wald bei Kelebia gesammelt worden waren (ca 124 m. s. m.).¹⁹ Ich selber habe in der *Festucetum vaginatae danubiale Soó fumanetosum* (Magyar, *Soó*) Assoziation bei Nagybugac auf den um die Bauernhöfe um Szank befindlichen Hügelchen (ca 124—130 m. s. m.) einige von Flechten üppig bedeckte Stämme gefunden.

Bemerkung: Die Anwesenheit der *Fumana procumbens* deutet auf die ungünstigsten Bodenverhältnisse mit einem außerordentlich ariden Mikroklima und eine Verarmung des Bodens in Nährstoffen hin.²⁰ Die alten, von Flechten bedeckten *Fumana* Stämme zeigen das Fortschreiten dieses Vorgangs.

j) An *Gleditsia triacanthos* Stämmen

1. *Lecanoretum carpineae continentale* (GALLÉ) BARKM. 1958

Charakterarten: AK *Lecanora carpinea* +—1, I. AK *Lecidea elaeochroma* +—1, I. AK *Lecanora subfusca* +—1, I. AK *L. subrugosa* +—1, I. AK *Candelariella vitellina* +—1, I. AK *Lecidea glomerulosa* +—1, I. Ra *Evernia prunastri* 1—2, I. Pa *Parmelia sulcata* 1—2, I.

Begleiter: SK *Candelaria concolor citrina* 1—2, I.

Vorkommen: Wald bei Csengele, 1965. Ca 98 m. s. m. (Gallé). Wald der Fachschule zu Ásotthalom, 1965 und 1970. Ca 120 m. s. m. (Gallé). Nagyerdő bei Nagykőrös, 1970. Ca 130, m. s. m. (Gallé).

2. *Physcietum ascendens* OCHSN. *parmelietosum physodis* OCHSN. 1928

Wichtigere Charakter- und Differentialarten: Pa *Hypogymnia physodes* +—2, II. Pa *Physcia stellaris* +—1, I. Ra *Ramalina farinacea* +—1, I. Ra *Evernia prunastri* +—1, I. Pa *Hypogymnia subtubulosa* +—1, I. Pa *Parmelia sulcata* 1—2, II. Pa *Xanthoria parietina* +—1, I.

Bemerkung: Die *Gleditsia* ist kein charakterischer Baum der Sandwälder. Gleichwohl hatte ich einige von Flechten bedeckte Stämme gefunden, die Erwähnung der Flechtenzönosen deren ich für notwendig erachtete um das Bild vollständiger zu machen.

BIOMASSENPRODUKTION UND WASSERKAPAZITÄT EINIGER SANDFLECHTENARTEN

Für die Messung der organischen Stoffproduktion der Flechten sind die Bodenstrauchflechten die geeignetsten. Sie sind geeignet teils weil sie viel schneller wachsen als die an die Felsenoberflächen haftenden Krustenflechten oder die an den

¹⁸ Szatala, 1942: 493—496.

¹⁹ Szatala, 1942: 495—496.

²⁰ Hargitai, 1940: 213.

Baumstämmen lebenden Epiphytenflechtenarten. Demzufolge bedecken sie größere Oberflächen auch auf dem Sandboden, können leicht gesammelt und leichter gereinigt werden, als die eng an den Grund haftenden Formen.

Ich habe eine Biomassenproduktion bisher nur bei der xerothermen Sandflechte *Cladonia magyarica* untersucht.²¹ Jetzt habe ich meine Forschungen außer der *Cl. magyarica* noch auch auf einige auf Sandboden lebende *Cladonia*-arten ausweitert.

Es wurden die folgenden Methoden angewandt.

Von zehn ausgewählten Mustergebieten mit je 1 dm² Oberfläche und von 90—100% Bedeckung habe ich jeden dort befindlichen organischen Stoff zusammengesammelt, von den an ihm gehafteten Sand sorgfältig gereinigt, ihn in frischem Zustand gewogen und den so erhaltenen Wert als „Gesamtgewicht“ behandelt. Dieser Wert enthält also außer den an den Musteroberflächen gefundenen Flechtenlagern auch die Stengel, die gefallen Blätter, die Frucht, den Samen der wenigen dort eingewurzelten kleinen Blütenpflanzen, die Stengelchen der mit den Flechten assoziierten, Moose, usw. Nach Abwägung habe ich aus allen Mustern das reine Material aussortiert und auch das abgewogen. Dann trocknete ich die in luft getrocknetem Zustand befindlichen Flechtenmuster an 80 °C Temperatur 24 Stunden lang weiter und erhielt so das Gewicht des wasserfreien Stoffs. Diesen Stoff habe ich in einem Glühkopf glühend gemacht, das Aschengewicht gewogen und aus dem Gewicht des wasserfreien Stoffs abgezogen. So habe ich das Gewicht des auf einer 1 dm² Oberfläche von den Flechten produzierten organischen Stoffs erhalten. Aus den zehn Messungsangaben habe ich Durchschnittswerte gerechnet und diese Angabe geriet in die Spalte des „organischen Stoffes“ der hier folgenden Tabelle 2.

Tabelle 2.

Die Biomassa — Produktion von einigen Sandflechtenarten
(Durchschnittsergebnisse von je 10 Messungen)

Benennung der Flechte	Gesamtgewicht genommen vom 1 dm ² grossen Musterflecken	Gewicht des Luftgetrockneten, reinen Flechtenmaterials	Trockengewicht nach 24 stündigen Trocknung bei 80 °C Hitze	Mass des Wasserverlustes	Aschenrest nach der Ausglühung	Gewicht der gesamten organischen Stoffe
<i>Cladonia foliacea</i>	8,085	8,020	7,675	0,345	1,735	5,940
<i>Cladonia magyarica</i>	17,160	8,980	7,930	1,147	1,932	6,406
<i>Cladonia cornutoradiata</i>	13,955	9,250	8,890	0,360	1,805	7,085
<i>Cladonia rangiformis</i>	11,480	8,880	7,170	1,710	1,275	5,896
<i>Cladonia furcata</i>	16,296	12,053	11,760	0,293	0,897	10,868

²¹ Gallé, 1968: 247.

Tabelle 3 gibt dieselben Ergebnisse umgerechnet zu 100 g Trockenstoff, was auch die prozentualen Werte bedeutet und so die leichtere Gegenüberstellung ermöglicht.

Tabelle 3.

Biomassa-Werte umgerechnet zum Gewicht von 100 Gram wasserfreien Stoffen

Benennung der Flechte	Produktion des organischen Stoffes	Gewicht des Aschenrestes nach der Ausglühung	Maximale Wasserkapazität
<i>Cladonia foliacea</i>	77,443	22,557	211,075
<i>Cladonia magyarica</i>	80,833	19,167	299,118
<i>Cladonia cornutoradiata</i>	70,845	29,155	211,778
<i>Cladonia rangiformis</i>	82,140	17,860	174,191
<i>Cladonia furcata</i>	92,307	7,693	191,920

Meine mit der Biomassenproduktion der Flechten verbundenen Untersuchungen bestätigen übrigens die bei der Besprechung der im Naturschutzgebiet zu Csévharaszt und in dem IBP Arbeitsgebiet ausgeführten Arbeiten von T. Simon verlautbarte Feststellung, wonach die Rolle der Moos-Flechtenpioniere in der Brometum tectorum und Festucetum vaginatae Gesellschaft sehr bedeutend ist, weil ihre *Quantität* die der Blütenpflanzen besonders in der einjährigen Krautschicht im allgemeinen überwiegt.²²

Um die maximale Wasserkapazität der verschiedenen xerophilen Flechtenarten feststellen zu können, habe ich den trockenstoff mit Beregnungsberieselung befeuchtet solange er Wasser aufzunehmen vermochte. Dann hatte ich die Muster für die Dauer von 24 Stunden unter eine Glasglocke gelegt, damit das an die Oberfläche der Lager gehaftete Wasser herablaufen kann, ohne daß die Pflanzen in der dunstgesättigten Luft (oder: Atmosphäre) an ihrem Feuchtigkeitsgehalt verlieren würden. Das Maß der maximalen Wasserkapazität wurde von den in diesem Zustand abgewogenen Mustern gegeben.

Das von Flechtenlagern den herunterrinnende Wasser habe ich in Petri-Schalen aufgefaßt. Es war auffällig — besonders bei den *Cladonia furcata* Lagern — daß die herabrinne Flüssigkeit eine hellbraune Färbung hatte, was dafür spricht, daß das Berieselungswasser und in der Natur der Regen aus den Flechtenlagern gewisse Verbindungen die wasserlöslich sind und an die Hyphenmengen nicht eng haften, abwässern. Die abtröpfelnde Flüssigkeit zeigte bei der Untersuchung der Reaktion 6,05—6,09 pH Wert (eine von Marianne Gallé mit elektrischen pH-Messer erzielte Messungsangabe). Die ein wenig saure, jeder Wahrscheinlichkeit nach auch Flechtensäuren enthaltende Lösung, die auch einen gebundenen Stickstoff- und Phosphorgehalt enthält, spielt auch in der Humusbildung des Bodens eine Rolle. Die pionier ähnliche, bodenvorbereitende Funktion der Flechten wird auch von diesem Phänomen wohl hervorgehoben.

Nach Beseitigung der Glasglocken, in einem Laboratoriumsraum von 20—22 °C, habe ich das Maß des Wasserverlustes der Flechtenmuster in 24 h Perioden sechs

²² Simon, 1971, I.: 105—111.

Tage lang gemessen um festzustellen, in welchem Tempo die einzelnen Sandflechtenarten die aufgenommene Wassermenge verlieren. Am 5., bzw. 6. Tage habe ich keine wesentliche Gewichtänderung mehr beobachtet.

Tabelle 4.

Ergebnisse der Wasserkapazitäts- und Wasserverlustmessungen bei einigen Sandflechtenarten

Benennung der Flechte	Gewicht des reinen getrockneten Flechtenmaterials (80 C°) 24 Stunden	Gewicht des mit Wasser gesättigten Trockenmaterials	Die maximale Wasserkapazität	Mass des Wasserverlustes in Gramm angegeben nach					
				1	2	3	4	5	6
				Tagen					
<i>Cladonia foliacea</i>	7,675	23,875	16,200	14,300	8,987	7,955	7,806	7,787	7,704
<i>Cladonia magyarica</i>	7,930	31,650	23,720	24,815	16,395	9,360	8,460	8,375	8,250
<i>Cladonia cornutoradiata</i>	8,890	29,550	20,660	20,500	15,270	11,310	9,220	9,110	9,005
<i>Cladonia rangiformis</i>	7,170	19,760	12,590	13,150	9,550	7,600	7,370	7,350	7,245
<i>Cladonia furcata</i>	11,760	34,264	22,504	24,291	20,550	15,084	12,818	12,072	11,831

Der Prozeß des Wasserverlustes ist natürlich im Gelände, wo der Prozess von der starken Erwärmung, der trocknenden Wirkung des Windes beschleunigt wird viel schneller. Auch die Wirkung des Taus und der Bodenfeuchtigkeit, die die temporäre Rückgewinnung eines Teiles der verlorenen Feuchtigkeit auch in niederschlagsfreien Tagen sichern, bedeuten im Gelände eine gewisse Abweichung von den laboratorischen Verhältnissen.

Ich habe für die Feststellung des Ganges der Wasseraufnahme, des Wasserverlustes bei den untersuchten Arten, trotz der aufgezählten Faktoren, ein gutes Vergleichungsmaterial erhalten. Es zeigt sich aus den absoluten Angaben der Wasserkapazität und ihrer Umrechnung auf 100 g vertrockneten Stoff, daß die xerophyten Sandflechten selbst eine Wassermenge aufzunehmen vermögen, die zwei-dreimal größer ist als ihr Eigengewicht, was ihre Anpassungsfähigkeit an das extreme Mikroklima wohl erklärt. Es ist interessant, daß von den untersuchten Arten die *Cladonia magyarica* die Wasseraufnahme größten Grades auszuführen vermag. Dieses Phänomen kann damit erklärt werden, daß bei dieser Flechtenart das Wasser von dem primären Lager und den gelappten Podozien zusammen aufgesaugt wird und der Wasserdunst sich auch innerhalb der trichterförmigen, innerlich hohlen Podozien anhäuft. Der schwammige Aufbau der Lagerstielwände eine strukturelle Einrichtung ist, die die Funktion der Wasseraufnahme-Wassererhaltung in großem Maße befördert.²³

²³ Gallé, 1968. Table III. Fig. 1, 2, 4.

ZUSAMMENFASSUNG

In der Abhandlung werden die Boden- und Rindenflechten-, bzw. Moosvegetation und Zönosen der in dem südlichen Teil der großen ungarischen Tiefebene liegenden Sandböden und Sandwäldungen besprochen. Verf. beschäftigt sich nach einer kurzen Besprechung der Forschungsgeschichte mit den geographischen und meteorologischen Faktoren, berührend das Makro- und Mikroklima des untersuchten Gebietes. In dem die Zusammensetzung der Vegetation behandelnden Abschnitt geht er auf die Bekanntmachung und Sukzessionsverhältnisse der Krautgesellschaften der berühmten Sandgebiete ein. In dem zönologischen Teil legt er die Boden- und Epiphytengesellschaften ausführlich dar und charakterisiert sie. Neue Zönosen für das Schrifttum sind: *Cladonietum alcicornis* KLEM. var. *danubiale* nov. var., das am feuchten Waldrande der Schwarzkieferwälder, bzw. im Schattengang der Wacholdersträucher vorkommt und *Physcietum ascendentis* OCHSN. var. *cladoniosum* nov. var., das selbst auf die basalen Teile der *Pinus nigra* und *Populus alba* Stämme hinaufdringt, bei den letzten selbst bis zu 120 cm Höhe. Die Abhandlung bespricht endlich die Produktion der organischen Stoffe einiger sandbewohnende Strauchflechten, ihre Wasserkapazität bzw. den Gang ihrer Wasserleitung und Austrocknung.

LITERATUR

- Bacsó N. (1959), Magyarország éghajlata. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Bodrogközy, Gy. (1956), Untersuchungen über die synökologischen Verhältnisse der Sandbödenwälder in der Umgebung von Szeged. — *Acta Biol. Szeged. Pars. Bot.* 2: 1—12.
- Bodrogközy, Gy. (1957), Die Vegetation der Weisspappel-Haine in dem Reservat „Emlékerdő“ bei Szeged-Ásotthalom. — *Acta Biol. Szeged. Pars. Bot.* 3: 127—140.
- Boros A. (1935), A nagykörösvidéki homoki erdők növényvilága. — *Nagykörösi Múzeumkör. Kiadv.*, 1: 1—22.
- Boros Á. (1943), A mohok a természetben és az ember életében. — *Term.-tud. Közl.* 75: 33—46.
- Boros, Á. (1962), Über die Steppenmoose. — *Die Pyramide*, 10: 120—122.
- Boros, Á. (1963), Die Steppenflechten. — *Die Pyramide*, 2: 59—61.
- Boros, Á. (1968), Bryogeographie und Bryoflora Ungarns. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 1—466.
- Föriss F (1942), Újabb adatok Szeged és környékének zuzmóflórájához. — *Neuere Angaben zur Flechtenflora von Szeged und Umgebung.* — *Acta Botanica Szeged*, 1: 94—101.
- Gallé L. (1930), Szegedi zuzmóasszociációk. — *Lichenassoziationen aus Szeged.* — *Fol. Crypt.*, 1: 933—946.
- Gallé L. (1960), A zombói láperdő zuzmóflórája. — *Die Flechtenflora des Moorwaldes bei Zombó.* — *Móra F. Múz. Évk.*, 1958—59: 251—258.
- Gallé, L. (1968, I.), Deutung und richtige Bezeichnung der aus Ungarn beschriebenen Flechtenzönosen. — *Acta Bot. Acad. Sci. Hung.*, 14: 29—40.
- Gallé, L. (1968, II.), The xerothermic Lichen Species *Cladonia magyarica* Vain. — *A Cladonia magyarica* Vain. xerotherm zuzmófajról. — *Móra F. Múz. Évk.*, 1968: 237—268.
- Gallé, L. (1970), Une forme corticole nouvelle de *Cladonia magyarica* — *Revue Bryol. et Lichénol.*, 37: 991 — 993.
- Gallé, L. (1972), A homoki fehérynárfatörzsek epiphyton vegetációja. — *Móra F. Múz. Évk.*, 1971: 15—35.
- Grumann, V. J. (1963), *Catalogus Lichenum Germaniae.* — Stuttgart. pp. I—VIII, 1—208.
- Győrffy I. (1943), A nagybugaci erdő borókásairól. — *Termtud. Közl.* 75. Pf.: 127—136.
- Hargitai Z. (1937, 1940, 1942), Nagykörös növényvilága. — *Die Vegetation von Nagykörös.* — I. A. Flóra. — *Debr. Ref. Koll. Tanárk. Int. Dolg.*, 17: 213—262. — II. A homoki növénytársulások. — *Bot. Közlem.*, 37: 205—240. — III. Mikroklima vizsgálatok a nagykörösi Nagyerdőben. — *Acta Geobot. Hung. Kolozsvár*, 4: 197—240.
- Hollós L. (1896), *Növényzet, in* Bagi L. „Kecskemét múltja és jelene”, p.: 77—147.
- Klement, O. (1955), *Prodromus der Mitteleuropäischen Flechtengesellschaften.* — *Fedde's Rep. spec. nov. Beih.* 135: 1—194.

- Lengyel E.* (1931), Szeged-környéki homokfajták összehasonlító közzetani vizsgálata. — Alföldkutató Biz. Könyvt. VII. Szakoszt. Közl. 2: 1—104.
- Magyar P.* (1933, I.), A homokfásítás növényzociológiai alapjai. — Erd. Kísérlet, 35: 139—227.
- Magyar P.* (1933, II.), A homoki növényzet, mint a homokfásítás útmutatója. — Erd. Lapok, : 281—313.
- Magyar P.* (1935), Párolgásmérések az Alföldön homoki ligetes erdőkben. — Erd. Kísérlet, 37: 76—120.
- Magyar P.* (1936), Növényökológiai vizsgálatok az alföldi homokon. — Erd. Kísérlet, 38: 115—233.
- Précsényi I.* (1956), Mikroklíma mérések a gödöllői Száritópuszta legelőjén. — Bot. Közl., 46: 267—274.
- Précsényi I.* (1967), Teresztris növényi-produkció tanulmányok néhány módszertani kérdése. Some methodical problems of production-studies on terrestrial vegetation. — Bot. Közl. 54: 167—174.
- Simon T.* (1971, I.), A csévharaszi természetvédelmi és IBP mintaterület. — The nature reserve and IBP sampling Area of Csévharaszt. — Áll. Közl., 58: 105—111.
- Simon T.* (1971, II.), A Duna—Tisza közti gyepek produkciójának kutatása (A Nemzetközi Biológiai Program csévharaszi mintaterülete) — Búvár, 26: 139—144.
- Simon, T. and Kovács-Láng, E.* (1968), Fractional analysis of humus production in the soil of a pioneer sand plant community. — Acta Biol. Acad. Sci. Hung., 19: 529—
- Soó R.* (1956), Homoki növénytársulásaink áttekintése és fejlődéstörténete. — Übersicht und Entwicklungsgeschichte der Pflanzengemeinschaften der ungarischen Sandbodens. — I. Biol. Vándorgy. előad. ism. Budapest: 60—62.
- Soó R.* (1964, 1966, 1968, 1970), A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve. — Synopsis systematico-geobotanica vegetationisque Hungariae. — Akadémiai Kiadó, Budapest, I.: 1—589, II.: 1—655, III.: 1—506, IV.: 1—644.
- Szatala Ö.* (1942), A *Fumana procumbens* zuzmótársasága. Fol. Crypt., 2: 495—496.
- Szatala Ö.* (1942), Lichenologica fragmenta: Enumeratio lichenum ad cortices *Salicis rosmarinifoliae* in tractu oppidi Szeged in silva „Alsó Ásotthalmi erdő” ab Professore Györfly collectorum et ab me determinatorum. — Fol. Crypt, 2: 943—946.
- Szodfridt I.* (1969), Borókás nyárasok Bugac környékén. — Wacholder-Pappelwälder in der Gegend von Bugac. — Bot. Közl., 56: 159—165.
- Szodfridt, I.—Faragó, S.* (1968), Talajvíz és vegetáció kapcsolata a Duna—Tisza köze homokterületén. — Zusammenhang zwischen Grundwasser und Vegetation in Donau—Theiss Sandgebiet. — Bot. Közl., 55: 69—75.

VASVÁRI MIKLÓS

1898—1945

KEVE ANDRÁS—MARIÁN MIKLÓS

(Budapest, Madártani Intézet)

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Szeged régi időkől kezdve a magyar madártan egyik fellelőjére. Szeged környékéről valók a XIX. század elejéről származó első madár-preparátumok, melyeket Natterer bécsi preparátor gyűjtött és amelyeket a bécsi múzeum még ma is őriz. A század végén Szegedről kapott segítőtársakat Herman Ottó az 1890-es „minta megfigyelő hálózathoz” Lakatos Károly és Zsótér László személyében.

1898. V. 7-én született Vasvári Miklós, aki újjászervezte a magyar madártant. Elemi és középiskoláit Szegeden végezte, majd Temesváron fejezte be. Egyetemi éveit Budapesten kezdte, de Szegeden zárta le. (1. kép.)

Budapesti tanulmányai idején, alakismeretének fejlesztése céljából állandóan tanulmányozta a Nemzeti Múzeum gyűjteményét, és így figyelt fel rá Fejérvári Géza professzor, aki akkor e múzeum herpetológiai gyűjteményét vezette. Érdeklődését a herpetológia felé irányítja, doktori értekezése tárgyául is a zöldgyík (*Lacerta viridis* LAUR.) „formakörét” ajánlja. Méhelyi Lajos, a budapesti állattani tanszék professzora, látván lelkes, odaadó buzgalmát, szívesen támogatja, sőt javasolja Csörgéy Titusz-nak, hogy vegye fel, mint egyetemi hallgatót díjnoknak a Madártani Intézethez, ami 1922-ben meg is történt. (Élete végéig itt dolgozott, mint kutató. Az igazgatói címet halála után kapta meg.)

Fejérvári és Méhely azonban ellentétbe kerültek és így Vasváriak nem volt kilátása arra, hogy a Nemzeti Múzeum gyűjteményében készült doktori értekezést, melyben a Róma környéki zöldgyíkot *Lacerta viridis fejérvári*-nek nevezte el, Méhely elfogadja. Ezért doktorálni Farkas Béla professzorhoz, Szegedre jelentkezett. A nyilvános szereplés, a vizsgázás azonban az olyan szerény és elfogódott fiatalembernek mint Vasvári, nem volt kenyerre. Farkas sem ismerhette még fel a rövid idő alatt tehetségét, a vizsgalásban égő, megzavarodott jelöltet első alkalommal el is bukatta. Ez az elfogódottság későbbi nyilvános szereplésein egész életén át kísérte.

1923-ban, mint megélhetéssel küzdő diák, neveléséget vállalt Somogy megyében Ormádon (ma Zala megyéhez tartozik), ahol herpetológiai sikert aratott. Megtalálta Belső-Somogy síkságán az addig magashegységi állatnak tartott keresztvipera fekete változatát (*Vipera berus* L. var. *prester* L.), melyet azonnal elküldött Méhelynek. Méhely igen nagy lelkesedéssel fogadja a felfedezést és a küldeményt,

1. kép: Vasvári Miklós (jobbról) a szegedi Fehértón Weisz Tiborral

csak annyit fűz hozzá — mint ezt Vasvári mesélte —, hogy kár volt a szép kígyó torkát olyan nagyon megszorítani.

Vasvári első sikereit tehát a herpetológia terén aratta, de első tanulmánya, majd felfedezése után ezen a téren elhallgatott. Hiába ösztökéltük itt-ott elért újabb eredményeinek publikálására, a kisázsiai gyíkok, kígyók, stb. feldolgozására, nem állt kötélnék. Ennek okát könnyű megmagyarázni. A tudására féltékeny ornitológus kollegák azt híresztelték róla, különösen a felettes hatóságoknál, hogy Vasvári nem is ornitológus, hiszen disszertációját sem a madártanból készítette, annak ellenére hogy a Madártani Intézetben dolgozik. Így későbbi irodalmi működésében már csak annyiban találunk herpetológiát, hogy a madarak táplálékában előforduló kétéltűekről, hüllőkről ír. (Pl. ásóbéka [1931, 1938.] seltopuzik [1943]).

Vasvári herpetológiai munkásságáról még a következőket mondhatjuk:

Az 1926-ban megjelent „Adatok a zöldgyík-formakör ismeretéhez” c. nagyobb tanulmánya, mely egyben doktori disszertációja, egyetlen herpatológiai publikációja. Jelentős irodalmi anyag áttekintése alapján és Európa több intézetéből, valamint saját gyűjtéséből származó nagy összehasonlító anyag megvizsgálása után rendkívül gondnal készült, sok részletre kiterjedő, az ökológiai vonatkozásokat is szem előtt tartó rendszertani tanulmány. A Közép-Európában élő zöldgyík (*Lacerta viridis* LAUR.) alfajait és fajváltozatait tekinti át, és a habitus, testméretek, színezet, földrajzi elterjedés és tartózkodási hely alapján igyekszik analizálni a „formakör” helyzetét. Tudvalevő, hogy a *Lacerta* genus szisztematikai és genetikai tekintetben a *Vertebrata*-k egyik legnehezebben elemezhető nemzetsége. Ezért is jelentős Vasvári munkája, amely néhány érdekes és a mai hazai herpetológiai munkákban sem elhanyagolható megállapítást tesz. Vasvári „oroszlánkörmeinek” jelentkezésére mutat, amikor tanulmányában vitába száll Mertenssel, aki azóta Európa legjelentősebb herpetológusává emelkedett.

Érdekes és jól megfogott témájú munkája volt az alföldi és dombvidéki borókásokban élő zöldgyík-populációk alaktani és életmódtani kutatása.

Budapest környékén a homoki gyík (*Lacerta taurica* PALL.) elterjedését vizsgálta és — Kevének tett kijelentése szerint — a mezőgazdasági vásár mellett húzódó vasúti töltéseken gyakorinak találta.

Tudjuk azt is, hogy kisázsiai kutatóútja alkalmával a gekkókra (*Gymnodactylus kotschy* STND.) különös gondot fordított, amelyre egy az elutazása idején Prágában megjelent tanulmány terelte figyelmét.

Pontos munkamódszerének bizonyítéka a fennmaradt mikroszisztematikai munkalapja. (2. kép.)

Vasvárit nemcsak a kétéltűek, hüllők és madarak érdekelték. Első megjelent írása a kisémlősökre (1920) vonatkozik. Ezen a téren legjelentősebb tanulmánya (1923) a házi patkány elterjedésével foglalkozik. Egy olyan fajjal, melyet a vándorpatkány szorított ki, és ma kétséges, hogy Magyarországon megtalálható. Az emlőstan terén legjelentősebb felfedezése (1943, 1950) a patkányfejű pocok (*Microtus oeconomus* [PALL.]) kisbalatoni előfordulásának megállapítása. Jelenlétét ragadozó madarak gyomortartalmának vizsgálatával mutatta ki. Élő példányokat Szunyoghy csak esztendőök múltán talált e területen. Emlőstani munkásságáról is ugyanazt állapíthatjuk meg, mint a herpetológiáiról: a későbbiekben nem kívánt publikálni róluk. Pedig, ha csak fogási módszereit, vagy a fogságban tartott csíkos egérről (*Sicista subtilis* [PALL.]) feljegyzett észleléseit megírja, sokat adhatott volna a mammalológiának.

Ami a zoológia egyéb ágait illeti, kevés magyar zoológus rendelkezett olyan széles alaktani ismeretekkel, mint ő. Mindig szerény volt és hangsúlyozta, hogy csak a

madártan terén szakember. Saját ismereteit, melyeket az egyetemen, majd később szorgalmas és tervszerű tanulmányai során szerzett, lebecsülte. Sokszor előfordult, hogy a szakembereknek meghatározásra küldött gyomortartalom-anyagok analízise csak előzetes vizsgálatának eredményét erősítette meg, sőt saját meghatározása pontosabb volt. Ezt csak azok tudták, akik vele együtt dolgoztak.

Ornitológusról írunk, tehát csodálkozhat az olvasó, hogy Vasvárinak egyéb irányú kutatásait mutattuk be először. Ennek két oka van: egyik, hogy disszertációját herpetológiából írta. A második, hogy ezzel kívánjuk hangsúlyozni, mennyire tágak voltak ismeretei a zoológia egész területén, ami jellemzi Vasvári beállítottságát. Mindig kihangsúlyozta, hogy a madarakat nem szabad az állatvilág egyéb tagjaitól elkülönítve vizsgálni. Amikor vizsgálatai megindultak, a magyar zoológia még alig hallott valamit az élemláncokról, a cönológia is kevésbé ismert fogalom volt. Vasvári azonban megérezte a fejlődés jövő irányát. Chernel halálával egyidőben került a Madártani Intézethez, Chernel munkássága hatott rá legerősebben. Azé a Chernelé, aki világosan kifejtette örökbecsű könyvében, (Magyarország madarai, különös tekintettel gazdasági jelentőségükre, 1899), majd későbbi munkáiban is, hogy az alkalmazott zoológia nem lehet értékes elméleti alapok nélkül, viszont éleslátással minden elméleti tudományból lesűrhető annak gyakorlati felhasználásának lehetősége is: „...alapfeltételét nem csupán a madarak életének, hanem kiválóan táplálkozásának és táplálékának ismerete képezi, felölelve mindazokat a viszonyokat és vonatkozásokat, amelyek a szárnyasok világát az emberrel, más állatokkal és növényekkel, sőt az egész természet háztartásának bonyodalmas hálózatában külön és azokat egymásközött is összeszövik.”

Chernel nyomdokain Vasvári is azt hangsúlyozta, hogy mindenekelőtt jobban meg kell ismernünk faunánkat és annak összetételét. Tőle tanultuk, hogy útjegyzeteinkben pontosan, példányszám szerint kell feljegyeznünk a madarakat. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, milyen évszakos fejlődésű állapotban van a természet, milyen az időjárás, hiszen ennek megfelelő az állatmozgás is. Már somogyi madártani eredményei is mutatták, hogy a magyar ornisz ismeretének csak az alapjai vannak lefektetve, igazi felkutatása még csak most következik. Ezért utazgat annyit. Ismételten felkeresi Somogyot, jár a Duna—Tisza között, a Tisza mellett, stb. Vasvári világít rá a magyar szikések állatföldrajzi jelentőségére, de rámutat arra is, hogy az ember alkotásai, mint pl. a halastavak, hogyan befolyásolhatják a madárvilág összetételét. Így kerül össze az 1930-as évek elején Beretzk Péterrel, akit gyakran felkeres, hogy együtt járják a Szegedi Fehértót, mely akkor még szikes pusztá, majd még Vasvári idejében fokozatosan és egyre gyorsabban halastóvá alakul át. Vasvári itt madárgyűrűzést is végzett.

Alföldi vizsgálatai közül különösen a kékcsőrű récére (*Oxyura leucocephala* SCOPOLI) vonatkozót kell kiemelni. Sok évi kutatás után sikerül csak egy elhagyott fészekalj tojást szereznie az Örkény melletti Madarasi-tóról. (Keve azonban emlékezik, hogy amikor Vasvári és Vezényi Árpád társaságában az 1920-as évek végének egyik augusztusában felkeresték a tavat, még több mint 30 öreg és fiatal kékcsőrű récét figyelhettek ott meg.) Volt preparált kadávere, az alkalmilag elejtett példányokból sokat sikerült megszereznie, de a tervezett monográfiát megírni, illetőleg befejezni már nem tudta.

Vasvári belátta, hogy az egész ország területét egymaga nem tudja áttekinteni, és ezért iparkodik a fiatal érdeklődőket megnyerni a madártannak. Napi levelezése egyre növekszik. Ezekben a levelekben buzdít, lelkesít, az új eredmények közlésével irányít. A halála után előkerült levelekből, melyeket Beretzknek, vagy Sáhgy Antalnak írt, számos értékes és csaknem elkallódott adat került napvilágra. Ha Vasvári

nem levelezett volna annyit naponta és leveleivel nem tartotta volna ébren a madarak iránti érdeklődést, avifaunisztikai ismereteink valószínűleg nem állnának a mai fokon.

Bácska ornitológusaira is jelentős hatást gyakorolt. Közülük Csornai Richárd nevét kell kiemelnünk, aki ugyan Nagy Jenőtől nyerte első instrukcióit, de aligha fejlődhetett volna ismereteiben, felfogásában, szervező erőben, ha nem áll a későbbiekben mögötte Vasvári. Csornai közvetítésével Vuja Markov, Dimitrijevitj Boskó, Littharosky Antal és mások mind Vasvári lelkesítő hatására folytatták olyan önfeláldozóan a megkezdett munkát.

Vasvári baráti körét is azokból válogatta ki, azokkal járta az országot, akik azonos érdeklődésűek és hasonlóan széles látókörűek. Az Alföldet Kolosváry Gáborral, a későbbi szegedi egyetemi tanárral, Budapest távolabbi környékét és a Velencei-tavat a malakológus Wagner Jánossal, a hegyvidéket a barlangkutató, mammalógus Sebős Károllyal járta, és még sok nevet sorolhatnánk fel. Keve Andrást is ő karolta fel, mint nagyon kezdőt, aki érdeklődését középiskolai tanárának, Karl Jánosnak köszönhette, de közös kirándulásaik terelték a kutatás útjára. Sok-sok kedves közös élményük feledhetetlenül megmaradt benne.

Vasvári faunisztikai kutatásainak legdédélgettebb terepe Erdély. Az első világháború végén a Magyar Államvasutak édesapját Marosvásárhelyre helyezte. Vasvárit is itt érte 1918. Gyenge szervezete miatt katonának sohasem sorozták be. A szelíd lelkületű fiatalembernek életében talán csak akkor volt hadipuska a kezében, amikor mint „nemzetőr” teljesít szolgálatot. Egy hatalmas szál román fiút adnak melléje. Éjszakai őrjáratukon azonban zoológus voltát nem tudja megtagadni, mert puskával a hátukon együtt gyűjtik a fűrészlábú sáskát (*Saga serrata* FAB.), melynek elterjedését Magyarországon később is lelkesen kutatta, ugyanígy egy másik fajtát, a pirregő tücsökét (*Oecanthus pellucens* SCOP.), vagy a csigák közül a szemcsés meztelencsigát (*Milax gracilis*), melyet gyakorta Kevével együtt is gyűjtöttek, amikor a 30-as évek elején a Herman Ottó úton a Madártani Intézetbe mentek, vagy jöttek.

Erdélyi jegyzeteiből megmaradtak az 1917. XII. 27.—1918. IX. 24., 1928. VII. 12.—VIII. 10., 1930. VIII. 4.—IX. 2., 1941. VI. 17.—27., 1942. VIII. 17.—IX. 5. és az 1943. VII. 6.—VIII. 6. közöttiek, melyek kiadás alatt állanak (Beitr. z. Vogelk.). Ezekből kiolvashatjuk, hogy ezekben az években a ragadozó madaraknak micsoda bősége élt Erdélyben. Útjain az ott mérnökösködő bátyja, továbbá Tolvaly Ferenc, Kornis Károly, Bod Péter és még mások támogatták és látták vendégül.

Erdélyi kutatásai terelték figyelmét a ragadozó madarakra. E csoport lett életének egyik fő témája. Különösképpen a parlagi sas (*Aquila heliaca* SAV.) és a kerecsensólyom (*Falco cherrug* GRAY). Az első témát feldolgozta (1939), a másodikból kimutatott egy a magyar faunára új alfajt (1931, 1935), de már elterjedésére vonatkozó adatait és a gyűjtött nagymennyiségű táplálkozási anyagot nem jutott ideje feldolgozni. A héjának ugyancsak egy Magyarországra nézve új alfaját (*Accipiter gentilis buteoides* MENZB.) találja meg a Chernel-gyűjteményben. A nagy békászó sas (*Aquila clanga* PALLAS) egy érdekes színváltozatára („fulvescens”) bukkan Fába Rezső preparatóriumában és azt meg is szerzi a Madártani Intézetnek. A kis héja (*Accipiter brevipes* SEVERTZOW) két példányát is felfedezi és megszerzi. Előtte csak két példány volt ismeretes. — Nem kis jelentőségű eredménye a pusztai sas (*Aquila nipalensis* [HODGSON]) első bizonyító példányának megtalálása (1935). Studinka Lászlóval járja a lébényi Hanyságot, hogy a hamvas rétihéja (*Circus pygargus* [L.]) fészkelő területét vizsgálja. A Studinka által gyűjtött gazdag táplálkozási anyagot is feldolgozza (1935).

Ha végig lapozzuk az 1930-as években megjelent vadászati, erdészeti lapokat, vadászati útmutatókat, az ismeretterjesztő cikkek egész sorát találjuk, melyeket a ragadozók védelmében írt és sok értékes adatát is ezekben közölte. Ebben a munkában is kitűnő segítőtársakra talált a szerkesztőben, Tömösváry Miklósnak és annak évfolyamtársaiban, Péterfay Józsefben és Nagy Józsefben. Az utóbbi hívja fel a figyelmét a parlagi sas vértési költésére, Péterfay pedig az ország egyik legmagasabb fokon álló fácánosának vezetőjeként, sok vizsgálati anyaggal látta el.

1930-ban Nádler Herbert meghívta az Állatkert szép kiállítási folyóirata, a „Természet” rovatvezetőjének.

Az „éjjeli ragadozók”, a baglyok is erősen érdeklik, különösen a gyöngybagoly (*Tyto alba* SCOPOLI). Az egész világról hatalmas köpet-anyagot gyűjtött össze. Hatalmas alakismeretével Vasvári lett volna hivatott ezen anyag feldolgozására. Örök-ké tépelődő természetű és túlzott lelkiismeretessége miatt a kezdeti próbavizsgálatokon nem jutott túl. Az értékes anyag pedig a Madártani Intézet pusztulásakor elégett.

A ragadozókon és baglyokon kívül, Chernel nyomdokai alapján foglalkozott a bűvárok, a tűzok stb. táplálkozásával is. Legkiemelkedőbb azonban a gémeiken végzett sorozatos vizsgálata. E téren a régi táplálkozástanhoz, az akkoriban „begyelemzésnek” nevezett vizsgálatokhoz képest, egy lépést tett előre, mert nem elégedett meg a gyomrokban talált táplálékmaradványok analízisével. Ökológiai vonatkozásaikban szemlélte a maradványokat úgy, ahogyan azt Chernel megsejtette, de még megvalósítani nem tudta. Hatalmas alakismeret kellett az ilyen kutatásokhoz, hiszen a zsákmány-állatokat, legyen az emlős vagy bogár, stb. nem egészben találta, hanem csak egy-egy csont- vagy chitin páncéltöredék, szőr vagy toll került elő a gyomortartalomból. Ezen töredékek meghatározásának nagy mestere volt Vasvári. Mivel az anyagot természetes összefüggéseiben is tudta szemlélni, ökológiai és állatföldrajzi szempontból is tudta értékelni, egy önálló tudományágat fejlesztett ki (mely a későbbi coenológia legbiztosabb alapja lett): a bromatológiát. A tudományág nevét ugyan nem ő, hanem már Heim de Balsac adta. Mivel azonban Vasvári érte el ezen a téren európai viszonylatban a legszélesebbkörű eredményeket, későbbben neki tulajdonították a névadást is.

Zoológiai szemlélete, valamint gyakori erdélyi útjai további lépésekre is sarkallták. Az erdélyi irodalom tanulmányozása során gyakran kerültek kezébe Danford írásai Erdély és Kisázsia madarairól. Meglátta bennük az összefüggéseket a havasok és a Mezőségi-tavak, nem kevésbé az alföldi szikések és Kisázsia különböző vidékei között. Azt is látta, hogy a magyar fauna jórészt délkeleti eredetű. Elgondolása tehát az volt, hogy akár alapkutató, akár alkalmazott probléma előtt állunk, könnyebb azok megoldása, ha ismerjük az alapokat, vagyis azokat a körülményeket, melyek közt az állatok aránylag még érintetlen környezetben élnek. Már az 1920-as évek első felében tervezte kisázsiai gyűjtőútjait általános zoológiai alapon, hogy az összefüggésekre rámutathasson. Meglehetősen kidolgozott tervét már 1927-ben a Nemzetközi Zoológiai Kongresszus alkalmából iparkodott kora legnagyobb ornitológus tekintélyével, Dr. Erwin Stresemann professzonnal megbeszélni. Csalódás érte, amikor meghallotta, hogy Stresemann 1933-ban két kiváló zoológust küldött Kisázsia kutatására. Ők már második útjukról is visszatértek, eredményeiket publikálták, amikor Vasvári még mindig hiába harcol kiküldetéséért. Végre Dudich Endre professzor vette kezébe a tervet és így 1936. VII. 16.—X., valamint 1937. V. 7.—IX. 10. között mégiscsak sikerült megvalósítania az utazását. Sőt második útjára kíséret is vitt magával Pátkai Imre személyében.

Első útját hajóval teszi meg Konstantinápolyig, onnan Rodostóba megy, Törökország európai partjaira. Majd Ankarába utazik, melynek környékén elsősorban

a tavakat tanulmányozza. Innen először északnyugatnak fordul Brussa vidékére, ahol szintén a tavakat vizsgálja, de ez alkalomból megmássza a bithyniai Olympost, az Ulu-Daghot is. Innen a Fekete-tenger partját látogatja meg, Samsun Bafra és Tokat környékén gyűjt, megfigyel. (3. kép.)

3. kép: Vasvári Miklós Tokatban (Kisázsia) preparálás közben

Második útján Ankara az első cél. Ismét járja a tavakat és a környék hegyeit. Tartózkodása a tervezettnél hosszabbra nyúlik, mivel az akkori kurd zavargások miatt a török hatóságok csak nehezen adják meg az engedélyt, hogy délkeleti irányba folytassa útját. Hosszabb ideig gyűjt Diarbekirnél és Adana környékén, végre eléri Pátkai- val Mardinnál az iraki határt. Egyik útján sem dúslakodott a Magyar Tudományos Akadémia anyagi támogatásában. Csak rendkívüli akaraterejének és szívós kitartásának köszönhető, hogy munkáját elvégezhette. Volt olyan időszak, amikor napokig cukrászsüteményen élnek mindketten, mivel ez volt a legolcsóbb. Viszont nem várt oldalról kapott támogatást, a Kisázsiaiában dolgozó mén-telepvezetők és mérnökök részéről, akik közül főként Radomszky Árpád és Ásvány László nevét kell kiemelnünk. Első útján, miután Vasvári nem volt vadász, ők gyűjtik számára a madarakat is.

Anyagát ellenszolgáltatás nélkül ajándékozta a Magyar Nemzeti Múzeumnak. A feldolgozás késett, és ennek több oka volt. Egyik, hogy Vasvári még egy harmadik kis-ázsiai utat is kívánt tenni, és csak összesítve kívánta feldolgozni eredményeit — ennek véghezvitelében azonban már megakadályozta a háború. Másik, hogy az 1937-es útról Pátkai- val együtt súlyos maláriával tértek vissza, és hónapokig kórházi ápolásra kényszerültek. Az okok közt volt az is, hogy betegsége alatt bontották fel a Nemzeti Múzeumban csomagjait és az anyag némileg összekeveredett. Mégis megírta rövid összefoglalóját (1938). Balogh János feldolgozta a pók-anyagát, Kaszab Zoltán és Endrődy Sebő a bogarak egyes csoportjait, Szunyoghy János a földikutyákat. Wagner János pedig a csigákat és kagylókat. Ebből az anyagból Vasvári nevét viselik a következő alakok: *Spalax monticola vasvárii* SZUNYOGI; *Cercoma vasvárii* KASZAB; *Chondrus blandus vasvárii* WAGNER; *Loxia curvirostra vasvárii* KEVE. (Utóbbi nem Vasvári anyagából származik.)

Közben a hazai faunáról sem feledkezett meg, és számos faunisztikai és állatföldrajzi megállapításán kívül a következő fajokat vezette be, mint novumokat a magyar fauna-jegyzékbe: *Dendrocopos syriacus* HEMPR. et EHRENB., *Larus hyperboreus* GUNN., *Anser brachyrhyncus* BAILL., *Anser indicus* LATH.

Új kutatásnak szab irányt: az 1941-ben felvetett „szinkron madárvizsgálat” gondolata, amellyel a madárvonulás vizsgálatát ökológiai alapokra helyezi. Amikor a szegedi Fehértón Beretzkkel, Weisz Tiborral vagy a Szármelléken Nagy László- val és Máté Lászlóval látta az átvonuló partimadár-tömeget, felvetődött benne a gondolat: milyen ökológiai körülmények tömörítik ezeket a madarakat, az állományok miként kerülnek egymással kapcsolatba, miként befolyásolja a terep a vonulás irányát, ha szárazság vagy túl magas vízállás nem ad módot, hogy megpihenjenek a madarak? hogyan keresnek pótlást, vagy csak egyszerűen átrepülnek azt? Sok kérdés, melyeknek jó része ma is megoldatlan maradt.

Vasvári már második kisázsiai útja után mély lelki depresszióban élt. Nemcsak családi csapások érték, de feje felett lebegett az egyre szigorodó „zsidó-törvény” is. Csodálatos, hogy ennek ellenére még 1943-ban publikál és előadásokat tart az Állattani Szakosztályban, segíti a publikálni kívánókat, köztük Kevét is.

1944. IV. 1-én találkozott vele utoljára Keve. Amikor az egyik budapesti villa-mos megállón elbúcsúztak egymástól, még nem tudták, hogy a búcsú végleges. Estére Keve megkapta katonai behívóját, Vasvárit pedig még ebben a hónapban kitiltották a Madártani Intézetből. Saját jegyzeteihez is csak a Halélettani Intézetben dolgozó barátai segítségével juthatott hozzá. Rövidesen elviszik munkaszolgálatos-nak. Gyenge fizikuma alig bírja a súlyos testi munkát, pedig még Budapesten is iparkodnak kedvezményekben részesíteni, elősegítik szökését. Ő azonban senkit sem akar bajbahozni, nem szökik, s így decemberben elhurcolják Balfra, ahol teljesen leromlik és mint beteg az SS kezére kerül. Balf és Nagycenk között, valószínűleg 1945. II. 27-én a géppisztolytűz kioltja iskolatársával, Szerb Antallal együtt munkás és érdemekben dús életét.

Vasvári munkássága az elmondottak alapján és az alábbi irodalmi jegyzék tanúsága szerint szerves folytatása és továbbfejlesztése volt a Chernel által megadott vonalnak, korszerű alapokra helyezte a magyar madártant, s mi ennél is több, nevelő munkájával a jövőt is előkészítette. A második volágháborúban a magyar ornitológia tudományos anyagban, kutatógárdában pótolhatatlannak látszó veszteséget szenvedett. Vasvárinak tudható be, hogy a fiatalabb nemzedék az ő útmutatásait követte és ma is az ő nyomdokain halad a nemzetközileg elismert magyar madártani kutatás.

VASVÁRI MIKLÓS MUNKÁSSÁGA

1920

Adatok a házi patkány életmódjának ismeretéhez
(Állatt. Közl., XIX, p. 41—42)

1921

Hazai kisméleinkről
(A Természet, XVII, p. 116—117; 124—125)

1922

A Cerchneis Neumanni Fleisch. Zala-vármegyében — Cerchneis Naumanni Fleisch. im Kom. Zala.
(Aquila, XXVIII, 1921, p. 173 & 207)

Daru nyáron. — Kraniche im Sommer
(Aquila, XXVIII, 1921, p. 174 & 207)

A madárrepülés magassága
(A Természet, XVIII, p. 56)

Az állatszeretetről
(A Természet, XVIII, p. 68—70)

Az európai bölényről
(A Természet, XVIII, p. 102)

A fűrjállomány és a háború.
(A Természet, XVIII, p. 102)

Keselyúk fogságban való szaporodása.
(A Természet, XVIII, p. 102)

1923

- Faunisztikai adatok. — Faunistische Daten.
(Aquila, XXIX, 1922, p. 167—169 & 190—191)
Vándorsólymok Budapesten. — Wanderfalken in Budapest.
(Aquila, XXIX, 1922, p. 178—180 & 197—198)
Ueber die Rattenarten Europas.
(Zool. Palaearct., I. p. 23—31)

1925

- Az *Epimys rattus* hazai előfordulása.
(Állatt. Közl., XXII, p. 91)
A vörösnakú lúd Magyarországon.
(A Természet, XXI, p. 97—100)

1926

- A jeges-sirály Magyarországon. Die Eismöwe in Ungarn.
(Aquila, XXXII—XXXIII, 1925—26, p. 146—152)
A füles kuvik előfordulása Budapesten. — Das Vorkommen der Zwergohreule in Budapest.
(Aquila, XXXII—XXXIII, 1925—26, p. 251—252 & 281)
Vándorsólymokról. — Über Wanderfalken.
(Aquila, XXXII—XXXIII, 1925—26, p. 259—261 & 288—289)
Adatok a zöld gyík formakör ismeretéhez. — Contributions to the knowledge of the Form-Group of *Lacerta viridis* Laur.
(Állatt. Közl., XXIII, p. 34—70 & 129—132)
A hajnalmadárról (*Tichodroma muraria* L.).
(A Természet, XXII, p. 69—70).
A hazai sasfajokról különös tekintettel a békászó sasokra.
(A Természet, XXII, p. 121—123)
Vizeink környékének emlősei. I. A vizecickány.
(Halászat, XXVII, p. 77—78; 86—87; 91—93)

1929

- Varjú-félék, in Brehm—Schenk, Az állatok Világa. VIII. Madarak I.
(Budapest, p. 306—310; 315—331)
Baglyok — hóbagoly; banka-félék — motmot-félék; szalakóta-félék. in Brehm—Schenk, Az Állatok Világa. IX. Madarak II.
(Budapest, p. 157—172; 179—198; 200—202)
Sólyomszerű madarak — ráró: vándorsólyom — törpe sólyom; ölyvformák; kuhi; sas-formák — hollókeselyű; flamingó — inditai tantalusz. in Brehm—Schenk, Az Állatok Világa. X. Madarak III.
(Budapest, p. 131—134; 194—153; 167—175; 180—212; 287—313)
A vörösnakú lúd téli szállása állatföldrajzi megvilágításban. — Dis Winterquartiere der Rothalsgans in tiergeographischer Beleuchtung.
(Aquila, XXXIV—XXXV, 1927—28, p. 214—241)
Adalékok a bőlömbika és pocgém táplálkozási oekológiájához. — Beiträge zur Ernährungsoekologie von *Botaurus stellaris* L. und *Ardetta minuta* L.
(Aquila, XXXIV—XXXV, 1927—28, p. 342—374)
A monori erdő madarairól. — Über die Vögel des Monorer Waldes.
(Aquila, XXXIV—XXXV, 1927—28, p. 382—383 & 424—425)
Pandion haliaetus adatok. — Daten über *Pandion haliaetus*.
(Aquila, XXXIV—XXXV, 1927—28, p. 387 & 429)
Keselyűk a Dunántúlon. — Gyps fulvus jenseits der Donau.
(Aquila, XXXIV—XXXV, 1927—28, p. 387 & 429)
A kerti sármány új lelőhelye Pest-megyében. — Neuer Fundort der Gartenammer im Komitate Pest.
(Aquila, XXXIV—XXXV, 1927—28, p. 391 & 433)
Parus lugubris Kolozs megyében — *Parus lugubris* in Komitate Kolozs.
(Aquila, XXXIV—XXXV, 1927—28, p. 391 & 433)
A seregély költése Budapest belterületén. — Das Brüten von *Sturnus vulgaris* im Innern von Budapest.

- (Aquila, XXXIV—XXXV, 1927—28, p. 398—399 & 440)
 A gyöngybagoly kétszeri költéséről. — Über zweimaliges Brüten von Strix flammea.
 (Aquila, XXXIV—XXXV, 1927—28, p. 400—401 & 442—443)
 A bölömbika és pocgém táplálékáról.
 (Állatt. Közl., XXVI, p. 127)
 Adatok a magyarországi madarak pontosabb ismeretéhez.
 (Állatt. Közl., XXVI, p. 209)
 Albinizmus és leucizmus.
 (A Természet, XXV, p. 128—134)

1930

- Új harkály a magyar faunában. — Ein neuer Specht in der ungarischen Fauna.
 (Állatt. Közl., XXVII, p. 93—97)
 A rövidujjú héja (*Astur brevipes* Sew.) erdélyi előfordulása.
 (Állatt. Közl., XXVII, p. 214)
 A szakállas saskeselyű balatonvidéki előfordulása.
 (A Természet, XXVI, p. 42—43)
 „A Magyarország előforduló ragadozó madarak meghatározója „Írta: Szemere Zoltán, 1930,
 p. 1—78 képekkel.
 (A Természet, XXVI, p. 188)
 Beköszöntő.
 (A Természet, XXVI, p. 254)
 A szajkóról.
 (A Természet, XXVI, p. 257)
 A pólingfajok pontosabb ismerete érdekében.
 (A Természet, XXVI, p. 257)
 Milyen alakú a fekete harkály odújának röplyuka?
 (A Természet, XXVI, p. 257)
 Az egerészölyv és gatyásölyv táplálkozása.
 (A Természet, XXVI, p. 281—282)
 A bütykös ásólúd.
 (A Természet, XXVI, p. 283)
 A halászsasról, *Pandion haliaetus* L.
 (Halászat, 31, p. 85—88)
 A rétisas halászat jelentősége.
 (Halászat, 31, p. 96—97)
 A vándorsólyom és a házigalambok.
 (Modern Tenyésztők Lapja, I, p. 7—8)
 Egy és más vércséinkről
 (Nimród Vadászujság, XVIII, p. 249—250)
 Megjegyzések a nyári lúdról.
 (Nimród Vadászujság, XVIII, p. 530—531)
 A nyúl ragadozó madár ellenségei.
 (Nimród Vadászujság, XVIII, p. 595—599)

1931

- A barnakánya és darázsölyv különös táplálkozási módja. — Besondere Ernährungsweise des Braunen Milans und Wespenbussards.
 (Aquila, XXXVI—XXXVII, 1929—30, p. 129—134)
 Tanulmányok a vörösgém (*Ardea purpurea* L.) táplálkozásáról. — Studien über die Ernährung des Purpurreiher (Ardea purpurea L.).
 (Aquila, XXXVI—XXXVII, 1929—30, p. 231—293)
 Denevér vándorsólyom gyomrában. — Fledermaus im Magen des Wanderfalken.
 (Aquila, XXXVI—XXXVII, 1929—30, p. 313 & 345)
 Két érdekes színezetű madár bemutatása.
 (Állatt. Közl., XXVIII, p. 63)
 A kis héja erdélyi előfordulása. — Vorkommen des Zwerghabichts in Siebenbürgen.
 (Állatt. Közl., XXVIII, p. 91—102)
 A középázsiai *Falco cherrug saceroides* Menzb. első előfordulása hazánkban és Európában.
 (Állatt. Közl., XXVIII, p. 122)

- A madarak különösen a bűvárok gastrolithjai.
(Állatt. Közl., XXVIII, p. 201)
- A barna ásóbéka (*Pelobates fuscus* Laur.) szerepe madaraink táplálkozásában.
(Állatt. Közl., XXVIII, p. 202)
- Tanulmányok a vörösgém (*Ardea purpurea* L.) táplálkozásáról.
(Állatt. Közl., XXVIII, p. 202)
- A holló települési viszonyai.
(Term. Tud. Közl., LXIII, p. 523—524)
- Téli ragadozó madaraink.
(Az Erdő, V, no. 12, p. 7—8)
- A vörösbegy (*Erithacus rubecula* L.) rendszertani helyzetéről.
(A Természet, XXVII, p. 13—14)
- A szirtisas (*Aquila chrysaetus* L.) állománya Svédországban.
(A Természet, XXVII, p. 14)
- A madarak lábtartása.
(A Természet, XXVII, p. 14)
- Megjegyzés „Egerészölyv és macskabagoly élethalál harca” c. cikkhez.
(A Természet, XXVII, p. 15)
- A csókák Budapesten.
(A Természet, XXVII, p. 40—41)
- A szárcsák vonulásáról.
(A Természet, XXVII, p. 41)
- Megjegyzés Tas József „Reggel a Rózsadombon” c. cikkhez.
(A Természet, XXVII, p. 112)
- A fehérfoltos és fehér bivalyok.
(A Természet, XXVII, p. 133—134)
- A vigantol szerepe a szobamadarak táplálkozásában.
(A Természet, XXVII, p. 192)
- Az örvös-légykapóról.
(A Természet, XXVII, p. 274—275)
- Hattyú és lúd korcsa.
(A Természet, XXVII, p. 275)
- A kékcőrű réce védelme érdekében.
(A Természet, XXVII, p. 300)
- A fogolyról.
(Nimród Vadászújság, XIX, p. 593—596)
- Néhány érdekes ragadozó madarunk különösen táplálkozási és természetvédelmi szempontból.
(Vadászati Útmutató, VIII.)

1932

- Fejezetek a ragadozó madarak táplálkozásánából.
(Állatt. Közl., XIX, p. 98)
- A császármadárőről.
(Az erdő, VI, p. 10—12)
- Három vadgalambunk.
(Az Erdő, VI, p. 65—69)
- Fészkelő ragadozó madaraink.
(Az Erdő, VI, p. 112—123)
- Érkeznek a vadludak.
(Az Erdő, VI, p. 176—177)
- A héja galambászati jelentősége.
(Az Erdő, VI, p. 239—242)
- A korallcsőrű pinty.
(A Természet, XXVIII, p. 94)
- Vadászat és ornitológia.
(Nimród Vadászújság, XX, p. 280—281)
- Ragadozó madaraink testsúlya és teljesítőképessége.
(Vadászati Útmutató, VIII, p.)
- Coccidiosis-járvány gyöngybaglyok közt.
(Különlenyomat)

1933

- Nyári képek Magyarország madárvilágából.
(Állatt. Közl., XXX, p. 107)
- A parlagi sas (*Aquila heliaca*) fészkelése Csonkamagyarországon.
(Állatt. Közl., XXX, p. 202)
- Cinegefeléléink viszonylagos gyakorisága.
(Az Erdő, VII, p. 94—96: 122—124)
- A fogoly és fácán ragadozó madár-ellenségei.
(Az erdő, VII, p. 237—242)

1934

- Fejezetek a ragadozó madarak táplálkozásánából. II.
(Állatt. Közl., XXXI, p. 113)
- Madon P., Les Rapaces d'Europe...
(Állatt. Közl., XXXI, p. 223—224)
- Az „indiai” békázósas első előfordulása Magyarországon.
(Nimród Vadászújság, XXII, p. 584)
- A rétisásról.
(Vadászati Közlöny, I, p. 12—13)
- A rétisás neve.
(Vadászati Közlöny, I, p. 32)
- Hogyan idézi elő a közép-sárszalonka a mekegést?
(A Természet, XXX, p. 132)
- Megjegyzés a „Növényevő rétisás” című közleményhez.
(M. Vadászújság, XXXIV, p. 284)

1935

- Avifaunánk néhány új és ritka alakjáról. — Über einige neue und seltene Vögel unserer Ornithofauna.
(Aquila, XXXVIII—XLI, 1931—34, p. 289—307)
- A hamvas rétihéja táplálkozásáról. — Über die Ernährung der Wiesenweihe.
(Aquila, XXXVIII—XLI, 1931—34, p. 308—329)
- A barátkeselyű gyakori fészkelése az Erdélyi Érchegységben. — Das einstige Brüten des Mönchgeiers im Siebenbürgischen Erzgebirge.
(Aquila, XXXVIII—XLI, 1931—34, p. 361 & 425)
- Királykák nyári előfordulása parkban. — Sommerliches Vorkommen von Goldhänchen in einem Park.
(Aquila, XXXVIII—XLI, 1931—34, p. 361—362 & 413)
- A seregély terjedése Budapesten. — Die Ausbreitung von *Sturnus vulgaris* als Brutvogel in Budapest.
(Aquila, XXXVIII—XLI, 1931—34, p. 368 & 432)
- Kecskefejő a nagyvárosban. — Ziegenmelker in der Gross-Stadt.
(Aquila, XXXVIII—XLI, 1931—34, p. 368—369 & 432—433)
- Ékfarkú halfarkas nyári előfordulása. — Das Vorkommen der Schmarotzer-Raubmöwe im Sommer.
(Aquila, XXXVIII—XLI, 1931—34, p. 381 & 447)
- Nagy godák júliusi összeseregélése. — Grosser Flug von *Limosa aegocephala*. Bechst. im Juli.
(Aquila, XXXVIII—XLI, 1931—34, p. 384 & 450)
- A réti fülesbagoly rámege az idegen zsákmányra is. — *Asio accipitrinus* frisst auch eine fremde Beute an.
(Aquila, XXXVIII—XLI, 1931—34, p. 392 & 457—458)
- A *Dendrocopos maior* téli dobolása. — Das winterliche Trommeln von *Dendrocopos maior*.
(Aquila, XXXVIII—XLI, 1931—34, p. 392—393 & 458—459)
- Két új madár a magyar faunában.
(Állatt. Közl., XXXII, p. 96)

1936

- A gyöngybagoly (Tyto) rendszertani helyzete táplálkozástani vizsgálatok alapján.
(Állatt. Közl., XXXIII, p. 100)
- A nagy bukó „lazac-szín”-éről.
(Term. Tud. Közl. Pótf., LXVIII, p. 80—81)
- Előfordult-e a kiscigény Magyarországon?
(Term. Tud. Közl., Pótf., LXVIII, p. 81)
- Indiai-lúd Magyarországon.
(A Természet, XXXII, p. 16)
- Az indiai-lúd Magyarországon.
(A Természet, XXXII, p. 43—44)
- A tukánok.
(A Természet, XXXII, p. 94—95)
- Szokatlanul sötéthatású nagylilike.
(A Természet, XXXII, p. 119—120)
- Pusztítják-e a vadludak a halat?
(Nimród Vadászujság, XXIV, p. 55—57)

1937

- Rövid beszámoló Törökországban végzett kutatóútjairól.
(Hungaria, 3, p. 1—3)
- A kakuk tápláléka.
(A Természet, XXIII, p. 193)
- Nyári képek Magyarország madárvilágából.
(Debreceni Szemle, XI, p. 287—293)

1938

- La Rôle du Pelobates dans la Nouriture des Oiseaux.
(Proc. VIII. Int. Orn. Congr., Oxford, 1934, p. 726—729)
- Die Bedeutung der Magensteine (Gastrolithe) bei den Seetauchern (Colymbus).
(Proc. VIII. Int. Orn. Congr., Oxford, 1934, p. 730—743)
- Über die „Morphologie” der Gewölle der Schleiereulen (Tyto) nebst den verwandtschaftlichen Beziehungen der Maskeneule (Phodilus).
(Proc. VIII. Int. Orn. Congr., Oxford, 1934, p. 744—749)
- Skizzen aus der Biocoenose der Vogelwelt von Kleinasien.
(C. R. IX. Congr. Int. Orn., Rouen, 1938, p. 409—414)
- Die wichtigsten Ergebnisse über die Ernährungsoekologie der Reihervögel.
(C. R. IX. Congr. Int. Orn., Rouen, 1938, p. 415—422)
- A mezei pocok szerepe a madarak táplálkozásában. — Die Rolle der Feldmaus als Vogelnahrung.
(Kísérletügyi Közl., XLI, p. 90—96)
- Gerlék.
(A Természet, XXXIV, p. 261—264)
- A kőszálas fészkelése a Vértesben.
(A Természet, XXXIV, p. 264)

1939

- A bakcsó és üstökös gém táplálkozási oekológiája. — Die Ernährungsoekologie des Nachtreihers und Rallenreihers.
(Aquila, XLII—XLV, 1935—38, p. 556—613)
- A pusztai sas (Aquila nipalensis orientalis Cab.), — Das erste Vorkommen des westlichen Steppenadlers in Ungarn.
(Aquila, XLII—XLV, 1935—38, p. 662—663 & 689)
- Poroszlói Graefl Andor.
(Aquila, XLII—XLV, 1935—38, p. 740)
- Die Verbreitung und Oekologie des Kaiseradlers, Aquila heliaca Sav.
(Festschr. E. Strand, Riga, V, p. 290—317)
- Az Országos Mezőgazdasági Kiállítás halászati vonatkozású madártani csoportjáról.
(Halászat, 40, p. 56—57)

1940

Sólyom és holló.

(Nimród Vadászlap, XXVIII, p. 524—525)

Erdély hazatért része és a madárvilág. — Die heimgekehrte Teil Siebenbürgens und die Vogelwelt.

(Erdészeti Lapok, 79, p. 732—738)

Erdély hazatért része és madárvilága.

(Az Erdő, XIV, p. 212—215)

Költözőkódnak a madarak.

(Művelődés, X, p. 5)

O detlicima.

(Lovacki Glasnik, XIX, p. 183—186)

1941

A ragadozókért.

(Nimród Vadászlap, XXIX, p. 251—252)

Ismét a ragadozókról.

(Az Erdő, XV, p. 2—6)

A sokoldalú héja, a ragadozók mintaképe.

(Vadászati Útmutató, XV, p. 373—393)

Miért különösen érdekes Erdély madárvilága?

(Vadászati Útmutató, XV, p. 753—768)

1942

Egyidejű madármegfigyelések különböző helyeken. — Gleichzeitige Vogelbeobachtungen an verschiedenen Orten.

(Vadászati Útmutató, XV, p. 769—771)

Ornithofaunisztikai adatok Magyarországból. — Ornithofaunistische Daten aus Ungarn.

(Aquila, XLVI—XLIX, 1939—42, p. 314—323)

Két érdekes ragadozó madár. — Zwei interessante Raubvögel.

(Aquila, XLVI—XLIX, 1939—42, p. 324—339)

Az 1939/40-es tél és a madárvilág. — Der Winter 1939/40 und die Vogelwelt.

(Aquila, XLVI—XLIX, 1939—42, p. 340—365)

Fákon fészkelő kiskócsagok. — Auf Bäumen nistende Seidenreiher.

(Aquila XLVI—XLIX, 1939—42, p. 453—457 & 484—485)

Darázsölyvek korai vonulása. — Frühzug von Wespenbussarden.

(Aquila. XLVI—XLIX, 1939—42, p. 469 & 501)

A szalakóta épületekben való fészkelése Kisáziában. — Das Nisten der Blaurocke in Gebäuden in Kleinasien.

(Aquila, XLVI—XLIX, 1939—42, p. 472 & 504)

Nünike mint madártáplálék. — Maiwürmer als Vogelnahrung.

(Aquila, XLVI—XLIX, 1939—42, p. 475—476 & 506)

Synchrone ornithologische Beobachtungen an den Gewässern Pannoniens im Herbst 1941. — Egyidejű madártani megfigyelések a Dunántúl vizeinél 1941 őszén.

(M. Biol. Kut. Munk., XIV, p. 132—146)

Die Marmelente in Ungarn.

(Orn. Mber., 50, p. 88)

A rövicsőrrű lúd Magyarországon.

(Állatt. Közl., XXXIX, p. 82)

Két érdekes ragadozó madár bemutatása.

(Állatt. Közl., XXXIX, p. 282)

Dunántúli madárproblémák.

(Dunántúli Szemle, IX, p. 57—62)

A szinkron-madármegfigyelések jelentősége.

(Nimród Vadászlap, XXX, p. 120—122)

Vándorsólyom fészkelése.

(Vadászat-Halászat, 10, p. 258)

1943

- A parlagi sas (*Aquila heliaca* Sav.) fészkelése a Vértes-hegységben.
(Állatt. Közl., XL, p. 115)
- Adatok a dögkeselyű táplálkozásához.
(Állatt. Közl., XL, p. 117)
- A sündisző szerepe az uhu táplálkozásában.
(Állatt. Közl., XL, pp. 117)
- A patkányfejű pocok előfordulása Zala-vármegyében.
(Állatt. Közl., XL, p. 284)
- Hasznos és káros madarak, melyeket vadászoknak és halászoknak ismerni kell.
(Vadász és Horgász Sport, 1943, p. 82)
- Ismét a vándorsólyom fészkeléséről.
(Vadászat-Halászat, 11, p. 8—9.)

1945

- Újabb munkák a hazai ragadozó madarokról.
(Állatt. Közl., XLI—XLII, p. 28)

1950

- A patkányfejű pocok mint madártáplálék. — *Microtus ratticeps* as food of birds.
(*Aquila*, LI—LIV, 1944—47, p. 85—86)

1954

- A szürkegém, a nagy- és kiskócsag táplálkozási ökológiája. — Foodecology of the Common Heron, the Great White Egret and the Little Egret.
(*Aquila*, LV—LVIII, 1948—51, p. 23—30)

1955

- Magyarországi madarak méretei. — Measurements of Hungarian Birds.
(*Aquila*, LIX—LXII, 1952—55, p. 167—184)

1960

- Fattyúzerkő Tiszavalk határában. — Whiskered Tern near Tiszavalk.
(*Aquila*, LXVI, 1959, p. 277 — 310)

1965

- Zoologische Ergebnisse der Tiszaforschung aus den Jahre 1962.
(*Tiscia*, I, p. 71—80)

VASVÁRI MIKLÓS KISÁZSIAI GYŰJTÉSÉT FELDOLGOZÓ TANULMÁNYOK

- Breuning, S.* (1955), Beschreibung einer neuen Rasse des *Dorcadion divisum* Germ. Ceramb., Coleoptera. (*Annal. Hist-nat. Mus. Nat. Hung.*, N. S. 6, p. 263)
- Endrődy S.* (1941), Vasvári Miklós kisázsiai gyűjtőútjának állattani eredményei. VI. Lemezcsápú bogarak (*Lamellicornia*). — *Zoologische Ergebnisse der ersten (VI—IX. 1936) und zweiter (V—VIII. 1937) Forschungsreise N. Vasvári's in Kleinasien. Fächerkäfer (Lamellicornia)* (MTA Mat. Termtud. Ért., IX. p. 925—932)
- Jedlicka, A.* (1952), Neue Carabiden aus der Sammlung des Ungarischen Naturwissenschaftlichen Museums in Budapest. (Col.) (*Annal. Hist-nat. Mus. Nat. Hung.*, N. D. 2., p. 79—93)
- Kaszab Z.* (1939), Vasvári Miklós kisázsiai gyűjtőútjainak állattani eredményei. II. Gyászbogarak (*Tenebrionidae*). — *Zoologische Ergebnisse der ersten (VI—X. 1936) und zweiten (V—VIII. 1937) Forschungsreise N. Vasvári's in Kleinasien. II. Schwarzkäfer (Tenebrionidae)*

- Keve, A.* (1943), Einige neue Vogelrassen aus Asien. (Akad. Anz. Wien, 1943. No. 3—4, p. 16—22)
- Szent-Ivány J.* (1940), Vasvári Miklós I. (1936. VI—X.) és II. (1937. V—VIII.) kisázsiai kutatóútjának állattani eredményei. III. Lepkék (Lepidoptera), — Zoologische Ergebnisse der ersten (VI—X. 1936) und zweiten (V—VIII. 1937) Forschungsreise N. Vasvári's in Kleinasien. (Mat. Termtud. Ért., LIX, p. 350—359)
- Szunyoghy J.* (1941), Két új földikutya Kisásziából. — Zwei neue Blindmäuse aus Kleinasien. (Állatt. Közl. XXXVIII, p. 78—86)
- Wagner J.* (1937), Vasvári Miklós 1936. évi kisázsiai kutatóútjának állattani eredményei. I. Puhatestű állatok (Mollusca). — Zoologische Ergebnisse der Forschungsreise N. Vasvári's in Kleinasien. (Mat. Termtud. Ért. LVI, p. 1042—1060)
- Wagner J.* (1938), Vasvári Miklós második kisázsiai kutatóútjának állattani eredményei. I. Puhatestű állatok (Mollusca). — Zoologische Ergebnisse der zweiten Forschungsreise N. Vasvári's in Kleinasien. Mat. Termtud. Ért., LVII, p. 769—777)
- Wagner, J.* (1940), Neue Mollusken aus Kleinasien. (Ann. Mus. Nat. Hung., Pars Zool. XXXIII, p. 163—166)

VASVÁRI MIKLÓSRÓL ÍRT TANULMÁNYOK

- Gebhardt, L.* (1964), Vasvári, Nikolaus, Dr. in Der Ornithologen Mitteleuropas. (Geissen, pp. 404. p. 370)
- Kate, Ten C. G. B.* (1946), Dr. Nikolaus (Miklós) Vasvári. (Limosa, 19, p. 147)
- Keve A.* (1950), Dr. Vasvári Miklós — Dr. Nikolaus Vasvári. (Aquila, LI—LIV, 1944—47, p. 45—51)
- Keve A.* (1961), Dr. Vasvári Miklós. (Állatt. Közl., XLVIII, p. 3—5)
- Keve, A.* (1972), Aus den Notizen der Forscherfahrt Dr. N. Vasváris in Kleinasien. — Dr. Vasvári Miklós kisázsiai jegyzet-töredékei. (Vertebr-Hung., XII, 1970/71, p. 51—68)

MIKLÓS VASVÁRI (1898—1945)

von

András Keve—Miklós Marián

Die Verfasser machen das Leben und die Tätigkeit vom Naturforscher Miklós Vasvári, (geb. in Szeged) des Neugestalters der ungarischen Ornithologie anlässlich des 75-ten Jahrestags seiner Geburt bekannt.

Er wurde in Szeged geboren. Er studierte hier und in Budapest. Er war Forscher des Instituts für die Ungarische Ornithologie mit unermüdlichem Fleiss und mit grosser Begabung bis zu seinem Tode.

Er hatte den ersten Erfolg auf dem Gebiet der Herpethologie. Zuallererst beschäftigte er sich mit dem „Formenkreis“ der *Lacerta viridis*. Seine bedeutendste Entdeckung auf dem Gebiet der Mammalogie war die Feststellung des Vorkommens des *Microtus oeconomus* PALL. am Kleinbalaton. Er besass in allen Fächern der Zoologie weite morphologische Kenntnisse, die die Begründung der ungarischen ornithologischen Bromathologie ermöglichten. Er hat die synchrone Vogeluntersuchung in Ungarn organisiert. Das Hauptthema seines Lebens war die Untersuchung der Raubvögel. Für die Untersuchung der Ernährung der Eulen hat er eine Menge Sputumsstoffe aus allen Enden der Welt gesammelt, den aber er schon nicht bearbeiten konnte. Das beliebteste Gebiet seiner faunistischen Untersuchungen war Transsylvanien. Zweimal sammelte er Material in Kleinasien (1936, 1937). Bei seiner zweiten Fahrt begleitet ihn auch Imre Pátkai. Sie kehrten mit wertvollem Stoff zurück, dessen Bearbeitung nach dem Tode von Vasvári gemacht wurde.

Die Verfasser geben die Liste der zahlreichen wissenschaftlichen und vervollständigten Werke von Vasvári, ferner die Angaben der über ihn sprechenden bibliographischen Studien.

A FÜGGETLEN KISGAZDAPÁRT ÚJJÁSZERVEZŐDÉSE CSONGRÁD MEGYE TERÜLETÉN 1944—1945-BEN

KANYÓ FERENC

(Szeged, MSZMP Oktatási Igazgatóság)

A felszabadulás utáni katasztrófális helyzetből — melybe a faszizmus taszította az országot — csak a nemzeti összefogás politikája vezethette ki hazánkat. A többpártrendszerre épített népfrentpolitikát a Kommunista Párt dolgozta ki, amely a legszélesebb alapú nemzeti összefogást jelentette. Ez kiterjedt a nemzeti függetlenségi mozgalom minden demokratikus pártjára. Fontos szerepet kapott ebben a másfél évtizedes ellenzéki múltra visszatekintő és a faszizmussal szembefordult Független Kisgazdapárt. (Teljes nevén: Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt.) Részlettanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogy Szegeden és Csongrád megyében a Kisgazdapárt újjászerveződése hogyan ment végbe. Időben ez a felszabadulást követő időszaktól 1945 nyaráig terjedt. Erre az időszakra nemcsak újjászerveződött a párt, hanem két évtizedes történetének virágkorához jutott el, s ennek alapjait a tárgyalt időszakban rakták le.

A Kisgazdapárt újjászervezésében két szakaszt különböztethetünk meg. Az első időszak a felszabadulástól 1944 végéig tartott, amely a szervezeti keretek megalapozásának időszaka volt. A második szakasz 1944 végétől 1945 nyaráig tartott. Ebben a szakaszban épültek ki a pártszervezetek a legalsóbb szinttől a megyei vezető szervekig és amely egybeesett az országos szervek teljes kiépülésével.

A MEGALAPOZÁS IDŐSZAKA

A KISGAZDAPÁRT TEVÉKENYSÉGE A MAGYAR NEMZETI FÜGGETLENSÉGI FRONT LÉTREHOZÁSÁÉRT

A felszabadulást követően Csongrád megyében — a Viharsarok távolabbi részeihez hasonlóan — jelentős tömegmozgalom bontakozott ki. Ebben a tömegmozgalomban, a különböző népi, forradalmi szervek változatos formáinak létrehozásában szerepet játszott a parasztság is. Igaz, ez a tevékenység nagyrészt nélkülözte a politikai tudatosságot, amelynek fő oka, hogy politikai tapasztalatuk — a demokratikus hagyományok hiánya miatt — csekély volt. Az elszigeteltség miatt legtöbb helyen nem is ismerték a kommunista párt politikai irányvonalát a felszabadulás utáni időszakra vonatkozóan, nem ismerték a párt népfrentpolitikáját. Ezért is különösen fontos volt a Kommunista Párt fellépése és helyes gyakorlati politikája. Legtöbbször a párt mozgósító, szervező tevékenysége hatására mozdult meg a parasztság.

A demokratikus tömegmozgalom keretében különösen a népgyűléseknek volt nagy szerepük az új demokratikus állam helyi szerveinek létrehozásában, a párt népfrentpolitikájának megismertetésében és propagálásában. Ezeken a népgyűléseken, falugyűléseken mindenütt részt vett a parasztság, a volt kisgazdák is. Szegeden 1944. október 18-án, Kiskundorozsmán október 23-án rendezett nagy-

gyűlést a kommunista párt, a népfrejtpolitika jegyében, kisgazdák részvételével.¹ A Szeged környéki községekben, falvakban ezt követően került sor nagygyűlésekre. 1944. novemberében Algyón, Alsóközponon, Felsőközponon, Szatymazon, Sándorfalván és Tápén tartottak nagygyűléseket, amelyeken a demokratikus pártok létrehozására buzdítottak a kommunisták. Általában a politikai élet megindításában kezdeményezően léptek fel.² A kommunista párt biztatására a parasztság megmozdult, szervezkedni kezdett.

A Független Kisgazdapárt életre hívása, szervezeti kereteinek újjászervezése kezdettől fogva jelentős szerepet kapott az MKP népfrejtpolitikájában. Ennek oka az, hogy Szeged nagy kiterjedésű külterületein és a környező községekben a lakosság főként mezőgazdasággal foglalkozott. A Kisgazdapárt ellenzéki politikai múltja is élt a közvéleményben. Az MKP a gazdálkodó parasztság és a szegedi polgárság politikai aktivizálásában komoly szerepet szánt a Kisgazdapártnak.

A párt régi szegedi vezetősége, de főként elismert tekintélye: Nagyiván János, jómódú felsővárosi gazda húzódozott a párt újjászervezésétől.³ Ez a visszahúzódozás annál is inkább érthetetlen volt, mert 1944. március 12-én — amikor a német megszállással már számoltak a párt vezetői — a Kisgazdapárt felszabadulás előtti utolsó országos megbeszélésén maga Tildy Zoltán szólította fel a helyi vezetőket, hogy a felszabadulás után mindenütt jelentkezzenek az érkező csapatok parancsnokságán, és kérjenek engedélyt a Kisgazdapárt szervezeteinek felélesztésére.⁴ Nagyiván János ellenállásban már meghúzódozott reakciós alapállása, amely később számos pártellenét kiindulási pontja lett.

A szegedi polgárság is sokáig benuhátságban maradt. A felszabadulás utáni időben a forradalomtól reszketett. Vezetői a Vörös Hadsereg elől menekültek. Politikai benuhátságához hozzájárult a felszabadulás előtti exponált szerepe is. Ezért az MKP szegedi vezetői hiába fordultak a polgársághoz több ízben is felhívással, hogy szervezzék újjá a polgári pártokat. Az eredménytelen felhívások után 1944. november elején az MKP vezetői személyesen keresték fel az itthon maradt közismert, tekintélyes polgári vezetőket a népfrejt megszervezése és egy közös népfrejtlap megindítása érdekében. Ez az első kísérlet nem hozott eredményt.⁵ A kudarc oka 1944. november 9-e előtt az volt, hogy még az MKP szegedi vezetői sem látták elég világosan a népfrejt lényegét. A döntő azonban a polgárság passzivitása és a közügyektől való visszahúzódoása volt. Amikor a polgári erők látták, hogy a felszabadító szovjet csapatok a társadalmi viszonyok megváltoztatását a magyar nép belügyének tekintik, és széles körben megismerték a kommunisták programját, csak akkor kezdtek feléledni, politikailag újjászerveződni.

1944. november 9-től jelentős változás figyelhető meg a népfrejt fejlődésében. A Külföldi Bizottság Szegedre érkezett tagjai is fontos feladatuknak tekintették a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front megalakítását. A személyes tárgyalásokat a továbbiakban ők folytatták, természetesen a szegedi kommunista pártszervezet teljes támogatásával. 1944. november 7-én a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 27. évfordulója alkalmából rendezett ünnepegen az MKP szónoka kijelentette: „Erről a tribünről a Magyar Kommunista Párt vezetősége nevében felszólítást in-

¹ Szegedi Népakarat, 1944. október 19, október 24.

² MSZMP Csongrád megyei Bizottság Archivuma (a továbbiakban PB Archivum) 30/15. öe. 824—825. oldal.

³ Erdei Ferenc: Újság, népfrejt. — Visszaemlékezés. Délmagyarország, 1969. október 11.

⁴ Z. Nagy Ferenc: Ahogy én láttam... Gondolat, 1965. 170. oldal. — Igaz azonban, hogy a Kisgazdapárt vezetői ekkor még angol megszállásban reménykedtek.

⁵ PB Archivum 39/1/1944. — 1944. november 9-i jegyzőkönyv. Gombkötő Péter hozzászólása.

tézek a Szociáldemokrata Párt vezetőihez, a Kisgazdapárthoz és az összes haladó pártokhoz, kezdjék meg és folytassák működésüket.”⁶ Ezekben a napokban kapcsolódott be a Függetlenségi Front megalakításának előkészületeibe Révai József, aki irányító szerepet játszott a további eseményekben. A november 9-i pártértekezlet is az egyik legfontosabb teendőnek, a demokratikus erők összefogási folyamatának meggyorsítását jelölte meg.

Révai József a szerveződő Nemzeti Parasztpárt vezetőjével, Erdei Ferencsel vette fel először a kapcsolatot. Ezután abban fogtak össze, hogy a többi baloldali demokratikus pártot felserkentsék. Ekkor még sem az SZDP, sem a Kisgazdapárt nem mozgolódott.⁷ A politikai kibontakozás tehát elég nehezen ment. A demokratikus pártok is Budapest felé tekintettek, innen várták a kibontakozást. A Délmagyarország 1944. november 19-i első számában némi elkeseredéssel írta: „Majd másfél hónappal Szeged felszabadulása után még csak az MKP és a Parasztpárt lépett föl. Ez is kiáltó bizonyítéka a magyar demokrácia gyengeségének és elnyomottságának. Még demokratikus pártjaink is olyanok voltak a régi feudális és fasiszta uralom alatt, hogy legnagyobbbrészt nem a nép helyi szervezeteire épültek, ezért nem tudnak most központi vezetőség nélkül talpraállni és részt venni a helyi önkormányzatok életében...” „Szükséges és történelmi jelentőségű tennivaló, ...hogy a magyar nép széles tömegei mozduljanak meg az ország újjáépítésében. Mozduljanak meg a régi demokratikus pártok is, mert nélkülük nem végezhetnek teljes értékű és eredményes munkát a legalsó néprétegek új politikai szervezetei.”⁸

Révai József és Erdei Ferenc — Valentiny szociáldemokrata polgármester javaslatára — együtt kereste fel Dr. Balogh István alsóközponti plébánost, aki — a Kisgazdapárt vezetőinek húzódozása ellenére — vállalta, hogy a Kisgazdapárt képviseletében összefog a demokratikus pártokkal és a Délmagyarország című koalíciós napilap szerkesztésében, kiadásában részt vesz, sőt a gazdasági teendőket és a lapterjesztési feladatok irányítását is vállalta. Így indult el a Délmagyarország 1944. november 19-én Révai József, Erdei Ferenc és Dr. Balogh István szerkesztésében.⁹

A baloldali múltú Délmagyarország megjelenése olyan politikai tett volt, amelyet a születő nemzeti egységfront első jelének tekinthetünk. Ez már a politikai összefogást jelentette, mert a Függetlenségi Front lapjaként indult.

A Délmagyarország hasábjain a továbbiakban egyre erőteljesebben bontakozott ki a nemzeti összefogás gondolata. A politikai élet megélénkülése gyorsan haladt előre. A demokratikus pártok újjászervezése is megindult.

A Kisgazdapárt újjászervezésében — az addigi eredménytelen kísérletek után — végül is döntő volt Dr. Balogh István, Szeged-alsóközponti — (ma Mórahalom) — plébános állásfoglalása. Ő 1944. november 12-én azt is vállalta, hogy a Kisgazdapárt képviseletében fellép, és a párt újjászervezését megkezdi. Még aznap be költözött Szegedre, hogy az újjászervezési munkát irányítsa. A Délmagyarország megjelenése után a Kisgazdapárt is szervező eszközökhöz jutott, amelynek révén szólni tudtak a parasztsághoz. Így meggyorsult a Kisgazdapárt szervezeteinek a kiépítése.¹⁰

A politikai életbe való belépéssel Dr. Balogh István személye előtérbe került a párton belül. Ő maga óriási ambícióval szervezett, és 1944. november 23-án létrejött szervezetileg is a Kisgazdapárt. A felszabadulás után először ült össze a párt

⁶ Gerő E., Lesz magyar újjászületés. Szikra, 1944. Szeged.

⁷ Erdei F., idézett visszaemlékezés.

⁸ Délmagyarország, 1944. november 19. „Budapest felé néz az ország” című cikk.

⁹ Erdei F., i. visszaemlékezés.

¹⁰ Huszonöt év történetéből. — Balogh I. visszaemlékezése. Társadalmi Szemle, 1970. 3. szám 43—44. old.

szegedi szervezeteinek elnökségi tanácsa, amely a választmányt és a tisztkart kiegészítette és a párt elnökének Dr. Balogh Istvánt választotta meg. A párt újjászervezése országos jelentőségű, mert határozatot hozott, hogy mindaddig „míg a párt országos elnöksége úrja átveheti a párt vezetőségét, hivatva érzi magát, hogy a párt újjászervezését a felszabaduló ország részben megkezdi.”¹¹

Az elnökségi tanács egyéb fontos döntéseket is hozott. Egyhangú határozattal helyeslőleg jóváhagyta a pártelnöknek mind a Délmagyarország megindításával, mind a Függetlenségi Front létrehozásával kapcsolatos eljárását. Felhívta a már felszabadult városok és községek kisgazdapárti szerveit, hogy alakuljanak újjá és vegyék fel a kapcsolatot a szegedi elnökséggel. Itt jelentették be a szegedi szervezet polgári tagozatának újjáalakulását Dr. Kúp László ügyvéd vezetésével. A párt alsótanyai (ma Ásotthalom) körzetének elnöke, Wagner Gyula az egyes kapitányságokban megindult pártéletéről, Dr. Becker Vendel tankerületi főigazgató az újszegedi pártszervezet újjáalakításáról, Kispéter Lőrinc gazdálkodó az alsóvárosi pártszervezet újjáalakításáról tett bejelentést.¹²

Segítette a Kisgazdapárt szerveződését az egyház is. November végére tisztázódott, hogy külön kereszténypárt nem alakul. A Kisgazdapárt szegedi vezetőségében két egyházi személy is volt (Dr. Balogh és Dr. Becker) és a püspökséggel Dr. Balogh István jó kapcsolatot tartott fenn. Így a püspökség is a Kisgazdapártot támogatta. 1944. november 30-án Dr. Hamvas Endre csanádi püspök felhívással fordult a papsághoz. Ebben aktív politikai életre szólította fel őket: „nincs okunk, hogy félreálljunk, vagy hogy elavult intézmények védelmébe szegődjünk. *Örökértékű társadalmi keretek nincsenek*, tehát minden pap dolgozzék a megváltozott keretek között is lendületes buzgósággal és szívében a nép őszinte szeretetével.”¹³ Igen pozitív megnyilatkozás volt ez az adott körülmények között. A népfront szelleme hatotta át, és a politikai közömbösség elleni küzdelmet segítette. November végén még két jelentős szegedi tanyarészen szerveződött újjá a Kisgazdapárt: Mórahalmon és Feketeszélen. A pártszervezetek élére a környék „legtekintélyesebb”, legmódosabb gazdái kerültek. Mórahalmon Dobó Gyula nagygazda, Feketeszélen Rába József nagygazda, aki az 1939-es képviselőválasztáson a Kisgazdapárt listájának harmadik jelöltje volt.¹⁴ — A Függetlenségi Front létrejöttékor a Kisgazdapárt tehát már jelentős szervezeti erőt képviselt Szegeden, de még inkább a szegedi tanyarészekben.

A Kisgazdapárt kezdeti politikai irányvonala is kedvezően befolyásolta a párt szerveződését. Ezt a párt szegedi vezetősége, személyesen Dr. Balogh István dolgozta ki. A pozitív irányvonal kidolgozásánál két dolgot különösen figyelembe kell venni.

1. Dr. Balogh István és társai Révaiék kapacitálására kezdtek munkához és ez feltétlenül kedvezően hatott kezdeti felfogásukra, munkájukra.

2. Ha nem akartak kimaradni az események további alakulásának befolyásolásától, akkor csak demokratikus elképzelésekkel léphettek porondra.

Míndezt tükrözi pozitív politikai irányvonaluk, amely alapján a Magyar Kommunista Párt programját elfogadták és jelentéktelen módosításokkal a megalakítandó népfront programjaként magukévá tették.

¹¹ Délmagyarország, 1944. november 26. „A német parancsra feloszlított Független Kisgazdapárt újra megkezdte működését” c. cikk.

¹² u. o.

¹³ Délmagyarország, 1944. december 3. „Hamvas püspök beszéde az András-napi ünnepségen” című cikk.

¹⁴ Délmagyarország, 1944. december 2. „Megkezdődött a Független Kisgazdapárt szervezkedése a tanyán” c. cikk.

1944. november végére a politikai összefogás tartalmi és szervezeti keretei tehát kialakultak. Ezért követelte a Délmagyarország 1944. november 26-án a Szegedi Nemzeti Bizottság létrehozását. A pártok együttműködésének eredményeként 1944. december 1-én a Délmagyarország vezércikkben jelentette be az előkészítő munka befejezését.¹⁵ 1944. december 2-án pedig formálisan is megalakult az illegális Magyar Front utóda, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front. Ennek létrejöttében tehát a Kisgazdapárt pozitív szerepet töltött be. Ezt az állításukat igazolja a szervezeti csatlakozás és a párt összetétele. Ez kezdettől fogva heterogén volt ugyan, de ekkor még a népmozgalom hatására inkább a demokratikus paraszti és városi erőket tömörítette. Ezért a párt nem csupán részese volt a Függetlenségi Frontnak, hanem az első időben az aktív demokratikus erőket segítette, erősítette.

Csongrád megyében — de a felszabadult területeken is — a „szegedi kézfogás” kedvezően éreztette hatását és lökést adott a demokratikus népmozgalom továbbfejlődéséhez, a pártok újjászerveződéséhez. A megye tiszántúli területein, főként Szentes és Hódmezővásárhely városokban és a városok környékén már addig is erőteljes népmozgalom bontakozott ki. Jellegzetessége még a tiszántúli területek fejlődésének, hogy itt a parasztság módosabb rétegei akarva-akaratlanul szintén megmozdultak. Vonzotta őket a tömeges és a felszabadulást követően a közvetlen tennivalókban egyet is értettek a baloldali csoportokkal, pártokkal.¹⁶ Így a Kisgazdapárt újjászervezése a szegedi fejlődéssel szinte egyidőben megindult. A Függetlenségi Front létrejöttével pedig gyors fejlődés figyelhető meg a párt újjászervezésében.

A FÜGGETLEN KISGAZDAPÁRT SZERVEZETI KIÉPÜLÉSE CSONGRÁD MEGYÉBEN

A Független Kisgazdapárt szegedi újjászervezése és a Függetlenségi Front létrejötte után a párt szervezése felgyorsult a városokban és a megye községeiben.

A párt addigi lassú szervezésében — a már ismertett politikai okokon kívül — vitathatatlanul szerepet játszott, hogy a parasztság politikai szervezése általában nehezebb volt, mint a munkásság vagy a városi lakosság politikai aktivizálása. Azt is figyelembe kell venni, hogy a pártszervezetek újjászervezéséről beszélünk, holott a felszabadulás előtt a kisgazdapárti helyi szervezetek voltak is, és nem is. Szervezett pártlétráról semmiképpen sem beszélhetünk. Z. Nagy Ferenc így emlékezik erre: „A parasztok összetartottak, támogatták a párt politikáját, [esetleg] elmentek a gyűlésekre, leadták a szavazatokat, még az üldöztetést is vállalták, a tagdíjfizetést azonban nehezen. Párttagunk volt valamennyi olvasó kör teljes vezetősége, amiből következtetni lehet a szervezet tekintélyére.”¹⁷

A pártszervezeteket tehát nemcsak újjá kellett szervezni, hanem inkább meg kellett teremteni. Gyorsította viszont a szervezőmunkát az erőteljes népmozgalom, amely a parasztságot is aktivizálta.

Az a körülmény is szerepet játszott, hogy a szegedi szervezet az ideiglenes nemzetgyűlés összeüléseiig az országos irányító központ szerepét vállalta. Ez nemcsak Szegeden, hanem a megyében is mozgósító erőként hatott, és még 1944-ben egy sor helyen újjászerveződött a párt.

Szegeden az említett 1944. november végi jó szervezési ütem folytatódott. A városban 1944. december 16-án létrejött a Szeged-rókusi pártszervezet, és ezzel az újjá-

¹⁵ Délmagyarország, 1944. december 1. „A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front” — Vezércikk.

¹⁶ Balázs Béla: Népmozgalom és nemzeti bizottságok. Kossuth, 1961. 26—28. oldal.

¹⁷ Z. Nagy F., i. m. 82. oldal.

szervezés be is fejeződött. A továbbiakban a szervezeti keretek kiszélesítése volt a feladat.¹⁸ Főként a polgári tagozat megerősödése haladt vontatottan és december végén messze lemaradt a „gazda-tagozat” újjászervezésétől. Ez is azt bizonyítja, hogy a polgárság még mindig passzív volt. A passzivitás leküzdésére írta Dr. Balogh István 1944. december 22-én híres cikkét a Délmagyarországban, „a polgári társadalom politikai felelősségéről”. Ebben már a „munkásuralom” létrejöttének lehetőségével rémisztette a polgárságot, mert „a hajtóerőt ők [vagyis a kommunisták] képviselik. Ha a polgári társadalom most érdektelenségét jelenti be esetleges passzív magatartásával, nem szólhat majd bele saját sorsának intézésébe, irányításába sem, mert ezzel a passzivitással akarva-akaratlanul rábízta sorsának irányítását másokra.”¹⁹ A rendszeres pártélet kialakítása Szeged városában — főként a belvárosi párt szervezetekben — ezért is indult nehezen.

Sokkal kedvezőbben alakult az újjászerveződés a paraszti lakosságú külterületi részekben. 1944. december közepén Szeged-Alsótanyán, Szeged-Felsőtanyán, Csorván, Balástyán és Csengelén, 1945. január 21-én Alsóközponon, február 12-én Királyhalmán jött létre a pártszervezet.²⁰ Az 1944. november végén létrejött pártszervezetekkel együtt vizsgálva úgy tekinthetjük, hogy itt is befejeződött a párt újjászervezése.

A szervező munkával együtt fejlődött a Kisgazdapárt belső tevékenysége is. 1945. január 17-től pártszékházat és pártirodát nyitott a párt Szegeden. Február 3-tól az elnöki tanácsulást rendszeresítették, amit hetente egyszer (szombaton délelőtt) tartottak. A pártigazolványok kiadását 1945. február 8-tól kezdték el, alaposan megkésve a munkaspártok hasonló tevékenységétől.²¹ A párt gyűlései azonban még 1945. elején sem egyértelműen politikai tevékenységre buzdítottak, mozgósítottak. Napirenden a földbérletek megtárgyalása, tavaszi mezőgazdasági munkák megkezdése, csőszök szerződötetése, a tenyészállatok megvédése, a rézgálic biztosítása stb., szerepelt.²² Ezek a gazdasági jellegű feladatok — miután ezekben döntés is született — megkövetelték, hogy a parasztság valóban megjelenjen a kisgazdapárti gyűléseken. A Kisgazdapárt önálló politikai nagygyűléseket 1945. tavaszától tartott. Szegeden a párt első ilyen megmozdulása 1945. február 26-án volt, amikor a Belvárosi Moziban tartottak népgyűlést. Részben programadó nagygyűlés is volt és ezen a népfrempolitika mellett álltak ki a pártok helyi szónokai.²³ A továbbiakban kisgazdapárti nagygyűlést Szegeden csak az országos vezetők ittlétekor tartottak 1945. június 29-én, amikor Tildy Zoltán, Balogh István és Ortutay Gyula voltak a szónokok.²⁴ A Szegedhez tartozó külterületi részekben pedig a párt szegedi vezetői tartottak politikai nagygyűléseket: május 27-én Várostanyán és Kissoron, május 31-én Felsőközponon, Belső-Domaszéken és Külső-Domaszéken, június 10-én Szatymazon. Lengyelkapolnán, Feketeszélen, Zákányon, június 17-én Dorozsma-Árpádközponon.²⁵ Népgyűléseket misével egybekötve is tartottak, amit a püspökséggel egyeztettek és a misét magas egyházi méltóságok celebrálták. Így május 31-én Csengelén misével egybekötött ünnepséget tartottak az „elesett hősök emlékezetére”, június 29-én Alsóközponon misével egybekötött „katolikus gyűlést” tartottak.²⁶ Mindez azt mutatja,

¹⁸ Délmagyarország, 1944. december 13. Párthívek rovat.

¹⁹ Délmagyarország, 1944. december 22. „A polgári társadalom felelőssége” c. cikk.

²⁰ Délmagyarország, 1944. december 13, 1945. január 17. és február 13. száma „párt-hírek” rovat.

²¹ Délmagyarország, 1945. január 17, február 1. és február 8. szám „Párthírek” c. rovat.

²² Délmagyarország, 1945. január 17. és február 2. szám.

²³ Délmagyarország, 1945. február 28. „A Kisgazdapárt népgyűlése” c. cikk.

²⁴ Szegedi Hírlap, 1945. június 24.

²⁵ Délmagyarország, 1945. május 26, május 30, június 6, június 14. szám.

²⁶ Délmagyarország, 1945. május 30, június 29.

hogy a Kisgazdapárt önálló politikai tevékenységét csak 1945 tavaszától szélesítette ki és szervezeti kereteinek bővítésére minden eszközt felhasznált. Úgyesen felhasználta a gazdasági jellegű fórumokat, de az egyház segítőkészségét is. Ez az egyszerű emberek megnyerése és tömegbázisának kiszélesítése szempontjából különösen hatásosnak bizonyult.

A mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos különböző szervezeti kereteket is megkaparintotta a Kisgazdapárt. A Gazdasági Egyesületet minden szinten kézben tartotta. A Gazdasági Egyesület székháza egyúttal a párt székháza is volt a legtöbb helyen, a vezetők ugyanazok voltak mindkét szervezetben. A mezőgazdasági termelés irányítása és a Kisgazdapárt így teljesen összefonódott. (A Gazdasági Egyesület elnöke 1945 nyarán Nagyiván János lett.)²⁷ 1945. februárjában újjáalakult a „Szeged és Szegedvidéki Fűszerpaprikatermelők Egyesülete.” Vezetését a Kisgazdapárt tartotta kézben, Nagyiván János állott az élén.²⁸ 1945. március 18-án megkezdte működését a „Magyar Magtermelő Gazdák Országos Szövetkezetének” szegedi fiókjá. A fiók irodája a Kisgazdapárt székházában volt és a párt irányította működését.²⁹ A Kisgazdapárt 1945 nyarán Szegeden is létrehozta a Parasztszövetséget és ennek irányításával a megyében is szervezetei alakultak. A Kisgazdapárt országos politikai irányvonalának megfelelően a szegedi szervezet is követelte az Országos Szövetkezeti Tanácsba való felvételt, mert „erre a paraszttársadalom érdekében jussa van” — hangsúlyozták. Az Országos Szövetkezeti Tanácsba érdekképviseleti szervezetek tartoztak (így a szakszervezetek, és amit a Kisgazdapárt különösen fájlt, a földmunkás szakszervezetek is). A Parasztszövetségnek is érdekképviseleti funkciót szánt a Kisgazdapárt, holott ők maguk ismerték el, hogy a Parasztszövetség programjának „eleven lelke a népfőiskola gondolata” és, hogy „minden tájegység központjában 1—1 népfőiskolát létesítsenek ... mert művelt parasztságra van szükségünk.”³⁰ A paraszti népművelés feladata és az érdekképviseleti funkció semmiképp sem fért össze a Parasztszövetségen belül. Nagyivánék valós szándéka ki is derült. A földmunkásság érdekvédelmi szakszervezetéhez hasonlóan a módos parasztság érdekvédelmi szervezetét kívánták megteremteni. A különböző gazdasági szervezetek kézben tartása pedig azt jelentette, hogy a Kisgazdapárt nemcsak politikai, hanem gazdasági hatalom is volt.

Szervezetileg Szegeden is csak 1945 nyarára épült ki véglegesen a Kisgazdapárt. A polgári tagozat erre az időre erősödött meg. 1945. augusztus 24-én jött létre a köztisztviselők, augusztus 28-án a tényleges és nyugdíjas vasutasok kisgazdapárti szervezete, valamint az értelmiségi csoport.³¹ Ettől az időszaktól kezdve vált rendszeressé a párton belüli elméleti, szemináriumi tevékenység. Ez abból állott, hogy hetente egyszer (szerdán délután) neves előadók egy-egy témakörből előadást tartottak, amit hozzászólások követtek. Már az előadások címei jellemezték a párt ideológiai arculatát: „Történelmi oktatásunk. (A nacionalizmus helytelen értelmezése a múltban)”, „A fajelmélet téves értelmezéséről”, „A lélek törvényeiről és a lelki jelenségek kihatásairól”, „Szeged keletkezése és fejlődése”, „Színház és demokrácia”, „A Kossuth-emigráció külpolitikája” címekkel tartottak előadásokat 1945 nyarán.³² Aktuális politikai kérdésekkel, az ország előtt álló feladatokkal nem foglalkoztak a párt elő-

²⁷ Szegedi Hírlap, 1945. augusztus 19. 2. oldal.

²⁸ Délmagyarország, 1945. február 2.

²⁹ Délmagyarország, 1945. március 18.

³⁰ Szegedi Hírlap, 1945. július 1, július 8, július 29. sz.

³¹ Szegedi Hírlap, 1945. augusztus 26. és szeptember 2. sz.

³² Szegedi Hírlap, 1945. július—augusztusi számok.

adásain, a felsorolt témák pedig inkább színvonalas ismeretterjesztői munkát jelentettek, és nem pártoktatást vagy politikai nevelést.

A Kisgazdapárt szegedi szervezete 1945 tavaszától önálló lap kiadására törekedett. A kormány Debrecenből Budapestre kerülésével Dr. Balogh István lemondott a Szegedi Nemzeti Bizottsági elnök funkciójáról és a Délmagyarország főmunkatársi szerepéről. Ezért 1945. április 8-án a Délmagyarország fejlécéből a szerkesztőbizottság tagjainak nevét kivették. Természetesnek tűnt, hogy Dr. Donászi Kálmán kerüljön ide be a Kisgazdapárt képviselőjében (újságíróként addig is sokat írt a lapba), mint ahogy a Nemzeti Bizottság elnöki funkciójában is követte Dr. Balogh Istvánt. Donászi Kálmán főmunkatársi megjelölését a lapon a párt elnöksége nem engedélyezte, amellyel kifejezte, hogy a lap szerkesztésében nem kíván a párt részt venni. Már ekkor felmerült annak gondolata, hogy a párt önálló lapot indít. (A Szociáldemokrata Párt szegedi szervezete hasonló megfontolások miatt ugyancsak tartózkodó álláspontra helyezkedett.) Így a Délmagyarország az MNFF lapja maradt formálisan, valójában az MKP irányítása alá került.³³ A Kisgazdapárt papírhiány miatt azonban nem tudta a lapot megindítani. 1945. május közepén Tanyai Újság címen falusi orgánumot indított, amelynek sorsa nem ismeretes, de csak rövid ideig jelenhetett meg.³⁴ A párt lapja 1945. június 24-én jelent meg Szegedi Hírlap címmel. Hetilapként indult, de a párt azonnal követelte napilappá fejlesztését, amit később sem sikerült elérnie. A lap azonban így is igen jelentős eszközzé, szervező erővé vált, amit a párt ügyesen kamatoztatott.

A Kisgazdapárt 1945 nyarára tehát szervezetiileg kiépült, megerősödött. A szegedi pártszervezet elvesztette ugyan kezdeti vezető szerepét, azonban így is Délalföld legjelentősebb szervezete maradt. Megyei nagyválasztmányi joggal bírt, közvetlenül az országos vezetőség alá tartozott. Szervezeti felépítése a következő volt. A pártszervezetek 5–40 fős választmányokat választottak. Ezek tagjai közül a magasabb választmányba küldték képviselőiket és a vezetőséget megválasztották. A szegedi választmány elnökségi (vagy közismerten elnöki) tanácsot választott, amelyben különböző funkciók voltak. A választott funkciók képviselői alkották a szegedi pártvezetőséget. A vezetőség azonban csak az elnökségi tanácsülések közötti időszakban bírt döntési joggal, a legfontosabb kérdésekben általában az elnökségi tanács döntött. Az első időszakban a párt elnöke Dr. Balogh István volt, ügyvezető alelnöke Back Károly (tiszviselő), a polgári tagozat elnöke Dr. Donászi Kálmán (1944 végétől) és két társelnöke Nagyiván János és Török Ferenc volt.³⁵ Ez az összetétel még a haladó, demokratikus erők fölényét mutatta. 1945. áprilisában Dr. Balogh István az elnökségről is lemondott. Ezt követően Nagyiván Jánost gazdaelnökké választották, de a vezetőség összetétele még a régi maradt. Nagyiván János fokozatosan építette be a jobboldali elemeket a pártvezetésbe. Ez két úton történt: az elnökségi tanács és a pártvezetőség összetételének megváltoztatása formájában. 1945 tavaszától egyre újabb és újabb politikusokat kooptáltak az elnökségi tanácsba, ezzel megváltoztatták annak összetételét, amely a jobboldali erőknek kedvezett. Ez a változás egyébként tükrözte a reakciós szegedi polgári erők politikai aktivizálódását, a politikai életbe való bekapcsolódását. A pártvezetőségben először Elek Lajost titkárrá választották, majd vitéz Shvoy Kálmán horthysta tábornokot és Gressz István zsidóvagyontól meggazdagodott paprikanagykereskedőt kooptáltatta Nagyiván a vezető-

³³ MSZMP Központi Bizottság, Párttörténeti Intézetének Archivuma (a továbbiakban PI Archivum) 274. f. 16/126.

³⁴ Csongrád megye munkásmozgalmának válogatott dokumentumai. Szerkesztette: Rácz J. (a továbbiakban Rácz J. Válogatott dokumentumok) 83. sz. dokumentum 198. old.

³⁵ Délmagyarország, 1945. február 28. „A Kisgazdapárt népgyűlése” c. cikk.

sebe. Végül 1945. őszén Dr. Hunya Benedeket, a KALOT elnökét vitte be Nagyiván a vezetőségbe. A felsorolt politikusok a párt jobboldalán helyezkedtek el és a párt-vezetésben a jobboldal túlsúlyát biztosították. A részben centrista, részben baloldali felfogású vezetők (Dr. Donászi Kálmán, Back Károly, Török Ferenc) fokozatosan háttérbe szorultak, illetve Donászi Kálmán kivételével leváltották őket.³⁶ Így 1945 nyarára a megerősödött Kisgazdapárt már jobboldali vezetés alatt állott.

A szegedi pártalapszervezetek kerületi (területi) elvek alapján szerveződtek, — a polgári tagozat foglalkozás szerinti csoportonként, — és közvetlenül tartoztak a nagyszegedi vezetőséghez. A szegedi külterületeken a pártszervezetek kerületeket alkottak és a kerületi vezetőségek Szegedhez tartoztak.³⁷ A taglétszámra vonatkozóan nincs adatunk. A szervezeti lazaság, a rendszeres pártélet hiánya miatt a párt vezetősége nem szívesen közölte a beírt tagok számát. Ez önmagában is bizonytalan lehetett, a fizető tagok száma pedig lényegesen alatta maradhatott a beírt tagok számának is. A Kisgazdapárt vezetősége ezért a szimpatizánsok és a parasztek globális számával operált, természetesen messze eltúlozva a párt valóságos szervezeti erejét. A Szegedi Hírlap 1945. október 7-én írta: „A Szeged-környéki tanyavilág népe a Kisgazdapárthoz való csatlakozásban elérte a 80%-ot és ez a százalékarányszám napról-napra növekedik.” Az egy hónappal későbbi választásokon a párt 62%-ot kapott Szegeden, ami önmagában sok, de az előző becsléshez mérten lényegesen kisebb.³⁸ Ezért a feltárt kisgazdapárti adatok semmiképpen sem adnak reális képet a párt szervezeti erejéről.

Hódmezővásárhelyen a Kisgazdapárt a felszabadulás után hamarosan megkezdte tevékenységét. Az 1944. október 23-án létrejött városi tanácsban már képviseltette magát. Formailag 1944. november elején alakult meg. A felszabadulás előtti — pontosabban az 1944. március 19-i betiltása előtti — formákat és kereteket megtartotta és szorosan összefonódott a Hódmezővásárhelyi Gazdasági Egyesület szervezeti kereteivel.³⁹ A párt első nyilvános szereplése is a Gazdasági Egyesülethez kapcsolódott, 1944. november 5-én gyűlést tartott, amelyre a hódmezővásárhelyi gazdákat meghívta a sajtó útján.⁴⁰ Az MKP itt is segítette a párt újjászervezését. (Ebben a segítőkészségben még hibák találhatók. A Vásárhely Népe november 9-i számában a fejléc alatti jelmondatban — a demokratikusnak egyáltalán nem mondható — Eckhardt Tibor volt kisgazdapárti vezető mondatát idézték: „Népi politikát, jólétet, szabadságot, nemzeti függetlenséget akarunk!”) A helyi kommunista sajtó cikkekkel igyekezett felrázni a parasztságot, és szervezkedésre biztatta őket: „A kisgazda táboron van a sor, csinálja meg a megfelelő szövetségi keretet, töltsé meg ezt a keretet megfelelő számú taggal — tartalommal, válassza meg a vezetőket a maga táborából, ekként lépjen be azoknak táborába, akik meg akarják és meg fogják teremteni a boldog Magyarországot.”⁴¹ Az eddigi előzmények hatására ténylegesen is létrejött a Kisgazdapárt 1944. november 15-én. Alakuló gyűlés keretében vezetőséget választottak és a párt megkezdte szervező tevékenységét.⁴² November 19-én már a város több kerületében megalakult a Kisgazdapárt alapszervezete. Ettől kezdve erőteljes szervező munkát végzett a párt, több ízben tartott szervező gyűlést, amely kö-

³⁶ Délmagyarország, 1945. június 26. „Tempora mutantur”, 1945. szeptember 26., — 1969. december 2. „A zászlóbontás emlékére” — Dr. Balogh István jubileumi visszapillantása.

³⁷ Délmagyarország, 1945. március 1. „Párthírek” c. rovat.

³⁸ Szegedi Hírlap, 1945. október 7. és november 5. szám.

³⁹ Csongrád megyei 2. számú Levéltár, Szentes (a továbbiakban SztÁL) Hódmezővásárhelyi Nemzeti Bizottság 677/1945.

⁴⁰ Vásárhely Népe, 1944. november 6. sz. „Gyűléseink” c. cikk.

⁴¹ Vásárhely Népe, 1944. november 11. „Parasztsors — paraszt akarat” c. cikk.

⁴² Rácz J., Válogatott dokumentumok 30. sz. Hmvhely, polgármesteri iratok 19153/1944. sz.

zül kiemelkedett a december 3-i gazdaggyűlés. A városi szervezeti keretek létrejötte után 1945. január 1-én ült össze a Kisgazdapárt választmányi ülése, amelyre a vezetőségi és választmányi tagokat hívták meg, és az elnökséget újjáválasztották.⁴³

Hódmezővásárhely nagy tanyakörzetében a szervező munkát 1945. január elején indították el. Ahogy a városban a Gazdasági Egyesület kereteit használták fel ügyesen a pártszervező munkára, úgy a tanyavilágban az olvasóköroket. Az olvasóköroek vezetőségei január 5-től a pártirodában vehették át a gyűjtőleveket és itt is adták le ezeket. Ettől kezdve a külkerületi olvasóköroek vezetőségeivel több ízben tartottak együttes megbeszélést.⁴⁴ A polgári tagozat szervezése is ekkor kezdődött. A Kisgazdapárt toborzójában hangoztatta: „A Független Kisgazdapártban jól el-férnek a különböző foglalkozású kispolgárok. Tehát a polgárság ne forgácsolja szét a benne rejlő erőt és értéket, mert azt a munkásosztály sem teszi. Egy pártokra szakadozott, rosszul szervezett polgárság nem tud sem egyenlő politikai célként, sem társadalmi szempontból alkotóképes réteg lenni, amiből az következik, hogy kiesik abból a szerepből, amely reá vár a népi ország kialakulásával... A Független Kisgazdapárt szívesen lát minden foglalkozású egyént sorai között.” A tanyai toborzóból az is kiderül, hogy a Kisgazdapárt a tanyavilág egyedüli képviselőjének tüntette fel a pártot; „...A tanyák népéért itt bent küzdenek az arra hivatott [kisgazdapárti] vezetők, de az erőt az elszórt tanyák és puszták népétől várják a küzdelem folytatásához.”⁴⁵ A tagtoborzásban a Kisgazdapárt minden réteget a pártba szólított: kisgazdát, földművest, iparost, kereskedőt, tisztviselőt és értelmiséget. A „Kérges kéz” című toborzóban már igen erőteljes nacionalizmus nyilvánult meg: „Magyarok! Egy földön élünk, egy nap süt le ránk, fogjuk egymás kezét, tekintünk Isten egére, legyen hitünk, legyen elvünk, ahol gyűlölet sohasem verhet tanyát, akkor bizonyára nem vész el Magyarország!”⁴⁶

Mindez természetesen nem volt hatástalan. A párt szervezetei gyorsan jöttek létre a tanyai körzetekben. 1945. január 25-én a tegehalmi Kisgazdakörben létrejött a Tegehalmi Olvasóköro, a Szentesi Útféli Kisgazdaköro, a Téglási Olvasóköro és a Mártély-Feketehalmi Olvasóköro körzeti pártszervezete. 1945. február 1-én újjászerveződött a Mátyáshalmi Olvasóköroben a Külsőcsomorkányi Olvasóköro, a Kútvölgyparti Olvasóköro és a Héjjahalmi Olvasóköro körzeti pártszervezete, február 4-én a Kisgazdapárt kardoskúti szervezete és a Barackosi Olvasóköro pártszervezete.⁴⁷ A Kisgazdapárt nagy tagtoborzásában olyan meg nem engedhető dolgok is történtek, hogy a mátyáshalmi boltos a bevásárlókat is beszervezte a pártba, akik közül többen még nevüket is alig tudták leírni (egyszerű tanyást) és nyilván a párthoz nem sok közük lehetett.⁴⁸ A szervező munka vitathatatlan eredménye volt viszont, hogy 1945 tavaszára a párt szervezetileg mindenütt létrejött és megerősödött.

A Kisgazdapárt tevékenységében Szegedhez hasonlóan mindennel találkozunk, ami a mezőgazdasággal összefüggésben volt. Még munkaközvetítést is vállalt. 1945 tavaszától rendszeresen megjelent a sajtóban felhívása, amelyben tagjaihoz fordult, hogy „akiknek bármilyen mezőgazdasági munkás vagy munkásnőre szükségük van, továbbá azon férfi és női munkavállalókat, akik munkát akarnak vállalni, azonnal jelentkezzenek a pártirodában.” A beszervezett tagok nevelésével azonban itt sem sokat törődött a párt. 1944 december elején a Kereskedelmi Kamarában a párt prog-

⁴³ Vásárhely Népe, 1944. november 18, november 22. (Felhívás!) december 28. (Hírek rovat)

⁴⁴ Vásárhely Népe, 1945. január 6. „Párthírek” rovat.

⁴⁵ Vásárhely Népe, 1945. január 18. („Toborzó!”), január 20. („Hol a helyünk?”)

⁴⁶ Vásárhely Népe, 1945. február 6. „A kérges kéz” c. cikk.

⁴⁷ Vásárhely Népe, 1945. január 18, január 31.

⁴⁸ Vásárhely Népe, 1945. február 6. „A politikai tudatlanság” c. cikk.

ramtervezetéről tartottak vitát, 1945. március 10-én Petőfi-ünnepélyt tartott a párt, amit „hazafias ünnepségnak” szánt, és inkább kulturális megmozdulásnak tekintetünk.⁴⁹

A Kisgazdapárt hódmezővásárhelyi vezetésében kezdettől fogva érvényesült a jobboldal befolyása. Ennek oka a sajátos hódmezővásárhelyi helyzet, a párt vezetőinek helyben maradása és a felszabadulás utáni azonnali politikai aktivitásuk. Erre a párt hivatalos újjászervezése után azonnal felfigyeltek a baloldali erők. Ezért már 1944. november közepén javasolták, hogy ezeket a vezetőket — Karácsonyi Sándort és Csáki Mátét — távolítsák el a párt vezetéséből, mert „eddig a nagybirtokot és a nagybirtok révén a mindenkori kormányt igyekeztek szolgálni” és számukra a megváltozott körülmények között nem lehet hely a demokratikus politikai életben.⁵⁰ Ezt a célkitűzést a párt újjászervezése idején nem sikerült elérni. A párt szervezeti kereteinek létrejötte után azonban még nagyobb veszélyt jelentettek. Ezért a nemzeti bizottság létrejötte után azonnal fellépett az MKP, hogy Karácsonyi Sándort — aki MÉP vezető volt, és 1945-ben a Kisgazdapárt titkára — a Nemzeti Bizottságba ne delegálhassa pártja, csak ha igazolja magát. Karácsonyi ezt nem vállalta, inkább lemondott NB tagságáról, de tagja maradt a th. bizottságnak, városi tanácsnak, sőt pártja még az igazoló bizottságba is delegálta és ő igazoltatott másokat, holott magát sem tudta igazolni a nemzeti bizottság előtt. Megtartotta pártban viselt funkcióját is.⁵¹ Mindez azt jelentette, hogy a jobboldal erejét nem sikerült megtörni, és ez a körülmény a későbbi pártellentétekben fontos szerepet játszott.

A Kisgazdapárt taglétszáma 1945 nyarán Hódmezővásárhelyen 4000 fő volt, ami jelezte a párt nagy szervezeti erejét is.⁵²

Szentesen a Kisgazdapárt csak 1944. december elején kezdett újjászerveződni. Első toborzó felhívása december 2-án jelent meg: ekkor még csak egy Szervező Bizottság toborozta a tagokat.⁵³ Szentesen a Csongrád megyei Gazdasági Egyesület égisze alatt szerveződött a párt és jelentős segítséget kapott a vármegyei hivataloktól, de főként a Csongrád megyei gazdasági felügyelőtől. Ezek tartalmi és szervezeti, szervezői segítséget is nyújtottak a pártnak.⁵⁴ Az ideiglenes nemzetgyűlés ülése után jött létre a párt, de bázisa nagyon szűk volt, vezetése pedig határozatlan. Ez tette lehetővé, hogy vitéz Fekete Imre, szentesi gazdag paraszt rövid ideig ugyan, de a párton belül vezető szerephez jutott. Ő a múltban MÉP képviselő és a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetsége szegvári titkára volt, a Kisgazdapárthoz kapcsolat nem fűzte. A vezetés bizonytalanságát, a választott szervek hiányát felhasználva a szentesi szervezet elnöke lett és a párt nevében szinte mindenütt felszólalt. Ezzel magyarázható, hogy a párt képviselőjeként az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek is tagja lett.⁵⁵ A párt-szervezés január—februárban indult el Szentesen és a környező tanyavilágban. Főként a módosabb parasztságot igyekezett megnyerni. A Csongrád megyei gazdasági felügyelő ezért is javasolta a földművelésügyi miniszternek, hogy „az orosz katonaság által történt adományozás és más úton-módon fuvarozással foglalkozó emberek kezébe került kenyérszékelyek csere útján a megfelelő és kipróbált lótenyésztő gazdák kezébe kerüljenek.” Ugyancsak ezt célozta a következő kérés: „Szentesen van olyan gazda, akinek földjéből 4—5 kh-at foglalnak el a különféle tankcsapdak

⁴⁹ Vásárhely Népe, 1945. március 20-tól, Hírek rovat — március 14.

⁵⁰ Vásárhely Népe, 1944. november 18. „Tisztul a politikai látóhatár” c. cikk.

⁵¹ SztÁL, Hmvhelyi Nemzeti Bizottság. Jegyzőkönyvek 2/1945. és 28/1945. szám.

⁵² PB Archivum 30/14. öe/803—804. pagina.

⁵³ SztÁL, MHI kirendeltség 100/1944. Plakát.

⁵⁴ SztÁL, Csongrád megyei gazdasági felügyelő 38/1945. sz.

⁵⁵ Magyar Alföld (Szentes,) 1945. május 5. sz.

és ágyúállások. Kívánatos volna, ha ezek betemetése közmunka igénybevételével történhetnék.”⁵⁶ A Kisgazdapárt egyik vezetője, Aradi Pál, aki maga is traktortulajdonos volt, a traktortulajdonosok szervezetét mindenestől átvitte a pártba, és a Kisgazdapártnak ez a csoportja szakszervezet elnevezéssel működött, holott semmi kapcsolata nem volt a szakszervezetekkel. Nyilván nem is lehetett, de ez jó volt zavarkeltésre (a politikai formákkal való zsonglórködésre) és a párt szervezeti kereteinek kiszélesítésére, hiszen ezzel a Kisgazdapárt a módos gazdák és a maga számára létesített „szakszervezetet”.⁵⁷ A feltárt anyagok azt jelzik, hogy a tanyavilágban rémhírterjesztéssel, más pártok (elsősorban a munkáspártok) rágalmozgatásával, pártok közötti ellentétek szításával, tehát az egyszerű emberek félrevezetésével próbált a Kisgazdapárt bázist teremteni.⁵⁸

A baloldali erők természetesen felléptek a Kisgazdapárt tagtoborzó módszerei ellen, amint ezt a „Magyar Alföld” című szentesi lap cikkei jelzik. Főként a jobboldali pártvezetőket támadták. 1945. május elején vitéz Fekete Imrét fasiszta múltja miatt letartóztatták és a mezőhegyesi internáló táborba szállították. Ezzel érzékeny veszteség érte a jobboldalt.⁵⁹

A szervezeti keretek megszervezése, a párt újjászervezése 1945. május—júniusára fejeződött be. Erre az időre rendszeressé váltak a párt gyűlései, a szentesi pártszervezet szerepe egyre erőteljesebbé vált a párt megyei szervezetének kiépítésében. Fekete Imre pártelnök leváltása után 1945. május 14-én a rendkívüli közgyűlés az ugyancsak jobboldali Aradi Pált választotta meg elnöknek, így a pártvezetésben a jobboldali irányítás továbbra is érvényesült.⁶⁰ A Kisgazdapárt újjászervezése kapcsán két dolgot kell megjegyezni. Egyrészt a megye többi városi szervezetéhez képest későn alakult újjá és szervezése lassú ütemben haladt. Ebben döntő szerepet az erőteljes tömegmozgalom játszott, amely a baloldali pártok tevékenységének kedvezett. Másrészt a párt szervezeti ereje — nagy erőfeszítései ellenére — kisebb volt. Ebben konkrét adatok nem állnak rendelkezésünkre, de az 1945-ös választásokon a városok közül — százalékosan — itt kapott legkisebb szavazatot a párt, amely az előző megállapításunkat igazolja.

Csongrádon a Független Kisgazdapárt november közepén kezdett szervezkedésbe. A csongrádi tömegmozgalom gyengesége jelentősen szerepet játszott a párt viszonylag korai újjászervezésében és abban, hogy a párt irányítása kezdettől fogva a reakciós múltú Sággy S. János és Kása István kezében volt.⁶¹ Az első hónapokban azonban nem a párt vezetését tekintették fő feladatuknak, hanem a különböző vezető funkciók megszerzését, a párt vezető szerepének biztosítását. Ezt a célt — a már említett gyenge tömegmozgalom miatt — sikerült is elérniük. Ezért is jelentette ki Sággy S. János 1945. január 20-án egy-két rendőrségi letartóztatás után: „A városban sok a túlkapás, a házkutatás, a letartóztatás, amiért őket teszi a közvélemény [értsd: jobboldali elemek, fasiszták — hiszen közülük esett a letartóztatás] felelőssé.”⁶²

A Kisgazdapárt a szervezést csak 1945. elején indította el nagyobb aktivitással, amikor már a többi párt is (főként a Szociáldemokrata Párt) erőteljes szervezkedésbe kezdett. A szervezés, a tagokért folyó harc pártharcot eredményezett, és ebben

⁵⁶ SztÁL, Csm-i gazdasági felügyelő 38/1945. és 49/1945. sz.

⁵⁷ Magyar Alföld, 1945. március 1. „Levelesládánkból” c. c.

⁵⁸ Magyar Alföld, 1945. február 18. „A pártok közötti békéről” c. cikk.

⁵⁹ Magyar Alföld, 1945. május 5.

⁶⁰ Magyar Alföld, 1945. május 6. „Párthírek” rovat és PI Archivum 285 f. 1/35/8. sz.

⁶¹ PB Archivum 30/4 öe/2—8. pagina.

⁶² SztÁL, Csongrádi Nemzeti Bizottság, Jegyzőkönyvek, 1945. január 30.

Sághy még a zsarolás eszközét is alkalmazta. A Nemzeti Bizottság 1945. január 30-i ülésén deklarációt olvasott fel „amely szerint pártja és ő is csak akkor vesznek részt a pártközi megbeszéléseken (a nemzeti bizottsági üléseken), ha garanciát kapnak, hogy a jövőben a Függetlenségi Frontba tömörült pártok gyűlésein egymás tagjait és vezetőségét nem kritizálják.” A helyzet ismeretében nem meglepő, a tény csupán sajnálatos realitás, de a többi párt — köztük hosszas vonakodás és vita után a kommunista párt is — ezt a garanciát megadta. A későbbiek során ezt Sághy többször is felhasználta, elsősorban az MKP, de a többi párt ellen is.⁶³

1945. március 15-én Csongrádon koalíciós lap indult Csongrádi Hírlap elnevezéssel. A lapindítás gondolata már a január 30-i NB ülésén felmerült, hogy a pártokkal kapcsolatos hamis híreszteléseket kiküszöböljék. Sághy ezt használta fel a lapindítás jogának megszerzéséhez, amelyhez nem egészen tiszta úton jutott. A lapkérelemhez szükséges MKP és SZDP aláírásokat baráti alapon szerezte meg a pártvezetőségek tudta nélkül, és az engedélyt a miniszterelnökségen Dr. Balogh István útján szerezte. (A laphoz szükséges papírt is ő utalta ki.) Az engedélyt 1945. március 6-án kapta meg 4 oldalas, 1000 példányos, hetente két napon (szerdán és szombaton) megjelenő népfrent lapra. Az engedély után Sághy maga akarta szerkeszteni a lapot, és a munkáspártok érélyes közbelépésére volt szükség, hogy 1—2 cikkük megjelenhessen benne. Sághy saját tulajdonaként kezelte a lapot és csak azt tudták elérni a pártok, hogy az NB a lap politikai irányvonalának ellenőrzésére, — de nem a szerkesztésére — „háromtagú szerkesztőbizottságot küldött ki”.⁶⁴ (A lap később átalakult „Csongrád Népé”-re, amely egyértelműen a Kisgazdapárt lapja volt.) A sajtó révén a Kisgazdapárt igen jelentős szervező eszközhez jutott Csongrádon és a város környékén.⁶⁵

A Kisgazdapárt szervezése ezek után gyorsabban haladt. 1945. április 4-én 1500 tagja volt a pártnak. A következő két hónapban szervezetei kiépültek a városban és a környékén. 1945. június 4-én 3000 beírt tagja volt, amely azt jelentette, hogy a megye egyik legerősebb városi szervezete jött létre Csongrádon és a jobboldali vezetése is megerősödött 1945 nyarára.⁶⁶ Sághy S. János 1945 nyarára a következő hatalmi pozíciók birtokában volt: Csongrád város és járás gazdasági felügyelője, a Kisgazdapárt elnöke és vezére, a nemzeti bizottság elnöke, az I. sz. igazoló bizottság elnöke, ideiglenes nemzetgyűlési képviselő, a helyi újság kiadótulajdonosa és szerkesztője. Reakciós, jobboldali múltja volt. Az 1920-as években fajvédő szervezeteknek volt a tagja és ennek kapcsán a csongrádi ún. Piroska-féle bombamerénylet egyik gyanúsítottja is volt, bár a bíróság felmentette. A Magyar Élet Pártja (MÉP) választmányi tagja volt és gazdasági felügyelő a Horthy-rendszer minden kormánya alatt mindvégig a város felszabadulásáig és ezután is. Az 1930-as években megszerződött Kisgazdapárt helyi vezetője lett. 1945 után a Kisgazdapárt politikáját Csongrádon és a járásban ő határozta meg, sőt a megyei politika alakulására is befolyása volt. A megyei nagyválasztmány összeülését — 1945 tavaszától — több ízben úgy lépett fel, mint megyei pártvezér, holott erre semmiféle megbízatása nem volt.⁶⁷ A pozíciókból adódóan személye igen nagy veszélyt jelentett a csongrádi demokratikus erők számára, de ekkor még nem volt erejük eltávolítására, nem egyszer egymás közötti torzalkodásuk miatt.

⁶³ SztÁL, Csongrádi Nemzeti Bizottság, Jegyzőkönyvek, 1945. február 30.

⁶⁴ PI Archivum, 274. f. 16/126., és SztÁL, Csongrádi Nemzeti Bizottság, Jegyzőkönyvek, 1945. március 6.

⁶⁵ PI Archivum, 274. f. 16/126.

⁶⁶ PB Archivum, 21/6012. sz. és 30/2 öe/80—97. oldal.

⁶⁷ PI Archivum 274. f. 16/126., SztÁL Csongrádi NB. 1945. aug. 28-i. ül. jkve és NB levelezés 6/1945. sz.

A megye községeiben és falvaiban a Kisgazdapárt szervezetei 1944 decemberétől folyamatosan szerveződtek újjá, legelőször a megyéhez tartozó, de Szegedhez közel eső községekben, nyilvánvalóan Szegedről irányítva, 1944. december végén Kisteleken (december 25.), Algyón és Tápén (december 26.)⁶⁸ Szentos környéki községekben 1945. január–februárban szerveződött újjá a párt; Mindszinten 1945. január 20-án 150 taggal, Kiskirályság községben január 24-én, Fábianszabstényen január végén, Magyartésen február 27-én.⁶⁹

A városoktól távolabb eső községekben és falvakban tavasszal és nyáron jöttek létre a pártszervezetek. Csengelén áprilisban, Pusztaszerezen és Kiskundorozsmán májusban, Sándorfalván pedig csak július 8-án. Erre az időre a községek zömében újjászerveződött a párt. 1945. ősziig nem is minden helyiségben jött létre pártszervezet. A választások előtt még nem volt működő pártszervezet Sövényházán, Bakson, Öttömösön és Derekegyházán.⁷⁰

A pártszervezetek létrehozásában és szervezeti kereteinek kiszélesítésében a Kisgazdapárt a községekben még inkább fel tudta használni a gazdasági fórumokat. A Csongrád megyei Gazdasági Egyesület elnöke, aki egyúttal a Kisgazdapárt szentesi szervezetének egyik vezetője volt, mindenütt segítséget adott a párt újjászervezéséhez. A gazdasági előljárók is részt vettek ebben a munkában. A gazdasági előljáró, a mezőgazdasági bizottság, a termelési bizottság megválasztását a párt sok helyen kisajátította magának. A választást a Kisgazdapárt közgyűlésén bonyolították le.⁷¹ A Kiskirályság községben 1945. januárjában a kisgazdapárti szervezők házról-házra járva gyűjtötték a tagokat, és nem egy helyen rábeszéléssel és az MKP elleni propagandával szervezték őket, — amint ez a nemzeti bizottság ülésének anyagából kiderül. Algyón is — és ez nem volt egyedülálló — rémhírterjesztéssel, a „kommunizmus rémével” való ijesztgetéssel próbálták tagokat toborozni. Máshol az egyház segítségét vették igénybe. Csengelén a plébános a Kisgazdapárt gyűléseit prédikáció közben kihirdette, amely nyilvánvalóan a vallásos emberek körében segítette a tagtoborzást.⁷²

A már működő községi pártszervezetek 1945 nyarára jelentős szervezeti erőt képviseltek. A nagyobb helyiségekben a beírt tagok száma megközelítette a 1000 főt: Mindszinten 420 fő, Nagymágyocson 810 fő, Pusztaszerezen 500 fő, Szegváron 700 fő, Kisteleken 1000 fő. Ez a létszám nagy erőt jelentett még akkor is, ha a pártion belül rendszeres pártéletről nem beszélhetünk. A tagság zöme egyszerű dolgozó emberekből állott, és az ő beszervezésük az ország demokratikus erőit segítették.⁷³

Az elért szervezési eredményekre támaszkodva indult el 1945 nyarán a Csongrád megyei szervezet kiépítése. A megyei szervezet élén Nagy Pál elnök és Dr. Jóó Béla főtitkár állott (mindketten szentesi lakosok). A megyei szervezetekhez három járás és a négy város tartozott. A négy város vezetését már elemeztük. A megyei szervezet létrejötté után a szegedi szervezetet is ez alá rendelték, feltehető pártadminisztrációs okokból, mivel a Délalföldön, ill. Délmagyarországon nagyobb ún. területi szervezetet nem hozott létre a Kisgazdapárt. Három járási szervezetet alakítottak ki, mindegyik élén tisztikar állott: a csongrádi járást 9 községgel (élén Kása

⁶⁸ Délmagyarország. 1944. december 24—25. szám.

⁶⁹ SztÁL, Mindszenti NB 2/1945, Kiskirálysági NB 3/1945. és Csongrád megyei főispáni iratok 521/1945. szám.

⁷⁰ PB Archivum 30/16 öe, Csongrád megyei Gazdasági Egyesület 36/1945, Kiskundorozsmai NB 53/1945, Szegedi Hírlap 1945. július 15. — és PI Archivum 285—1/35/8.

⁷¹ SztÁL, Fábianszabstényi község 439/1945. — FKP szervezet, Magyartés.

⁷² SztÁL, Kiskirálysági NB, 1945. jan. 24-i ül. jkve és PB Archivum 30/16 öe.

⁷³ PB Archivum 21/6012. (1945. június 22-i értekezlet)

István és Nagyistók József állott). Sággy 1945. augusztus—november között politikai passzivitásba vonult, a demokratikus erők támadása erre kényszerítette. Kis-kundorozsmai járáshoz 6 község tartozott; (élén Zádori Károly és Skultéthy Medárd állott). A mindszeinti járáshoz 5 község tartozott (élén Kátai Pál állott). A tisztikarokat (vezetőségeket) a Kiszgadzapártban választmányok fogadták el, de arra nincs adatunk, hogy járási választmányok üléseztek volna. Feltehető, hogy a megyei választmány fogadta el jelölésüket és ennek tartoztak felelősséggel. Létrehozásukat inkább szervezési okok indokolhatták, vagyis a görbülekenyebb pártmunka folytatása.⁷⁴ A Csongrád megyei választmány első ülésére (a rendelkezésünkre álló adatok szerint) 1945. szeptember 23-án Hódmezővásárhelyen került sor. Ezen a vármegyei választmányi tagok és az egyes községek pártelnökei vettek részt. Ez választotta meg a megyei tisztikart, de már főként a közelgő választásokkal foglalkozott.⁷⁵ A Kiszgadzapárt szervezeti helyzetét tekintve megállapítható, hogy fő vonalaiban megtartotta a felszabadulás előtti kereteket és formákat. Jelentős új vonások is tapasztalhatók azonban, főként a városi és községi pártszervezetek életében. A koalíciós pártok, de főként a munkáspártok szervezeti formáiból több vonást átvettek. Így pártszékházakat tartottak fent, igyekeztek szervezeti életet kialakítani (tagkönyveket adtak, tagdíjat szedtek, előadásokat tartottak stb.).

Összegezeként elmondható, hogy a Kiszgadzapárt 1945. nyarára újjászerveződött Szegeden és Csongrád megyében és nagy erőket átfogó gyűjtőpárttá, jelentős politikai szervezetté vált. Tagjai között a szegényparasztok, közép- és gazdagparasztok, értelmiségiek, városi kis és nagypolgárok, sőt volt földbirtokosok és tőkésék is találhatók. Összetételének ez a heterogenitása megfelelt a párt országos helyzetének.

A Kiszgadzapárt újjászervezésében azonban az országostól eltérő vonásokkal is találkozunk, amelyeket a következőkben foglalhatunk össze. Az országban először itt szervezték újjá a pártot, amely a nemzeti újjászületés szempontjából jelentős tényező volt. Csongrád megye tiszántúli területein — mint a Viharsarok nyugati részében — a párt újjászerveződése szorosan összekapcsolódott a tömegmozgalom, a forradalmi népi szervek kialakulásával és gyors térhódításával. A parasztság politikai aktivizálódása és a Kiszgadzapárt újjászervezése itt szorosan összekapcsolódott. A népmozgalom mellett a Magyar Kommunista Párt is, a Függetlenségi Front mielőbbi létrehozása érdekében, mindenütt segítette a Kiszgadzapárt újjászervezését. Különösen jelentős volt ez Szegeden, de Hódmezővásárhely és Szentes környékén is.

A népmozgalom és az MKP segítségével (vagyis alapvetően helyes népfrempolitikája) nemcsak a Kiszgadzapárt újjászervezését segítette elő, hanem egyúttal azt is, hogy a párt vezetésében és szervezésében a megalapozás időszakában a demokratikus erők játszották a döntő szerepet. Ezen az általánosítható képen az sem változtat, hogy a pártvezető Hódmezővásárhelyen, Csongrádon és Szentesen (itt váltakozva) jobboldali érzelmű politikus volt. Ez azt jelezte, hogy a Kiszgadzapárt háború alatti — de még inkább 1944. március 19-i német megszállás utáni — balratartó fejlődése ekkor még tovább tartott. Mindez a munkáspártokkal való jó együttműködéshez, demokratikus politikai vonalvezetéshez és a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front létrehozásához vezetett el. A Kiszgadzapártnak ez a demokratikus indulása az újjászervezés időszakában, eltért az országos képtől és megyei, illetve viharsarki sajátosságnak tekinthető. Az ország nagyobb részén a felszabadulás után már az országos vezetőség szervezte újjá a pártot. Éppen ezért a jobboldali vezetés is kezdettől fogva érvényesült.

⁷⁴ PI Archivum 285—1/35/8. szám.

⁷⁵ Szegedi Hírlap, 1945. szeptember 15.

A megyében 1945 tavaszától a Kisgazdapárt vezetésében fordulat következett be. Ennek alapja, hogy bázisában egyre nagyobb szerepet kapott az addig passzív gazdapasztai és nagypolgári réteg. A háború befejezésével a vezetőség úgy gondolta, hogy pozíciójukat most már elsősorban a munkáspártokkal szemben kell biztosítaniok. Pártszervező munkájukban is egyre inkább a kommunistaeellenes megnyilvánulásokat figyelhetünk meg. (Hódmezővásárhely, Szentés, Csongrád és a községek példája bizonyítja ezt.) A pártvezetés jobboldali fordulatát szemléletesen bizonyítja Szeged példája. A megye Duna—Tisza közti kisebbik részén — Csongrád városával — kezdettől ezt a tendenciát figyelhetjük meg.

Mivel erre az időre a párt politikai irányvonalában is jelentős jobbrafordulás következett be (amelyet a II. részben elemzünk) a párt a demokratikus erők táborát csak részben segítette. Rövid elemzésünk is mutatja, hogy a Kisgazdapárt erre az időre egyik legerősebb pártja volt a nemzeti összefogást kifejező Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontnak. Ugyanakkor a párt irányításában egyre inkább a jobboldal vette át a vezetést és mögötte már a reakció sorakozott fel, így a párt a Függetlenségi Front jobbszárnyán helyezkedett el. 1945 nyarára a reakció elleni harc) részben a koalíción belül zajlott. A forradalmi erők harca nagyrészt a tárgyalat párt ellen is irányult, ezért a pártok közötti ellentét nyitabbá, élesebbé vált.

DIE NEUORGANISIERUNG DER UNABHÄNGIGEN KLEINLANDWIRTEPARTEI IM KOMITAT CSONGRÁD IN DEN JAHREN 1944—45. (I.)

von

Ferenc Kanyó

Aus der katastrophalen Lage nach der Befreiung — in die der Faschismus Ungarn stieß — konnte nur die Politik des nationalen Zusammenhaltens unser Vaterland herausführen. In diesem Prozeß bekam auch die Unabhängige Kleinlandwirtepartei (Független Kisgazdapárt), die auf eine 15-jährige oppositionelle Vergangenheit zurückblicken konnte und sich dem Faschismus entgegenkehrte, eine wichtige Rolle. Die Partei reorganisierte sich nicht nur in dem erörterten Zeitabschnitt, sondern sie kam auch zur Hochblüte ihrer zwei jahrzentelangen Geschichte.

In der Ungarischen Unabhängigkeitsfront, die den 2. Dezember 1944 in Szeged ins Leben gerufen wurde, spielte auch die Kleinlandwirtepartei eine wichtige Rolle. Die Bauernmassen und die städtische Bürgerschaft wurden größtenteils durch diese Partei aufgeboten. Die Erneuerung der organisatorischen Formen, das neuerliche Zustandebringen der Partei war also wichtig, obgleich das besonders am Anfang auf Schwierigkeiten stieß. Das Erscheinen der Emigrantenleiter der UKP (d. h. Ungarische Kommunistische Partei), die in Szeged ankamen, beschleunigte die politische Entfaltung. Am 23. November 1944 reorganisierte sich die Kleinlandwirtepartei mit der Leitung von Dr. István Balogh. Es war ein wichtiges Ereignis, weil es politisch das Zustandekommen des nationalen Zusammenhaltens förderte und hauptsächlich anfangs die demokratische Basis kräftigte. Die Organisationen der Partei begannen ihre Tätigkeit neulich in Szeged sowie der Stadtumgebung und bedeuteten schon zur Zeit des Zustandekommens der Unabhängigkeitsfront eine bedeutende Stärke.

Am Ende 1944 und zu Beginn 1945 hat sich die Kleinwirtepartei in organisatorischer Hinsicht gekräftigt. An ihrer Organisation benutzten die Leiter der Partei die landwirtschaftlichen Foren und Organisationen, sogar die Hilfe der Kirche. Die Parteiorganisationen wurden endgültig bis zum Sommer 1945 ausgebaut und die bürgerliche Sektion wurde auch stark.

In den Städten des Komitats: in Hódmezővásárhely, Szentés, Csongrád und ind den Gemeinden des Komitats wurde die Kleinlandwirtepartei in derselben Zeit bis zum Sommer 1945 stark. Die Mehrheit ihrer Mitglieder kam aus der Bauernschaft heraus. In ihrer Leitung dominierten anfangs die demokratischen Kräfte, aber besonders vom Frühjahr 1945 gerieten die rechtsstehenden Elemente in Mehrheit. Diese Tendenz kann typisch in Szeged betrachtet werden, aber sie war im allgemeinen für die städtischen Organisatoinen charakteristisch.

Auf das errungene organisatorische Ergebnis gestützt wurde auch die Organisation vom Komitat Csongrád ausgebaut. Aus den städtischen Organisationen und aus den Abgeordneten der Organisationen der drei Kreise, versammelte sich der Komitatsgroßausschuß am 23. September 1945 in Hódmezővásárhely. Die Kleinlandwirtpartei behielt in Grundlinien die Rahmen und Formen, die sie vor der Befreiung hatte. Es waren aber bedeutende neue Charakterzüge zu erfahren; man übernahm mehrere Züge aus den organisatorischen Formen der Koalitionsparteien, aber hauptsächlich aus denen der Arbeiterparteien.

Die, bis zum Sommer 1945 neuorganisierte Kleinlandwirtpartei wurde zu einer große Kräfte umfassenden Sammelpartei, also zu einem bedeutenden politischen Faktor. Für diese Zeit trat eine Schwenkung nach rechts in ihrer politischen Richtlinie ein und das Gebiet des Klassenkampfes (der Kampf gegen die Reaktion) fand teilweise innerhalb der Koalition statt, so ist auch der Konflikt zwischen den Parteien offener, schärfer geworden.

A BETHLEN-KORMÁNY NÉPISKOLAI AKCIÓJA 1926—1931 KÖZÖTT ÉS A CSONGRÁD MEGYEI EREDMÉNYEK

SÁRKÖZI ISTVÁN

(*Csongrád Megyei Levéltár, Szeged*)

A magyar Tanácsköztársasággal szemben felülkerekedő ellenforradalmi erők a két évig tartó fehérterror után a nagytőkés burzsoázia és nagybirtokos osztály fasiszta jellegű diktatúráját teremtették meg. Ennek az ellenforradalmi rendszernek a társadalmi bázisa heterogén volt. Gazdasági, szociális helyzetük, érdekeik, politikai súlyuk és szerepük a rezsim bázisát képező csoportoknak, rétegeknek igen eltérő volt. A vezető szerepet betöltő nagytőkés és földesúri osztályon belül és az ellenforradalmat aktívan támogató rétegek között eltérő felfogások mutatkoztak a politikai hatalom, a kormányzati rendszer formájáról és jellegéről. A korlátlan fasiszta diktatúra és a mérsékelt fasiszta rendszer tábora s a „szabad királyválasztók” és a nyílt legitimisták törekvései ütköztek össze hol nyíltan, hol leplezett politikai küzdelemben.

Az ellenforradalom és az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisában találjuk a tisztí különítményeseken kívül a dzsentri eredetű tisztviselő-hivatalnoki réteg mintegy 180 000 főnyi aktív tömegét, továbbá a gazdag parasztokat s a városi és a falusi kispolgári elemet, az értelmiség egyes csoportjait. Ezeket az erőket a proletariátus elleni gyűlölet és leszámolás, a forradalomellenesség, ideológiailag elsősorban a marxista szocializmus felszámolására való törekvés egyesítette. Nagy politikai és ideológiai segítséget s támaszt jelentettek a keresztény egyházak.

Az ellenforradalmi rendszer stabilizálását az ellenforradalmi erők viszonylag realista, konzervatív reakciós politikai egyénisége Bethlen István valósította meg. Elsősorban a két nagy, keresztény-nemzeti eszmei alapon szervezkedő politikai pártnak az egyesítésével, ügyes politikai manőverezéssel, Nemzeti Egység Pártba olvasztotta a Kisgazdapártot és a keresztény Nemzeti Egyesülés Pártját, 1922 elején. Ezt a pártfúziót Bethlen—Nagyatádi—Szabó-kézfogásnak is szokás nevezni. Ezzel megerősödött a nagytőkés ipari burzsoázia és a földesúri osztály vezető szerepe.

A magyar uralkodó osztály vezető köreinek azonban számolniok kellett a Tanácsköztársaság megdöntése után is a munkásosztállyal s agrár-proletariátus nem lebecsülendő erejével. A magyar uralkodó osztály a nyugateurópai tőkésországok polgári demokratikus rendszerét is túl liberálisnak s elfogadhatatlannak tekintette a proletariátus elnyomására, de kénytelen volt kifelé legalább demokratikus látszatot kelteni a fasiszta jellegű kormányzati rendszer iránt. 1921-ben törvényen kívül helyezett, betiltott kommunista párt nélkül is veszélyesnek tekintették az ellenforradalmi erők vezető körei a magyar munkásosztályt s ennek a veszélynek az elhárítása, az ellenforradalmi rend megszilárdítása érdekében a megbékélést hirdelve, tárgyalásokat folytatott Bethlen István az opportunistá vezetésű Szociáldemokrata Párt vezetőivel, amelynek eredményeként létrejött a Bethlen—Peyer-Paktum 1921 decemberében. A szociáldemokrata vezetők elárulva s hátat fordítva a forradalmi internacionalista feladatoknak, részt vállaltak Bethlen „nemzeti újjáépítése” tervé-

ben s ezzel az ellenforradalmi rendszer konszolidálásában. Ezzel a szociáldemokrata párt a munkásosztály parlamentáris pártjává vált a Horthy-fasizmus parlamentáris rendszerében. S helyet kaptak a magyarországi fasizmus parlamentjében az Egységes párttal nem alapvető belpolitikai kérdésekben szemben álló, polgári leberális pártok is.

Mínthogy a kultúrpolitika s ezen belül a közoktatás sok szállal kapcsolódik az uralmon levő osztályok belpolitikájához, a magyar kizsákmányoló osztályok vezető körei határozott erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy a közoktatást, a köznevelést, az ellenforradalmi rendszer megszilárdulásának rendeljék alá. Ennek érdekében, a proletárhatalmat megdöntve, azonnal visszaállították a forradalmak előtti közoktatási rendszert, eltávolították az iskolákból az ellenforradalmi rendszer politikája szempontjából megbízhatatlannak tekintett kommunista, vagy kommunista gyanús tanítókat, tanárokat és tanügyi vezetőket. Az iskolákat rögtön visszaadták a régi fenntartóiknak, zömében az egyháznak. Az iskolai nevelésben új nevelési alapelveket, ideológiai szempontokat jelöltek meg. Az iskoláknak az irredentizmus sovíniszta eszméit, „osztályok felett álló” nemzeti egység és keresztény-nemzeti s valláserkölcsli tudatot és érzést kellett elmélyíteni a tanulóknban. Az iskola műveltségi anyagát mélyen áthatotta az ellenforradalmi rendszer eszmerendszere. A közoktatást s az iskolarendszert az uralkodó osztály és haszonélvezői érdekeinek rendelték alá, messzemenően méltányolva a tisztviselő-hivatalnoki kar ellenforradalmi érdemeit.

A trianoni szerződéssel mintegy egyharmadára zsugorított Magyarországon aktív alkalmazásban álló tisztviselő-hivatalnoki réteg 180 ezer főnyi tömege, az ún. történelmi középosztály egzisztenciális érdekeinek rendelték alá a középiskolákat és az egyetemi oktatást, s anyagi kedvezményeket biztosítottak részükre, a vezető tisztviselői állások megszerzéséhez és a tudományos posztokra. Az iskolapolitikában kasztszerű szemlélet vált úrrá. A polgári demokrácia hagyományos tanszabadság elve még formálisan sem volt elfogadható az uralkodó osztály és kultúrpolitikusai számára. Erről tanúskodik Haller István, Kornis Gyula, Klébelsberg Kunó számos nyilatkozata és méginkább rendeleteik, utasításaik s kultúrpolitikai koncepcióik. Voltak ellenzői a reakciós konzervatív iskolapolitikának, mint például; Imre Sándor és Nagy László, akik síkraszálltak a közoktatás, a köznevelés demokratizálásáért, azonban az 1919 augusztusa—1922 között, az iskolapolitikáról szóló polémiában a konzervatizmus szélsőséges képviselői kerekedtek felül.

Az iskolarendszer jellegének kérdéséről kialakult polémiában, Kornis fogalmazta meg az ellenforradalmi rendszer által követett alapvető kultúrpolitikai elvet, miszerint, „a kultúra valamennyi értéke a maga egészében a társadalom minden osztálya és rétege számára át nem származtatható”.¹

Ennek az antidemokratikus iskolapolitikának a „létjogosultságát” fejtegetve, Kornis szembeállítja az egyes osztályok és rétegek kulturális érdekeit és igényeit, az egyes társadalmi osztályok és rétegek helyzetét szerint. Az „Iskolarendszerünk reformja” c. írásában Kornis az alábbi kultúrpolitikai képletet vázolja fel; „Először is — írja — van egy alsó réteg, amely jobbra mechanikai munkát végez, amit a középső réteg közvetlenül, a felső réteg közvetve meghatároz”. Az „alsó réteg”-hez sorolja Kornis; a szegényparasztot, a munkást, a szolgát, cselédet. Ahhoz, — írja Kornis —, hogy „az alsó réteg a nemzet organizmusában jól működjék, szüksége van a kultúra bizonyos elemeire, amelyeket a hatosztályú népiskola közvetít”. Az in-

¹ VKM Hivatalos Közlöny 1919. 45. szám, 389., Valamint *Simon Gy.*, Neveléspolitikai dokumentumok 1919—1931. Budapest, 1958. 119. o.

telligencia; a tisztviselők, tanárok, a nemzet agyveleje. „Ezek számára, — hangsúlyozza —, biztosítani kell a közép- és felsőfokú tanulást.”²

Kornis, a filozófus, az ellenforradalmi rendszer egyik fő kultúrdeológusa (1927—1931 között a Vallás- és közoktatásügyi Minisztérium államtitkára, valamint a Magyar Pedagógiai Társaság elnöke 1926—1936 között) által megfogalmazott iskola-politika s kultúrpolitika alapelveit az irányító s vezető miniszterek és szervek, az oktatás terén a gyakorlatban valósították meg.

Haller István miniszter már 1920-ban rendeletet adott ki a középiskolai felvételi vizsga bevezetéséről, amellyel igyekezett a lehető legszűkebbre vonni azt a rést, amelyen keresztül a munkásság és a szegényparaszság „sok oda nem való” gyermeke a hatosztályú népiskola elvégzése után középiskolába juthatott s továbbtanulhatott.

Ugyanakkor rendelettel biztosította, hogy a „történelmi középosztály”, a hivatalnoki kar, köztisztviselők, az értelmiség, a katona- és csendőrtisztek gyermekei 33—50% beíratási és tandíj kedvezménnyel tanulhassanak tovább középiskolákban és az egyetemeken. A hadsereg, a csendőrség és tisztviselők gyermekei még elégséges tanulmányi eredmény után is részesültek ebben a kedvezményben.³ Ugyanakkor e kedvezményt nem terjesztették ki a munkásokra és a dolgozó parasztságra. A rendkívül magas középiskolai tandíj eleve kizárta a dolgozók gyermekeit a továbbtanulásból.

Klebelsbert Kunó, aki 1922 júniusában vette át a kultusztárcát, 1924-ben a középiskolai reform parlamenti vitában leszögezte, hogy az ő „középiskolai tervének a célja az, hogy a ...nagy nemzeti kérdésekben megadja a középosztályi gondolkodásának az érzéseknek azt az egységét, amelyre szüksége van” s szerinte a „középosztály az a rétege a társadalomnak, amely leginkább támogatásra szorul”. A külföldi egyetemi ösztöndíj adományozásának fő rendeltetését abban látta, „hogy a magyar középosztály, a magyar intelligencia segítségére siessen”.⁴ Az uralkodó osztály tagjainak gyermekei eleve kiváltságos helyzetben voltak a közép és felsőfokú képzésben.

A dolgozó nép számára maradt a hatosztályú népiskola, tanonciskola, valamint a gazdasági irányú szakiskola. De nagyon gyakran még a hatosztályú népiskola elvégzését is megnehezítette a mérhetetlenül súlyos szegénység. Különösen a szegényparaszság volt hátrányos helyzetben a gyermekeinek középiskolai továbbtanulásában. A baj fő forrása a dolgozó nép nagyon kedvezőtlen szociális helyzete volt. Ezt a problémát a későbbiekben részletesen fogjuk vizsgálni.

A dolgozó nép műveltsége alacsony színvonalának és az írástudatlanságnak másik oka az volt — a huszas években, s a későbbi periódusban is —, hogy sok községben nem volt elemi iskola, továbbá a zömében osztatlan típusú iskolákban igen alacsony színvonalú volt az alapképzés, s igen hiányos tanszerellátottság volt az iskolákban. Annak ellenére, hogy Magyarország már a XIX. században élen járt Európában az iskolai oktatás közügygyé nyilvánításában, (1868-ban iktatták törvénybe a tankötelezettséget s a társadalom minden polgárának alapfokú ismeretekhez való juttatásáról az állami gondoskodást) még az 1920—23-as években, az ország akkor 7 800 000 lakossága hatéven felüli 1 150 000 polgára analfabéta volt.⁵ Az Eötvös

² *Simon Gy.*, Neveléspolitikai dokumentumok 1919—1931. 120—121. o. Néptanítók Lapja 1921, 41—42. sz., 1—2 o.

³ VKM Hivatalos Közlöny 1920. 40. szám, 342. o.

⁴ *Klebelsberg K.* válogatott beszédei, cikkei és törvényjavaslati Budapest, 1927. 51—52 o. és 325. o.

⁵ Nemzetgyűlési Napló 1926, 39. köt. 291 o.

József alkotta Népiskolai törvény megvalósításáért csak nagyon kevés anyagi áldozatot voltak hajlandók vállalni a nagybirtokosok, az iskolafenntartási joggal felruházott egyházak, a városi burzsoázia és az állam. 1924-ig az ellenforradalmi s a forradalmak előtti Magyarországon a kormányok költségvetési kiadásában a közoktatás részesedése 1,2%—3,2% között mozgott.⁶

Hogy a szegedi törvényhatóság testülete milyen fontosságot tulajdonított az ellenforradalom utáni években a népoktatásnak, összehasonlításul ismertetjük az alábbi adatokat; az 1921/22-es költségvetési évben 832 000 koronát szántak a város népiskoláira és középiskoláira, de Horthy 1920 februári látogatásának fogadtatására öt millió koronát szavazott meg a Törvényhatóság.⁷ Ugyanebben az évben ennek a törvényhatóságnak a területén, a 15 000 elemi iskolai tanuló tanítására mindössze 101 tanítói állás volt. A 6—11 éves korú tanköteles gyermekek 24,2%-a nem járt iskolába az 1920/21-es tanévben. Az országos átlag e tekintetben 17,2% volt.⁸

Csongrád megye néhány, ezerholdas nagybirtokosa és a törvényhatóság urai csak elvétele építettek iskolát a parasztnak és a cselédeknek, mert még az alapfokú ismeretek megszerzését is feleslegesnek tekintették. A század elején a megye és Szeged tanyavilágában levő iskolák jelentős részét államosították s a törvényhatóság állami ügynek tekintette azok gondozását. A törvényhatóság tagjainak legalább 50%-a, — 1870. évi 42. tc. alapján — a nagy adófizető, nagybirtokos, tőkés volt, 25%-a pedig vezető tisztviselőkből került be a törvényhatósági bizottságba.⁹ Így aztán az iskolaügyben hozott határozatokban és állásfoglalásokban a saját érdekeiket tartották szem előtt.

Az 1920—1922-es években Magyarország 3644 községe közül 205-ben nem volt iskola, s a korabeli statisztika szerint, az 1920—21-es tanévben 352 000 6—14 éves korú tanköteles gyermek nem járt iskolába, de 200 000 gyermek nem fért be az iskolákba.¹⁰ További adalék a húszas évek eleji magyarországi népoktatás viszonyaihoz: a beírt tanulóknak mindössze 22%-a tanult, vagy végezte el az elemi iskola V., illetve a VI. osztályát. De még 1930-ban is, az első osztályba beiratkozottaknak csak 18%-a végezte el a VI. osztályt.¹¹

Kétségtelen, nagymértékben hátrányosan hatott a népoktatási helyzetre a gazdasági csőd, amely már a háború időszakában is éreztette hatását a beiskolázásban, majd az I. világháború után egyre súlyosabb méreteket öltött. A gazdasági összeomlás kárvallottjai elsősorban a munkások, szegényparasztnak, s bérből, fizetésből élő alkalmazottak voltak. A háborús vereség s az ország területi veszteségei a pénzügyi helyzetet aláásta. A közoktatásra az állami költségvetésből is igen szűkösen jutott. Azonban az iskolafenntartók, általában, nem a tényleges teherbírásuk arányában gondoskodtak a népoktatás szükséges feltételeiről. Elsősorban ez volt az alapvető oka annak, hogy az 1921. évi XXX. tc., amely kötelezővé tette a tanköteles gyermekek iskolába való kötelező beíratását, iskolába járatását 6—14 éves korban, csak lassan és fokozatosan volt realizálható. Sem iskola, sem elegendő tanterem nem volt.

⁶ Néptanítók Lapja 1921, 24—25. szám, 3 o., Valamint: Neveléspolitikai dokumentumok 1919—1931, 21. o.

⁷ Szeged c. napilap 1920. február 20. szám.

⁸ Csongrád megyei Levéltár (CsML) Szeged. Közigazgatási Bizottság iratai 1921, III. cs. 970 sz. irat, Valamint: Magyar Statisztikai Évkönyv az 1919—1922-es évek. Budapest, 1925, 156—161. o.

⁹ A Helytörténetírás levéltári forrásai (Szerk.: Komoróczy Gy.) II. köt. 67. o.

¹⁰ Statisztikai Évkönyv az 1923, 1924, 1925 évekről. Budapest, 1927. 22. o. Valamint: Néptanítók Lapja 1924, 35—36. szám, 11. o.

¹¹ 100 éves a kötelező népoktatás. Budapest, 1968. 57. o.

A XXX. tc. alapján, a vallás és közoktatásügyi miniszter büntető szankciók alkalmazásával igyekezett iskolába parancsolni az iskolába nem járó tanulókat. A tanuló gyámját, szüleit beíratás elmulasztása esetén az idézett tc. 4. §-a szerint 100 korona bírsággal sújtották, amelyet az illetékes kihágási bíróság „Büntető parancsban” mondott ki. A tanköteles korú gyermek négyeszeri mulasztása esetén pedig 600 korona pénzbírsággal sújtották a szülőt, vagy gyámot.¹²

A Csongrád megye és Szeged törvényhatóságainak kihágási bíróságain úgy szólván „futószalagon” készíthették a büntető parancsokat s vehették ki a kihágási büntetéseket s pénzbírságokat, amelyről „ékesen” tanúskodnak a fennmaradt levéltári iratok. A szegedi törvényhatóság területén a 6—11 éves korú tanköteles gyermekek száma 15 098 volt s közülük 3646 (24%) nem járt iskolába. A 12—14 éves tanköteleseknek pedig 58,8%-a maradt távol.¹³

Az iskolák igazgatói, valamint a kir. tanfelügyelő és más illetékes iskolafenntartók, s tanügyi hatóságok többször elismerték, hogy az iskolai mulasztások és a beíratások elmulasztásának legfőbb okát a dolgozó nép szegénységében kell keresni.¹⁴ Az esetek többségében a pénzbírságot behajtani nem tudták a szülők fizetéseképtelensége miatt. A szegényparasztok, nincstelen földmunkások, kisbérlők, ipari munkások nem küldhették iskolába gyermekeiket, mert nem tudtak lábbelit és megfelelő ruhaneműt adni rájuk. A büntetés tehát duplán sújtotta őket. A büntetés végrehajtása ilyen esetekben sem maradt el, mert fizetéseképtelenség esetén a „terheltet” elzárásra ítélték. A dolgozók nem a kultúrától való idegenkedés miatt nem járaták iskolába gyermekeiket, miként Kornis Gyula vélte, hanem a szegénység akadályozta őket abban. A dolgozó népnek eme szociális helyzete az ellenforradalmi korszakban végig fennállott. Egy jellemző példát említünk meg a büntető szankcióval történő eljárásról. 1926-ban 100 ezer korona pénzbírsággal büntették Török Imre szentesi lakost, aki ruhanemű és cipő hiányában nem járathatta elemi iskolába gyermekét. A gyakran munkanélküli és többgyermekes családapa, természetesen nem tudta kifizetni a reá kirótt pénzbüntetést. Ezért elzárásra módosította a bíróság a büntetését mégpedig úgy, hogy 20 000 koronát egy napi elzárásra „átszámítva”, 5 napi elzárásra ítélték.¹⁵ Ezt az esetet azért idéztük egy 1926 évi forrásból, mert ekkor már gazdasági konjunktúra volt kibontakozóban, azonban a dolgozók anyagi helyzetén ez alig jelentkezett kedvezően.

Az 1921 évi XXX. tc.-et nem lehetett maradéktalanul megvalósítani, mert megvalósításának objektív feltételeit egyelőre figyelmen kívül hagyták az uralkodó körök. Ennek a törvénynek a megvalósításához a hivatalos megállapítások szerint is 3500—3800 tanterem hiányzott. Továbbá, a törvény előírása szerint egy tanerőre 60 tanulót számítva 1820 új tanítói állást kellett volna szervezni. Ehelyett azonban 1919 augusztusa—1925 között legalább hatezer tanítót távolítottak el az elemi iskolákból és a közvetlen tanügyi igazgatásból. 1919 augusztustól—1921 nyaráig a „kommunista fegyelmik” révén, majd azt követően „B” lista eszközzel távolították el a „kommunista gyanús”, politikailag s a „keresztény-nemzeti” nevelés követelményét tekintve megbízhatatlannak minősített tanítókat.

Ez a világnézeti és politikai szanálás — ahogyan Klebelsberg Kunó nevezte — súlyosbította a népoktatás amúgyis rossz viszonyait.

¹² Baranya megyei Levéltár. Megyei Közigazgatási Bizottság iratai a VKM. 130/VIII. sz. rendelete a beiskolázásról szóló törvény végrehajtásáról. 310/1923. sz. irat.

¹³ Magyar Statisztikai Évkönyv az 1919—1922-es évekről. Budapest 1925 156—157. 162. o.

¹⁴ Szeged. (Szerk.: Kiss F., Tonelli S., Szigethy V.) 89.

¹⁵ Cs. m. L. Szeged. Csongrád megye- és Szeged Tanfelügyelőségének iratai 1927, 7. d, 711 sz. irat.

Szegeden csak 1921 áprilisa—júniusa között 90 tanítót és népiskolai tanügyi igazgatásban dolgozó tanerőt vont „végelbánás alá” a Szeged közigazgatási bizottsága, a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával.¹⁶ A Csongrád megyei és Szeged Tanfelügyelőség elemi népiskoláiból 1919 júniustól 1921 júniusa között 150 tanítót távolítottak el fegyelmivel és a „B” listarendszer alkalmazásával.¹⁷

A magyarországi fasiszta diktatúra kultúrpolitikusai, a sovinszta nacionalizmus, a kereszténynemzeti eszméket valló s megalázkodó, megfélemlített és feltétlenül engedelmes tantestületek kialakulására törekedtek.

Az elemi népoktatás tárgyi feltételeinek, valamint tartalmi színvonalának nagy hiányai és fogyatékosága ellenére, az ellenforradalmi rendszer kultúrpolitikájának irányítói: Haller István, Kornis Gyula, Klébelsberg Kunó és mások, csak a középiskolai reform kimunkálása és megvalósítása után láttak hozzá az egész társadalom alpműveltségét megalapozó hatosztályú népiskola sürgető problémáinak megoldásához. A közoktatási reform tehát felülről-lefelé haladó, fejtegetésre állított, antidemokratikus politika volt. A népiskolai szervezet hálózati bővítését s az alapfokú ismeretet nyújtó népiskolai program kimunkálását csak 1924 végén, 1925 elején kezdték meg Klébelsberg szakemberei. Pedig a kedvezőtlen körülmények egyre szélesedtek.

Kedvezően hatott a hatalmas pénzügyi fedezetet is igénylő iskolai építkezési terv realizálására, a politikai stabilizáció mellett, a Népszövetségi kölcsön megszerzése is. A tőkés gazdasági fejlődés, az ipari termelés is szükségessé tette a népoktatás feltételeinek javítását s az analfabétizmus visszaszorítását. Klébelsberg Kunó miniszter, aki mindenekelőtt az uralkodó osztály érdekeit képviselte, jól tudta, hogy a dolgozó nép műveltségi színvonalának javítása nélkül a kapitalista ipari és mezőgazdasági termelés fokozása, korszerűsítése lehetetlen. Ezért is hangsúlyozta figyelemzetően, az iskolaépítési akcióját ellenző nagybirtokosok és tőkésék felé adreszálva, hogy „amikor a mezőgazdaságban is rohamosan tért hódít a motoreke, a traktor, a villamosítás stb., az iskola kérdései legalább 50%-ig közigazdasági-termelési kérdések. S a modern, komplikált termelési módok, kényes gépek és szerszámok mellett az értelmetlen ember többet árt, mint használ”.¹⁸ A miniszter nem értett egyet a saját osztályának néhány képviselője részéről megnyilvánuló „előítéletszerű felfogással”, akik szerint, „elég ha az egyszerűbb ember megtanul írni, olvasni és számolni s minden további felesleges.”¹⁹

A miniszter reformpolitikája, s intézkedései azonban azt mutatják, hogy az írástudatlanság visszaszorításánál, az alpműveltségi ismeretek elsajátításánál tovább, lényegesen, ő sem kívánt előrébb lépni, amikor a dolgozó nép művelődési lehetőségéről volt szó. Ezt a tényt tükrözi az 1925-ben jóváhagyott elemi iskolai tanterve, valamint a zömében osztatlan típusú népoktatási rendszer.

A munkásosztály és a szegényparasztság műveltségi színvonalának emelését Klébelsberg azért is kívánatosnak tekintette, mert a régi Nagy-Magyarország „területi épségének” visszaállítását „kultúránk fölényétől” várta, akarta megvalósítani.²⁰ A szegedi egyetem aulájában 1931. október 5-én elhangzott beszédében Klébelsberg a Bethlen kormány külpolitikáját és kultúrpolitikáját magyarázva ezeket mondta; „A mi kultúrpolitikánk kvintesszenciája az volt: a világ vezető nemzeteiben olyan diszpozíció létesítése, hogy elismerjék a békekötés igazságtalanságát,

¹⁶ Cs. m. L. Szeged, Polgármesteri Bizalmas iratok, 1921, 221, 532, 542. sz. irat.

¹⁷ Cs. m. L. Szeged, Polgármesteri bizalmas iratok 1920—1921. 13. sz. irat.

¹⁸ Klébelsberg Kunó válogatott beszédei, cikkei és törvényjavaslatai Budapest, 1927. 375.

¹⁹ id. mű, 675.

²⁰ id. mű, 675.

hogy lássák; fajsúlyosabbak vagyunk mint a körülöttünk levők. Kultúrfőlnyünk kérdése a magyar nemzetnek annyi, mint lenni vagy nem lenni.²¹ Horthyék a régi 21 milliós Magyarország idegen nemzetiségei felett való uralmuk visszaállításáról álmodoztak és szóttek terveket. Nyíltan vallották, hogy életképtelen államalakulatnak tekintik Jugoszláviát, Csehszlovákiát és Romániát. A revansista magyar uralgó osztály minden belső társadalmi baj s probléma gyógyszerként az ezeréves Nagy-Magyarország visszaszerzését hangoztatták. Ezért tekintették fontosnak, hogy „a magyar műveltség toronymagasan emelkedjék Kelet-Európa fölé”.²²

A sovinszta irredentizmust az iskolai nevelés egyik fő alapeszméjének tekintette Klébelsberg.

Végül meg kell említenünk Klébelsberg iskolapolitikai koncepciója kapcsán azt az érvelését is, amely szerint a politikai jogoknak a széles néptömegekre való kiterjesztését, meg kell előznie, a kulturális demokraciának, mert — mint mondotta a miniszter — „politikai demokracia csak ott lehetséges, ahol azt a kulturális demokracia megelőzte és biztosítja”.²³ Klébelsbergnek ez az érvelése hamis és demagóg ízű, hiszen az ellenforradalmi rendszer társadalom-politikai és szociális viszonyai determinálták az egyes osztályok és rétegek helyzetét, jogait és művelődési lehetőségeit. A dolgozó osztályok anyagi helyzete, a társadalom anyagi javainak igazságtalan megoszlása a törvényesen biztosított alapfokú művelődési lehetőséget is megbélyegyezte.

Klébelsberg Kunó miniszter által 1925. október 14-én a parlament oktatási és pénzügyi bizottságainak együttes tanácskozása elé terjesztett, „A mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról” c. program, népiskolai akció, figyelmen kívül hagyta a közoktatás egészére kiterjedő liberális-demokratikus reform-javaslatokat, többek között az egységes nyolc osztályú népiskolai intézmény megszervezését, valamint a dolgozó osztályok számára a középiskolai és egyetemi továbbtanuláshoz is lehetőséget és kedvezményt biztosító demokratikus elképzeléseket. Ilyen demokratikus alternatívát vetett fel többek között Karácsony Sándor 1924-ben a „Népoktatás és az alsó néposztály lelkiaknata” c. írásában, és a Magyar Pedagógiai Társaság 1924. évi ülészakán is többen a nyolc-osztályú népiskolai szervezet mellett foglaltak állást. Elhangzott ott olyan vélemény is, hogy „nem lehet egyetemes nemzeti kultúráról beszélni, amíg a legfelső és a legalsó kulturális fokozatok között óriási, egységet megszakító hézag tátong”.²⁴ Az 1926-ban elfogadott VII. tc. a „mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról” csak az 5000 népiskolai objektumot: 3475 tanterem és 1925 tanítói lakás építését foglalta magában.²⁵

Klébelsberg Kunó miniszter, az Akció előterjesztését követő indoklásban erőteljesen hangsúlyozta, hogy az iskolaépítési akcióval a kormány „a mezőgazdasági népesség beiskolázási gondjain akar enyhíteni”. Valójában azonban a Bethlen-kormány politikai célok elérésére is törekedett ezzel az akcióval. Mindenekelőtt a parasztság egyes rétegeiben szélesíteni kívánta a politikai befolyását, szélesíteni a rendszer tömegbázisát, másrészt igyekezett megelőzni más politikai pártokat, szervezeteiket és irányzatokat a parasztság ideológiai-politikai befolyásolásában.

²¹ Beszámoló a Szegedi F. J. Tudományegyetem 1931/32 évi működéséről Szeged, 1932. 29—31.

²² Klébelsberg K. válogatott beszédei, cikkei és törv. javaslatjai 675. o.

²³ Id. mű., 330—331.

²⁴ Magyar Pedagógia 1924. Budapest, 1925. 65—66.

²⁵ Nemzetgyűlés nyomtatványai 1926. 39. köt. Valamint: Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1926. 56—60.

A népiskolai akció vitája során, időnként éles vita és szópárbaj folyt a kormány-párti képviselők és az ellenzéki képviselők között a tervezet egyes pontjai körül. Így többen — ellentétes felfogásból — bírálták az iskolaépítés pénzügyi terheinek a dolgozó népre, illetve a nagyjövedelmű birtokosokra való áthárítását. Az utóbbiaknak azonban nem sok okuk volt tiltakozni ez ellen. Heves vitát váltott ki az újonnan építendő iskolák tulajdonjogának problémája. A törvénytervezet elsőbbséget biztosított a felekezeteknek még az érdekeltségi iskolák esetében is. A szociáldemokrata párt képviselői és egyes polgári ellenzéki képviselők is azt követelték, hogy az új iskolák állami tulajdonban legyenek, és ne az egyházak legyenek a fenntartók.

A mintegy ötven millió pengőt igénylő népiskolai akció kapcsán egymillió tan-köteles beiskolázásával számolva, a törvény meghatározott sorrendet jelölt meg. Első helyen emelte ki az iskolánélküli községeket, tanyákat, majorokat. Második helyen: az annyira rossz állapotban levő iskolákat, amelyek helyett újakat kell építeni. Végül a harmadik helyen: a teljesen tarthatatlan zsúfoltság megszüntetését jelölte meg. Az akciónak 1931-ben kellett befejeződnie.²⁶

Az 1925 őszen beindult népiskolai akcióban Csongrád megye mindhárom szempontot tekintve kiemelt helyen szerepelt. Kulturális téren Szegedet más szempontból kiemelten kezelte a Bethlen kormány. Gondolunk itt az 1921 októberében Szegeden megnyitott Ferenc József nevét viselő egyetemre, az 1925-ben megindított nagyszabású Dóm-téri egyetemi negyed építésére, a klinikák építésére, az 1927-ben megnyílt Tanárképző Főiskolára. Csongrád megye és Szeged kiemelését a népiskolai akcióban, valamint a Bethlen kormány kultúrpolitikájában, számos körülmény és ok motiválta az ellenforradalmi rendszerben, a húszas években. Szegedet, az ország egyik kultúrcentrumává törekedtek fejleszteni az ellenforradalmi rendszerre veszélyes, nagyszámú, szervezett és forradalmi szellemi proletariátust magába foglaló „vörös Budapest”-tel szemben. Emellett az uralkodó körök hálájukat kívánták kifejezni az iránt a város iránt, amely az ellenforradalom kibontakozásának a színhelye volt. Szeged kulturális centrummá fejlesztésével a Bethlen kormány, az „integer Nagy-Magyarország” visszaállítására irányuló politikájában a magyar „kultúrfő-lény” teóriát igyekezett bizonyítani, demonstrálni. S mindezen kívül nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy Csongrád megye a Szeged környékének népessége túlnyomó részben földművelő volt, amelyben túlsúlyban volt a szegényparaszt, kisbirtokos, kisbirtokos-bérlő, földmunkás, cseléd s napszámos rétegek.

Szegedet a hozzátartozó törpe és kisbirtokosok hazájának is tekintették. 1922-ben a város 70 000 hold földet adott bérbe, mintegy 15 200 bérlőnek.²⁷ A megye népességi s települési viszonyaira az is jellemző volt, hogy viszonylag igen szétszórt tanyákon lakott s élt a lakosság nagy része. Az 1930. évi népszámlálási adatok szerint a megye lakossága 339 942 volt, s ebből 154 000 ember lakott tanyákon. A jelenlegi területet alapulvéve: 430 ezren éltek a megyében. Szeged lakossága 1920-ban: 119 010, 1926-ban: 123 642, 1930-ban: 135 071, de a belterületi lakóinak száma 90 000 volt.²⁸ A népesség jelentős hányada Szegeden is a földművelésből élt. A megye legnagyobb földbirtokosa a Pallavicini Alfonz Károly és a Károlyi grófok voltak.²⁹

A megye lakosságának mintegy 40%-át kitevő szegényparasztság és agrárproletariátus és kisbirtokosság rendkívül rossz létfenntartási viszonyai következtében,

²⁶ Tájékoztató Elemi Iskoláink működéséről 1925—1930, 4—5.

²⁷ *Oltvai F.*, Szeged múltja írott emlékekben 1222—1945, Szeged, 1968, 264.

²⁸ Magyar Statisztikai Közlemények az 1930-as évről. 1932. 332—339. továbbá: A Magyar Statisztikai Évkönyv 1926. évről. 1928, 6.

²⁹ Statisztikai Évkönyv 1926. évről. 1928. 320. Továbbá: *Tamasi M.*, A dolgozók harca a nyomor és kizsákmányolás, az ellenforradalmi rend ellen 1929—1935. Szeged, 1971, 5—6.

önerejéből nem bírta viselni az iskolaépítést s a húszas évek közepén beindult egyetemi-, klinikai-, fogadalmi templom- és egyéb építkezések pénzügyi terheit. Az állam és a város, valamint a megyei törvényhatóság a pénzügyi terhek zömét — ennek ellenére — a kisemberek vállaira hárította.

A nagyméretű szegénység s a kedvezőtlen tanyai települési viszonyok jelentették a legnagyobb akadályt a dolgozó nép művelődésével szemben.

Csongrád megyében az 1920. évi népszámlálás adatai szerint, a hatéven felüli népesség 75,6%-a tudott írni-olvasni, Szegeden: 85,4%. Az országos arány; 84,4% volt. A népiskolai akció előirányzata szerint Csongrád megyében — Szegedet és Hódmezővásárhelyt is beleszámítva —, 220 tantermet és 83 tanító-lakást kellett volna építeni.³⁰ Az országos és a megyére vonatkozó, tervszámokat vizsgálva, azokat a korábbi évtizedek alatt épült népiskolák számához viszonyítva, az 1925—1931 között megvalósított népiskolai akciót igen jelentősnek tekinthetjük. A kivitelezett program — hangsúlyozzuk — a hat évfolyamú népiskolai oktatás legszükségesebb feltételeit volt hivatva megoldani — még annak elérésére sem volt elegendő, hogy a túlnyomó részben egy-tantermes s egy-tanítós osztatlan rendszerű népoktatást számottevően visszaszorítsa. Döntően a népoktatási tankötelezettség megoldására törekedett a Bethlen-kormány. S ez illik Csongrád megyére is, ahol az 1925/26-os tanévben 273 elemi iskolában, — zömében egy-két tantermes iskolák — 34 207 gyermeket kellett tanítani. A megyében, Szegeddel együtt az 1930/31-es tanévig az iskolák száma 32-vel gyarapodott a népiskolai tankötelesek száma pedig 38 916-ra növekedett.³¹

Az elemi iskolás tankötelesek beiskolázása 1930-ra már számottevő javulást mutat, amit döntően, az elkészült és átadott új iskolák és tantermek tettek lehetővé. Amíg az 1920/21-es tanévben Csongrád megyében a 6—11 éves tanköteles gyermekeknek 69%-a járt iskolába, az 1930/31-es tanévben már 89,7%-a tanult. Hódmezővásárhelyen az 1920/21. tanévben az említett tanköteleseknek 72,4%-a tanult elemiben, 1930-ban 91,2%-ra javult a beiskolázás. Szegeden, az 1920/1921-es tanév 75,8%-os beiskolázással szemben, 1930-ban, a 6—11 éves tanköteles gyermekeknek 93,0%-a tanult.³² A beiskolázás javulása eredményeként visszaszorult az analfabétizmus is 1931-ig. Országosan az analfabétizmus 5,6%-al csökkent, Csongrád megye és a Szeged Tanfelügyelőség területén 7,3%-al.³³

A népiskolai akcióban megjelölt 5000 objektum kétharmada a Nagy-Alföldön épült fel. 1930. október 25-én adták át rendeltetésének Szegeden, az akcióban az 5000. számmal jelölt Rókusi iskolát, amely 12 tantermes volt.

Az alapfokú műveltséget nyújtó elemi iskolai oktatás-nevelés feltételei javultak. A program előirányzatát azonban nem valósították meg teljesen. Az akció keretében megtervezett 622 iskolával szemben 502 iskolát adtak át 1931-ig. Így Csongrád megyében, Szeged nélkül, a tervezett 129 tanterem helyett „csak” 82 készült el 1931-ig. A Hódmezővásárhelyen tervezett 22 tanteremmel szemben 12-öt adtak át. Szegeden viszont valamennyi tervezett objektum elkészült határidőre.³⁴

A beiskolázás javulásával, valamint az előirányzott objektumok egy része átadásának elmaradásával magyarázható az, hogy az egy tanítóra jutó tanulók száma

³⁰ Tájékoztató Elemi Iskoláink fejlesztéséről 1925—1930. 88—89.

³¹ Statisztikai Évkönyvek: 1926-ról, Bp., 1928. 219; és 1930-ról, 251.

³² Statisztikai Évkönyv az 1919—1922-es évekről. 1925. 160. és az 1930. évi Statisztikai Évkönyv, 1932. 251—252, 253—255.

³³ Néptanítók Lapja 1933. 17. sz. 615. (Tíz év kultúrtörténete)

³⁴ Magyar Népoktatás. Budapest, 1928, 212—213. Tájékoztató elemi iskoláink fejlesztéséről 1925—1930. 124.

nem csökkent számottevően, valamint az is, hogy a tantermi zsúfoltság sem javult nagymértékben. Nem sikerült nagy előrehaladást elérni a népiskola hatosztályát elvégzők s befejezők arányában sem. Az 1920/21-es tanévben a korábban elemi iskolába beírtaknak 18%-a végezte el a hatodik osztályt, 1930/31. tanévig csupán 4%-os javulást értek el.³⁵ A tantermi zsúfoltságnak más oka is volt. Mégpedig az is, hogy az újonnan épült iskolák zöme két tanteremmel épült, valamint az is, hogy a sok kis iskola különböző iskolafenntartók — nagyobb részben az egyházak — kezelésében épült, ami a pénzügyi alap szétforgácsolódásával járt. Az egységes iskolák helyett vallásfelekezet szerint elkülönülten, a lakosság vallási hovatartozása alapján létesültek az új iskolák. 1930/31. tanévben az elemi iskoláknak 70%-a egyházi, és csak 17,9%-a volt állami tulajdonban. Állami iskolát csak ott létesített a VKM, ahol a kijelölt bizottság azt állapította meg, hogy a helybeli lakosság, szegénysége miatt nem képes iskolát állítani, az egyház pedig nem vállalja a költséget. A nagybirtokosok pedig mindenképpen igyekeztek kibújni az iskolaépítés költségeinek teherviselése alól. Különösen az érdekeltségi iskolák esetében jelentkezett ez a legfeltűnőbbben.

Az 1926. évi VII. tc. egyik fő célja az akció keretében az volt, hogy az iskolafenntartásban, a népoktatásban érdekelték körét szélesítve létrehozza az Érdekeltségi elemi népiskolát.

Érdekeltségi iskolát olyan lakóterületen lehetett és kellett volna szervezni s alapítani, amely az adott területen, körzetben élő személyek birtokát, tulajdonát képezte és „az érdekelteknek a körzeten belül ingatlanuk, vagy általános kereseti adó alá eső foglalkozásuk vagy jövedelmük volt, s egy vagy több jogi személy tulajdonát képező, 4 kilométernyi sugarú körzetben legalább 30—40 tanköteles korú gyermek található, kiknek beiskolázásra alkalmas iskola a körzetben nem található”.³⁶

Az ellenforradalmi rendszernek ez a kísérlete, hogy ti., az iskolafenntartás közérdekeltségét fokozza s ennek révén is tartós javulás következzen be a népoktatásügyben, mondhatjuk, majdnem kudarccal végződött. Azt ugyanis, hogy a kijelölt községben s körzetben ki, vagy melyik „jogi személy” legyen az iskola fenntartója, a törvény szerint a tanfelügyelő vagy személyes képviselőjéből, az egyházközség megbízottjából és a község valamint a helyi hatóság megbízottjaiból létesülő bizottság volt hivatott eldönteni. A törvény szerint iskolafenntartásra jogosultak mind találtak kibúvót az iskolaállítási és fenntartási költségeinek teherviselése alól. Az ezerholdas nagybirtokosok igyekeztek az államra és a községre, vagy arra az egyházra hárítani át a pénzügyi terhet, amely körzetben élő lakosok többségben egyik vallásfelekezethez tartoztak. Az állam pedig csak ott vállalta az építési költségeket, ahol a lakosság nagyon szegény volt. Az érdekeltségi iskolákhoz és a községi iskolák építéséhez az állam rövidlejáratú kölcsönt nyújtott az Iskola Építési Alapból, amelyet magas kamattal kellett visszafizetni. Az érdekeltségi és községi, valamint az egyházi iskolák építésére és fenntartására a helyi hatóságok pótadót vetettek ki a lakosságra.

Szombatfalvy György, a VKM egyik vezető tisztviselője, már 1928-ban felhívta a figyelmet s elismerte, hogy „a nagybirtokosok tömegesen támadták meg az érdekeltségi iskola felállítást”.³⁷ Ennek következtében 1930. végéig csak 26 érdekeltségi iskola létesült az egész országban, és még 167 községben nem volt iskola 1930-ban.³⁸

³⁵ Statisztikai Évkönyv 1931. Budapest, 1932. 251—253.

³⁶ Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár, 1926. 59, 61.

³⁷ Magyar Népoktatás 1928. 119.

³⁸ Néptanítók Lapja 1930, 43—44. szám. 3.

Csongrád megyében és Szegeden is lassan, vontatottan bontakozott ki az iskolai építkezés. Erre utal a VKM, a tanfelügyelő és a szegedi polgármester között lezajlott több levélváltás 1927-ben, s 1928-ban. A Vallás- és közoktatásügyi miniszter 1927 januárjában a szegedi polgármesterhez keltezett leiratára adott válasz „ékes” bizonyítéka a halogató műveletnek. A miniszter levelében emlékeztette a polgármestert arra, hogy a város külterületén még 43 objektum építésének beindítása várat magára. A Szeged város polgármestere válaszában „munkaerőelbocsátásokkal és a hiányzó kiadási tétellel” magyarázta meg a miniszternek, hogy miért nem halad kellő ütemben az akció.³⁹

Az állami kölcsönöket az építés megkezdésétől számítva két év alatt kellett visszafizetni. Az országos és a helyi, szegedi tapasztalat, a levéltári források arra utalnak, hogy a 20%-os kamattal terhelt kölcsön visszafizetése körül nagy nehézségek mutatkoztak. A VKM már 1929 végén sürgeti Szeged város polgármesterét, „hogy az országos alappal szemben fennálló fizetési kötelezettségének tegyen eleget haladéktalanul”.⁴⁰ Persze jelentkeznek a gazdasági válság konkrét jelei. Az adóbefizetés egyre nehezebbé válik. A pótdóval megterhelt lakosság nagyrésze fizetéseképtelenné válik. A nagybirtokosok nem fizetnek az iskola fenntartásáért. Az iskolafenntartás elviselhetetlen terheiről egymást érik a beadványok a VKM-hez. Többek között említjük csak, Tápé község előljáróságának a Csongrád megye és Szeged kir. Tanfelügyelőjéhez intézett kérelmét. Dr. Bagoss Béla plébános, továbbá Széll József, Ábrahám Ferenc, Kószó Ferenc és Dr. Boga Dezső előljárósági tagok által aláírt levélben a község nevében arra kéri a tanfelügyelőt, hogy „a község lakosságának súlyos anyagi nehézségére való tekintettel az állam vegye saját kezelésébe az iskolát”.⁴¹ Míndszent község előljárósága pedig már 1928-ban, a helyi lakosság szegénységére hivatkozva kérte, hogy az állami iskola községet terhelő fenntartási költségét az állam vállalja át.⁴²

A VKM 1931. november 20. keltezésű, a közigazgatási bizottsághoz adresszált körlevélben, a helyi szervek fokozottabb mértékű támogatását kérve elismeri, hogy „a községek által fenntartott és segélyezett iskolák kiadásai igen súlyos teherrel nehezednek a községekre és az 1929 évihez képest azok csaknem megkétszereződtek és az egyes fokozódó terheket elviselni képtelenek”.⁴³

Az állam s a VKM nem váltotta be azt az ígéretét, amelyet a népiskolai akció parlamenti vitája során tett, hogy ti.: egyenlően és igazságosan igyekszik megosztani az építési és fenntartási költséget az érdekelt lakosság és közösségek között, s hogy „a beiskolázás javításával mindjobban csökkentjük azokat a réseket amelyek az egyes társadalmi osztályok között találhatók”.⁴⁴

A nagybirtokosok, a tőkésosztály s a helyi törvényhatósági bizottságok Civis urai megakadályozták az 1926. évi VII. tc.-nek azt a törekvését is, hogy tanyai internátusok építésével, létesítésével megvalósítható legyen a tanyai világban lakó és élő elemi iskolai tankötelesek számára az alapfokú ismeretek elsajátítása (a tc. 2. §-a). 1925—1931 között az országban egyetlen internátus sem létesült. Az elgondolás nagyszerű volt, de megvalósítására komolyan nem gondolt a kormány és az uralgó osztály sem.

³⁹ Cs.m.L. Polgármesteri bizalmas iratok, 1927. 637. sz. irat.

⁴⁰ Cs.m.L. Szeged. Polgármesteri iratok. 33 sz. doboz, 5429, 16093. sz. irat.

⁴¹ Cs.m.L. Szeged. Tanfelügyelőségi iratok 1930/31. 26. doboz, 460—467. sz. irat.

⁴² Cs.m.L. Szeged, Tanfelügyelőségi iratok 1927/28. 10. d., 177. sz. irat.

⁴³ Cs.m.L. Szeged város Közigazgatási Bizottságának iratai 1929—1931. III. csomó, 772. sz. irat.

⁴⁴ Néptanítók Lapja 1930, 41—42. sz. 2.

Az elemi népiskolák építése és fenntartási költsége szinte elviselhetetlen terhet okozott a szegényparasztoknak, cselédeknek, kisbérllőknek, kubikosoknak és még a munkásoknak is, mint ahogy nagy gondot jelentett nekik gyermekeik iskolába járatása, ruhaneművel s lábbelivel és tanszerekkel való ellátása is. Példát s bizonyítékot erről bőségesen találunk a korabeli levéltári iratokban. A Szeged-Alsóvárosi iskola igazgatója, az 1925/26. tanévről szóló jelentésében írta az Iskolaszéknek; hogy a „898 tanuló által 2119 igazolt és igazolatlan tanítási nap hiányzásnak a fő oka: a szegénység. Nagyon sok szegény sorsú tanuló van”, s a beíratási díjak befizetésének elmaradását indokolva írta; 157 tanuló szüleivel nem tudtuk befizettetni a beíratási díjat”.⁴⁵ Mindszent község állami elemi iskolája 1926. április 12-i tantestületi értekezletén, a tanfelügyelőnek készített jelentést felolvassa az igazgató megemlítette, hogy „a nagymérvű mulasztások oka a szülők szegénységében rejlik. Kénytelenek — a szegény szülők — gyermekeiket szolgálatba állítani, hogy egyrészt azoknak élelmezéséről, másrészt ruházataról gondoskodjanak. A tanítványaink 40—50%-a nem jár iskolába. A községi végrehajtó szerint az eddig kirótt pénzbírságok végrehajtása lehetetlen, a szülők vagyontalansága miatt.”⁴⁶

Ugyanezen iskola igazgatója, a kir. tanfelügyelő úr felszólítására összeállított igazolójelentésében a pénzbírságok be nem fizetését indokolva írta a következőket; „A község előjárósága helytelenül járt el, amikor a szülőkre rótták ki a büntetést, hisz nem a szülők hibáztathatók a mulasztásokért, hanem a gazda... A gazdát kellett volna bírságozni. Sőt! A gazda ellen kihágási eljárást kellene indítani, mert 12 éven aluli és cselédkönyv nélküli tankötelest fogadott fel szolgálatába.”⁴⁷ Az igazgató ismételtelen s nyomatékosan közli a jelentésben, hogy sok szülő mérhetetlen nyomorúságos körülmények között él, és a megélhetés érdekében kénytelen szolgálatba állítani gyermekét.

Az agrárproletariátus és a szegényparaszság s ipari munkásság nyomorúságos anyagi helyzetét tárja fel Kalmár Vilmos, öt gyermekes családapának a levele is, amelyet a tanfelügyelőnek adresszált. A Szeged-Mórahalom lakosú Kalmár Zoltán arra kéri a tanfelügyelőt, hogy engedélyezze István nevű fiának a mindennapi iskolába járása helyett ismétlő iskolába való átírását, mert fiát szolgának szerződtette. Mint írta, „a napi kis napszámomból alig tudom eltartani az otthon levőket is”. Az iskola igazgatója által mellékelte „véleményezés” a kérelem elutasítását javasolja a tanfelügyelőnek.⁴⁸ Sok szülő kérte a tanév megrövidítését, különösen tavaszi és őszi munkaidőben. Csongrád megye Közigazgatási Bizottsága 1928. május 8-án Szentesen megtartott ülésen foglalkozott „sok szülő” által beérkezett kérelemmel, hogy nyári munkák idejére gyermekeiket munkába, szolgálatba adhassák s a tanévet egy-két hónappal rövidítsék meg. A megyei közigazgatási bizottság „a lakosság kérését meghallgatva, a rossz gazdasági viszonyokra s abból eredően a szegény lakosság szűkös megélhetési helyzetére való tekintettel” engedélyezte, hogy a külterületi (tanyai jelleggel bíró pusztai) állami és községi iskolákban a tanévzárást június 4-én megtartsák.⁴⁹

A Szeged-Csengelei állami elemi iskolák igazgatója ugyancsak azt igazolja a tanfelügyelőhöz szóló jelentésében, hogy a dolgozó nép művelődése előtt álló legnagyobb akadályt az igazságtalan, antidemokratikus társadalmi viszonyok okozták. Jelentése a nagyarányú hiányzás okairól szól. Megállapítja, hogy „az I—II. osztály

⁴⁵ Cs. m. L. Szeged. Csongrád megye és Szeged Tanfelügyelőségi iratok 1926, 938. sz. irat.

⁴⁶ Cs. m. L. Szeged, Tanfelügyelőségi iratok 1926. 3004/1926. sz. irat.

⁴⁷ Cs. m. L. Szeged. Tanfelügyelőségi iratok 1926, 3004/1926. sz. irat.

⁴⁸ Cs. m. L. Szeged, Tanfelügyelőségi iratok 1928/1929. 389. sz. irat.

⁴⁹ Cs. m. L. Szeged. Tanfelügyelőségi iratok 1928. 13. sz. doboz, 3043. sz. irat.

tanulói vadvizek és nagyfokú ruházatlanság következtében a félegyházi határból nem tudnak bejárni. Ezért a tananyaggal elmaradtak”.⁵⁰

A hódmezővásárhelyi Damjanich utcai állami elemi iskolából a „Beiskolázás végrehajtásáról” c. jelentésben az 1927/28-as tanévben az igazgató arról tájékoztatta a tanfelügyelőt, hogy „a 12 évet betöltött, de a VI. osztályt ki nem járt mindennapi iskolába járásra kötelezett gyermekek iskolába járatása a szülők szegénysége folytán akadályokba ütközik. A szegény szülő — írja az igazgató —, aki csak a legnagyobb nélkülözések árán bírja felnevelni és iskolába járatni gyermekét, ...alig várja, hogy gyermeke elérje a 12 éves kort, amikor cselédnek adhatja, hogy könnyítsen sorsán”.⁵¹

A tanyavilág szikes vagy éppen mocsaras területére szorított szegényparasztjai, kisbérlok tömege, kubikusok ezrei, napszámából élő emberek s szegényparasztok, akiknek pengőben számított évi keresete 150 pengőt sem, vagy alig érte el a húszas években (az értelmiségen belül leggyengébben díjazott tanító-pedagógus havi illetménye 120—320 pengő között mozgott 1927—1930 között) önmaguk és gyermekeik szájától vonták meg a kenyeret, hogy a tankötelezettség törvényét meg ne sértsék, s gyermekeiket legalább írni-olvasni megtaníthassák. Hogy a dolgozó nép — ezen belül most csak a szegényparasztság rétegeinek helyzetéről beszélünk — szociális s anyagi életkörülményei mennyire meghatározó volt a művelődési lehetőségekre, élesen világítják meg azok a jelentések is, amelyeket a tanítók készítettek, az 1930. évi népszámláláskor szerzett tapasztalataik alapján. A tanítók „A lakosság életviszonyai” — megadott szempontok alapján készített jelentéseikben, — megrázó helyzetképet adnak a zömében falusi és tanyai lakosság rétegeinek általános életkörülményeiről.

A Sövényházához tartozó Baks-majori iskola tanítója, Tarr Zoltán a község külterületén végzett összeírása során szerzett tapasztalatairól ezeket írta jelentésében: „Itt részben uradalmi cselédek, részben kubikos napszámosok élnek. A meglátogatott 200 családi ház nagyrésze olyan, hogy nem épületnek, azaz lakóháznak, de még istállóknak sem való. Már a hely, amelyet az Országos Földosztó Bizottság kijelölt e szegény halálra ítéltnek, olyan egy mocsaras-lapos rét, ahol évekkel ezelőtt még vadlibák jártak. Körös-körül ingovány, mocsár. A falak olyan penészesek, hogy nem egy házban fuldokolnom kellett a leírhatatlan levegőben. Az emberek 4—6 hónapot otthon töltenek, minden munka nélkül. Szánalom nézni borostás képű, zavaros tekintetűket... Templomba sem mehetnek, mert nincs ünneplőjük, mit magukra vennének. Gyermekeiket iskolába nem járatják, mert az iskolák elég távol vannak és lábbelijük és ruhájuk sincs. Sok köztük az analfabéta. Újságról szó sem lehet! Miből!” Megemlíti azonban, hogy „20—30 helyen látott Népszavát, amelyet a kommunista betyárok terjesztenek” — írja a tanító.⁵² Halmos Géza tanító, aki szintén Sövényházán vett részt a népszámlálásban, jelentésében azt írja, hogy „a lakosság tisztán olyan szegény emberek, földműves napszámosok, akiknek saját földjük nincsen, haszonbéres is csak alig van. Így a nép lakása, bútora, ruházata sok helyen olyan hiányos, hogy ruhátlanság miatt sokan gyermekeiket nem tudják iskolába járatni. A lakosság mintegy 35%-a írástudatlan. Könyvük egyáltalán nincs.”⁵³

Sándorfalváról, Sáska István áll. elemi iskolai tanító korábbi ismereteit és az összeíráskor szerzett tapasztalatait összegezve így ír; „170 család anyagi helyzete nagyon szomorú képet nyújt. A 170 család közül talán 10 családról lehet azt mondani,

⁵⁰ Cs. m. L. Szeged. Tanfelügyelőségi iratok 1927/28. 10. d. 298. sz. irat.

⁵¹ Cs. m. L. Szeged. Tanfelügyelőségi iratok 1927/28. 10. d. 170. sz. irat.

⁵² Cs. m. L. Szeged. Tanfelügyelőségi iratok 1930/31. 26. sz. d. 465. iratcsomó.

⁵³ u. o.

⁵⁴ u. o.

hogy rendezett anyagi körülmények között élnek, újságot járatnak, könyvet olvasnak. Egy 50—60 családnak talán mindennap jut az asztalára ennivaló; hogy mi, az mellékes, hisz az üres has nem válogat. A hátralevő 100—110 család pedig csak él, de hogy miből, elmag sem tudják. Bátran állíthatom — írja a tanító —, hogy a legtöbb családfő az elmúlt évben nem keresett többet 150—200 pengőnél. A legtöbb családban nagy a gyermek-áldás. Nem ritka a 9—10 gyermek. Igen sok a törvénytelen vadházasságból való gyermek. Bútorzatuk a legegyszerűbb: ágy, asztal, szék, esetleg „sublót”-ból áll.⁵⁴

Megjegyezzük, hogy a nincstelen agrárproletárok évi jövedelmére utaló megállapítása a tanítónak, nagyjában megegyezik a Horthy-fasiszta rendszer gazdaságtörténetésének s szociológusának: Matolcsy Mátyásnak a megállapításával, aki szerint 1930-ban „a nincstelen mezőgazdasági munkásság évi jövedelme a népesség minden tagjára számítva 183,4 pengő”.⁵⁵

A gazdasági válság Magyarországon is méginkább fokozta a dolgozó nép nyomorát, a szegénység fő oka maga a társadalom gazdasági-tulajdon és politikai viszonyaiban található. A társadalom 35%-át képező szegényparasztság és mintegy 18%-át kitevő munkásosztály művelődési lehetőségeit is ezeken a meghatározó viszonyokon belül, azok összefüggéseinek vizsgálata segítségével ismerhetjük meg.

A gazdasági válság, a művelődés terén 1930-tól kezdve éreztette hatását. Az iskolai építkezések leálltak, s az állam 1931-ben már sok állami segélyben részesített iskolától vonta meg a pénzügyi támogatást, kiegészítést. Ebben az évben a tanfelügyelőség csak a Szeged Tanfelügyelőség iskoláiban 30 osztályt vont össze és 17 állami tanítót bocsátott el állásából, a pénzügyi nehézségekre hivatkozva.⁵⁶ Az 1930—32-es években, a tanítás és beiskolázás minimális feltételeinek megteremtése s biztosítása miatt a megye számos hatósága kérte a tanfelügyelőséget arra, hogy a VKM építtessen iskolákat s tantermeket. Többek között megemlíttük Szeged-felsőközpont kerületi gondnokságának kérelmét, Hódmezővásárhely, Balástya-kapitányság tanterem és iskolaigényeinek jelentését.⁵⁷

1931-ben a Bethlen-kormány bukásával a kormányzati rendszer tovább faszálódott s a totális fasizmus felé haladt. A Bethlen-kormány bukásával Klébelsberg Kunónak is távoznia kellett a miniszteri székből. A kultúra fejlesztése érdekében kifejtett tevékenységét hívei mérhetetlenül felnagyították. Kétségtelen tény, hogy elődei és utódai a Vallás- és közoktatásügyi minisztérium élén nem tettek annyit a tudomány és a kultúra fejlesztése érdekében, mint ő. Állami költségvetésből jelentős összegeket fordított a Bethlen-kormány, a közoktatásra. Ez a ráfordítás azonban a dolgozó nép súlyos megadóztatásából származott. Így, az 50%-os pótdadóból és más adóterhekből. A dolgozók súlyos adó-teher viseléséről a dolgozatunkban már szóltunk. Itt még megemlíttük, hogy Szeged város törvényhatóságának Bizottsága a fogadalmi templom, az egyetemi árkados negyed s a klinikák építkezéseinek fedezetére külföldi kölcsönök felvételén kívül vállalta, hogy ötven éven át évi 24 vagon búza értékével egyenlő összeggel biztosítja az építkezések megvalósítását.⁵⁸ Ennek terhét is a dolgozó népnek kellett viselni, pedig fiai közül aránytalanul nagyon kevesen tanulhattak az egyetemen.

⁵⁵ *Matolcsy M.*, Magyarországi jövedelem és adómegoszlás. Budapest, 1938. 18. o.

⁵⁶ Cs. m. L. Szeged iskolaszékének iratai 1928—1930. 480. sz. irat, valamint: Szeged Város Közigazgatási Bizottságának iratai 1929—1931. 772—779. sz. irat. Délmagyarország c. napilap, 1931. február 11. Leépítés minden vonalon.

⁵⁷ Cs. m. L. Csongrád megye és Szeged Tanfelügyelőségének iratai 1931. 26. d. 460. sz. iratsomó.

⁵⁸ Délmagyarország c. napilap 1925.

A Klébelsberg-i iskolareformok a nagy anyagi ráfordítást korántsem adták vissza a dolgozóknak. A nyolc évfolyamú népiskola is csak terv maradt, Klébelsberg miniszterségének idején. Az 1940-ben törvényerőre emelt nyolcosztályú népiskolai oktatás bevezetéséről szóló tervezet egészében szintén csak terv maradt. Az 1941/42-es tanévben a megnagyobbodott ország népiskoláinak csak 17,1%-ában folyt nyolc osztályú oktatás.⁵⁹ A népiskola műveltségi ismeretanyagának színvonala alig haladta meg az írás-olvasás és a négy alapfokú számtani művelet ismeret szintjét.

Az ellenforradalmi Magyarországon Bethlen kormány bukása után Horthy Miklós Gömbös Gyula kormányának, majd az őt követő Darányi, Imrédy, Teleki, Bárdossy miniszterelnökök kormányainak politikájában a területi revízió és területhódítás katonai megoldása került előtérbe, amelyhez a hitleri Németország és az olasz fasizmus oldalán találtak „megfelelő” szövetségre és segítségre. A harmincas években már nem a kultúrára, hanem „sisakra”, azaz háborúra való felkészülésre kellett a pénz.

DIE VOLKSSCHULEAKTION DES BETHLEN-KABINETTS UND IHRE AUSWIRKUNGEN IM KOMITAT CSONGRÁD

von

István Sárközi

Im Lichte statistischer Verhältniszahlen und Archivangaben stellt Verf. die traurigen kulturellen Verhältnisse des Armbauerntums und des Agrarproletariats in Ungarn, bzw. das Leben im Komitat Csongrád in der zweiten Hälfte der Zwanziger Jahre dar. Die Gründe dazu untersuchend kam er zum Schluss, dass die in den Wurzeln der kulturellen und finanziellen Politik des Bethlen-Kabinetts (besonders Kultusministers Kuno Graf Klebelsberg) versteckt waren.

⁵⁹ Statisztikai Évkönyv 1943—1946. Adatok az 1942-es tanévről, 256.

